ORIENTAL TEXTS APPROVED BUT NOT FINANCED BY THE TRUSTEES AND SOLD BY MESSRS. LUZAC & Co.

The **Safar-náma, Rawshaná'í-náma** and **Sa'ádat-náma** of Náṣir-i Khusraw ("Kaviani" Press. Berlin, 1923), 8*s*.

The **Zádu 'l-Musáfirín** of Náṣir-i Khusraw (Kaviani" Press. Berlin, 1923), 15*s*.

The **Wajh-i Dín** of Náṣir-i Khusraw ("Kaviani" Press. Berlin, 1924), 4*s*.

The **Silsilatu 'n-Nasab-i Ṣafawiyya** of Shaykh Ḥusayn ibn Shaykh Abdal-i Záhidí ("Íránshahr" Press. Berlin, 1343/1924), 2*s*.

"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

SERIES.

NEW SERIES, IV.

THE MATHNAWÍ

OF

JALÁLU'DDÍN RÚMÍ

EDITED FROM THE OLDEST MANUSCRIPTS AVAILABLE
WITH CRITICAL NOTES, TRANSLATION, AND
COMMENTARY

BY

REYNOLD A. NICHOLSON,
LITT. D., LL.D., F.B.A.
Lecturer in Persian in the University of Cambridge,
Formerly Fellow of Trinity College.

VOLUME I.

CONTAINING THE TEXT OF THE FIRST AND
SECOND BOOKS.

PRINTED BY MESSRS. E. J. BRILL, LEIDEN,
FOR THE TRUSTEES OF THE E. J. W. GIBB "MEMORIAL"
AND PUBLISHED BY MESSRS. LUZAC AND Co.,
46, GREAT RUSSELL STREET, LONDON, W.C.
1925.

PRINTED BY E. J. BRILL,
LEYDEN (HOLLAND).

This Volume is one
of a Series
published by the Trustees of the
"E. J. W. GIBB MEMORIAL".

ERRATUM.

INTRODUCTION, p. 6, l. 5. *For* Bahlúl *read* Buhlúl.

"E. J. W. GIBB MEMORIAL" PUBLICATIONS.

OLD SERIES. (25 works, 37 published volumes.)

I. **Bábur-náma** (Turkí text, fac-simile), ed. Beveridge, 1905. *Out of print.*

II. **History of Ṭabaristán** of Ibn Isfandiyár, abridged transl. Browne, 1905, 8*s.*

III, 1-5. **History of Rasúlí dynasty of Yaman** by al-Khazrají; 1, 2, transl. of Sir James Redhouse; 1907—8, 7*s.* each; 3, Annotations by the same, 1908, 5*s.*; 4, 5, Arabic text ed. Muḥammad ʿAsal, 1908—1913, 8*s.* each.

IV. **Omayyads and ʿAbbásids**, transl. Margoliouth from the Arabic of G. Zaidán, 1907, 5*s.*

V. **Travels of Ibn Jubayr**, Arabic text, ed. de Goeje, 1907, 10*s.*

VI, 1, 2, 3, 5, 6. **Yáqút's Dict. of learned men** (*Irshádu-'l-Aríb*), Arabic text, ed. Margoliouth, 1908—1913; 20*s.*, 12*s.*, 10*s.*, 15*s.*, 15*s.* respectively.

VII, 1, 5, 6. **Tajáribu'l-Umam of Miskawayhi** (Arabic text, fac-simile), ed. le Strange and others, 1909—1917, 7*s.* each vol.

VIII. **Marzubán-náma** (Persian text), ed. Mírzá Muḥammad, 1909, 12*s.*

IX. **Textes Ḥouroûfîs** (French and Persian), by Huart and Riẓá Tevfíq, 1909, 10*s.*

X. **Muʿjam**, an old Persian system of prosody, by Shams-i-Qays, ed. Mírzá Muḥammad, 1909, 15*s.*

XI, 1, 2. **Chahár Maqála**; 1, Persian text, ed. and annotated by Mírzá Muḥammad, 1910. 12*s.*; 2, English transl. and notes by Browne, 1921, 15*s.*

XII. **Introduction à l'Histoire des Mongols**, by Blochet, *1910, 10s.*

XIII. **Díwán of Ḥassán b. Thábit** (Arabic text), ed. Hirschfeld, *1910, 7s. 6d.*

XIV, 1, 2. **Ta'ríkh-i-Guzída** of Hamdu'lláh Mustawfí; 1, Persian text, fac-simile, 1911, 15*s.*; 2, Abridged translation and Indices by Browne and Nicholson, 1913, 10*s.*

XV. **Nuqṭatu'l-Káf** (History of the Bábís) by Mírzá Jání (Persian text), ed. Browne, 1911, 12*s.*

XVI, 1, 2, 3. **Ta'ríkh-i-Jahán-gusháy** of Juwayní, Persian text, ed. Mírzá Muḥammad; 1, Mongols, 1913, 15*s.*; 2, Khwárazmsháhs, 1917, 15*s.*; 3, Assassins, in preparation.

XVII. **Kashfu'l-Maḥjúb** (Ṣúfí doctrine), transl. Nicholson, 1911, 15*s.*

XVIII, 2 (all hitherto published), **Jámiʿu't-Tawáríkh** of Rashídu'd-Dín Faḍlu'lláh (Persian text), ed. and annotated by Blochet, 1912, 15*s.*

XIX. **Kitábu'l-Wulát** of al-Kindí (Arabic text), ed. Guest, *1912, 15s.*

XX. **Kitábu'l-Ansáb** of as-Samʿání (Arabic text, fac-simile), 1913, *20s.*

XXI. **Díwáns of ʿÁmir b. aṭ-Ṭufayl and ʿAbíd b. al-Abraṣ** (Arabic text and transl. by Sir Charles J. Lyall), 1913, 12*s.*

XXII. **Kitábu'l-Lumaʿ** (Arabic text), ed. Nicholson, 1914, 15*s.*

XXIII, 1, 2. **Nuzhatu-'l-Qulúb** of Ḥamdu'llah Mustawfí; 1, Persian text, ed. le Strange, 1915, 8*s.*; 2, English transl. le Strange, 1918, 8*s.*

XXIV. **Shamsu'l-ʿUlúm** of Nashwán al-Ḥimyarí, extracts from the Arabic text with German Introduction and Notes by ʿAẓímu'd-Dín Aḥmad, 1916, 5*s.*

[XXV. **Díwáns of aṭ-Ṭufayl b. ʿAwf and aṭ-Ṭirimmáḥ b. Ḥakím** (Arabic text), ed. Krenkow, in the Press].

NEW SERIES.

I. **Fárs-náma** of Ibnu'l-Balkhí, Persian text, ed. le Strange and Nicholson, 1921, 20*s*.

II. **Ráḥatu'ṣ-Ṣudúr** (History of Saljúqs) of ar-Ráwandí, Persian text, ed. Muḥammad Iqbál, 1921, 47*s*. 6*d*.

III. **Indexes to Sir C. J. Lyall's edition of the Mufaḍḍalíyát**, compiled by A. A. Bevan, 1924, 42*s*.

IV. **Mathnawí-i Maʿnawí** of Jalálu'ddín Rúmí. Vol. I, Persian text of the First and Second Books, ed. Nicholson, 1925, 20*s*.

Mázandarán, topography of, and travels in, by H. L. Rabino, with Map (in the Press).

Díwán of al-Aʿshá, Arabic text with German translation by R. Geyer (in the Press).

Jawámiʿu l-Ḥikáyát of ʿAwfí, a critical study of its scope, sources and value, by Niẓámu'ddín (in the Press).

Letters of Rashídu'ddín Faḍlu'lláh; abridged English transl. by Muḥammad Shafíʿ, followed by transl. of **Tansúq-náma** (on precious stones) by the late Sir A. Houtum-Schindler (in preparation).

A History of Chemistry in Mediaeval Islám, by E. J. Holmyard.

Turkistán at the time of the Mongolian Invasion, by W. Barthold, English transl., revised by the author, aided by H. A. R. Gibb.

WORKS SUBSIDISED BY THE TRUSTEES.

Firdawsu 'l-Ḥikmat of ʿAlí ibn Rabban aṭ-Ṭabarí, ed. Muḥammad az-Zubayr aṣ-Ṣiddíqí (in the Press).

INTRODUCTION.

This is the first instalment of what I hope will eventually be a complete text and translation of the *Mathnawí* in six volumes, of which the first, third, and fifth are to contain the Persian text, while the second, fourth, and sixth are reserved for the English translation. To look further ahead, two or three volumes of commentary will be required in order to make the text and translation fully intelligible; and there should also be an introductory volume dealing with the life and times of Jalálu'ddín Rúmí and with the linguistic, literary, historical, doctrinal and other aspects of the poem as a whole. I do not know whether I shall be able to carry out this project, but one condition of success, namely, the means to publish rapidly at regular intervals, is already ensured by the liberality of my colleagues who are Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial. If the text and translation were finished in seven years from now, I should be well satisfied, though it is true that without the commentary a great part of the translation must remain no more than a skeleton.

The plan sketched here has long been present to my mind. I have no doubt that its originator, though he never suggested it in words, was *lo mio maestro* Professor E. G. Browne, who first helped me to appreciate the extraordinary qualities of "the Persian Qur'án". The impressions then formed were strengthened by study of Jalálu'ddín's *Díwán*, specimens of which the Cambridge University Press published in 1898 under the title of *Selected Poems from the Dīvāni Shamsi Tabrīz*. At that time what I had in view was an annotated translation, but it soon became evident that this would be of little use by itself. Before explaining the reasons which have

led me to prepare a critical edition, I may call attention to an almost unrecorded episode in the history of Persian scholarship.

It appears that a corrected text of the *Mathnawí*, with French translation and notes, was ready for publication in 1799. I owe my knowledge of this fact to Professor D. B. Macdonald, who last year kindly lent me a copy which he had acquired of a very rare book [1]), entitled *Notice sur le Schàh'-Namé de Ferdoussì et traduction de plusieurs pièces relatives à ce poëme. Ouvrage posthume de M. le Conseiller I. et R. De Wallenbourg, précédé de la biographie de ce savant par A. de Bianchi. À Vienne, de l'imprimerie de J. V. Degen. 1810.* Nothing in this tiny volume is so interesting [2]) as the account given in the preface of Jaques de Wallenbourg's career as a diplomatist, his delight in Persian literature, his theory of translation, and the tragic destruction of the work to which he had devoted six years of his life.

Jaques de Wallenbourg (1763-1806).

„Il fut d'abord placé à Constantinople, en qualité de jeune-de-langue; bientôt après, d'interprête auprès de l'internonciature impériale et royale à la Porte ottomane, et employé à différentes missions pendant la dernière guerre contre les turcs, soit au camp ottoman pour préparer les négotiations de paix, soit au congrès de Sistow, où elle fut conclue en 1791; et enfin à Vienne, en qualité de secrétaire aulique et conseiller impérial au departement des affaires étrangéres..... Comme savant, il ajoutoit à une vaste et profonde érudition la connaissance parfaite des principales langues de l'Europe, ainsi que celle du grec moderne, du turc, de l'arabe et du persan. Comme homme de lettres, il se plaisoit à cultiver préférablement cette dernière langue, tant à cause de la douceur de son accent, que du grand nombre d'écrivains qui honorèrent les derniers siècles de la littérature persanne..... Ce fut en 1792 qu'il entreprit, et acheva à Constantinople après six années de travail, la traduction du *Messnévì*, fameux ouvrage poëtique sur différens points de religion, de morale, de jurisprudence, de politique, et d'his-

1) There is a copy in the British Museum.
2) See, however, Prof. Macdonald's article on *The Earlier History of the Arabian Nights* (*J. R. A. S.*, July, 1924, pp. 367 and 397).

toire..... Il avoit porté, selon sa coutume, dans la traduction de cet ouvrage, la fidélité du texte jusqu'au dernier scrupule. Il conservoit par-là dans leur intégrité les traits originaux, ainsi que la nouveauté des idées, l'énergie des expressions, et la fraîcheur du coloris vierge encore; mais, pour éviter toutefois le risque de devenir fastidieux ou barbare par un assujettissement trop servile, il paraphrasoit en forme de notes ce qu'il étoit impossible de rendre littéralement en françois..... Ayant déjà mis au net sa traduction et ses notes, ainsi que le texte persan qu'il avoit eu soin de vérifier sur plusieurs exemplaires, afin d'en garantir l'exactitude (perfection qui manque le plus souvent aux manuscrits orientaux par l'ignorance et la matérialité des copistes), il se proposoit de faire imprimer le tout à son arrivée à Vienne; mais l'incendie qui en 1799 mit en cendres la moitié de Péra, consuma et l'original persan rectifié, et la traduction et les notes qui devoient l'accompagner. His projected edition and translation of the *Mathnawí*.

M. de Wallenbourg déplora cette perte beaucoup plus que celle de tout de reste de ses effets."

Fortune does not always favour the brave, and the name of the earliest European translator of the *Mathnawí* is wellnigh forgotten. Although his work may have had more elegance than scientific value, his spirit and resolution deserve a tribute of respect from one who hopes for better luck in the same enterprise.

I shall have no difficulty in showing that a revised text of the *Mathnawí* is needed, not only to serve as a basis for the translation and commentary, but on wider grounds as well. The single argument against it is one of expediency. Not a few may urge that instead of producing editions of texts already published in the East, Persian scholars ought to concentrate their efforts on editing the valuable and important works which at present exist only or mainly in manuscript. While sympathising with that view, I think it would have unfortunate results if it were applied indiscriminately, or if the accumulation of new materials were allowed to bar the way to improvement and cultivation of the old. The prose-writers, I agree, have been neglected in favour of the poets and underestimated in comparison with them; and for this neglect and disparagement there Need for a critical edition of the *Mathnawí*.

is no excuse. Let the balance be restored, by all means, and the sooner the better. But something remains to be said. Persian studies will not flourish as they should until the poetical masterpieces from which Persian literature draws its chief power of attraction, and which constitute its claim to rank as a world-literature, are made more accessible, in the fullest sense of the word, than they are now. The *Sháhnáma*, one of the two greatest poems in the language, can scarcely be obtained for love or money. And when shall we see the first European edition of Nidhámí's *Khamsa*?

Oriental editions. The *Mathnawí* has often been printed or lithographed in the East, and some of these editions are good of their kind [1]). The best, I think, is that in six volumes containing the Persian text with Turkish translation and commentary by Ismá'íl Rusúkhí of Angora, who lived in the early 17th century; but copies are extremely hard to come by, while the editions of Búláq and Teheran also lie beyond the reach of most students. Apart from this, however, the Oriental editions differ greatly from each other, and even those which give something like a standard text are falsified and interpolated to a considerable extent; *e. g.*, the Búláq text of Books I and II includes about 140 and the Teheran text about 800 verses which are wanting in the oldest MSS. There is ample evidence that at an early period the copyists began to alter the text of the poem for reasons which I will set forth in detail presently. In many cases it is still possible to detect these corruptions and restore the original readings, though the MS. that has most faithfully preserved the ancient recension contains only the first of the six books of the *Mathnawí*. But since the MS. next in authority (dated A. H. 718) exhibits a more genuine text of the entire poem than any that has been published hitherto, I feel that the tedious work of collation has been worth doing. Another grave, though less vital, defect in

1) The text in this volume is founded entirely on MSS., but it has been collated throughout with Ismá'íl Anqirawí's text and with that of the Búláq edition (A. H. 1268). I am also familiar with the edition of Teheran (A. H. 1307), which I acquired from Professor Browne when reading for the Indian Languages Tripos in 1890. In my opinion, the Turkish editions are superior to any others (including several Indian ones) that I have seen.

the Oriental editions is their ambiguity. The *Mathnawí* demands thought and intelligence from those who study it, and they on their part have the right to expect that its meaning shall not be obscured by doubts as to orthography and syntax, due to omission of the *iẓáfat*, absence of vowels, and the fact that گ is not distinguished from ك. For example, in these editions كه, besides its ordinary uses as a pronoun and conjunction, represents five separate words, namely, كَه, straw, گَه, time, كِه, little, كُه, mountain and گُه, dung; and it may occur, with different meanings, twice or thrice in the same verse. Where the sense is plain, such uncertainties do not matter, but in the *Mathnawí* the sense is often anything but plain. I have endeavoured to provide students with a text which will not puzzle them unnecessarily. The verses in each Book are numbered from beginning to end, so that henceforth it will be easy to refer to any particular verse or passage.

So far as the present volume is concerned, I have used five manuscripts, four of which were written within some seventy years after A. H. 672, the year in which Jalálu'ddín died. Three of the five, designated *A*, *B*, and *L* respectively, contain the *Mathnawí* complete:

Manuscr used for present edit

A (British Museum, Or. 5602), 290 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, written in four columns in a small distinct hand by ʿAlí b. Muḥammad(?), who finished the transcription towards the end of the year 718 (A. D. 1318—19). پ is not, as a rule distinguished from ب, nor چ from ج; but the post-vocalic ذ is absent.

B (Munich), N° 35 in Aumer's Cat. of the Persian Manuscripts in the Staatsbibliothek in München, 281 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, elegantly and correctly written in four columns by Muḥammad b. al-Ḥájj Dawlatsháh b. Yúsuf al-Shírází, who completed the transcription on the 15th of Dhu 'l-Ḥijja in the year 744 (29th of April, A. D. 1344). پ is distinguished from ب, چ from ج, and ذ is written for د after vowels.

L (in my possession), 341 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, clearly written in four columns. The prose prefaces are wanting. Dated the 7th of Rabí' al-Ákhir, 843 (17th of September, A. D. 1439). The text of the *Mathnawí* ends on f. 319. A later scribe has added the *Wuṣlatnáma* of Shaykh Bahlúl (see Sprenger's Oudh Catalogue, p. 370, N° 157). پ is distinguished from ب, چ from ج, and ذ is written for د after vowels.

The two remaining MSS., designated *C* and *D*, contain the text of Books I and II respectively:

C (British Museum, Or. 6438), 114 ff., 18 lines = 18 verses on a full page, written in fairly legible *naskhí*, with frequent omission of diacritical points. Undated, but must be early 14th century, if it does not belong to the 13th. پ is not, as a rule, distinguished from ب, nor چ from ج, and the post-vocalic ذ is often marked. The unique character of this MS. of Book I will be illustrated below. Its pagination is in some disorder. The following table, in which the first column refers to my edition, shows how the text of *C* should be re-arranged, and also what lacunae occur in it.

Preface	*C* om.
١٧–١	*C* om.
٨٦–١٩	*C* ff. 1 *v.*—3 *r.*
١٢٠–٨٧	*C* om.
١٨٨–١٢١	*C* 3 *v.*—5 *r.*
١٠٧٥–١٨٩	*C* ff. 6 *r.*—32 *r.*
١١٠٨–١٠٧٦	*C* om.
١٧٩٦–١١٠٩	*C* ff. 32 *v.*—52 *r.*
١٨٣٠–١٧٩٧	*C* om.
١٨٦٤–١٨٣١	*C* ff. 5 *v.*—6 *r.*

١٨٦٥—٢١٦٠	*C* ff. 67 *v.*—106 *r.*
٢١٦١—٢٦١٣	*C* ff. 52 *v.*—65 *r.*
٢٦١٤—٢٦٣٠	*C* f. 66 *v.*
٢٦٣١—٢٦٤٧	*C* f. 67 *r.*
٢٦٤٨—٢٦٦٣	*C* f. 65 *v.*
٢٦٦٤—٢٦٨٠	*C* f. 66 *r.*
٢٦٨١—٢٩٦٥	*C* ff. 106 *v.*—114 *r.*
٢٩٦٦—٢٩٩١	*C* om.
٢٩٩٢—٤٠٠٣	*C* f. 114 *v.*

D (Munich), Nº 45 in Aumer's Catalogue, 105 ff., 19 lines = 19 verses on a full page, written in large clear *naskhí* by Músá b. Yaḥyá b. Ḥamza al-Mawlawí, who completed the transcription at Damascus on the 4th of Shaᶜbán, A. H. 706 (8th of February, A. D. 1307). This fine MS. of Book II sometimes distinguishes پ from ب and چ from ج, and almost invariably marks the post-vocalic ذ. Short vowels and other orthographical signs are frequently inserted.

By the courtesy of Dr. L. D. Barnett and Mr. E. Edwards of the British Museum and Dr. G. Leidinger, Director of the Manuscript Department in the Bayerische Staatsbibliothek, I was provided with excellent photographic copies of *ABCD*, for which the prayer أَقَرَّ اللهُ عُيُونَهُم is the most fitting acknowledgement I can think of. On the whole, the four oldest MSS., *ABC* and *ABD*, are in substantial agreement. All of them have readings peculiar to themselves, but except in the case of *C* these are not very numerous or important. On the other hand, *L*, written a century after *B*, shows far greater variety and has already incorporated many new verses in its text. Therefore, as regards the First and Second Books, the question to be decided was this: Is any of the three MSS., *ABC* and *ABD*, superior in authenticity to the other two, and if so, to what

extent? — for the maxim *seniores priores* is one which no editor ought to believe till he has verified it. As *ABC* are used for Book I and *ABD* for Book II, it will be convenient to deal with each Book separately.

The number of verses is slightly different in *A*, *B* and *C*. Each MS. omits some which occur in the other two (*A* 27, *B* 17, and *C* 34), and *B* has eight which do not occur either in *A* or in *C*. This test, though indecisive, gives the first place to *C*, the second to *A*, and the third to *B*. I will now demonstrate that the same conclusion is reached by following another line of investigation. Let us examine the various readings in the three MSS. and see whether, in some instances at least, it is not possible to discover the causes which produced them. If it can be shown that in *A* and *B* there are a large number of readings which have been altered in a particular way for a definite reason, and if the originals of these readings are found in *C*, the inference is obvious; and we may then presume that in other variations of reading, where no such reason is apparent, *C* also possesses the greater authority.

Manuscripts used for Book I.

The argument depends on considerations which have been suggested by a careful study of the prosody of the *Mathnawí*. I need not go deeply into this on the present occasion, but as some knowledge of the subject is essential even to those who read the poem in a critical text, the following remarks will not be out of place.

Jalálu'ddín's versification is lax compared with that of poets like Sa'dí and Ḥáfidh. The *iḍáfat* is frequently dropped after ه (های مختفی) and ی; the "silent" ـَه may be lengthened in three of its four possible positions in the foot or elided before a vowel (cf. I ١٢٧, ٦٠٧, ٢٤٨٩); long vowels are sometimes, though rarely, shortened before a consonant (I ٢٩٠, II ١٥٨٧);[1] the *nímfatḥa* may be required after a closed syllable ending in ن (*e.g.* جانها, scanned –⏑–),

The prosody of the *Mathnawí.*

1) In the oldest MSS. که and چه are sometimes written کی and چی, even when they must be scanned as short syllables before consonants.

and neglected not only in Arabic phrases (*e. g.* طِبْتُمْ لِلطَّيِّبِين, scanned ‒◡‒‒|‒◡‒, سَلامُعَلَيْك, scanned ◡‒‒|‒◡, an example which illustrates the author's bold use of the metrical *tashdíd*), but also perhaps in Persian words now and then [1]). For our immediate purpose, however, his practice in regard to the rhyme is especially instructive. Here, again, he takes great liberties. It has been asserted [2]) that such rhymes as نور (*núr*) and گور (*gór*) are inadmissible in the *Mathnawí*, but they are quite common (*e. g.* I ٢٤٧ دُور and شور; I ٧٤٦ شور and صُور; I ٢٥٨٩ شُهُور and گور; I ٢٥٩٠ گور and النُّشُور; I ٢٩٢٥ and ٣٦٥٧ نُور and زور, etc., etc.). On the other hand, so far as I have noticed, *yá-yi ma'rúf* (*í*) is hardly ever rhymed with *yá-yi majhúl* (*é*); [3]) in *AC* the latter often rhymes with ا‍ـ (*á*).

There is a second class of imperfect rhymes, in which the short vowels are different, *e. g.* شُدَن and آمَدَن, زَنِی and كُنی, مُنْكِری and بَری, or in which a short vowel corresponds to a *nímfatha*, *e. g.* مَر مَرا and مُلْكَرا. Some examples occur in all the MSS., but the significant fact is that their number varies according to the age of each MS. *C* has more of them than *A*, *A* more of them than *B*. The youngest of the three MSS. is the most correct from a prosodist's point of view. In other words, we can here trace the process and method by which the copyists have altered the text of the *Mathnawí*, since in nearly all these cases the motive which induced them to alter it is unmistakable. The number of verses affected (in Book I alone) is about sixty. Without giving a full analysis, I will set forth the evidence in some detail, as was promised above.

Early alterations in the *Mathnawí*.

---

1) *E. g.*, I think the readings of *AC Bul.* at I ١٧٠ and of *AD Bul.* at II are probably genuine, though I have not ventured to adopt them.

2) By Prof. C. E. Wilson in his Commentary on Book II, p. 249.

3) The only instance I can recall just now is I ١٦٠٥, where جَرِی (*jarí*) rhymes with مِری (*miré*).

Sometimes the change could be made very simply. Thus at I ٢٤٣٩, where *C* reads

گفت خصمِ جانِ جان من چون شُدَم • بر سرِ جانم لکدها چون زَدَم

AB correct the rhyme by reading جانِ جان چون آمَدَم in the first hemistich; and at I ٢٤٤٨, where *C* reads

روز موسی پیشِ حق نالان شُدَه • نیم‌شب فرعون گریان آمَدَه

A has هم گریان شُده, and *B* هم گریان بُده. At I ٢١٧٦ *A* reads

وعدهٔ مهمانیش‌را مُنکِری • پس زمطبخ خاك و خاکستر بَری

The first hemistich has been erased in *C*, but *B* corrects the rhyme and reads مُنکِری مهمانیش‌را از خَری which I have inadvertently admitted into the text. The original reading is that of *A*, and there can be little doubt that it was also the reading of *C*.

In the following examples the alteration has been more extensive. At I ٢٦٤٦ *C* reads

گفت زن آیا عجب یارِ مَنی • یا بحیلت کشفِ سِرّم میکُنی

In order to correct the rhyme *AB* read in the first hemistich گفت زن آهنگِ بِرّم میکُنی. At I ١٢٢٨, where *C* reads

گر نباشد این که دعوی میکُنم • من نهادم سر بِبُرّ این گَرْدَنم

AB read in the first hemistich گر بیطلانست دعوی کَرْدَنم. At I ٢٩٤٢, where *C* reads

خود قوی‌تر می‌شود خَمْرِ کُهُن • خود شهی‌تر می‌بود زَرّ کُهُن

AB read in the second hemistich خاصه آن خمری که باشد مِنْ لَدُن.

Often both the rhyme-words are altered, and the verse is more or less rewritten. At I ٧٧٥ *C* has

بت سیاه‌آبست اندر کوزهٔ • نفس مر آبِ سیه‌را چشمهٔ

AB have

بت سیاه‌آبست در کوزه نهان • نفس مر آبِ سیه‌را چشمه دان

At I ٢٣٥٩ *AC* have

گر بگیرم مار دندانش کَنَم • تاش از سر کوفتن ایمن کُنَم

B reads

گر بگیرم بر کَنَم دندانِ مار • تاش از سر کوفتن نبْود ضرار

At I ۲۱۱۵ *C* has

گفت روبه صد سپاس آن شیررا • کز پسِ آن گرگ وا خواند او مَرا

Here the rhyme is faulty, because a *nîmfatḥa* is made to correspond to a *fatḥa*. *AB* therefore eliminate it and write

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند • که مرا شیر از پسِ آن گرگ خواند

In some cases the fault is not removed but is partially remedied. At I ۳۲٤. *C* reads

یا بزخمِ من رگِ جانت بُبرَد • یا ترا چون من بزندانی بَرَد

A amends this by writing in the second hemistich

یا ترا چون من بزندانت بَرَد

thus introducing a type of rhyme, like بَر رَوَد and واپس‌تَر شَوَد (instead of واپس‌تر رَوَد), which is not uncommon in the *Mathnawí*, but impairing the syntax, as ترا is now superfluous. It remained for *B* to restore the syntax and write

یا که همچون من بزندانت بَرَد

Those who desire further evidence will find plenty of material in the critical notes. I think, however, that the instances which have been given are enough to establish what I undertook to prove, namely,

(1) that in many places the text of the *Mathnawí* was altered by early copyists, not capriciously, but with a definite object and in a particular way.

(2) that of the MSS. used for Book I *C* is the nearest to the original, and that *A* comes next in order of authenticity. It is to be noted that *L*, a later and inferior MS., has frequently retained readings of *C* which do not occur in *A* or *B*.

The inexact prosody of the poem is quite in keeping with its free, unelaborate, and generally colloquial style. No one is likely to argue that the copyists represented by *A* and *B* sought to re-

move corruptions inserted by their predecessors, for if the good rhymes of *A* and *B* had belonged to the original text, what possible motive could any one have had for turning them into the bad rhymes of *C*? Copyists, as a class, dislike anomalies and get rid of them if they can; they resemble the pet bear that beat off flies from the face of its sleeping master with a stone. Moreover, the interpolated verses composed by Persians are technically excellent.

The ancient copyists as textual critics.

The Turkish scribes, it is true, write verse which is often execrable both in form and metre (see the Búláq edition *passim*), but even they rarely indulge in rhymes of the sort which Jalálu'ddín permitted himself to use. It might be conjectured that the poem was revised by some of the author's friends after his death, when uncorrected copies were already in circulation; but this hypothesis would not account for the gradual and incomplete process of emendation exhibited in the MSS. Probably the first critical editors of the *Mathnawí* were the copyists themselves. We have seen how unfaithfully they dealt with it in one department, where the traces of their handiwork happen to be conspicuous; and we can study their habits and psychology in other fields which are less exposed to observation. Here are a few examples chosen at random:

At I ٥٨٢ *AC* read

چونك دندانها بر آرد بعد از آن • هم بخود طالب شوذ آن طفل نان

B has the correction made by some one who took offence at the construction of طالب شود with نان, and reads in the second hemistich

هم بخود گردد دلش جویای نان.

Archaic words and forms usually disappear from the later MSS. Thus at I ٨٥٥ *C* has میسُکُست, for which *AB* write میگسست, while at I ٣٦٤٨ *ABC* have بسکلد, and *L* بگسلد. At I ١٠٣٩ *AB* change شیرگیریسازی, the reading of *C*, into مکر و شیراندازی.

At I ٢١٦٩ *C* has غیرِ آن پیرُو نبود, for which *AB* substitute غیرِ آن پیر او ندید. The old forms آفسانه with *alif-i mamdúda* (I

٣٣٠٤), سیا for سیاه (I ٧٧٦), را for راه (I ٣٠٨١), and پوره for پور (I ٣٤٠٣) survive in *C* alone. Dullness on the part of the copyists may have wrought irreparable damage. The fine verse (*C* at I ٣٣٤٤), which depicts the angels Hárút and Márút gazing wrathfully "from the lattice (of Heaven)" upon a world sunk in sin,

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان • میشد از شُبّاکه بر هر دو عیان

in *AB* loses all its imaginative quality and becomes a dry statement of fact:

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان • میشدی بر هر دو روشن آن زمان

The text of Book I is based on *C*.

Since it is clear from the preceding analysis that *C* gives the text of the *Mathnawí* in an older form than *AB*, I could not hesitate to make it the basis of my edition in respect of that portion of the poem which it covers, namely, the First Book. Lacunae in *C* have been supplied from *A*. The points of divergence between *C* and my text will be noted when I come to speak of the general principles which have guided me in preparing the present edition.

Manuscripts used for Book II.

Amongst the MSS. used for Book II (*ABDL*), there is none that stands out eminently from the rest. *D*, on which my text is based, has few readings peculiar to itself. Old as it is, it cannot be ranked with *C*; indeed I consider that in some respects it is inferior to *A*, and where *A* has preserved readings which are to be preferred for reasons similar to those stated above, I have as a rule adopted them, even against the authority of the other MSS. If the accidental lacuna in *D* (vv. ٢٥٦٥–٢٥٤٦) is left out of account, *D* omits 41, *A* 30, and *B* 9 of the verses included in the text. *D* omits 36 verses which occur in *A*, and *A* 25 which occur in *D*, while *B* omits 8 which occur in *AD*. The text includes one verse which is found in *DL* only, and five which are found in *BL* only. These latter have little claim to authenticity, and I should now be inclined to eject them (see p. 15 *infra*).

Of the verses, approximately 7800 in number, which compose the text of Books I and II in the two groups of ancient MSS.

designated *ABC* and *ABD* respectively, very few are confined to a single MS. So far, there is not much evidence of interpolation. But in *L*, written a century after *B*, we find a considerable amount of it [1]), and some of the inserted passages contain six, eight, ten, or more verses. The chief motives for interpolation are (1) to make the transitions less abrupt; (2) to explain incidents in the narrative or illustrate points of difficulty; (3) to amplify topics treated with brevity or develop thoughts suggested by the context. A good instance of the second class of interpolations occurs in the Story of the Greengrocer and the Parrot (I ٢٤٩), where the parrot, left alone in the shop, is startled, and in sudden flight upsets the bottles of oil on the grocer's bench. What frightened the bird? The poet offers no explanation, but *L* and the Búláq edition add two verses to inform us that the source of the mischief was a cat which had darted into the shop in pursuit of a mouse. Again, at II ١٥٢٩ *L* expands three beautiful verses, in which the poet describes the purifying effects of Love, into a catalogue four times as long; and this worthless padding is included by Whinfield in his abridged translation of the *Mathnawí* [2]).

Interpolations in the *Mathnawí*.

As regards the constitution of a text, at least two alternative courses are open to an editor who has good MSS. at his disposal, though the choice of one or the other will depend on circumstances. If he has an autograph or a MS. of paramount authority, he has his text ready-made, and while the inferior MSS. may enable him to correct it in matters of detail, they will not largely supplement or modify it. Failing such an archetype, he must construct his text from the best MSS. available, either taking one MS. as a basis or not. In the present case no MS. can claim absolute authority. Even *C*, which holds the highest place among them, contains 27 verses which are omitted in *A*, though on the other hand *A* contains 34 which are omitted in *C*. While some of these 61 verses may be interpolated, others may be genuine, and in the absence of any sure

The constitution of the text.

1) In Book I *L* has 123 verses which *AC* omit. Four of these occur in *B* and about fifty (often altered for the worse) in the Búláq edition.

2) Second edition, p. 80.

criterion I have decided to give the benefit of the doubt to them all. On the contrary, verses which *AC* or *AD* omit, and which occur in *B* or *BL* alone, are not likely to be genuine; the few that were inserted in my text of Book II before I had access to *D* remain there on probation, as their removal would have caused much inconvenience [1]). Generally I have followed the text of one MS. (*C* for Book I and *D* for Book II). This was the only practicable course, for most of the variants are of such a kind that any selection must have appeared capricious. The readings of *C* and *D* have been corrected where necessary, but I have seldom admitted a variant reading on the ground that it would express the meaning more clearly or elegantly, since that is just the ground on which many variations have been introduced by copyists. Their attempts to improve the *Mathnawí* will not be imitated by those who recognise that Jalálu'ddín, great poet as he is, cares more for the substance than for the form, and that the smooth perfection of highly finished art is incongruous with the character of the poem, the manner of its composition, and the power, fullness, and rapidity of thought which it so frequently displays. Almost every correction of the *C* and *D* readings has been derived from *A* or *B*, the two MSS. which come next in age. I have occasionally ventured to make emendations of my own, as at I ٢٠٤١, where I read رِنْج و غين (MSS. and edd. رنج و غين), and II ٢٢٧٩, where MSS. and edd. have عصرِ دزد instead of عصرِ دُزْد.

In its orthography my text differs little from the MSS., but I distinguish ب and پ, ج and چ, ك and گ, and ignore the post-vocalic ذ. The archaic spellings are nearly always retained.

Orthographical differences.

I follow the MSS. when instead of کہ and نہ they write کی and نی scanned as long syllables before consonants or as short syllables before *alif*; when they write کی and نی, scanned as *short* syllables

---

(1) The verses in question are ٨٣٩, ١٢٥٩, ١٦٦٧, ٢٢٢٤, ٢٥٠٤.

before consonants, I write ک and ـی and give the original reading below. The *iẓáfat* has been added throughout (except where it is sufficiently represented by ی), whether it has to be pronounced in scansion or not [1]). Vowels and other orthographical signs have been inserted in Arabic verses or quotations, in words of ambiguous meaning, and in any place where they seemed likely to help the student.

The critical notes.

Apart from unimportant differences of spelling and manifest errors of writing, the critical notes furnish a complete account of the variations which occur in the text of *ABCD*, but I have not recorded such variants as the omission of عليه السلام or the substitution of an equivalent formula in the Headings. Of the variants in *L*, which are numerous and extensive, only selected specimens are given, including all the verses that do not occur in any of the four older MSS. The variants of the Búláq edition (*Bul.*) are given in full as regards the poem itself, less fully as regards the Headings. I have also collated the text in Ismá'íl Anqiraví's Turkish commentary entitled *Fátiḥu 'l-Abyát*. The principal variants of this and other Oriental editions will be noticed in my commentary.

The present text compared with the edition of Ismá'íl Anqiraví.

Since the lithographed and printed editions differ from each other both as regards the readings which they adopt and the number of verses which they include, any general comparison with the present text is impossible. But the text most nearly resembling mine, that of the Turkish Commentator (which I will designate as *F*), exhibits a great amount of divergence from it. In the First Book *F* contains 42 additional verses. None of them occurs in *C*, and only two in *A*. Seven are found in *B*, twenty-five in *L*, and thirty-four in the Búláq edition, while there are five which occur neither in the Búláq edition nor in any of my MSS. The variant readings can be counted by hundreds, and many of these materially affect

1) The vertical line under a final consonant denotes that the *iẓáfat* is to be scanned as a long syllable; in words like آتك, آتج, it indicates that the final syllable is long in scansion.

the form or the meaning or both. Where *A* differs from *C*, *F* almost regularly agrees with *A*; where *C* and *A* agree, *F* often follows *B* or *L*; where *A* and *B* agree, *F* often has the reading of *L* or *Bul.*; where they differ, *F* sometimes follows *A* and sometimes *B*; in many cases *F* and *Bul.* are in agreement against all the MSS. It appears, then, that if we take *C* as the standard, *F* is distinctly inferior to *A* and even to *B*, but on the other hand it is far superior to *L*, with which as well as with the Búláq edition it shows marked affinities. In the Second Book, where *D* takes the place of *C*, the standard is lower and consequently the differences are less. It is likely, too, that fewer corruptions have found their way into the text of the Second Book, which was composed two years after the First and may have received milder treatment from copyists already familiar with the author's style. F omits over a dozen verses which occur in *ABD*, but some of these are translated and explained in the accompanying commentary and appear to have fallen out accidentally. Of the 22 verses which *F* adds to those in my text, one occurs (as a doublet), in A, two (as doublets) in *D*, five in *B*, seventeen in *L*, and eighteen in the Búláq edition, while there are two that are wanting in my MSS. and in *Bul.* These figures, together with the fact that *F* seldom has readings peculiar to *A* or *D*, whereas it often agrees with *L* or *Bul.* or both when they differ from *AD*, confirm the evidence found in Book I for the close relationship between *F* and the ancestors of *L Bul.* *F* is a good eclectic text; in Books I and II its independent readings of importance are comparatively few.

Next to *F* in merit stands the Búláq edition (A. H. 1268), which contains, besides the spurious Seventh Book, a Turkish translation in verse by Naḥífí. Professor Wilson calls this text "most excellent." I should not myself go so far as that, for though it is less adulterated than the Teheran edition (A. H. 1307) and the handsome Cawnpore edition in six volumes, many of its verses are sheer doggerel vamped up from more respectable materials which are preserved in *L*. The Teheran text, to which a concordance (*jadwal-i abyát*) is appended, bears a strong likeness to that contained in the

The Búláq and Teheran editions.

Nuskha-i násikha-i mathnawiyyát-i saqíma (Rieu, Catalogue of Persian MSS. in the British Museum, vol. II, p. 589; Ethé, Catalogue of Persian MSS. in the India Office Library, Nº 1088) by ʿAbdu 'l-Laṭíf b. ʿAbdalláh al-ʿAbbásí of Gujrát (*ob. circa* A. H. 1048 = A. D. 1638).

The edition of ʿAbdu 'l-Laṭíf al-ʿAbbásí.

ʿAbdu 'l-Laṭíf, who also edited the *Ḥadíqa* of Saná'í [1]), wrote two commentaries on the *Mathnawí* [2]) and compiled a glossary of the rare words which occur in it [3]). He states that his recension of the poem was based on more than eighty MSS. Unfortunately the abundance of his sources has only increased the depravation of his text; the portion covering Books I and II includes about 800 verses over and above those comprised in the text of this volume, so that, roughly speaking, one verse in every ten is interpolated. My present acquaintance with the *Nuskha-i násikha* does not encourage belief that the time needed in order to examine it thoroughly would be well spent.

What has been said will, I hope, convince the reader that this new edition of the *Mathnawí* is justified by the result. I am aware of its limitations and defects, but against these can be set three main points of advantage:

(1) The original, or at least the older, form of the text has been restored in many places.

(2) Interpolations have been reduced to a minimum. Some remain, no doubt, but a much greater number have been exterminated.

(3) The understanding of the poem has been made easier by means of vocalisation and other orthographical aids designed to remove ambiguity in regard to spelling, grammar, and syntax.

It is perhaps unnecessary to say that my text does not claim to

---

1) See the Introduction to *The First Book of the Ḥadíqatu 'l-Ḥaqíqat of Saná'í*, ed. and tr. by Major J. Stephenson (Calcutta, 1910).

2) *Laṭá'ifu 'l-ma'nawí min ḥaqá'iq al-Mathnawí* (Lucknow, A. H. 1292) and *Mir'átu 'l-Mathnawí* (Ethé, Catalogue of Persian MSS. in the India Office Library, Nº 1102).

3) *Laṭá'ifu 'l-lughát* (Lucknow, 1877; Cawnpore, 1905).

be a fixed, much less a final one. That is not yet in sight. The preliminary studies (of the older Persian mystical literature and especially of Saná'í and ʿAṭṭár) have scarcely begun. Even on the narrowest ground, such a text would require for its preparation and construction a larger number of ancient MSS. than I have been able to consult; it might then be possible to determine more precisely the relation of these MSS. to each other and to the archetype which, in my judgement, we are still far from having fully recovered. I have referred to the importance of *C* for establishing the text of Book I, and if a MS. of the same authority, containing the entire *Mathnawí*, should some day be brought to light, it would probably entail a revision of all our texts of the poem. Again, though this volume, with the translation which is to follow it, has occupied most of my time during the last four years, it leaves many problems unsettled, as must happen when the earlier part of a work is published before the later portions have been studied in detail. This is not the best way to edit the *Mathnawí*, but in the circumstances there was no other. In writing the commentary I may find reason to reject or modify the views which I now hold as to the interpretation of certain passages; and of course a change of view may involve changes in the text.

The appended list of corrections is largely made up of misprints due to occasional indistinctness in the Beyrout type. Errors of more consequence are marked with an asterisk.

I gratefully acknowledge the generous help I have received in different ways not only from colleagues and friends to whose kindness I have long been accustomed — Professor E. G. Browne, Professor A. A. Bevan, Dr. F. W. Thomas, and Mr. E. Edwards — but also from many friends, some of them personally unknown to me, who have shown their interest in the work by giving or lending valuable manuscripts and books and supplying me with information. To Indian scholars, including past and present Government Research Students in this University, I owe a great deal. For instance, Muḥammad Shafíʿ, one of my former pupils and now Professor of Arabic at Lahore, most kindly procured and sent to me

as a gift several lithographed editions of Persian commentaries on the *Mathnawí*, while Mr. ʿAbdu 'l-Májid of Daryabad, Bara Banki, with whom I have been in frequent and profitable correspondence, was so obliging as to send to Cambridge for my private use his own copies of rare Persian and Arabic MSS. preserved in Indian libraries [1]). And amongst my chief benefactors I must certainly reckon Ḥusayn Dánish Bey, a Persian resident in Constantinople, described by Professor Browne as "a notable man of letters both in Persian and Turkish", who, besides obtaining for me a copy of Ismáʿíl Anqiraví's Commentary, had the extraordinary kindness to present me with a carefully collated MS. of *Fíhi má fíhi* written by his own hand [2]).

The second volume of this edition, comprising the English translation of Books I and II, is almost ready for the Press and should be published in about a year from now.

REYNOLD A. NICHOLSON.

CAMBRIDGE, December 1924.

1) Two of these are copies of an early (4th century) treatise on Ṣúfism, entitled القصد الى الله and wrongly attributed to Junayd. I hope ere long to publish the text and translation which I have prepared.

2) Concerning *Fíhi má fíhi* see my paper, "The Table-talk of Jalálu'ddín Rúmí", in the *Centenary Supplement* to the Journal of the Royal Asiatic Society (1924), p. 225 foll. Students of Persian literature will be glad to learn that the work is being edited by Mr. ʿAbdu 'l-Májid from the Constantinople transcript and several Indian MSS. I was indebted to him for my first opportunity of studying it, and wish now to express my gratitude to Prof. Muḥammad Shafíʿ and Mr. A. C. Woolner, Honorary Librarian of the Panjáb University, through whose efforts a copy of the Rampur State Library MS. was obtained and lent to me for a long period.

LIST OF CORRECTIONS.

BOOK I.

Preface, p. 1, l. ٨, *read* يُضِلّ.

Verse ۱۲٥, *read* بوىِ.

" ۱۲۹, note, *read* إن for ن.

" ۱۳٤, *read* مردِ.

" ۱۳٦, " سِرّ.

* " ۱٤۳, note, *read* گوى for گو.

* " ۱٥۹, *read* شهرتاش. The reading شهر و تاش might be defended as being equivalent to شهر و شهرتاش and parallel to مقام و خواجگان, but I think شهرتاش is correct, though none of my MSS. supports it. For the plural followed by a singular, *cf.* II ۷۸۷.

" ۱۸۱, note, *read* "is written".

" ۱۸٤, note, *read* "is added".

" ۲۱۳, *read* خونِ چون من.

" ۲۳۱, " غِش.

" ۲٤۷, the first word is بود.

" ۲٤۸, " " " " بر.

" ۳۱۹, *read* حرفِ.

" ۳٤۳, " هويدا.

" ٤۰۱, " آيند باز.

Verse ٤١٨, *read* چندانك.

" ٥٨٣, " مرغ.

* " ٦١٣, " گاه نقش ديو in the first hemistich.

" ٦٤٣, " تماى قصدرا.

* " ٦٥٦, " اينَك for اينك.

" ٦٦٠, " جملگى.

" ٦٦٤, " خانى.

" ٦٩٤, " تماى.

* " ٧٠٨. Perhaps ناردانگ should be written ناردانك. In the *Mathnawí* words ending in ك occasionally rhyme with those ending in گ, *e.g.* تُرك and سترگ.

" ٧٣٣, *read* اِلاّ.

" ٧٤٣, note, *read* (٧٤٣) for (٦٤٣).

" ٧٤٨, " " (٧٤٨) for (٦٤٨).

* " ٧٥٨, *read* منقلب‌رُو.

" ٨٤١, " آهن و سنگ.

* " ٨٨٠, " معدنش which gives a better rhyme.

" ٩٠٨, " جمله گفتند.

" ٩٣٣, " نِعَمْ.

* " ٩٥٣. In the second hemistich I am inclined to read, with Walí Muḥammad, از سگال و از عمل, "from their scheming and acting".

" ٩٩٤, *read* شير ژيان.

" ١٢٤٨, note, *read* مدحِ اين آدم.

" ١٣٦٨, " " (١٣٦٨) for (١٣٦٧) and رنگ for رنك.

Verse ۱۲۹۷, note, *read* (۱۲۹۷) for (۱۲۹۸).
" ۱۳۱۲, *read* نَصْرُ ٱللّه.
" ۱۳۲۱, note. The first word is بر.
" ۱۳۳۱, *read* يَنْظُرْ.
" ۱۳۵۰, " گويندش لَقَب.
" ۱۳۷۱, " دَوْرِ دائم.
" ۱۳۷۳, note. In the second verse cited from L *read* الترك راحة.
" ۱٤۱۹, *read* هيبت.
* " ۱٤٤۳, " نهيب.
* " ۱٤۵۳, " در گوشش دمد.
" ۱۵۹۸, note, *read* (۱۵۹۸) for (۱۵۹۷).
" ۱۶۸۶, *read* پيشهٔ زرگر.
" ۱۷٤۳, " وآن غمی را.
" ۲۰۱۳, Heading, *read* تو for بو before سوی.
" ۲۰۷۱, *read* قصّهٔ.
* " ۲۰۸۵, note. *Omit* "Bul." after ABL and *insert* "and so Bul." after كآن توم.
" ۲۱۱۵, *read* مُسْنَدت.
" ۲۱۲۹, " قُطْب.
" ۲۱٤۰, " ۲۱٤۰ for ۱۱٤۰.
* " ۲۱۷۶, note. *Add* "Bul. om. و before ماند".
* " ۲۲۹۵, *read* از پشّهٔ.
* " ۲۳۲۷, " رسوای شور و شر.
* " ۲۳۲۷, note. *Read* "C رسوای و شور."
" ۲۳۶۵. In the second line of the Heading *read* چنبرهٔ وجود.

*Verse ٣٣٩٦, *read* فی ستی.
" ٣٤٣٦, *read* یسکن.
" ٣٤٣٨. The first word of the Heading is تسلیم.
" ٣٤٨١, note. *Read* نفرت فرعون.
" ٣٥٥٧, " " می‌نبرزد.
" ٣٦٤٥, *read* ویصم.
* " ٣٦٦٠, " زآن نعلو.
* " ٣٧٠٩, " آلله for آلله.
" ٣٧٤٣, " آنك بی همت.
" ٣٧٧٣, " زآنك با جامه.
* " ٣٨١٢, " جز زیك رو with ABL Bul., and in the note *read* "C جزو یك رو".
" ٣٨٢٥, *read* کل تن.
" ٣٨٢٧, " کل تن‌را.
" ٣٨٥٤, note. In the verse cited from Bul. *read* بخشش.
" ٣٨٦٠, *read* کل عالم‌را.
* " ٣٨٦٨, note. *Insert* "L" before the variant.
" ٣٩٥٩. In the third line of the Heading *read* خاص.
" ٣٩٦٤, note. For "Ater" *read* "After".
" ٣٩٦٥, *read* سایهٔ *for* سایه.
* " ٣١٧١, note. *For* "ABL Bul." *read* "AL Bul."
* " ٣١٧٦. In the first hemistich *read* with AL: وعدهٔ مهمانیش‌را منکری.
" ٣٣١١, note. *For* (٣٣١) *read* (٣٣١١).
* " ٣٣٣٣, *read* قبح and add to the note: "In BC the second

letter of قبج is left unpointed. Walí Muḥammad reads قَیحِ (pus), which may be the correct reading."

Verse ۳۳۹۷, *read* وقتِ چاشت.

„ ۳۳۳۳, *read* قُدسِ خویش.

„ ۳٤٦٤, *read* بی صَیحَتی.

„ ۳٤۹۹, note. The first word in the second hemistich of the verse cited is ساکنان.

„ ۳٦٤۸, *read* بسکلد.

„ ۳٦۸۹, *read* ور تو بخسپی.

* „ ۳۷٤۰, „ یُطعِم و یسقی.

* „ ۳۸۰۳, note. In the second hemistich of the verse cited *read* تیغرا دیدم نهان کردن سزا.

„ ۳۸۵۹, *read* تاتِ خیرًا.

„ ۳۸٦۱, note. *Read* افروزرا.

„ ۳۹۰۰, *read* لا تُزِغ.

BOOK II.

Preface, penult. line, *read* محبّت.

Verse ۳, *read* فرزندِ نو.

* „ ۵۸, *read* که مُشَبِّه‌را in the first hemistich.

* „ ۱۸۸, note. In the second of the verses cited from L *read* جزو for خرد.

* „ ۲۹٤, *read* آن حلوا, and in the note *read* "D از حلوا".

„ ٤۳٤, „ دانگِ چند.

„ ۵۱۳, „ پی تهدیدرا.

Verse ٦٢٧, „ مِنْ طُغْيانِهِ.

„ ٦٤١, note. In the fourth verse cited from L *read* آشتی.

* „ ٧٠٣, *read* رُوی ستی.

* „ ٧٢٣. The reading معدَن is preferable on account of the rhym

„ ٧٤٨, note. *Read* آشنایی.

„ ٧٧٦, Heading, *read* مادرش را.

* „ ٧٩٩. *Add* the note "Bul. رهزن جان خودند".

„ ٨٦٤, note on Heading, *delete* the full stop after پرسیدن.

* „ ٨٦٥, *read* کافِ رحمت گفتمش.

„ ٨٦٧, „ جُست و جُویی.

„ ٩١١, „ آن کز آدم.

„ ١٠١٦, note. *Read* فی حفظ اللّسان.

„ ١٠٢٠, „ „ چند باشی.

* „ ١٠٥٩, *read* تخمِ اوّل کامل.

„ ١٠٧٨, „ فایدهٔ چه.

„ ١١٢٦, „ جای ما.

* „ ١١٢٧, „ پُر خشم و مَهیب.

„ ١١٥٧, „ در دلِ سلطان.

* „ ١١٩٥, „ مست کرد.

„ ١١٩٧, „ آب میزد and فایدهٔ چه.

„ ١٢٤٦, „ تا که نورِ او.

„ ١٢٢١, „ خون میشود.

* „ ١٢٢٨. In the second hemistich *read* with AL:

پس قیامت این کرم کی میکُند

The rhyme indicates that this is the older reading.

Verse ۱۳۸٦, *read* جنون نو بزاد.

* „ ۱٤۷۳, „ مر بیابان‌را.

„ ۱۵۰۰, „ چه عجب که in the first hemistich.

„ ۱۵۱۰, Heading, *read* امتحان کنندگان.

* „ ۱٦۰۰. قوس و قزح, though it is a solecism, is the reading of all my MSS., and also of a MS. dated A. H. 880 belonging to Professor Bevan.

„ ۱۷۷۳, note. *Read* نآید for بآید.

„ ۱۷۷۵, „ „ ور بگویم in the verse cited from L.

„ ۱۸۳۱, *read* عیان و روشنست.

* „ ۳۰۹۸. *Add* the note "Bul. آستین من کشید".

* „ ۳۱۸۳, *read* صوفیی.

„ ۳۲۵۰, „ از خرد.

* „ ۳۲٦۹, „ رَنجف کرد. The MSS. reading is possible, but less appropriate.

* „ ۳۲۹۳, note. *Insert* "A" before the variant.

„ ۳٤۳۹, „ *Read* تنورش.

„ ۳۵۲۱, „ „ (۳۵۲۱).

„ ۳۵۸۳, *read* عشوه‌خری (as one word).

* „ ۳٦۰۸, „ گرد بر گشت.

„ ۳٦۱۳, „ عَجِّلوا.

„ ۳٦۵۸, „ چون بانگ صفیر.

„ ۳۷۰۹, „ بر روی خاك.

„ ۳۷٦۳, note, *read* هیچ مزد.

„ ۳۷٦٤, Heading, *read* راست گفتن.

„ ۳۱۸۰, *read* اندر یك جوالم.

Verse ٢٣٣٤, *read* عَلَى وَجْهِ أَبِى.
" ٢٣٤٦, " بِى مجاز.
" ٢٣٦٤, " خود كَيست.
" ٢٣٨٥, " نويسى بر سَرش.
" ٢٥١٦, " با خَضِر.

هم‌چو آب از مَشك باریدن گرفت ٭ در گو و در غارها مسکن گرفت
ابر می‌بارید چون مَشك اشكها ٭ حاجیان جمله گشاده مَشکها
یك جماعت زآن عجایب کارها ٭ می‌بریدند از میان زنّارها
قومِ دیگررا یقین در ازدیاد ٭ زین عجب وَٱللّٰهُ أَعْلَمُ بِٱلرَّشاد
قومِ دیگر ناپذیرا تُرْش و خام ٭ ناقصانِ سرمدی تَمَّ ٱلكَلام

(۲۸۰۷) After this verse L adds:

یك عجایب در بیابان وا نمود ٭ ابر چون مشکی دهن‌را وا گشود

(۲۸۰۸) A قومی دیگر for یك جماعت. Bul. یك گروهی. (۲۸۰۹) A این عجب.

تمّ المجلّد الثانی من المثنوی المعنوی،

حاجیان آنجا رسیدند از بلاد • دیدشان بر زاهدِ خشك اوفتاد
جایِ زاهد خشك بود او تَرمزاج • از سمومِ بادیه بودش علاج
حاجیان حیران شدند از وحدتش • وآن سلامت در میانِ آفتش
در نماز استاده بُد بر روی ریگ • ریگ کز تَفّش بجوشد آبِ دیگ
گفتیی سرمست در سبزه و گُلست • یا سواره بر بُراق و دُلدُل است
یا که پایش بر حریر و حُلّهاست • یا سموم اورا به از بادِ صباست
ایستادند انتظار او در نماز • مانده بُد استاده در فکرِ دراز
چون زاِستغراق باز آمد فقیر • زآن جماعت زندهٔ روشن‌ضمیر
دید کآبش می‌چکید از دست و رُو • جامه‌اش تر بود زآثارِ وضو
پس بپرسیدش که آبت از کجاست • دست‌را بر داشت کز سوی سماست
گفت هر گاهی که خواهی می‌رسد • بی ز چاه و بی ز حَبْلٍ مِن مَسَد
مشکلِ ما حَل کن ای سلطانِ دین • تا ببخشد حالِ تو مارا یقین
وا نُما سِرّی زاَسرارت بما • تا ببرّیم از میان زنّارها
چشمهارا کرد سوی آسمان • که اجابت کن دعاء حاجیان
رزق‌جویی‌را زبالا خوگرم • تو زبالا بر گشودستی دَرَم
ای نموده تو مکان از لامکان • فی السَّمآءِ رِزْقُکُمْ کرده عیان
در میانِ این مناجات ابرِ خوش • زود پیدا شد چو پیلِ آب‌کَش

(۲۷۹۲) D ایستاده. D در روی.   (۲۷۹۳) A گویی. Bul. سبز. AL om. و bis.

(۲۷۹٤) D om. L تازه رو for انتظار. L in the second hemistich: با خشوع و با خضوع و با نیاز. After this verse D Bul. add:

پس بماندند آن جماعت با نیاز • تا شود درویش فارغ از نماز

and so B in marg. L adds:

مانده بود استاده در فکر دراز • با حبیب خویشتن میگفت راز
پس بماندند آن جماعت چاره‌ساز • تا شود درویش فارغ از نماز

(۲۷۹٦) A زندهتر.   (۲۷۹۸) A آن یکی گفتش که آبت.

(۲۷۹۹) AL نی bis.   (۲۸۰۱) A سرّی بما زاسرارها.

(۲۸۰۲) BDL چشمرا بگشود سوی آسمان.   (۲۸۰۳) Suppl. in marg. B.

تو بطی بـر خشك و بر تر زنـدهٔ • نی چو مـرغِ خانـه خانه‌گَنـدهٔ
تو زکرّمنـا بنی آدم شهی • هم بخشکی هم بـدریـا پـا نهی
که حَمَلْنـاهُمْ عَلَی ٱلْبَحْری بجان • از حَمَلْناهُمْ عَلَی ٱلْبَـر پیش ران
مـر ملایك‌را سوی بَـر راه نیست • جنسِ حیوان هم زبحر آگاه نیست
تو بتن حیوان بجانی از مَلَك • تا روی هم بر زمین هم بـر فلك
تـا بظاهر مِثْلُکُمْ باشـد بَشَـر • بـا دلِ یُوحَی إِلَیْـهِ دیـده‌ور
قالبِ خاکی فتـاده بـر زمین • روحِ او گردان بر آن چرخِ برین
مـا همـه مرغ‌آبیانیم اے غـلام • بحـر می‌دانـد زبانِ مـا تمام
پس سُلیمان بحر آمـد ما چو طَیْر • در سلیمان تـا ابد داریم سَـیْر
با سلیمان پاے در دریـا بنـه • تا چو داود آب سـازد صـد زره
آن سلیمان پیشِ جملـه حاضرست • لیك غیرت چشم‌بنـد و ساحرست
تا زجهل و خوابناکی و فضول • او بپیشِ مـا و مـا از وی ملول
تشنه‌را دردِ سـر آرد بانگِ رعـد • چون ندانـد کو کشانـد ابرِ سعـد
چشمِ او ماندست در جُویِ روان • بی‌خـبر از ذوقِ آبِ آسمان
مرکبِ همّت سوی اسباب رانـد • از مسبِّب لاجـرم محـروم مانـد
آنك بینـد او مسبّب‌را عیان • کی نهـد دل بـر سببهای جهان

حیران شدن حاجیان در کرامات آن زاهد که در بادیه تنهاش یافتند،

زاهـدی بُـد دز میـانِ بادیـه • در عبادت غـرق چون عَبّادیـه

(۲۷۷۲) D om. و.   (۲۷۷۳) AB Bul. هم بدریا هم بخشکی.   (۲۷۷٤) B Bul. علی البحر بجان.
(۲۷۷۷) D تا for با.   (۲۷۷۸) Suppl. in marg. B. BDL Bul. برین چرخ.
(۲۷۸۱) AB Bul. بر دریا. A صد گره.   (۲۷۸۳) B ما زجهل.
(۲۷۸٤) BL گشاید ابر سعد.   (۲۷۸٥) Suppl. in marg. B.
(۲۷۸٦) AB Bul. محجوب ماند.   •   (۲۷۸۷) A om.
Heading: Bul. تنها یافتندش ایستاده بر سر ریگ سوزان.

پای طاوسانِ ایشان در نظر * بهتر از طاوس‌پرّان دگر
مَنطِقُ ٱلطَّیْرانِ خاقانی صداست * منطق الطّیرِ سُلیمانی کجاست
تو چه دانی بانگِ مرغان‌را همی * چون ندیدستی سُلیمان‌را دمی
پرِ آن مرغی که بانگش مُطْرِبست * از برونِ مَشْرِقست و مَغْربست
هر یك آهنگش زکُرسی تا ثَریست * وز ثری تا عرش در کرّ و فَریست
مرغ کو بی این سُلیمان می‌رود * عاشقِ ظلمت چو خفّاشی بود
با سُلیمان خو کن ای خفّاشِ رَد * تا که در ظلمت نمانی تا ابد
یك گزی ره که بدان سو می‌روی * همچو گز قُطْبِ مساحت می‌شوی
وآنك لنگ و لُوك آن سو می‌جهی * از همه لنگی و لوکی می‌رهی

قصّهٔ بطبچگان که مرغ خانگی پروردشان،

تخمِ بطّی گرچه مرغِ خانگی * زیرِ پرِّ خویش کردت دایگی
مادرِ تو بطِّ آن دریا بُدست * دایه‌ات خاکی بُد و خشکی‌پرست
میلِ دریا که دلِ تو اندرست * آن طبیعت جانت‌را از مادرست
میلِ خشکی مر ترا زین دایه‌است * دایه‌را بگذار که او بدرایه‌است
دایه‌را بگذار بر خشك و بران * اندر آ در بحرِ معنی چون بطان
گر ترا مادر بترساند زآب * تو مترس و سوی دریا ران شتاب

(۲۷۵۸) B منطق الطیر آن خاقانی. L جداست for صداست. A in the second hemistich منطق طیر.
(۲۷۵۹) A همی for دمی in the second hemistich. In A vv. ۲۷۵۹ and ۲۷۶۱ are transposed, but corr. in marg.
(۲۷۶۱) D هرکه آهنگش.
(۲۷۶۲) D om. این and has را suppl. after مرغ.
(۲۷۶۳) D om. A ظلّ for ظلمت.
(۲۷۶۴) A یك گز.
(۲۷۶۵) A و آن سو. L Bul. میجهد. A وز همه. L Bul. میرهد.
(۲۷۶۶) B DL Bul. تخم بطّی گرچه مرغ خانه‌ات * کرد زیر پر چو دایه تربیت
(۲۷۶۹) ABL Bul. کو for که او.
(۲۷۷۰) ABL Bul. در for بر.
(۲۷۷۱) BL Bul. دایه for مادر.

خود زبون او نگردد هیچ دام • لیك پرّش در شكست افتد مدام
با گره کم کوش تا بال و پرت • نسکلد یك یك ازین کرّ و فرّت
صد هزاران مرغ پرهاشان شكست • وآن کمین‌گاه عوارض را نبست
حالِ ایشان از نُبی خوان ای حریص • نَقَّبوا فیها ببین هَلْ مِنْ مَحِیص
از نزاعِ تُرك و رومی و عرب • حَل نشد اِشكالِ انگور و عنب
تا سُلیمانِ لسینِ معنوی • در نیاید بر نخیزد این دُوی
جملهٔ مرغانِ منازع بازوار • بشنوید این طبلِ بازِ شهریار
زاختلافِ خویش سوی اتّحاد • هین ز هر جانب روان گردید شاد
حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُمْ • نَحْوَهُ هٰذا الَّذی لَمْ یَنْهَکُمْ
کور مرغانیم و بس ناساختیم • کآن سُلیمان را دمی نشناختیم
همچو جغدان دشمنِ بازان شدیم • لاجرم وا ماندهٔ ویران شدیم
می‌کنیم از غایتِ جهل و عَمی • قصدِ آزارِ عزیزانِ خدا
جمعِ مرغان کز سُلیمان روشن‌اند • پرّ و بالِ بی‌گنه کی بر کنند
بلك سوی عاجزان چینه کشند • بی خلاف و کینه آن مرغان خوشند
هدهدِ ایشان پیِ تقدیس را • می‌گشاید راه صد بلقیس را
زاغِ ایشان گر بصورت زاغ بود • بازِهمّت آمد و مَا زَاغ بود
لکلكِ ایشان که لَکْلَكْ می‌زند • آتشِ توحید در شك می‌زند
وآن کبوترشان ز بازان نشکهد • باز سر پیشِ کبوترشان نهد
بلبلِ ایشان که حالت آرد او • در درونِ خویش گلشن دارد او
طوطیِ ایشان ز قند آزاد بود • کز درون قندِ ابد رویش نمود

(٢٧٣٧) In A vv. ٢٧٣٧, ٢٧٣٨ follow vv. ٢٧٣٩, ٢٧٤٠, corr. in marg.
(٢٧٣٨) BL Bul. تگسلد for نسکلد. A نشکند. (٢٧٤٠) Bul. بخوان for ببین.
(٢٧٤٢) B امین for لسین. L لسان. L در نیابد (٢٧٤٥) B نحو هذا.
(٢٧٤٦) D و پس. Bul. تکو for دمی. (٢٧٤٨) A om. B میکنیم از غایت.
(٢٧٥٠) L om. D کینه کشند. B آین مرغان. (٢٧٥٣) D میزدند *bis*.
(٢٧٥٤) B آن کبوترشان.

صورتِ انگورها اخوان بود ٭ چون فشردی شیرهٔ واحد شود
غوره و انگور ضدّانند لیک ٭ چونک غوره پخته شد شد یارِ نیک
غوره کو سنگ‌بست و خام ماند ٭ در ازل حق کافرِ اصلیش خواند
نی اخی نی نفسِ واحد باشد او ٭ در شقاوت نحسِ مُلحِد باشد او
گر بگویم آنچ او دارد نهان ٭ فتنهٔ افهام خیزد در جهان
سرِّ گبرِ کور نامذکور به ٭ دودِ دوزخ از اِرَم مهجور به
غورهای نیک کایشان قابل‌اند ٭ از دَمِ اهلِ دل آخر یک‌دل اند
سوی انگوری همی‌رانند تیز ٭ تا دُوی بر خیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی‌درّند پوست ٭ تا یکی گردند وحدت وصفِ اوست
دوست دشمن گردد ایرا هم دُوَست ٭ هیچ یک با خویش در جنگی دَرست
آفرین بر عشقِ کُلِّ اوستاد ٭ صد هزاران ذرّه‌را داد اتّحاد
همچو خاکِ مفترق در ره‌گذر ٭ یک سبوشان کرد دستِ کوزه‌گر
که اتّحادِ جسمهای آب و طین ٭ هست ناقص جان نمی‌ماند بدین
گر نظایر گویم اینجا در مثال ٭ فهم‌را ترسم که آرد اختلال
هم سُلیمان هست اکنون لیک ما ٭ از نشاطِ دُوربینی در عما
دوربینی کور دارد مردرا ٭ همچو خفته در سرا کور از سرا
مُولَعیم اندر سخنهای دقیق ٭ در گِرِهها باز کردن ما عشیق
تا گره بندیم و بگشاییم ما ٭ در شِکال و در جواب آیین‌فزا
همچو مرغی کو گشاید بندِ دام ٭ گاه بندد تا شود در فن تمام
او بود محروم از صحرا و مرج ٭ عمرِ او اندر گِرِه‌کاریست خرج

(۲۷۱۷) L om. In D this and the following verse are transposed.
(۲۷۱۸) D شد یارْ نیک. L یارند نیک. (۲۷۱۹) BL سنگ‌پشت.
(۲۷۲۰) L Bul. نحس و ملحد. (۲۷۲۵) ABL و وحدت.
(۲۷۲۶) BDL Bul. با خویش جنگی در نبست. (۲۷۲۷) A Bul. کلّی.
(۲۷۲۹) ABL Bul. کاتّحاد. (۲۷۳۱) L om.
(۲۷۳۲) L om. (۲۷۳۳) D om.

چون سُلیمان کز سوی حضرت بتاخت • کو زبانِ جملهٔ مرغان شناخت
در زمانِ عدلش آهو با پلنگ • اُنس بگرفت و برون آمد زجنگ
شد کبوتر ایمن از چنگالِ باز • گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میانِ دشمنان • اتحادے شد میانِ پَرزَنان
تو چو موری بهرِ دانه می‌دوے • هین سُلیمان جو چه می‌باشی غوی
دانه‌جُورا دانه‌اش دامی شود • وآن سلیمان‌جوی‌را هر دو بود
مرغِ جانهارا درین آخر زمان • نیستشان از همدگر یک دَم امان
هم سُلیمان هست اندر دَورِ ما • کو دهد صلح و نماند جورِ ما
قولِ إنْ مِنْ أُمَّةٍ را یاد گیر • تا بإلاّ وَخَلا فِیها نَذِیر
گفت خود خالی نبودست امّتی • از خلیفهٔ حقّ و صاحب‌همّتی
مرغِ جانهارا چنان یکدل کند • کز صفاشان بی غِش و بی غِل کند
مشفقان گردند همچون والده • مُسْلِمون‌را گفت نَفْسٌ واحِده
نفسِ واحد از رسولِ حق شدند • ورنه هر یک دشمنی مطلق بُدند

بر خاستن مخالفت و عداوت از میان انصار ببرکات رسول صلّی اللّه علیه وسلّم،

دو قبیله کاَوْس و خَزْرَج نام داشت • یك زدیگر جانِ خون‌آشام داشت
کینهای کهنه‌شان از مصطفی • محو شد در نورِ اسلام و صفا
اوّلا إخوان شدند آن دشمنان • همچو اَعْدادِ عِنب در بوستان
وز دَمِ اَلْمُؤْمِنُون إِخْوَة بپند • در شکستند و تنِ واحد شدند

(۲۷۰۰) AB Bul. مرغانرا. (۲۷۰۱) A در زمان او کبوتر با کلنگ.
(۲۷۰۵) Bul. دامی بود. (۲۷۰٦) A زمان for امان.
(۲۷۰۷) Bul. دورها. Bul. جورها. (۲۷۰۸) Bul. نظم for قول.
(۲۷۰۹) D حول for گفت, corr. in marg. (۲۷۱۰) L کنند *bis*.
(۲۷۱۲) A ورنی. B Bul. دشمن. Heading: A om. از. D میان نصارا.
(۲۷۱٦) D اخوه بدند. L اخوه به بند. AB پیند as in text.

آن یکی دیگر عرب بُد گفت لا * من عِنَب خواهم نه انگور ای دغا
آن یکی ترکی بُد و گفت این بَنُم * من نمی‌خواهم عنب خواهم اُزُم
آن یکی رومی بگفت این قیل‌را * ترک کن خواهیم اِسْتافیل‌را
در تنازع آن نفر جنگی شدند * که ز سرِّ نامها غافل بُدند
مُشت بر هم می‌زدند از ابلهی * پُر بُدند از جهل وز دانش تهی
صاحبِ سرّی عزیزی صدزبان * گر بُدی آنجا بدادی صُلحشان
پس بگفتی او که من زین یک دِرَم * آرزوی جُملتان‌را می‌دهم
چونك بسْپارید دل‌را بی دغل * این دِرَمْتان می‌کند چندین عمل
یك درمتان می‌شود چار المُراد * چار دشمن می‌شود یك زاتّحاد
گفتِ هر یك‌تان دهد جنگ و فراق * گفتِ من آرد شمارا اتّفاق
پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا * تا زبان‌تان من شوم در گفت و گو
گر سخنتان در توافق مُوثقه‌است * در اثر مایهٔ نزاع و تفرقه‌است
گرمیِ عاریّتی ندهد اثر * گرمیِ خاصیّتی دارد هنر
سرکه‌را گر گرم کردی زآتش آن * چون خوری سردی فزاید بی‌گمان
زآنك آن گرمیِ او دهلیزیست * طبعِ اصلش سردیست و تیزیست
ور بود یخ‌بسته دوشاب ای پسر * چون خوری گرمی فزاید در جگر
پس ریای شیخ به زاخلاصِ ما * کز بصیرت باشد آن وین از عَمی
از حدیثِ شیخ جمعیّت رسد * تفرقه آرد دَمِ اهلِ حسد

فارسی و ترك و رومی و عرب * جمله یاهم در نزاع و در غضب
فارسی گفتا که ما زین چون رهیم * هی بیا تا این بانگوری دهیم

(۲۶۸۲) A آن یکی ترك دیگر [دگر] گفت. AB بَتُم as in text. L گفتا مَنُم. L هی خوام اوزم. Bul. کرکمس نه عنب.
(۲۶۸۴) BDL اسناقیل‌را.
(۲۶۸۸) L جمله‌تان می‌آورم. (۲۶۹۰) L از مراد. (۲۶۹۱) D آرم شمارا.
(۲۶۹۲) BDL Bul. گر سخن‌تان می‌نماید یك نمط * در اثر مایهٔ نزاعست و سخط and so A in marg. (۲۶۹۵) Bul. زآتشان.
(۲۶۹۶) A وآنك for زآنك.

تو بصورت رفته گُم گشته • زآن نمی‌یابی که معنی هشته
که درختش نام شد گاه آفتاب • گاه بحرش نام شد گاهی سحاب
آن یکی کش صد هزار آثار خاست • کمترین آثارِ او عمرِ بقاست
گرچه فَرْدست او اثر دارد هزار • آن یکی‌را نام شاید بی‌شمار
آن یکی شخصی ترا باشد پدر • در حقِ شخصی دگر باشد پسر
در حقِ دیگر بود قهر و عدو • در حقِ دیگر بود لطف و نکو
صد هزاران نام او یك آدمی • صاحبِ هر وصفش از وصفی عَمی
هرك جوید نام گر صاحب ثقه‌است • همچو تو نومید و اندر تفرقه‌است
تو چه بر چفسی برین نامِ درخت • تا بمانی تلخ‌کام و شوربخت
درگذر از نام و بنْگر در صِفات • تا صفاتت ره نماید سوی ذات
اختلافِ خلق از نام اوفتاد • چون بمعنی رفت آرام اوفتاد

منازعت چهار کس جهت انگور که هر یکی بنام دیگر فهم کرده بود آن‌را،

چهار کس‌را داد مردی یك دِرَم • آن یکی گفت این بانگوری دهم

(۲۶۷۰) BDL Bul. تو بصورت رفتهٔ ای بی‌خبر • زآن زشاخ معنیٔ بی بار و بر
(۲۶۷۱) BL Bul. گه آفتاب. BL Bul. گاه بحرش نام گشت و and so A in marg.
(۲۶۷۲) D این یکی. B که for کش. ABL عمر و بقاست. گه سحاب.

(۲۶۷۵) After this verse L adds:

در حق دیگر کسی او عمّ و خال • در حق دیگر کسی هیچ و خیال

(۲۶۷۶) BD Bul. و او. L از وصفش عمی.

(۲۶۷۸) A نام و درخت. After this verse L adds:

صورت باطل چه جویی ای جوان • رو معانی‌را طلب ای پهلوان
صورت و هیأت بود چون قشر و پوست • معنی اندر وی چو مغز ای یار و دوست

(۲۶۸۰) After this verse L adds:

اندرین معنی مثالی خوش شنو • تا نمانی تو اسامی‌را گرو

Heading: A هر یکی‌را. Bul. فهم کرده بودند انگوررا.

(۲۶۸۱) L in the second hemistich: هر یکی از شهری افتاده بهم. L adds:

در فلان بیشه درختی هست سبز ٭ بس بلند و پهن و هر شاخیش گبْز
قاصدِ شه بسته در جُستن کمر ٭ می‌شنید از هر کسی نوعی خبر
پس سیاحت کرد آنجا سالها ٭ می‌فرستادش شهنشه مالها
چون بسی دید اندر آن غربت تعب ٭ عاجز آمد آخر الامر از طلب
هیچ از مقصود اثر پیدا نشد ٭ زآن غرض غیرِ خبر پیدا نشد
رشتهٔ اومیدِ او بگسسته شد ٭ جُستهٔ او عاقبت ناجُسته شد
کرد عزمِ بازگشتن سوی شاه ٭ اشك می‌بارید و می‌بُرّید راه .

شرح کردن شیخ سرّ آن درخت با آن طالب مقلّد،

بود شیخی عالمی قُطْبی کریم ٭ اندر آن منزل که آیس شد ندیم
گفت من نومید پیشِ او روم ٭ زآستانِ او براه اندر شوم
تا دعاے او بود همراهِ من ٭ چونك نومیدم من از دلخواهِ من
رفت پیشِ شیخ با چشمِ پُر آب ٭ اشكْ می‌بارید مانندِ سحاب
گفت شیخا وقتِ رحم و رقّتست ٭ ناامیدم وقتِ لطف این ساعتست
گفت واگو کز چه نومیدیستت ٭ چیست مطلوبِ تو رُو با چیستت
گفت شاهنشاه کردم اختیار ٭ از براے جُستنِ یك شاخسار
که درختی هست نادر در جهات ٭ میوهٔ او مایهٔ آبِ حیات
سالها جُستم ندیدم یك نشان ٭ جز که طنز و تَسْخَر این سَرخوشان
شیخ خندید و بگفتش اے سلیم ٭ این درختِ علم باشد در علیم
بس بلند و بس شگرف و بس بسیط ٭ آبِ حیوانی زدریاے محیط

(٢٦٥٢) A بلند و سبز. (٢٦٥٣) A om. بسته, in marg. بست. A نوع.
(٢٦٥٤) DL Bul. بس سیاحت. (٢٦٥٧) AL Bul. امّید.
(٢٦٥٩) A شیخ عالم و قطبی. D ابش شد ندیم.
(٢٦٦٤) A از چه.
(٢٦٦٦) A میوهٔ آب حیات.

گر بگویی احولی‌را مَه یکیست ٭ گویدت این دوست و در وحدت شکیست
ور برو خندد کسی گوید دُوَست ٭ راست دارد این سزای بَدْخُوَست
بر دروغان جمع می‌آید دروغ ٭ الخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینْ زد فروغ
دل‌فراخان‌را بود دستِ فراخ ٭ چشم‌کوران‌را عثارِ سنگلاخ

جستن آن درخت که هرکه میوهٔ آن درخت خورد نمیرد،

گفت دانایی برای داستان ٭ که درختی هست در هندوستان
هرکسی کز میوهٔ او خورد و بُرد ٭ نه شود او پیر نه هرگز بمُرد
پادشاهی این شنید از صادقی ٭ بر درخت و میوه‌اش شد عاشقی
قاصدی دانا زدیوانِ ادب ٭ سوی هندستان روان کرد از طلب
سالها می‌گشت آن قاصد ازو ٭ گِردِ هندستان برای جست و جو
شهر شهر از بهرِ این مطلوب گشت ٭ نه جزیره ماند و نه کوه و نه دشت
هرکرا پرسید کردش ریش‌خند ٭ کین که جوید جز مگر مجنونِ بند
بس کسان صفعش زدند اندر مزاح ٭ بس کسان گفتند ای صاحب‌فلاح
جست و جویِ چون تو زیرك سینه‌صاف ٭ کی تهی باشد کجا باشد گزاف
وین مراعاتش یکی صفعی دگر ٭ وین زصفعِ آشکارا سخت‌تر
می‌ستودندش بتَسْخَر کای بزرگ ٭ در فلان جایی درختی بس سترگ

(٣٦٣٧) A گوید. D این دُست و دو حدت شکیست. Bul. آن دوست.

(٣٦٣٨) L Bul. بدو خندد. (٣٦٣٩) ABDL Bul. للخبیثات الخبیثین.

Heading: Bul. میوهٔاش خورد. (٣٦٤٢) A هرکی از. A پیر او هرگز نمرد. B پیر و نی هرگز بمرد. (٣٦٤٤) Bul. قاصد. D هندوستان. In D this and the following verse are transposed. (٣٦٤٥) D این قاصد. D هندوستان.

(٣٦٤٦) B ماند نه کوه, and so L. (٣٦٤٨) D پس کسان صفعش.

(٣٦٥٠) B Bul. صنع دگر. (٣٦٥١) Bul. در فلان جا بد درختی. BD در فلان اقلیم بس هول و سترگ, which is written above the line in A, and so L, which writes اقلام.

این کلیله و دمنه جمله افتراست • ورنه کی با زاغ لکلک‌را مریست
ای برادر قصّه چون پیمانه‌ایست • معنی اندر وی مثال دانه‌ایست
دانهٔ معنی بگیرد مردِ عقل • ننگرد پیمانه‌را گر گشت نقل
ماجرای بلبل و گُل گوش دار • گرچه گفتی نیست آنجا آشکار

سخن گفتن بزبان حال و فهم کردن آن،

ماجرای شمع با پروانه هم • بشنو و معنی گزین کن ای صنم
گرچه گفتی نیست سرّ گفت هست • هین ببالا پَر مپَر چون جغد پست
گفت در شطرنج کین خانهٔ رُخ است • گفت خانه‌ش از کجا آمد بدست
خانه‌را بخْرید یا میراث یافت • فرّخ آنکس که سوی معنی شتافت
گفت نحوی زَیْد عَمْرًا قَدْ ضَرَب • گفت چونش کرد بی جُرمی ادب
عَمْرورا جُرمش چه بُد کآن زیدِ خام • بی گنه اورا بزد همچون غلام
گفت این پیمانهٔ معنی بود • گندمی بِسْتان که پیمانه‌است رَد
زید و عمرو از بهرِ اِعرابست ساز • گر دروغست آن تو با اِعراب ساز
گفت نه من آن ندانم عمرورا • زید چون زد بی گناه و بی خطا
گفت از ناچار و لاغی بر گشود • عمرو یك واوی فزون دزدیده بود
زید واقف گشت دزدش‌را بزد • چون زحدّش بُرد اورا حد سزد

پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلان،

گفت اینك راست پذْرفتم بجان • کژ نماید راست در پیشِ کژان

(۳۶۳۱) Bul. کلیله دمنه. Bul. افتریست. (۳۶۳۵) BDL با پروانه تو. Bul. با پروانه نیز, and so corr. in D. BDL گزین زافسانه تو. Bul. گزین کن ای عزیز, and so corr. in D. (۳۶۳۶) D چند. (۳۶۳۷) ABL Bul. خانه ازکجاش.
(۳۶۳۸) ABL Bul. کو for که. (۳۶۴۰) ABD عمروا. (۳۶۴۱) L گندمش.
(۳۶۴۲) AD عمر. ADL Bul. اعرابست و ساز. (۳۶۴۳) A عمروا. (۳۶۴۴) A عمر. A Bul. واو. (۳۶۴۵) D چونك برد او واو. BL Bul. چونك ازحد برد. Bul. اورا میسزد.
Heading: Bul. پذیر. A om. دل. In Bul. the heading follows v. ۳۶۳۶.

این جنین مر آن جنین‌را سجده کرد * کز سجودش در تنم افتاد درد
گفت مریم من درون خویش هم * سجدهٔ دیدم ازین طفل شکم

اشکال آوردن برین قصّه،

ابلهان گویند کین افسانه‌را * خط بکش زیرا دروغست و خطا
مریم اندر حَمْل جفت کس نشد * از برون شهر او وا پس نشد
از برون شهر آن شیرین فسون * تا نشد فارغ نیآمد خود درون
چون بزادش آنگهانش بر کنار * بر گرفت و برد تا پیش تبار
مادر یحیی کجا دیدش که تا * گوید اورا این سخن در ماجرا

جواب اشکال،

این بداند کآنك اهل خاطرست * غایب آفاق اورا حاضرست
پیش مریم حاضر آید در نظر * مادر یحیی که دُورست از بصر
دیدها بسته ببینند دوست‌را * چون مشبّك کرده باشد پوست‌را
ور ندیدش نه از برون و نه از درون * از حکایت گیر معنی ای زبون
نه چنان کافسانها بشْنیده بود * همچو شِین بر نقشِ آن چفسیده بود
تا همی‌گفت آن کلیلهٔ بی‌زبان * چون سخن نوشد زدِمْنهٔ بی‌بیان
ور بدانستند لحن همدگر * فهم آن چون کرد بی نطقی بشر
در میان شیر و گاو آن دمنه چون * شد رسول و خواند بر هر دو فسون
چون وزیر شیر شد گاو نبیل * چون زعکس ماه ترسان گشت پیل

(٣٦٠٧) A زیرا درو عیب و خطا.　　(٣٦٠٨) BDL Bul.
زآنك مریم وقت وضع حمل خویش * بود از بیگانه دور و هم زخویش
and so A in marg.　　(٣٦٠٩) D این for آن. After this verse L has v. ٣٦٠٨.
(٣٦١٢) L ندانند. A کاندر for کآنك.　　(٣٦١٣) A خاطر آمد در نظر.
(٣٦١٤) A ببندد دوست‌را.　　• (٣٦١٥) Bul. om. و. A نه از اندرون.
(٣٦١٦) L چسپید.　　(٣٦١٨) B بی نطق.

من بُدم آن وآنچ گفتم خواب در • با تو انـدر خواب در شـرح نظر
گوش کن چون حلقه اندر گوش کن • آن سخن‌را پیشوای هوش کن
چون ترا یاد آید آن خواب این سخن • مُعْجِـز نَو باشـد و زرِّ کهن
گرچـه دعوی می‌نمایـد این ولی • جانِ صاحب‌واقعـه گویـد بلی
پس چو حِکمت ضالّـهٔ مؤمن بود • آن زهـرکِ بشنود مُوقِن بود
چونك خودرا پیشِ او یابـد فقط • چون بود شك چون کند خودرا غلط
تشنـه‌را چون بگویی تو شتـاب • در قدح آبست بِستان زود آب
هیچ گویـد تشنه کین دعویست رَو • از بـرم ای مدّعی مهجور شو
یـا گواه و حجّتی بنمـا که این • جنسِ آبست و از آن مآءٍ مَعین
یـا بطفلِ شیر مادر بانگ زد • که بیـا من مادرم هان ای ولـد
طفل گویـد مـادرا حجّت بیـار • تا که با شیرت بگیرم من قرار
در دلِ هر امّتی کز حق مـزه‌ست • رُوی و آوازِ پیَمبر معجـزه‌ست
چون پیَمبر از برون بانگی زنـد • جانِ اُمّت در درون سجـده کنـد
زآنك جنسِ بانگِ او اندر جهان • از کسی نشنیـده باشد گوشِ جان
آن غریب از ذوقِ آوازِ غریب • از زبانِ حق شنود إنّی قَریب

سجده کردن یحیی علیه السّلام در شکم مادر مسیح‌را علیه السّلام،

مـادرِ یحیی بمَـریَم در نهفت • پیشتر از وضعِ حملِ خویـش گفت
که یقین دیدم درونِ تو شهیست • که اُولُو الْعَزْم و رسولِ آگهیست
چون برابـر اوفتـادم بـا تو من • کرد سجـده حملِ من انـدر زمن

(۲۵۸۷) D تا for با. (۲۵۸۸) D پیش آی و هوش کن. (۲۵۸۹) AB از خواب.
(۲۵۹۰) A معجز تو. (۲۵۹۰) D آن ولی. (۲۵۹۲) Bul. خود یابد, چونکه اورا پیش. Bul. کند اورا غلط. (۲۵۹۷) Suppl. in marg. A. (۲۵۹۸) Suppl. in marg. A.
(۲۵۹۹) A خود پیمبر. (۲۶۰۱) DL شنید.
Heading: A om. در شکم. Bul. سجده کردن یحیی و عیسی علیهما السلام در شکم مادر.
(۲۶۰۴) BDL Bul. حمل من ای ذو الفطن.

گوهرِ معقول را محسوس کرد • پیرِ بینا بهرِ کم‌عقلیِ مرد
چونك در معده شود پاکت پلید • قفل نه بر حلق و پنهان کن کلید
هرکه در وی لقمه شد نورِ جلال • هرچه خواهد تا خورد اورا حلال

بیان دعویی که عین آن دعوی گواه صدق خویش است،

گر تو هستی آشنای جانِ من • نیست دعوی گفتِ معنی‌لانِ من
گر بگویم نیم‌شب پیشِ توَم • هین مترس از شب که من خویشِ تُوَم
این دو دعوی پیشِ تو معنی بود • چون شناسی بانگِ خویشاوندِ خَود
پیشی و خویشی دو دعوی بود لیك • هر دو معنی بود پیشِ فهمِ نیك
قربِ آوازش گواهی می‌دهد • کین دَم از نزدیكِ یاری می‌جهد
لذّتِ آوازِ خویشاوند نیز • شد گوا بر صدقِ آن خویشِ عزیز
باز بی‌الهام احمق کو زجهل • می‌نداند بانگِ بیگانه زاَهْل
پیشِ او دعوی بود گفتارِ او • جهلِ او شد مایهٔ انکارِ او
پیشِ زیرك کاندرونش نورهاست • عینِ این آواز معنی بود راست
یا بتازی گفت یك تازی‌زبان • که همی‌دانم زبانِ تازیان
عینِ تازی گفتنش معنی بود • گرچه تازی گفتنش دعوی بود
یا نویسد کاتبی بر کاغدی • کاتب و خطخوانم و من ابجدی
این نوشته گرچه خود دعوی بود • هم نوشته شاهدِ معنی بود
یا بگوید صوفیئ دیدی تو دوش • در میانِ خواب سجّاده‌بدوش

(۲۵۷۰) D کم‌عقلی بُرد.   (۲۵۷۲) L هرچه خواهد گو بخور نوشش حلال.
(۲۵۷۳) Bul. معنی‌دانِ من.   (۲۵۷۸) A گواه. Bul. آن خویش ای عزیز.
(۲۵۷۹) D از بی الهام.   (۲۵۸۱) B Bul. آن آواز.
(۲۵۸۴) BD کاغذی.
(۲۵۸۵) Suppl. in marg. A. A شاهدی. Bul. شاهد و معنی.
(۲۵۸۶) Suppl. in marg. A.

گفت پیغمبر که عَیْنایَ تَنام • لا یَنامُ قَلْبِ عَنْ رَبِّ ٱلْأَنام
چشمِ تو بیدار و دل خفته بخواب • چشمِ من خفته دلم در فتحِ باب
مر دلم‌را پنج حسّ دیگرست • حسِّ دل‌را هر دو عالَم مَنْظَرست
تو زضعفِ خود مکن در من نگاه • بر تو شب بر من همان شب چاشت‌گاه
بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ • عینِ مشغولی مرا گشته فراغ
پایِ تو در گِل مرا گِل گشته گُل • مر ترا ماتم مرا سُور و دُهُل
در زمینم با تو ساکن در محل • می‌دوم بر چرخِ هفتم چون زُحَل
همنشینت من نیَم سایهٔ منست • برتر از اندیشها پایهٔ منست
زآنک من زاندیشها بگْذشته‌ام • خارجِ اندیشه پویان گشته‌ام
حاکمِ اندیشه‌ام محکوم نی • زانک بنّا حاکم آمد بر بِنا
جملهٔ خلقان سخرهٔ اندیشه‌اند • زآن سبب خسته‌دل و غم‌پیشه‌اند
قاصدا خودرا باندیشه دهم • چون بخواهم از میانشان بر جهم
من چو مرغِ اوجم اندیشه مگس • کَی بود بر من مگس‌را دست‌رس
قاصدا زیر آیم از اوجِ بلند • تا شکسته‌پایگان بر من تنند
چون ملالم گیرد از سُفلی صفات • بر پرم همچون طیور ٱلصّافّات
پرِّ من رُسته‌ست هم از ذاتِ خویش • بر نچفسانم دو پرِّ من با سریش
جعفرِ طیّاررا پَر جاریه‌ست • جعفرِ عیّاررا پَر عاریه‌ست
نزدِ آنک لَمْ یَذُقْ دعویست این • نزدِ سُکّانِ اُفُق معنیست این
لاف و دعوی باشد این پیشِ غراب • دیگِ تی و پُر یکی پیشِ ذُباب
چونکه در تو میشود لقمه گُهَر • تن مزن چندانک بتوانی بخور
شیخ روزی بهرِ دفعِ سُوءِ ظن • در لگن قی کرد پُر دُر شد لگن

(۲۵۴۹) ABL پیغامبر. B لا تنام قلب. AL Bul. قلبی. (۲۵۵۵) L میروم.
(۲۵۵۸) Bul. بر بنی. (۲۵۶۰) L نخواهم. (۲۵۶۴) L بر نچسبانم. L از سریش.
(۲۵۶۵) BL Bul. جعفر طرّاررا in the second hemistich, and so written above in A.
(۲۵۶۷) A لاف دعوی. (۲۵۶۸) A تن بزن. (۲۵۶۹) A و پر.

گفت رام اوسط ارچه حکمتست • لیك اوسط نیز هم بـا نسب
آبِ جُو نسبت بأُشتر هست کم • لیك باشد موش‌را آن ه
هرکرا بود اشتهای چار نان • دو خورد یا سه خورد هست ا
ور خورد هر چار دُور از اوسط است • او اسیرِ حرص مانندِ بد
هرك اورا اشتها ده نان بـود • شش خورد می‌دان که اوسط
چون مرا پنجاه نـان هست اشتها • مـر تـرا شش گِرْده همدس
تو بـدَه رکعت نماز آیی ملول • من بپانصد در نیـآیم د
آن یکی تـا کعبـه حـافی می‌رود • وآن یکی تا مسجد از خود
آن یکی در پاك‌بازی جان بـداد • وآن یکی جان کَنْد تا یك نا
این وَسَط در بانهـایت می‌رود • که مـر آن‌را اوّل و آخ
اوّل و آخـر بیابـد تـا در آن • در تصوّر گنجـد اوسط یـا
بی‌نهایت چون نـدارد دو طرف • کی بـود اورا میـانـه •
اوّل و آخـر نشانـش کس نـداد • گفت لَوْ کانَ لَهُ ٱلْبَحْرُ
هفت دریـا گر شود کُلّی مِـداد • نیست مـر پایان شدن‌را هیچ
بـاغ و بیشـه گـر شود یکسر قلم • زین سخن هرگـز نگـردد
آن همـه حِبْر و قلم فانی شود • وین حـدیثِ بی‌عـدد بـ
حالتِ من خواب‌را مانـد گهی • خواب پندارد مـر آنـرا ً
چشمِ من خفتـه دلم بیدار دان • شکلِ بی‌کار مرا بـر کار

Suppl. in marg. A. (۳۰۳۳) BDL Bul. هرکرا باشد وظیفه چار نان.
) D om. (۳۰۳۵) D om. In A vv. ۳۰۳۵, ۳۰۳۶ follow vv. ۳۰۳۷,
out corr. in marg. (۳۰۳۶) Bul. اشتهی. (۳۰۳۸) AB
وین یکی. D جا for خود. (۳۰۳۹) Bul. جان داد. Bul. نان داد.
D در تصرّف گنجد اوّل یا میان. In A vv. ۳۰٤۱, ۳۰٤۲ follow vv. ۳۰٤۳,
(۳۰٤٤) D گفت دریا. Bul. مدید. (۳۰٤٥) A باغها و بیشها گر شد قلم.
ً. Bul. این سخن. (۳۰٤٦) Verses ۳۰٤٦—۳۰٦٥ are wanting in D.
B در کار دان. L پیکار دان.

نطقِ موسی بُد بـر انـدازه ولیك • هم فزون آمد زگفتِ یـارِ نیك
آن فزونی با خَضِر آمد شِقاق • گفت رَو تو مُکْثِری هٰـذا فِراق
موسیـا بسیـارگویی دور شـو • ورنه با من گنگ باش و کور شو
ور نـرفتی وز سـتیزه شِسـتهٔ • تـو بمعنی رفـتهٔ بگْسسـتهٔ
چون حدث کردی تو ناگه در نمـاز • گویدت سوی طهارت رَو بتـاز
ور نرفـتی خشك جنبان میشوی • خود نمازت رفت بِنْشین ای غوی
رَو بـرِ آنهـا كه همجفتِ تُوَنـد • عاشقـان و تشنهٔ گفتِ تُوَنـد
پاسبان بـر خوابناكان بـر فزود • ماهیـان‌را پاسبان حاجت نبود
جامه‌پوشان‌را نظر بـر گازرست • جانِ عریان‌را تجلّی زیورست
یـا زعُریانـان بیکسو بـاز رَو • یا چو ایشان فارغ از تن‌جامـه شَو
ور نمی‌تانی که کُلّ عریان شوی • جامـه کم‌کن تـا رهِ اوسط روی

عذر گفتنِ فقیر بشیخ،

پس فقیر آن شیـخ‌را احوال گفت • عذررا با آن غرامت كرد جفت
مـر سؤالِ شیخ‌را داد او جواب • چون جواباتِ خَضِر خوب و صواب
آن جوابـاتِ سؤالاتِ کلیم • کش خَضِـر بنْمود از ربِّ عـلیم
گشت مشکلهاش حل وافزون زیاد • از پیِ هـر مشکلش مفتـاح داد
از خضر درویش هم میراث داشت • در جوابِ شیخ همّت بـر گماشت

(۲۰۱۵) D بود for بد. D لیك, but originally ولیك.

(۲۰۱۶) D بر خضر. A has منکری written above مکثری. After this verse L adds:

موسیا بسیارگویی درگذر • چند گویی رو وصال آمد بسر

(۲۰۱۷) A ورنی. (۲۰۱۸) Bul. گر نرفتی. (۲۰۲۰) A نمازت رفته. Instead of the second hemistich D has the second hemistich of v. ۲۰۲۵.

(۲۰۲۱) D بستهٔ for تشنهٔ. (۲۰۲۵) A نمی‌توانی. Bul. بکلی for که کل.

(۲۰۲۷) Bul. هر سؤال. A گفت او جواب. (۲۰۲۹) Bul. om. و.

(۲۰۳۰) A شیخ هم همّت گماشت.

متّهم چون دارم آنهارا که حق • کرد امین مخزن هفتم طبق
متّهم نفس است نه عقل شریف • متّهم حسّ است نه نور لطیف
نفس سوفسطایی آمد می‌زنش • کش زدن سازد نه حجّت گفتنش
معجزه بیند فروزد آن زمان • بعد از آن گوید خیالی بود آن
ور حقیقت بودے آن دید عجب • پس مقیم چشم بودے روز و شب
آن مقیم چشم پاکان می‌بود • نی قرین چشم حیوان میشود
کآن عجب زین حسّ دارد عار و ننگ • کی بود طاوس اندر چاه تنگ
تا نگویی مر مرا بسیارگو • من زصد یك گویم و آن همچو مو

تشنیع صوفیان بر آن صوفی که پیش شیخ بسیار می‌گوید،

صوفیان بر صوفیْ شُنعه زدند • پیش شیخ خانقاهی آمدند
شیخ‌را گفتند داد جان ما • تو ازین صوفی بجو اے پیشوا
گفت آخر چه گِله‌ست ای صوفیان • گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیارگو همچون جرس • درخورش افزون خورد از بیست کس
ور بخسپد هست چون اصحاب کهف • صوفیان کردند پیش شیخ زَحف
شیخ رُو آورد سوے آن فقیر • کی زهر حالی که هست اوساط گیر
در خبر خَیْرُ ٱلْأُمُور أَوْسَاطُهَا • نافع آمد زاعتدال أَخْلاطُهَا
گر یکی خِلْطی فزون شد از عَرَض • در تن مردم پدید آید مرض
بر قرین خویش مَفْزا در صفت • کآن فراق آرد یقین در عاقبت

(۲۵۰۰) A نی for نه.   (۲۵۰۲) Bul. گر حقیقت. BDL Bul. بود آن دید. BDL Bul. چون مقیم چشم نآمد روز و شب, and so A in marg.
(۲۵۰٤) D کای عجب. L ای عجب.   (۲۵۰۵) D نگوید
Heading: Bul. تشنیع زدن. Bul. صوفی پیش شیخ که بسیار.
(۲۵۰٦) BL شنعت.   (۲۵۰۸) D چه گلست.   (۲۵۱۰) AL رجف.
(۲۵۱۱) A پیش آن فقیر. D اوسط بگیر.
(۲۵۱۲) A از غرض. L در عرض. L بدید آرد.

کین فقیرِ خفته‌را جوییم هم ٭ کرد بیدارش زغم صاحب‌دِرَم
که درین کشتی حُرُمْدان گم شدست ٭ جمله‌را جُستیم نتْوانی تو رَست
دلق بیرون کن برهنه شو زدلق ٭ تا زتو فارغ شود اوهامِ خلق
گفت یا رَب بر غلامت این خسان ٭ تهمتی کردند فرمان در رسان
چون بدرد آمد دلِ درویش از آن ٭ سر برون کردند هر سو در زمان
صد هزاران ماهی از دریای ژرف ٭ در دهانِ هر یکی دُرّی شگرف
صد هزاران ماهی از دریاے پُر ٭ در دهانِ هر یکی دُرّ و چه دُر
هر یکی دُرّی خراجِ مُلکتی ٭ کز اِلهست این ندارد شرکتی
دُرِّ چند انداخت در کشتی و جَست ٭ مر هوارا ساخت کُرسی و نشست
خوش مربّع چون شهان بر تختِ خویش ٭ او فرازِ اوج و کشتی‌اش پیش
گفت رَو کشتی شمارا حق مرا ٭ تا نباشد با شما دزدِ گدا
تا کرا باشد خسارت زین فراق ٭ من خوشم جُفتِ حق و با خلق طاق
نه مرا او تهمتِ دزدی نهد ٭ نه مهارم‌را بغمّازے دهد
بانگ کردند اهلِ کشتی اے همام ٭ از چه دادندت چنین عالی مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر ٭ وز حق‌آزاری پیِ چیزے حقیر
حاش للّه بل زتعظیمِ شهان ٭ که نبودم بر فقیران بدگمان
آن فقیرانِ لطیفِ خوش‌نَفَس ٭ کز پیِ تعظیمشان آمد عَبَس
آن فقیری بهرِ پیچاپیچ نیست ٭ بل پیِ آن که بجز حق هیچ نیست

(٢٤٨١) Bul. کاندرین کشتی چرمدان. L درمدان, and so corr. in D.
(٢٤٨٢) BDL Bul. مر غلامت‌را خسان متّهم کردند. After this verse L adds:

یا غیاثی عند کلّ کربة ٭ یا معادی عند کلّ شدّة
یا مجیبی عند کلّ دعوة ٭ یا ملاذی عند کلّ محنة

(٢٤٨٦) D درّی چه در. (٢٤٨٧) A خراجی. D و for این.
(٢٤٨٨) L چد در. (٢٤٩٠) A دزد و گدا. (٢٤٩١) L Bul. و از خلق طاق.
(٢٤٩٣) ABL کای همام. (٢٤٩٥) AB Bul. در فقیران.
(٢٤٩٦) A و خوش‌نفس. (٢٤٩٧) D بل کی آن که او بجز.

سروری زهرست جز آن روح‌را * کو بود تریاق‌لانی زابتد
کوه اگر پر مار شد باکی مدار * کو بود در اندرون تریاق
سروری چون شد دماغت‌را ندیم * هرکه بشکنت شود خصم ق
چون خلاف خوی تو گوید کسی * کینها خیزد ترا با او بـ
که مرا از خوی من بر می‌کند * مر مرا شاگرد و تابع می‌کـ
چون نباشد خوی بد محکم شده * کی فروزد از خلاف آتش
با مخالف او مدارایی کند * در دل او خویش‌را جایی ک
زانک خوی بد بگشتست استوار * مور شهوت شد زعادت همچو
مار شهوت‌را بکش در ابتدا * ورنه اینك گشت مارت اژد
لیك هر کس مور بیند مار خویش * تو زصاحب دل کن استفسار خو
تا نشد زر مس نداند من مسم * تا نشد شه دل نداند
خدمت اکسیر کن مس‌وار تو * جور میکش ای دل از دلدا
کیست دلدار اهل دل نیکو بدان * کم چو روز و شب جهانند از
عیب کم گو بندهٔ الله‌را * متهم کم کن بدزدی شـ

کرامات آن درویش که در کشتی متهمش کردند،

بود درویشی درون کشتیی * ساخته از رخت مردی پشتـ
یاوه شد همیان زر او خفته بود * جمله‌را جستند و اورا هم

٤٦٥) AB Bul. بود اندر درون. (٢٤٦٨) AD از خوی خود. BDL in the
nd hemistich خویش‌را بر من چو سرور می‌کند. (٢٤٦٩) BDL
چون نباشد خوی بد سرکش درو * کی فروزد آن خلاف آتش درو
ul. this variant follows v. ٢٤٧٣ as an independent verse.
٤٧١) Bul. چونکه خوی بد نگشتست. (٢٤٧٢) D از ابتدا. Bul. در ابتلا. After
verse L adds: زابتدا این مار شهوت‌را بکش * ورنه اژدرها شود ای تیزهش
٤٧٧) Bul. عیب کم کن. Heading: Bul. کردند بدزدی.
٤٧٩) D همیان بزر. Bul. om. و.

گر تـرا تا زانو است ای پُـر هنر * مر مرا صد گز گذشت از فرقِ سـر
گفت گستاخی مکن بار دگـر * تا نسوزد جسم و جانت زین شرر
تو مری با مثلِ خود موشان بکُن * بـا شتر مـر موش‌را نبود سخن
گفت توبـه کردم از بهـرِ خـدا * بگْذران زین آبِ مُهلك مر مرا
رحم آمـد مـر شتررا گفت هین * بر جه و بر کودبانِ من نشین
این گذشتن شـد مسلّم مر مـرا * بگْذرانم صـد هزاران چون تـرا
چون پَیَمبر نیستی پس رَو بـراه * تا رسی از چاه روزی سوے جاه
تو رعیّت باش چون سلطان نـهٔ * خود مران چون مردِ کشتیبان نـهٔ
چون نـهٔ کامل دکان تنهـا مگیر * دست‌خوش می‌باش تـا گردی خمیر
اَنْصِتُوارا گوش کن خاموش بـاش * چون زبانِ حق نگشتی گوش بـاش
ور بگویی شکلِ استفسار گـو * بـا شهنشاهان تو مسکین‌وار گو
ابتـدای کبر و کین از شهوتست * راسخیِ شهـوتت از عادتست
چون زعادت گشت مُحکم خویِ بَـد * خشم آید بـر کسی کت وا کَشَـد
چونك تو گِل‌خوار گشتی هرکه او * وا کشد از گِل ترا باشـد عـدو
بت‌پرستان چونك خُو بـا بت کنند * مـانعـانِ راهِ بـت‌را دشمننـد
چونك کرد ابلیس خُو با سَرْوَری * دیـد آدم‌را بچشـمِ مُنْکِری
که بـه از من سروری دیگر بود * تا که او مسجودِ چون من کس شود

(۲۴۴۸) B زآن شرر. (۲۴۵۱) A کوربان. BD کوذبان. L Bul. کودبان.
(۲۴۵٤) D خود مرا. L خود مران کشتی چو کشتی‌بان نهٔ.
(۲۴۵۵) After this verse L adds:

چونك آزادیت ناملا بنده باش * هین مپوش اطلس برو در ژنده باش

Bul. adds;

بندگی بـه بود تا آزاده‌را * ژنده‌پوش باش گر نشد اطلس ترا

(۲۴۵٦) D انصتورا. (۲٤٦١) BDL Bul.

بت‌پرستان چونك گرد بت تنند * مانعان راه خودرا دشمنند

(۲٤٦۳) BDL دید آدم‌را بتحقیر از خری, and so Bul., which has حقیر او for بتحقیر, and A in marg.

گفت پیغمبر که از بهرِ رِهان ٭ حق نجس‌را پاک گرداند بدان
سجده‌گاهم‌را از آن رُو لطفِ حق ٭ پاک گردانید تا هفتم طبق
هان و هان ترکِ حسد کن با شهان ٭ ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
کو اگر زهری خورد شهدی شود ٭ تو اگر شهدی خوری زهری بود
کو بَدَل گشت و بَدَل شد کارِ او ٭ لطف گشت و نور شد هر نارِ او
قوّتِ حق بود مر بابیل‌را ٭ ورنه مرغی چون کُشد مر پیل‌را
لشکری‌را مرغکی چندے شکست ٭ تا بدانی کآن صلابت از حق‌است
گر ترا وسواس آید زین قبیل ٭ رَو بخوان تو سورهٔ اصحابِ فیل
ور کنی با او مِری و همسَرے ٭ کافرم دان گر تو زایشان سَر بَری

کشیدن موش مهار شتررا و معجب شدن موش در خود،

موشکی در کف مهارِ اشترے ٭ در ربود و شد روان او از مِری
اشتر از چُستی که با او شد روان ٭ موشْ غرّه شد که هستم پهلوان
بر شتر زد پرتوِ اندیشه‌اش ٭ گفت بنْمایم ترا تو باش خَوش
تا بیآمد بر لبِ جُویِ بزرگ ٭ کاندرو گشتی زبون هر شیر و گرگ
موش آنجا ایستاد و خشک گشت ٭ گفت اشتر ای رفیقِ کوه و دشت
این توقّف چیست حیرانی چرا ٭ پا بنه مردانه اندر جو در آ
تو قلاوزے و پیش‌آهنگِ من ٭ در میانِ ره مباش و تن مزن
گفت این آبِ شگرفست و عمیق ٭ من همی‌ترسم زغرقاب ای رفیق
گفت اشتر تا ببینم حدِّ آب ٭ پا درو بنْهاد آن اشتر شتاب
گفت تا زانوست آب ای کور موش ٭ از چه حیران گشتی و رفتی زهوش
گفت مورِ تُست و مارا اژدهاست ٭ که ززانو تا بزانو فرْقهاست

(٢٤٢٧) AB پیغامبر.   (٢٤٣٠) D Bul. زهری شود.   (٢٤٣٢) A ورلی.
(٢٤٣٣) Bul. مرغك.   (٢٤٣٤) D صورهٔ.   (٢٤٣٩) A کندرو. BDL Bul. زبون پیل سترگ.
(٢٤٤٦) BL om. و.

نورِ خورشید ار بیفتد بر حدث * او همان نورست نپذیرد خبث
شیخ گفت این خود نه جامست و نه مَی * هین بزیر آ مُنکرا بنگر بوی
آمد و دید انگبین خاص بود * کور شد آن دشمن کور و کبود
گفت پیر آن دَم مریدِ خویش‌را * رَو بـرای من بجو مَی ای کیا
که مرا رنجیست مضطر گشته‌ام * من زرنج از مَخمَصه بگذشته‌ام
در ضرورت هست هر مردار پاک * بر سرِ مُنکِر زلعنت باد خاک
گِردِ خُم‌خانه بر آمد آن مرید * بهرِ شیخ ار هر خُمی مَی می‌چشید
در همه خُم‌خانها او مَی ندید * گشته بُد پُر از عسل خُمّ نبید
گفت ای رندان چه حالست این چه کار * هیچ خُمّی در نمی‌بینم عُقار
جملهٔ رندان نزدِ آن شیخ آمدند * چشم گریان دست بر سر می‌زدند
در خرابات آمدی شیخِ اجل * جملهٔ مَیها از قدومت شد عسل
کردهٔ مُبَدَّل تو مَی‌را از حدث * جانِ مارا هم بَدَل کن از خبث
گر شود عالَم پُر از خون مال‌مال * کَی خورد بندهٔ خدا الّا حلال

گفتن عایشه رضی الله عنها مصطفی‌را علیه السّلام که تو بی مصلّا بهر جا نماز می‌کنی،

عایشه روزی بپیغمبر بگفت * یا رسول الله تو پیدا و نهفت
هرکجا یابی نمازی می‌کنی * می‌دود در خانه ناپاک و دنی
مستحاضه و طفل و آلودهٔ پلید * کرده مُستَعمَل بهر جا که رسید

(۲۴۱۲) A نی جامست و لی می. (۲۴۱۳) D کور کبود. (۲۴۱۴) BD Bul. او می چشید.
(۲۴۱۹) Bul. هیچ در خم. (۲۴۲۲) L کن خلیلی جان مارا از خبث.
(۲۴۲۳) Bul. کی خورد مرد خدا. Heading: Bul. می‌کنی چونست.
(۲۴۲۴) ABDL پیغامبر. (۲۴۲۵) D نادان و دنی. After this verse L adds:

بی مصلّا می‌گزاری تو نماز * هرکجا روی زمین بگشای راز

(۲۴۲۶) BDL in the first hemistich گرچه می‌دانی که هر طفل پلید, and so Bul., which has طفلی, and A in marg. BD Bul. کرد مستعمل.

ذوق باید تا دهد طاعات بَر * مغز باید تا دهد دانه شجر
دانهٔ بی‌مغز کی گردد نهال * صورتِ بی‌جان نباشد جز خیال

بقیّهٔ قصّهٔ طعنه زدن آن مرد بیگانه در شیخ،

آن خبیث از شیخ می‌لایید ژاژ * کژنگر باشد همیشه عقل‌کاژ
که منش دیدم میانِ مجلسی * او ز تقوی عاریَست و مفلسی
ورکه باور نیستت خیز امشبان * تا ببینی فسقِ شیخت‌را عیان
شب ببردش بر سرِ یک روزنی * گفت بنْگر فسق و عشرت کردنی
بنْگر آن سالوسِ روز و فسقِ شب * روز همچون مصطفی شب بُو لَهَب
روز عبد الله اورا گشته نام * شب نَعُوذُ بالله و در دست جام
دید شیشه در کفِ آن پیر پُر * گفت شیخا مر ترا هم هست غُر
تو نمی‌گفتی که در جامِ شراب * دیو می‌میزد شتابان نا شِتاب
گفت جام‌را چنان پُر کرده‌اند * کاندرو اندر نگنجد یک سِپَند
بنْگر اینجا هیچ گنجد ذرّهٔ * این سخن‌را کژ شنیده غرّهٔ
جامِ ظاهر خمرِ ظاهر نیست این * دُور دار این‌را زشیخِ غیب‌بین
جامِ مَی هستیِّ شیخ است ای فلیو * کاندرو اندر نگنجد بولِ دیو
پُرّ و مالامال از نورِ حق‌است * جامِ تن بشْکست نورِ مطلق‌است

(۲۳۹۶) A in the first hemistich مغز باید.

Heading: D (sic) امد before آن. Bul. بر شیخ.

(۲۳۹۸) D می‌لاید. After this verse L adds:

که منم بر حال زشت او گواه * خمرخوارست و بد و کارش تباه

(۲۴۰۳) D om. و. Bul. او در دست. L بالله اندر دست.

(۲۴۰۵) A می‌بیزد دیو روی ناشتاب. Bul. می‌بیزد دیو در وی با شتاب. D شتابان با شتاب. B has شتابان, but its reading of the next word is uncertain. L شتابان تا شتاب. (۲۴۰۶) A کدرو. (۲۴۰۷) Bul. شنوده.

(۲۴۰۸) L زشیخ ای عیب‌بین. A عیب‌بین. (۲۴۱۰) D Bul. بشکست و نور.

پس بداند زود تأثیرِ گناه * تا بنالد زود گوید ای اله
چون کند اِصرار و بَد پیشه کند * خاك اندر چشمِ اندیشه کند
توبه نندیشد دگر شیرین شود * بر دلش آن جُرم تا بی‌دین شود
آن پشیمانی و یا رَب رفت ازو * شِسْت بر آیینه زنگِ پنج‌تو
آهنش‌را زنگها خوردن گرفت * گوهرش‌را زنگ کم کردن گرفت
چون نویسی کاغذِ اِسپید بر * آن نبشته خوانده آید در نظر
چون نویسی بر سرِ بنْوشته خط * فهم نآید خواندنش گردد غلط
کآن سیاهی بر سیاهی اوفتاد * هر دو خط شد کور و معنی نداد
ور سِوُم باره نویسی بر سَرش * پس سیه کردی چو جانِ کافرش
پس چه چاره جز پناهِ چاره‌گر * نا امیدی مسّ و اکسیرش نظر
ناامیدیها بپیشِ او نهید * تا زدردِ بی‌دوا بیرون جهید
چون شعیب این نکتها با وی بگفت * زآن دَمِ جان در دلِ او گُل شگفت
جانِ او بشْنید وَحْیِ آسمان * گفت اگر بگْرفت ما را کو نشان
گفت یا رَب دفعِ من می‌گوید او * آن گرفتن‌را نشان می‌جوید او
گفت ستّارم نگویم رازهاش * جز یکی رمز از برای ابتلاش
یك نشانِ آنك میگیرم ورا * آنك طاعت دارد از صوم و دعا
وز نماز و از زکات و غیرِ آن * لیك یك ذرّه ندارد ذوقِ جان
می‌کند طاعات و افعالِ سَنی * لیك یك ذرّه ندارد چاشنی
طاعتش نغزست و معنی نغز نی * جوزها بسیار و در وی مغز نی

(۲۴۷۷) D نماید for بداند. A پس بنالد. BL زود و گوید.   (۲۴۷۸) D om. و.
(۲۴۸۰) A شسته. D اندر for بر. Bul. ژنگ.   (۲۴۸۱) Bul. ژنگها and ژنگ.
(۲۴۸۲) B آن نوشته.   (۲۴۸۴) D چون سیاهی.
(۲۴۸۵) ABL جان پر شرش. BDL Bul. have پس as in text.   (۲۴۸۶) A پناهی.
(۲۴۸۸) L بخواند. AB Bul. این نقشها بر وی. L با او. L in the second hemistich: از تفکّر همچو خر در گل بماند.   (۲۴۸۹) A بشنید. B نشنید.
(۲۴۹۲) B یك نشانی. Bul. دارد و صوم.   (۲۴۹۳) A از نماز.

این همی‌گویند و بندش می‌نهند • او همی‌گوید زمن بی آگهند
گر زمن آگاه بودی این عدو • کی ندا کردی که این گفتار کو

دعوی کردن آن شخص که خدای تعالی مرا نمی‌گیرد بگناه و جواب گفتن شُعَیب اورا،

آن یکی میگفت در عهد شُعَیب • که خدا از من بسی دیدست عیب
چند دید از من گناه و جُرمها • وز کرم یزدان نمی‌گیرد مرا
حق تعالی گفت در گوش شعیب • در جواب او فصیح از راه غیب
که بگفتی چند کردم من گناه • وز کرم نگْرفت در جُرمم اله
عکس میگویی و مقلوب ای سفیه • ای رها کرده ره و بگْرفته تیه
چند چندت گیرم و تو بی‌خبر • در سلاسل ماندهٔ پا تا بسَر
زنگ تُو بر تُوت ای دیگ سیاه • کرد سیمای درونت‌را تباه
بر دلت زنگار بر زنگارها • جمع شد تا کور شد زاَسْرارها
گر زند آن دود بر دیگ نَوی • آن اثر بنْماید ار باشد جوی
زآنک هر چیزی بِضد پیدا شود • بر سپیدی آن سِیَه رسوا شود
چون سیه شد دیگ پس تأثیرِ دود • بعد ازین بر وی که بیند زود زود
مردِ آهنگر که او زنگی بود • دودرا با رُوش همرنگی بود
مردِ رومی کو کند آهنگری • رویش ابلق گردد از دودآوری

اندرین سوراخ نیست آن سرتلان • در صحاری غالبا جلوه کنان
با چنین گفتار و مکر و ریشخند • بی تعب آنرا کشند بند کنند

(۲۲۶۲) Bul. می‌دهند. Bul. نی آگهند. (۲۲۶۳) AB Bul. آن گفتار. After this verse L adds:

تا که بر بندند و بیرونش کشند • غافل آن گفتاررا زین ریشخند

(۲۲۶۵) Bul. گناه و عیبها. (۲۲۶۶) L om. (۲۲۶۷) L om.
(۲۲۷۰) ADL رنگ. Bul. زنگ. (۲۲۷۱) Bul. زنگار بر زنگارها.
(۲۲۷۴) DL پس تأثیر. (۲۲۷۶) D Bul. گر کند.

مسّ اگر از کیمیا قابل نبُد * کیمیا از مسّ هرگز مس نشد
بد چه باشد سرکشی آتش‌عمل * شیخ که بُوَد عینِ دریای ازل
دایم آتش‌را بترسانند زآب * آب کی ترسید هرگز زالتهاب
در رخِ مَه عیب‌بینی میکنی * در بهشتی خارچینی میکنی
گر بهشت اندر روی تو خارجُو * هیچ خار آنجا نیابی غیرِ تو
می‌بپوشی آفتابی در گِلی * رخنه میجویی زبدرِ کاملی
آفتابی که بتابد در جهان * بهرِ خفّاشی کجا گردد نهان
عیبها از ردِّ پیران عیب شد * غیبها از رشكِ پیران غیب شد
باری ار دُوری زخدمت یار باش * در ندامت چابك و بر کار باش
تا از آن راهت نسیمی می‌رسد * آبِ رحمت‌را چه بندی از حسد
گرچه دُوری دُور می‌جنبان تو دُم * حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُم
چون خری در گِل فتد از گامِ تیز * دَم بدَم جنبد برای عزمِ خیز
جای‌را هموار نکند بهرِ بناش * داند او که نیست آن جایِ معاش
حسِّ تو از حسِّ خر کمتر بُدست * که دلِ تو زین وَحلها بر نجست
در وحل تأویلِ رخصت میکنی * چون نمی‌خواهی کز آن دل بر کَنی
کین روا باشد مرا من مُضطَرم * حق نگیرد عاجزی‌را از کرم
خود گرفتست تو چون کفتارِ کور * این گرفتن‌را نبینی از غرور
می‌گُوَند این جایگه کفتار نیست * از برون جویید کاندر غار نیست

(۲۴۴۴) D ببود. (۲۴۴۶) AL Bul. از آب. (۲۴۵۱) B in the first hemistich غیب شد. A in the second hemistich عیبها and عیب. BDL Bul. از رشك ایشان.
(۲۴۵۲) D از دوری. After this verse L adds:

تا که از جرمت ندامت میرسد * هر دمت بوی سلامت میرسد

(۲۴۵۴) B آب رحمت از چه بندی. (۲۴۵۵) A فتاد.
(۲۴۵۸) DL تأویل و رخصت. (۲۴۶۱) D می‌گوید. B می‌گویند. L گویدش کاینجایگه. A از برون جویند کندر. After this verse L adds:

نیست در سوراخ کفتار ای پدر * رفت تازان او بسوی آبخور

Bul. adds:

کیست کافر غافل از ایمانِ شیخ * چیست مرده بی‌خبر از جانِ شیخ
جان نباشد جز خبر در آزمون * هرکرا افزون خبر جانش فزون
جانِ ما از جانِ حیوان بیشتر * از چه زآن رُو که فزون دارد خبر
پس فزون از جانِ ما جانِ مَلَک * کو منزّه شد زحسِّ مُشتَرَک
وز مَلَک جانِ خداوندانِ دل * باشد افزون تو تحیّررا بهل
زآن سبب آدم بود مسجودشان * جانِ او افزون‌ترست از بودشان
ورنه بهتررا سجود دون‌تری * امر کردن هیچ نبود در خَوری
کَی پسندد عدل و لطفِ کردگار * که گُلی سجده کند در پیشِ خار
جان چو افزون شد گذشت از اِنتها * شد مُطیعش جانِ جملهٔ چیزها
مرغ و ماهی و پری و آدمی * زآنك او بیشست و ایشان در کمی
ماهیان سُوزَنگرِ دلقش شوند * سوزنان‌را رشتها تابع بوند

بقیّهٔ قصّهٔ ابراهیم ادهم قدّس اللّه روحه بر لب آن دریا،

چون نفاذِ امرِ شیخ آن میر دید * زآمدِ ماهی شدش وجدی پدید
گفت اه ماهی زپیران آگهست * شه تنی‌را کو لعینِ درگهست
ماهیان از پیر آگه ما بعید * ما شقی زین دولت و ایشان سعید
سجده کرد و رفت گریان و خراب * گشت دیوانه زعشقِ فتحِ باب
پس تو ای ناشسته‌رُو در چیستی * در نزاع و در حسد با کیستی
با دُمِ شیری تو بازی می‌کنی * بر ملایك تُرك‌تازی می‌کنی
بد چه میگویی تو خیرِ محض‌را * هین ترفّع کم شُمَر آن خفض‌را
بَد چه باشد مِسِّ محتاجِ مُهان * شیخ که بُوَد کیمیای بی‌کران

(۲۲۲۵) Bul. کیست مرده.   (۲۲۳۰) B جانشان for بودشان.
(۲۲۳۱) A ورنی بهتر از سجود.   (۲۲۳۲) Bul. om. و.   (۲۲۳۴) A چه for چو.
(۲۲۳۶) A زآمدی.   (۲۲۳۷) Bul. آن ماهی.
(۲۲۳۸) Bul. شقی از دولت.

آتش ابراهیم‌را نبود زیان • هرکه نمرودیست گو می‌ترس از آن
نفس نمرودست و عقل و جان خلیل • روح در عین‌است و نفس اندر دلیل
این دلیلِ راه رهرورا بود • کو بهر دم در بیابان گم شود
واصلان‌را نیست جز چشم و چراغ • از دلیل و راهشان باشد فراغ
گر دلیلی گفت آن مردِ وصال • گفت بهرِ فهمِ اصحابِ جدال
بهرِ طفلِ نو پدر تی‌تی کند • گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند
کم نگردد فضلِ استاد از عُلو • گر اَلِف چیزی ندارد گوید او
از پیِ تعلیمِ آن بسته‌دهن • از زبانِ خود برون باید شدن
در زبانِ او بباید آمدن • تا بیآموزد زتو او علم و فن
پس همه خلقان چو طفلانِ ویند • لازمست این پیررا در وقتِ پند
کفررا حدّست و اندازه بدان • شیخ و نورِ شیخ‌را نبود کران
پیشِ بی‌حد هرچه محدودست لاست • کُلُّ شَیْءٍ غَیْرِ وَجْهِ ٱللّٰه فناست
کفر و ایمان نیست آن جایی که اوست • زآنک او مغزست وین دو رنگ و پوست
این فناها پردهٔ آن وجه گشت • چون چراغِ خُفْیه اندر زیرِ طشت
پس سرِ این تن حجابِ آن سرست • پیشِ آن سر این سرِ تن کافرست

(٢٢١١) A .روح در عیبست (٢٢١٣) A .چشم چراغ AL .دلیل راهشان.
(٢٢١٥) A .طفلی. (٢٢١٧) Bul. .بهر تعلیم بچهٔ بسته دهن A .بیرون. L in the second hemistich: .گوید او هوّز و حطّی کلمن.
(٢٢١٨) L in the second hemistich: .وز زبان خود برون باید شدن. After this verse L adds:
تا بیاموزد زبان زو علم و فن • جملگی از خود بباید کم شدن
(٢٢١٩) After this verse BL Bul. add:
آن مرید شیخ بد گوینده‌را • آن بکفر و گمرهی آکنده‌را
گفت خودرا تو مزن بر تیغ تیز • هین مکن با شاه و با سلطان ستیز
حوض با دریا اگر پهلو زند • خویش‌را از بیخ هستی بر کند
نیست بحری کو کران دارد که تا • تیره گردد او ز مردار شما
These verses have been suppl. in marg. D by a later hand.
(٢٢٢٢) A .مغزست او. (٢٢٢٤) BDL ابترست for کافرست, and so A in marg.

لفظ چون وَکْرست و معنی طایرست • جسم جُوی و روح آبِ سایرست
او روانست و تو گویی واقفست • او دوانست و تو گویی عاکفست
گر نبینی سَیْرِ آب از خاکها • چیست بر وی نو بنو خاشاکها
هست خاشاکِ تو صورتهای فکر • نو بنو در میرسد اشکالِ بِکر
رُویِ آبِ جویِ فکر اندر رَوِش • نیست بی خاشاکِ محبوب و وَحِش
قشرها بر رویِ این آبِ روان • از ثمارِ باغِ غیبی شد دوان
قشرهارا مغز اندر باغ جُو • زآنک آب از باغ میآید بجُو
گر نبینی رفتنِ آبِ حیات • بنگر اندر جُویْ این سَیْرِ نبات
آب چون انبُهتر آید در گذر • زو کند قشرِ صُوَر زوتر گذر
چون بغایت تیز شد این جُو روان • غم نپاید در ضمیرِ عارفان
چون بغایت ممتلی بود و شتاب • پس نگنجد اندرو الّا که آب

طعنه زدن بیگانهٔ در شیخ و جواب گفتن مرید شیخ اورا،

آن یکی یک شیخرا تهمت نهاد • کو بَدست و نیست بر راهِ رشاد
شاربِ خمرست و سالوس و خبیث • مر مریدانرا کجا باشد مُغیث
آن یکی گفتش ادبرا هوش دار • خُرد نبْود این چنین ظن بر کبار
دُور ازو و دُور از آن اوصافِ او • که زسَیْلی تیره گردد صافِ او
این چنین بُهتان منه بر اهلِ حق • این خیالِ تُست بر گردان ورق
این نباشد ور بود ای مرغِ خاک • بحرِ قُلْزُمرا زمُرداری چه باک
نیست دُونَ ٱلْقُلَّتَیْن و حوضِ خُرد • کی تواند قطرهایش از کار بُرد

(۲۳۹۴) Bul. تو بنو خاشاکها. DL آب از چاکها.
(۲۳۹۶) Bl Bul. آب و جوی.
(۲۳۹۸) D باغ اندر مغز.
(۲۳۹۹) D بینی. D وین سیر.
(۲۴۰۱) A غم نیاید.
(۲۴۰۳) L ابلهی یک شیخرا. Bul. در راه.
(۲۴۰۴) Bul. سالوس خبیث.
(۲۴۰۷) DL کین خیال.
(۲۴۰۹) BL Bul. که تواند. Bul. قطرهاش.

موش گفتم زآنك در خاکست جاش ٭ خاك باشد موش‌را جایِ معاش
راهها داند ولی در زیرِ خاك ٭ هر طرف او خاك‌را کردست چاك
نفسِ موشی نیست الّا لقمه‌رَند ٭ قدرِ حاجت موش‌را عقلی دهند
زآنك بی حاجت خداوندِ عزیز ٭ می‌نبخشد هیچ کس‌را هیچ چیز
گر نبودے حاجتِ عالمِ زمین ٭ نآفریدی هیچ رَبُّ ٱلعالَمین
وین زمینِ مضطرب محتاجِ کوه ٭ گر نبودی نآفریدی پُر شُکوه
ور نبودے حاجتِ افلاك هم ٭ هفت گردون نآوریدی از عدم
آفتاب و ماه و این اِسْتارگان ٭ جز بحاجت کی پدید آمد عیان
پس کمندِ هستها حاجت بود ٭ قدرِ حاجت مردرا آلت بود
پس بیَفْزا حاجت ای محتاج زود ٭ تا بجوشد در کرم دریای جود
این گدایان بر ره و هر مبتلا ٭ حاجتِ خود می‌نماید خلق‌را
کورے و شلّی و بیمارے و درد ٭ تا ازین حاجت بجنبد رحمِ مرد
هیچ گوید نان دهید ای مردمان ٭ کی مرا مالست و انبارست و خوان
چشم ننهادست حق در کورموش ٭ زآنك حاجت نیست چشمش بهرِ نوش
می‌تواند زیست بی چشم و بصر ٭ فارغست از چشم او در خاكِ تر
جز بدزدی او برون نآید زخاك ٭ تا کند خالق از آن دزدیش پاك
بعد از آن پَر یابد و مرغی شود ٭ می‌پرد تسبیحِ بارے می‌کند
هر زمان در گلشنِ شُکرِ خدا ٭ او بر آرد همچو بلبل صد نوا
کای رهاننده مرا از وصفِ زشت ٭ اے کننده دوزخی‌را تو بهشت
در یکی پیهی نهی تو روشنی ٭ استخوانی‌را دهی سمع ای غنی
چه تعلّق آن معانی‌را بجسم ٭ چه تعلّق فهمِ اَشیارا باِسم

(۲۲۷۲) A هر طرف از خاك وا کردست خاك. (۲۲۷۷) B نافریدی.
(۲۲۷۸) Bul. بدید آید. (۲۲۷۹) BDL Bul. آلت دهد.
(۲۲۸۵) D چشم زیر خاك تر. BL در خاك در. (۲۲۸۷) A تسبیح یاری. BD Bul. in the second hemistich چون ملایك جانب گردون رود, and so L, which has پرد for رود. (۲۲۸۹) A وی کننده. (۲۲۹۰) A سمع غنی.

چون تنازع در فتد در تنگ‌کاه • دانهٔ آن کیست آن‌را کن نگاه
پس فلك قشرست و نور روح مغز • این پدیدست آن خفی زین رُو ملغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست • جسم همچون آستین جان همچو دست
باز عقل از روح مخفی‌تر بود • حسّ سوی روح زوتر ره بَرَد
جنبشی بینی بدانی زنده‌است • این ندانی کی ز عقل آگنده‌است
تا که جنبشهای موزون سَر کند • جنبش مس‌را بدانش زر کند
زآن مُناسب آمدن افعالِ دست • فهم آید مر ترا که عقل هست
روحِ وَحْی از عقل پنهان‌تر بود • زآنکه او غیبست او زآن سَر بود
عقلِ احمد از کسی پنهان نشد • روحِ وَحْیش مُدْرَكِ هر جان نشد
روحِ وَحْی‌را مناسبهاست نیز • در نیابد عقل کآن آمد عزیز
گه جنون بیند گهی حیران شود • زآنك موقوفست تا او آن شود
چون مُناسبهای افعالِ خَضِر • عقلِ موسی بود در دیدش کَدِر
نامُناسب می‌نمود افعالِ او • پیشِ موسی چون نبودش حالِ او
عقلِ موسی چون شود در غیب بند • عقلِ موشی خود کیست ای ارجمند
علمِ تقلیدی بود بهرِ فروخت • چون بیابد مشتری خوش بر فُروخت
مشتریٔ علمِ تحقیقی حق‌است • دایما بازارِ او با رونق‌است
لب ببسته مست در بَیْع و شِرَی • مشتری بی‌حد که اَللّٰهُ اَشْتَرَی
درسِ آدم‌را فرشته مشتری • مَحْرَمِ درسش نه دیوست و پری
آدم اَنْبِئْهُمْ بِأَسْما درس گو • شرح کن اسرارِ حق‌را مو بمو
آنچنان کس‌را که کوته‌بین بود • در تلوّن غرق و بی تمکین بود

(۲۲۵۲) Bul. om. و. (۲۲۵٤) BD مخفی‌تر پرد. (۲۲٦۰) Suppl. in marg. A.

(۲۲٦۱) Suppl. in marg. A. (۲۲٦۲) AD کذر.

(۲۲٦٤) D در عقل بند. A in the second hemistich عقل موسی.

(۲۲٦٥) Bul. عقل تقلیدی. D چون نیابد مشتری خوشتر فروخت.

(۲۲٦۷) L هست for مست.

پنج حس با همدگر پیوسته‌اند * زآنك این هر پنج زاَصْلی رُسته‌اند
قوّتِ یك قوّتِ باقی شود * ما بقی را هر یکی ساقی شود
دیدنِ دیده فزاید نطق را * نطق در دیده فزاید صدق را
صدق بیداریٔ هر حس میشود * حسّهارا ذوق مُؤْنِس میشود

آغاز منوّر شدن عارف بنور غیب‌بین،

چون یکی حس در رَوِش بگْشاد بند * ما بقی حسها همه مُبْدَل شوند
چون یکی حس غیر محسوسات دید * گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون زجُو جَست از گَلَه یك گوسفند * پس پیاپی جمله زآن سو بر جهند
گوسفندانِ حواسّت را بران * در چَرا از أَخْرَجَ ٱلْمَرْعَى چران
تا در آنجا سنبل و نسرین چرند * تا بروضاتِ حقایق ره برَند
هر حِسَت پیغمبرِ حسها شود * جملهٔ حسهارا در آن جنّت کَشَد
حِسّها با حسِّ تو گویند راز * بی زبان و بی حقیقت بی مجاز
کین حقیقت قابلِ تأویلهاست * وین توهّم مایهٔ تخییلهاست
آن حقیقت کآن بود عین و عیان * هیچ تأویلی نگنجد در میان
چونك حسها بندهٔ حسِّ تو شد * مر فلکهارا نباشد از و بُد
چونك دعوئی رود در مِلْكِ پوست * مغز آن کی بود قشر آنِ اوست

(۲۲۳۶) B رسته این هر پنج زآن اصل بلند, and so L Bul., which have از اصلی بلند.
(۲۲۳۷) D باقی کی شود. L ساقی بود. (۲۲۳۸) BDL Bul. عشق‌را for نطق‌را. BDL Bul. عشق for نطق. Heading: Bul. منوّر شدن حواسّ عارف.
(۲۲۴۰) رَوِش: so vocalised in D. Bul. مبدل شدند. (۲۲۴۳) Bul. در چرای اخرج.
(۲۲۴۴) BDL Bul. سنبل و ریحان. BDL Bul. تا بگلزار حقایق. A رهبرند.
(۲۲۴۵) L om. ABD پیغامبر. BD Bul. تا یکایك سوی آن جنّت رود.
(۲۲۴۶) BL Bul. بی حقیقت بی زبان و بی مجاز, and so D, which om. و.
(۲۲۴۸) BDL Bul. آن حقیقت‌را که باشد از عیان.
(۲۲۴۹) BDL Bul. چونك هر حس بندهٔ. (۲۲۵۰) D از مِلك. L مغز آنرا که بود.

پیشِ اهلِ تن ادب بـر ظاهرست * که خدا زیشان نهان‌را ساترس
پیشِ اهلِ دل ادب بـر باطنست * زآنك دلشان بـر سرایـر فاطنس
تو بعکسی پیشِ کوران بهـرِ جاه * بـا حضور آیی نشینی پایگ
پیـشِ بینایان کنی تـركِ ادب * نـارِ شهوت‌را از آن گشتی حَطَ
چون نداری فطنت و نورِ هُـدَی * بهرِ کوران رُوی‌را میزن جـ
پیشِ بینایان حَدَث در رُوی مال * ناز میکن بـا چنین گندیـده حالِ
شیخ سوزن زود در دریا فکنـد * خواست سوزن‌را بـآوازِ بلنـ
صـد هـزاران ماهیِ اللّهیی * سوزنِ زر در لبِ هـر ماهیی
سـر بر آوردنـد از دریـای حق * که بگیر ای شیـخ سوزنهـای حق
رُو بدو کرد و بگفتش ای امیر * مُلكِ دل به یـا چنان مُلكِ حَ
این نشانِ ظاهرست این هیچ نیست * تـا بباطن در روی بینی تو بیس
سوی شهـر از باغ شاخی آورنـد * بـاغ و بُستان‌را کجا آنجـا برنـ
خاصّه باغی کین فلك یك برگِ اوست * بلك آن مغزست وین دیگر چو پوس
بـر نمی‌داری سوی آن بـاغ گام * بویِ افزون جوی و کن دفعِ زُكا
تـا که آن بو جاذبِ جانت شود * تـا که آن بو نورِ چشمانت شـ
گفت یوسف ابنِ یعقوبِ نبی * بهـرِ بو اَلْقُوا عَلَی وَجْـهِ اَ
بهرِ این بو گفت احمـد در عِظات * دایمـا قُـرَّةُ عَیْنی فی الصَّ

(۲۲۲۲) A جلی. (۲۲۲٤) Bul. بر روی. (۲۲۲٦) L Bul. بر لب. D در دهن. در لب. After this verse B has:

سوزنِ زرّین در آن دندان او * که بگیر ای شیخ سوزنهای هو

(۲۲۲۸) Bul. رو بدو کرده بگفتش. (۲۲۳۰) A om. و.

(۲۲۳۱) ABL, Bul. و این عالم چو پوست. (۲۲۳۲) Bul. گر نمی داری. L بوی افیون.

(۲۲۳۳) After this verse L adds:

تا که آن بو سوی بستانت کشد * وا نماید مـر تـرا راه رشـد
چشم نابینـات‌را بینـا کنـد * سینه‌ات‌را سینـهٔ سینـا کنـد

(۲۲۳٤) A یوسف بهر یعقوب. (۲۲۳۵) Bul. بهر این بر گفت.

حکمتِ دنیا فزاید ظنّ و شك ۰ حکمتِ دینی پَرَد فوقِ فلك
زَوْبَعانِ زیركِ آخر زمان ۰ بر فزوده خویش بر پیشینیان
حیله‌آموزان جگرها سوخته ۰ فعلها و مکرها آموخته
صبر و ایثار و سخای نفس و جود ۰ باد داده کآن بود اکسیرِ سود
فکر آن باشد که بگشاید رهی ۰ راه آن باشد که پیش آید شهی
شاه آن باشد که از خود شه بود ۰ نه بمخزنها و لشکر شه شود
تا بماند شاهیِ او سرمدی ۰ همچو عزِّ مُلكِ دینِ احمدی

کرامات ابرٰهیمِ ادهم قدّس الله روحه العزیز بر لب دریا،

هم ز ابْراهیمِ اَدْهَم آمدست ۰ کو ز راهی بر لبِ دریا نشست
دلقِ خود می‌دوخت بر ساحل روان ۰ یك امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگانِ شیخ بود ۰ شیخ‌را بشناخت سجده کرد زود
خیره شد در شیخ و اندر دلقِ او ۰ شکلِ دیگر گشته خُلقِ و خَلقِ او
کو رها کرد آنچنان مُلكِ شگرف ۰ بر گزید آن فقرِ بس باریك‌حرف
مُلكِ هفت اقلیم ضایع می‌کند ۰ چون گدا بر دلق سوزن می‌زند
شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش ۰ شیخ چون شیرست و دلها بیشه‌اش
چون رجا و خوف در دلها روان ۰ نیست مخفی بر وی اسرارِ جهان
دل نگه دارید ای بی‌حاصلان ۰ در حضورِ حضرتِ صاحب‌دلان

(٤٢٠٢) برد: so pointed in D. Bul. برد. L بود. (٤٢٠٤) BL روبهان زیرك.
(٤٢٠٦) D اکسیر و سود. (٤٢٠٨) B شاه آن باشد که پیش شه رود.
(٤٢٠٩) Bul. همچو ملك عزّ دین. (٤٢١٠) A بر لب بحری.
(٤٢١١) BDL Bul. دلق خود می‌دوخت آن سلطان جان. (٤٢١٢) D بندگان خویش.
(٤٢١٤) D در دلق و اندر شیخ او. D و حَلق او. (٤٢١٥) BDL Bul.
ترك کرد او ملك هفت اقلیم‌را ۰ می‌زند بر دلق سوزن چون گدا
(٤٢١٧) Bul. اسرار نهان.

رحمش آمد بـر حکیم و عـزم کرد • کش بر اشتر بـر نشاند نیك مـ
بـاز گفتش اے حکیمِ خوش‌سخن • شمّـهٔ از حالِ خود هم شرح کر
این چنین عقل و کفایت که تراست • تو وزیری یـا شهی بر گوی راسـ
گفت این هـر دو نِیَم از عامـه‌ام • بنگر اندر حال و انـدر جامـ
گفت اشتر چنـد داری چنـد گاو • گفت نه این و نـه آن مارا مک
گفت رختت چیست باری در دکان • گفت مارا کو دکـان و کو مکار
گفت پس از نقد پرسم نقـد چنـد • که توئی تنهـارَو و محبوب‌پنـ
کیمیـای مـسِّ عـالم بـا تُوَسـت • عقل و دانش‌را گهر تُو بر تُوَسـ
گفت واللّـه نیست یا وَجْـهَ ٱلْعَرَب • در همـه مِلکم وجوهِ قوتِ شـ
پابـرهنـه تن‌بـرهنـه می‌دوم • هرکه نانی میدهـد آنجـا رو
مر مرا زین حکمت و فضل و هنر • نیست حاصل جز خیال و دردِ سـ
پس عرب گفتش که شو دُور از برم • تـا نبـارد شومیٔ تو بـر سَـ
دُور بَرْ آن حکمتِ شومت زمن • نطقِ تو شومست بر اهلِ زَمَـ
یا تو آن سو رَو من این سو می‌دوم • ور تـرا ره پیش من ولی پس ر
یك جوالم گندم و دیگـر زریگ • بـه بود زین حیلهـای مُرْدَرِیگ
احمقی‌ام بـس مبارك احمقیست • که دلم بـا برگ و جـانم متّقیسـ
گر تو خواهی کی شقـاوت کم شود • جهـد کن تـا از تو حکمت کم شـ
حکمتی کز طبع زایـد وز خیـال • حکمتی بی فیضِ نورِ ذو ٱلجلا

(۲۱۸۹) L مال for گاو. L مغزا ملال. (۲۱۹۰) D om. After this verse L adds:

نیست قوت و نی رخوت و نی قماش • نی متاع و نیست مطبخ نیست آش

(۲۱۹۱) A om. پس. D پس از زهد پرسم.

(۲۱۹۲) A زر for مس. D بر تو for تو بر. After this verse L adds:

گنجها بنهاده باشی هـر مکـان • نیست عاقلتر زتو کس در جهان

(۲۱۹٤) L سر for تن. (۲۱۹۵) D om. و before درد.

(۲۱۹٦) D در سرم. (۲۱۹۷) D شوم از برم. D بر اهل کرم.

(۲۱۹۹) D یك جوال از گندم. (۲۲۰۱) Bul. کَ for کی. (۲۲۰۲) D و نور.

گـر بپوشی تو سلاحِ رُستمان • رفت جانت چون نباشی مردِ آن
جان سپَر کن تیغ بگْـذار ای پسر • هرکه بی سَر بود ازین شه بُرد سَر
آن سلاحت حیله و مکرِ تو است • هم زتو زاییـد و هم جانِ تو خَست
چون نکردی هیچ سودی زین حِیَل • ترکِ حیلت کن که پیش آیـد دُوَل
چونك یك لحظه نخوردی بر زفَن • ترکِ فن گو می‌طلب رَبَّ ٱلْمِنَن
چون مبارك نیست بر تو این علوم • خویشتن گُولی کن و بگْـذر زشوم
چون ملایك گو که لا عِلْمَ لَنـا • یـا إلٰهی غَیْـرَ مـا عَلَّمْتَنـا

قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردن آن فیلسوف اورا،

یك عرابی بـار کرده اشـتری • دو جوالِ زفتـ از دانـه پُـری
او نشسته بـر سرِ هـر دو جوال • یك حدیث‌انداز کرد اورا سؤال
از وطن پرسید و آوردش بگفت • واندر آن پرسش بسی دُرهـا بسُفت
بعد از آن گفتش که آن هر دو جوال • چیست آگنـده بگو مصدوقِ حال
گفت انـدر یك جوالم گندمست • در دگر ریگی نـه قُوتِ مردمست
گفت تو چون بار کردی این رِمال • گفت تـا تنهـا نمانـد آن جوال
گفت نـیمِ گنـدمِ آن تنگ‌را • در دگـر ریـز از پیِ فرهنگ‌را
تا سبك گردد جوال و هم شـتر • گفت شاباش ای حکیمِ اهلِ و حُر
این چنین فکـرِ دقیق و رأیِ خوب • تو چنین عریان پیـاده در لُغوب

(۲۱۷۱) A زایند. (۲۱۷۲) L بکن که مستی بس دغل (۲۱۷۳) BDL Bul. خویشتن‌را گول کن بگذر (۲۱۷۴) L گو for کن D .چون یکی لحظه.

Heading: After جوال کردن B adds بجای گدم.

(۲۱۷۶) After this verse B adds:

وآن جوال دیگرش از ریگ پر • هر دورا او بار کرده بر شتر

(۲۱۷۹) Bul. این هر دو. (۲۱۸۱) D این جوال. (۲۱۸۲) D در دیگر. L از پی پاسنگ‌را. (۲۱۸۳) A حکیم و اهل حر. (۲۱۸۴) Bul. با چنین فکر.

ترسیدن کودك از آن شخص صاحب جثّه و گفتن آن شخص که ای کودك مترس که من نامردم،

کنگِ زفتی کودکیرا یافت فرد • زرد شد کودك زبیمِ قصدِ مر
گفت ایمن باش ای زیبای من • که تو خواهی بود بر بالای من
من اگر هَوْلم مخنّث دان مرا • همچو اشترِ بر نشین میران مر
صورتِ مردان و معنی این چنین • از برون آدم درون دیوِ لعین
آن دُهُل‌را مانی ای زفتِ چو عاد • که برو آن شاخ‌را میکوفت با
روبهی اِشکارِ خودرا باد داد • بهرِ طبلی همچو خیكِ پر زبا
چون ندید اندر دهل او فربهی • گفت خوکی به ازین خیكِ تهی
روبهان ترسند زآوازِ دهل • عاقلش چندان زند که لا تَقُل

قصّهٔ تیراندازی و ترسیدن او از سواری که در بیشهٔ می‌رفت

یك سواری با سلاح و بس مُهیب • میشد اندر بیشه بر اسبِ نجیب
تیراندازی بحُکْم اورا بدید • پس زخوفِ او کمان‌را در کشید
تا زند تیری سوارش بانگ زد • من ضعیفم گرچه زفتستم جسد
هان و هان منگر تو در زفتئ من • که کمم در وقتِ جنگ از پیرزن
گفت رَو که نیك گفتی ورنه نیش • بر تو می‌انداختم از ترسِ خویش
بس کسان‌را کاَلتِ پیکار کُشت • بی رجولیّت چنان تیغی بمُشت

(۲۱۵۷) D خوام for هولم, corr. in marg. (۲۱۵۸) Bul. مرد آن. A om. و.
(۲۱٦۰) A خیکی. (۲۱٦۱) A خیکی.
Heading: L Bul. قصّهٔ ترسیدن تیراندازی از سواری. A تیرانداز.
(۲۱٦۳) L با سلاحی بس. BL اسپی. (۲۱٦٤) D برکشید.
(۲۱٦۸) AB Bul. آلت. In the second hemistich L has: بی چنان مردی که باید داده پشت. After this verse L adds:

آلت پیکار او اورا بکشت • بی رجولیت چنان تیغی بمشت

گر نبودی او مسبّح بطنِ نون * حبس و زندانش بُدی تا یُبعثون
او بتسبیح از تنِ ماهی بجَست * چیست تسبیح آیتِ روزِ اَلَسْت
گر فراموشت شد آن تسبیحِ جان * بشنو این تسبیحهای ماهیان
هرکه دید اللّه‌را اللّهیَست * هرکه دید آن بحررا آن ماهیَست
این جهان دریاست و تن ماهی و روح * یونسِ محجوب از نورِ صَبوح
گر مسبّح باشد از ماهی رهید * ورنه در وی هضم گشت و ناپدید
ماهیانِ جان درین دریا پُرند * تو نمی‌بینی بگِردت می‌پرند
بر تو خودرا می‌زنند آن ماهیان * چشم بگْشا تا ببینی‌شان عیان
ماهیان‌را گر نمی‌بینی پدید * گوشِ تو تسبیحشان آخر شنید
صبر کردن جانِ تسبیحاتِ تُست * صبر کن کآنست تسبیحِ دُرُست
هیچ تسبیحی ندارد آن دَرَج * صبر کن الصَّبْرُ مِفْتاحُ ٱلْفَرَج
صبر چون پولِ صراط آن سو بهشت * هست با هر خوب یك لالای زشت
تا زلالا می‌گریزی وصل نیست * زآنك لالارا زشاهد فصل نیست
تو چه دانی ذوقِ صبر ای شیشه‌دل * خاصّه صبر از بهرِ آن نقشِ چِگِل
مردرا ذوقِ غزا و کرّ و فر * مر مخنّث‌را بود ذوق از ذَکَر
جز ذَکَر نه دینِ او و ذِکْرِ او * سوی اسفل بُرد اورا فِکْرِ او
گر بر آید تا فلك از وی مترس * کو بعشقِ سُفْل آموزید دَرْس
او بسوی سُفْل می‌راند فَرَس * گرچه سوی عُلو جنباند جرس
از عَلَمهای گدایان ترس چیست * کآن عَلَمها لقمهٔ نان‌را رهیست

(۲۱۳۸) B .این تسبیح (۲۱٤۰) In A vv. ۲۱٤۰ and ۲۱٤۱ are transposed.
(۲۱٤۱) A .ورنی (۲۱٤۲) BD Bul. .تو نمی‌بینی که کوری ای نژند, and so A in marg. and L. (۲۱٤۳) D .این ماهیان. After this verse L adds:

ماهیانی جمله روح بی‌جسد * نی دریشان کبر و کین و نی حسد

(۲۱٤٤) In A vv. ۲۱٤٤ and ۲۱٤٥ are transposed. (۲۱٤٦) L Bul. .کالصبر
(۲۱٤۷) Bul. .پل صراط (۲۱٥۰) L Bul. .ذوق از غزا
(۲۱٥۲) D .با فلك L .بر فلك (۲۱٥۳) B om.

می‌برندت خانهٔ تنگ و زحیر * نی درو قالی و نه در وی حصیر
نی چراغی در شب و نه روز نان * نی درو بوی طعام و نه نشان
نی درش معمور نی در بام راه * نی یکی همسایه کو باشد پناه
جسمِ تو که بوسه‌گاهِ خلق بود * چون رود در خانهٔ کور و کبود
خانهٔ بی‌زینهار و جایِ تنگ * که درو نه رُوی می‌ماند نه رنگ
زین نسق اوصافِ خانه می‌شمرد * وز دو دیده اشکِ خونین می‌فشُرد
گفت جوحی با پدر ای ارجمند * واللّه این‌را خانهٔ ما می‌برند
گفت جوحی‌را پدر ابله مشو * گفت ای بابا نشانیها شنو
این نشانیها که گفت او یك بیك * خانهٔ ماراست بی تردید و شك
نی حصیر و نه چراغ و نه طعام * نه درش معمور و نه صحن و نه بام
زین نمط دارند بر خود صد نشان * لیك کی بینند آنرا طاغیان
خانهٔ آن دل که ماند بی ضیا * از شعاعِ آفتابِ کبریا
تنگ و تاریکست چون جانِ جهود * بی‌نوا از ذوقِ سلطانِ وَدود
نی درآن دل تافت تابِ آفتاب * نی گشادِ عرصه و نه فتحِ باب
گور خوشتر از چنین دل مر ترا * آخر از گورِ دلِ خود برتر آ
زندهٔ و زنده‌زاد ای شوخ و شنگ * دَم نمی‌گیرد ترا زین گورِ تنگ
یوسفِ وقتی و خورشیدِ سما * زین چَه و زندان بر آ و رُو نُما
یُونُست در بطنِ ماهی پخته شد * مَخْلَصش‌را نیست از تسبیح بُد

(۲۱۱۹) After this verse L adds:

نی درون معمور نی سقف و نی بام * نی درو بهر ضیایی هیچ جام

(۲۱۲۰) L in the first hemistich: نی درو از بهر مهمان آب چاه. A نی درو معمور. Bul. درش, and so corr. in D. A Bul. و نی بر بام.

(۲۱۲۱) AB Bul. چشم تو. BDL Bul. چون شود. (۲۱۲۲) A نی رنگ.

(۲۱۲۶) B بس نشانیها. L بی تزویر و شك. (۲۱۲۷) L سقف for صحن. A نی بام.

(۲۱۲۸) L دادند. A با خود. (۲۱۳۱) BD Bul. نور آفتاب.

(۲۱۳۳) D زنده‌زادی شوخ. AL شوخ شنگ. (۲۱۳٤) L بر آ رو وا نما.

گر نه پیدا اند پیشِ نیك و بد • چیست با ایشان خسان‌را این حسد
ور نمی‌دانندشان علمِ الیقین • چیست این بغض و حِیَل‌سازی و کین
ور همی‌دانند بعث و رستخیز • چون زنندی خویش بر شمشیرِ تیز
بر تو می‌خندد مبین اورا چنان • صد قیامت در درونستش نهان
دوزخ و جنّت همه اجزاے اوست • هرچ اندیشی تو او بالای اوست
هرچ اندیشی پذیراے فناست • آنك در اندیشه نآید آن خداست
بر درِ این خانه گستاخی زچیست • گر همی‌دانند کاندر خانه کیست
ابلهان تعظیمِ مسجد می‌کنند • در خرابیّ اهلِ دل جِد می‌کنند
آن مجازست این حقیقت ای خران • نیست مسجد جز درونِ سَرْوران
مسجدی کآن اندرونِ اولیاست • سجده‌گاهِ جمله‌است آنجا خداست
تا دلِ مردِ خدا نآمد بدرد • هیچ قرنی‌را خدا رسوا نکرد
قصدِ جنگِ انبیا می‌داشتند • جسم دیدند آدمی پنداشتند
در تو هست اخلاقِ آن پیشینیان • چون نمی‌ترسی که تو باشی همان
آن نشانیها همه چون در تو هست • چون تو زیشانی کجا خواهی برَست

قصّهٔ جوحی و آن کودك که پیشِ جنازهٔ پدرِ خویش، نوحه می‌کرد،

کودکی در پیشِ تابوتِ پدر • زار می‌نالید و بر می‌کوفت سر
کاے پدر آخر کجات می‌برند • تا ترا در زیرِ خاکی بفشرند

(۲۱۰۲) A عین الیقین. A ان بغض. D حسدسازی.
(۲۱۰۴) BDL Bul. ور بنانندی جزای رستخیز, and so A in marg.
(۲۱۰۵) D om. (۲۱۰۶) Bul. آن بالای اوست.
(۲۱۰۹) BDL Bul. در جفای اهل دل. - (۲۱۱۲) Bul. تا دل اهل دلی. L هیچ قومی‌را.
(۲۱۱۴) Bul. چون نمی‌ترسی تو هم باشی از آن. D has از آن in marg.
(۲۱۱۷) BDL Bul. در زیر خاکی آورند, and so A in marg.

شکایت گفتن پیرمردی بطبیب از رنجوریها و جواب گفتن طبیب اورا،

گفت پیری مر طبیبی‌را که من • در زحیرم از دماغ خویشتن
گفت از پیریست آن ضعف دماغ • گفت بر چشمم ز ظلمت هست داغ
گفت از پیریست ای شیخ قدیم • گفت پشتم درد می‌آید عظیم
گفت از پیریست ای شیخ نزار • گفت هرچه می‌خورم نبود گوار
گفت ضعف معده هم از پیریست • گفت وقت دم مرا دم‌گیریست
گفت آری انقطاع دم بود • چون رسد پیری دو صد علّت شود
گفت ای احمق برین بر دوختی • از طبیبی تو همین آموختی
ای مدمّغ عقلت این دانش نداد • که خدا هر رنج‌را درمان نهاد
تو خر احمق ز اندک‌مایگی • بر زمین ماندی ز کوته‌پایگی
پس طبیبش گفت ای عمر تو شصت • این غضب وین خشم هم از پیریست
چون همه اوصاف و اجزا شد نحیف • خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف
بر نتابد دو سخن زو هی کند • تاب یك جرعه ندارد قی کند
جز مگر پیری که از حقّست مست • در درون او حیات طیّبه‌است
از برون پیرست و در باطن صبی • خود چه چیزست آن ولی وآن نبی

Heading: Bul. شکایت کردن مرد پیر با طبیب.

(۲۰۹۲) Bul. علّت بود. After this verse L adds:

گفت کم شد شهوتم یکبارگی • گفت کز پیریست این بیچارگی
گفت پایم سست شد وز ره بماند • گفت کز پیریست در کنجت نشاند
گفت پشتم چون کمانی شد دوتا • گفت کز پیریست این رنج و عنا
گفت تاریکست چشمم ای حکیم • گفت کز پیریست ای پیر حلیم

(۲۰۹۴) L بذین for برین.   (۲۰۹۶) Bul. در زمین.

(۲۰۹۷) D om. عمر and has سال suppl. above.   (۲۰۹۸) Bul. اوصاف اجزا.

(۲۱۰۱) A پیری‌ست. L خود کیانند. Bul. آن نبی و آن ولی.

هیچ چاره نیست از قُوتِ عیال * از بُنِ دندان کنم کسبِ حلال
چه حلال ای گشته از اهلِ ضلال * غیرِ خونِ تو نمی‌بینم حلال
از خدا چاره‌ستش و از لُوت نی * چاره‌ش‌است از دین و از طاغوت نی
ای که صبرت نیست از دنیای دون * صبر چون داری زنِعمَ ٱلماهِدُون
ای که صبرت نیست از ناز و نعیم * صبر چون داری زالله کریم
ای که صبرت نیست از پاك و پلید * صبر چون داری از آن کین آفرید
کو خلیلی کو برون آمد زغار * گفت هٰذا رَبّ هان کو کردگار
من نخواهم در دو عالَم بنگریست * تا نبینم این دو مجلس آنِ کیست
بی تماشای صفتهای خدا * گر خورم نان در گلو ماند مرا
چون گوارد لقمه بی دیدارِ او * بی تماشای گُل و گُلزارِ او
جز بر امیدِ خدا زین آب‌خَور * کی خورد یکلحظه الاّ گاو و خر
آنك كَٱلْأَنْعامِ بُد بَلْ هُمْ أَضَلّ * گرچه پُر مکرست آن گنده‌بغل
مکرِ او سَرزیر و او سرزیر شد * روزگارك بُرد و روزش دیر شد
فکرگاهش کُند شد عقلش خَرِف * عمر شد چیزی ندارد چون اَلِف
آنچ می‌گوید درین اندیشه‌ام * آن هم از دستانِ آن نفس‌است هم
وانچ می‌گوید غفورست و رحیم * نیست آن جز حیلهٔ نفسِ لئیم
ای زغم مرده که دست از نان تهیست * چون غفورست و رحیم این ترس چیست

(۲۰۷۱) A از نفقهٔ عیال.
(۲۰۷۲) Suppl. in marg. A. Bul. قوت for لوت. D وز طاغوت.
(۲۰۷٤) Suppl. in marg. A. (۲۰۷۵) B Bul. از الله.
(۲۰۷٦) After this verse L adds:

ای که صبرت نیست از فرزند و زن * صبر چون داری زحیّ ذو المنن

(۲۰۷۷) Bul. ربّی. (۲۰۸۱) AB اومید. AB Bul. آب و خور. L که خورد. AB کی خورد یك لقمه. Bul. غیر for الاّ.
(۲۰۸۳) A om. و before او. L روزگارش رفت.
(۲۰۸۵) Bul. آنکه میکوید. (۲۰۸٦) Bul. وآنکه میگوید.

آخرین قرنها پیش از قرون • در حدیثست آخِرونَ ٱلسّابِقُون
تا هلاکِ قومِ نوح و قومِ هود • نادئ رحمت بجانِ ما غود
کُشت ایشان‌را که ما ترسیم ازو • ور خود این بر عکس کردی وای تر

بیان حال خودپرستان و ناشکران در نعمت وجود انبیا و اولیا علیهم السّلام ،

هرك ازیشان گفت از عیب و گناه • وز دلِ چون سنگ وز جانِ سیا
وز سبك‌داریٔ فرمانهای او • وز فراغت از غمِ فردای او
وز هوس وز عشقِ این دنیای دون • چون زنان مر نفس‌را بودن زبون
وآن فرار از نکتهای ناصحان • وآن رمیدن از لقای صالحان
با دل و با اهلِ دل بیگانگی • با شهان تزویر و روبه‌شانگی
سیرچشمان‌را گدا پنداشتن • از حسدشان خُفْیه دشمن داشتن
گر پذیرد چیز تو گویی گداست • ورنه گویی زرق و مکرست و دغاست
گر در آمیزد تو گویی طامع‌است • ورنه گویی در تکبّر مُولَع است
یا منافق‌وار عذر آری که من • مانده‌ام در نفقهٔ فرزند و زن
نه مرا پروای سر خاریدنست • نه مرا پروای دین ورزیدنست
ای فلان مارا بهمّت یاد دار • تا شویم از اولیا پایانِ کار
این سخن نه هم زدرد و سوز گفت • خوابناکی هرزه گفت و باز خفت

(۴۰۵۷) D با هلاك. Bul. قوم نوح و عاد و هود. BL Bul. عارض رحمت.

(۴۰۵۸) L ترسیم از آن. A بر عکس بودی. L وای جان.

(۴۰۵۹) L هرچه زیشان. B در عیب. (۴۰۶۰) A غم و فردای.

(۴۰۶۴) B سَیرچشمانرا, and so D. (۴۰۶۵) L خیر تو.

(۴۰۶۶) After this verse L adds:

گر تحمّل کرد گویی عاجزست • ور غیور آمد تو گویی گربزست

(۴۰۶۸) L مرا یاریٔ دین. (۴۰۶۹) AB Bul. تا شوم.

(۴۰۷۰) L Bul. هم نی زدرد.

گـر همآن عیبت نبود ایمن مبـاش • بولكِ آن عیب از تو گردد نیز فـاش
لا تَخافـوا از خـدا نشنیـدهٔ • پس چه خودرا ایمن و خوش دیدهٔ
سالهـا ابلیـس نیکونـام زیست • گشت رسوا بین که اورا نام چیست
در جهان معروف بُد عُلیـای او • گشت معروفی بعکـس ای وای او
تـا نـهٔ ایمن تو معـروفی مجـو • رُو بشُو از خوف پـس بنْمـای رُو
تا نروید ریشِ تو ای خوبِ من • بر دگـر سادهزنـخ طعنـه مزن
این نگـر که مبتـلا شد جانِ او • تا در افتادست و او شد پنـدِ تو
تو نیفتـادی که باشی پنـدِ او • زهـر او نوشیـد تو خور قنـدِ او

قصد کردن غُزان بکشتن يك مردی تا آن دگر بترسد،

آن غُزانِ تُركِ خونریـز آمدنـد • بهرِ یغمـا در یکی دِه در شدند
دو کس از اعیانِ آن ده یافتنـد • در هلاكِ آن یکی بشتـافتنـد
دست بستندش که قربانش کنند • گفت ای شاهان و ارکانِ بلند
قصدِ خونِ من بچه رُو میکنیـد • از چـه آخـر تشنـهٔ خونِ منید
چیست حکمت چه غرض در کُشتنم • چون چنین درویشم و عُریانتنم
گفت تـا هیبت برین یارت زند • تـا بترسـد او و زر پیـدا کنـد
گفت آخـر او زمن مسکینترست • گفت قاصد کردهاست اورا زرست
گفت چون وهمست ما هر دو یکیم • در مقـامِ احتمـال و در شکیـم
خود ورا بکْشید اوّل ای شهان • تـا بترسم من دهم زررا نشان
پس کرمهای اِلهی بین که ما • آمدیـم آخـر زمان در اِنتهـا

(۲۰۳۸) Bul. بو که.   (۲۰٤۰) رسوا is suppl. in marg. D. AB هین for بین.
(۲۰٤۱) L بعکس رای او.   (۲۰٤۲) L ای خوبفن.
(۲۰٤٤) BDL Bul. درچهی افتاد تا شد پند تو, and so A in marg.
(۲۰٤٦) BDL Bul. بهر یغما بر دهی ناگه زدند.
(۲۰٤۹) BDL Bul. in the first hemistich: درچه مرگم چرا میافگنید.
(۲۰۵۰) A چو چنین.

پس حقایق‌را که اصلِ اصلهاست • دانك آنجا فَرْقها و فصلهاست
نه حیاتش چون حیاتِ او بود • نه مماتش چون مماتِ او بود
گورِ او هرگز چو گورِ او مدان • خود چه گویم حالِ فرقِ آن جهان
بر مِحَكّ زن کارِ خود ای مردِکار • تا نسازے مسجدِ اهلِ ضرار
بس بر آن مسجدکُنان تسخر زدی • چون نظر کردی تو خود زیشان بُدی

حکایت هندو که با یار خود جنگ می‌کرد بر کاری و خبر نداشت که او هم بدآن مبتلاست،

چار هندو در یکی مسجد شدند • بهرِ طاعت راکع و ساجد شدند
هر یکی بر نیّتی تکبیر کرد • در نماز آمد بمسکینی و درد
مُؤْذِن آمد زآن یکی لفظی بجَست • کای مؤذّن بانگ کردی وقت هست
گفت آن هندوی دیگر از نیاز • هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سِوُم گفت آن دُوُم‌را ای عَمو • چه زنی طعنه برو خودرا بگو
آن چهارم گفت حمد الله که من • در نیفتادم بچَه چون آن سه تن
پس نمازِ هر چهاران شد تباه • عیب‌گویان بیشتر گم کرده راه
ای خنك جانی که عیبِ خویش دید • هرکه عیبی گفت آن بر خود خرید
زآنك نیمِ او زعَیْبستان بُدست • وآن دگر نیمش زغَیْبستان بُدست
چونك بر سَر مر ترا دَه ریش هست • مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن ریش‌را داروی اوست • چون شکسته گشت جایِ اِرْحَمُوست

(۴۰۲۲) A فرقها و وصلهاست L .فرقها و اصلهاست.
(۴۰۲۶) BDL کردی از ایشان آمدی L .تو بر آن Bul. .پس بر آن.
(۴۰۲۹) In D آمد is omitted, and بر has been suppl. before مؤذن.
(۴۰۳۰) L هین سخن.
(۴۰۳۱) A Bul. آن سیم.
(۴۰۳۴) A گم کرد.
(۴۰۳۵) Bul. بود for بدست *bis.*
(۴۰۳۶) D باز for کار, corr. above.
(۴۰۳۷) Bul. عیب کردن خویش‌را.

بتّـانم شـد همـه طاعـات شُكـر ۰ هزل شد فانى و جِدّ اِثبات شُكـر
يثّانـم چون وسيلت شـد بحق ۰ پـس مزن بـر سبّانم هيچ دَق
ـِ ترا صدقِ تو طالب كرده بود ۰ مر مرا جِدّ و طلب صدقى گشود
ـدقِ تو آورد در جُستن تـرا ۰ جُستنـم آورد در صـدقى مـرا
مِ دولت در زمين مى‌كاشتـم ۰ سخـره و بيگـار مى‌پنـداشتـم
نَ نبُـد بيگـار كسبى بود چُست ۰ هر يكى دانه كه كِشتم صد برُست
زد سوى خانـهٔ شـد زيـرِ دست ۰ چون در آمد ديد كآن خانهٔ خودست
رم باش اى سرد تا گرمى رسـد ۰ بـا درشتى ساز تـا نرمى رسـد
نَ دو اشتر نيست آن يك اشترست ۰ تنگ آمد لفـظ معنى بس پُرست
ـفظ در معنى هميشـه نارَسـان ۰ زآن پيَمبـر گفت قَدْ كَلَّ لِسان
طق اصطـرلاب باشـد در حساب ۰ چه قَدَر دانـد زچـرخ و آفتـاب
خاصّه چرخى كين فلك زو پرّه‌ايست ۰ آفتـاب از آفتابـش ذرّه‌ايست

بيان آنك در هر نفسى فتنهٔ مسجد ضرار هست،

چون پديد آمد كه آن مسجد نبود ۰ خانـهٔ حيلت بُـد و دامِ جهـود
پس نبى فرمود كه آن‌را بر كَنيـد ۰ مَطْرحـهٔ خاشاك و خاكسـتر كُنيـد
صاحبِ مسجد چو مسجـد قلب بود ۰ دانهـا بـر دام ريـزى نيست جود
گوشت كاندر شصتِ تو ماهى‌رُباست ۰ آن چنان لقمـه نه بَخْشِش نه سخاست
مسجدِ اهلِ قُبا كـآن بُد جَمـاد ۰ آنچ كفـوِ او نبُـد راهـش نـداد
در جمادات اين چنين حيفى نرفت ۰ زد در آن ناكفْـو اميرِ داد تَفْت

(۲۰۰۶) L om. و. Bul. صدقى نمود. (۲۰۰۸) Bul. بر زمين.
(۲۰۰۹) D اين نبد. D كى كشتم. (۲۰۱۲) B كلّ اللّسان. (۲۰۱٤) Bul. اسطرلاب.
Heading: D ضرارست. (۲۰۱٦) A كان مسجد. Bul. و مكر جهود.
(۲۰۱۷) ABL Bul. فرمود كآنرا. AB Bul. بر كنند. AB Bul. خاكستر كنند.
(۲۰۱۸) L دانه چون بر دام. (۲۰۱۹) ABL Bul. شست. A لى بخشش.
(۲۰۲۰) AD كفو او نبود. (۲۰۲۱) L زد در آن كفوش.

پس بگویی راست گفتی ای امین • این نشانیها بلاغ آمد مُبین
فیهِ آیاتٌ ثِقاتٌ بَیِّنات • این براتی باشد و قدرِ نجات
این نشان چون داد گویی پیش رَو • وقتِ آهنگست پیش‌آهنگ شو
پی‌رَوِیْ تو کنم ای راست‌گو • بوی بُردی زاُشترم بنْما که کو
پیشِ آنکس که نه صاحب اشتریست • کو درین جُستِ شتر بهرِ مِریست
زین نشانِ راست نفْزودش یقین • جز زعکسِ ناقه‌جویِ راستین
بُوی بُرد از جِدّ و گرمیهای او • که گزافه نیست این هیهای او
اندرین اشتر نبودش حق ولی • اشتری گُم کرده‌است او هم بلی
طمعِ ناقهٔ غیر رُوپوشش شده • آنچ ازو گُم شد فراموشش شده
هرکجا او می‌دود این میدود • از طَمَع همدردِ صاحب میشود
کاذبی با صادقی چون شد روان • آن دروغش راستی شد ناگهان
اندر آن صحرا که آن اشتر شتافت • اشترِ خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آنِ خویش • بی طَمَع شد زاُشترانِ یار و خویش
آن مقلّد شد محقّق چون بدید • اشترِ خودرا که آنجا می‌چرید
او طلب‌کارِ شتر آن لحظه گشت • می‌نجُستش تا ندید اورا بدشت
بعد از آن تنها‌رَوی آغاز کرد • چشم سوی ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگْذاشتی • تا باکنون پاسِ من میداشتی
گفت تا اکنون فسوسی بوده‌ام • وز طَمَع در چاپلوسی بوده‌ام
این زمان همدردِ تو گشتم که من • در طلب از تو جدا گشتم بتن
از تو می‌دزدیدمی وصفِ شتر • جانِ من دید آنِ خود شد چشم‌پُر
تا نیابیدم نبودم طالبش • مِس کنون مغلوب شد زر غالبش

(۲۹۸٤) D قدر و نجات. (۲۹۸٦) A بنمای کو. (۲۹۸۷) A نی for نه.
(۲۹۸۹) D گرمیهای تو. L گر گزافه. (۲۹۹۲) Bul. هرکجا این میدود او میدود.
(۲۹۹۳) D این دروغش. (۲۹۹٥) D یار خویش. L یار سش.
(۲۹۹٦) A می‌خرید. (۲۹۹۷) L می‌بجستش.

تا شود فاروقِ این تزویرها • تا بود دستورِ این تدبیرها
شیر ده ای مادرِ موسی ورا • واندر آب افگن مَیَندیش از بلا
هرکه در روزِ أَلَسْتُ آن شیر خَورد • همچو موسی شیررا تمییز کرد
گر تو بر تمییزِ طفلت مُولَعی • این زمان یا اُمَّ مُوسَیٰ اَرْضِعِی
تا ببیند طعمِ شیرِ مادرش • تا فرو نآید بدایهٔ بَد سرش

شرح فایدهٔ حکایت آن شخص شتر جوینده،

اشتری گم کردهٔ ای معتمَد • هر کسی زاُشتر نشانت میدهد
تو نمی دانی که آن اشتر کجاست • لیك دانی کین نشانها خطاست
وآنك اشتر گم نکرد او از مِری • همچو آن گم کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده‌ام • هرکه یابد اُجرتش آورده‌ام
تا در اشتر با تو انبازی کند • بهرِ طمعِ اشتر این بازی کند
هرکه‌را گویی خطا بُد آن نشان • او بتقلیدِ تو می‌گوید همان
او نشانِ کژ بنشْناسد زراست • لیك گفتت آن مقلّدرا عصاست
چون نشانِ راست گویند و شبیه • پس یقین گردد ترا لا رَیْبَ فیه
آن شفای جانِ رنجورت شود • رنگِ رُوی و صِحّت و زورت شود
چشمِ تو روشن شود پایت دوان • جسمِ تو جان گردد و جانت روان

(۲۹۷۰) Bul. از روز الست. After this verse L adds:

گر بر تو این حکایت روشنست • که غرض نی این حکایت گفتنست

Bul. adds:

قصد شد از قصّه ابهام عوض • نی ترا زینسان حکایت شد غرض

(۲۹۷۱) اُمّ: so vocalised in D. (۲۹۷۳) D مادری. D مری.

(۲۹۷٤) A این for کین. (۲۹۷۵) A از ستیزاو هم بجوید اشتری, corr. in marg.

(۲۹۷۸) AB Bul. هرچه‌را. ABL Bul. خطا بود. A می‌گوید که هان. In DL Bul. this verse follows v. ۲۹۷۹.

(۲۹۸۱) D رنگ و روی صحّت. After this verse L adds:

راحت از غم قوّت بازو بود • خلق و خلق یکنویت صدتو شود

يك نظر قانع مشو زين سقفِ نور ٭ بارها بنگر ببين هَلْ مِنْ فُ
چونك گفتت كاندرين سقفِ نكو ٭ بارها بنگر چو مردِ عيب
پس زمينِ تيره‌را دانی كه چند ٭ ديدن و تمييز بايد در پس
تا بپالاييم صافان‌را زدُرد ٭ چند بايد عقلِ مارا رنج بُ
امتحانهاے زمستان و خزان ٭ تابِ تابستان بهار همچو جا
بادها و ابرها و برقها ٭ تا پديد آرد عوارض فرق
تا برون آرد زمينِ خاك‌رنگ ٭ هرچه اندر جيب دارد لعل و س
هرچه دزديدست اين خاكِ دژم ٭ از خزانهٔ حقّ و درياے ك
شحنهٔ تقدير گويد راست گو ٭ آنچ بردی شرح وا ده مو
دزد يعنی خاك گويد هيچ هيچ ٭ شحنه اورا دركَشد در پيچ
شحنه گاهش لطف گويد چون شكر ٭ گه بر آويزد كند هرچه بة
تا ميانِ قهر و لطف آن خُفْيها ٭ ظاهر آيد زآتشِ خوف و ر
آن بهاران لطفِ شحنهٔ كبرياست ٭ وآن خزان تخويف و تهديدِ خدا
وآن زمستان چارميخِ معنوے ٭ تا تو ای دزدِ خفی ظاهر شو
پس مجاهدرا زمانی بسطِ دل ٭ يك زمانی قبض و درد و غِشّ و
زآنك اين آب و گِلی كابدانِ ماست ٭ مُنْكِر و دزدِ ضياے جانهاس
حق تعالی گرم و سرد و رنج و درد ٭ بر تنِ ما می‌نهد ای شيرمَ
خوف و جوع و نقصِ اموال و بدن ٭ جمله بهرِ نقدِ جان ظاهر شدر
اين وعيد و وعدها انگيخته است ٭ بهرِ اين نيك و بدی كآميخته ا
چونك حقّ و باطلی آميختند ٭ نقد و قلب اندر حُرُمْدان ريخت
پس مِحَك می‌بايدش بگْزيدهٔ ٭ در حقايق امتحانها دي

٢٦٤٩) D .نايد در پسند . (٢٦٥٩) B لطف و شحنهٔ . AB Bul. تهديد و تخويف . D توفيق . (٢٦٦٠) L درّ خفی . (٢٦٦٢) D om. L جان ماست .

٢٦٦٦) In D the ح of حرمدان is marked by a small ح underneath, and a ol (apparently *fatḥa*) is written above.

بر امیدِ راست کژرا می‌خرند • زهر در قندی رود آنگه خورند
گر نباشد گندمِ محبوب‌نوش • چه بَرَد گندم‌نمای جَوفروش
پس مگو کین جمله دمها باطلند • باطلان بر بوی حق دامِ دلند
پس مگو جمله خیالست و ضلال • بی حقیقت نیست در عالم خیال
حق شبِ قَدرست در شبها نهان • تا کُند جان هر شبی‌را امتحان
نه همه شبها بود قدر ای جوان • نه همه شبها بود خالی از آن
در میانِ دلق‌پوشان یك فقیر • امتحان کن وآنك حقّست آن بگیر
مؤمنِ کیّس ممیّز کو که تا • باز داند حیزکان‌را از فتی
گرنه معیوبات باشد در جهان • تاجران باشند جمله ابلهان
پس بود کالاشناسی سخت سهل • چونك عیبی نیست چه نااهل و اهل
ور همه عیبست دانش سود نیست • چون همه چوبست اینجا عود نیست
آنك گوید جمله حقّند احمقیست • وآنك گوید جمله باطل او شقیست
تاجرانِ انبیا کردند سود • تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود
می‌نماید مار اندر چشم مال • هر دو چشمِ خویش‌را نیکو بمال
منگر اندر غبطهٔ این بیع و سود • بنگر اندر خسرِ فرعون و ثمود

امتحان هر چیزی تا ظاهر شود خیر و شرّی که درویست

آسمانی که بود با زیب و فر • حق بفرماید که ثُمَّ ٱرْجِعْ بَصَر

(۲۹۲۱) D آنك for آنگه. (۲۹۲۲) B محبوب بوش. (۲۹۲۵) L چون شب. A قدرست. و در شبها. (۲۹۲۸) Bul. مؤمنی. D کی تا. L خبرگانرا باز داند. (۲۹٤۱) In L vv. ۲۹٤۱ and ۲۹٤۲ follow v. ۲۹٤٤. (۲۹٤۲) AL Bul. جمله حقّست. DL المهیست. (۲۹٤۵) Bul. هر بیع و سود. After this verse B adds:

منگر اندر زیب مال و ربح و سود • آن نگر که کرد با عاد و ثمود

Heading: A چیزی کی تا.

(۲۹٤٦) A کو بود. This verse, which in AD precedes the Heading, is omitted in BL Bul. After the Heading ABDL Bul. have the following verse:

اندرین گردون مکرّر کن نظر • زآنك حق فرمود ثمّ ارجع بصر

رخت مانده در زمین در راهِ خوف • تو پیِ اشتر دوان گشته بطَوْف
کای مسلْمانان که دیدست اشتری • جَسته بیرون بامداد از آخُری
هرکه بر گوید نشان از اشترم • مژدگانی میدهم چندین دِرَم
باز می‌جویی نشان از هر کسی • ریش‌خندت میکند زین هر خسی
که اشتری دیدیم می‌رفت این طرف • اشتری سرخی بسوے آن علف
آن یکی گوید بُریده‌گوش بود • وآن دگر گوید جُلَش منقوش بود
آن یکی گوید شتر یك‌چشم بود • وآن دگر گوید زگَر بی پشم بود
از براے مژدگانی صد نشان • از گزافه هر خسی کرده بیان

متردّد شدن در میان مذهبهای مخالف و بیرون‌شو و مخلص یافتن،

همچنانك هر کسی در معرفت • می‌کند موصوفِ غیبی‌را صفت
فلسفی از نوعِ دیگر کرده شرح • باحثی مر گفتِ اورا کرده جرح
وآن دگر در هر دو طعنه می‌زند • وآن دگر از زَرْق جانی می‌کَنَد
هر یك از ره این نشانها زآن دهند • تا گمان آید که ایشان زآن دِهاند
این حقیقت دان نه حقّاند این همه • نی بکُلّی گمرهانند این رمه
زآنک بی حق باطلی نآید پدید • قلب‌را ابله ببوی زر خرید
گر نبودی در جهان نقدی روان • قلبهارا خرج کردن کی توان
تا نباشد راست کی باشد دروغ • آن دروغ از راست می‌گیرد فروغ

(۲۹۱۵) A om. B Bul. بر زمین . L زمین و راه.   (۲۹۱٦) A om.
(۲۹۱۷) ABD مژدگانی.
(۲۹۱۹) B Bul. کاشتری دیدیم . L آن طرف . L سرخی دوان سوی علف.
(۲۹۲۰) A وآن دیگر.   (۲۹۲۲) ABD مژدگانی . D هر کسی.
Heading: Bul. بیرون شدن.
(۲۹۲۴) L هر خسی.   (۲۹۲۵) L بر هر دو . A رق for زرق.
(۲۹۲۷) L فی الحقیقه در زیانند این همه.   (۲۹۲۹) A Bul. نقد.
(۲۹۳۰) L میگردد فروغ.

خِلمِ بهتر از چنین حِلمِ ای خـدا • کـه کنـد از نـورِ ایمانـم جـدا
گـر بکاوی کوشش اهلِ مجاز • تو بتو گـنـه بود همچون پیـاز
هـر یکی از یکدگـر بی‌مغـزتـر • صادقان‌را یك زدیگـر نغزتـر
صد کمر آن قوم بسته بـر قَبـا • بهـرِ هـدمِ مسجـدِ اهلِ قُبـا
همچو آن اصحابِ فیل اندر حَبَـش • کعبـهٔ کردند حق آتـش زدش
قصدِ کعبـه ساختنـد از انتقـام • حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه‌رویانِ دین‌را خود جهـاز • نیست الاّ حیلت و مکـر و ستیـز
هر صحـابی دید زآن مسجد عیان • واقعـه تـا شد یقینشان سرِّ آن
واقعـات ار بـاز گویم یك بیك • پس یقین گردد صفا بر اهلِ شك
لیك می‌تـرسـم زکشفِ رازشان • نازنینـانـنـد و زیبـد نازشان
شـرع بی تقلیـد می‌پذرفتـه‌انـد • بی مِحَكٌ آن نقـدرا بگرفتـه‌انـد
حکمتِ قرآن چو ضالّـهٔ مؤمن‌است • هر کسی در ضالّهٔ خود مُوقن‌است

قصّهٔ آن شخص که اُشتر ضالّهٔ خود می‌جست و می‌پرسید،

اشتری گم کردهٔ و جُستیش چُست • چون بیابی چون ندانی کآن تُست
ضالّـه چـه بْود نافـهٔ گُم کردهٔ • از کفَت بگریختـه در پـردهٔ
کاروان در بـار کردن آمـده • اشترِ تـو از میـانـه گُم شـده
می‌دوی این سو و آن سو خشك‌لب • کاروان شـد دُور و نزدیکست شب

(۲۸۹۹) AL Bul. حلم بهتر. D ایمان او جدا. L ایمانش.   (۲۹۰۱) A از یکدیگر.
(۲۹۰۵) L Bul. جهیز. A حیلت مکر.   (۲۹۰۶) L Bul. مسجد نشان.
(۲۹۰۷) A تا یقین.   (۲۹۰۸) A om. و.
(۲۹۱۰) Bul. حکمت قرءانکه ضالّهٔ.
(۲۹۱۱) D گم کرد.   (۲۹۱۳) BD:

آمده در بار کردن کاروان • اشتر تو زآن میان گشته نهان

and so Bul., which has کاربان for کاروان.

مُهر در گوش شما بنهاد حق ⁕ تا بآواز خدا نآرد سَبَق
نك صريح آوازِ حق می‌آيدم ⁕ همچو صاف از دُرد می‌پالايد
همچنانك موسى از سوى درخت ⁕ بانگِ حق بشنيد كای مسعودبخت
از درخت إنّي أنا اللّه می‌شنيد ⁕ با كلام انوار می‌آمد پديد
چون ز نورِ وحی در می‌ماندند ⁕ باز نو سوگندها می‌خواندند
چون خدا سوگندرا خواند سپر ⁕ كی نهد اسپر زكف پيكارگر
باز پيغمبر بتكذيبِ صريح ⁕ قَدْ كَذَبْتُمْ گفت با ايشان فصيح

اندیشیدن یکی از صحابه رضی اللّه عنهم بانکار که رسول صلّی اللّه علیه وسلّم چرا ستّاری نمی‌کند،

تا يكی يارے زيارانِ رسول ⁕ در دلش انكار آمد زآن نُكول
كه چنين پيرانِ با شَيْب و وقار ⁕ می‌كندشان اين پَيَمبر شرمسار
كو كرم كو سِتْرپوشی كو حيا ⁕ صد هزاران عيب پوشند انبيا
باز در دل زود استغفار كرد ⁕ تا نگردد زاعتراض او روی‌زرد
شومئ يارئ اصحابِ نفاق ⁕ كرد مؤمن‌را چو ايشان زشت و عاق
باز می‌زاريد كاے علّامِ سِر ⁕ مر مرا مگذار بر كفران مُصِر
دل بدستم نيست همچون ديدِ چشم ⁕ ورنه دل‌را سوزمی اين دم بخشم
اندرين انديشه خوابش در ربود ⁕ مسجدِ ايشانْش پُر سرگين نمود
سنگهاش اندر حدث جایِ تباه ⁕ می‌دميد از سنگها دودِ سياه
دود در حلقش شد و حلقش بخست ⁕ از نهيبِ دودِ تلخ از خواب جَست
در زمان در رُو فتاد و می‌گريست ⁕ كای خدا اينها نشانِ مُنكِريست

(۲۸۸۱) BL Bul. بر گوش. (۲۸۸۶) A زيد for زكف.
(۲۸۸۷) AB پيغامبر. D بايشان. (۲۸۸۹) L كين چنين. In D اين is suppl. in marg. after كه.
(۲۸۹۰) Bul. ستر و پوشی. D عيب پوشد.
(۲۸۹۳) AD مضر. (۲۸۹٤) A زخشم.

گفت پیغمبر که آری لیك ما ٭ بر سرِ راهیم و بر عزمِ غزا
زین سفر چون باز گردم آنگهان ٭ سوی آن مسجد روان گردم روان
دفعشان کرد و بسوی غزو تاخت ٭ با دغایان از دغا نردی بباخت
چون بیآمد از غزا باز آمدند ٭ طالبِ آن وعدهٔ ماضی شدند
گفت حقّش ای پیمبر فاش گو ٭ غدررا ور جنگ باشد باش گو
گفت ای قومِ دغل خامُش کُنید ٭ تا نگویم رازهاتان تن زنید
چون نشانی چند از اسرارشان ٭ در بیان آورد بَد شد کارشان
قاصدان زو باز گشتند آن زمان ٭ حاش لِلّه حاش لِلّه دَم زنان
هر منافق مُصْحَفی زیرِ بغل ٭ سوی پیغمبر بیآورد از دغل
بهرِ سوگندان که اَیْمان جُنّتیست ٭ زآنك سوگندان کژان‌را سُنّتیست
چون ندارد مردِ کژ در دین وفا ٭ هر زمانی بشکند سوگندرا
راستان‌را حاجتِ سوگند نیست ٭ زآنك ایشان‌را دو چشمِ روشنیست
نقضِ میثاق و عهود از احمقیست ٭ حفظِ اَیْمان و وفا کارِ تَقیست
گفت پیغمبر که سوگندِ شما ٭ راست گیرم یا که سوگندِ خدا
باز سوگندِ دگر خوردند قوم ٭ مصحف اندر دست و برلب مُهرِ صَوْم
که بحقِّ این کلامِ پاكِ راست ٭ کآن بنای مسجد از بهرِ خداست
اندر آنجا هیچ حیلهٔ مکر نیست ٭ اندر آنجا ذکر و صدق و یارَبیست
گفت پیغمبر که آوازِ خدا ٭ می‌رسد در گوشِ من همچون صدا

(۲۸۶۳) ABDL پیغامبر. (۲۸۶۶) BDL Bul. چنگ اندر وعدهٔ ماضی زدند.
(۲۸۶۷) A عدررا. BD عذررا. L عذرِ ایشان عذر باشد باش گو, and so B in marg.
(۲۸۶۸) DL گفتشان بس بددرون و دشمنید. (۲۸۶۹) D آورد و بد.
(۲۸۷۱) ABDL پیغامبر. (۲۸۷۲) Bul. بهر سوگند انکه. Bul. جنّت است.
BL Bul. زآنك سوگند آن کژانرا. A دغارا for کژان‌را. Bul. سنّت‌است.
(۲۸۷۶) ABDL پیغامبر. (۲۸۷۷) Bul. باز سوگند مکرّر خورد قوم. AB سوگندی.
(۲۸۷۸) Bul. پاك و راست. A از بهر شماست.
(۲۸۷۹) D om. A ذکر صدق و یار نیست. (۲۸۸۰) ABDL پیغامبر.

رُو بگردانند چو بینند زخمها • رفتنِ او بشْکنند پشتِ ت
این درازست و فراوان میشود • وآنچ مقصودست پنهان میشو

فریفتن منافقان پیغمبررا صلّی اللّه علیه وسلّم تا بمسجد ضرارش برند،

بر رسولِ حق فسونها خواندند • رَخْشِ دَستان و حِیَل می‌راندند
آن رسولِ مهربانِ رحم‌کیش • جز تبسّم جز بلی ناورد پیش
شکرهای آن جماعت یاد کرد • در اجابت قاصدان‌را شاد کر
می‌نمود آن مکرِ ایشان پیشِ او • یك بیك زآن سان که اندر شیر م
موی‌را نادیده می‌کرد آن لطیف • شیررا شاباش می‌گفت آن ظریف
صد هزاران مویِ مکر و دمدمه • چشم خوابانید آن دَم از هم
راست می‌فرمود آن بحرِ کرم • بر شما من از شما مشفق‌تر ا
من نشسته بر کنارِ آتشی • با فروغ و شعلهٔ بس ناخوشی
همچو پروانه شما آن سو دوان • هر دو دستِ من شده پروانه‌ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول • غیرتِ حق بانگ زد مشنو زِغُول
کین خبیثان مکر و حیلت کرده‌اند • جمله مقلوبست آنچ آورده‌ان
قصدِ ایشان جز سیه‌رویی نبود • خیرِ دین کَی جُست ترسا و جهو
مسجدی بر جسرِ دوزخ ساختند • با خدا نردِ دغاها باختند
قصدشان تفریقِ اصحابِ رسول • فضلِ حق‌را کَی شناسد هر فَضول
تا جهودی‌را زشام اینجا کشند • که بوعظِ او جهودان سرخوشن

(۲۸٤٦) Bul. زخم‌را. (۲۸٤۸) After this verse D adds:

چاپلوسی و فسونها خواندند • نرد خدمت سوی حضرت (*sic*) راندند

(۲۸۵۱) A Bul. می‌نمودی مکر. (۲۸۵۲) Bul. زآن همه.

(۲۸۵٤) A من شمارا از شما. (۲۸۵٦) A شده for شما. DL شده پروانه زآن.

(۲۸٦۰) A نرد دغلها.

کز برای عزّ دین احمدی ٭ مسجدی سازیم و بود آن مُرتدی
این چنین کژ بازیی می‌باختند ٭ مسجدی جز مسجد او ساختند
فرش و سقف و قبّه‌اش آراسته ٭ لیك تفریق جماعت خواسته
نزد پیغمبر بلابه آمدند ٭ همچو اشتر پیش او زانو زدند
کای رسول حق برای محسنی ٭ سوی آن مسجد قدم رنجه کُنی
تا مبارك گردد از اقدام تو ٭ تا قیامت تازه باد ایّام تو
مسجد روز گِلست و روز ابر ٭ مسجد روز ضرورت وقت فقر
تا غریبی یابد آنجا خیر و جا ٭ تا فراوان گردد این خدمت‌سرا
تا شعار دین شود بسیار و پُر ٭ زآنك با یاران شود خوش کار مُر
ساعتی آنجایگه تشریف ده ٭ تزکیهٔ ما کن زما تعریف ده
مسجد و اصحاب مسجدرا نواز ٭ تو مهی ما شب دمی با ما بساز
تا شود شب از جمالت همچو روز ٭ ای جمالت آفتاب شب‌فروز
ای دریغا کآن سخن از دل بُدی ٭ تا مراد آن نفر حاصل شدی
لطف کآید بی دل و جان در زبان ٭ همچو سبزهٔ تُون بود ای دوستان
هم زدُورش بنگر و اندر گذر ٭ خوردن و بُورا نشاید ای پسر
سوی لطف بی‌وفایان خود مرو ٭ کآن پُل ویران بود نیکو شنو
گر قدم‌را جاهلی بر وی زند ٭ بشکند پُل وآن قدم‌را بشکند
هرکجا لشکر شکسته میشود ٭ از دو سه سُست مخنّث می‌بود
در صف آید با سلاح او مردوار ٭ دل برو بنهند کاینك یار غار

(۲۸۳۸) A جز مسجدی او.   (۲۸۳۹) L Bul. سقف‌و فرش.
(۲۸٤٠) ABDL پیغامبر.   (۲۸٤۲) Bul. تازه یادا نام تو.
(۲۸٤۳) L مسجد وقت ضرورتگاه فقر.   (۲۸٤٤) A غیر و جا.
(۲۸٤٦) B Bul. تزکیه‌مان کن.   (۲۸٤۸) ABL Bul. جان فروز, and so corr. in D.
(۲۸۵٠) D از for بی.   (۲۸۵۱) L خوردن و بردن. AB ای پدر.
(۲۸۵۲) ABL Bul. هین مرو.   (۲۸۵٤) Bul. و مخنّث.
(۲۸۵۵) A بنهد که اینك. AB با سلاح و مردوار. BL با سلیح مردوار.

گفت طرّاری تو یا خود ابلهی ٭ بلك تو دزدی و زین حال آگهی
خصم خودرا می‌کشیدم من کشان ٭ تو رهانیدی ورا کاینك نشان
تو جهت‌گو من برونم از جهات ٭ در وصال آیات کو یا بیّنات
صُنع بینند مردِ محجوب از صِفات ٭ در صفات آنست کو گم کرد ذات
واصلان چون غرقِ ذاتند ای پسر ٭ کی کنند اندر صفاتِ او نظر
چونك اندر قعرِ جُو باشد سَرَت ٭ کی برنگِ آب افتد مَنْظرت
ور برنگِ آب باز آیی زقَعْر ٭ پس پلاسی بسْتدی دادی تو شَعْر
طاعتِ عامه گناهِ خاصگان ٭ وصلتِ عامه حجابِ خاص دان
مر وزیری‌را کند شه محتسب ٭ شه عدوّ او بود نبْود مُحِب
هم گناهی کرده باشد آن وزیر ٭ بی سبب نبْود تغیّر ناگزیر
آنك زاوّل محتسب بُد خود ورا ٭ بخت و روزی آن بُدست از ابتدا
لیك آن کاوّل وزیر شه بُدست ٭ محتسب کردن سبب فعلِ بَدست
چون ترا شه زآستانه پیش خواند ٭ باز سوی آستانه باز راند
تو یقین میدان که جُرمی کردهٔ ٭ جَبْررا از جهل پیش آوردهٔ
که مرا روزی و قسمت این بُدست ٭ پس چرا دی بودت آن دولت بدست
قسمتِ خود خود بریدی تو زجهل ٭ قسمتِ خودرا فزاید مردِ اهل

قصّهٔ منافقان و مسجد ضرار ساختن ایشان،

یك مثالِ دیگر اندر کژرَوی ٭ شاید ار از نقلِ قرآن بشْنوی
این چنین کژ بازیی در جُفت و طاق ٭ با نبی می‌باختند اهلِ نفاق

(۲۸۰۹) A تو خود یا خود ابلهی. B Bul. گفت تو طرّاری یا خود ابلهی. D تو خود و زین خود آگهی.
(۲۸۱۰) L می‌کشیدم مو کشان. (۲۸۱۳) D خود for چون.
(۲۸۱۴) L سرش. L منظرش. (۲۸۱۷) Bul. عدوی او.
(۲۸۱۹) A زآنك زاوّل. (۲۸۲۰) AL کاوّل وزیری دیده‌است.
(۲۸۲۴) D گر مرا روزی. Bul. این دولت.
(۲۸۲۵) D آنك for دیگر.

فوت شدن دزد باواز دادن آن شخص صاحب‌خانه‌را که نزدیک آمده بود که دزدرا دریابد و بگیرد،

این بدآن ماند که شخصی دزد دید * در وثاق اندر پی او میدوید
تا دو سه میدان دوید اندر پیش * تا در افگند آن تعب اندر خویش
اندر آن حمله که نزدیک آمدش * تا بدو اندر جهد در یابدش
دزدِ دیگر بانگ کردش که بیا * تا ببینی این علامات بلا
زود باش و بازگرد ای مردِ کار * تا ببینی حال اینجا زار زار
گفت باشد کآن طرف دزدی بود * گر نگردم زود این بر من رود
در زن و فرزندِ من دستی زند * بستن این دزد سودم کی کند
این مسلمان از کرم میخواندم * گر نگردم زود پیش آید ندم
بر امیدِ شفقت آن نیکخواه * دزدرا بگذاشت باز آمد براه
گفت ای یار نکو احوال چیست * این فغان و بانگِ تو از دستِ کیست
گفت اینک بین نشان پایِ دزد * این طرف رفتست دزدِ زن‌بمزد
نک نشان پایِ دزدِ قلتبان * در پیِ او رو بدین نقش و نشان
گفت ای ابله چه میگویی مرا * من گرفته بودم آخر مر ورا
دزدرا از بانگِ تو بگذاشتم * من تو خررا آدمی پنداشتم
این چه ژاژست و چه هرزه ای فلان * من حقیقت یافتم چه بود نشان
گفت من از حق نشانت میدهم * این نشانست از حقیقت آگهم

Heading: AL om. را after صاحب‌خانه. Bul. om. در یابد و.

(۲۷۹۳) A در وثق و در پی.

(۲۷۹۵) Bul. اندرین حمله. A جمله. D تا بدزد اندر. L تا درو اندر.

(۲۷۹۶) L علامات ای کیا. (۲۷۹۸) D بر من دود. (۲۷۹۹) AL بر زن.

(۲۸۰۰) B Bul. پیش آید ندم. (۲۸۰۱) Bul. شفقتی. (۲۸۰۲) AD نیکو.

(۲۸۰۳) Bul. این نشان. A نشانی. (۲۸۰۴) L نک این نقش.

(۲۸۰۵) L بودم اورا جا بجا. (۲۸۰۸) L این نشانت کز حقیقت.

تتمّهٔ اقرار ابلیس بمعاویه مکر خودرا،

پس عزازیلش بگفت ای میرِ راد • مکرِ خود اندر میان باید نهاد
گر نمازت فوت میشد آن زمان • میزدی از دردِ دل آه و فغان
آن تأسّف وآن فغان و آن نیاز • در گذشتی از دو صد ذکر و نماز
من ترا بیدار کردم از نهیب • تا نسوزاند چنان آهی حجاب
تا چنان آهی نباشد مر ترا • تا بدآن راهی نباشد مر ترا
من حسودم از حسد کردم چنین • من عدوّم کارِ من مکرست و کین
گفت اکنون راست گفتی صادقی • از تو این آید تو این‌را لایقی
عنکبوتی تو مگس داری شکار • من نیَم ای سگ مگس زحمت میا
بازِ اسپیدم شکارم شه کند • عنکبوتی کی بگِرْدِ ما تنا
رَو مگس میگیر تا تانی هلا • سوی دوغی زن مگسهارا صلا
ور بخوانی تو بسوی انگبین • هم دروغ و دوغ باشد آن یقین
تو مرا بیدار کردی خواب بود • تو نمودی کشتی آن گرداب بو
تو مرا در خیر زآن میخواندی • تا مرا از خیرِ بهتر راندی

Heading: L om. Bul. .با معاویه

(۲۷۸۰) AL .میرزاد Bul. .میر داد

(۲۷۸۲) A .آن تأسّف آن فغان

(۲۷۸۳) D om. Bul. حجیت (a misprint for حجیب).

(۲۷۸۵) After this verse Bul. has the heading: جواب معاویه ابلیس‌را بعد از اعتراف و قبول کردن معاویه سخن ا.

(۲۷۸۷) L و for تو.

(۲۷۸۸) L .باز اسفیدی

(۲۷۸۹) A .تا توانی

(۲۷۹۱) L و for .آن

(۲۷۹۲) After this verse L adds:

کار تو اینست ای دزد لعین • سوی دوغ آری مگس‌را زانگبین

تا رسی اندر جماعت در نماز • از پی پیغمبرِ دولت‌فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا • این جهان تاریك گشتی بی ضیا
از غبین و درد رفتی اشکها • از دو چشمِ تو مثالِ مَشکها
ذوق دارد هر کسی در طاعتی • لاجرم نشْکیبد از وی ساعتی
آن غبین و درد بودی صد نماز • کو نماز و کو فروغِ آن نیاز

فضیلت حسرت خوردن آن مخلص بر فوت نماز جماعت،

آن یکی میرفت در مسجد درون • مردم از مسجد همی‌آمد برون
گشت پرسان که جماعت‌را چه بود • که زمسجد می برون آیند زود
آن یکی گفتش که پیغمبر نماز • با جماعت کرد و فارغ شد زراز
تو کجا در می‌روی ای مردِ خام • چونك پیغمبر بدادست السّلام
گفت آه و دود از آن اه شد برون • آهِ او می‌داد از دل بویِ خون
آن یکی از جمع گفت این آه‌را • تو بمن ده وآن نمازِ من ترا
گفت دادم آه و پذْرفتم نماز • او ستد آن آه‌را با صد نیاز
شب بخواب اندر بگفتش هاتفی • که خریدی آبِ حیوان و شِفا
حُرمتِ این اختیار و این دُخول • شد نمازِ جملهٔ خلقان قبول

(٢٧٦٦) L رسی تو با جماعت. ABDL پیغامبر. (٢٧٦٩) In L this and the following verse are transposed.

(٢٧٧٠) A حریق آن نیاز, corr. in marg.

(٢٧٧٢) L کین جماعت‌را. (٢٧٧٣) ABDL پیغامبر.

(٢٧٧٤) ABDL پیغامبر. (٢٧٧٥) Bul. از آن آه.

(٢٧٧٦) D آن یکی گفته بدو این آه‌را • وین نماز من ترا بادا عطا,
and so BL Bul. and A in marg. BL Bul. گفتا. B Bul. آن آه‌را.

(٢٧٧٧) D پذیرفتم. (٢٧٧٨) A Bul. شفی.

(٢٧٧٩) D رحمت این اختیار. Bul. آن اختیار. AB Bul. و آن دخول. D وین دخول.

تا تو رشوت نستدی بیننده • چون طمع کردی ضریر و بنده
از هوا من خوی‌را وا کرده‌ام • لقمهای شهوتی کم خورده‌ام
چاشنی‌گیر دلم شد با فروغ • راست‌را داند حقیقت ام دروغ

باقرار آوردن معاویه رضی الله عنه ابلیس‌را،

تو چرا بیدار کردی مر مرا • دشمن بیداریی تو ای دغا
همچو خشخاشی همه خواب آوری • همچو خمری عقل و دانش‌را بری
چارمیخت کرده‌ام هین راست گو • راست‌را دانم تو حیلتها مجو
من زهر کس آن طمع دارم که او • صاحب آن باشد اندر طبع و خو
من زسرکه می‌نجویم شکری • مر مخنّث‌را نگیرم لشکری
همچو گبران من نجویم از بتی • کو بود حق یا خود از حق آیتی
من زسرگین می‌نجویم بوی مشك • من در آب جو نجویم خشت خشك
من زشیطان این نجویم کوست غیر • که مرا بیدار گرداند بخیر

راست گفتن ابلیس ضمیر خودرا بمعاویه رضی الله عنه،

گفت بسیار آن بلیس از مکر و غَدْر • میر ازو نشنید کرد استیز و صبر
از بُن دندان بگفتش بهر آن • کردمت بیدار میدان ای فلان

(٢٧٥٤) In L this and the following verse are placed after v. ٢٧٦٣.

Heading: L om. Before v. ٢٧٥٦ L adds:

ای سگ ملعون جواب من بگو • راستی گو و دروغی‌را مجو

(٢٧٥٩) Bul. صاحب او. (٢٧٦٠) B من زحنظل می‌نجویم. L من زشکّر می‌بجویم. Bul.

(٢٧٦١) L می‌نگویم از بتی. A که بود حق. L کو بود حق وآیت حق ای فتی. وز مخنّث‌را.

(٢٧٦٢) After this verse L adds:

من نجویم پاسبانی‌را زدزد • کار ناکرده نجویم هیچ مزد

(٢٧٦٣) Bul. می نجویم. B کو مرا.

Heading: Bul. has: منقطع شدن ابلیس از بحث معاویه و از غایت عجز اعتراف آوردن.

(٢٧٦٤) ABL مکر و عذر. Bul. مکر و غور. In D this verse precedes the Heading.

دل نیارامد بگفتارِ دروغ ۞ آب و روغن هیچ نفروزد فروغ
در حدیثِ راست آرامِ دلست ۞ راستیها دانهٔ دامِ دلست
دل مگر رنجور باشد بدْدهان ۞ که نداند چاشنیٔ این و آن
چون شود از رنج و علّت دل سلیم ۞ طعمِ کذب و راست‌را باشد علیم
حرصِ آدم چون سوی گندم فزود ۞ از دلِ آدم سلیمی‌را ربود
پس دروغ و عشوهات‌را گوش کرد ۞ غِرّه گشت و زهرِ قاتل نوش کرد
کژدم از گندم ندانست آن نَفَس ۞ می‌پرد تمییز از مستِ هَوَس
خلق مستِ آرزو اند و هوا ۞ زآن پذیرا اند دستانِ ترا
هرکه خودرا از هوا خو باز کرد ۞ چشمِ خودرا آشنای راز کرد

شکایت قاضی از آفت قضا وجواب گفتن نایب اورا ،

قاضیی بنْشاندند او می‌گریست ۞ گفت نایب قاضیا گریه زچیست
این نه وقتِ گریه و فریادِ تُست ۞ وقتِ شادی و مبارکبادِ تُست
گفت اه چون حکم راند بی‌دلی ۞ در میانِ آن دو عالِم جاهلی
آن دو خصم از واقعهٔ خود واقفند ۞ قاضیٔ مسکین چه داند زآن دو بند
جاهلست و غافلست از حالشان ۞ چون رود در خونشان و مالشان
گفت خصمان عالمند و عِلّتی ۞ جاهلی تو لیک شمعِ ملّتی
زآنک تو علّت نداری در میان ۞ آن فراغت هست نورِ دیدگان
وآن دو عالِم‌را غرضشان کور کرد ۞ علمشان‌را علّت اندر گور کرد
جهل‌را بی‌علّتی عالِم کند ۞ علم‌را علّت کژ و ظالم کند

(۲۷۳۵) ABL Bul. زگفتار.   (۲۷۳۸) A رنج علّت.   (۲۷۴۰) L غرقه گشت.
(۲۷۴۲) After this verse Bul. adds:

آنچنین که یک حکایت کرده‌اند ۞ گوشرا پند عنایت کرده‌اند

(۲۷۴۴) ABL Bul. و for او.   (۲۷۴۶) A Bul. آه.
(۲۷۵۰) B از فراغت. L آن چراغت.
(۲۷۵۲) A کند *bis*. D کز for کژ.

بی گنه لعنت کنی ابلیس‌را • چون نبینی از خود آن تلبیس‌را
نیست از ابلیس از تُست ای غوی • که چو روبه سوی دُنْبه می‌دوی
چونک در سبزه ببینی دنبه‌را • دام باشد این ندانی تو چرا
زآن ندانی کت زدانش دُور کرد • میلِ دنبه چشم و عقلت کور کرد
حُبُّكَ ٱلْأَشْيَآءَ يُعْمِيكَ يُصِم • نَفْسُكَ ٱلسَّوْدا جَنَتْ لا تَخْتَصِم
تو گنه بر من منه کَژْمَژْ مبین • من زبَد بیزارم و از حرص و کین
من بدی کردم پشیمانم هنوز • انتظارم تا شبم آید بروز
متّهَم گشتم میانِ خلق من • فعلِ خود بر من نهد هر مرد و زن
گرگِ بیچاره اگرچه گرسنه‌است • متّهَم باشد که او در طنطنه‌است
از ضعیفی چون نداند راه رفت • خلق گوید تُخمه‌است از لُوتِ زفت

باز الحاح کردن معاویه ابلیس‌را ،

گفت غیر راستی نرْهاندت • داد سوی راستی می‌خواندت
راست گو تا وا رهی از چنگِ من • مکر ننْشاند غبارِ جنگِ من
گفت چون دانی دروغ و راست‌را • ای خیال‌اندیشِ پُر اندیشه‌ها
گفت پیغمبر نشانی داده‌است • قلب و نیکورا مِحَك بنْهاده‌است
گفته‌است اَلْکَذْبُ رَیْبٌ فی اَلْقُلُوب • گفت اَلصِّدْقُ طُمَأْنِینٌ طَرُوب

(۲۷۲۲) BDL دنبها. (۲۷۲۳) AL Bul. om. و.

(۲۷۲۴) Bul. یعمی و یصم, and so L in marg. L خبط for جنت.

(۲۷۲۵) A کژکژ. (۲۷۲۶) After this verse L adds:

هم امیدی می‌پزم با درد و سوز • تا مگر این دَی‌مَهم گردد تموز

Bul. adds: بر امید آن مانده‌ام بس روزگار • کاین زمستانرا بود شاید بهار

(۲۷۲۹) AB Bul. چون نتاند.

Heading: Bul. باز جستن معاویه حقیقت غرض‌را از ابلیس.

(۲۷۳۱) Written in marg. D, app. by the original hand.

(۲۷۳۴) ABD پیغامبر.

نالیدن معاویه بحضرت حق تعالی از ابلیس و نصرت خواستن،

این حدیثش همچو دودست ای اله • دست گیر ار نه گلیمم شد سیاه
من بحجّت بر نیایم با بلیس • کوست فتنهٔ هر شریف و هر خسیس
آدمی که عَلَّمَ ٱلْأَسْمَا بَگست • در تگِ چون برقِ این سگ بی تگست
از بهشت انداختش بر روی خاك • چون سَمَك در شصتِ او شد زآن سِماك
نوحهٔ إِنَّا ظَلَمْنَا می‌زدی • نیست دستان و فسونش‌را حدی
اندرونِ هر حدیثِ او شَرَست • صد هزاران سحر در وی مُضْمَرست
مردئ مردان ببندد در نَفَس • در زن و در مرد افروزد هَوَس
ای بلیسِ خلق‌سوزِ فتنه‌جو • بر چِیَم بیدار کردی راست گو

باز تقریر ابلیس تلبیس خودرا،

گفت هر مردی که باشد بدگمان • نشنود او راست‌را با صد نشان
هر درونی که خیال‌اندیش شد • چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علّت شود • تیغِ غازی دزدرا آلت شود
پس جوابِ او سکوتست و سکون • هست با ابله سخن گفتن جنون
تو زمن با حق چه نالی ای سلیم • تو بنال از شرِّ آن نفسِ لئیم
تو خوری حلوا ترا دُمّل شود • تب بگیرد طبعِ تو مُخْتَل شود

Heading: L om.

(۲۷۰۸) L Bul. آدمی کو. BD بگشت for بگست. L تگست. L این سگ کم‌تکست.

(۲۷۰۹) AB Bul. شست. D چون سماك. L Bul. از سماك.

(۲۷۱۰) D فسونش‌را شکی. (۲۷۱۲) After this verse L adds:

زآنك حجّت در بگنجد با منی • مین غرض‌را در میان نه بی فنی

(۲۷۱۶) L گبررا آلت. (۲۷۱۷) After this verse L adds:

تو زحق ترس و زحق جو قطع نفس • گر تو از شرّش بماندستی بحبس

(۲۷۱۹) Bul. دنبل for دمّل.

او مرا غمّاز کرد و راست‌گو • تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گوا زندان کجاست • اهلِ زندان نیستم ایزد گواست
هرکجا بینم نهالِ میوه‌دار • تربیتها میکنم من دایه‌وار
هرکجا بینم درختِ تلخ و خشك • می‌بُرم تا وا رهد از پُشك مُشك
خشك گوید باغبان‌را کای فتی • مر مرا چه می‌بُری سر بی خطا
باغبان گوید خمُش ای زشت‌خو • بس نباشد خشکیِ تو جُرمِ تو
خشك گوید راستم من کژ نیَم • تو چرا بی جرم می‌بُرّی پیَم
باغبان گوید اگر مسعودیی • کاشکی کژ بودیی تر بودیی
جاذبِ آبِ حیاتی گشتیی • اندر آبِ زندگی آغشتیی
تخمِ تو بَد بوده‌است و اصلِ تو • با درختِ خوش نبوده وصلِ تو
شاخِ تلخ ار با خوشی وُصلت کند • آن خوشی اندر نهادش بر زند

عنف کردن معاویه با ابلیس،

گفت امیر ای راه‌زن حُجّت مگو • مر ترا ره نیست در من ره مجو
ره‌زنی و من غریب و تاجرم • هر لباساتی که آری کی خرم
گِرْدِ رختِ من مگرد از کافری • تو نهٔ رختِ کسی‌را مشتری
مشتری نبْود کسی‌را راه‌زن • ور نماید مشتری مکرست و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو • ای خدا فریاد مارا زین عدو
گر یکی فَصْلی دگر در من دمد • در رباید از من این ره‌زن نمد

(۲۶۹۰) Bul. یزدان گواست.
(۲۶۹۲) AB Bul. می‌برم من تا رهد.
(۲۶۹۳) Bul. ای فتا.
(۲۶۹۴) L ای زشت‌رو. Bul. پس نباشد.
(۲۶۹۷) BD گشتهٔ and آغشتهٔ.
(۲۶۹۹) D شاخ تر, corr. in marg.

باز جواب گفتن ابلیس معاویه‌را،

گفت ابلیسش گشای این عَقْدرا * من مِحَکّم قلب‌را و نقدرا
امتحانِ شیر و کلبم کرد حق * امتحانِ نقد و قلبم کرد حق
قلب‌را من کی سیه‌رُو کرده‌ام * صَیْرفی‌ام قیمتِ او کرده‌ام
نیکوان‌را رهنمائی می‌کنم * شاخهای خشك‌را بر می‌کَنم
این علفها می‌نهم از بهرِ چیست * تا پدید آید که حیوان جنسِ کیست
گرگ از آهو چو زاید کودکی * هست در گرگیش و آهوی شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز * تا کدامین سو کند او گام تیز
گر بسوی استخوان آید سگست * ور گیا خواهد یقین آهو رگست
قهر و لطفی جفت شد با همدگر * زاد از این هر دو جهانی خیر و شر
تو گیاه و استخوان‌را عرضه کن * قوتِ نفس و قوتِ جان‌را عرضه کن
گر غذای نفس جوید ابترست * ور غذای روح خواهد سَرْوَرست
گر کند او خدمتِ تن هست خر * ور رود در بحرِ جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند * لیك این هر دو یك کار اندرند
انبیا طاعات عرضه میکنند * دشمنان شهواتِ عرضه میکنند
نیك‌را چون بد کنم یزدان نِیَم * داعیَم من خالقِ ایشان نیم
خوب‌را من زشت سازم رب نه ام * زشت‌را و خوب‌را آیینه ام
سوخت هندو آینه از دردرا * کین سیه‌رُو می‌نماید مردرا

Heading: Bul. سیوم بار for باز.   (۲۶۷۲) L Bul. گشا.

(۲۶۷۵) B رهنمای و مامنم. In the second hemistich B has: مر بدانرا پیشوایی میکنم.
After this verse L adds:

نیکوانرا رهنمای و مامنم * شاخهای خشك‌را بر میکنم

(۲۶۷۶) D کی حیوان.   (۲۶۷۷) L گرگی از آهو چو زاید ور سگی. A و آهویش شکی.
D و آهو بی شکی.   (۲۶۸۰) BL با یکدگر. D همدیگر. B Bul. جهان.

(۲۶۸۲) B Bul. غذای *bis*.   (۲۶۸۸) After this verse L Bul. add:

گفت آینه گناه از من نبود * جرم اورا نه که روی من زدود

باز تقریر کردن معاویه با ابلیس مکر اورا،

گفت امیر اورا که اینها راستست • لیک بخشِ تو ازینها کاستست
صد هزاران‌را چو من تو ره زدی • حُفره کردی در خزینه آمدی
آتش و نفطی نسوزی چاره نیست • کیست کز دستِ تو جامه‌اش پاره نیست
طبعت ای آتش چو سوزانیدنیست • تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند • اوستادِ جملهٔ دزدانت کند
با خدا گفتی شنیدی رُو برُو • من چه باشم پیشِ مکرت ای عدو
معرفتهای تو چون بانگ صفیر • بانگِ مرغانست لیکن مرغ‌گیر
صد هزاران مرغ‌را آن ره زدست • مرغ ِغرّه کآشنایی آمدست
در هوا چون بشنود بانگِ صفیر • از هوا آید شود اینجا اسیر
قومِ نُوح از مکرِ تو در نوحه‌اند • دل کباب و سینه شرحه شرحه‌اند
عادرا تو باد دادے در جهان • در فکندی در عذاب و اندهان
از تو بود آن سنگسارِ قومِ لُوط • در سیاه‌آبه زتو خوردند غُوط
مغزِ نمرود از تو آمد ریخته • ای هزاران فتنها انگیخته
عقلِ فرعونِ ذکیِّ فیلسوف • کور گشت از تو نیابید او وقوف
بُو لَهَب هم از تو نا اهلی شده • بُو ٱلْحَکَم هم از تو بُو جَهْلی شده
ای برین شطرنج بهرِ یادرا • مات کرده صد هزار استادرا
ای زفرزین‌بندهای مُشکلت • سوخته دلها سِیَه گشته دلت
بحرِ مکری تو خلایق قطرهٔ • تو چو کوهی وین سلیمان ذرّهٔ
کی رهد از مکرِ تو ای مختصِم • غرقِ طوفانیم إلّا مَنْ عُصِم
بس ستارهٔ سعد از تو محترِق • بس سپاه و جمع از تو مفترِق

Heading: Bul. سیوم بار for باز. A بابلیس. (۲٦٥٤) AB آتشی از تو نسوزم, and so L, which has بسوزم. Bul. نتی. (۲٦٥٥) ABL سوزانیده نیست. (۲٦٦۲) D عادرا چون باد. (۲٦٦٤) D om. ز before تو. (۲٦٦٧) D مات کردند. (۲٦٦٩) A تو و خلقان قطرهٔ. D originally و سلیمان. (۲٦٧۱) AL سپاه جمع.

اصلِ نقدش داد و لطف و بخشش است • قهر بر وی چون غباری از غِش است
از برای لطف عالَم‌را بساخت • ذرّه‌هارا آفتابِ او نواخت
فُرقت از قهرش اگر آبستن‌است • بهرِ قدرِ وصلِ او دانستن‌است
تا دهد جان‌را فراقش گوشمال • جان بداند قدرِ ایّامِ وصال
گفت پیغمبر که حق فرموده‌است • قصدِ من از خلق احسان بوده‌است
آفریدم تا زِمن سودی کنند • تا زِشَهْدم دست‌آلودے کنند
نی برای آنک تا سودی کنم • وز برهنه من قبایی بر کَنم
چند روزی که زپیشم رانده‌است • چشمِ من در رویِ خوبش مانده‌است
کز چنان رویی چنین قهر ای عجب • هر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب‌را ننگرم کآن حادِثست • زآنک حادث حادثی‌را باعث‌است
لطفِ سابق‌را نظاره می‌کنم • هرچه آن حادث دو پاره می‌کنم
ترکِ سجده از حسد گیرم که بود • آن حسد از عشق خیزد نه از جحود
هر حسد از دوستی خیزد یقین • که شود با دوست غیری همنشین
هست شرطِ دوستی غیرت‌پزی • همچو شرطِ عطسه گفتن دیر زی
چونك بر نطعش جزین بازی نبود • گفت بازی کن چه دانم در فزود
آن یکی بازی که بُد من باختم • خویشتن‌را در بلا انداختم
در بلا هم می‌چشم لذّاتِ او • ماتِ اویم ماتِ اویم ماتِ او
چون رهاند خویشتن‌را ای سَرَه • هیچ کس در شش جهت از شش‌دَرَه
جُزْوِ شش از کُلِّ شش چون وا رهد • خاصّه که بی‌چون مرورا کژ نهد
هرکه در شش او درونِ آتش‌است • اوش بِرْهاند که خلّاقِ شش‌است
خود اگر کفرست و گر ایمانِ او • دست‌بافِ حضرتست و آنِ او

(٢٦٣٥) ABDL پیغامبر.
(٢٦٣٧) A بر سودی تنم. L من سودی کنم.
(٢٦٤٣) A این حسد
(٢٦٤٤) A بعد عطسه. L Bul. بعد از عطسه.
(٢٦٤٦) B که من بد باختم.
(٢٦٤٨) D در شش‌دره.
(٢٦٤٩) B خاصه کی.

عَجِّلُوا ٱلطَّاعَاتِ قَبْلَ ٱلْفَوْتِ گفت • مصطفی چون دُرِّ معنی می‌بسُفت
گفت نی نی این غرض نبْود ترا • که بخیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم • گویدم که پاسبانی می‌کنم
من کجا باور کنم آن دزدرا • دزد کی داند ثواب و مُزد را

باز جواب گفتن ابلیس معاویه‌را،

گفت ما اوّل فرشته بوده‌ایم • راهِ طاعت‌را بجان پیموده‌ایم
سالکانِ راه‌را مَحْرَم بُدیم • ساکنانِ عرش‌را همدم بُدیم
پیشهٔ اوّل کجا از دل رود • مِهرِ اوّل کی زدل بیرون شود
در سفر گر رُوم بینی یا خُتَن • از دلِ تو کی رود حُبُّ ٱلْوَطَن
ما هم از مستانِ این می بوده‌ایم • عاشقانِ درگهِ وی بوده‌ایم
نافِ ما بر مِهرِ او ببْریده‌اند • عشقِ او در جانِ ما کاریده‌اند
روزِ نیکو دیده‌ایم از روزگار • آبِ رحمت خورده‌ایم اندر بهار
نه که مارا دستِ فضلش کاشتست • از عدم مارا نه او بر داشتست
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ایم • در گلستانِ رضا گردیده‌ایم
بر سرِ ما دستِ رحمت می‌نهاد • چشمهای لطف از ما می‌گشاد
وقتِ طفلی‌ام که بودم شیرجُو • گاهوارم‌را که جنبانید او
از که خوردم شیر غیرِ شیرِ او • کی مرا پرورد جز تدبیرِ او
خوی کآن با شیر رفت اندر وجود • کی توان آنرا زمردم وا گشود
گر عتابی کرد دریای کرم • بسته کی کردند درهای کرم

(٢٦١٤) Before this verse A has the heading: جواب گفتن معاویه ابلیس‌را. A ره نمایی مر. (٢٦١٥) A در نهان. (٢٦١٦) Bul. این دزدرا.

Heading: Bul. has دوم بار از خر افگندن ابلیس معاویه‌را و روپوش کردن.

(٢٦١٧) A اوّل ما. After this verse L has v. ٢٦٢٣.

(٢٦٢٦) L بر ما می‌گشاد. (٢٦٢٧) A گاهواره‌ام که.

(٢٦٢٨) A از کی خوردم. (٢٦٤٠) L بسته کی گردید.

این جهان بازیگهست و مرگ شب • بـاز گردی کیسه خالی پُـر تعب
کسبِ دین عشقست و جذبِ اندرون • قابلیّت نورِ حقـرا ای حرون
کسبِ فانی خواهدت این نفسِ خس • چنـد کسبِ خس کنی بگـذار بس
نفسِ خس گر جویدت کسبِ شریف • حیله و مکـری بود آنـرا ردیف

بیدار کردن ابلیس معاویه‌را رضی الله عنه که خیز وقت نماز است،

در خبر آمـد کـه آن معّاویـه • خفتـه بُد در قصر در یك زاویـه
قصررا از اندرون دَر بستـه بود • کز زیارتهـای مـردم خسته بود
ناگهان مـردی ورا بیدار کرد • چشم چون بگشاد پنهان گشت مـرد
گفت انـدر قصر کس‌را ره نبود • کیست کین گستاخی و جرأت نمود
گرد برگشت و طلب کرد آن زمان • تـا بیابد زآن نهان گشته نشان
از پـسِ در مُدْبِری‌را دیـد کو • در دَر و پـرده نهان میکـرد رو
گفت هی تو کیستی نامِ تو چیست • گفت نـام فـاش ابلیسِ شقیست
گفت بیـدارم چـرا کردے بجِـد • راست گو با من مگو بر عکس و ضِد

از خر فگندن ابلیس معاویه‌را رضی الله عنه و روپوش و بهانه کردن و جواب گفتن معاویه اورا،

گفت هنگـامِ نمـاز آخـر رسیـد • سوی مسجـد زود میبایـد دویـد

(۲۶۰۰) Aftor this verse L adds:

سوی خانه کور تنها مانـده • با فغان وا حسرتا بر خوانده

(۲۶۰۱) Bul. نور حق دان ای حرون. (۲۶۰۳) Bul. اورا ردیف. (۲۶۰۴) A Bul. have: در خبر آمد که خال مومنان • خفته بد در قصر بر بستر ستان
and so D in marg. and L. L has بود اندر قصر خود خفته ستان.

(۲۶۰۹) A Bul. او پس در. A در در پرده. Bul. در پس پرده.

(۲۶۱۱) B بر من مگو. A بر عکس ضد. Heading: L om. AB Bul. افگندن. After کردن Bul. has و طول مناظرهٔ ایشان. (۲۶۱۲) Bul. اندر رسید.

پیشِ خویشان باش چون آوارهٔ • بـر مَـه کامل زن ار مَه‌پـا
جُـزْورا از کُلّ خود پرهیز چیست • بـا مخـالف این همـه آمیز چیست
جنس‌را بین نوعْ گشته در رَوِش • غَیْبها بین عَیْن گشتـه در زَرِهْش
تا چو زن عشوه خری ای بی خِرَد • از دروغ و عشوه کَی یابی مـدد
چاپلوس و لفظِ شیرین و فریـب • می‌ستـانی می‌نهی چون زر بجَیْب
مـر تـرا دشنام و سیلیْ شهان • بهتر آیـد از ثنـای گمـرهان
صَفْعِ شاهان خور مخور شهدِ خسان • تـا کسی گردی زِاقْبـالِ کسان
زآنك ازیشان دولت و خلعت رسد • در پنـاهِ روحِ جان گردد جسد
هرکجـا بینی برهنـه و بی‌نـوا • دانك او بگـریختست از اوستـا
تا چنان گردد که میخواهـد دلش • آن دلِ کورِ بـدِ بی‌حاصلش
گر چنان گشتی که اُستـا خواستی • خویـش‌را و خویـش‌را آراستی
هرکه از استـا گریـزد در جهان • او زدولت میگریزد این بدان
پیشـهٔ آموختی در کسبِ تن • چنگ انـدر پیشـهٔ دینی بزن
در جهـان پوشیـده گشتی و غنی • چون برون آیی ازینجا چون کنی
پیشـهٔ آمـوز کانـدر آخـرت • اندر آیـد دخلِ کسبِ مغفرت
آن جهان شهریست پُر بازار وکسب • تا نپنداری که کسب اینجاست حَسْب
حق تعالی گفت کین کسبِ جهان • پیشِ آن کسب‌است لعبِ کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی تند • شکلِ صحبت‌کُن مساسی میکند
کودکان سازنـد در بازی دکان • سود نبْود جز که تعبیرِ زمان
شب شود در خانـه آیـد گرسنـه • کودکان رفتـه بمانـده یك تنـه

(٢٥٨٢) ADL Bul. رهش for زهش. (٢٥٨٣) L Bul. دروغ عشوه.
(٢٥٨٤) D لطف شیرین. A و شیرین. A چون زن.
(٢٥٨٧) ABL Bul. خلعت و دولت. (٢٥٨٨) L om. و.
(٢٥٩٠) D اوستا. L خویش‌را و خلق‌را. (٢٥٩١) A او for این.
(٢٥٩٧) L شکل مبری‌را اساسی میکند.
(٢٥٩٩) A بماند.

آتش شهوت که شعله میزدی ٭ سبزهٔ تقوی شد و نور هُدی
آتش خشم از شما هم حلم شد ٭ ظلمت جهل از شما هم علم شد
آتش حرص از شما ایثار شد ٭ وآن حسد چون خار بُد گلزار شد
چون شما این جملهٔ آتشهای خویش ٭ بهر حق کُشتید جمله پیش پیش
نفس ناری‌را چو باغی ساختید ٭ اندرو تخم وفا انداختید
بلبلان ذکر و تسبیح اندرو ٭ خوش سرایان در چمن بر طرف جو
داعیٔ حق‌را اجابت کرده‌اید ٭ در جحیم نفس آب آورده‌اید
دوزخ ما نیز در حقّ شما ٭ سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان‌را مکافات ای پسر ٭ لطف و احسان و ثواب معتبر
نی شما گفتید ما قُربانییم ٭ پیش اوصاف بقا ما فانییم
ما اگر قلّاش و گر دیوانه‌ایم ٭ مست آن ساقی و آن پیمانه‌ایم
بر خط و فرمان او سر می‌نهیم ٭ جان شیرین‌را گروگان می‌دهیم
تا خیال دوست در اسرار ماست ٭ چاکری و جان‌سپاری کار ماست
هرکجا شمع بلا افروختند ٭ صد هزاران جان عاشق سوختند
عاشقانی کز درون خانه‌اند ٭ شمع روی یار‌را پروانه‌اند
ای دل آنجا رَو که با تو روشن‌اند ٭ وز بلاها مر ترا چون جوشن‌اند
در میان جان ترا جا میکنند ٭ تا ترا پُر باده چون جامی کنند
در میان جان ایشان خانه گیر ٭ در فلك خانه کن ای بدر مُنیر
چون عطارد دفتر دل وا کنند ٭ تا که بر تو سرّها پیدا کنند

(٢٠٦٢) L om. از *his.* (٢٠٦٣) L om. از.
(٢٠٦٤) In L vv. ٢٠٦٤–٥ and vv. ٢٠٦٦–٧ are transposed.
(٢٠٦٦) A بر طرف او. (٢٠٦٧) B کرده‌اند. B آورده‌اند.
(٢٠٦٩) A چیست احسان و مکافات, corr. above. (٢٠٧١) Bul. اگر for وگر.
(٢٠٧٣) Bul. بر اسرار ماست. (٢٠٧٦) After this verse Bul. adds:
بر جنایاتت مواسا میکنند ٭ در میان جان ترا جا میکنند
(٢٠٧٧) L om. Bul. زآن for در.

قلعهٔ سلطان عمارت میکند * لیک دعویٔ اِمارت میکند
گشته یاغی تا که مِلْكِ او بود * عاقبت خود قلعه سلطانی شود
مؤمن آن قلعه برای پادشاه * میکند معمور نه از بهرِ جاه
زشت گوید ای شهِ زشت‌آفرین * قادری بر خوب و بر زشتِ مَهین
خوب گوید ای شهِ حسن و بها * پاك گردانیدیَم از عیبها

وصیّت کردن پیغامبر صلّی اللّه علیه وسلّم مر آن بیماررا و دعا آموزیدنش،

گفت پیغمبر مر آن بیماررا * این بگو کای سهل‌کُن دشواررا
آتِنا فی دارِ دُنْیانا حَسَن * آتِنا فی دارِ عُقْبانا حَسَن
راه‌را بر ما چو بُستان کن لطیف * مَنْزِلِ ما خود تو باشی ای شریف
مؤمنان در حشر گویند ای مَلَك * نی که دوزخ بود راهِ مشترَك
مؤمن و کافر برو یابد گذار * ما ندیدیم اندرین ره دود و نار
نك بهشت و بارگاهِ ایمنی * پس کجا بود آن گذرگاهِ دنی
پس مَلَك گوید که آن روضهٔ خُضَر * که فلان جا دیده‌اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاهِ سخت * بر شما شد باغ و بُستان و درخت
چون شما این نفسِ دوزخ‌خوی‌را * آتشیْ گبرِ فتنه‌جوی‌را
جهدها کردید و او شد پُر صفا * ناررا کُشتید از بهرِ خدا

(۲۵۴۷) Bul. باغی. B قلعهٔ. L قلعهٔ سلطان.

Heading: Suppl. in marg. D.

(۲۵۴۹) L بر زشت و بر خوب مِهین.   (۲۵۵۰) After this verse L adds:

حمد لك والشكر لك يا ذا المنن * قادری و ناظری بر حال من
ای تو بر هر پادشاهی پادشاه * کارسازی یفعل الله ما یشا

(۲۵۵۱) ABD پیغامبر. L که for کای.   (۲۵۵۲) D وآتنا in the second hemistich.

(۲۵۵۵) A بدو یابد. D دود و تار.

(۲۵۵۷) D om.   (۲۵۵۸) A بستان درخت.

هیچ نکشد نفس‌را جز ظلِّ پیر ٭ دامنِ آن نفس‌کُش‌را سخت گیر
چون بگیری سخت آن توفیقِ هوست ٭ در تو هر قوّت که آید جذبِ اوست
مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ راست دان ٭ هرچه کارد جان بود از جانِ جان
دست گیرنده وَیَست و بُردبار ٭ دَم بدَم آن دَم ازو امّید دار
نیست غم گر دیر بی او ماندهٔ ٭ دیرگیر و سخت‌گیرش خواندهٔ
دیر گیرد سخت گیرد رحمتش ٭ یکدَمَت غایب ندارد حضرتش
گر تو خواهی شرحِ این وصل و ولا ٭ از سرِ اندیشه میخوان وَٱلضُّحَی
ور تو گویی هم بَدیها از وَیَست ٭ لیک آن نقصانِ فضلِ او کَیَست
این بَدی دادن کمالِ اوست هم ٭ من مثالی گویمت ای محتشم
کرد نقّاشی دو گونه نقشها ٭ نقشهای صاف و نقشی بی صفا
نقشِ یوسف کرد و حُورِ خوش‌سرشت ٭ نقشِ عفریتان و ابلیسانِ زشت
هر دو گونه نقش اُستادیِٔ اوست ٭ زشتیِٔ او نیست آن رادیِٔ اوست
زشت‌را در غایتِ زشتی کند ٭ جملهٔ زشتیها بگِردش بر تنند
تا کمالِ دانشش پیدا شود ٭ مُنْکِرِ اُستادیَش رسوا شود
ور نداند زشت کردن ناقص‌است ٭ زین سبب خلّاقِ گبر و مُخْلِص‌است
پس ازین رُو کفر و ایمان شاهد اند ٭ بر خداوندیش هر دو ساجد اند
لیک مؤمن دان که طَوْعًا ساجدست ٭ زآنک جویای رضا و قاصدست
هست کَرْهًا گبر هم یزدان‌پرست ٭ لیک قصدِ او مرادی دیگرست

(۲۵۳۰) L هرچه دارد جان.   (۲۵۳۱) L کردگار for بردبار. B اومید.
(۲۵۳۲) In Bul. vv. ۲۵۳۲ and ۲۵۳۳ are transposed.
(۲۵۳۴) D نگردد حضرتش.   (۲۵۳۵) AB Bul. ور تو خواهی.
(۲۵۳۶) AB Bul. آن بدی.   (۲۵۳۷) Bul. نقش بی صفا.
(۲۵۳۸) Bul. کرد و خوب و خوش سرشت.   (۲۵۴۰) After this verse L adds:
خوب‌را در غایت خوبی کند ٭ حسن عالم چاشنی از وی چشد
(۲۵۴۲) D کردن for گبر و, corr. in marg.
(۲۵۴۳) In L شاهد اند and ساجد اند are transposed.   (۲۵۴۵) Bul. مراد.

آتشی زد شب بکشتِ دیگران • باد آتش‌را بکشتِ او بَران
چشم‌بندهٔ بود لعنت دیورا • تا زیانِ خصم دید آن ریورا
لعنت این باشد که کژبینش کند • حاسد و خودبین و پُرکینش کند
تا نداند که هر آنك کرد بَد • عاقبت باز آید و بر وی زند
جملهٔ فرزین‌بندها بیند بعکس • مات بر وی گردد و نقصان و وَکْس
زآنك او گر هیچ بیند خویش‌را • مُهلك و ناسور بیند ریش‌را
درد خیزد زین چنین دیدن درون • درد اورا از حجاب آرد برون
تا نگیرد مادران‌را دردِ زَه • طفل در زادن نیابد هیچ رَه
این امانت در دل و دل حامله‌ست • این نصیحتها مثالِ قابله‌ست
قابله گوید که زن‌را درد نیست • درد باید درد کودك‌را رهیست
آنك او بی‌درد باشد ره‌زنست • زآنك بی‌دردی أَنَا الْحَق گفتنست
آن انا بی وقت گفتن لعنت‌است • آن انا در وقت گفتن رحمتست
آن انا منصور رحمت شد یقین • آن انا فرعون لعنت شد ببین
لاجرم هر مرغِ بی‌هنگام‌را • سر بریدن واجبست اِعلام‌را
سر بریدن چیست کُشتن نفس‌را • در جهاد و ترك گفتن نفس‌را
آنچنانك نیشِ کژدم بر کَنی • تا که یابد او زکُشتن ایمنی
بر کَنی دندانِ پُر زهری زمار • تا رهد مار از بلاے سنگسار

(٢٥١١) D om. را. D بر آن. L باد سوی کشت او کردش روان.

(٢٥١٢) After this verse L adds:

هم زیانِ حال او شد ریو او • خود تو گویی بود آدم دیو او

Bul. adds:

چون زیان جان او شد ریو او • گوییی آدم بود دیو دیو او

(٢٥١٤) BD بداند. L آنکو بد کند. L باز آید و با خود کند.

(٢٥١٥) AD نقصان وکس. L نقصان و مکس. (٢٥١٦) AL Bul. زآنك گر او.

(٢٥١٧) A از چنین. (٢٥٢١) Bul. هرکه for آنك. (٢٥٢٢) B انای for انا *bis*.

(٢٥٢٥) L در جهاد و ترك کردن امس‌را. (٢٥٢٧) A پر زهر. D پر زهری مار.

چون دو دِل شد موسی اندر کارِ ما ٭ گاه خصمِ ماست و گاهی یارِ ما
خشمش آتش میزند در رختِ ما ٭ حلمش اِسپر میشود پیشِ بلا
کی بود که حلم گردد خشم نیز ٭ نیست این نادر ز لطفت ای عزیز
مدحِ حاضر وحشتست از بهرِ این ٭ نامِ موسی میبرم قاصد چنین
ورنه موسی کی روا دارد که من ٭ پیشِ تو یاد آورم از هیچ تن
عهدِ ما بشکست صد بار و هزار ٭ عهدِ تو چون کوه ثابت بر قرار
عهدِ ما کاه و بهر بادی زبون ٭ عهدِ تو کوه و ز صد کُه هم فزون
حقِّ آن قوّت که بر تلوینِ ما ٭ رحمتی کن ای امیرِ لونها
خویش‌را دیدیم و رسواییّ خویش ٭ امتحانِ ما مکن ای شاه بیش
تا فضیحتهای دیگررا نهان ٭ کرده باشی ای کریمِ مستعان
بی‌حدی تو در جمال و در کمال ٭ در کژی ما بی‌حدیم و در ضلال
بی‌حدیّ خویش بگمار ای کریم ٭ بر کژیّ بی‌حدِ مُشتی لئیم
هین که از تقطیعِ ما یک تار ماند ٭ مصر بودیم و یکی دیوار ماند
البقیّه البقیّه ای خدیو ٭ تا نگردد شاد کُلّی جانِ دیو
بهرِ ما نی بهرِ آن لطفِ نُخُست ٭ که تو کردی گمرهان‌را بازجُست
چون نمودی قدرتت بنمای رحم ٭ ای نهاده رحمها در لحم و شحم
این دعا گر خشم افزاید ترا ٭ تو دعا تعلیم فرما مهترا
آنچنان کآدم بیفتاد از بهشت ٭ رجعتش دادی که رَست از دیوِ زشت
دیو که بْوَد کو ز آدم بگذرد ٭ بر چنین نطعی ازو بازی بَرَد
در حقیقت نفعِ آدم شد همه ٭ لعنتِ حاسد شده آن دَمدَمه
بازیی دید و دو صد بازی ندید ٭ پس ستونِ خانهٔ خودرا برید

(٢٤٩١) BDL حلم او رد میکند تیر بلا, and so Bul., which has شیر بلا, and A in marg. (٢٤٩٢) D خشم تیز. (٢٤٩٧) Bul. حقّ آن قدرت. D در تلوین. (٢٥٠٢) A یکبار ماند. (٢٥٠٣) L شاه کلّی. (٢٥٠٤) AD om. B همرهانرا. (٢٥٠٥) D بنما. A شحم لحم. L شحم و لحم. (٢٥٠٨) A کی بود.

نیك کردند و بجای خویش بود • سهلتر باشد زآتش رنجِ دود
حد ندارد وصفِ رنجِ آن جهان • سهل باشد رنجِ دنیا پیشِ آن
ای خنك آنکو جهادی میکند • بر بدن زجری و دادی میکند
تا زرنجِ آنجهانی وا رهد • بر خود این رنجِ عبادت می‌نهد
من همی‌گفتم که یا ربّ آن عذاب • هم درین عالم بران بر من شتاب
تا در آن عالم فراغت باشدم • در چنین درخواست حلقه می‌زدم
این چنین رنجوریی پیدام شد • جانِ من از رنج بی‌آرام شد
مانده‌ام از ذکر وز اورادِ خَود • بی‌خبر گشتم زخویش و نیك و بد
گر نمی‌دیدم کنون من رویِ تو • ای خجسته وی مبارك بویِ تو
می‌شدم از بند من یکبارگی • کردیَم شاهانه این غمخوارگی
گفت هَی هَی این دعا دیگر مکُن • بر مکَن تو خویش‌را از بیخ و بُن
تو چه طاقت داری ای مورِ نژند • که نهد بر تو چنان کوهِ بلند
گفت توبه کردم ای سلطان که من • از سرِ جَلْدی نه لافم هیچ فن
این جهان تیه‌است و تو موسی و ما • از گنه در تیه مانده مبتلا
سالها ره می‌رویم و در اخیر • همچنان در منزلِ اوّل اسیر
گر دلِ موسی زما راضی بُدی • تیه‌را راه و کران پیدا شدی
ور بکُل بیزار بودی او زما • کَی رسیدی خوانمان هیچ از سما
کَی زسنگی چشمها جوشان شدی • در بیابان‌مان امانِ جان شدی
بل بجایِ خوان خود آتش آمدی • اندرین منزل لَهَب بر ما زدی

(۲۴۷۲) A دریا for دنیا. (۲۴۷۵) A این عذاب.
(۲۴۷۸) ABL Bul. و از اوراد. (۲۴۷۹) A مبارك روی تو. L خوی تو.
(۲۴۸۱) Bul. زین دعا. (۲۴۸۲) A چو طاقت.
(۲۴۸۵) After this verse L Bul. add (and so B in marg.):
قوم موسی راه می‌پیموده‌اند • آخر اندر گام اوّل بوده اند
(۲۴۸۶) A om. و. (۲۴۸۷) Bul. رسیدی نان و خوان.
(۲۴۸۸) Bul. جوشان بدی. L امان جان بدی.

سوی سوراخی که نامش گوشهاست • تا بباغ جان که میوه‌اش هوشهاست
شاه‌راه باغ جانها شرع اوست • باغ و بستانهای عالم فرع اوست
اصل و سرچشمهٔ خوشی آنست آن • زود تجری تحتها الانهار خوان

تتمّهٔ نصیحت رسول صلّی الله علیه وسلّم بیماررا

گفت پیغمبر مر آن بیماررا • چون عیادت کرد یار زاررا
که مگر نوعی دعایی کرده‌ • از جهالت زهربایی خورده‌
یاد آور چه دعا می‌گفته‌ • چون ز مکر نفس می‌آشفته‌
گفت یادم نیست الّا همّتی • دار با من یادم آید ساعتی
از حضور نوربخش مصطفا • پیش خاطر آمد اورا آن دعا
همّت پیغمبر روشن‌کده • پیش خاطر آمدش آن گم شده
تافت زان روزن که از دل تا دلست • روشنی که فرق حقّ و باطلست
گفت اینک یادم آمد ای رسول • آن دعا که گفته‌ام من بو الفضول
چون گرفتار گنه می‌آمدم • غرقه دست اندر حشایش می‌زدم
از تو تهدید و وعیدی می‌رسید • مجرمان‌را از عذاب بس شدید
مضطرب میگشتم و چاره نبود • بند محکم بود و قفل ناگشود
نی مقام صبر و نه راه گریز • نی امید توبه نی جای ستیز
من چو هاروت و چو ماروت از حزن • آه می‌کردم که ای خلّاق من
از خطر هاروت و ماروت آشکار • چاه بابل‌را بکردند اختیار
تا عذاب آخرت اینجا کشند • گربزند و عاقل و ساحروشند

(٢٤٥٣) B میوش. (٢٤٥٤) Bul. om. و.
(٢٤٥٥) A om. و. A Bul. آنست و آن.
Heading: Bul. آن رنجوررا. (٢٤٥٦) BDL پیغامبر.
(٢٤٥٧) D زهره‌بایی. B زهر نابی. (٢٤٥٩) B یاد آید.
(٢٤٦١) L om. BD پیغامبر. (٢٤٦٣) L با دلست. (٢٤٦٥) A om. و.
(٢٤٧٠) A آنجا کشند.

همچو موشی هر طرف سوراخ کرد ۰ چونك نورش راند از دَر گفت بُرد
چونك سوی دشت و نورش ره نبود ۰ هم در آن ظلمات جهدی می‌نمود
گر خدایش پَر دهد پَرّ خِرَد ۰ بِرْهد از موشی و چون مرغان پرد
ور نجوید پر بماند زیرِ خاك ۰ ناامید از رفتنِ راهِ سِماك
علمِ گفتاری که آن بی جان بود ۰ عاشقِ رُویِ خریداران بود
گرچه باشد وقتِ بحثِ علم زَفت ۰ چون خریدارش نباشد مُرد و رفت
مشتریٔ من خدایست او مرا ۰ می‌کَشَد بالا که اللّهَ اشْتَرَى
خونبهای من جمالِ ذو الجلال ۰ خونبهای خود خورم کسبِ حلال
این خریدارانِ مفلس‌را بهِل ۰ چه خریداری کند یکمُشتِ گِل
گِل مخور گِل‌را مخر گِل‌را مجو ۰ زآنك گِل‌خوارست دایم زردرُو
دل بخور تا دایما باشی جوان ۰ از تجلّی چهره‌ات چون ارغوان
یا رب این بخشش نه حدّ کارِ ماست ۰ لطفِ تو لطفِ خفی‌را خود سزاست
دست گیر از دستِ ما مارا بخَر ۰ پرده‌را بر دار و پردهٔ ما مدَر
باز خر مارا ازین نفسِ پلید ۰ کاردش تا استخوانِ ما رسید
از چو ما بیچارگان این بندِ سخت ۰ کی گشاید ای شهِ بی تاج و تخت
این چنین قفلِ گران‌را ای وَدود ۰ که تواند جز که فضلِ تو گشود
ما زخود سوی تو گردانیم سَر ۰ چون توی از ما بما نزدیکتر
این دعا هم بخشش و تعلیمِ تُست ۰ گرنه در گلخن گلستان از چه رُست
در میانِ خون و روده فهم و عقل ۰ جز زِ اِکرامِ تو نتْوان کرد نقل
از دو پارهٔ پیه این نورِ روان ۰ موجِ نورش می‌زند بر آسمان
گوشت‌پاره که زبان آمد ازو ۰ می‌رود سیلابِ حکمت همچو جو

(۲۴۲۳) BL Bul. om. و. (۲۴۲۴) B بِرّی خرد. L آن پُر خرد.
(۲۴۲۵) B تا اومید. (۲۴۴۱) In L مخور and مخر are transposed.
(۲۴۴۲) L دل بخر. (۲۴۴۹) L Bul. ورنه در گلخن.
(۲۴۵۱) Bul. تا آسمان. (۲۴۵۲) Bul. میدود.

چون زشوی اوّلش کودك بود • بهر و کلّ خاطرش آنجا رود
دُور شَو تا اسب نندازد لگد • سُمّ اسب توسنم بر تو زند
های هوبی کرد شیخ و باز راند • کودکان‌را باز سوی خویش خواند
باز بانگش کرد آن سایل بیا • یك سؤالم ماند ای شاه کیا
باز راند این سو بگو زوتر چه بود • که زمیدان آن بچه گویم ربود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب • این چه شیدست این چه فعلست ای عجب
تو ورای عقلِ کُلّی در بیان • آفتابی در جنون چونی نهان
گفت این اوباش رایی می‌زنند • تا درین شهر خودم قاضی کنند
دفع می‌گفتم مرا گفتند نی • نیست چون تو عالمی صاحب فنی
با وجودِ تو حرامست و خبیث • که کم از تو در قضا گوید حدیث
در شریعت نیست دستوری که ما • کمتر از تو شه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانه شدم • لیك در باطن همانم که بُدم
عقلِ من گنجست و من ویرانه‌ام • گنج اگر پیدا کنم دیوانه‌ام
اوست دیوانه که دیوانه نشد • این عسس‌را دید و در خانه نشد
دانشِ من جوهر آمد نه عرض • این بهایی نیست بهر هر غرض
کانِ قندم نَیستانِ شکّرم • هم زمن می‌رُوید و من می‌خورم
علمِ تقلیدی و تعلیمیست آن • کز نُفورِ مستمع دارد فغان
چون پیِ دانه نه بهرِ روشنیست • همچو طالب‌علمِ دنیای دنیست
طالبِ علم است بهرِ عام و خاص • نی که تا یابد ازین عالَم خلاص

(۲۴۱۳) L om. و. B کُلّی خاطرش. ABL Bul. آن سو رود.
(۲۴۱٤) BL Bul. بر تو رسد. (۲٤۱٥) AD های هوی. BL Bul. های و هویی.
(۲٤۱٦) L و کیا. (۲٤۲۰) L میزدند. (۲٤۲٤) AD کج for گیج. B کنج.
L in the second hemistich: زین گروه از عجز بیگانه شدم. After this verse L adds:
ظاهرا دیوانه و شیدا شدم • لیك در باطن همانم که بدم
(۲٤۲٦) D کی for که. (۲٤۲۷) A این بهائی.
(۲٤۲۹) L نفورش. (۲٤۳۰) A نی for نه. D دنیاوی.

گر مرا خود قوّتِ رفتن بُدی • خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی
من اگر با عقل و با اِمکانمی • همچو شیخان بر سرِ دکّانمی

دوّم بار در سخن کشیدن سایل آن بزرگرا تا حال او معلوم‌تر گردد،

گفت آن طالب که آخر یك نَفَس • ای سواره بر نی این سو ران فَرَس
راند سوی او که هین زوتر بگو • کاسْبِ من بس توسن‌است و تُندخو
تا لگد بر تو نکوبد زود باش • از چه می‌پرسی بیانش کن تو فاش
او مجالِ رازِ دل گفتن ندید • زو برون‌شو کرد و در لاغش کشید
گفت می‌خواهم درین کوچه زنی • کیست لایق از برای چون منی
گفت سه گونه زن‌اند اندر جهان • آن دو رنج و این یکی گنجِ روان
آن یکی‌را چون بخواهی کُل تراست • وآن دگر نیمی ترا نیمی جداست
وآن سوم هیچ او ترا نبود بدان • این شنودی دُور شو رفتم روان
تا ترا اسبم نپرّاند لگد • که بیُفتی بر نخیزی تا ابد
شیخ راند اندر میانِ کودکان • بانگ زد باری دگر اورا جوان
که بیا آخر بگو تفسیرِ این • این زنان سه نوع گفتی بر گزین
راند سوی او و گفتش بِکرِ خاص • کُل ترا باشد زغم یابی خلاص
وآنك نیمی آنِ تو بیوه بود • وآنك هیچست آن عیالِ با ولد

(۲۳۹۹) After this verse L adds:

گر مرا رایی و تدبیری بدی • همچو شیخان جاه و توقیری بدی
هم مرا زنبیل و دریوزه بدی • هم فتوح و نذر هم روزه بدی

Heading: A در سخن آوردن. Bul. سائل اورا تا. B معلوم گردد.

(۲۴۰۰) A سوار. (۲۴۰۲) A دور باش.

(۲۴۰۳) L گفتن بدید. L in the second hemistich: کرد راز خویشتن بر وی پدید.

(۲۴۰۵) AD وین یکی. (۲۴۰۶) D وین دگر. A یکی for دگر.

(۲۴۰۷) AL وآن سیم. (۲۴۰۹) ABL Bul. بار دگر. D دیگر.

کالهٔ حکمت که گم کردهٔ دلست • پیشِ اهلِ دل یقین آن حاصل است
کوردل با جان و با سمع و بصر • می‌نداند دزدِ شیطان‌را زاثر
زاهلِ دل جُو از جماد آنرا مجو • که جماد آمد خلایق پیشِ او
مشورت جوینده آمد پیشِ او • کای اب کودک شده رازی بگو
گفت رَو زین حلقه کین دَر باز نیست • باز گرد امروز روزِ راز نیست
گر مکان‌را ره بُدی در لامکان • همچو شیخان بودمی من بر دکان

خواندن محتسب مست خراب افتاده‌را بزندان،

محتسب در نیم‌شب جایی رسید • در بُنِ دیوار مردی خفته دید
گفت هَی مستی چه خوردستی بگو • گفت ازین خوردم که هست اندر سبو
گفت آخر در سبو وا گو که چیست • گفت از آنکِ خورده ام گفت این خَفیست
گفت آنچِ خوردهٔ آن چیست آن • گفت آنکِ در سبو مخفیست آن
دَوْر می‌شد این سؤال و این جواب • ماند چون خر محتسب اندر خلاب
گفت اورا محتسب هین آه کن • مست هو هو کرد هنگامِ سخن
گفت گفتم آه کن هو می‌کنی • گفت من شاد و تو از غم مُنْحنی
آه از درد و غم و بیدادیست • هوی هوی میخوران از شادیست
محتسب گفت این ندانم خیز خیز • معرفت متراش و بگذار این ستیز
گفت رَو تو از کجا من از کجا • گفت مستی خیز تا زندان بیا
گفت مست ای محتسب بگذار و رَو • از برهنه کَی توان بردن گِرَو

(۲۲۸۱) BL اهل دین.
(۲۲۸۲) Bul. شیطان از اثر.
(۲۲۸۳) A کز جماد آمد.
(۲۲۸٤) ABL Bul. آمد نزد او. B شه for اب.
(۲۲۸۷) ABL Bul. مستی خفته. (۲۲۸۸) Bul. این خوردم.
(۲۲۹۱) D دُور می‌شد. (۲۲۹۳) از غم دم زنی, corr. above.
(۲۲۹۷) A om. و.

آن سگِ عالِم شکارِ گور کرد • وین سگِ بی‌مایه قصدِ کور کرد
علم چون آموخت سگ رَست از ضلال • می‌کند در بیشها صیدِ حلال
سگ چو عالِم گشت شد چالاک‌زَحف • سگ چو عارف گشت شد اصحابِ کهف
سگ شناسا شد که میرِ صید کیست • ای خدا آن نورِ اِشناسنده چیست
کور نشْناسد نه از بی‌چشمی‌است • بلک این زآنست کز جهلست مست
نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین • این زمین از فضلِ حق شد خصمِ‌کین
نورِ موسی دید و موسی‌را نواخت • خسفِ قارون کرد قارون‌را شناخت
زحف کرد اندر هلاکِ هر دَعی • فهم کرد از حق که یا أَرْضُ ٱبْلَعِی
خاک و آب و باد و نار با شرر • بی‌خبر با ما و با حق با خبر
ما بعکسِ آن زغیرِ حق خبیر • بی‌خبر از حقّ وز چندین نذیر
لاجرم أَشْفَقْنَ مِنْهَا جمله‌شان • کُند شد زآمیزِ حیوان حَمْله‌شان
گفته بیزاریم جمله زین حیات • کو بود با خلق حَی با حق موات
چون بماند از خلق او باشد یتیم • اُنسِ حق‌را قلب می‌باید سلیم
چون زکوری دزد دزدد کالهٔ • میکند آن کور عِمْیا نالهٔ
تا نگوید دزد اورا کآن منم • کز تو دزدیدم که دزدِ پُر فنم
کی شناسد کور دزدِ خویش‌را • چون ندارد نورِ چشم و آن ضیا
چون بگوید هم بگیر اورا تو سخت • تا بگوید او علامتهای رخت
پس جهادِ اکبر آمد عصرِ دُزْد • تا بگوید او چه دزدید و چه بُرْد
اوّلا دزدید کحلِ دیده‌ات • چون ستانی باز یابی تبصرت

(۲۴۶۴) L Bul. زاصحاب کهف. (۲۴۶۵) L بشناسند. (۲۴۶۶) A کی از جهلست.
(۲۴۶۸) A om. و. BL Bul. و قارون‌را. (۲۴۶۹) Bul. رجف کرد.
(۲۴۷۰) AL خاک و باد و آب. (۲۴۷۱) ABL Bul. و از چندین.
(۲۴۷۳) ABL Bul. گفت. AL که بود.
(۲۴۷۴) A نماند. BD بماند. AB Bul. گردد او یتیم. L او ماند یتیم.
(۲۴۷۶) AB تا بگوید. (۲۴۷۸) B چون نگیرد. L هین بگیر.
(۲۴۷۹) ABDL Bul. عصر دزد. AB Bul. بگوید که چه دزدید. L کو چه دزدیدست مزد.

چون ولیّ آشکارا با تو گفت ٭ صد هزاران غیب و اسرارِ نهفت
مر ترا آن فهم و آن دانش نبود ٭ وا ندانستی تو سرگین را زعُود
از جنون خود را ولی چون پرده ساخت ٭ مر ورا ای کور کی خواهی شناخت
گر ترا بازست آن دیدهٔ یقین ٭ زیرِ هر سنگی یکی سرهنگ بین
پیشِ آن چشمی که باز و رَهبَرَست ٭ هر گلیمی را گلیمی در بَرَست
مر ولی را هر ولی شهره کند ٭ هر کرا او خواست با بَهره کند
کس نداند از خِرَد او را شناخت ٭ چونك او مر خویش را دیوانه ساخت
چون بدزدد دزدِ بینایی ز کور ٭ هیچ یابد دزد را او در عبور
کور نشناسد که دزدِ او که بود ٭ گرچه خود بر وی زند دزدِ عنود
چون گزد سگ کورِ صاحب‌ژنده را ٭ کی شناسد آن سگِ درّنده را

حمله بردن سگ بر کور گدا،

یك سگی در کوی بر کورِ گدا ٭ حمله می‌آورد چون شیرِ وغا
سگ کند آهنگِ درویشان بخشم ٭ در کشد مَه خاكِ درویشان بچشم
کور عاجز شد ز بانگ و بیمِ سگ ٭ اندر آمد کور در تعظیمِ سگ
کای امیرِ صید وی شیرِ شکار ٭ دست دستِ تُست دست از من بدار
کز ضرورت دُمِّ خر را آن حکیم ٭ کرد تعظیم و لقب کردش کریم
گفت او هم از ضرورت ای اسد ٭ از چو من لاغر شکارت چه رسد
گور میگیرند یارانت بدشت ٭ کور میگیری تو در کوی این بَدست
گور می‌جویند یارانت بصید ٭ کور می‌جویی تو در کوچه بکَید

(۲۴۴٦) After this verse A adds:
چون ولی پنهان شد و دیوانه ساخت ٭ ای خر ابله کجا خواهی شناخت
(۲۴۴۷) D .گر ترا یارست   (۲۴۴۸) B .گلیمی بر درست
(۲۴۵۲) A .کی بود   (۲۴۵٤) A apparently دغا.   (۲۴۵۷) ABL Bul. .و ای شیر
(۲۴۵۸) AB Bul. .لقب دادش   (۲۴۵۹) ABL .کای اسد
(۲۴٦۰) L .کور می‌گیری تو در کوچه بگشت

ایمنی بگذار و جای خوف باش • بگذر از ناموس و رسوا باش و فاش
آزمودم عقلِ دُوراندیش‌را • بعد ازین دیوانه سازم خویش‌را

عذر گفتن دلقك با سیّد که چرا فاحشه‌را نکاح کرد،

گفت با دَلْقك شبی سیّد اجل • قحبه‌را خواستی تو از عجل
با من این‌را باز می‌بایست گفت • تا یکی مستور کردیمیت جفت
گفت نُه مستورِ صالح خواستم • قحبه گشتند و زغم تن کاستم
خواستم این قحبه‌را بی معرفت • تا ببینم چون شود این عاقبت
عقل‌را من آزمودم هم بسی • زین سپس جویم جنون‌را مَغرِسی

بحیلت در سخن آوردن سایل آن بزرگ‌را که خودرا دیوانه ساخته بود،

آن یکی میگفت خواهم عاقلی • مشورت آرم بدو در مُشکلی
آن یکی گفتش که اندر شهرِ ما • نیست عاقل جز که آن مجنون‌نُما
بر نَیی گشته سواره نك فلان • می‌دواند در میان کودکان
صاحب رأیست و آتش‌پارهٔ • آسمان‌قدرست و اختر‌پارهٔ
فرِّ او کرّوبیان‌را جان شدست • او درین دیوانگی پنهان شدست
لیك هر دیوانه‌را جان نشمری • سر منه گوساله‌را چون سامری

(٢٣٣١) AL Bul. باش فاش.   (٢٣٣٣) Bul. بعد از آن.

Heading: A Bul. سیّد اجل. B om. چرا. Bul. نکاح کردی. B کرد, altered to کردم.

(٢٣٣٥) B Bul. مستور و صالح.   (٢٣٣٧) A هم آزمودم من بسی. D جنون از مغرسی.

(٢٣٤٠) L in the second hemistich: در جهان گنج نهان جان جهان. After this verse L adds:

می‌دواند در میان کودکان • گوی می‌بازد بروزان و شبان

(٢٣٤١) L اختر‌پایهٔ.

ای فلک در فتنهٔ آخر زمان • تیز می‌گردے بده آخر زمان
خنجر تیزی تو اندر قصد ما • نیش زهرآلودهٔ در قصد ما
ای فلک از رحم حقّ آموز رحم • بر دل موران مزن چون مار زخم
حقّ آنک چرخهٔ چرخ ترا • کرد گردان بر فراز این سرا
که دگرگون گردی و رحمت کُنی • پیش از آنک بیخ ما را بر کَنی
حقّ آنک دایگی کردے نُخُست • تا نهال ما زآب و خاک رُست
حقّ آن شه که ترا صاف آفرید • کرد چندان مشعله در تو پدید
آن چنان معمور و باقی داشتت • تا که دَهْری از ازل پنداشتت
شُکر دانستیم آغاز ترا • انبیا گفتند آن راز ترا
آدمی داند که خانه حادثست • عنکبوتی نه که در وی عابثست
پشّه کی داند که این باغ از کَیَست • کو بهاران زاد مرگش در دَیْ‌است
کِرم کاندر چوب زاید سُست‌حال • کی بداند چوب‌را وقت نهال
ور بداند کِرم از ماهیّتش • عقل باشد کِرم باشد صورتش
عقل خودرا می‌نماید رنگها • چون پَری دُورست از آن فرسنگها
از مَلَك بالاست چه جای پَری • تو مگس‌پرّی بپستی می‌پری
گرچه عقلت سوی بالا می‌پرد • مرغ تقلیدت بپستی می‌چرد
علم تقلیدی وبال جان ماست • عاریه‌ست و ما نشسته کآن ماست
زین خِرَد جاهل همی باید شدن • دست در دیوانگی باید زدن
هرچه بینی سود خود زآن می‌گریز • زهر نوش و آب حیوان‌را بریز
هرکه بستاید ترا دشنام ده • سود و سرمایه بمفلس وام ده

(۲۴۱۱) D نیز for تیز. Bul. بده آخر امان.
(۲۴۱۲) A تیز. (۲۴۱٦) A زخاك و آب.
(۲۴۲۰) L در وی عایشست. (۲۴۲۱) ABL Bul. و مرگش.
(۲۴۲۴) L آن ماهیّتش. (۲۴۲۷) Bul. عاریتست.
(۲۴۲۹) B سود تو.

تا بریشان زد پیمبر بی خطر * ور فزون دیدی از آن کردی حذر
آن عنایت بود و اهلِ آن بُدی * احمدا ورنه تو بَددِل میشدی
کم نمود اورا و اصحابِ ورا * آن جهادِ ظاهر و باطن خدا
تا میسّر کرد یُسرٰی‌را بَرو * تا زعُسرٰی او نگردانید رُو
کم نمودن مر ورا پیروز بود * که حقش یار و طریق‌آموز بود
آنک حق پُشتش نباشد از ظفر * وای اگر گربه‌ش نماید شیرِ نر
وای اگر صدرا یکی ببیند زدُور * تا بچالش اندر آید از غرور
زآن نماید ذو الفَقاری حَرْبهٔ * زآن نماید شیرِ نر چون گربهٔ
تا دلیر اندر فتد احمق بجنگ * واندر آردشان بدین حیلت بچنگ
تا بپایِ خویش باشند آمده * آن فَلیوان جانبِ آتش‌کده
کاه‌برگی می‌نماید تا تو زود * پُف کنی کورا برانی از وجود
هین که آن که کوهها بر کنده‌است * زو جهان گریان و او در خنده‌است
می‌نماید تا بکعب این آبِ جُو * صد چو عاج بْنِ عَنَق شد غرقِ او
می‌نماید موجِ خونش تلِّ مُشک * می‌نماید قعرِ دریا خاکِ خشک
خشک دید آن بحررا فرعونِ کور * تا درو راند از سرِ مردی و زور
چون در آید در تکِ دریا بود * دیدهٔ فرعون کی بینا بود
دیده بینا از لقاے حق شود * حق کجا همرازِ هر احمق شود
قند بیند خود شود زهرِ قَتول * راه بیند خود بود آن بانگِ غُول

(٢٣٩٤) B has in the first hemistich: آزمایش بود و فضل ایزدی. A وآن عنایت.
After this verse L adds:

کم نمودن مر ورا فیروز بود * زآن نمودن مر ورا نوروز بود

(٢٣٩٦) AB بگردانید. (٢٣٩٧) L کم نمودن بس خجسته روز بود.
(٢٣٩٨) B آن ظفر. L در ظفر. L دانک خرگوشش نماید.
(٢٤٠٠) D om. (٢٤٠١) Suppl. in marg. D. B برین for بدین. A حیله.
(٢٤٠٣) Suppl. in marg. D. A Bul. باشد. (٢٤٠٥) L Bul. عوج بن عنق. A این.
(٢٤٠٩) Bul. بود for شود *bis*.

نفسِ خودرا زن شناس از زن بَتَر ٭ زآنك زن جزویست نفست كُلِّ شر
مشورت با نفسِ خود گر می‌کنی ٭ هرچ گوید کن خلافِ آن دنی
گر نماز و روزه می‌فرمایدت ٭ نفس مکّارست مکری زایدت
مشورت با نفسِ خویش اندر فعال ٭ هرچه‌گوید عکسِ آن باشد کمال
بر نیایی با وے و اِستیزِ او ٭ رَو بر یارے بگیر آمیزِ او
عقل قوّت گیرد از عقلِ دگر ٭ نَیْشکر کامل شود از نَیْشکر
من زمکرِ نفس دیدم چیزها ٭ کو بَرَد از سِحْرِ خود تمییزها
وعدها بدْهد ترا تازه بدست ٭ کو هزاران بار آنهارا شکست
عمر گر صد سال خود مُهلت دهد ٭ اوت هر روزی بهانهٔ نو نهد
گرم گوید وعدهای سردرا ٭ جادوے مردی ببندد مردرا
اے ضیآء ٱلحَق حُسامُ ٱلدّین بیا ٭ که نروید بی تو از شوره گیا
از فلك آویخته شد پردهٔ ٭ از پیِ نفرینِ دلِ آزردهٔ
این قضارا هم قضا داند علاج ٭ عقلِ خلقان در قضا گیجست گیج
اژدها گشتست آن مارِ سیاه ٭ آنك کِرمی بود افتاده براه
اژدها و مار اندر دستِ تو ٭ شد عصا ای جانِ موسی مستِ تو
حکمِ خُذْها لا تَخَفْ دادت خدا ٭ تا بدستت اژدها گردد عصا
هین یَدِ بَیْضا نما ای پادشاه ٭ صبحِ نو بگْشا زشبهاے سیاه
دوزخی افروخت در وی دَم فسون ٭ اے دَمِ تو از دَمِ دریا فزون
بحرِ مکّارست بنْموده کَفی ٭ دوزخست از مکر بنْموده تَفی
زآن نماید مختصر در چشمِ تو ٭ تا زبون بینیش جنبد خشمِ تو
همچنانك لشکرِ انبوه بود ٭ مر پیمبررا بچشم اندك نمود

(۲۲۷۲) D om. A و نفست.   (۲۲۷۴) D om.
(۲۲۷۶) B بر نیاری با وی. B بگیر آموز او. Bul. بگیر آویز او.
(۲۲۷۹) AB Bul. که هزاران.   (۲۲۸۸) B زدریای سیاه.
(۲۲۸۹) ABL Bul. بر وی.   (۲۲۹۰) A و بنموده کفی.

گفت بیمـاری مرا این بخت داد * کآمد این سلطان بـر من بامداد
تـا مـرا صحّت رسیـد و عافیت * از قدوم این شـه بی حاشیت
ای خجستـه رنج و بیمـاری و تب * ای مبارك درد و بیـداریّ شب
نك مـرا در پیری از لطف و کرم * حق چنین رنجوریی داد و سَقَم
دردِ پشتم داد هم تا من زخواب * بر جهم هـر نیمشب لا بُد شتاب
تـا نخسپم جملهٔ شب چون گاومیش * دردها بخشید حقّ از لطفِ خویش
زین شِکست آن رحمِ شاهان جوش کرد * دوزخ از تهدیدِ من خاموش کرد
رنج گنج آمد که رحمتهـا دروست * مغـز تازه شـد چو بخراشید پوست
ای برادر موضعِ تاریك و سـرد * صبر کردن بر غم و سُستی و درد
چشمـهٔ حیوان و جامِ مستی‌است * کآن بلندیها همـه در پستی‌است
آن بهاران مُضْمَرست اندر خزان * در بهارست آن خزان مگْریز از آن
همـرهِ غم بـاش بـا وحشت بساز * می‌طلب در مرگِ خود عمـرِ دراز
آنچ گویـد نفسِ تو کاینجـا بَدست * مَشْنَوَش چون کارِ او ضدّ آمدست
تو خلافش کن کی از پیغمبران * این چنین آمـد وصیّت در جهان
مشورت در کارهـا واجب شود * تـا پشیمـانی در آخـر کم بود
گفت امّت مشورت بـا کی کنیم * انبیـا گفتنـد بـا عقلِ امام
گفت گر کودك در آیـد یـا زنی * کو نـدارد رای و عقلِ روشنی
گفت بـا او مشورت کن وآنچ گفت * تو خلافِ آن کن و در راه اُفت

(۲۲۵۵) L شه پر خاصیت. (۲۲۵۸) AB داد تا من هم. A هم for هر.
(۲۲۵۹) D گاو و میش. A بخشیده. (۲۲۶٤) B خود بهارست.
(۲۲۶۵) B Bul. و با وحشت. (۲۲۶۶) A کو مر ترا for چون کار او.
(۲۲۶۷) AD پیغامبران. (۲۲۶۸) In A vv. ۲۲۷۰—۲۲۷۱ precede vv. ۲۲۶۸—۲۲۶۹, but the error is indicated in marg. After this verse L adds:

حیلهـا کردنـد بسیار انبیـا * تا که گردان شد ازین سیل آسیا
نفس میخواهد که تا ویران کند * خلقرا گمراه و سرگردان کند

and so Bul., which has بدین سنگ آسیا.

(۲۲۶۹) AB Bul. گفته که با. Bul. عقل امیم. (۲۲۷۰) ABL Bul. عقل و رای.

گفت عزمِ تو کجا ای بایزید ٭ رختِ غُربت تا کجا خواهی کشید
گفت قصدِ کعبه دارم از پگه ٭ گفت هین با خود چه داری زادِ ره
گفت دارم از درم نقره دویست ٭ نک ببسته سخت بر گوشهٔ ردیست
گفت طَوْفی کن بگِرْدَم هفت بار ٭ وین نکوتر از طوافِ حج شمار
وآن دِرَمها پیشِ من نه ای جواد ٭ دانک حج کردی و حاصل شد مراد
عُمره کردی عمرِ باقی یافتی ٭ صاف گشتی بر صفا بشتافتی
حقِّ آن حقّی که جانت دیده‌است ٭ که مرا بر بیتِ خود بگزیده‌است
کعبه هرچندی که خانهٔ بِرِّ اوست ٭ خِلقتِ من نیز خانهٔ سِرِّ اوست
تا بکرد آن کعبه‌را در وی نرفت ٭ واندرین خانه بجز آن حَی نرفت
چون مرا دیدی خدارا دیده‌ٔ ٭ گِردِ کعبهٔ صدق بر گردیده‌ٔ
خدمتِ من طاعت و حمدِ خداست ٭ تا نپنداری که حقّ از من جداست
چشم نیکو باز کن در من نگر ٭ تا ببینی نورِ حقّ اندر بَشَر
بایزید آن نکته‌ها را هوش داشت ٭ همچو زرّین حلقه‌اش در گوش داشت
آمد از وی بایزید اندر مزید ٭ مُنتهی در منتها آخر رسید

دانستن پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم که سبب رنجوریٔ آن شخص گستاخی بوده‌است در دعا،

چون پیَمبر دید آن بیماررا ٭ خوش نوازش کرد یارِ غاررا
زنده شد او چون پیمبررا بدید ٭ گوییا آن دم مر اورا آفرید

(۲۲۳۸) ABL Bul. غربت‌را کجا. (۲۲۳۹) A قصد حجّ. (۲۲۴۰) L رداست.
(۲۲۴۲) A تو درمها. (۲۲۴۶) A Bul. تا بکرد آن خانه‌را.
(۲۲۴۹) After this verse L adds:
بایزیدا کعبه‌را در یافتی ٭ صد بها و عزّ و صد فر یافتی
(۲۲۵۱) AL منتها در منتها. Heading: AB گستاخی بود.
(۲۲۵۲) A پیامبر.

گفت حقّ اندر سفر هرجا روی ۰ باید اوّل طالبِ مردی شوی
قصدِ گنجی کن که این سود و زیان ۰ در تبع آید تو آنرا فرعِ دان
هرکه کارد قصدِ گندم باشدش ۰ کاه خود اندر تبع میآیدش
که بکاری بر نیاید گندمی ۰ مردمی جو مردمی جو مردمی
قصدِ کعبه کن چو وقتِ حج بود ۰ چونك رفتی مکّه هم دیده شود
قصد در معراج دیدِ دوست بود ۰ در تبع عرش و ملایك هم نمود

حکایت،

خانهٔ نو ساخت روزی نو مرید ۰ پیر آمد خانهٔ اورا بدید
گفت شیخ آن نو مریدِ خویشرا ۰ امتحان کرد آن نکو اندیشرا
روزن از بهرِ چه کردی ای رفیق ۰ گفت تا نور اندر آید زین طریق
گفت آن فرعست این باید نیاز ۰ تا ازین ره بشنوی بانگِ نماز
بایزید اندر سفر جُستی بسی ۰ تا بیابد خضرِ وقتِ خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال ۰ دید در وی فرّ و گفتارِ رجال
دیده نابینا و دل چون آفتاب ۰ همچو پیلی دیده هندستان بخواب
چشم بسته خفته بیند صد طرب ۰ چون گشاید آن نبیند ای عجب
بس عجب در خواب روشن میشود ۰ دل درونِ خواب روزن میشود
آنك بیدارست بیند خوابِ خَوش ۰ عارفست او خاكِ او در دیده کش
پیشِ او بنْشست میپرسید حال ۰ یافتش درویش و هم صاحبعیال

(۲۲۲٤) AD om. (۲۲۲٦) After this verse L adds:

خواجه الاعمال بالنیّات گفت ۰ نیّت خیرت بسی گلها شگفت

(۲۲۲۸) A نیکو. (۲۲۳۰) After this verse L adds:

نور خود اندر تبع میآیدت ۰ نیّت آنرا کن که آن میبایدت

(۲۲۳۱) L گویبا بد خضر. (۲۲۳۳) D هندوستان. In Bul. this verse follows v. ۲۲۳٤. (۲۲۳٤) Bul. بو العجب. (۲۲۳٦) ABL و بیند.
(۲۲۳۷) ABL Bul. و میپرسید. L صاحب کمال.

این چنین رخصت بخواندی در وَسیط • یا بُدست این مسئله اندر مُحیط
گفت حقّستت بزن دستت رسید • این سزای آنك از یاران بُرید

رجعت بقصّهٔ مریض و عیادت پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم،

این عیادت از برای این صِلهست • وین صِله از صد محبّت حاملهست
در عیادت شد رسول بی نَدید • آن صحابیرا بحال نزع دید
چون شوی دور از حضور اولیا • در حقیقت گشتهٔ دور از خدا
چون نتیجهٔ هجرِ همراهان غمست • کی فراقِ رویِ شاهان زآن کمست
سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب • تا شوی زآن سایه بهتر زآفتاب
گر سفر داری بدین نیّت برَو • ور حضر باشد ازین غافل مشو

گفتن شیخی ابا یزیدرا که کعبه منم گرد من طوافی می‌کن،

سوی مکّه شیخِ اُمّت بایزید • از برای حجّ و عُمره میدوید
او بهر شهری که رفتی از نخست • مر عزیزانرا بکردی بازجُست
گِرْد می‌گشتی که اندر شهر کیست • کو بر ارکان بصیرت متّکیست

(۲۲۱۱) After this verse L adds:

من سزاوارم باین و صد چنین • تاچرا ببریدم از یاران بکین
گوش کردم این همه افسوس تو • میزنم بر سر که شد ناموس تو
زد ورا القصّه بیمار و بجست • کرد بیرونش زباغ و در ببست

Heading: Bul. باز گشتن بقصّهٔ رنجور.

(۲۲۱۲) A چون عیادت رفت پیغامبر بدید • آن صحابی‌را که در نزع [نزعی] رسید, corr. in marg.

(۲۲۱٦) After this verse L adds:

رو بجسب اندر پناه مقبلی • بو که آزادت کند صاحب‌دلی

(۲۲۱۷) After this verse L adds:

در بدر می‌گرد و میرو کو بکو • جست و جو کن جست و جو کن جست و جو
تا توانی زاولیا رو بر متاب • گفتمت والله اعلم بالصواب

Heading: Bul. طواف. D طوافی کن.

او شریفی میکند دعوئ سرد * مادرِ اورا که می‌داند که کرد
بر زن و بر فعلِ زن دل می‌نهید * عقلِ ناقص وآنگهانی اعتماد
خویشتن‌را بر علی و بر نبی * بسته‌است و در زمانه بس غبی
هرکه باشد از زنا و زانیان * این بَرَد ظن در حقِ ربّانیان
هرکه بر گردد سرش از چرخها * همچو خود گردنده بیند خانه‌را
آنچ گفت آن باغبانِ بو الفضول * حالِ او بُد دُور از اولادِ رسول
گر نبودی او نتیجهٔ مُرتَدان * کی چنین گفتی برای خاندان
خواند افسونها شنید آنرا فقیه * در پَیَش رفت آن ستمگارِ سفیه
گفت ای خر اندرین باغت که خواند * دردی از پیغمبرت میراث ماند
شیررا بچّه همی‌ماند بدو * تو بپیغمبر بچه مانی بگو
با شریف آن کرد مردِ مُلتجی * که کند با آلِ یاسین خارجی
تا چه کین دارند دایم دیو و غُول * چون یزید و شِمْر با آلِ رسول
شد شریف از زخمِ آن ظالم خراب * با فقیه او گفت من جَستم از آب
پای دار اکنون که ماندی فرد وگم * چون دُهُل شو زخم می‌خور بر شکم
گر شریف و لایق و همدم نِیَم * از چنین ظالم ترا من کم نِیَم
شد ازو فارغ بیامد کای فقیه * چه فقیهی ای تو ننگِ هر سفیه
فتوی‌ات اینست ای ببْریده‌دست * کاندر آیی و نگویی امر هست

(۲۱۹۳) A کی می‌داند. L Bul. که داند تا که کرد. B چه کرد.
(۲۱۹۴) Bul. اعتمید. (۲۱۹۵) Bul. بسته است اندر زمانه. L و از زمانه.
(۲۱۹۸) Bul. زاولاد. (۲۱۹۹) L از نتیجهٔ. (۲۲۰۰) A ستمکارهٔ.
(۲۲۰۱) AB کی خواند. ABD پیغامبرت. (۲۲۰۲) ABD بپیغامبر.
(۲۲۰۴) L با ما for دایم.
(۲۲۰۵) AB Bul. ما جستیم, and so corr. in D.
(۲۲۰۷) Bul. لایق همدم. After this verse L Bul. add:
مر مرا دادی بدین صاحب‌غرض * احمقی کردی ترا بئس العوض
(۲۲۰۹) D کندر آیی.

حیله کرد و کرد صوفی‌را براه • تا کند یارانْش‌را با او تباه
گفت صوفی‌را برو سوی وثاق • یك گلیم آور برای این رفاق
رفت صوفی گفت خلوت با دو یار • تو فقیهی این شریفِ نامدار
ما بفتوی تو نانی می‌خوریم • ما بپرّ دانشِ تو می‌پریم
وین دگر شه‌زاده و سلطانِ ماست • سیّدست از خاندانِ مصطفاست
کیست این صوفیّ شکم‌خوارِ خسیس • تا بود با چون شما شاهان جلیس
چون بیاید مر ورا پنبه کنید • هفتهٔ بر باغ و راغِ من زنید
باغ چه بْود جانِ من آنِ شماست • ای شما بوده مرا چون چشمِ راست
وسوسه کرد و مر ایشان‌را فریفت • آه کز یاران نمی‌باید شکیفت
چون بره کردند صوفی‌را و رفت • خصم شد اندر پیَش با چوبِ زفت
گفت ای سگ صوفیّ باشد که تیز • اندر آیی باغِ ما تو از ستیز
این جُنَیدت ره نمود و بایزید • از کدامین شیخ و پیرت این رسید
کوفت صوفی‌را چو تنها یافتش • نیم‌کُشتش کرد و سر بشکافتش
گفت صوفی آنِ من بگذشت لیك • ای رفیقان پاسِ خود دارید نیك
مر مرا اغیار دانستید هان • نیستم اغیارتر زین قلتبان
آنچ من خوردم شمارا خوردنیست • وین چنین شربت جزای هر دنیست
این جهان کوهست و گفت و گوی تو • از صدا هم باز آید سوی تو
چون زصوفی گشت فارغ باغبان • یك بهانه کرد زآن پس جنسِ آن
کای شریفِ من برو سوی وثاق • که زبهرِ چاشت پختم من رُقاق
بر درِ خانه بگو قیماز را • تا بیارد آن رقاق و قازرا
چون بره کردش بگفت ای تیزبین • تو فقیهی ظاهرست این و یقین

(۲۱۷۳) L بی او تباه.   (۲۱۷۴) AB Bul. وین شریف.   (۲۱۷۶) D دیگر. D
مصطفی‌است.   (۲۱۷۷) AB Bul. آن صوفی. B شکم‌خار. Bul. و خسیس.
(۲۱۷۸) L هفتهٔ مهمان باغ من شوید. Bul. مر ورا دور افگنید.
(۲۱۸۴) Bul. در رسید.   (۲۱۸۷) A این چنین. After this verse L adds:
رفت بر من بر شما هم رفتنیست • چوب قهرش مر شمارا خوردنیست

باز فرمودش که در رنجوریَم • چون نپرسیدی تو از روی کرم
گفت یا رب نیست نقصانی ترا • عقل گُم شد این سخن‌را بر گشا
گفت آرے بندهٔ خاص گُزین • گشت رنجور او منم نیکو ببین
هست معذوریش معذوریٔ من • هست رنجوریش رنجوریٔ من
هرکه خواهد همنشینیٔ خدا • تا نشیند در حضور اولیا
از حضور اولیا گر بسْکُلی • تو هلاکی زآنك جزوِ بی کُلی
هرکرا دیو از کریمان وا بُرَد • بی کسش یابد سرش‌را او خورد
یك بِدَسْت از جمع رفتن یکزمان • مکرِ شیطان باشد این نیکو بدان

تنها کردن باغبان صوفی و فقیه و عَلَوی‌را از همدیگر،

باغبانی چون نظر در باغ کرد • دید چون دزدان بباغ خود سه مرد
یك فقیه و یك شریف و صوفیٔ • هر یکی شوخی بَدی لا یُوفیٔ
گفت با اینها مرا صد حُجّتست • لیك جمع اند و جماعت قوّتست
بر نیایم یك تنه با سه نفر • پس ببرّمشان نُخُست از همدگر
هر یکی‌را زآن دگر تنها کُنم • چونك تنها شد سِبالش بر کَنم

(٢١٥٩) Bul. باز فرمودی. (٢١٦٠) L این گره‌را بر گشا.
(٢١٦١) A خاصی. L اورا به بین. (٢١٦٢) In L the hemistichs are transposed.
(٢١٦٣) Bul. همنشینی با خدا. Bul. گو نشیند. (٢١٦٤) A Bul. بگسلی, and so corr. in D. L در هلاکی. AB جزوی. Bul. جزئی. A Bul. نی کلی.
(٢١٦٥) BD وا بُرد. Bul. بی سرش یابد. D وا خورد.
(٢١٦٦) D بِدَست. B app. بذست. L وجب for بدست. Bul. وزه. AD Bul. مکر دیوست, بشنو و نیکو بدان, *contra metr.*
Heading: Bul. جدا for تنها. Bul. شریف‌را for علوی‌را. Bul. adds بکر after همدیگر.
(٢١٦٩) D جماعت رحمت‌است, and so BL Bul. and A in marg. (٢١٧٠) A چون نیام.
(٢١٧١) ABL Bul. هر یکی‌را من بسوئی افکنم. Verses ٢١٧١ and ٢١٧٢ occur twice in D, with a different reading of the first hemistich of v. ٢١٧١. This agrees (f. 59*r*, penult.) with ABL Bul., while on its second appearance (f. 59*v*. l. 1) it stands as in my text. AB سبیلش. Bul. سبلتش. L چونك تنهاشان کنم سر بر کنم.

در عیادت رفتنِ تو فایده‌ست • فایدهٔ آن باز با تو عایده‌ست
فایدهٔ اوّل که آن شخص علیل • بُولَدْ قُطْبی باشد و شاهِ جلیل
ور نباشد قطب یارِ ره بود • شه نباشد فارسِ اِسْپه بود
پس صلهٔ یارانِ ره لازم شمار • هرکه باشد گر پیاده گر سوار
ور عدو باشد همین احسان نکوست • که باحسان بس عدو گشتست دوست
ور نگردد دوست کینش کم شود • زآنك احسان کینه‌را مَرْهَم شود
بس فواید هست غیر این ولیك • از درازی خایفم ای یارِ نیك
حاصل این آمد که یارِ جمع باش • همچو بُتْگر از حَجَر یاری تراش
زآنك انبوهی و جمعِ کاروان • ره‌زنان‌را بشکند پشت و سنان
چون دو چشمِ دل نداری ای عنود • که نمی‌دانی تو هیزم‌را زعُود
چونك گنجی هست در عالم مرنج • هیچ ویران‌را مدان خالی زگنج
قصدِ هر درویش میکن ازگزاف • چون نشان یابی بجِد میکن طواف
چون ترا آن چشمِ باطن‌بین نبود • گنج می‌پندار اندر هر وجود

وحی کردن حق تعالی بموسی علیه السّلام که چرا بعیادت من نیامدی،

آمد از حق سوی موسی این عتاب • کای طُلوعِ ماه دیده تو زجَیْب
مُشْرِقت کردم زنورِ ایزدی • من حَقَم رنجور گشتم نآمدی
گفت سبحانا تو پاکی از زیان • این چه رمزست این بکن یا رب بیان

(۲۱۴۳) L om. (۲۱۴۴) L om. (۲۱۴۵) Here follow in Bul. the four verses which conclude this section of the poem (۲۱۵۲—۲۱۵۵). In L they follow v. ۲۱۴۲. (۲۱۴۶) L یاران بره. L تا باحسان دوست گردد گر عدوست.

(۲۱۵۰) Bul. از شجر یاری. (۲۱۵۱) L انبوهیٔ جمع. (۲۱۵۲) D کی for که.

L هیچ نشناسی تو هیزم‌را زعود. In L the hemistichs are transposed.

(۲۱۵۶) Bul. این عتیب, and so L in marg.

(۲۱۵۸) A این بگو یا رب. L یا رب عیان.

خشمگین شد با مگس خرس و برفت • بر گرفت از کوه سنگی سخت زفت
سنگ آورد و مگس‌را دید باز • بر رخِ خفته گرفته جایِ ساز
بر گرفت آن آسیا سنگ و بزد • بر مگس تا آن مگس وا پس خزد
سنگ رُویِ خفته‌را خشخاش کرد • این مَثَل بر جملهٔ عالَم فاش کرد
مِهرِ ابله مِهْرِ خرس آمد یقین • کینِ او مهرست و مهرِ اوست کین
عهدِ او سُست‌است و ویران وضعیف • گفتِ او زفت و وفاے او نحیف
گر خورد سوگند هم باور مکن • بشْکند سوگند مردِ کژسخن
چونك بی سوگند گفتش بُد دروغ • تو مَیُفت از مکرِ و سوگندش بدوغ
نفسِ او میرست و عقلِ او اسیر • صد هزاران مُصْحَفش خود خورده گیر
چونك بی سوگند پیمان بشکند • گر خورد سوگند هم آن بشْکند
زآنك نفس آشفته‌تر گردد ازآن • که کنی بندش بسوگندِ گران
چون اسیری بند بر حاکم نهد • حاکم آنرا بر دَرَد بیرون جهد
بر سرش کوبد زخشم آن بندرا • می‌زند بر رویِ او سوگندرا
تو زأَوْفُوا بِالْعُقُودش دست شُو • اِحْفَظُوا أَیْمانَکُمْ با او مگو
وآنك داند عهد با که می‌کند • تن کند چون تار و گِردِ او تند

رفتن مصطفی علیه السّلام بعیادت صحابئ رنجور و بیان فایدهٔ عیادت،

از صحابه خواجهٔ بیمار شد • واندر آن بیماریَش چون تار شد
مصطفی آمد عیادت سوی او • چون همه لطف و کرم بُد خوی او

(٢١٢٦) Bul. سخت و زفت. (٢١٣١) A سست ویران ضعیف.

(٢١٣٥) A چون خورد سوگند. D آن هم بشکند. (٢١٣٦) A کی کنی. D گی کنی.

(٢١٤٠) AB وآنك حق‌را ساخت در پیمان سند, which takes the place of the second hemistich in D. Bul. یا کی.

Heading: Bul. صحابه. Bul. om. رنجور. (٢١٤١) BD صحابی. A جان تار شد.

ما زبان معنوے گُل با جُعَل • این همی‌گوید که اے گنده‌بغل
گر گریزانی زگلشن بی گمان • هست آن نفرت کمال گلستان
غیرت من بر سر تو دُورباش • می‌زند کای خس ازینجا دُور باش
ور بیامیزی تو با من ای دنی • این گمان آید که از کان منی
بلبلان‌را جاے می‌زیبد چمن • مر جعل‌را در چمین خوشتر وطن
حق مرا چون از پلیدی پاك داشت • چون سزد بر من پلیدی‌را گماشت
یك رگم زیشان بُد و آنرا بُرید • در من آن بَدْرگ کجا خواهد رسید
یك نشان آدم آن بود از ازل • که ملایك سر نهندش از محل
یك نشان دیگر آنك آن بلیس • ننْهَدش سرکه منم شاه و رئیس
لیك اگر ابلیس هم ساجد شدی • او نبودے آدم او غیری بُدی
هم سجود هر مَلَك میزان اوست • هم جحود آن عدو برهان اوست
هم گواه اوست اقرار مَلَك • هم گواه اوست کفران سگك

تتمّهٔ اعتماد آن مغرور بر تملّق خرس،

شخص خفت و خرس می‌راندی مگس • وز ستیز آمد مگس زو باز پس
چند بارش راند از روی جوان • آن مگس زو باز می‌آمد دوان

(۲۱۱٤) A .ازین در دور باش. (۲۱۱٦) Here Bul. inserts the verse which in B follows v. ۲۱۱۱ (see above). L adds:

آن یکی سلطان عالی‌مرتبت • وین یکی در گلخنی در تعزیت
آن یکی خلقی زاکرامش خجل • وین دگر از بی‌نوائی منفعل
آن یکی سرور شده زاهل زمان • وین دگر درخاك خواری بس نهان

(۲۱۱۷) Here L adds:

گر در آمیزد زنقصان منست • تا که پندارند کز کان منست

(۲۱۱۸) D om. و. L .ای بدرگ. L .خواهی. D بُرید, altered to .بر درید.
(۲۱۲۱) ABL Bul. .پس اگر. (۲۱۲۳) After this verse L adds:

این سخن‌را نیست پایان باز گرد • تا چه کرد آن خرس با آن نیك مرد

and so Bul., which has .این سخن پایان ندارد. (۲۱۲٤) BL Bul. .می‌راندش.

تملّق کردن دیوانه جالینوس‌را و ترسیدن جالینوس،

گفت جالینوس با اصحابِ خَود • مر مرا تا آن فلان دارو دهد
پس بدو گفت آن یکی ای ذو فنون • این دوا خواهند از بهرِ جنون
دُور از عقلِ تو این دیگر مگو • گفت در من کرد یك دیوانه رُو
ساعتی در رویِ من خوش بنگرید • چشمکم زد آستینِ من درید
گرنه جنسیّت بُدی در من ازو • کی رخ آوردی بمن آن زشت‌رُو
گر نه دیدی جنسِ خود کی آمدی • کی بغیرِ جنس خودرا بر زدی
چون دو کس برهم زنند بی هیچ شك • در میانشان هست قدرِ مشترك
کی پرد مرغی مگر با جنسِ خَود • صحبتِ ناجنس گورست و لَحَد

سبب پریدن و چریدن مرغی با مرغی که جنس او نبود،

آن حکیمی گفت دیدم در تگی • می‌دویدی زاغ با یك لگلگی
در عجب ماندم بجُستم حالشان • تا چه قدرِ مشترك یابم نشان
چون شدم نزدیك من حیران و دنگ • خود بدیدم هر دُوان بودند لنگ
خاصّه شه‌بازی که او عرشی بود • با یکی جغدی که او فرشی بود
آن یکی خورشیدِ عِلّیین بود • وین دگر خفّاش کز سجّین بود
آن یکی نوری زهَر عیبی برے • وین یکی کوری گدای هر دری
آن یکی ماهی که بر پروین زند • وین یکی کرمی که بر سرگین زند
آن یکی یوسف‌رخی عیسی‌نَفَس • وین یکی گرگی و یا خر با جرَس
آن یکی پرّان شده در لامکان • وین یکی در کاهدان همچون سگان

(۲۰۹۹) B .بدی از من درو   Heading: Bul. .مرغ با مرغی
(۲۱۰۲) L .هم‌تگی . BDL Bul. .در بیابان زاغ‌را با لگلگی
(۲۱۰۵) A om. .و DL Bul. .هر دو آن   (۲۱۰۷) D .وآن دگر
(۲۱۰۹) B Bul. .در سرگین زید   (۲۱۱۱) After this verse B adds:
گر در آمیزد زنقصان منست • که گمان آید که از کان منست

ِ اَلنَّاسُ مَعادِنٌ هِيَ بيـآر ٭ معدنی باشـد فزون از صد هزار
مدنِ لعل و عقیقِ مکتنـس ٭ بهترست از صد هزاران کانِ مِس
حمـدا اینجـا ندارد مال سـود ٭ سینه باید پُر زعشق و درد و دود
لیْ روشن‌دل آمـد دَر مبنـد ٭ پند اورا ده که حقْ اوست پنـد
ِ دو سه ابلـه ترا منکِـر شدنـد ٭ تلخ کَی گردی چو هستی کانِ قند
ِ دو سه ابلـه تـرا تهمت نهـد ٭ حق بـرای تو گواهی میدهـد
ـفت از اقـرارِ عـالم فـارغم ٭ آنك حق بـاشد گواه اورا چه غم
ـر خفاشی‌را زخورشیدی خوریست ٭ آن دلیل آمد که آن خورشید نیست
فـرتِ خفّاشکان باشـد دلیل ٭ که منم خورشیـدِ تابانِ جلیل
ـر گُلابی‌را جُعَل راغب شود ٭ آن دلیلِ ناگُلابی می‌کنـد
ـر شود قلبی خریـدارِ مِحَكّ ٭ در مِحَکّی‌اش در آید نقص و شك
زد شب خواهد نه روز این‌را بدان ٭ شب نِیَم روزم که تابم در جهان
ـارقـم فـاروقم و غلبـیرْوار ٭ تا که از من کَه نمی‌یابـد گذار
ردرا پیـدا کنم من از سُبُوس ٭ تا نمایم کین نُقوش‌است آن نُفوس
ن چو میزانِ خـدایم در جهان ٭ وا نمـایم هـر سبك‌را از گران
ـاورا دانـد خـدا گوسالـهٔ ٭ خـر خریـداری و دِر خور کالـهٔ
ن نـه گاوم تـا که گوسالـم خرَد ٭ من نـه خارم که اُشتری از من چرد
ِ گمان دارد که بـا من جور کرد ٭ بلك از آیینهٔ من روفت گَـرْد

(٢٠٨١) L Bul. منکر شوند.　　(٢٠٨٣) A باشد گوا.
(٢٠٨٤) B که این خورشید. L Bul. که او.
(٢٠٨٦) L ناگلابی می‌بود.　　(٢٠٨٨) A نی روز. L بتابد بر جهان.
(٢٠٨٩) L غربیل‌وار. Ait تا که گه از من. L Bul. تا که کاه.
(٢٠٩١) L من که میزان.　　(٢٠٩٢) L هر خریداری کند چون ضالهٔ.
(٢٠٩٣) A نی for نه bis. A Bul. گوسالم. D خورد for خرد.
(٢٠٩٤) L Bul. که بر من. L رفت گرد.

چون ابو بکر از محمّد بُرد بو • گفت هٰذا لَیْسَ وَجْهٌ کاذِبُ
چون نبُد بُو جَهْل از اصحابِ درد • دید صد شقّ قمر باور نکرد
دردمندی کش زبام افتاد طشت • زو نهان کردیم حق پنهان نگشت
وآنك او جاهل بُد از دردش بعید • چند بنمودند و او آنرا ندید
آینهٔ دل صاف باید تا درو • وا شناسی صورتِ زشت از نکو

ترك گفتن آن مرد ناصح بعد از مبالغهٔ پند مغرور خرس‌را،

آن مسلمان ترکِ ابله کرد و تفت • زیرِ لب لا حَوْل گویان باز رفت
گفت چون از جِدِّ پندم وز جدال • در دلِ او بیش می‌زاید خیال
پس رهِ پند و نصیحت بسته شد • امرِ أَعْرِضْ عَنْهُمُ پیوسته شد
چون دوایت می‌فزاید درد پس • قصّه با طالب بگو بر خوان عَبَس
چونك اعمی طالبِ حق آمدست • بهرِ فقر اورا نشاید سینه خست
تو حریصی بر رشادِ مهتران • تا بیاموزند عام از سروران
احمدا دیدی که قومی از ملوك • مستمع گشتند گشتی خوش که بُوك
این رئیسان یارِ دین گردند خوش • بر عرب اینها سَرند و بر حَبَش
بگذرد این صیت از بصره و تَبُوك • زآنك اَلنَّاسُ عَلَى دِینِ ٱلْمُلُوك
زین سبب تو از ضریرِ مهتدی • رُو بگردانیدی و تنگ آمدی
که درین فُرصت کم افتد این مُناخ • تو زیارانی و وقتِ تو فراخ
مزدحم می‌گردیم در وقتِ تنگ • این نصیحت می‌کنم نه از خشم و جنگ
احمدا نزدِ خدا این یك ضریر • بهتر از صد قیصرست و صد وزیر

(۲۰٦۲) A از نیکو.
Heading: Bul. آن مغرور. (۲۰٦٤) L ترك آن ابله گرفت. L گویان ره گرفت.
(۲۰٦٥) AB Bul. جدّ و پندم. L نیش میزاید. (۲۰٦٦) A پس در پند.
(۲۰٦۷) B Bul. بس for پس. (۲۰٦۸) DL بهر حق, corr. in D.
(۲۰۷۰) D کی بوك. (۲۰۷۳) AB از بسره و تبوك (B بُسره).
(۲۰۷۳) A ضریری. (۲۰۷٤) Bul. کاندرین فرصت.

زآسمان چِل سال کاسه وَ خوان رسید • وز دعاام جُوی از سنگی دوید
این و صد چندین و چندین گرم و سرد • از تو ای سرد آن توهّم کم نکرد
بانگ زد گوسالهٔ از جادوی • سجده کردی که خدای من تُوی
آن توهّمهات‌را سیلاب بُرد • زیرکیْ بارِدت‌را خواب بُرد
چون نبودی بدگمان در حقِّ او • چون نهادی سر چنان ای زشت‌رُو
چون خیالت نآمد از تزویرِ او • وز فسادِ سِحْرِ احمق‌گیرِ او
سامریٔ خود که باشد ای سگان • که خدایی بر تراشد در جهان
چون درین تزویرِ او یکدل شدی • وز همه اِشکالها عاطل شدی
گاو میشاید خدایی‌را بلاف • در رسولیْ چون منی صد اختلاف
پیشِ گاوی سجده کردی از خَری • گشت عقلت صیدِ سِحرِ سامری
چشم دزدیدی زنورِ ذُو ٱلْجَلال • اینْت جهلِ وافر و عینِ ضلال
شُه بر آن عقل و گُزینش که تُراست • چون تو کانِ جهل‌را کُشتن سزاست
گاوِ زرّین بانگ کرد آخر چه گفت • کاحمقان‌را این همه رغبت شگفت
زآن عجبتر دیده‌ایت از من بسی • لیك حق‌را کَی پذیرد هر خسی
باطلان‌را چه رباید باطلی • عاطلان‌را چه خوش آید عاطلی
زآنك هر جنسی رباید جنسِ خَود • گاو سوی شیرِ نر کَی رُو نهد
گرگ بر یوسف کجا عشق آورد • جز مگر از مکر تا اورا خورد
چون زگرگی وا رهد مَحْرَم شود • چون سگِ کهف از بنی آدم شود

(۲۰۴۱) L کاس. Bul. کاسه خوان. After this verse L adds:

چوب شد در دست من نر اژدها • آب خون شد بر عدوی ناسزا

(۲۰۴۲) Bul. جادویی. Bul. تویی.

(۲۰۴۵) L چنان در پیش و رو. Bul. ای زشت‌خو.

(۲۰۴۶) L فساد و سحر. (۲۰۴۷) L ای مهان.

(۲۰۴۹) ED Bul. در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف, and so A in marg., and L, which has تو چون گفتی گزاف. (۲۰۵۱) D عین و ضلال. (۲۰۵۲) A کشتن رواست.

(۲۰۵۴) Bul. دیده اید. (۲۰۵۸) After this verse L adds:

چون محمّدرا ابو بکر نکو • دید صدقش گفت هذا صادقوا (sic)

گفت خوابستم مرا بگذار رو * گفت آخر یاررا منقاد شو
تا بجُنبی در پناهِ عاقلی * در جوارِ دوستی صاحب‌دلی
در خیال افتاد مرد از جِدِّ او * خشمگین شد زود گردانید رُو
کین مگر قصدِ من آمد خونی‌است * یا طمع دارد گدا و تونی‌است
یا گرو بسته‌ست با یاران بدین * که بترساند مرا زین هم‌نشین
خود نیآمد هیچ از خُبثِ سِرش * یك گمانِ نیك اندر خاطرش
ظنِّ نیکش جملگی بر خرس بود * او مگر مر خرس‌را هم‌جنس بود
عاقلی‌را از سگی تهمت نهاد * خرس‌را دانست اهلِ مِهر و داد

گفتن موسی علیه السّلام گوساله‌پرست‌را که آن خیال‌اندیشی و حزم تو کجاست،

گفت موسی با یکی مستِ خیال * کای بَدْاندیش از شقاوت وز ضلال
صد گمانت بود در پیغمبریم * با چنین برهان و این خُلقِ کریم
صد هزاران معجزه دیدی زمن * صد خیالت می‌فزود و شكّ و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی * طعن بر پیغمبری‌ام می‌زدی
گَرْد از دریا بر آوردم عیان * تا رهیدیت از شرِ فرعونیان

(۲۰۲۸) BL Bul. بگذار و رو.

(۲۰۳۳) After this verse L adds:

یا حسد دارد زمهر یار من * کین چنین جد میکند انکار من

(۲۰۳۴) After this verse L adds:

بدگمان و ابله و نااهل بود * وز شقاوت او مطیع جهل بود
بدرگ و خودرای و بدبخت ابد * گمره و مغرور و کور و خوار و رد
خرس‌را بگزیده بر صاحب کمال * رُوسیه حاصل‌تبه فاسدخیال

(۲۰۳۵) L از خری تهمت.

Heading: Bul. کجا رفته بود.

(۲۰۳۷) Bul. بر for در. ABDL پیغامبریم. AB Bul. و با خلق. D وین خلق.

(۲۰۳۹) AD om. و. A پیغامبریم. BDL پیغامبری‌ام.

تتمّهٔ حکایت خرس و آن ابله که بر وفای او اعتماد کرده بود،

خرس هم از اژدها چون وا رهید * وآن کرم زآن مردِ مردانه بدید
چون سگِ اصحابِ کهف آن خرسِ زار * شد ملازم در پیِ آن بُردبار
آن مسلمان سَر نهاد از خستگی * خرس حارس گشت از دل‌بستگی
آن یکی بگْذشت و گفتش حال چیست * ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصّه وا گفت و حدیثِ اژدها * گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستیْ ابله بَتَر از دشمنیست * او بهر حیله که دانی راندنیست
گفت والله از حسودی گفت این * ورنه خرسی چه نْگری این مِهر بین
گفت مِهرِ ابلهان عِشوه‌دِه‌است * این حسودیْ من از مِهرش بِهست
هی بیا با من بران این خرس‌را * خرس‌را مگْزین مَهِل همجنس‌را
گفت رَو رَو کارِ خود کن ای حسود * گفت کارم این بُد و رزقت نبود
من کم از خرسی نباشم ای شریف * ترکِ او کن تا مَنت باشم حریف
بر تو دل می‌لرزدم زاندیشهٔ * با چنین خرسی مرو در بیشهٔ
این دلم هرگز نلرزید از گزاف * نورِ حقّ‌است این نه دعوی و نه لاف
مؤمنم یَنْظُرْ بنورِ اللّه شده * هان و هان بگْریز ازین آتش‌کده
این همه گفت و بگوشش در نرفت * بدگمانی مردرا سدّیست زفت
دستِ او بگْرفت و دست از وی کشید * گفت رفتم چون نهٔ یارِ رشید
گفت رَو بر من تو غمخواره مباش * بو الْفُضولا معرفت کمتر تراش
باز گفتش من عدوّ تو نیَم * لطف باشد گر بیایی در پیَم

Heading: Bul. در وفای او.
(۲۰۱۱) L در پی آن خوب یار.
(۲۰۱۵) L دوستی زابله.
(۲۰۱۸) AB Bul. هین بیا.
(۲۰۱۹) L Bul. و بخت نبود.
(۲۰۲۲) A نی دعوی و نی لاف.
(۲۰۲۳) Bul. زین for ازین.
(۲۰۲۷) BL عدوی تو. L لطف بینی.

گفتن نابینایی سایل که دو کوری دارم،

بود کورے کو همی‌گفت الأمان ٭ من دو کوری دارم ای اهل زمان
پس دو باره رحمتم آرید هان ٭ چون دو کوری دارم و من در میان
گفت یک کوریت می‌بینیم ما ٭ آن دگر کوری چه باشد وا نما
گفت زشت‌آوازم و ناخوش‌نوا ٭ زشت‌آوازی و کورے شد دوتا
بانگ زشتم مایهٔ غم می‌شود ٭ مهر خلق از بانگ من کم می‌شود
زشت آوازم بهر جا که رود ٭ مایهٔ خشم و غم و کین می‌شود
بر دو کوری رحم‌را دوتا کنید ٭ این چنین ناگنج‌را گنجا کنید
زشتیِ آواز کم شد زین گله ٭ خلق شد بر وی برحمت یک‌دله
کرد نیکو چون بگفت او رازرا ٭ لطف آواز دلش آوازرا
وآنک آواز دلش هم بد بود ٭ آن سه کوری دوریِ سرمد بود
لیک وهّابان که بی علّت دهند ٭ بوک دستی بر سر زشتش نهند
چونک آوازش خوش و مظلوم شد ٭ زو دل سنگین‌دلان چون موم شد
نالهٔ کافر چو زشتست و شهیق ٭ زآن نمی‌گردد اجابت‌را رفیق
اِخسَئوا بر زشت‌آواز آمدست ٭ کو زخون خلق چون سگ بود مست
چونک نالهٔ خرس رحمت‌کش بود ٭ ناله‌ات نبود چنین ناخوش بود
دان که با یوسف تو گرگی کردهٔ ٭ یا زخون بی‌گناهی خَوردهٔ
توبه کن وز خورده استفراغ کن ٭ ور جراحت کهنه شد رَو داغ کن

(١٩٩٤) A آن یکی کوری همی‌گفت.
(٢٠٠٠) Bul. شد بر من.
(٢٠٠١) D بگفت او آزرا . L بگفت آوازرا . L دلش آن رازرا.
(٢٠٠٢) D کی بی علّت.
(٢٠٠٥) L اجابت ای رفیق.
(٢٠٠٩) After this verse L adds:

باز گرد از گرگی ای روباه پیر ٭ نصرت از حق می‌طلب نعم النصیر

هرچه در پستیست آمد از عُلا * چشم‌را سوے بلندی نِه هلا
روشنی بخشد نظر اندر عُلا * گرچه اوّل خیرگی آرد بَلا
چشم‌را در روشنایی خوے کن * گر نه خفّاشی نظر آن سوی کن
عاقبت‌بینی نشانِ نورِ تُست * شهوتِ حالی حقیقت گُورِ تُست
عاقبت‌بینی که صد بازی بدید * مثلِ آن نبْود که یك بازی شنید
زآن یکی بازی چنان مغرور شد * کز تکبّر زاوستادان دُور شد
سامری‌وار آن هنر در خود چو دید * او زمُوسَی از تکبّر سَر کشید
او زموسی آن هنر آموخته * وز معلّم چشم‌را بر دوخته
لاجرم موسی دگر بازے نمود * تا که آن بازی و جانش‌را ربود
ای بسا دانش که اندر سر دَوَد * تا شود سَرْوَر بدآن خود سر رَوَد
سر نخواهی که رود تو پای باش * در پناهِ قُطْبِ صاحب‌رای باش
گرچه شاهی خویش فوقِ او مبین * گرچه شهدی جز نباتِ او مچین
فکرِ تو نقش است و فکرِ اوست جان * نقدِ تو قَلْبست و نقدِ اوست کان
او توپی خودرا بجو در اوی او * کوْ و کو گُو فاخته شَو سوی او
ور نخواهی خدمتِ ابنای جِنْس * در دهانِ اژدهایی همچو خِرْس
بُوكِ اُستادی رهاند مر ترا * وز خَطَر بیرون کشاند مر ترا
زاریی میکن چو زُورت نیست هین * چونك کوری سر مکش از راه‌بین
تو کم از خرسی نمی‌نالی زدَرْد * خرس رَست از درد چون فریاد کرد
ای خدا سنگین دلِ ما موم کن * نالهٔ مارا خوش و مرحوم کن

(۱۹۷۵) B Bul. اندر علی. B Bul. آرد بلی.
(۱۹۷۷) D خالی. D حقیقت گُورِ نست. L شهوت خاکی حجاب نور تست.
(۱۹۷۹) D زاستادان. (۱۹۸۵) D هرچه شاهی.
(۱۹۸٦) D فکر تو نفس است, and so L. L و نقد او روان.
(۱۹۸۷) L کو و کو شو فاخته سان سوی او.
(۱۹۸۸) A بخواهی.
(۱۹۹۲) L Bul. ای خدا این سنگدلرا. L Bul. ناله‌اش‌را تو خوش.

ترس و نومیدیت دان آوازِ غُول • می‌کشد گوش، تو تا قعرِ سُفول
هر ندایی که ترا بالا کشید • آن ندا می‌دان که از بالا رسید
هر ندایی که ترا حرص آورد • بانگِ گرگی دان که او مردم درد
این بلندی نیست از روی، مکان • این بلندیهاست سوی عقل و جان
هر سبب بالاتر آمد از اثر • سنگ و آهن فایق آمد بر شرر
آن فلانی فوقِ آن سرکش نشست • گرچه در صورت بپهلویش نشست
فوقیِ آنجاست از روی، شرف • جایِ دُور از صدر باشد مُستَخَف
سنگ و آهن زین جهت که سابق‌است • در عمل فوقیِ این دو لایق‌است
وآن شرر از رویِ مقصودیِ خویش • زآهن و سنگست زین رُو پیش پیش
سنگ و آهن اوّل و پایان شرر • لیك این هر دو تنند و جان شرر
آن شرر گر در زمان واپس‌ترست • در صِفَت از سنگ و آهن برترست
در زمان شاخ از ثمر سابق‌ترست • در هنر از شاخ او فایق‌ترست
چونك مقصود از شجر آمد ثمر • پس ثمر اوّل بود آخر شجر
خرس چون فریاد کرد از اژدها • شیرمردی کرد از چنگش رها
حیلت و مردی بهم دادند پُشت • اژدهارا او بدین قوّت بکُشت
اژدهارا هست قوّت حیله نیست • نیز فوق، حیلهٔ تو حیله‌ایست
حیلهٔ خودرا چو دیدی باز رَو • کز کجا آمد سوی آغاز رَو

(۱۹۵۷) Bul. نومیدست. (۱۹۵۸) B آن ندایی دان. (۱۹۵۹) L مردم خورد.

(۱۹۶۱) Bul. در شرر. (۱۹۶۶) D اوّل و آخر شرر.

(۱۹۶۷) AD om. L Bul. کآن شرر. L کاندر زمان. (۱۹۶۸) A بر for ثمر. In Bul. v. ۱۹۶۹ precedes v. ۱۹۶۸. (۱۹۶۹) B وآخر. After this verse L adds:

خرس چون از اژدها فریاد کرد • شیرمردی خرس‌را آزاد کرد

(۱۹۷۰) L has in the first hemistich: چونك شد بی طاقت او از اژدها. DL از چنگش جدا.

(۱۹۷۱) AL حیله. D و پشت. L بدین حیلت بکشت. After this verse L adds:

تا که آن مرد از هلاك تن برست • اژدهارا او بدین حیلت ببست

(۱۹۷۳) L هست جان و حیله نیست.

هر کجا دردی دوا آنجا رود ٭ هر کجا پستیست آب آنجا دود

آبِ رحمت بایدت رَو پست شو ٭ وآنگهان خور خمرِ رحمت مست شو

رحمت اندر رحمت آمد تا بسَر ٭ بر یکی رحمت فرو ما ای پسر

چرخ‌را در زیرِ پا آر ای شجاع ٭ بشْنو از فوقِ فلک بانگِ سماع

پنبهٔ وسواس بیرون کن زگوش ٭ تا بگوشت آید از گردون خروش

پاک کن دو چشم‌را از موی عیب ٭ تا ببینی باغ و سروستانِ غیب

دفع کن از مغز وز بینی زُکام ٭ تا که ریحُ اللّه در آید در مشام

هیچ مگذار از تب و صفرا اثر ٭ تا بیابی از جهان طعمِ شکر

داروی مردی کن و عِنّین مپوی ٭ تا برون آیند صد گون خوب‌روی

کُندهٔ تن‌را زپایِ جان بکَن ٭ تا کُنَد جولان بگِردِ انجمن

غُلِّ بُخل از دست و گردن دُور کُن ٭ بختِ نو در یاب در چرخِ کهن

ور نمی‌تانی بکعبهٔ لطف پَر ٭ عرضه کن بیچارگی بر چاره‌گر

زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست ٭ رحمتِ کُلّی قوی‌تر دایه‌ایست

دایه و مادر بهانه‌جُو بود ٭ تا که کَی آن طفلِ او گریان شود

طفلِ حاجاتِ شمارا آفرید ٭ تا بنالید و شود شیرش پدید

گفت اُدْعُوا اللّهَ بی زاری مباش ٭ تا بجوشد شیرهای مِهْرهاش

هُوی هُوی باد و شیرافشانِ ابر ٭ در غمِ ما اند یکساعت تو صبر

فی السَّمَآءِ رِزْقُکُمْ نشْنیدهٔ ٭ اندرین پستی چه بر چفسیدهٔ

(۱۹۳۹) B om. AL Bul. .آب آنجا رود (۱۹٤۰) Suppl. in marg. A. L .رُو پست

(۱۹٤۱) Suppl. in marg. A. L .آمد سر بسر. ABL Bul. .فرو مآی

(۱۹٤٤) A om. .و (۱۹٤۵) AB Bul. .وْ از بینی. Bul. .ریح الله آید

(۱۹٤٦) Bul. .در جهان (۱۹٤۷) L .و مردانه پوی

(۱۹٤۸) L ,بگرد آن چمن and so D in marg. (۱۹۵۰) A .نمی‌توانی. L .نمی‌دانی

(۱۹۵۱) A .سرمایه‌است. D .قوی‌تر مایه‌ایست. L .پایه‌ایست. A .دایه‌است

(۱۹۵۲) D .تا کی (۱۹۵۵) Bul. .های هوی باد

(۱۹۵٦) A .بشنیدهٔ. A پر for .بر

این صِفَت هم بهرِ ضعفِ عقلهاست • با ضعیفان شرحِ قُدرت کی رواست
خود بدانی چون بر آری سر زخواب • ختم شد وَٱللّٰهُ أَعْلَمْ بِٱلصَّواب
مر ترا نه قوّتِ خوردن بُدی • نه ره و پروای قَی کردن بُدی
میشنیدم فحش و خر میراندم • رَبِّ یَسِّرْ زیرِ لب میخواندم
از سبب گفتن مرا دستور نه • ترکِ تو گفتن مرا مقدور نه
هر زمان میگفتم از دردِ درون • اِهْدِ قَوْمِی إِنَّهُمْ لا یَعْلَمُون
سجدها میکرد آن رَسته زرنج • کای سعادت وی مرا اقبال و گنج
از خدا یابی جزاها ای شریف • قوّتِ شکرت ندارد این ضعیف
شکر حق گوید ترا ای پیشوا • آن لب و چانه ندارم وآن نوا
دشمنیِ عاقلان زین سان بود • زهرِ ایشان ابتهاجِ جان بود
دوستیِ ابله بُوَد رنج و ضلال • این حکایت بشنو از بهرِ مثال

اعتماد کردن بر تملّق و وفای خرس،

اژدهایی خرس‌را در میکشید • شیرمردی رفت و فریادش رسید
شیرمردانند در عالم مدد • آن زمان کافغانِ مظلومان رسد
بانگِ مظلومان زهر جا بشنوند • آن طرف چون رحمتِ حق میدوند
آن ستونهای خللهای جهان • آن طبیبانِ مرضهای نهان
محض مهر و داوری و رحمتند • همچو حق بی علّت و بی رشوتند
این چه یاری میکنی یکبارگیش • گوید از بهرِ غم و بیچارگیش
مهربانی شد شکارِ شیرمرد • در جهان دارو نجوید غیرِ درد

(١٩٢٤) A om. و.   (١٩٢٧) Suppl. in marg. A. AB ای مرا.
(١٩٢٨) Suppl. in marg. A. L جزاهای شریف.
(١٩٢٩) L لب و خامه.   (١٩٣١) L دوستیِ جاهلان رنج.
Heading Bul. اعتماد کردن آن شخص.
(١٩٣٣) A om. و.   (١٩٣٨) B om. شد.

نه از پی سود و زیان می‌جویدش • بلك تا گرگش ندرّد یا دَدَش
ای خنك آنرا که بیند روی تو • یا در افتد ناگهان در کوی تو
ای روان پاك بستوده ترا • چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر • من نگفتم جهلِ من گفت آن مگیر
شمّهٔ زین حال اگر دانستمی • گفتنِ بیهوده کی تانستمی
پس ثنایت گفتمی ای خوش‌خصال • گر مرا یك رمز می‌گفتی زحال
لیك خامُش کرده می‌آشوفتی • خامشانه بر سرم می‌کوفتی
شد سرم کالیوه عقل از سر بجَست • خاصّه این سررا که مغزش کمترست
عفو کن ای خوب‌روی و خوب‌کار • آنچ گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن • زهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصافِ مار • ترس از جانت بر آوردی دَمار
مصطفی فرمود گر گویم براست • شرحِ آن دشمن که در جانِ شماست
زهره‌های پُردلان هم بر دَرَد • نه رود ره نه غمِ کاری خورَد
نه دلش‌را تاب ماند در نیاز • نه تنش‌را قوّتِ روزه و نماز
همچو موشی پیشِ گربه لا شود • همچو برّه پیشِ گرگ از جا رود
اندرو نه حیله ماند نه رَوِش • پس کنم ناگفته‌تان من پرورش
همچو بو بکرِ ربابی تن زنم • دست چون داود در آهن زنم
تا مُحال از دستِ من حالی شود • مرغِ پَر بر کنده‌را بالی شود
چون یَدُ ٱللّٰهِ فَوْقَ أَیْدِیهِمْ بود • دستِ مارا دستِ خود فرمود احد
پس مرا دستِ دراز آمد یقین • بر گذشته زآسمانِ هفتمین
دستِ من بنمود بر گردون هنر • مُقریا بر خوان که اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر

(١٩٠٠) B Bul. لیك for بلك. (١٩٠١) L در جوی تو. (١٩٠٢) A om. و.
(١٩٠٤) A کی توانستمی. L Bul. بیهوده توانستمی. (١٩٠٥) B Bul. پس.
(١٩٠٦) D خاموش. (١٩٠٧) D کی مغزش. (١٩٠٨) ABL om. و.
(١٩٠٩) L در زمان. (١٩١٢) L پردلانرا بر درد. (١٩١٣) L صوم و نماز.
(١٩١٤) Bul. از جا شود. (١٩١٦) L Bul. بر آهن.

چونك از عقلش فراوان بُد مدد * چند دبّوسی قوی بر خفته زد
بُرد اورا زخمِ آن دبّوسِ سخت * زو گریزان تا بزیرِ یك درخت
سیبِ پوسیده بسی بُد ریخته * گفت ازین خور ای بدرد آویخته
سیب چندان مردرا در خورد داد * کز دهانش باز بیرون میفتاد
بانگ میزد کای امیر آخر چرا * قصدِ من کردی چه کردم من ترا
گر ترا زاصلست با جانم ستیز * تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شُوم ساعت که شدم بر تو پدید * ای خنك آنرا که رویِ تو ندید
بی جنایت بی گنه بی بیش و کم * مُلْحِدان جایز ندارند این ستم
میجهد خون از دهانم با سخن * ای خدا آخر مکافاتش تو کن
هر زمان میگفت او نفرینِ نَو * اوش میزد کاندرین صحرا بدَو
زخمِ دبّوس و سوارِ همچو باد * میدوید و باز در رُو میفتاد
ممتلی و خوابناك و سُست بُد * پا و رویش صد هزاران زخم شد
تا شبانگه میکشید و میگشاد * تا زصفرا قَی شدن بر وی فتاد
زو بر آمد خوردها زشت و نکو * مار با آن خورده بیرون جَست ازو
چون بدید از خود برون آن ماررا * سجده آورد آن نکوکرداررا
سَهمِ آن مارِ سیاهِ زشتِ زفت * چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت خود تو جبرئیلِ رحمتی * یا خدایی که ولیّ نعمتی
ای مبارك ساعتی که دیدیَم * مرده بودم جانِ نو بخشیدیَم
تو مرا جویان مثالِ مادران * من گریزان از تو مانندِ خران
خر گریزد از خداوند از خری * صاحبش در پی زنیکوگوهری

(۱۸۸۰) After this verse L adds:

خفته زآن زخم قوی بر جست زود * گشت حیران گفت آیا این چه بود

(۱۸۸٤) BDL قصد من کردی تو نادیده جفا.

(۱۸۸۹) Bul. که درین صحرا. (۱۸۹۱) L بر سر و پایش هزاران.

(۱۸۹۵) B Bul. زشت و زفت. (۱۸۹٦) A گفت تو خود. D با خدایی. L یا حبیبی یا ولی.

(۱۸۹۹) Bul. گریزان.

آه از آن صفراییانِ بی‌هنر • چه هنر زاید زصفرا دردِ سر
تو همآن کن که کند خورشیدِ شرق • با نفاق و حیله و دزدی و زَرْق
تو عسل ما سرکه در دنیا و دین • دفعِ این صفرا بود سرکنگبین
سرکه افزودیم ما قومِ زَحیر • تو عسل بِفْزا کرم‌را وا مگیر
این سزید از ما چنان آمد زما • ریگ اندر چشم چه افزاید عما
آن سزد از تو ایا کُحْلِ عزیز • که بیابد از تو هر ناچیز چیز
زآتشِ این ظالمانت دل کباب • از تو جمله اِهْدِ قَوْمی بُد خطاب
کانِ عودی در تو گر آتش زنند • این جهان از عطر و ریحان آگنند
تو نه آن عودی کز آتش کم شود • تو نه آن روحی که اسیرِ غم شود
عود سوزد کانِ عود از سوز دُور • باد کی حمله برد بر اصلِ نور
ای زتو مر آسمانهارا صفا • ای جفای تو نکوتر از وفا
زآنك از عاقل جفایی گر رود • از وفای جاهلان آن به بود
گفت پیغمبر عداوت از خِرَد • بهتر از مِهری که از جاهل رسد

رنجانیدن امیری خفته‌را که مار در دهانش رفته بود

عاقلی بر اسب می‌آمد سوار • در دهانِ خفته‌ٔ می‌رفت مار
آن سوار آنرا بدید و می‌شتافت • تا رماند مار‌را فرصت نیافت

(۱۸۶۵) L آه ازین. AB Bul. چونی از صفراییان. (۱۸۶۶) ABL Bul. ما نفاق.
(۱۸۶۸) D با قوم زخیر. L قوم از زحیر. (۱۸۶۹) ABL Bul. چه فزاید.
(۱۸۷۰) A Bul. بیآید. (۱۸۷۲) D originally کان عودی تو اگر. Bul. ریحان پر کنند.
(۱۸۷۴) A باد حمله کی برد. (۱۸۷۵) A نیکوتر. (۱۸۷۶) D کی رود.
(۱۸۷۷) ABD پیغامبر. After this verse L adds:

دوستی با مردم دانا نکوست • دشمن دانا به از نادان دوست

Heading: A امیر. Bul. آن خفته‌را. B که مارش در دهان.
(۱۸۷۸) D بر دهان.
(۱۸۷۹) Bul. اورا بدید. L تا رماند خفته‌را.

شب‌چراغت‌را فتیلِ نو بتاب • پاک دان زینها چراغِ آفتاب
رَو تو کهگِل ساز بهرِ سقفِ خان • سقفِ گردون‌را زکهگل پاک دان
اه که چون دلدارِ ما غم‌سوز شد • خلوتِ شب در گذشت و روز شد
جز بشب جلوه نباشد ماه‌را • جز بدردِ دل مجو دلخواه‌را
ترکِ عیسی کرده خر پروردهٔ • لاجرم چون خر برونِ پردهٔ
طالعِ عیسیست علم و معرفت • طالعِ خر نیست ای تو خرصفت
نالهٔ خر بشنوی رحم آیدت • پس ندانی خر خری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن • طبع‌را بر عقلِ خود سرور مکن
طبع‌را هِل تا بگرید زار زار • تو ازو بِستان و وامِ جان گزار
سالها خربنده بودی بس بود • زآنک خربنده زخر واپس بود
زاُخِّرُوهُنَّ مرادش نفسِ تُست • کو بآخر باید و عقلت نُخست
هم‌مزاجِ خر شدست این عقلِ پست • فکرش این که چون علف آرد بدست
آن خرِ عیسی مزاجِ دل گرفت • در مقامِ عاقلان منزل گرفت
زآنک غالب عقل بود و خر ضعیف • از سوارِ زَفت گردد خر نحیف
وز ضعیفیِّ عقلِ تو ای خَربها • این خرِ پژمرده گشتست اژدها
گر زعیسی گشتهٔ رنجوردل • هم ازو صحّت رسد اورا مَهِل
چونی ای عیسیِّ عیسی‌دَم زرنج • که نبود اندر جهان بی مار گنج
چونی ای عیسی زدیدارِ جهود • چونی ای یوسف زمکّارِ حسود
تو شب و روز از پیِ این قومِ غُمر • چون شب و روزی مددبخشای عُمر

(۱۸۴۶) B فتیلی نو. (۱۸۴۷) L باز for پاک.
(۱۸۴۸) A آه کچون. L وه for اه. D کچون. (۱۸۴۹) L خلوت نباشد.
(۱۸۵۱) Bul. عیسیت. (۱۸۵۶) D مراد نفس.
(۱۸۵۷) AD کچون علف. L Bul. آرم بدست.
(۱۸۶۰) L چون زضعف عقل تو.
(۱۸۶۲) L ای مسیح خوش‌نفس چونی زرنج.
(۱۸۶۳) L چون بود عیسی. L چون بود یوسف. AB Bul. زمکّار و حسود.

سرِّ خون و نطفه حُسْنِ آدمیست • سابقِ هر بیشیٔ آخر کمیست
لوح‌را اوّل بشوید بی‌وُقوف • آنگهی بر وی نویسد او حُروف
خون کند دل‌را و اشكِ مُستهان • بر نویسد بر وی اسرار آنگهان
وقتِ شُستن لوح‌را باید شناخت • که مر آن‌را دفتری خواهند ساخت
چون اساسِ خانهٔ می‌افگنند • اوّلین بنیادرا بر میکَنند
گِل بر آرند اوّل از قعرِ زمین • تا بآخر بر کشی ماءِ مَعین
از حجامت کودکان گِرْیند زار • که نمی‌دانند ایشان سرِّ کار
مرد خود زر میدهد حجّام‌را • می‌نوازد نیشِ خون‌آشام‌را
می‌دود حمّال زیِ بارِ گران • می‌رباید باررا از دیگران
جنگِ حمّالان برای بار بین • این‌چنین‌است اجتهادِ کارْبین
چون گرانیها اساسِ راحتست • تلخها هم پیشوای نعمتست
حُفَّتِ ٱلْجَنَّه بِمَکْرُوهاتِنا • حُفَّتِ ٱلنِّیرانُ مِنْ شَهْواتِنا
تخمِ مایهٔ آتشت شاخِ تَرَست • سوختهٔ آتش قرینِ کَوْثَرَست
هرك در زندان قرینِ محنتیست • آن جزای لقمهٔ و شهوتیست
هرکه در قصری قرینِ دولتیست • آن جزای کارزار و محنتیست
هرکه‌را دیدی بزرّ و سیم فرد • دان که اندر کسب کردن صبر کرد
بی سبب بیند چو دیده شد گذار • تو که در حسّی سبب‌را گوش دار
آنك بیرون از طبایع جانِ اوست • منْصِبِ خَرْقِ سببها آنِ اوست
بی سبب بیند نه از آب و گیا • چشم چشمهٔ مُعْجزاتِ انبیا
این سبب همچون طبیب است و علیل • این سبب همچون چراغست و فتیل

(۱۸۲٦) D هر بیشهٔ. A اوّل کیست, with آخر written above.
(۱۸۲۸) L دلرا ز اشك. (۱۸۲٤) L در for زی.
(۱۸۳٦) B راحتیست. B نعمتیست. (۱۸۳۹) DL محنتست and شهوتست.
(۱۸٤۰) D دولتست and محنتست.
(۱۸٤۲) Bul. دیده‌ش. In D this and the following verse are transposed.
(۱۸٤۳) L زآن اوست.

چون سفر کردم مرا راه آزمود • زین سفر کردن رهآوردم چه بود
زآن همه مَیْلش سوی خاکست کو • در سفر سودی نبیند پیشِ رُو
روی واپس کردناش آن حرص و آز • روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیارا کش بود میلِ عُلا • در مزیدست و حیات و در نَما
چونك گرداند سَر سوی زمین • در کمی و خشکی و نقص و غَبین
مَیْلِ روحت چون سوی بالا بود • در تزاید مَرْجِعَت آنجا بود
ور نگونساری سَرَت سوی زمین • آفلی حق لا یُحِبُّ ٱلْآفِلین

پرسیدن موسی علیه السّلام از حقّ تعالی سرّ غلبهٔ ظالمان،

گفت موسی ای کریمِ کارساز • ای که یکدَم ذکرِ تو عمرِ دراز
نقشِ کَژْمَژْ دیدم اندر آب و گِل • چون ملایك اعتراضی کرد دل
که چه مقصودست نقشی ساختن • واندرو تخمِ فساد انداختن
آتشِ ظلم و فساد افروختن • مسجد و سجدهکنانرا سوختن
مایهٔ خونابه و زردابهرا • جوش دادن از برای لابهرا
من یقین دانم که عینِ حکمتست • لیك مقصودم عیان و رؤیتست
آن یقین میگویدم خاموش کن • حرصِ رؤیت گویدم نه جوش کن
مر ملایكرا نمودی سرِّ خویش • کین چنین نوشی همیارزد بنیش
عرضه کردی نورِ آدمرا عیان • بر ملایك گشت مشکلها بیان
حشرِ تو گوید که سِرِّ مرگ چیست • میوهها گویند سِرِّ برگ چیست

(۱۸۰۹) D خاك آزمود.   (۱۸۱۱) A صدق نیاز. After this verse Bul. adds:

گر بگردد طالب بالا گیاه • سرفرازی باشد آنرا رسم راه

(۱۸۱۵) L آفلی و لا احبّ. A لا احبّ.

Heading: Bul. سرّ حکمت غلبهٔ ظالمانرا.

(۱۸۱٦) ABL Bul. ای که یکدم.   (۱۸۱۸) AL Bul. گرچه مقصودست.

(۱۸۱۹) A مسجدکنانرا.   (۱۸۲۱) D کی عین. L om. و.

(۱۸۲٤) L کرد مشکلها.   (۱۸۲۵) L گوید که for گویند.

مَحْرَمِ ناسُوتِ ما لاهُوت باد ◦ آفرین بر دست و بر بازوت باد
حالِ من اکنون برون از گفتنست ◦ این چه میگویم نه احوالِ منست
نقش می‌بینی که در آیینه ایست ◦ نقشِ تُست آن نقشِ آن آیینه نیست
دَم که مردِ نایی اندر نای کرد ◦ در خورِ نایست نه در خوردِ مرد
هان و هان گر حمد گویی گر سپاس ◦ همچو نافرجامِ آن چوپان شناس
حمدِ تو نسبت بدآن گر بهترست ◦ لیك آن نسبت بحق هم ابترست
چند گویی چون غطا بر داشتند ◦ کین نبودست آنك می‌پنداشتند
این قبولِ ذکرِ تو از رحمتست ◦ چون نمازِ مستحاضه رُخصتست
با نمازِ او بیالودست خون ◦ ذکرِ تو آلودهٔ تشبیه و چون
خون پلیدست و بآبی می‌رود ◦ لیك باطن‌را نجاستها بود
کآن بغیرِ آبِ لطفِ کردگار ◦ کم نگردد از درونِ مردِ کار
در سجودت کاش رُو گردانیی ◦ معنیٔ سُبْحانَ رَبِّی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا ◦ مر بدی‌را تو نکویی ده جزا
این زمین از حلمِ حق دارد اثر ◦ تا نجاست بُرْد و گلها داد بر
تا بپوشد او پلیدیهای ما ◦ در عوض بر رُوید از وی غنچها
پس چو کافر دید کو در داد و جود ◦ کمتر و بی‌مایه‌تر از خاك بود
از وجودِ او گُل و میوه نرُست ◦ جز فسادِ جملهٔ پاکیها نجُست
گفت واپس رفته‌ام من در ذهاب ◦ حسرتا یا لَیْتَنِی کُنْتُ تُراب
کاش از خاکی سفر نگزیدمی ◦ همچو خاکی دانهٔ می‌چیدمی

(١٧٩١) Bul. حال ما. AL جان من. L Bul. آنچه میگویم.
(١٧٩٢) Bul. نقش در آیینه. L نقش از آن آیینه نیست.
(١٧٩٣) A و نی در خورد. (١٧٩٤) D حمد گویم. (١٧٩٧) A قبول و ذکر.
(١٧٩٨) Bul. در نماز او. A بیالودست.
(١٧٩٩) In the second hemistich A has این پلیدی جهل قایم می‌بود, corr. in marg.
(١٨٠٢) A کآن سجودم. D originally در for چون. A در جزا.
(١٨٠٣) B حکمِ حق. (١٨٠٥) L کو اندر وجود. (١٨٠٧) BD حسرةً.

وحی آمدن موسی‌را علیه السّلام در عذر آن شبان،

بعد از آن در سرّ موسی حق نهفت • رازهـایی کآن نمی‌آیـد بگفت
بـر دل موسیٰ سخنها ریختنـد • دیـدن و گفتن بهم آمیختنـد
چند بیخود گشت و چند آمد بخَود • چنـد پرّیـد از ازل سوے ابـد
بعـد ازین گر شـرح گویم ابلهیست • زآنك شرح این ورای آگهیست
ور بگـویم عقلهـارا بـر کَنَـد • ور نویسم بـس قلمهـا بشکنـد
چونك موسی این عتاب از حق شنید • در بیابان در پیِ چوبان دوید
بر نشان پایِ آن سرگشته رانـد • گَرْد از پـرّهٔ بیابان بـر فشانـد
گـام پـای مـردم شوریـده خَود • هم زگـام دیگـران پیـدا بود
یك قدم چون رُخ زبالا تـا نشیب • یك قدم چون پیل رفتـه بر وُریب
گاه چون موجی بر افرازان عَلَم • گاه چون ماهی روانـه بر شکم
گـاه بر خاکی نبشتـه حـالِ خَود • همچو رمّـالی که رملی بر زنـد
عاقبت درش یافت اورا و بـدیـد • گفت مژده‌دِه که دستورے رسیـد
هیچ آدابی و تـرتیبی مجـو • هرچـه میخواهـد دل تنگت بگو
کفرِ تو دینست و دینت نورِ جان • ایمنی وز تو جهـانی در امان
اے مُعافِ یَفْعَلُ ٱللّـهُ مـا یَشا • بی مُحابـا رَو زبان‌را بـر گشا
گفت ای موسی از آن بگْذشتـه‌ام • من کنون در خونِ دل آغشته‌ام
من زسِدْرهٔ مُنْتَهَی بگْذشتـه‌ام • صد هزاران سـاله زآن سو رفتـه‌ام
تازیانـه بـر زدے اسبم بگشت • گُنْبَدی کرد و زگردون بر گذشت

(۱۷۷۲) AB رازها میگفت, and so Bul., which has رازهایی گفت کآن نآیـد. L رازهائی گفت کآن با کس نگفت. (۱۷۷۵) B بعد از آن. After this verse L adds:

ور نگویم شرحهـائی معتبر • تا قیامت باشد آن بس مختصر

(۱۷۷۸) AL پرّ بیابان. (۱۷۷۹) D هم زپای دیگران.
(۱۷۸۱) L بر افرازد. (۱۷۸۳) L Bul. نوشته. (۱۷۸٦) Bul. ای معافی.
(۱۷۸۸) B سال از آن سو, and so L. L گشته‌ام for رفته‌ام.

ما بری از پاك و ناپاکی همه • از گرانجانی و چالاکی همه
من نکردم امر تا سودی کنم • بلك تا بر بندگان جودی کنم
هندوان‌را اصطلاحِ هِنْد مدح • سندیان‌را اصطلاحِ سِنْد مدح
من نگردم پاك از تسبیحشان • پاك هم ایشان شوند و دُرفشان
ما زبان‌را ننگریم و قال‌را • ما درون‌را بنگریم و حال‌را
ناظرِ قلبیم اگر خاشع بود • گرچه گفتِ لفظ ناخاضع رود
زآنك دل جوهر بود گفتن عرض • پس طُفَیل آمد عرض جوهر غرض
چند ازین الفاظ و اِضمار و مَجاز • سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق در جان بر فروز • سر بسر فکر و عبارت‌را بسوز
موسیا آداب‌دانان دیگرند • سوخته جان و روانان دیگرند
عاشقان‌را هر نَفَس سوزیدنیست • بر دهِ ویران خراج و عُشر نیست
گر خطا گوید ورا خاطی مگو • ور بود پُر خون شهیدان‌را مشو
خون شهیدان‌را زآب اولیترست • این خطا از صد صواب اولیترست
در درونِ کعبه رسمِ قِبْله نیست • چه غم ار غوّاص‌را پاچیله نیست
تو ز سرمستان قلاوزی مجو • جامه‌چاکان‌را چه فرمایی رفو
ملّتِ عشق از همه دینها جُداست • عاشقان‌را ملّت و مذهب خداست
لعل‌را گر مُهر نبْود باك نیست • عشق در دریای غم غمناك نیست

(۱۷۵۵) D ناپاکی for چالاکی. (۱۷۵٦) L بر مفلسان جودی.
(۱۷۵۷) L هندیانرا. (۱۷۵۹) Suppl. in marg. L. AB Bul. روان‌را for درون‌را.
(۱۷٦۰) A Bul. ناخاضع بود.
(۱۷٦۱) D in the second hemistich گفتن for جوهر, corr. in marg.
(۱۷٦۲) L اضمار مجاز. D بآن سوز.
(۱۷٦۵) D عاشقانرا احتیاطی عمر نیست, and so L, which has احتیاط.
(۱۷٦٦) AB گر بود. L Bul. شهید اورا مشو.
(۱۷٦۷) L ثواب. (۱۷۷۰) A از همه دنیا.
(۱۷۷۱) BDL مُهر, as in text.

آنك بی یَسْمَع وَبی یُبْصِر شدست • در حق آن بنده این هم بیهُدست
بی ادب گفتن سخن با خاصِ حق • دل بمیرانـد سیـه دارد وَرَق
گـر تو مـردی‌را بخوانی فاطمـه • گرچه یك جنسند مرد و زن همـه
قصدِ خون تو کنـد تا ممکن‌است • گرچه خوش‌خو و حلیم و ساکن‌است
فاطمـه مدحست در حقِّ زنان • مـردرا گویی بود زخـم سنان
دست و پا در حقِّ ما اِسْتایش‌است • در حق پاکیِّ حقّ آلایش است
لَمْ یَلِـدْ لَمْ یُولَـدْ اورا لایق‌است • والـد و مولـودرا او خالق‌است
هرچه جسم آمد ولادت وصفِ اوست • هرچه مولودست او زین سوی جُوست
زآنك از کَوْن و فسادست و مَهین • حادث‌است و مُحْدِثی خواهد یقین
گفت ای موسی دهانـم دوختی • وز پشیمانی تـو جانـم سوختی
جامه‌را بدْرید و آهی کرد و تفت • سر نهـاد انـدر بیابان و برفت

عتاب کردن حقّ تعالی موسی‌را علیه السّلام از بهر شبان،

وحی آمد سوی موسی از خـدا • بنـدهٔ مارا زما کـردی جـدا
تو بـرای وصل کردن آمـدی • یا خود از بهـر بریدن آمـدی
تا توانی پـا منـه انـدر فـراق • أَبْغَضُ الْأَشْیـآء عِنْـدِی الطَّـلاق
هـر کسی‌را سیـرتی بنهـاده‌ام • هـر کسی‌را اصطلاحی داده‌ام
در حق او مدح و در حقّ تو ذم • در حق او شهـد و در حقّ تو سم

(۱۷۳۹) A بی یبصر وبی یسمع . A Bul. بیهدست. (۱۷٤۲) L فاطمه مردست.

(۱۷٤۵) In A this and the following verse are transposed.

(۱۷٤۹) BL Bul. کرد تفت . AB Bul. بیابانی و رفت.

Heading: AB Bul. حق تعالی با موسی.

(۱۷۵۱) A یا برای قطع کردن آمدی, and so BL Bul., which have فصل for قطع.

(۱۷۵٤) After this verse L adds:

در حق او نور و در حقّ تو نار • در حق او ورد و در حقّ تو خار
در حق او نیك و در حقّ تو بد • در حق او قرب و در حقّ تو رد

تو کجایی تا شوم من چاکرت • چارقت دوزم کنم شانه سرت

جامه‌ات شویم شپشهاات کُشم • شیر پیشت آورم ای محتشم

دستکت بوسم بمالم پایکت • وقتِ خواب آید بروبم جایکت

ای فدای تو همه بزهای من • ای بیادت هَیْهَی و هَیْهای من

این نمط بیهوده می‌گفت آن شُبان • گفت موسی با کیست این ای فلان

گفت با آنکس که ما را آفرید • این زمین و چرخ ازو آمد پدید

گفت موسی های بس مُدْبِر شدی • خود مسلمان ناشده کافر شدی

این چه ژاژست و چه کفرست و فُشار • پنبهٔ اندر دهانِ خود فشار

گَندِ کفرِ تو جهان را گَنده کرد • کفرِ تو دیبای دین را ژنده کرد

چارق و پاتابه لایق مر تراست • آفتابی را چنینها کی رواست

گر نبندی زین سخن تو حلق را • آتشی آید بسوزد خلق را

آتشی گر نامدست این دود چیست • جان سیه گشته روان مردود چیست

گر همی‌دانی که یزدان داورست • ژاژ و گستاخی ترا چون باورست

دوستیِ بی‌خِرَد خود دشمنیست • حق تعالی زین چنین خدمت غنیست

با که می‌گویی تو این با عمّ و خال • جسم و حاجت در صفاتِ ذو الجلال

شیر او نوشد که در نشو و نماست • چارق او پوشد که او محتاجِ پاست

ور برای بنده‌شست این گفت و گو • آنک حق گفت او منست و من خود او

آنک گفت إنّی مَرِضْتُ لَمْ تَعُدْ • من شدم رنجور او تنها نشد

(۱۷۲۲) L Bul. شپشهایت.

(۱۷۲۷) Bul. های خیره‌سر شدی, and so L, which has هی تو for های, and B in marg.

(۱۷۲۸) BL Bul. این چه کفرست.

(۱۷۲۹) A کار کفر تو جهانرا بنده کرد.

(۱۷۳۰) In B مرنزه (?) is written above پاتابه. (۱۷۳۳) D om. و.

(۱۷۳۵) A با کی می‌گویی. D چشم و حاجت. L جسم و جان کو در صفات.

(۱۷۳۶) L Bul. بنده است

(۱۷۳۷) D وز برای. AB Bul. این گفت تو. L و من چو او.

پس نشانیها که اندر انبیاست ٭ خاصّ آن جان‌را بود کو آشناست
این سخن ناقص بماند و بی‌قرار ٭ دل ندارم بی‌دلم معذور دار
ذرّه‌هارا کی تواند کس شمرد ٭ خاصّه آنکو عشق عقلِ او ببرد
می‌شمارم برگهای باغ‌را ٭ می‌شمارم بانگِ کبک و زاغ‌را
در شمار اندر نیاید لیک من ٭ می‌شمارم بهرِ رُشدِ ممتحن
نحسِ کیوان یا که سعدِ مشتری ٭ نآید اندر حصر گرچه بشْمری
لیک هم بعضی ازین هر دو اثر ٭ شرح باید کرد یعنی نفع و ضر
تا شود معلوم آثارِ قضا ٭ شمّهٔ مر اهلِ سعد و نحس‌را
طالعِ آنکس که باشد مشتری ٭ شاد گردد از نشاط و سرْوَری
وآنک‌را طالع زُحَل از هر شُرور ٭ احتیاطش لازم آید در اُمور
گر بگویم آن زُحَل‌اِستاره‌را ٭ زآتشش سوزد مر آن بیچاره‌را
اُذْکُرُوا اللّه شاهِ ما دستور داد ٭ اندر آتش دید مارا نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکرِ شما ٭ نیست لایق مر مرا تصویرها
لیک هرگز مستِ تصویر و خیال ٭ در نیابد ذاتِ مارا بی مثال
ذکرِ جسمانه خیالِ ناقص‌است ٭ وصفِ شاهانه از آنها خالص‌است
شاه‌را گوید کسی جولاه نیست ٭ این چه مدحست این مگر آگاه نیست

انکار کردن موسی علیه السّلام بر مناجات شوپان،

دید موسی یک شُبانی‌را براه ٭ کو همی‌گفت ای گزیننده اله

(۱۷۰۵) A بماند بی‌قرار. (۱۷۰٦) Bul. ذرّهای ریگ‌را نتوان شمرد. AB Bul. عشق از وی عقل برد, and so L, which has دل ببرد. (۱۷۰۸) A رشدی.
(۱۷۰۹) A اگرچه. (۱۷۱۲) B آنک‌را.
(۱۷۱٤) AD om. L زآتشی. (۱۷۱٦) Bul. گرچه.
Heading: ABL Bul. شبان.
(۱۷۲۰) A (sic) کرینده. D گزیننده. L (sic) کرینده. B ای خدا و ای اله, and so A in marg. Bul. ای کریم و ای اله.

رخنها دادی و خواب و رنگِ رو ۞ سر فدا کردی و گشتی همچو مو
چند در آتش نشستی همچو عُود ۞ چند پیشِ تیغ رفتی همچو خُود
زین چنین بیچارگیها صد هزار ۞ خوی عُشّاقست و نآید در شمار
چونك شب این خواب دیدی روز شد ۞ از امیدش روزِ تو پیروز شد
چشم گردان کردهٔ بر چپّ و راست ۞ کآن نشان و آن علامتها کجاست
بر مثالِ برگ می‌لرزی که وای ۞ گر رَوَد روز و نشان نآید بجای
می‌دوی در کوی و بازار و سرا ۞ چون کسی کو گم کند گوساله‌را
خواجه خیرست این دَوادَو چیست ۞ گم شده اینجا که داری کیست
گوییش خیرست لیکن خیرِ من ۞ کس نشاید که بداند غیرِ من
گر بگویم نك نشانم فوت شد ۞ چون نشان شد فوت وقتِ موت شد
بنگری در رویِ هر مردے سوار ۞ گویدت منگر مرا دیوانه‌وار
گوییش من صاحبی گم کرده‌ام ۞ رُو بجُست و جویِ او آورده‌ام
دولتت پاینده بادا اے سوار ۞ رحم کن بر عاشقان معذور دار
چون طلب کردی بجِدّ آمد نظر ۞ جِدّ خطا نکند چنین آمد خبر
ناگهان آمد سوارے نیکبخت ۞ پس گرفت اندر کنارت سخت سخت
تو شدی بی‌هوش و افتادی بطاق ۞ بی‌خبر گفت اینْت سالوس و نفاق
او چه می‌بیند درو این شور چیست ۞ او نداند کآن نشانِ وصلِ کیست
این نشان در حقِّ او باشد که دید ۞ آن دگررا کی نشان آید پدید
هر زمان کز وی نشانی می‌رسید ۞ شخص‌را جانی بجانی می‌رسید
ماهیِ بیچاره‌را پیش آمد آب ۞ این نشانها تِلْكَ آیاتُ الْکِتاب

(۱۶۸۴) Bul. گشتی for رفتی. (۱۶۸۶) A om. و. After this verse L adds:
چونك اندر خواب دیدی حالها ۞ آنك بودی آرزویش سالها
(۱۶۸۸) L نشانی و علامتها. (۱۶۹۱) L چه داری.
(۱۶۹۳) Bul. یك نشانم. L یك نشانی. (۱۶۹۴) BL Bul. مرد سوار.
(۱۶۹۸) A سوار. (۱۶۹۹) A om. و before افتادی.
(۱۷۰۲) Bul. هر زمان از وی. L Bul. میرسد *bis*.

کی نماید خاک اسرار ضمیر • کی شود چون آسمان بستان منیر
از کجا آورده‌اند آن حُلّها • مِنْ کَریمٍ مِنْ رَحیمٍ کُلُّها
آن لطافتها نشان شاهدیست • آن نشان پای مرد عابدیست
آن شود شاد از نشان کو دید شاه • چون ندید اورا نباشد انتباه
روح آنکس کو بهنگام اَلَسْت • دید ربّ خویش و شد بیخویش و مست
او شناسد بوی می کو می بخورد • چون نخورد او می نداند بوی کرد
زآنک حکمت همچو ناقهٔ ضالّه‌است • همچو دلّاله شهان‌را دالّه است
تو ببینی خواب در یک خوش‌لقا • کو دهد وعده و نشانی مر ترا
که مراد تو شود اینک نشان • که بپیش آید ترا فردا فلان
یک نشانی آنک او باشد سوار • یک نشانی که ترا گیرد کنار
یک نشانی که بخندد پیش تو • یک نشان کی دست بندد پیش تو
یک نشانی آنک این خواب از هوس • چون شود فردا نگویی پیش کس
زآن نشان با والد یَحْیَی بگفت • کی نیایی تا سه روز اصلا بگفت
تا سه شب خامش کن از نیک و بدت • این نشان باشد که یحیی آیدت
دم مزن سه روز اندر گفت و گو • کین سکونست آیت مقصود تو
هین میاور این نشان‌را تو بگفت • وین سخن‌را دار اندر دل نهفت
این نشانها گویدش همچون شکر • این چه باشد صد نشانی دگر
این نشان آن بود کآن مُلک و جاه • که همی‌جویی بیابی از اله
آنک می‌گریی بشبهای دراز • وآنک میسوزی سحرگه در نیاز
آنک بی آن روز تو تاریک شد • همچو دوکی گردنت باریک شد
وآنچ دادی هرچه داری در زکات • چون زکات پاکبازان رختهات

(۱۶۶٤) A زانها for کلّها. (۱۶۶۷) L Bul. om. و before شد. AB om. و before مست. (۱۶۶۸) ABL Bul. چه داند. (۱۶۷۰) ABL Bul. وعدهٔ نشانی.
(۱۶۷۱) A ینك for اینك. B و اینك. Bul. وینك.
(۱۶۷۵) B زآن نشان که م زکریارا بگفت. (۱۶۷۷) D سکونست.
(۱۶۷۸) L Bul. این نشانرا بگفت. (۱۶۸۲) Bul. وآنکه. A آنك بی او.

زشتیِ اعمال و شومیِ جُحود • راهِ توبه بر دلِ او بسته بود
دل بسختی همچو رویِ سنگ گشت • چون شکاند توبه آن‌را بهرِ کَشت
چون شُعَیْبی کو که تا او از دعا • بهرِ کِشتن خاك سازد کوه‌را
از نیاز و اعتقادِ آن خلیل • گشت ممکن امرِ صعب و مستحیل
یا بدریوزهٔ مُقَوْقِس از رسول • سنگ‌لاخی مزرعی شد با اُصول
همچنین بر عکسِ آن انکارِ مرد • مس کند زررا و صلحی‌را نَبَرْد
کَهْرُبایِ مَسْخ آمد این دغا • خاكِ قابل‌را کند سنگ و حصا
هر دلی‌را سجده هم دستور نیست • مزدِ رحمت قسمِ هر مزدور نیست
هین بپشتِ آن مکن جُرم و گناه • که کنم توبه در آیم در پناه
می‌ببباید تاب و آبی توبه‌را • شرط شد برق و سحابی توبه‌را
آتش و آبی بباید میوه‌را • واجب آید ابر و برق این شیوه‌را
تا نباشد برقِ دل و ابرِ دو چشم • کی نشیند آتشِ تهدید و خشم
کی بروید سبزهٔ ذوقِ وصال • کی بجوشد چشمها زآبِ زلال
کی گلستان راز گوید با چمن • کی بنفشه عهد بندد با سمن
کی چناری کف گشاید در دعا • کی درختی سر فشاند در هوا
کی شکوفه آستینِ پُر نثار • بر فشاندن گیرد ایّامِ بهار
کی فروزد لاله‌را رخ همچو خون • کی گل از کیسه بر آرد زر برون
کی بیاید بلبل و گُل بو کند • کی چو طالب فاخته کو کو کند
کی بگوید لکلك آن لَكْ لَكْ بجان • لَكْ چه باشد مُلْكِ تُست ای مستعان

(١٦٤٤) In BDL the order of the following verses is ١٦٤٧, ١٦٤٩, ١٦٤٥, ١٦٤٦, ١٦٤٨. (١٦٤٥) A روی و سنگ. (١٦٤٦) B بهر کشتنش.

(١٦٤٨) A تا بدریوزه. In A vv. ١٦٤٧ and ١٦٤٨ are transposed.

(١٦٥٠) AL این دعا. (١٦٥١) A om. (١٦٥٢) A om. Bul. بر آیم.

(١٦٥٣) D ابر و سحابی. (١٦٥٤) A Bul. شرط باشد ابر و برق. B واجب آمد.

(١٦٥٥) L تا نشد برق. Bul. om. و before ابر. A آتش و تهدید.

(١٦٥٦) A سبزه و ذوق. (١٦٥٧) A در چمن. (١٦٦٣) BL Bul. لكْ لكْ آن لکلك.

چار طبع و علّتِ اُولَی نِیَم • در تصرّف دایما من باقیم
کارِ من بی علّتست و مستقیم • هست تقدیرم نه علّت ای سقیم
عادتِ خودرا بگردانم بوقت • این غبار از پیش بنشانم بوقت
بحررا گویم که هین پُر نار شو • گویم آتش‌را که رَو گُلزار شو
کوه‌را گویم سَبُك شو همچو پشم • چرخ‌را گویم فرو دَر پیشِ چشم
گویم ای خورشید مقرون شو بماه • هر دورا سازم چو دو ابرِ سیاه
چشمهٔ خورشیدرا سازم خشك • چشمهٔ خون‌را بفَن سازم مُشك
آفتاب و مَه چو دو گاوِ سیاه • یوغ بر گردن ببندشان اِلٰه

انکار فلسفی بر قراءت إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا،

مُقری می‌خواند از روی کتاب • مَاؤُكُمْ غَوْرًا زچشمه بندم آب
آب‌را در غَورها پنهان کنم • چشمهارا خشك و خشکستان کنم
آب‌را در چشمه کی آرد دگر • جز منِ بی‌مثلِ با فضل و خَطَر
فلسفیِ مَنْطِقیِ مستهان • می‌گذشت از سوی مکتب آن زمان
چونك بشْنید آیت او از ناپَسند • گفت آریم آب‌را ما با کُلند
ما بزخمِ بیل و تیزیِ تبر • آب‌را آریم از پستی زبر
شب بخفت و دید او یك شیرمرد • زد طبانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی • با تبر نوری بر آر ار صادقی
روز بر جَست و دو چشمِ کور دید • نورِ فایض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی • نورِ رفته از کَرَم ظاهر شدی
لیك استغفار هم در دست نیست • ذوقِ توبه نُقْلِ هر سرمست نیست

(١٦٢٦) A بی علّت.　(١٦٢٧) B نگردانم.　(١٦٢٨) Bul. برو for که رو.
(١٦٢٩) L فرو شو.　(١٦٣٠) In L the hemistichs are transposed.
(١٦٣٥) BL که آرد دگر.　(١٦٤٠) L زین دو چشم تیره.
(١٦٤١) B Bul. دو گوهر کور .L .دو چشمش کور.
(١٦٤٢) L نقل توبه رزق هر سرمست.

عقل با حس زین طلسمات دو رنگ • چون محمّد با ابو جهلان بجنگ
کافران دیدند احمدرا بشر • چون ندیدند از وی اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
خاك زن در دیدهٔ حس‌بین خویش • دیدهٔ حس دشمن عقلست و کیش
دیدهٔ حس‌را خدا اعماش خواند • بُت‌پرستش گفت و ضدّ ماش خواند
زآنك او کف دید و دریارا ندید • زآنك حالی دید و فردارا ندید
خواجهٔ فردا و حالی پیش او • او نمی‌بیند زگنجی یك تسو
ذرّهٔ زآن آفتاب آرد پیام • آفتاب آن ذرّه‌را گردد غلام
قطرهٔ کز بحر وحدت شد سفیر • هفت بحر آن قطره‌را باشد اسیر
گر کف خاکی شود چالاك او • پیش خاکش سر نهد افلاك او
خاك آدم چونك شد چالاك حق • پیش خاکش سر نهاد اَملاك حق
اَلسَّمآء اَنْشَقَّت آخر از چه بود • از یکی چشمی که خاکی گشود
خاك از دُردی نشیند زیر آب • خاك بین کز عرش بگذشت از شتاب
آن لطافت پس بدان کز آب نیست • جز عطای مُبدع وهّاب نیست
گر کند سُفلی هوا و ناررا • ور زگُل او بگذراند خاررا
حاکمست و یَفْعَلُ ٱللّه ما یَشا • او زعَین درد انگیزد دوا
گر هوا و ناررا سفلی کند • تیرگی و دُردی و ثِقلی کند
ور زمین و آب‌را عُلوی کند • راهِ گردون‌را بپا مطوی کند
پس یقین شد که تُعِزُّ مَنْ تَشا • خاکی‌را گفت پرها بر گشا
آتشی‌را گفت رَو ابلیس شو • زیرِ هفتم خاك با تلبیس شو
آدم خاکی برَو تو بر سُها • ای بلیس آتشی رَو تا ثَری

(۱۶۰۵) L .طلسم هفت‌رنگ (۱۶۰۸) D .اعما بخواند
(۱۶۱۰) ABL Bul. .جز تسِ (۱۶۱۴) DL .سر نهد
(۱۶۱۵) L .خاکی بر گشود (۱۶۱۶) A .از عرش
(۱۶۱۹) L Bul. .حاکمست او A .کو زعین درد
(۱۶۲۰) D om. In L verses ۱۶۲۰ and ۱۶۲۱ are transposed.
(۱۶۲۱) D om. (۱۶۲۴) L .تو بر سما

پس خداعیرا خداعی شد جزا • کاسه زن کوزه بخور اینك سزا
گر بُدی با تو ورا خندهٔ رضا • صد هزاران گُل شگفتی مر ترا
چون دلِ او در رضا آرد عمل • آفتابی دان که آید در حَمَل
زو بخندد هر نهار و هر بهار • درهم آمیزد شکوفه و سبزهزار
صد هزاران بلبل و قُمْری نوا • افگنند اندر جهانِ بینوا
چونك برگِ روحِ خود زرد و سیاه • میببینی چون ندانی خشمِ شاه
آفتابِ شاه در بُرْجِ عتاب • میکند رُوها سِیَه همچون کباب
آن عُطاردرا وَرَقها جانِ ماست • آن سپیدی وآن سیه میزانِ ماست
باز منشورے نویسد سرخ و سبز • تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نَسْخِ نوبهار • چون خطِ قَوْس و قُزَح در اعتبار

شکس تعظیمِ پیغام سلیمان علیه السّلام در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد،

رحمتِ صدتو بر آن بلقیس باد • که خدایش عقلِ صدمَرْده بداد
هُدْهُدے نامه بیاورد و نشان • از سُلَیْمان چند حرفی با بیان
خواند او آن نکتهای با شُمول • با حقارت ننگرید اندر رسول
چشم هدهد دید و جان عَنْقاش دید • حِس چو کَفّی دید و دل دریاش دید

(١٥٩١) L بس خداعی. (١٥٩٤) AL Bul. هم بهار و هم نهار.

(١٥٩٥) After this verse L adds:

چون نشانی تو خزانرا از بهار • چون بدانی رمز خنده در شمار

(١٥٩٧) A سیاه. L همچون کباب.

(١٥٩٨) Bul. آن سفید و آن سیه. D میزانهاست. (١٦٠٠) L Bul. قوس قزح.

Heading: Bul. om. پیغام. After the Heading Bul. adds:

شد برین معنا بیك قصّه بیان • حصّهیاب قصّه باش ای نکتهدان

(١٦٠٢) AB om.

(١٦٠٤) BL جسم هدهد دید. D جُو کفّ. L چو کف, corr. to چون کف.

تا غلام خاص‌را گردن زنند • بیغ اورا از زمانه بر کنند
چون شود فانی چو جانش شاه بود • بیخ او در عصمت الله بود
شاه از آن اسرار واقف آمده • همچو بو بکر ربابی تن زده
در تماشای دل بدگوهران • میزدی خنبك بر آن کوزه‌گران
مکر میسازند قومی حیله‌مند • تا که شه‌را در فقاعی در کنند
پادشاهی بس عظیمی بی کران • در فقاعی کی بگنجد ای خران
از برای شاه دامی دوختند • آخر این تدبیر ازو آموختند
نحس شاگردی که با استاد خویش • همسری آغازد و آید بپیش
با کدام استاد استاد جهان • پیش او یکسان هویدا و نهان
چشم او ینظر بنور الله شده • پرده‌های جهل‌را خارق بده
از دل سوراخ چون کهنه گلیم • پرده بندد بپیش آن حکیم
پرده می‌خندد برو با صد دهان • هر دهانی گشته اشکافی بر آن
گوید آن استاد مر شاگردرا • ای کم از سگ نیستت با من وفا
خود مرا استا مگیر آهن‌گسل • همچو خود شاگرد گیر و کوردل
نه از منت یاریست در جان و روان • بی منت آبی نمی‌گردد روان
پس دل من کارگاه بخت تست • چه شکنی این کارگاه ای نادرست
گویی پنهان می‌زنم آتش‌زنه • نه بقلب از قلب باشد روزنه
آخر از روزن ببیند فکر تو • دل گواهی دهد از ذکر تو
گیر در رویت نمالد از کرم • هرچه گویی خندد و گوید نعم
او نمی‌خندد زذوق مالشت • او همی‌خندد بر آن اشکالشت

(۱۰۷۵) Bul. قوم. (۱۰۷۸) L همسری اندیشد. (۱۰۸۰) A چارق بد.
(۱۰۸۴) Bul. گفت آن استاد. A کای کم از سگ. (۱۰۸۶) B کارگاه بخش تست.
(۱۰۸۷) BDL Bul. گوییش پنهان زنم. For گویی (ـ ‿) cf. ۱ ۳۹۰.
(۱۰۸۸) L حال for فکر. Bul. گواهی میدهد. AB Bul. زین ذکر. L قال for ذکر.
(۱۰۸۹) L زآن برویت در نمالد.
(۱۰۹۰) D مالش‌است. D اشکالشست. A اشکالشت.

تا که خوفت زاید از ذات اَلشِّمال ٭ لذّت ذاتَ اَلْیَمین یُرْجَی اَلرِّجال

تا دو پَر باشی که مرغِ یك‌پره ٭ عاجز آمد از پریدن ای سَرَه

یا رها کن تا نیایم در کلام ٭ یا بده دستور تا گویم تمام

ورنه این خواهی نه آن فرمان تراست ٭ کس چه داند مر ترا مَقْصد کجاست

جانِ ابرٰهیم باید تا بنور ٭ بیند اندر نار فردوس و قُصور

پایه پایه بر رود بر ماه و خَور ٭ تا نماند همچو حلقه بندِ دَر

چون خلیل از آسمانِ هفتمین ٭ بگْذرد که لاَ اُحِبُّ اَلْآفِلِین

این جهانِ تن غَلَطانداز شد ٭ جز مر آنرا کو زشهوت باز شد

تتمّهٔ حسد آن حشم بر آن غلام خاص سلطان،

قصّهٔ شاه و امیران و حسد ٭ بر غلامِ خاص و سلطانِ خِرَد

دُور ماند از جرِّ جَرّارِ کلام ٭ باز باید گشت و کرد آنرا تمام

باغبانِ مُلك با اقبال و بخت ٭ چون درختی‌را نداند از درخت

آن درختی‌را که تلخ و رَد بود ٭ وآن درختی که یکش هفصد بود

کی برابر دارد اندر تربیت ٭ چون ببیندشان بچشمِ عاقبت

کآن درختان‌را نهایت چیست بَر ٭ گرچه یکسانند این دَم در نظر

شیخ کو یَنْظُرْ بِنُورِ اَللّه شد ٭ از نهایت وز نُخُست آگاه شد

چشمِ آخُرِین ببست از بهرِ حق ٭ چشمِ آخِرِین گشاد اندر سبق

آن حسودان بَد درختان بوده‌اند ٭ تلخ‌گوهر شوربختان بوده‌اند

از حسد جوشان و کف می‌ریختند ٭ در نهانی مکر می‌انگیختند

(۱۰۵٤) ABL Bul. عاجز آید. L بریدن یکسره. (۱۰۵٦) A داند که ترا. L تا ترا.

(۱۰۵۸) L تا نماند بند حلقه در بدر. (۱۰٦۱) L om. و before سلطان.

(۱۰٦۳) A و با اقبال. (۱۰٦٤) AD هفتصد.

(۱۰٦۷) Bul. اللّه شد. Bul. آگه شد.

(۱۰٦۸) B in the first hemistich آخُرین and in the second آخِرین. D transposes the two words. L in the first hemistich چشم آلت‌بین. (۱۰۷۰) AB om. و.

این محبّت هم نتیجهٔ دانش‌است • کی گزافه بر چنین تختی نشست
دانشِ ناقص کجا این عشق زاد • عشق زاید ناقص امّا بر جماد
بر جمادی رنگِ مطلوبی چو دید • از صفیری بانگِ محبوبی شنید
دانشِ ناقص نداند فرق‌را • لاجرم خورشید داند برق‌را
چونك ملعون خواند ناقص‌را رسول • بود در تأویل نقصانِ عُقول
زآنك ناقص‌تن بود مرحومِ رَحْم • نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم
نقصِ عقل است آنك بَد رنجوریست • موجبِ لعنت سزاے دُوریست
زآنك تکمیلِ خِرَدها دُور نیست • لیك تکمیلِ بدن مقدور نیست
کفر و فرعونیِّ هر گبرِ بعید • جمله از نقصانِ عقل آمد پدید
بهرِ نقصانِ بدن آمد فَرَج • در نُبی که مَا عَلَی ٱلْأَعْمَی حَرَج
برق آفل باشد و بس بی وفا • آفل از باقی ندانی بی صفا
برق خندد بر که می‌خندد بگو • بر کسی که دل نهد بر نورِ او
نورهای چرخ ببْریده‌پَی است • آن چو لا شَرْقی ولا غَرْبی کی است
برق‌را چون یَخْطَفُ ٱلْأَبْصَار دان • نورِ باقی‌را همه أنصار دان
بر کفِ دریا فرس‌را راندن • نامهٔ در نورِ برقی خواندن
از حریصی عاقبت نادیدنست • بر دل و بر عقلِ خودِ خندیدنست
عاقبت‌بین‌است عقل از خاصیت • نفس باشد کو نبیند عاقبت
عقل کو مغلوبِ نفس او نفس شد • مُشتری ماتِ زُحَل شد نحس شد
هم درین نحسی بگردان این نظر • در کسی که کرد نحست در نگر
آن نظر که بنگرد این جرّ و مَد • او زنحسی سوے سعدی نَقْب زد
زآن همی‌گرداندت حالی بحال • ضد بضد پیدا کنان در انتقال

(۱۰۳۲) B که گزافه. (۱۰٤۰) A کبر for کفر. D فرعونی که هر گَبْر. AB فرعونی
گبر عنهد. L و هر کبر. (۱۰٤۲) Bul. نداند. (۱۰٤۳) Bul. برق می‌خندد چه
کی کو. Bul. میخندد بگو. (۱۰٤٤) Bul. آنکه لا شرقی.
(۱۰٤۵) L Bul. برقرا خود. (۱۰۵۱) L آن گواه ار بنگرد. L Bul. این جزر و مد.
(۱۰۵۲) A ضد ضد.

او چنین خوش میخورد کز ذوقِ او • طبعها شد مشتهی و لقمه‌جو
چون بخورد از تلخیش آتش فُروخت • هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت
ساعتی بی‌خود شد از تلخیْ آن • بعد از آن گفتش که ای جان و جهان
نوش چون کردی تو چندین زهررا • لطف چون انگاشتی این قهررا
این چه صبرست این صبوری از چه رُوست • یا مگر پیشِ تو این جانت عدوست
چون نیاوردی بحیلت حُجّتی • که مرا عذریست بَس کُن ساعتی
گفت من از دستِ نعمت‌بخشِ تو • خورده‌ام چندان که از شرم دوتو
شرم آمد که یکی تلخ از کَفَت • من ننوشم ای تو صاحب معرفت
چون همه اَجْزام از اِنعامِ تو • رُسته‌اند و غرقِ دانه و دامِ تو
گر زیك تلخی کنم فریاد و داد • خاكِ صد ره بر سرِ اجزام باد
لذّتِ دستِ شکربخشت بداشت • اندرین بطّیخ تلخی کی گذاشت
از محبّت تلخها شیرین شود • از محبّت مِسها زرّین شود
از محبّت دُردها صافی شود • از محبّت دَردها شافی شود
از محبّت مرده زنده می‌کنند • از محبّت شاه بنده می‌کنند

(۱۵۱۸) D شد مشتری. (۱۵۲۰) Bul. ساعتی بیخوش. Bul. جان جهان. (۱۵۲۲) AB Bul. این چه صبری. (۱۵۲۴) B از مرگم دوتو. (۱۵۲۵) In the second hemistich Bul. has ناگهان دیدم کم زآن وافقت. (۱۵۲۶) D om. و before غرق. A غرقه دانه دام تو. (۱۵۲۷) L خاك خواری. (۱۵۳۰) After this verse L adds:

از محبّت خارها گل میشود • وز محبّت سرکها مل میشود

(۱۵۳۱) After this verse L adds:

از محبّت دار تختی می‌شود • وز محبّت بار بختی می‌شود
از محبّت سجن گلشن میشود • وز محبّت خانه روشن می‌شود
از محبّت خار سوسن می‌شود • بی محبّت موم آهن می‌شود
از محبّت نار نوری می‌شود • وز محبّت دیو حوری می‌شود
از محبّت سنگ روغن می‌شود • بی محبّت روضه گلخن میشود
از محبّت حزن شادی میشود • وز محبّت غول هادی می‌شود
از محبّت نیش نوشی می‌شود • بی محبّت شیر موشی می‌شود
از محبّت سقم صحّت می‌شود • وز محبّت قهر رحمت میشود

بارِ بازرگان چو در آب اوفتد * دست اندر کالهٔ بهتر زند
چونك چیزی فوت خواهد شد درآب * ترکِ کمتر گوی و بهتررا بیاب

ظاهر شدن فضل و زیرکیٔ لقمان پیش امتحان کنندگان،

هر طعامی کآوریدندی بوَی * کس سوی لقمان فرستادی زپَی
تا که لقمان دست سوی آن برَد * قاصدا تا خواجه پس‌خوردهٔش خورَد
سُؤرِ او خوردی و شور انگیختی * هر طعامی کآن نخوردی ریختی
ور بخوردی بی دل و بی اشتها * این بود پیوندیٔ بی انتها
خربزهٔ آورده بودند ارمغان * گفت رَو فرزند لقمان‌را بخوان
چون بُرید و داد اورا یك بُرین * همچو شکّر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد داد اورا دُوُم * تا رسید آن کَرچها تا هفدَهُم
ماند کرجی گفت این‌را من خورم * تا چه شیرین خربزه‌است این بنگرم

(۱۵۰۸) L has in the second hemistich: کشتیٔ مالش بغرقاب اوفتد. After this verse L adds:

هرچه نازلتر بدریا افگند * دست اندر کالهٔ بهتر زند

(۱۵۰۹) Bul. گو for گوی. L گیر. After this verse L adds:

نقد ایمانرا بطاعت گوش دار * تا زروی حق نگردی شرمسار
چونك نقدترا نگهداری کنی * حرص و غفلت‌را برد دیو دنی
خواجهٔ لقمان چو لقمانرا شناخت * بنده بود اورا و با او عشق باخت

Bul. adds:

از دل و جان نقد ایمانرا بدار * تا نباشی روز محشر شرمسار
چونکه نقدت بود محفوظ ورع * نفس و شیطان از تو باشد بی طمع

Heading: L om. (۱۵۱۱) ABL Bul. پس‌خوردش. (۱۵۱۲) ABL Bul. کو نخوردی.

(۱۵۱۴) L has in the second hemistich: لیك غایب بود لقمان از میان. After this verse Bul. adds:

چون بر آمد جای خود لقمان دوان * کاردرا پس دست زد خواجه همان

L adds:

گفت خواجه با غلامی کای فلان * زود رو فرزند لقمان‌را بخوان
چونك لقمان آمد و پیشش نشست * خواجه پس بگرفت سکّینی بدست

(۱۵۱۶) D کرچها. L برغها.

تو درشتی کن مرا دشنام ده • مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترکِ خدمت خدمتِ تو داشتم • تا بغربت تخمِ حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند • تا گمان آید کی ایشان بنده‌اند
چشم‌پُر بودند و سیر از خواجگی • کارهارا کرده‌اند آمادگی
این غلامانِ هوا بر عکسِ آن • خویشتن بنموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه رهِ افگندگی • نآید از بنده بغیرِ بندگی
پس از آن عالَم بدین عالَم چنان • تعبیتها هست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان ازین حالِ نهان • بود واقف دیده بود از وی نشان
راز میدانست خوش میراند خر • از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست • لیک خشنودئ لقمان‌را بجُست
زآنک لقمان‌را مراد این بود تا • کس نداند سرِّ آن شیر و فتی
چه عجب که سِر زبَد پنهان کنی • این عجب که سِر زخود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمانِ خود • تا بود کارت سلیم از چشمِ بد
خویش‌را تسلیم کن بر دامِ مُزد • وآنگه از خود بی زخود چیزی بدزد
میدهند افیون بمردِ زخم‌مند • تا که پیکان از تنش بیرون کَنند
وقتِ مرگ از رنج اورا میدرند • او بدآن مشغول شد جان میبرند
چون بهر فکری که دل خواهی سپرد • از تو چیزی در نهان خواهند بُرد
هرچه اندیشی و تحصیلی کنی • می درآید دزد از آن سو کایمنی
پس بدآن مشغول شو کآن بهترست • تا زتو چیزی بَرَد کآن کهترست

(١٤٨٩) A توفیری. (١٤٩٢) Bul. om. و.
(١٤٩٣) B om. AL Bul. وین غلامان. L میر عقل. (١٤٩٤) Bul. بغیر از بندگی.
(١٤٩٥) L این بذان. (١٤٩٦) B om.
(١٤٩٧) ABL Bul. و خوش.
(١٤٩٩) L شیر فتی. (١٥٠٠) ABL چه عجب گر سر.
(١٥٠٣) A میدهد, and so D. L بیرون کشند.
(١٥٠٦) D Bul. هرچه تحصیلی کنی ای معتنی, and so B, which has ای مغتنی.

شـاه آن دان کو زشاهی فارغست ٭ بی مَـه و خورشید نورش بازغست
مخزَن آن دارد که مخزن ذاتِ اوست ٭ هستی او دارد که با هستی عَدوست
خواجـهٔ لقمان بظاهـر خواجه‌وَش ٭ در حقیقت بنـدهٔ لقمان خواجه‌اش
در جهان بازگونه زین بسیست ٭ در نظرشان گوهری کم از خسیست
هـر بیابان‌را مفـازه نـام شـد ٭ نام و رنگی عقلشان‌را دام شـد
یك گُرُه‌را خود مُعَـرِّف جامه‌است ٭ در قَبـا گوینـد کو از عامه‌است
یك گُرُه‌را ظاهـرِ سالـوسِ زهـد ٭ نور بایـد تـا بود جاسـوسِ زهـد
نور باید پاك از تقلیـد و غَوْل ٭ تا شناسد مردرا بی فعل و قول
در رود در قلبِ او از راهِ عقل ٭ نقـدِ او بینـد نباشـد بنـدِ نقل
بندگانِ خـاصِ عَـلّامُ ٱلْغُیُوب ٭ درِ جهانِ جان جواسیسُ ٱلْقُلُوب
در درونِ دل در آید چون خیال ٭ پیشِ او مکشوف باشد سـرِّ حـال
در تنِ گُنْجِشك چه بُود برگ و ساز ٭ که شود پوشیده آن بر عقـلِ باز
آنك واقف گشت بـر اسـرارِ هُو ٭ سرِّ مخلوقـات چـه بُود پیـشِ او
آنك بـر افلاك رفتـارش بود ٭ بر زمین رفتن چـه دشوارش بود
در کفِ داود کآهن گشت موم ٭ موم چـه بُود در کفِ او ای ظلوم
بود لقمان بنده‌شکلی خواجـهٔ ٭ بندگی بـر ظاهـرش دیبـاجـهٔ
چون رود خواجـه بجایِ ناشناس ٭ در غلامِ خویـش پوشانـد لبـاس
او بپوشـد جامه‌ای آن غـلام ٭ مـر غـلامِ خویش‌را سازد اِمام
در پَیَش چون بندگان در ره شود ٭ تـا نیـابـد زو کسی آگـه شود
گوید ای بندهٔ تو رَو بر صدر شین ٭ من بگیرم کفش چون بندهٔ کهین

(۱۴۷۰) D کی با هستی. (۱۴۷۱) AB om. the *hamza* of بندهٔ.
(۱۴۷۳) A نام رنگی. (۱۴۷۶) D در فعل. L از فعل.
(۱۴۸۰) B Bul. چیست از برگ و ساز. In D this and the next verse are transposed.
(۱۴۸۴) DL شکل خواجهٔ. B در ظاهرش.
(۱۴۸۵) L میری for خواجه. (۱۴۸۷) D originally تا نباشد.
(۱۴۸۸) A ای بندهٔ برو. AB Bul. در صدر. A نشین.

مـا محبّ و صادق و دل‌خستـه‌ایم • در دو عالَم دل بتو در بستـه‌ایم
فحـش آغازیـد و دشنام از گزاف • گفت او دیوانگانـه زی و قـاف
برجهید و سنگ پرّان کرد و چوب • جملگی بگریختنـد از بیمِ کوب
قهقهـه خندیـد و جنبانیـد سـر • گفت بادِ ریشِ این یاران نگـر
دوستان بین کو نشانِ دوستان • دوستان‌را رنج باشـد همچو جان
کی کران گیرد زرنجِ دوست دوست • رنج مغز و دوستی آنرا چو پوست
نـه نشانِ دوستی شـد سرخَوشی • در بـلا و آفـت و محنت‌کَشی
دوست همچون زر بلا چون آتش‌است • زرّ خالص در دلِ آتش خوش‌است

امتحان کردن خواجهٔ لقمان زیرکئ لقمان‌را،

نـه که لُقمان‌را که بنـدهٔ پاك بود • روز و شب در بندگی چالاك بود
خواجـه‌اش می‌داشتی در کار پیش • بهترش دیدی زفرزنـدانِ خویـش
زآنك لقمان گرچه بنـده‌زاد بود • خواجـه بود و از هوا آزاد بود
گفت شاهی شیخ‌را انـدر سخن • چیزی از بخشش زمن درخواست کن
گفت ای شه شرم ناید مـر تـرا • که چنین گویی مـرا زین برتر آ
من دو بنـده دارم و ایشان حقیر • وآن دو بـر تو حاکمانـنـد و امیر
گفت شه آن دو چه اند آن زَلّتست • گفت آن یك خشم و دیگر شهوتست

(١٤٥٤) Bul. محبِّ صادق. After this verse L adds:

رازرا از دوستان پنهان مکن • درمیان نه راز و قصد جان مکن

(١٤٥٨) L رنج کی باشد زجان.   (١٤٥٩) A کی گران گردد.

(١٤٦٠) D originally در بلا و محنت و آفت‌کشی, and so L, which om. و after محنت.   (١٤٦٢) L همچو آن لقمان که. A روز شب.

(١٤٦٣) A خواجه اورا داشتی.

(١٤٦٤) L Bul. بنده زاده. L Bul. آزاده. After this verse A Bul. have the Heading حکایت, which is suppl. in D.

(١٤٦٨) L آن دو کیند. Bul. ذلّتست.

تـا ززخمِ لَخْتِ یابم مَن حیـات ‌٭ چون قتیل از گاوِ موسی ای ثِقات
تـا ززخمِ لختِ گـاوی خَوش شوم ‌٭ همچو کُشتهٔ گـاوِ موسی گَش شوم
زنـده شـد کُشتـه ززخمِ دُمِّ گـاو ‌٭ همچو مِسّ از کیمیا شد زرِّ سـاو
کُشته بر جَست و بگفت اسـراررا ‌٭ وا نمود آن زمـرهٔ خون‌خوارِرا
گفت روشن کین جماعت کُشته‌انـد ‌٭ کین زمان در خصیمم آشفته‌انـد
چونك کُشته گردد این جسمِ گران ‌٭ زنـده گـردد هستیِ اسرارْدان
جانِ او بیند بهشت و نـاررا ‌٭ بـاز دانـد جملـهٔ اسـراررا
وا نمـایـد خونیـانِ دیـورا ‌٭ وا نمـایـد دامِ خُـدعـه و ریورا
گاو کُشتن هست از شرطِ طریق ‌٭ تا شود از زخمِ دُمّش جان مُفیق
گاوِ نفسِ خویش‌را زُوتـر بکُـش ‌٭ تـا شود رُوحِ خفی زنـده و بهُـش

رجوع بحکایت ذا النّون قدّس اللّه روحه،

چون رسیدند آن نفر نزدیكِ او ‌٭ بانگ بـر زد هَی کیانیـد اِتَّقُوا
بـا ادب گفتنـد مـا از دوستان ‌٭ بهـرِ پرسش آمدیم اینجـا بجان
چونی ای دریـای عقلِ ذو فنون ‌٭ این چه بُهتانست بـر عقلت جنون
دودِ گلخن کَی رسـد در آفتـاب ‌٭ چون شود عنقا شکستـه از غراب
وا مگیر از ما بیـان کن این سخن ‌٭ مـا محبّانیم بـا مـا این مکن
مـر محبّـانـرا نشایـد دُور کرد ‌٭ بـا برُوپوش و دغل مغرور کرد
رازرا انـدر میـان آور شها ‌٭ رُو مکن در ابـر پنهانی مَها

(۱۴۳۷) L از گاو عالم, corr. in marg. (۱۴۳۸) In marg. D. B کشته و گاو موسی.
(۱۴۳۹) In marg. D. A زمسّ دمّ گاو. (۱۴۴۰) A وا نمودن زمرهٔ.
(۱۴۴۱) Bul. این جماعت. L در خصیم بر بشته‌اند.
(۱۴۴۴) B خونیان و دیورا. (۱۴۴۶) D زودتر. ABL Bul. om. و.
Heading: L Bul. ذو النون.
(۱۴۵۲) Bul. و دغل مهجور کرد.

اسپِ سُکسُك میشود رهوار و رام • خرس بازی میکند بُز هم سلام
رفت انـدر سگ زآدمیان هوس • تا شُبان شد یا شکاری یا حَرَس
در سگِ اصحاب خوبی زآن رُفود • رفت تـا جویاے اللّـه گشتـه بود
هر زمان در سینـه نوعی سَر کند • گاه دیو و گه مَلَك گـه دام و دد
زآن عجب بیشه که هر شیر آگهست • تـا بـدامِ سینهـا پنهـان رهست
دزدیی کن از درون مرجانِ جان • ای کم از سگ از درونِ عارفان
چونك دزدی باری آن دُرِّ لطیف • چونك حامل میشوی باری شریف

فهم کردن مریدان که ذا النّون دیوانه نشده‌است قاصد کرده‌است،

دوستان در قصّهٔ ذا النّون شدنـد • سوی زنـدان و در آن رأیی زدند
کین مگر قاصد کند یا حکمتیست • او درین دین قبلـهٔ و آیتیست
دُور دُور از عقلِ چون دریای او • تـا جنون باشد سَفَـه‌فرمـای او
حـاش للّـه از کمالِ جـاهِ او • کابـرِ بیمـارے بپوشـد مـاهِ او
او زشـرِّ عامـه اندر خانـه شـد • او زننگِ عاقلان دیوانـه شـد
او زعارِ عقلِ کُـندِ تن‌پـرست • قاصدا رفتست و دیوانـه شدست
کـه ببندیدم قوی وز سـازِ گـاو • بـر سر و پشتم بزن وین‌را مکـاو

(۱۴۲۳) A om. و. (۱۴۲۴) L رفت در سگ زآدمی حرص و هوس. Bul. یا شبان شد.
(۱۴۲۵) D وقود. BL Bul. وفود, and so apparently A. A رفته.
(۱۴۲۶) L گه شیاطین گه ملك گه دیو و دد. (۱۴۲۷) L که از شیر.
(۱۴۲۸) L از در و مرجان جان. (۱۴۲۹) After this verse L adds:

چونك ذو النون سوی زندان رفت شاد • بند بر پـا دست بر سر زافتاد
دوستان از هر طرف بنهاد رو • سوی زندان بهر پرسش بهر او

Heading: B ذو النون. Bul. شیخ ذو النون مصری. Bul. دیوانه نشده قاصدا.
(۱۴۳۰) Bul. ذو النون. L مجنون. (۱۴۳۲) L باشد جگرفرسای او!.
(۱۴۳۵) Bul. و تن‌پرست. (۱۴۳۶) BDL که ببندم ای فتی وز ساز گو. A سار گاو. L بر سر و پایم.

چون دلِ آن شاه زیشان خون بُوَد * عصمتِ وَأَنْتَ فِیهِمْ چون بُوَد
زرِّ خالص‌را و زرگررا خطر * باشد از قلّابِ خاین بیشتر
یوسفان از رشکِ زشتان مخفیند * کز عَدُو خوبان در آتش می‌زیند
یوسفان از مکرِ اِخْوان در چَه‌اند * کز حسد یوسف بگرگان می‌دهند
از حسد بر یوسفِ مصری چه رفت * این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوبِ حلیم * داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم
گرگِ ظاهر گِرْدِ یوسف خود نگشت * این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذرِ لَبِق * آمده کاِنّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِق
صد هزاران گرگ‌را این مکر نیست * عاقبت رُسوا شود این گرگ بیست
زآنك حشرِ حاسدان روزِ گزند * بی گمان بر صورتِ گرگان کنند
حشرِ پُر حرصِ خسِ مردارخوار * صورتِ خوکی بود روزِ شمار
زانیان‌را گندِ اندامِ نهان * خمرخواران‌را بود گندِ دهان
گندِ مخفی کآن بدلها می رسید * گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشهٔ آمد وجودِ آدمی * بر حَذَر شو زین وجود ار زآن دَمی
در وجودِ ما هزاران گرگ و خوك * صالح و ناصالح و خوب و خشوك
حکم آن خُوراست کآن غالبترست * چونك زَر بیش از مِس آمد آن زَرست
سیرتی کآن در وجودت غالبست * هم بر آن تصویر حشرت واجبست
ساعتی گرگی در آید در بشر * ساعتی یوسف‌رخی همچون قمر
میرود از سینها در سینها * از رهِ پنهان صلاح و کینها
بلك خود از آدمی در گاو و خر * می‌رود دانایی و علم و هنر

(۱۴۰۷) A رفت for زفت. (۱۴۰۸) D یعقوب زین گرگ حلیم.
(۱۴۰۹) A om. حسد. (۱۴۱۰) L وچه زخم لبق, corr. in marg. B انّا.
(۱۴۱۲) Bul. و مردارخوار. D صورت گرگی, corr. by a later hand.
(۱۴۱۴) L Bul. گند *bis*. (۱۴۱۷) A om. و before خوب.
(۱۴۱۸) A حکم آن خوارست. L حکم او آن خرست. Bul. حکم آن خوبست.

آمدن دوستان ببیمارستان جهت ذا النّون قدّس الله سرّه العزیز،

این چنین ذا النّونِ مصری‌را فتاد • کاندرو شور و جنون نو بزاد
شور چندان شد که تا فوقِ فلك • می‌رسید از وی جگرهارا نمك
هین منه تو شورِ خود ای شوره‌خاك • پهلوی شورِ خداوندانِ پاك
خلق‌را تابِ جنونِ او نبود • آتشِ او ریشهاشان می‌ربود
چونك در ریشِ عوامّ آتش فتاد • بند کردندش بزندانی نهاد
نیست امکان واکشیدن این لگام • گرچه زین ره تنگ می‌آیند عام
دیده این شاهان زعامّه خوفِ جان • کین گُرُه کورند و شاهان بی‌نشان
چونك حکم اندر کفِ رندان بود • لاجرم ذا النّون در زندان بود
یك‌سواره میرود شاهِ عظیم • در کفِ طفلان چنین دُرِّ یتیم
دُرِّ چه دریا نهان در قطرهٔ • آفتابی مخفی اندر ذرّهٔ
آفتابی خویش‌را ذرّه نمود • واندك اندك رُویِ خودرا بر گشود
جملهٔ ذرّات در وی مَحْو شد • عالم از وی مست گشت و صَحْو شد
چون قلم در دستِ غدّاری بود • بی گمان منصور بر داری بود
چون سفیهان‌راست این کار و کیا • لازم آمد يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَا
انبیارا گفته قومِ راه‌گُم • از سفه إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ
جهلِ ترسا بین امان انگیخته • زآن خداوندی که گشت آویخته
چون بقولِ اوست مصلوبِ جهود • پس مرورا امن کَی تاند نمود

Heading: Bul. جهت برش (پرسش) ذو النون مصری, and so L, which has پرسیدن.
(۱۳۸۶) L Bul. ذو النون. ذو النون. (۱۳۸۷) A فرق فلك.
(۱۳۹۰) L بزندان رو نهاد. (۱۳۹۱) L لجام. L تنگ میدارند عام.
(۱۳۹۲) A دید این شاهان. (۱۳۹۳) Bul. ذو النون.
(۱۳۹۵) Bul. در چه دریای نهان. L درّ دریای نهان. L درج اندر.
(۱۳۹۸) A بر دست غدّاری. (۱۴۰۱) D جهل ترسایان امان. A Bul. شد آویخته. In BD vv. ۱٤٠١ and ۱٤٠٢ are transposed.

پاکیِ محدودِ تو خواهد مدد * ورنه اندر خرج کم گردد عَدَد
آب گفت آلوده‌را در من شتاب * گفت آلوده که دارم شرم از آب
گفت آب این شرم بی من کی رود * بی من این آلوده زایل کی شود
زآب هر آلوده کو پنهان شود * اَلْحَیاءُ یَمْنَعُ ٱلْإِیمانَ بود
دل زپایهٔ حوضِ تن گلناك شد * تن زآبِ حوضِ دلها پاك شد
گِردِ پایهٔ حوضِ دل گَرْد ای پسر * هان زپایهٔ حوضِ تن میکن حذر
بحرِ تن بر بحرِ دل برهم زنان * در میانشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیان
گر تو باشی راست ور باشی توکژ * پیشتر می‌غژ بدو واپس مغژ
پیشِ شاهان گر خطر باشد بجان * لیك نشکیبند ازو باهِمّتان
شاه چون شیرین‌تر از شکّر بود * جان بشیرینی رود خوشتر بود
ای ملامت‌گر سلامت مر ترا * ای سلامت‌جُو تُوی واهِی ٱلْعُرَی
جانِ من کُوره‌است با آتش خوش است * کوره‌را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق‌را سوزیدنیست * هرکه او زین کُور باشد کوره نیست
برگِ بی‌برگی ترا چون برگ شد * جانِ باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن گرفت * روضهٔ جانت گُل و سوسن گرفت
آنچ خوفِ دیگران آن امنِ تُست * بط قَوی از بحر و مرغِ خانه سُست
باز دیوانه شدم من ای طبیب * باز سودایی شدم من ای حبیب
حلقهای سلسلهٔ تو ذو فُنون * هر یکی حلقه دهد دیگر جُنون
دادِ هر حلقه فُنونی دیگرست * پس مرا هر دَم جنونی دیگرست
پس فُنون باشد جُنون این شد مَثَل * خاصّه در زنجیرِ این میرِ اَجَل
آن چنان دیوانگی بگْسست بند * که همه دیوانگان پندم دهند

(۱۲۷۴) A Bul. نشکید. L نشکیبند عالی‌همّتان. (۱۲۷۵) L ملامت مر ترا. B توبی وهی العری. Bul. رها کن تو مرا. (۱۲۷۶) A Bul. جان من کورست. (۱۲۷۷) A سوزنده نیست. BL زین کوره باشد کور نیست. (۱۲۷۹) Bul. شادیهٔ افزون گرفت. L چون زغم شادیت افزونی گرفت. (۱۲۸۳) A درفنون. (۱۲۸۴) A Bul. فنون آمد جنون. (۱۲۸۵) Bul. کین همه. L بندم دهند.

صِبْغَةَ اللّه هست خُمِّ رنگِ هُو • پیسها یك‌رنگ گردد اندرو
چون در آن خُم افتد و گوییش قُمْ • از طرب گوید منم خُم لا تَلُم
آن منم خُم خود انا الحق گفتنست • رنگِ آتش دارد الّا آهنست
رنگِ آهن محوِ رنگِ آتش است • زآتشی می‌لافد و خامش‌وَش است
چون بسرخی گشت همچون زرِّ کان • پس انا النّارست لافش بی زبان
شد زرنگ و طبعِ آتش محتشم • گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شکّست و ظن • آزمون کن دست‌را در من بزن
آتشم من گر ترا شد مشتبه • رویِ خود بر رویِ من یکدم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا • هست مسجودِ ملایك زاجتبا
نیز مسجودِ کسی کو چون مَلَك • رَسته باشد جانش از طغیان و شك
آتشِ چه آهنِ چه لب ببند • ریشِ تشبیهِ مشبِّه‌را مخند
پای در دریا منه کم گو از آن • بر لبِ دریا خمُش کن لب گزان
گرچه صد چون من ندارد تابِ بحر • لیك من نشکیبم از غرقابِ بحر
جان و عقلِ من فدای بحر باد • خونبهای عقل و جان این بحر داد
تا که پایم می‌رود رانم درو • چون نماند پا چو بطّانم درو
بی ادب حاضر زغایب خوشترست • حلقه گرچه کژ بود نه بر درست
ای تن‌آلوده بگِردِ حوض گَرْد • پاك کَی گردد برونِ حوض مرد
پاك کو از حوض مهجور اوفتاد • او زپاکیْ خویش هم دُور اوفتاد
پاکیْ این حوض بی‌پایان بود • پاکیْ اجسام کم‌میزان بود
زآنك دل حوض‌است لیکن در کمین • سوی دریا راهِ پنهان دارد این

(۱۳۴۵) L Bul. رنگ خمّ هو. ABDL Bul. پیشها. (۱۳۴۸) AL زآنك آهن. L in the second hemistich زآنك آهن دارد و آهن‌وشست. (۱۳۵۱) A آتش من. D شکّیست. ABL Bul. بر من بزن. (۱۳۵۲) AL آتش من. ABL Bul. بر تو گر شد. (۱۳۵٤) A om. و. (۱۳۵۵) Bul. آتشی. Bul. آهنی. L مشبّه بر مخند. A بخند. (۱۳۵٦) ABL Bul. گوی. (۱۳۵۷) D تا که صد. (۱۳۵۸) A عقل و جان من. (۱۳۵۹) A om. (۱۳٦۰) A om. (۱۳٦۳) L او زطهر خویش. (۱۳٦٤) Bul. حوضیست.

دل بدستِ او چو مومِ نرم رام ٭ مُهرِ او گه ننگ سازد گاه نام
مُهرِ مومش حاکیِ انگشتریست ٭ باز آن نقشِ نگین حاکیِ کیست
حاکیِ اندیشهٔ آن زرگرست ٭ سلسلهٔ هر حلقه اندر دیگرست
این صدا در کوهِ دلها بانگِ کیست ٭ گه پُرست از بانگ این کُه گه تهیست
هرکجا هست او حکیم است اوستاد ٭ بانگِ او زین کوهِ دل خالی مباد
هست کُه کآوا مثنّا میکند ٭ هست کُه کآواز صدتا میکند
میزهاند کوه از آن آواز و قال ٭ صد هزاران چشمهٔ آبِ زلال
چون زکُه آن لطف بیرون میشود ٭ آبها در چشمها خون میشود
زآن شهنشاهِ همایون‌نعل بود ٭ که سراسر طُورِ سینا لعل بود
جان پذیرفت و خِرَد اجزای کوه ٭ ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نه زجان یك چشمه جوشان میشود ٭ نه بدن از سبزپوشان میشود
نه صدای بانگِ مشتاقی درو ٭ نه صفای جرعهٔ ساقی درو
کو حمیّت تا زتیشه وز کَلَند ٭ این چنین کُه‌را بکلّی بر کَنَند
بُولَکِ بر اجزای او تابد مهی ٭ بُولَکِ در وی تابِ مَه یابد رهی
چون قیامت کوهها را بر کَنَد ٭ بر سرِ ما سایه کی میافکند
این قیامت زآن قیامت کی کمست ٭ آن قیامت زخم و این چون مرهمست
هرکه دید این مرهم از زخم ایمنست ٭ هر بدی کین حُسن دید او مُحْسِن است
ای خنك زشتی که خوبش شد حریف ٭ وای گُل‌رویی که جُفتش شد خریف
نانِ مرده چون حریفِ جان شود ٭ زنده گردد نان و عینِ آن شود
هیزمِ تیره حریفِ نار شد ٭ تیرگی رفت و همه انوار شد
در نمك‌لان چون خرِ مرده فتاد ٭ آن خری و مردگی یکسو نهاد

(۱۴۲۴) L نامه سازد. (۱۴۲۹) DL کآواز مثنّا. (۱۴۳۰) AL میرهاند.
(۱۴۳۷) L Bul. بو که *bis*. (۱۴۳۸) AL in second hemistich: پس قیامت این
کرم کی میکند. D کیْ. (۱۴۳۹) D وآن قیامت زخم.
(۱۴۴۴) L Bul. نمکدان. A نمکسان نهاد.

چشمِ خود بشکن تو مشکن تیررا * چشمِ خشمت خون شمارد شیررا
بوسه ده بر تیر و پیشش شاه بر * تیرِ خون‌آلود از خونِ تو تر
آنچ پیدا عاجز و بسته و زبون * وآنچ ناپیدا چنان تُند و حرون
ما شکاریم این چنین دامی کراست * گویِ چوگانیم چوگانی کجاست
می‌دَرَد می‌دوزد این خیّاط کو * می‌دَمَد می‌سوزد این نفّاط کو
ساعتی کافر کند صدّیق‌را * ساعتی زاهد کند زندیق‌را
زانک مُخْلِص در خطر باشد زدام * تا زخود خالص نگردد او تمام
زانک در راهست و رهزن بی‌حدّست * آن رَهَد کو در امانِ ایزد است
آینهٔ خالص نگشت او مُخْلِص است * مرغ‌را نگرفته‌است او مُقْتَنِص است
چونك مُخْلَص گشت مُخْلِص باز رَست * در مقامِ امن رفت و بُرد دست
هیچ آیینه دگر آهن نشد * هیچ نانی گندمِ خرمن نشد
هیچ انگوری دگر غوره نشد * هیچ میوهٔ پخته باکوره نشد
پخته گرد و از تغیّر دور شو * رَو چو برهانِ محقِّق نور شو
چون زخود رَستی همه برهان شدی * چونك بندهٔ نیست شد سلطان شدی
ور عیان خواهی صلاحِ دین نمود * دیده‌هارا کرد بینا و گشود
فقررا از چشم و از سیمای او * دید هر چشمی که دارد نورِ هُو
شیخِ فعّالست بی آلت چو حق * با مریدان داده بی گفتی سبق

(۱۴۰۷) L خون نماید. (۱۴۰۸) AL خون آلوده. A خون جگر. از خون. In A the words تو تر have been written over جگر, app. by the original hand.

(۱۴۰۹) A Bul. بسته زبون. AB Bul. چنین.

(۱۴۱۰) D و چوگانی. (۱۴۱۳) L باشد مدام.

(۱۴۱۵) B Bul. write آینهٔ (with *izáfat*). A مقبض for مقتنص. D منقص, and so L in marg.

(۱۴۱۷) A گندمی. L نان گندمین.

(۱۴۲۱) Suppl. in marg. D. A om. Bul. گر عیان. L Bul. صلاح الدین.

(۱۴۲۲) Suppl. in marg. D. A om. B فقررا از جسم.

(۱۴۲۳) Suppl. in marg. D. A om. L Bul. بی گفتن.

پس ادب کن اسب‌را از خوی بد * ورنه پیشِ شاه باشد اسب رَد
چشمِ اسب از چشمِ شه رَهْبَر بود * چشمِ او بی چشمِ شه مضطر بود
چشمِ اسبان جز گیاه و جز چَرا * هرکجا خوانی بگوید نه چرا
نورِ حق بر نورِ حس راکب شود * آنگهی جان سوی حق راغب شود
اسب بی راکب چه داند رسمِ راه * شاه باید تا بداند شاه‌راه
سوی حسّی رَو که نورش راکبست * حس‌را آن نور نیکو صاحبست
نورِ حس‌را نورِ حق تزیین بود * معنیِ نُورٌ عَلَی نُور این بود
نورِ حسّی می‌کشد سوی ثَرَی * نورِ حقّش میبَرَد سوی عُلَی
زانک محسوسات دونتر عالمیست * نورِ حق دریا و حس چون شَبْنَمیست
لیك پیدا نیست آن راکب بَرُو * جز بآثار و بگفتارِ نکو
نورِ حسّی کو غلیظ است و گران * هست پنهان در سوادِ دیدگان
چونك نورِ حس نمی‌بینی زچشم * چون ببینی نورِ آن دینی زچشم
نورِ حس با این غلیظی مختفیست * چون خفی نبْود ضیایی کآن صفیست
این جهان چون خس بدستِ بادِ غیب * عاجزی پیشه گرفت و دادِ غیب
گه بلندش میکند گاهیش پست * گه دُرُستش میکند گاهی شِکست
گه یمینش می‌برد گاهی یسار * گه گُلستانش کند گاهیش خار
دست پنهان و قلم بین خط‌گزار * اسب در جولان و ناپیدا سوار
تیر پرّان بین و ناپیدا کمان * جانها پیدا و پنهان جانِ جان
تیررا مشکن که آن تیرِ شهیست * نیست پرتاوِ زشصتِ آگهیست
ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ گفت حق * کارِ حق بر کارها دارد سبق

(١٢٩٨) A بینی for دینی.
(١۴٠٠) A بدست و باد غیب. B پیش گرفت. AD داد عیب.
(١۴٠٢) Bul. یمینش میکند. After this verse L adds:
گه به بحرش می‌برد گاهی ببر * گاه خشکش میکند گاهیش تر
(١۴٠۴) D اسب ناپیدا و در جولان سوار.
(١۴٠۵) B تیر پرتاوی. Bul. نیست پرتابی. A و شصت. Bul. زشست. L زدست.

تا نمردست این چراغِ با گهر • هین فتیلش ساز و روغن زودتر
هین مگو فردا که فرداها گذشت • تا بکلّی نگذرد ایّامِ کشت
پندِ من بشنو که تن بندِ قویست • کهنه بیرون کن گرت میلِ نویست
لب ببند و کفِّ پُر زر بر گشا • بُخلِ تن بگذار پیش آور سخا
ترکِ شهوتها و لذّتها سخاست • هرکه در شهوت فرو شد بر نخاست
این سخا شاخیست از سروِ بهشت • وای او کز کف چنین شاخی بهشت
عُرْوَةُ ٱلْوُثْقَى است این ترکِ هوا • بر کَشَد این شاخ جانرا بر سما
تا بَرَد شاخِ سخا ای خوب‌کیش • مر ترا بالا کشان تا اصلِ خویش
یوسفِ حُسْنی و این عالَم چو چاه • وین رسن صبرست بر امرِ اله
یوسفا آمد رسن در زن دو دست • از رسن غافل مشو بیگه شدست
حمد للّه کین رسن آویختند • فضل و رحمت‌را بهم آمیختند
تا ببینی عالمِ جانِ جدید • عالمِ بس آشکارِ ناپدید
این جهانِ نیست چون هستان شده • وآن جهانِ هست بس پنهان شده
خاك بر بادست بازی میکند • کژنمایی پرده‌سازی میکند
اینك بر کارست بی‌کارست و پوست • وآنك پنهان است مغز و اصل اوست
خاك همچون آلتی در دستِ باد • بادرا دان عالی و عالی‌نژاد
چشمِ خاکی‌را بخاك افتد نظر • بادبین چشمی بود نوعی دگر
اسب داند اسب‌را کو هست یار • هم سواری داند احوالِ سوار
چشمِ حسّ اسب است و نورِ حق سوار • بی سواره اسب خود ناید بکار

(۱۲۶۸) B فتیلهٔش. A om. و. After this verse the Heading آفت تأخیر خیرات بفردا is suppl. in D. So Bul. (۱۲۶۹) L بگذرد. (۱۲۷۱) ABL Bul. و پیش.
(۱۲۷۴) Bul. عروة الوثقاست. L بر کشید. (۱۲۷۶) D چو چه.
(۱۲۷۷) L اندر رسن. Bul. بر زن. L تو دست. (۱۲۷۹) Bul. آشکارا.
(۱۲۸۰) D چون for بس, with پس written above. (۱۲۸۱) AB Bul. و بازی.
(۱۲۸۳) D عادل نژاد. (۱۲۸۴) L جسم خاکی.
(۱۲۸۶) L بی سوار این اسب. L جسم گل اسبست و نور دل سوار.

پس هلاك نار نور مؤمن است • زآنك بی ضد دفع ضد لا یمکن است
نار ضدّ نور باشد روز عدل • کآن ز قهر انگیخته شد این ز فضل
گر همی‌خواهی تو دفع شرّ نار • آب رحمت بر دل آتش گمار
چشمهٔ آن آب رحمت مؤمن است • آب حیوان روح پاك محسن است
پس گریزان است نفس تو ازو • زآنك تو از آتشی او آب جو
زآب آتش زآن گریزان می‌شود • کآتشش از آب ویران می‌شود
حسّ و فکر تو همه از آتش است • حسّ شیخ و فکر او نور خوش است
آب نور او چو بر آتش چکد • چك چك از آتش بر آید بر جهد
چون کند چك چك تو گویش مرگ و درد • تا شود این دوزخ نفس تو سرد
تا نسوزد او گلستان ترا • تا نسوزد عدل و احسان ترا
بعد از آن چیزی که کاری بر دهد • لاله و نسرین و سیسنبر دهد
باز پهنا می‌رویم از راه راست • باز گرد ای خواجه راه ما کجاست
اندر آن تقریر بودیم ای حسود • که خرت لنگست و منزل دور زود
سال بیگه گشت وقت کشت نه • جز سیه‌رویی و فعل زشت نه
کرم در بیخ درخت تن فتاد • بایدش بر کند و در آتش نهاد
هین و هین ای راه‌رو بیگاه شد • آفتاب عمر سوی چاه شد
این دو روزك را که زورت هست زود • پرّ افشانی بکن از راه جود
این قدر تخمی که ماندستت بباز • تا بروید زین دو دم عمر دراز

(۱۲۵۲) D در دل آتش.   (۱۲۵۴) BDL زآن for پس. A بس گریزان.
(۱۲۵۵) B کآتش او زآب.   (۱۲۵۶) Bul. حسّ تو و فکر تو از آتشست.
(۱۲۵۹) Suppl. in marg. D. A om.   (۱۲۶۱) L می‌روم.
(۱۲۶۲) L بودم. L ای حسور. L دور دور.
(۱۲۶۴) ABL Bul. نی for نه *bis*.
(۱۲۶۶) AD Bul. پر افشانی. After this verse L adds:
این قدر تخمی که ماندستت بکار • تا در آخر بینی آنرا برگ و بار
(۱۲۶۷) Bul. عمری.

جابهای خلق بدریدی زخار • پای درویشان بخستی زار زار
چون بجد حاکم بدو گفت این بکن • گفت آری بر کنم روزیش من
مدّتی فردا و فردا وعده داد • شد درخت خار او محکم‌نهاد
گفت روزی حاکمش ای وعده‌کژ • پیش آ در کار ما واپس مغژ
گفت اَلْاَیّامُ یا عَم بَیْنَنا • گفت عَجِّلْ لا تُماطِلْ دَیْنَنا
تو که میگویی که فردا این بدان • کی بهر روزی که می‌آید زمان
آن درخت بد جوان‌تر می‌شود • وین کننده پیر و مضطر می‌شود
خاربن در قوّت و بر خاستن • خارکن در پیری و در کاستن
خاربن هر روز و هر دم سبز و تر • خارکن هر روز زار و خشکتر
او جوان‌تر میشود تو پیرتر • زود باش و روزگار خود مبر
خاربن دان هر یکی خوی بدت • بارها در پای خار آخر زدت
بارها از خوی خود خسته شدی • حس نداری سخت بی‌حسّ آمدی
گر زخسته گشتن دیگر کسان • که زخُلق زشت تو هست آن رسان
غافلی باری ززخم خود نهٔ • تو عذاب خویش و هر بیگانهٔ
یا تبر بر گیر و مردانه بزن • تو علی‌وار این در خیبر بکن
یا بگلبن وصل کن این خاررا • وصل کن با نار نور یاررا
تا که نور او کُشد نار ترا • وصل او گُلشن کند خار ترا
تو مثال دوزخی او مؤمن است • کُشتن آتش بمؤمن ممکن است
مصطفی فرمود از گفت جحیم • کو بمؤمن لابه‌گر گردد زبیم
گویدش بگذر زمن ای شاه زود • هین که نورت سوز نارم‌را ربود

(۱۲۳۰) After this verse L adds:

چونك حاكم‌را خبر شد زین حدیث • یافت آگاهی زفعل آن خبیث

(۱۲۳۱) AB بعد. L in the first hemistich گفت آن گمراه‌را کین‌را بکن.

(۱۲۳۸) AL سبز تر.

(۱۲۴۸) AL که for کو. L لابهٔ کرد او زبیم.

(۱۲۴۹) L ساز نارم‌را.

خانهٔ معمور و سقفش بس بلند * معتدل ارکان و بی تخلیط و بند
پیش از آن که ایّامِ پیری در رسد * گردنت بندد بِحَبْلٍ مِنْ مَسَد
خاك شوره گردد و ریزان و سُست * هرگز از شوره نباتِ خوش نرُست
آبِ زور و آبِ شهوت منقطع * او زخویش و دیگران نا منتفع
ابروان چون پالدُم زیر آمده * چشم‌را نَم آمده تاری شده
از تشنّج رُو چو پشتِ سوسمار * رفته نطق و طعم و دندانها زکار
روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز * کارگه ویران عمل رفته زساز
بیخهای خوی بَد مُحْکَم شده * قوّتِ بر کندنِ آن کم شده

فرمودن والی آن مردرا که آن خاربن‌را که نشاندهٔ بر سر راه بر کن،

همچو آن شخصِ درشتِ خوش‌سخن * در میانِ ره نشاند او خاربُن
ره‌گذریانش ملامت‌گر شدند * بس بگفتندش بکَن آنرا نکَند
هر دَمی آن خاربُن افزون شدی * پایِ خُلق از زخمِ آن پُرخون شدی

(۱۲۱۹) L تخلیط بند. After this verse L adds:

نور چشم و قوّت ابدان بجا * قصر محکمِ خانه روشن پرصفا
هین غنیمت دان جوانی ای پسر * سر فرود آور بکَن خشت و مدر

(۱۲۲۰) ABL Bul. کایّام. (۱۲۲۲) L رو for زور. (۱۲۲۳) L باردم.

(۱۲۲۴) ABD Bul. تشنّج. L تشنّج as in text. A طعم دندانها. After this verse L adds:

پشت دوتا گشته دل سست و طنان * تن ضعیف و دست و پا چون ریسمان
بر سر ره زاد کم مرکب سست * غم قوی و دل تنك تن نادُرُست
خانه ویران کار بی سامان شده * دل ز افغان همچو نای انبان شده
عمر ضایع سعی باطل راه دور * نفس کاهل دل سیه تن ناصبور
موی بر سر همچو برف از بیم مرگ * جمله اعضا زرد و لرزان همچو برگ

(۱۲۲۶) A قوّت از بر کندن.

Heading: A om. آن مردرا.

(۱۲۲۷) AL همچو آن مرد. (۱۲۲۸) L مکن این‌را بلند.

یا چو بر درویش ایّامِ زکات • یا چو بر محبوس پیغامِ نجات
چون دَمِ رحمان بود کآن از یَمَن • می‌رسد سوی محمّد بی دَهَن
یا چو بُویِ احمدِ مُرْسَل بود • کآن بعاصی دمِ شفاعت می‌رسد
یا چو بُویِ یوسفِ خوبِ لطیف • می‌زند بر جانِ یعقوبِ نحیف
فایدهٔ دیگر که هر خشتی کزین • بر کَنَم آیم سوی مآءِ معین
کز کمیِ خشت دیوارِ بلند • پست‌تر گردد بهر دفعه که کَنَد
پستیِ دیوار قُربی می‌شود • فصلِ او درمانِ وصلی می‌بود
سجده آمد کندنِ خشتِ لَزِب • موجبِ قُربی که وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِبْ
تا که این دیوار عالی‌گردنست • مانعِ این سَر فرود آوردنست
سجده نتْوان کرد بر آبِ حیات • تا نیابم زین تنِ خاکی نجات
بر سرِ دیوار هرکو تشنه‌تر • زودتر بر می‌کَنَد خشت و مَدَر
هرکه عاشق‌تر بود بر بانگِ آب • او کلوخِ زفت‌تر کَنْد از حجاب
او زبانگِ آب پُر مَی تا عُنُق • نشنود بیگانه جز بانگِ بُلُق
ای خُنُك آنرا که او ایّامِ پیش • مُغْتَنَم دارد گزارد وامِ خویش
اندر آن ایّام کِش قُدرت بود • صحّت و زورِ دل و قوّت بود
وآن جوانی همچو باغِ سبز و تر • می‌رساند بی دریغی بار و بر
چشمهای قوّت و شهوت روان • سبز می‌گردد زمینِ تن بدآن

(۱۲۰۲) L هنگام نجات.

(۱۲۰۵) Bul. خوب و لطیف. After this verse L adds:

یا نسیم روضهٔ دار السلام • سوی عاصی میرسد بی انتقام
یا سوی مسّ سیه از کیمیا • میرسد پیغام کای ابله بیا

(۱۲۰۷) D که هر دفعه کند. (۱۲۰۸) D وصلی می‌شود, corr. in marg.

(۱۲۰۹) A موجبی. L قربت. (۱۲۱۰) A Bul. فرو.

(۱۲۱۲) D کلوخ سخت‌تر, corr. above.

(۱۲۱۴) L بانگ قُلُق, corr. in marg.

(۱۲۱۵) D گذارد. (۱۲۱۶) L با قرائت صحّت و قوّت. A زور و دل.

(۱۲۱۷) Suppl. in marg. D. D باغ و. AL باغی.

همچو مریم جان از آن آسیبِ جَیب * حامله شد از مسیحِ دلفریب
آن مسیحی نه که بر خشك و ترست * آن مسیحی کز مساحت برترست
پس زجانِ جان چو حامل گشت جان * از چنین جانی شود حامل جهان
پس جهان زاید جهانِ دیگرے * این حَشَررا وا نماید مَحْشَرے
تا قیامت گر بگویم بشْمرم * من زشرحِ این قیامت قاصرم
این سخنها خود بمعنی یا ربیست * حرفها دامِ دَمِ شیرین‌لبیست
چون کند تقصیر پس چون تن زند * چونك لبّیکش بیا ربّ می‌رسد
هست لبّیکی که نتوانی شنید * لیك سر تا پای بتْوانی چشید

کلوخ انداختن تشنه از سر دیوار در جوی آب،

بر لبِ جُو بود دیواری بلند * بر سرِ دیوار تشنهٔ دردمند
مانعش از آب آن دیوار بود * از پیِ آب او چو ماهی زار بود
ناگهان انداخت او خشتی در آب * بانگِ آب آمد بگوشش چون خطاب
چون خطابِ یارِ شیرینِ لذیذ * مست کرد آن بانگِ آبش چون نبیذ
از صفای بانگِ آب آن مُمْتَحَن * گشت خشت‌انداز زآنجا خشت‌کَن
آب میزد بانگ یعنی هی ترا * فایده چه زین زدنِ خشتی مرا
تشنه گفت آبا مرا دو فایده‌است * من ازین صنعت ندارم هیچ دست
فایدهٔ اوّل سماعِ بانگِ آب * کو بود مر تشنگانرا چون رَباب
بانگِ او چون بانگِ اِسْرافیل شد * مرده‌را زین زندگی تحویل شد
یا چو بانگِ رعدِ ایّامِ بهار * باغ می‌یابد ازو چندین نگار

(۱۱۸۶) Bul. om. چو. (۱۱۸۷) A جهانی دیگری.
(۱۱۸۹) L بمعنی یار نیست. B یا ربست. B شیرین لبست. D شیرین دمیست.
(۱۱۹۰) L بس چون. (۱۱۹۱) A نتوانی چشید. (۱۱۹۵) Bul. شیرین و لذیذ.
(۱۱۹۶) A Bul. آنجا. A خشت‌زن. In D this verse follows v. ۱۲۰۰.
(۱۲۰۰) D بانگ تو.

یکدمم با جغدها دمساز کرد • از دَمِ من جغدهارا باز کرد
ای خنك جغدی که در پروازِ من • فهم کرد از نیك‌بختی رازِ من
در من آویزید تا نازان شوید • گرچه جغدانید شه‌بازان شوید
آنك باشد با چنان شاهی حبیب • هرکجا افتد چرا باشد غریب
هرك باشد شاه دردش‌را دوا • گر چو نَی نالد نباشد بی نوا
مالكِ مُلکم نیَم من طبل‌خوار • طبلِ بازم می‌زند شه از کنار
طبلِ بازِ من ندای اِرْجِعی • حق گواهِ من برغمِ مدّعی
من نیَم جنسِ شهنشه دُور ازو • لیك دارم در تجلّی نورِ ازو
نیست جنسیّت زرُوی شکل و ذات • آب جنسِ خاك آمد در نبات
باد جنسِ آتش آمد در قوام • طبع‌را جنس آمدست آخر مُدام
جنسِ ما چون نیست جنسِ شاهِ ما • مای ما شد بهرِ مای او فنا
چون فنا شد مای ما او ماند فرد • پیشِ پای اسبِ او گردم چو گرد
خاك شد جان و نشانیهای او • هست بر خاکش نشانِ پای او
خاكِ پایش شو برای این نشان • تا شوی تاجِ سرِ گردن‌کشان
تا که نفریبد شمارا شکلِ من • نُقْلِ من نوشید پیش از نَقْلِ من
ای بسا کس‌را که صورت راه زد • قصدِ صورت کرد و بر اللّه زد
آخر این جان با بدن پیوسته‌است • هیچ این جان با بدن مانند هست
تابِ نورِ چشم با پیه است جُفت • نورِ دل در قطرهٔ خونی نهفت
شادی اندر گُرده و غم در جگر • عقل چون شمعی درونِ مغزِ سر
این تعلّقها نه بی کیف‌است و چون • عقلها در دانشِ چونی زبون
جانِ کُل با جانِ جُزْو آسیب کرد • جان ازو دُرّی ستد در جَیْب کرد

(۱۱٦۵) BL Bul. تا بازان شوید.   (۱۱٦٦) A بجا باشد غریب.
(۱۱٦۷) A تالان.   (۱۱۷۱) A شکل ذات.   (۱۱۷۲) L آمدت.
(۱۱۷۷) In D نُقل and نَقل are transposed.
(۱۱۷۹) B مانند هست. L مانسته‌است. D پیوند for مانند, corr. in marg.
(۱۱۸۲) A بی for نه.   (۱۱۸۳) A جون کل.

والله از جملهٔ حریصان بتّرست ٭ می‌نماید سیری این حیلت‌پرست
دُنبه مسپارید ای یاران بخِرس ٭ او خورد از حرص طین‌را همچو دِبس
تا بَرَد او ما سَلیمان‌را زره ٭ لاف از شه می‌زند وز دستِ شه
مشنوش گر عقل داری اندکی ٭ خود چه جنسِ شاه باشد مرغکی
هیچ باشد لایقِ گوزینه سیر ٭ جنسِ شاهست او ویا جنسِ وزیر
هست سلطان با حشم جویای من ٭ آنچ می‌گوید زمکّر و فعل و فن
اینْت لافِ خام و دامِ گولگیر ٭ اینْت مالیخولیاء ناپذیر
مرغکِ لاغر چه در خوردِ شهیست ٭ هرکه این باور کند از ابلهیست
مر ورا یاری‌گری از شاه کو ٭ کمترین جغد ار زند بر مغزِ او
بیخِ جغدستان شهنشه بر کند ٭ گفت باز ار یك پرِ من بشکند
دل برنجاند کند با من جفا ٭ جغد چه بْود خود اگر بازی مرا
صد هزاران خرمن از سرهای باز ٭ شه کند تُوده بهر شیب و فراز
هرکجا که من روم شه در پیست ٭ پاسبانِ من عنایاتِ ویست
بی خیالِ من دلِ سلطان سقیم ٭ در دل سلطان خیالِ من مقیم
می‌پرم بر اوجِ دل چون پرتوَش ٭ چون بپرّاند مرا شه در رَوِش
پردهای آسمانها می‌درم ٭ همچو ماه و آفتابی می‌پرم
انفطارِ آسمان از فطرتم ٭ روشنیِ عقلها از فکرتم
جغد که بْود تا بداند سرِّ ما ٭ بازم و حیران شود در من هُما
صد هزاران بسته‌را آزاد کرد ٭ شه برای من ززندان یاد کرد

(۱۱۴۴) L Bul. بدترست. (۱۱۴۸) BL Bul. لوزینه.
(۱۱۴۹) Bul. زفعل مکر و فن. L زفعل و مکر. (۱۱۵۰) L کورگیر. (۱۱۵۲) L has:
گفت باز ار یك پر من بشکنید ٭ یا زغم برگ گلی بر من زنید
بیخ جغدستان شهنشه بر کند ٭ خانهاتان جملگی بر سر زند
(۱۱۵۴) A اگر یاری. (۱۱۵۵) AB Bul. om. از.
(۱۱۵۹) L Bul. بر درم. (۱۱۶۱) Bul. از من ها.
(۱۱۶۲) A برای ما.

آنك گر بر چشمِ اعمی بـر زنـد • ظلمتِ صدسالـه‌را زو بـر کَنَـد
جملهٔ کوران‌را دوا کن جز حسود • کز حسودی بـر تو می‌آرد جحود
مر حسودت‌را اگرچـه آن منم • جان مده تا همچنین جان میکَنَم
آنك او بـاشـد حسـودِ آفتـاب • وآنك میـرنجـد زبُودِ آفتـاب
اینت دردِ بی‌دوا کوراست آه • اینت افتـاده ابـد در قعـرِ چـاه
نفیِ خورشیـدِ ازل بـایستِ او • کی بر آیـد این مـرادِ او بگو
باز آن باشد که باز آیـد بشـاه • بازِ کورست آنك شد گم‌کـرده راه
راه‌را گم کرد و در ویران فتـاد • باز در ویران بر جُغدان فتـاد
او همـه نورست از نـورِ رضـا • لیك کورش کرد سرهنگِ قضـا
خاك در چشمش زد و از راه بـرد • در میانِ جغـد و ویرانش سپـرد
بر سَرِی جغدانش بر سَـر می‌زننـد • پـرّ و بالِ نازنینـش می‌کَننـد
وَلْوَله افتاد در جغدان که هـا • بـاز آمـد تـا بگیـرد جـای مـا
چون سگانِ کویِ پُر خشم و مُهیب • انـدر افتـادنـد در دلقِ غریب
باز گوید من چه در خوَرْدم بجغد • صد چنین ویران فدا کردم بجغد
من نخـواهم بـود اینجـا می‌روم • سوی شاهنشـاه راجـع می‌شـوم
خویشتن مکْشید ای جغدان که من • نـه مقیمـم می‌روم سوے وطن
این خراب آباد در چشمِ شماست • ورنه مارا ساعـدِ شـه بازْجـاست
جغـد گفتـا بـاز حیلت میکُنـد • تا زخان و مانِ شمارا بـر کَنَـد
خـانهـاے مـا بگیـرد او بمکر • بـر کَنَـد مـارا بسالوسی زوَکـر

(۱۱۲۵) B پر زند. (۱۱۲٦) L که حسودی. (۱۱۲۷) A اگرچه کان منم. L خود منم.
(۱۱۳۰) After this verse Bul. has the heading: گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه.
(۱۱۳۱) B او for شد. (۱۱۳۲) AB Bul. om. و. Bul. باز در ویرانه.
(۱۱۳۳) A از نور ضیا. L نور و ضیا. (۱۱۳٤) A وز راه.
(۱۱۳۵) A بر سر جغدانش, corr. above. A میزدند.
(۱۱۳٦) L قو قوئی افتاد. L که هان. L جای‌مان. (۱۱۳۸) L نه for چه.
(۱۱٤۱) A آن خراب. B نغز جاست. L بار خواست. (۱۱٤۲) AD زخان مان.

چون نمی‌آیند اینجا کی منم * کاندرین عزّ آفتابِ روشنم
مَشرقِ خورشید بُرجِ قیرگون * آفتابِ ما زمَشرقها برون
مَشرقِ او نسبتِ ذرّاتِ او * نی بر آمد نی فرو شد ذاتِ او
ما که واپس ماندِ ذرّاتِ وَییم * در دو عالم آفتابی بی فَییم
باز گِردِ شمس میگردم عجب * هم زفرِّ شمس باشد این سبب
شمس باشد بر سببها مطّلع * هم ازو حبلِ سببها منقطع
صد هزاران بار ببْریدم امید * از که از شمس این شما باور کنید
تو مرا باور مکن کز آفتاب * صبر دارم من ویا ماهی زآب
ور شوم نومید نومیدیّ منِ * عینِ صُنعِ آفتابست اے حسَن
عینِ صنع از نفسِ صانع چون بُرد * هیچ هست از غیرِ هستی چون چرد
جملهٔ هستیها ازین روضه چرند * گر بُراق و تازیان ور خود خَرند
وآنك گردشها از آن دریا ندید * هر دم آرد رُو بمحرابی جدید
او زبحرِ عذبِ آبِ شور خوَرْد * تا که آبِ شور اورا کور کرد
بحر میگوید بدستِ راست خَور * زآبِ مَن ای کور تا یابی بصر
هست دستِ راست اینجا ظنِّ راست * کو بداند نیك و بدرا کز کجاست
نیزه‌گردانیست اے نیزه که تو * راست میگردی گهی گاهی دوتو
ما زعشقِ شمسِ دین بی ناخنیم * ورنه ما نه این کوررا بینا کنیم
هان ضیاء الحق حُسام الدّین تو زود * داروُش کن کوریٔ چشمِ حسود
توتیای کبریای تیزفعل * داروی ظلمت‌کُشِ استیزفعل

(۱۱۰۶) D کدرین. (۱۱۰۹) AL Bul. واپس ماندهٔ. A آفتاب بی کیم, with آفتابی written above. B آفتابی می‌کیم. (۱۱۱۰) B باشند.
(۱۱۱۲) A om. این. (۱۱۱۵) L نقش صانع. Bul. صانع کی برد. D هستی چون خرد.
(۱۱۱٦) After this verse L Bul. add:

لیك اسپ کور کورانه چرد * می‌نبیند روضه‌را زانست رد

(۱۱۱۷) D بمحراب. (۱۱۲۰) Bul. ازکجاست.
(۱۱۲۱) Bul. آن نیزه. A گه و گاهی. (۱۱۲۲) ABL Bul. ما آن کوررا.

لیك از علّت درین افتاد دل ٭ که خورد او روز و شب زین آب و گِل
روی زرد و پای سست و دل سَبُك ٭ کو غذای وَٱلسَّمَا ذَاتِ ٱلْحُبُكْ
آن غذای خاصگانِ دولتست ٭ خوردنِ آن بی گلو و آلتست
شد غذای آفتاب از نورِ عرش ٭ مر حسود و دیورا از دودِ فرش
در شهیدان یُرْزَقُونْ فرمود حق ٭ آن غذارا نه دهان بُد نه طبق
دل زهَر یاری غذایی می‌خورد ٭ دل زهَر علمی صفایی می‌برد
صورتِ هر آدمی چون کاسه‌ایست ٭ چشم از معنیْ او حسّاسه‌ایست
از لقای هر کسی چیزی خوری ٭ وز قِرانِ هر قرین چیزی بری
چون ستاره با ستاره شد قرین ٭ لایقِ هر دو اثر زاید یقین
چون قِرانِ مرد و زن زاید بَشَر ٭ وز قِرانِ سنگ و آهن شد شرر
وز قرانِ خاك با بارانها ٭ میوها و سبزه و ریحانها
وز قرانِ سبزها با آدمی ٭ دلخوشی و بی‌غمی و خرّمی
وز قرانِ خرّمی با جانِ ما ٭ می‌بزاید خوبی و احسانِ ما
قابلِ خوردن شود اجسامِ ما ٭ چون بر آید از تفرّج کامِ ما
سُرخ‌رُویی از قرانِ خون بود ٭ خون زخورشیدِ خوشِ گُلگون بود
بهترینِ رنگها سرخی بود ٭ وآن زخورشیدست و از وی می‌رسد
هر زمینی کآن قرین شد با زُحَل ٭ شوره گشت و کِشت‌را نبْود محَل
قوّت اندر فعل آید زاتّفاق ٭ چون قرانِ دیو با اهلِ نفاق
این معانی‌راست از چرخِ نُهُم ٭ بی همه طاق و طرم طاق و طُرُم
خلق‌را طاق و طرمِ عاریّتست ٭ امررا طاق و طرم ماهیّتست
از پیِ طاق و طرم خواری کَشند ٭ بر امیدِ عزّ در خواری خَوشند
بر امیدِ عزِّ دَه‌روزهٔ خُدُوك ٭ گردنِ خود کرده‌اند از غم چو دوك

(۱۰۸٤) A روز شب with و suppl. below.

(۱۰۸٦) A بی گلورا آلتست. (۱۰۹۲) Bul. ستاره بر ستاره.

(۱۰۹٦) L میفزاید. (۱۰۹۷) D چون بزاید. (۱۱۰۰) L Bul. کو قرین شد.

گردِ نفسِ دزد و کارِ او مپیچ • هرچه آن نه کارِ حق هیچست هیچ

پیش از آنک روزِ دین پیدا شود • نزدِ مالک دزدِ شب رسوا شود

رختِ دزدیده بتدبیر و فنش • مانده روزِ داوری بر گردنش

صد هزاران عقل باهم بر جهند • تا بغیرِ دامِ او دامی نهند

دامِ خودرا سخت‌تر یابند و بس • کی نماید قوّتی با باد خس

گر تو گویی فایدهٔ هستی چه بود • در سؤالت فایده هست ای عنود

گر ندارد این سؤالت فایده • چه شنوم این‌را عبث بی عایده

ور سؤالت‌را بسی فایده‌هاست • پس جهان بی فایده آخر چراست

ور جهان از یک جهت بی فایده‌ست • از جهتهای دگر پُر عایده‌ست

فایدهٔ تو گر مرا فایده نیست • مر ترا چون فایده‌ست از وی مه ایست

حسنِ یوسف عالمی‌را فایده • گرچه بر اِخوان عبث بُد زایده

لحنِ داودی چنان محبوب بود • لیک بر محروم بانگِ چوب بود

آبِ نیل از آبِ حیوان بُد فزون • لیک بر محروم و منکر بود خون

هست بر مؤمن شهیدی زندگی • بر منافق مردنست و ژندگی

چیست در عالم بگو یک نعمتی • که نه محرومند از وی اُمّتی

گاو و خررا فایده چه در شکر • هست هر جان‌را یکی قوتی دگر

لیک گر آن قوت بر وی عارضیست • پس نصیحت کردن اورا رایضیست

چون کسی کو از مرض گِل داشت دوست • گرچه پندارد که آن خود قوتِ اوست

قوتِ اصلی‌را فرامش کرده‌است • روی در قوتِ مرض آورده‌است

نوش‌را بگذاشته سم خورده‌است • قوتِ علّت‌را چو چربش کرده‌است

قوتِ اصلیِ بشر نورِ خداست • قوتِ حیوانی مرورا ناسزاست

(۱۰۶۲) B و هیچ.   (۱۰۶۷) L یابند پس.

(۱۰۶۹) AB Bul. چه شنوم. L که شنود.

(۱۰۷۴) B om. D gives تا مطلوب as a variant of بانگ چوب.

(۱۰۷۵) Bul. شد فزون. Bul. om. و. In D the hemistichs are transposed.

(۱۰۸۲) L قوت علّت همچو چربش.

نـه سما بينى نـه اختـر نـه وجود • جـز خـداى واحـد حىّ ودود
يك فسانه راست آمـد يـا دروغ • تـا دهـد مـر راستيهـارا فـروغ

حسد كردن حشم بر غلام خاص،

پـادشـاهى بنـدهٔرا از كـرم • بر گزيـده بود بـر جملهٔ حشـم
جامگئ او وظيفـهٔ چل امير • ده يكى قدرش نديدى صد وزير
از كمال طالـع و اقبال و بخت • او ايـازى بود و شـه محمودِ وقت
روح او با روحِ شه در اصلِ خويش • پيش ازين تن بود هم پيوند و خويش
كار آن دارد كه پيش از تن بُدست • بگذر از اينها كه نو حادث شُدست
كار عارف‌راست كو نـه احوَلست • چشـمِ او بـر كِشتهـاى اوّلست
آنچ گنـدم كاشتنـدى وآنچ جـو • چشمِ او آنجاست روز و شب گِرَو
آنچ آبستست شب جز آن نـزاد • حيلهـا و مكـرهـا بادست بـاد
كى كنـد دل خوش بحيلتهـاى گش • آنك بيند حيلـهٔ حق بر سَرَش
او درون دام داى مـى‌نهـد • جانِ تو نه اين جهد نه آن جهـد
گر برُويـد ور بريـزد صـد گيـاه • عاقبت بر رُويد آن كِشتـهٔ اِلٰـه
كِشتِ نو كاريـد بـر كِشتِ نخست • اين دُوُم فانيست و آن اوّل دُرُست
كِشتِ اوّل كامـل و بگزيـده‌است • تخمِ ثانى فاسـد و پوسيـده‌است
افگن اين تدبيرِ خودرا پيشِ دوست • گرچه تدبيرت هم از تدبيرِ اوست
كار آن دارد كه حقّ افراشتست • آخر آن رُويـد كه اوّل كاشتست
هرچـه كـارى از بـراى او بكـار • چون اسير دوستى اى دوستـدار

(١٠٤٥) Bul. واحد و حىّ.
Heading: B خاص پادشاه. (١٠٤٨) A ده يك. (١٠٤٩) A از كمال و طالع.
(١٠٥٠) AB Bul. بوده. AD om. و. (١٠٥٢) AB Bul. كاشتندش.
(١٠٥٤) A بادست و باد. (١٠٥٥) Bul. كى شود دلخوش.
(١٠٥٦) AB Bul. transpose اين and آن. (١٠٥٧) BL كشت اله.
(١٠٥٨) L Bul. كارند. (١٠٦٠) L هم for هم از. (١٠٦١) A كاوّل.

از یك اندیشه که آید در درون • صد جهان گردد بیك دَم سرنگون
جسمِ سلطان گر بصورت یك بود • صد هزاران لشکرش در پی دود
باز شکل و صورتِ شاهِ صفی • هست محکومِ یکی فکرِ خفی
خلقِ بی‌پایان زیك اندیشه بین • گشته چون سیلی روانه بر زمین
هست آن اندیشه پیشِ خلق خُرد • لیك چون سیلی جهان‌را خورد و بُرد
پس چو می‌بینی که از اندیشهٔ • قایمست اندر جهان هر پیشهٔ
خانها و قصرها و شهرها • کوهها و دشتها و نهرها
هم زمین و بحر و هم مهر و فلك • زنده از وی همچو از دریا سمك
پس چرا از ابلهی پیشِ تو کور • تن سُلَیْمانست و اندیشه چو مور
می‌نماید پیشِ چشمت کُه بزرگ • هست اندیشه چو موش و کوه گرگ
عالَم اندر چشمِ تو هَوْل و عظیم • زابْر و رعد و چرخ داری لرز و بیم
وز جهانِ فکرتی ای کم زخر • ایمن و غافل چو سنگِ بی‌خبر
زآنك نقشی وز خِرَد بی‌بهرهٔ • آدمی‌خُو نیستی خُرکُرّهٔ
سایه‌را تو شخص می‌بینی زجهل • شخص از آن شد پیشِ تو بازی و سهل
باش تا روزی که آن فکر و خیال • بر گشاید بی حجابی پرّ و بال
کوهها بینی شده چون پشمِ نرم • نیست گشته این زمینِ سرد و گرم

(۱۰۳۱) A فکر ای خفی.
(۱۰۳۳) AB نگر زاندیشه. D کشته سیلی. (۱۰۳٤) A باز اندیشهٔ.
(۱۰۳۵) AB کوها. (۱۰۳٦) D مهر فلك. AB نگر دریا.
(۱۰۳۹) Bul. هول عظیم. A زابر چرخ و رعد.
(۱۰٤۰) Bul. از جهان. AL Bul. چو سنگی. Here L adds:
زآنك نقشی وز خرد بیگانهٔ • آدمی خود نیستی دیوانهٔ
Bul. adds:
راضی از جهل عقل‌را بیگانهٔ • بی خبر از فیض حق دیوانهٔ
(۱۰٤۱) L نقش محضی وز خرد. D آدمی جون. A آدمی‌جو. L آدمی خود.
(۱۰٤۲) A می‌دانی زجهل. AB Bul. نزد تو.
(۱۰٤۳) A باش روزی تا که.

کف بر آورد آن غلام و سرخ گشت • تا که موجِ هَجْوِ او از حد گذشت
کو زاوّل دَم که بـا من یـار بود • همچو سگ درقحط بس گه‌خوار بود
چون دَمادَم کرد هَجْوش چون جَرَس • دست بر لب زد شهنشاهش که بس
گفت دانستم تـرا از وی بـدآن • از تو جان گندست وز یارت دهان
پس نشین ای گنده‌جان از دُور تو • تـا امیـر او باشـد و مأمور تـو
در حدیث آمد که تسبیـح از ریـا • همچو سبزهٔ گُولْخَن دان ای کیـا
پس بدان که صورتِ خوب و نکو • با خصـالِ بـد نیـرْزد یك تَسو
ور بود صورت حقیـر و ناپـذیـر • چون بود خُلقش نکو در پاش میـر
صورتِ ظاهـر فنـا گـردد بدان • عالـمِ معنی بمـانـد جـاودان
چند بازی عشق بـا نقـشِ سبو • بگـذر از نقـشِ سبو رَوْ آب جُـو
صورتـش دیـدی زمعنی غافلی • از صدف دُرّی گزین گـر عاقلی
این صدفهـای قوالـب در جهان • گرچه جمله زنده‌انـد از بحـرِ جان
لیك اندر هـر صـدف نبْود گهـر • چشم بگْشا در دلِ هـر یك نگـر
کآن چه دارد وین چه دارد می‌گزین • زآنك کمیـابست آن دُرِّ ثمین
گر بصورت میروی کوهی بشکل • در بزرگی هست صد چندانك لعل
هر بصورت دست و پـا و پشمِ تو • هست صد چندانك نقـشِ چشمِ تو
لیك پوشیـده نباشـد بـر تو این • کز همه اعضا دو چشم آمد گزین

(۱۰۱۳) Bul. گفت زاوّل. D پس for بس.　(۱۰۱۴) A دست برهم زد.
(۱۰۱۵) B Bul. گندست و از یارت.　(۱۰۱۶) After this verse L adds:

بهر آن گفتند اکابر در جهان • راحة الانسان فی حفظ اللّسان

and so Bul., which has نیك گفتند خرده‌بینان جهان.
(۱۰۱۷) Bul. سبزهٔ گلخنی. After this verse Bul. adds:

از بد اخلاق اتّقا باشد حسن • سرّ ایّاك وخضراء الدمن

(۱۰۱۸) A خوب و نیکو.　(۱۰۲۰) D جاویدان. After this verse L adds:

چند باشی عاشق صورت بگو • طالب معنی شو و معنی بجو

(۱۰۲۱) AL سبو و آب جو.　(۱۰۲۲) A درّ. L دررا.　(۱۰۲۳) A از بهر جان.
(۱۰۲۵) Bul. وا گزین.

آنچ میدانست تا پیدا نکرد • بر جهان ننهاد رنجِ طَلْق و درد
یک زمان بی کار نتْوانی نشست • تا بَدی یا نیکیی از تو نجست
این تقاضاهای کار از بهرِ آن • شد موکَّل تا شود سِرّت عیان
پس کلابهٔ تن کجا ساکن شود • چون سرِ رشتهٔ ضمیرش میکَشد
تاسهٔ تو شد نشانِ آن کَشِش • بر تو بی‌کاری بود چون جان‌کَنِش
این جهان و آن جهان زاید ابد • هر سبب مادر اثر زاید ولد
چون اثر زایید آن هم شد سبب • تا بزاید او اثرهای عجب
این سببها نسل بر نسلست لیک • دیدهٔ باید منوّر نیک نیک
شاه با او در سخن اینجا رسید • تا بدید از وی نشانی ناپدید
گر بدید آن شاهِ جویا دُور نیست • لیک مارا ذکرِ آن دستور نیست
چون زگرمابه بیآمد آن غلام • سوی خویشش خواند آن شاه و هُمام
گفت صَحًّا لَكَ نَعِيمٌ دايمٌ • بس لطیفی و ظریف و خوب‌رُو
ای دریغا گر نبودی در تو آن • که همی‌گوید برای تو فلان
شاد گشتی هرک رُویت دیدیی • دیدنت مُلکِ جهان ارزیدیی
گفت رمزی زآن بگو ای پادشاه • کز برای من بگفت آن دین‌تباه
گفت اوّل وصفِ دُورُویت کرد • کآشکارا تو دوایی خُفْیه درد
خُبثِ یارش‌را چو از شه گوش کرد • در زمان دریای خشمش جوش کرد

(۹۹۶) A نیکوی. (۱۰۰۰) ABL Bul. اثر از وی ولد.
(۱۰۰۱) L Bul. زو for او. (۱۰۰۲) D باو. BL Bul. یا بدید از وی نشانی یا ندید.
(۱۰۰۵) AL Bul. om. و. (۱۰۰٦) After this verse L adds:

پس سوی کاری فرستاد آن دگر • تا از آن دیگر شود او با خبر
پیش بنشاندش بصد لطف و کرم • بعد از آن گفت ای چو ماه اندر ظلم
ماه‌رویی جعدمویی مشک‌بو • نیک‌خویی نیک‌خویی نیک‌خو

(۱۰۰۷) In A the hemistichs are transposed. A که برای تو همی‌گوید. Bul. کز برای تو. In BD v. ۱۰۰۸ precedes v. ۱۰۰۷. (۱۰۰۸) B Bul. رویت دیدنی. A مال جهان. B Bul. ارزیدنی. (۱۰۰۹) D نگویی پادشاه. A که برای. D او suppl. instead of من. (۱۰۱۰) L کآشکارا همچو وردی.

پس سِرّی که مغزِ آن افلاك بود • اندر آخر خواجهٔ لَوْلاك بود
نقلِ اعراض است این بحث و مقال • نقلِ اعراض است این شیر و شَگال
جملهٔ عالَم خود عرض بودند تا • اندرین معنی بیآمد هَلْ أَتَی
آن عرضها از چه زاید از صُوَر • وین صُوَر هم از چه زاید از فِکَر
این جهان یك فکرتست از عقلِ کُل • عقل چون شاهست و صورتها رُسُل
عالَمِ اوّل جهانِ امتحان • عالمِ ثانی جزای این و آن
چاکرت شاها جنایت میکند • آن عرض زنجیر و زندان میشود
بندهات چون خدمتِ شایسته کرد • آن عرض نه خلعتی شد در نَبَرْد
این عرض با جوهر آن بیضهاست و طَیْر • این از آن و آن ازین زاید بسَیْر
گفت شاهنشه چنین گیر المُراد • این عرضهای تو یك جوهر نزاد
گفت مَخْفِی داشتست آنرا خِرَد • تا بود غیب این جهانِ نیك و بد
زآنك گر پیدا شدی اَشْکالِ فِکْر • کافر و مؤمن نگفتی جز که ذِکْر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه این • نقشِ دین و کفر بودی بر جبین
کَی درین عالم بُت و بُتگر بُدی • چون کسیرا زهرهٔ تَسْخَر بُدی
پس قیامت بودی این دنیای ما • در قیامت کِی کند جُرم و خطا
گفت شه پوشید حق پاداشِ بَد • لیك از عامه نه از خاصانِ خود
گر بدامی افکنم من یك امیر • از امیران خُفْیه دارم نه از وزیر
حق بمن بنمود پس پاداشِ کار • وز صُوَرهای عملها صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام • ماهرا بر من نمیپوشد غمام
گفت پس از گفتِ من مقصود چیست • چون تو میدانی که آنچ بود چیست
گفت شه حکمت در اِظهارِ جهان • آنک دانسته برون آید عیان

(۹۷۴) A خواجهٔ افلاك. (۹۷۷) AB Bul. این عرضها. Bul. زایند *bis*.
(۹۸۳) Bul. بیضست. (۹۸٦) D ای شاه یین. (۹۹۰) A گر بدامی اندر اندازم
امیر, corr. in marg. D از امیر آن. (۹۹۱) A بس. BDL Bul. پس.
(۹۹۴) B چون نی دانی. Bul. بود و چیست.

هست آن بُستان نشاندن هم عَرَض ٭ گشت جوهر کشتِ بُستان نك غَرَض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار ٭ جوهری زآن کیمیا گر شد بیار
صیقلی کردن عرض باشد شها ٭ زین عرض جوهر همی‌زاید صفا
پس مگو که من عملها کرده‌ام ٭ دخلِ آن اعراض‌را بنما مَرَم
این صِفَت کردن عرض باشد خَمُش ٭ سایهٔ بُزرا پیِ قُربان مکُش
گفت شاها بی قُنوطِ عقل نیست ٭ گر تو فرمایی عرض‌را نقل نیست
پادشاها جز که یأسِ بنده نیست ٭ گر عرض کآن رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض‌را نقل و حَشْر ٭ فعل بودی باطل و اقوال قَشْر
این عرضها نقل شد لَوْنی دگر ٭ حشرِ هر فانی بود کَوْنی دگر
نقلِ هر چیزی بود هم لایقش ٭ لایقِ گلّه بود هم سایقش
وقتِ مَحْشَر هر عرض‌را صورتیست ٭ صورتِ هر یك عرض‌را نوبتیست
بنگر اندر خود نه تو بودی عَرَض ٭ جُنبشِ جُفتی و جفتی با غَرَض
بنگر اندر خانه و کاشانها ٭ در مُهندس بود چون افسانها
آن فلان خانه که ما دیدیم خَوش ٭ بود موزون صُفّه و سقف و دَرش
از مهندس آن عرض واندیشها ٭ آلت آورد و ستون از بیشها
چیست اصل و مایهٔ هر پیشهٔ ٭ جز خیال و جز عرض واندیشهٔ
جملهٔ اجزای جهان‌را بی غرض ٭ در نگر حاصل نشد جز از عرض
اوّلِ فکر آخر آمد در عمل ٭ بنیتِ عالَم چنان دان در ازل
میوها در فکرِ دل اوّل بود ٭ در عمل ظاهر بآخر میشود
چون عمل کردی شجر بنْشاندی ٭ اندر آخر حرفِ اوّل خواندی
گرچه شاخ و برگ و بیخش اوّلست ٭ آن همه از بهرِ میوه مُرْسَلست

(۹۵۴) L om. D کشت بستان as in text. (۹۵۵) D زین غرض. (۹۵۹) A آن for کآن.
(۹۶۰) BL Bul. قشر. (۹۶۱) Bul. لون. Bul. کون. (۹۶۳) A وقت محشر هم عرض‌را.
(۹۶٤) Suppl. in marg. D. B جنبشی. (۹۶۶) Bul. کآن فلان.
(۹۶۷) A om. D دان عرض. (۹۶۸) A om.
(۹۷۳) Bul. شاخ و بیخ و برگش. B om. و before بیخش.

نامشان از رشكِ حق پنهان بماند • هر گدایی نامشان‌را بر نخواند
حقِّ آن نور و حقِ نورانیان • کاندر آن بحرند همچون ماهیان
بحرِ جان و جانِ بحر ار گویمش • نیست لایق نامِ نو می‌جویمش
حقِّ آن آنی که این و آن ازوست • مغزها نسبت بدو باشد چو پوست
که صفاتِ خواجه‌تاش و یارِ من • هست صد چندان که این گفتارِ من
آنچ می‌دانم زوَصْفِ آن ندیم • باوَرَت ناید چه گویم ای کریم
شاه گفت اکنون از آنِ خود بگو • چند گویی آنِ این و آنِ او
تو چه داری و چه حاصل کردهٔ • از تگِ دریا چه دُرّ آوردهٔ
روزِ مرگ این حسّ تو باطل شود • نورِ جان داری که یارِ دل شود
در لحد کین چشم‌را خاك آگند • هست آنچ گوررا روشن کند
آن زمان که دست و پایت بر دَرَد • پرّ و بالت هست تا جان بر پرد
آن زمان کین جانِ حیوانی نماند • جانِ باقی بایدت بر جا نشاند
شرطِ مَنْ جَا بِالْحَسَن نه کردنست • این حَسَن‌را سوی حضرت بردنست
جوهری داری زانسان یا خَرے • این عَرَضها که فنا شد چون بَری
این عرضهای نماز و روزه‌را • چونك لایَبْقَی زَمانَیْنِ اَنْتَفَی
نَقْل نتْوان کرد مر اَعْراض‌را • لیك از جوهر بَرَند امراض‌را
تا مبدّل گشت جوهر زین عرض • چون زپرهیزی که زایل شد مَرَض
گشت پرهیز عرض جوهر بجَهْد • شد دهانِ تلخ از پرهیز شهد
از زراعت خاکها شد سُنْبُله • داروے مُو کرد مُورا سلسله
آن نکاحِ زن عرض بُد شد فَنا • جوهرِ فرزند حاصل شد زما
جُفت کردن اسب و اشتررا عَرَض • جوهرِ کُرّه بزاییدن غَرَض

(٩٣٣) B و حق آن نوریان. D کذر. (٩٣٥) AB Bul. باشند پوست.
(٩٣٨) L گویی این او و آن او. (٩٤٢) Bul. کین دست. (٩٤٣) A om.
(٩٤٤) A om. Bul. آن حسن‌را. (٩٤٥) A جان بری, corr. in marg.
(٩٤٦) L Bul. انتفا. (٩٤٧) B برند اغراض‌را.
(٩٤٨) Bul. چون پرهیزی.

جانِ ابراهیم از آن انوارِ زُفت • بی حذر در شعلهای نار رفت
چونك اسمعیل در جُویش فتاد • پیشِ دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جانِ داود از شعاعش گرم شد • آهن اندر دست‌بافش نرم شد
چون سُلَیمان بُد وصالش‌را رضیع • دیو گشتش بندهٔ فرمان و مطیع
در قضا یعقوب چون بنْهاد سر • چشم روشن کرد از بویِ پسر
یوسفِ مَه‌رُو چو دید آن آفتاب • شد چنان بیدار در تعبیرِ خواب
چون عصا از دستِ موسی آب خَورد • ملکتِ فرعون‌را یك لقمه کرد
نردبانش عیسیٔ مَرْیَم چو یافت • بر فرازِ گنبدِ چارم شتافت
چون محمّد یافت آن مُلك و نعیم • قرصِ مه‌را کرد در دَم او دو نیم
چون ابو بَکْر آیتِ توفیق شد • با چنان شه صاحب و صدّیق شد
چون عُمَر شیدای آن معشوق شد • حقّ و باطل‌را چو دل فاروق شد
چونك عثْمان آن عیان‌را عَیْن گشت • نورِ فایض بود و ذی النُّورَیْن گشت
چون زِرُویش مُرْتَضی شد دُرفشان • گشت او شیرِ خدا در مَرْجِ جان
چون جُنَیْد از جُندِ او دید آن مَدَد • خود مقاماتش فزون شد از عَدَد
بایزید اندر مَزیدش راه دید • نامِ قُطْبُ ٱلعارِفین از حق شنید
چون که کَرْخی کَرْخِ اورا شد حَرَس • شد خلیفهٔ عشق و ربّانی نفس
پورِ اَدْهَم مرکب آن سو راند شاد • گشت او سلطانِ سلطانان داد
وآن شَقیق از شَقِّ آن راهِ شگرف • گشت او خورشیدِ رأی و تیزطَرْف
صد هزاران پادشاهانِ نهان • سَر فرازانند زآن سوی جهان

(۹۱۳) A از آن انوار رفت. BL Bul. انوار زفت. (۹۱۴) A در خویش فتاد.
(۹۱۶) A om. و. (۹۲۰) A بر فراز چرخ چارم می‌شتافت, corr. in marg. BL Bul. گنبد. (۹۲۱) AB Bul. کرد او در دم. (۹۲۲) A om. و.
(۹۲۴) L ذو for ذی. (۹۲۵) After this verse L adds:
چونك سبطَیْن از سرش واقف بدند • گوشوار عرش ربّانی شدند
(۹۲۶) D از جند خود دید. (۹۲۸) Bul. خلیفهٔ حق. (۹۲۹) D و سلطانان.
(۹۳۰) L شوق for شقّ. (۹۳۱) L سرفراز آیند.

که یکی را دَه عوض می‌آیدش • هر زمان جُودِ دگرگون زایدش
جُود جمله از عوضها دیدنست • پس عوض دیدن ضدِ ترسیدنست
بُخل نادیدن بود اعواض‌را • شاد دارد دیدِ دُر خوّاص‌را
پس بعالم هیچ کس نبْود بخیل • زآنک کس چیزی نبازد بی بدیل
پس سخا از چشم آمد نه زدست • دید دارد کار جز بینا نرَست
عیب دیگر این که خودبین نیست او • هست او در هستیِ خود عیب‌جُو
عیب‌گوی و عیب‌جویِ خود بُدست • با همه نیکو و با خود بَد بُدست
گفت شه جَلدی مکن در مدحِ یار • مدحِ خود در ضِمْنِ مدحِ او میآر
زآنک من در امتحان آرم ورا • شرمساری آیدت در ما ورا

قسم غلام در صدق و وفای یار خود از طهارت ظنّ خود،

گفت نه واللّه وباللّهِ العظیم • مالكُ المُلك و برحمٰن و رحیم
آن خدایی که فرستاد انبیا • نه بحاجت بل بفضل و کبریا
آن خداوندی که از خاكِ ذلیل • آفرید او شهسوارانِ جلیل
پاکشان کرد از مزاجِ خاکیان • بگْذرانید از تگِ افلاکیان
بر گرفت از نار و نورِ صاف ساخت • وآنگه او بر جملهٔ انوار تاخت
آن سنا برقی که بر ارواح تافت • تا که آدم معرفت زآن نور یافت
آن کز آدم رُست دستِ شیث چید • پس خلیفه‌اش کرد آدم کآن بدید
نُوح از آن گوهر که برخوردار بود • در هوای بحرِ جان دُرْبار بود

(۸۹٦) ABL Bul. جودی.   (۸۹۸) D دید در غوّاص‌را.
(۸۹۹) AL چیزی نبارد.   (۹۰۰) Bul. دید.
(۹۰۱) Bul. دیگر آنکه, and so L.
(۹۰٤) D دارم for آرم. B آنکه زآن ترا شرمساری باشد. D در ما وری.
(۹۰۵) A om. نه. Bul. om. و before بالله. D والرحیم.   (۹۰٦) AL کو for که.
(۹۰۸) A از مزاج پاکیان.   (۹۰۹) Bul. از نار نور.
(۹۱۱) AB Bul. و دست.   (۹۱۲) Suppl. in marg. D.

آن نـهٔ کآن خواجه‌تـاش تو نمود ٭ از تو مارا سرد میکـرد آن حسود
گفت او دزد و کژست و کژنشین ٭ حیز و نامرد و چنانست و چنین
گفت پیوستـه بُـدست او راست‌گو ٭ راست‌گویی من ندیدستـم چو او
راست‌گویی در نهـادش خلقتیست ٭ هرچه گویـد من نگویم آن تهیست
کـژ نـدانم آن نکـو اندیـش‌را ٭ مُتَّهَـم دارم وجـودِ خـویـش‌را
باشـد او در من ببینـد عیبها ٭ من نبیـنم در وجودِ خود شها
هر کسی کو عیبِ خود دیدی زپیش ٭ کَی بُدی فارغ خود از اِصلاحِ خویش
غافلند این خلق از خود ای پـدر ٭ لاجـرم گوینـد عیبِ همدگـر
من نبینم رویِ خودرا اے شَمَن ٭ من ببینم رویِ تو تو رویِ من
آنکسی که او ببینـد رویِ خویش ٭ نورِ او از نورِ خلقـانست بیـش
گـر بمیـرد دیـدِ او باقی بود ٭ زآنك دیـدش دیـدِ خلّاقی بود
نورِ حسّی نبْود آن نوری که او ٭ رویِ خود محسوس بینـد پیشِ رُو
گفت اکنون عیبهـاے او بگو ٭ آنچنـانك گفت او از عیبِ تـو
تـا بـدانم که تو غمخوارِ منی ٭ کدخـدای ملکت و کارِ منی
گفت ای شـه من بگویم عیبهـاش ٭ گرچه هست او مرمرا خوش‌خواجه‌تاش
عیبِ او مِهْـر و وفـا و مردمی ٭ عیبِ او صدق و ذکـا و هَمْدَمی
کمترین عیبش جوانمردے و داد ٭ آن جوانمردی که جان‌را هم بـداد
صد هزاران جان خـدا کرده پدید ٭ چه جوانمردی بود که آنـرا ندید
ور بدیدی کَی بجان بُخلش بُدے ٭ بهرِ یك جان کَی چنین غمگین شدی
بـر لبِ جُو بخلِ آب آنـرا بود ٭ کو زجُوے آب نابینـا بـود
گفت پیغمبر کـه هـرکه از یقین ٭ دانـد او پاداشِ خود در یومِ دین

(۸۷۵) AB Bul. که for کآن.
(۸۷۶) AB چنین است و چنین, and so L.
(۸۷۸) L من نگویم تهمتیست.
(۸۸۱) ABL Bul. گر for کو. ABL Bul. وی for خود.
(۸۸۷) Bul. آنچنانکه او بگفت از.
(۸۸۸) A بدانم تو که. Bul. کتخدای.
(۸۸۹) A او for خوش.
(۸۹۰) AD مهر وفا.
(۸۹۲) AB Bul. کآنرا. L کآن هم.
(۸۹۵) ABDL پیغامبر.

گوش دلّاله‌است و چشم اهلِ وصال ∗ چشم صاحبْ‌حال و گوش اصحابِ قال
در شنودِ گوش تبدیلِ صفات ∗ در عیانِ دیدها تبدیلِ ذات
زآتش ار علمت یقین شد از سخن ∗ پختگی جُو در یقین منزل مکن
تا نسوزی نیست آن عَیْنُ ٱلیقین ∗ این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بود دیده شود ∗ ورنه قُل در گوش پیچیده شود
این سخن پایان ندارد باز گرد ∗ تا که شه با آن غلامانش چه کرد

براه کردن شاه یکی‌را از آن دو غلام و ازین دیگر پرسیدن،

آن غلامک‌را چو دید اهلِ ذکا ∗ آن دگررا کرد اشارت که بیا
کافِ رحمت گفتنش تصغیر نیست ∗ جَد گُوَد فرزندکم تحقیر نیست
چون بیآمد آن دُوُم در پیشِ شاه ∗ بود او گنده‌دهان دندان‌سیاه
گرچه شه ناخوش شد از گفتارِ او ∗ جُست و جُویی کرد هم زاسرارِ او
گفت با این شکل وین گنده دهان ∗ دُور بنْشین لیك آن سُوتر مران
که تو اهلِ نامه و رُقعه بُدی ∗ نه جلیس و یار و هم‌بُقعه بُدی
تا علاجِ آن دهانِ تو کنیم ∗ تو حبیب و ما طبیبِ پُرفَنیم
بهرِ کیکی نوگلیمی سوختن ∗ نیست لایق از تو دیده دوختن
با همه بنْشین دو سه دَسْتان بگو ∗ تا ببینم صورتِ عقلت نکو
آن ذکی‌را پس فرستاد او بکار ∗ سوی حمّامی که رَوْ خودرا بخار
وین دگررا گفت خَه تو زیرکی ∗ صد غلامی در حقیقت نه یکی

(۸۵۸) ABL Bul. دلّالست. (۸٦۰) D خود for جو.
(۸٦۳) AL ناقل. B ناقد. D نافد.
Heading: Bul. om. شاه. After پرسیدن. Bul. adds درخلوت.
(۸٦۵) BD جد گوید. L جد چو گوید طفلکم.
(۸٦۷) Bul. گرچه ناخوش شد شه. (۸٦۸) Bul. زآن سوتر.
(۸۷۰) D و پر فنیم. (۸۷۱) L وز تو دیده. (۸۷۲) A صورت و عقلت.
(۸۷۳) Bul. آن یکی‌را. (۸۷٤) A وین دیگررا.

تا نگردد نیکوئ ما بَدی ۰ اینك گفتم هر نبُد جز بیخودی
پایِ کژرا کفشِ کژ بهتر بود ۰ مر گدارا دَستگه بر دَر بود

امتحان پادشاه بآن دو غلام که نو خریده بود،

پادشاهی دو غلام ارزان خرید ۰ با یکی زآن دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرك‌دل و شیرین‌جواب ۰ از لبِ شکّر چه زاید شکّرآب
آدمی مخفیست در زیرِ زبان ۰ این زبان پرده است بر درگاهِ جان
چونك بادی پرده‌را درهم کشید ۰ سرِّ صحنِ خانه شد بر ما پدید
کاندر آن خانه گهر یا گندمست ۰ گنجِ زر یا جمله مار و کژدمست
یا درو گنجست ماری بر کران ۰ زآنك نبْود گنجِ زر بی پاسبان
بی تأمّل او سخن گفتی چنان ۰ کز پسِ پانصد تأمّل دیگران
گفتیی در باطنش دریاستی ۰ جملهٔ دریا گوهرِ گویاستی
نورِ هر گوهر کزو تابان شدی ۰ حقّ و باطل‌را ازو فُرقان شدی
نورِ فُرقان فَرْق کردی بهرِ ما ۰ ذرّه ذرّه حقّ و باطل‌را جُدا
نورِ گوهر نورِ چشمِ ما شدی ۰ هم سؤال و هم جواب از ما بُدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرصِ ماه ۰ چون سؤالست این نظر در اشتباه
راست گردان چشم‌را در ماهتاب ۰ تا یکی بینی تو مَه‌را نك جواب
فکرتت گو کژ مبین نیکو نگر ۰ هست آن فکرت شعاعِ آن گهر
هر جوابی کآن زگوش آید بدِل ۰ چشم گفت از من شنو آنرا بِهِل

(۸۴۱) D نیکوییْ . Bul. نیکویی بر ما.

Heading: Bul. امتحان کردن .BL با آن دو . A Bul. آن دو غلام‌را . AB Bul. om. نو.

(۸۴۷) D کدر . D گوهر. (۸۴۸) AB Bul. گنجیست و ماری.

(۸۵۰) A گفتی . B گفتی . DL Bul. گفتیئ. (۸۵۲) A om. از. In A vv. ۸۵۳ and ۸۵۴ follow vv. ۸۵۵ and ۸۵۶, but the error is indicated in marg.

(۸۵۶) Suppl. in marg. D. D فکرتت کی . A فکرت که . Bul. فکرتت‌را راست کن.
D هست هم نور و شعاع.

از پس هر پرده قومی را مُقام ٭ صف صف اند این پردهاشان تا إمام
اهل صفّ آخرین از ضعفِ خویش ٭ چشمشان طاقت ندارد نورِ پیش
وآن صفِ پیش از ضعیفیٔ بصر ٭ تاب نآرد روشنایئ پیشتر
روشنیٔ کو حیات اوّلست ٭ رنج جان و فتنهٔ این اَحْوَلست
احولیها اندك اندك کم شود ٭ چون زهنصد بگذرد او یَم شود
آتشی کاصلاحِ آهن یا زَرَست ٭ کی صلاح آبی و سیبی تَرَست
سیب و آبی خامیٔ دارد خفیف ٭ نه چو آهن تابشی خواهد لطیف
لیك آهن را لطیف آن شُعلهاست ٭ کو جَذُوبِ تابشِ آن اژدهاست
هست آن آهن فقیرِ سخت‌کش ٭ زیرِ پُتْك و آتش است او سرخ وخَوش
حاجبِ آتش بود بی واسطه ٭ در دلِ آتش رود بی رابطه
بی حجابی آب و فرزندانِ آب ٭ پُختگی زآتش نیابند و خطاب
واسطه دیگی بود یا تابهٔ ٭ همچو پارا در رَوِش پاتابهٔ
یا مکانی در میان تا آن هوا ٭ می‌شود سوزان و می‌آرد بما
پس فقیر آنست کو بی واسطه‌است ٭ شُعلهارا با وجودش رابطه‌است
پس دلِ عالَم وَیَست ایرا که تن ٭ می‌رسد از واسطهٔ این دل بفن
دل نباشد تن چه داند گفت و گو ٭ دل نجوید تن چه داند جُست و جو
پس نظرگاهِ شُعاع آن آهنست ٭ پس نظرگاهِ خدا دل نی تن است
باز این دلهای جُزْوی چون تنست ٭ با دلِ صاحب دلی کو معْدِنست
پس مثال و شرح خواهد این کلام ٭ لیك ترسم تا نلغزد وهمِ عام

(۸۳۲) D نور بیش. The reading of ABL is uncertain.

(۸۳٤) D بیشتر. The reading of ABL is uncertain.

(۸۳٦) ADL زهنتصد. (۸۴۱) D حاجت آتش.

(۷۴۲) Vv. ۸۴۲—۸۴۵ are in marg. D. D بی حجاب. D om. و after آب.

(۸۴٤) B om. تا. D یا آن هوا. (۸۴۵) Bul. واسطست. Bul. رابطست.

(۸۴٦) D زیرا که. (۸۴۹) Suppl. in marg. D. A om.

(۸٤۰) L Bul. پس مثال. L فهم عام.

تو حسودی کز فلان من کمترم ٭ می‌فزاید کمتری در اخترم
خود حسد نقصان و عیبی دیگرست ٭ بلك از جملهٔ کمیها بتّرست
آن بلیس از ننگ و عار کمتری ٭ خویشتن افگند در صد ابتری
از حسد میخواست تا بالا بود ٭ خود چه بالا بلك خون‌پالا بود
آن ابو جَهْل از محمّد ننگ داشت ٭ وز حسد خودرا ببالا می‌فراشت
بو اَلْحَکَم نامش بُد و بو جَهْل شد ٭ ای بسا اهل از حسد نااهل شد
من ندیدم در جهان جُست و جو ٭ هیچ اهلیّت به از خوی نکو
انبیارا واسطه زآن کرد حق ٭ تا پدید آید حسدها در قَلَق
زآنك کس‌را از خدا عاری نبود ٭ حاسد حق هیچ دیّاری نبود
آن کسی کش مثل خود پنداشتی ٭ زآن سبب با او حسد بر داشتی
چون مقرّر شد بزرگیّ رسول ٭ پس حسد نآید کسی‌را از قبول
پس بهر دَوْری ولیّ قایمست ٭ تا قیامت آزمایش دایمست
هرکرا خوی نکو باشد برَست ٭ هر کسی کو شیشه‌دل باشد شکست
پس امام حیّ قایم آن ولیست ٭ خواه از نسل عُمَر خواه از عَلیست
مهدی و هادی وَیَست ای راه‌جو ٭ هم نهان و هم نشسته پیش رُو
او چو نورست و خرَد جبریل اوست ٭ آن ولیّ کم ازو قندیل اوست
آنك زین قندیل کم مِشْکات ماست ٭ نوررا در مرتبه ترتیبهاست
زآنك هفصد پرده دارد نور حق ٭ پردهای نور دان چندین طبق

(۸۰٤) A ور حسودی.   (۸۰٥) Bul. بدترست. L کترست.
(۸۰٦) ABL Bul. خویش‌را.   (۸۰۷) Suppl. in marg. D.
(۸۱۰) A نیکو. After this verse Bul. adds:
در گذر از فضل و از جستی و فن ٭ کار خدمت دارد و خلق حسن
(۸۱۳) Bul. حسد افراشتی.   (۸۱٤) Bul. بزرگی بر رسول.
(۸۱٦) A نیکو. D بُرَست.   (۸۱۷) A از نسل نبی.
(۸۱۹) AB Bul. وآن ولی. Bul. او ولی و کم ازو.
(۸۲۰) AB Bul. وآنك. A نور او.   (۸۲۱) A هشصد.

از وی این دنیای خوش بر تست تنگ • از پی او با حق و با خلق جنگ
نفس کشتی باز رَستی زِ اعتذار • کس ترا دشمن نماند در دیار
گر شکال آرد کسی در گفتِ ما • از برای انبیا و اولیا
کانبیارا نی که نفس کُشته بود • پس چراشان دشمنان بود و حسود
گوش نه تو ای طلب‌گارِ صواب • بشنو این اِشکالِ شُبْهت‌را جواب
دشمنِ خود بوده‌اند آن مُنْکِران • زخم بر خود می‌زدند ایشان چنان
دشمن آن باشد که قصدِ جان کُنَد • دشمن آن نبْود که خود جان میکَنَد
نیست خفّاشک عدوّ آفتاب • او عدوّ خویش آمد در حجاب
تابشِ خورشید اورا می‌کُشد • رنجِ او خُرشید هرگز کی کَشد
دشمن آن باشد کزو آید عذاب • مانع آید لعل‌را از آفتاب
مانعِ خویشند جملهٔ کافران • از شعاعِ جوهرِ پیغمبران
کی حجابِ چشمِ آن فَرْدند خلق • چشمِ خودرا کُور و کژ کردند خلق
چون غلامِ هندُوی کو کین کَشد • از ستیزهٔ خواجه خودرا می‌کُشد
سر نگون می‌افتد از بامِ سرا • تا زیانی کرده باشد خواجه‌را
گر شود بیمار دشمن با طبیب • ور کند کودک عداوت با ادیب
در حقیقت رهزنِ راهِ خودند • راهِ عقل و جانِ خودرا خود زدند
گازری گر خشم گیرد زآفتاب • ماهیْ گر خشم می‌گیرد زآب
تو یکی بنگر کرا دارد زیان • عاقبت که بوْد سیاه‌اختر از آن
گر ترا حقّ آفریند زشت‌رُو • هان مشو هم زشت‌رُو هم زشت‌خُو
ور بُرَد کفشت مرَوْ در سنگلاخ • ور دو شاخستت مشو تو چار شاخ

---

(۷۸۶) ABL Bul. بر گفت ما. (۷۸۷) D نفسْ کشته.
(۷۸۸) BL Bul. اشکال و شبهت. (۷۹۱) Bul. آمد زاحتجاب.
(۷۹٤) ABDL پیغامبران. (۷۹۵) A کور کژ. L Bul. کور و کر.
(۷۹٦) Bul. هندویی. Bul. از ستیز. (۸۰۱) L تو نکو بنگر.
(۸۰۲) L ور درد کفشت. After this verse Bul. adds:

هین مرو آنرا که جای تهمتست • مر ترا او دانکه ناحق ذلتست

تا که موسی نی نایَد برون ٭ کرد در گردن هزاران ظلم و خون
آن همه خون کرد و موسی زاده شد ٭ وز برای قهرِ او آماده شد
گر بدیدی کارگاهِ لا یَزال ٭ دست و پایش خشك گشتی زاحتیال
اندرونِ خانه‌اش موسی مُعاف ٭ وز برون میکُشت طفلان‌را گزاف
همچو صاحب نفْس کو تن پرورد ٭ بر دگر کس ظنِّ حقدی میبَرَد
کین عدو و آن حسود و دشمنست ٭ خود حسود و دشمنِ او آن تنست
او چو فرعون و تنش موسیٔ او ٭ او ببیرون میدَوَد که کو عدو
نفسش اندر خانهٔ تن نازنین ٭ بر دگر کس دست میخاید بکین

ملامت کردن مردم شخصی‌را که مادرش‌را کشت بتهمت،

آن یکی از خشم مادررا بکشت ٭ هم بزخمِ خنجر و هم زخمِ مُشت
آن یکی گفتش که از بَدْگوهری ٭ یاد ناوردی تو حقِّ مادری
هی تو مادررا چرا کشتی بگو ٭ او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو
گفت کاری کرد کان عارِ وَیَست ٭ کشتمش کان خاك ستّارِ وَیَست
گفت آنکس‌را بکُش ای مُحْتَشَم ٭ گفت پس هر روز مردی‌را کُشَم
کشتم اورا رَستم از خونهای خلق ٭ نایِ او بُرَّم بهست از نایِ خلق
نفسِ تُست آن مادرِ بَدْخاصیت ٭ که فسادِ اوست در هر ناحیت
هین بکُش اورا که بهرِ آن دنی ٭ هر دمی قصدِ عزیزی میکنی

---

(۷۷۱) A طفلان بی گزاف. (۷۷۳) A حسود دشمن است.
(۷۷٤) BL Bul. او چو موسی و تنش فرعون او.
Heading: Bul. ملامت کردن آنکس‌را که مادر خودرا.
(۷۷۸) After this verse L adds:
هیچکس کشتست مادر ای عنود ٭ می‌نگویی که چه کرد آخر چه بود
(۷۷۹) L عار منست. L ستّار تنست. After this verse L adds:
متّهم شد با یکی زآن کشتمش ٭ غرق خون در خاك گور آغشتمش
(۷۸۱) L نای خود.

گر محک داری گزین کن ورنه رَو • نزدِ دانا خویشتن‌را کن گرو
یا محک باید میانِ جانِ خویش • ور ندانی ره مرَو تنها تو پیش
بانگِ غُولان هست بانگِ آشنا • آشنایی که کَشَد سوی فنا
بانگ میدارد که هان ای کاروان • سوی من آیید نك راه و نشان
نامِ هر یك میبَرَد غول ای فلان • تا کند آن خواجه‌را از آفلان
چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر • عمر ضایع راه دُور و روز دیر
چون بود آن بانگِ غول آخر بگو • مال خواهم جاه خواهم و آبِ رُو
از درونِ خویش این آوازها • منع کن تا کشف گردد رازها
ذکرِ حق کن بانگِ غولان‌را بسوز • چشمِ نرگس‌را ازین کرگس بدوز
صبح کاذب‌را زصادق وا شناس • رنگِ مَی‌را باز دان از رنگِ کاس
تا بود کز دیدگانِ هفت رنگ • دیدهٔ پیدا کند صبر و درنگ
رنگها بینی بجز این رنگها • گوهران بینی بجایِ سنگها
گوهرِ چه بلك دریایی شوی • آفتابِ چرخ‌پیمایی شوی
کارکُن در کارگه باشد نهان • تو برَو در کارگه بینَش عیان
کار چون بر کارکُن پرده تنید • خارجِ آن کار نتْوانیش دید
کارگه چون جایِ باشِ عاملست • آنك بیرون است از وی غافلست
پس در آ در کارگه یعنی عَدَم • تا ببینی صُنع و صانع‌را بهم
کارگه چون جایِ روشن‌دیدگیست • پس برونِ کارگه پوشیدگیست
رُو بهستی داشت فرعونِ عنود • لاجرم از کارگاهش کُور بود
لاجرم میخواست تبدیلِ قَدَر • تا قضارا باز گرداند زدر
خود قضا بر سَبْلتِ آن حیله‌مند • زیرِ لب میکرد هر دم ریش‌خند
صد هزاران طفل کُشت او بی‌گناه • تا بگردد حکم و تقدیرِ اله

(۷۴۸) Bul. اشنائی که شدی سوی فنا. ABL کو کند. (۷۵۰) L از غافلان.
(۷۵۲) Bul. om. و before آب رو. (۷۵۸) AB Bul. گوهری.
(۷۶۰) A کارگه for کارکن. (۷۶۵) A تدبیر قدر. (۷۶۶) A پس قضا.

شد خمِر نفس، تو بر میخیش بند • چند بگریزد زکار و بار چند
بارِ صبر و شکر اورا بُردنیست • خواه درصد سال وخواهی سی و بیست
هیچ وازر وِزرِ غیری بر نداشت • هیچ کس ندْرود تا چیزی نکاشت
طمعِ خامست آن مخور خام ای پسر • خام خوردن علّت آرد در بَشَر
کآن فلانی یافت گنجی ناگهان • من همآن خواهم مَه کار و مَه دکان
کارِ بختست آن و آن هم نادرست • کسب باید کرد تا تن قادرست
کسب کردن گنجرا مانع کَیَست • پا مکش از کار آن خود در پَی است
تا نگردی تو گرفتارِ اگر • که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول با وفاق • منع کرد و گفت آن هست از نفاق
کآن منافق در اگر گفتن بمرد • وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد

مثل،

آن غریبی خانه می‌جُست از شتاب • دوستی بُردش سوی خانهٔ خراب
گفت او این‌را اگر سقفی بُدی • پهلویِ من مر ترا مَسْکن شدی
هم عیالِ تو بیاسودے اگر • در میانه داشتی حجرهٔ دگر
گفت آرے پهلوی یاران بِهست • لیك ای جان در اگر نتْوان نشست
این همه عالَم طلب‌کارِ خوشند • وز خوشِ تزویر اندر آتشند
طالبِ زر گشته جمله پیر و خام • لیك قلب از زر نداند چشمِ عام
پرتوے بر قلب زد خالص ببین • بی مِحَك زررا مکن از ظن گُزین

(۷۳۰) Bul. om. و before خواهی. (۷۳۴) Bul. نه کار و نه دکان. L چرا جویم دکان.
(۷۳۵) In L the hemistichs are transposed. (۷۳۷) Bul. هست آن.
Heading: B الحکایة فی المثل. Bul. مثل آن غریب که برای توطّن یك خانه‌را طلب کرده بود.
(۷۳۹) A Bul. یك غریبی. (۷٤۱) After this verse L adds:

ور رسیدی مهمان روزی ترا • هم بیاسودی اگر بودیت جا
کاشکی معمور بودی این سرا • خانهٔ تو بودی ای معمار ما

(۷٤۲) L خوشست for بهست.

بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم • وا طلب اصلی که تابد او مقیم
ای که تو هم عاشقی بر عقلِ خویش • خویش بر صورت‌پرستان دیده پیش
پرتو عقلست آن بر حِسِّ تو • عاریت میدان ذهب بر مِسِّ تو
چون زَراندود است خوبی در بشر • ورنه چون شد شاهدِ تو پیره‌خر
چون فرشته بود همچون دیو شد • کآن ملاحت اندرو عاریّه بُد
اندك اندك می‌ستاند آن جمال • اندك اندك خشك می‌گردد نهال
رَوْ نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ بخوان • دل طلب کن دل منه بر استخوان
کآن جمالِ دل جمالِ باقیست • دو لَبَش از آبِ حیوان ساقیست
خود هَمُو آبست و هم ساقی و مست • هر سه یك شد چون طِلِسْمِ تو شکست
آن یکی‌را تو ندانی از قیاس • بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنیِ تو صورتست و عاریت • بر مُناسب شادی و بر قافیت
معنی آن باشد که بستاند ترا • بی‌نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کُور و کَر کند • مردرا بر نقش عاشق‌تر کند
کُوررا قسمت خیالِ غم‌فزاست • بهرهٔ چشم این خیالاتِ فَناست
حرفِ قرآن‌را ضریران مَعْدِن اند • خر نبینند و بپالان بر زنند
چون تو بینایی پیِ خر رَوْ که جَست • چند پالان دوزی ای پالان‌پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا • کم نگردد نان چو باشد جان ترا
پشتِ خر دکّان و مال و مَکْسَبست • دُرِّ قَلْبت مایهٔ صد قالَبست
خر برهنه بر نشین ای بو اَلْفُضول • خر برهنه نه که راکب شد رسول
النَّبِیْ قد رَکِبْ مُعْرَوْرِیا • وَالنَّبِیْ قِیلَ سافَرْ ماشِیا

(۷۰۹) L که او باید مقیم. (۷۱۲) AB پیره خر. (۷۱۳) A فرشته.
(۷۱٤) B Bul. می‌ستاند. (۷۱٦) ABL دولتش از آب. A باقیست for ساقیست.
(۷۱۸) L ناسپاس. (۷۱۹) L بر تناسب. (۷۲۱) B مر ورا بر نقش.
(۷۲۵) Bul. جان چو باشد کم نباید نان ترا. After this verse Bul. adds:
رفت و ناید بعد زآن گمگشته خر • لیك اگر پالان رود آمد دگر
(۷۲٦) Bul. دکان مال. A Bul. درّ جان سرمایهٔ. B درّ جانت مایهٔ

جایِ دَخْلست این عَدَم از وی مَرَم * جایِ خرْجست این وجودِ بیش و کم
کارگاهِ صُنعِ حق چون نیستیست * پس برونِ کارگه بی‌قیمتیست
یاد ده مارا سخنهای دقیق * که ترا رحم آورد آن ای رفیق
هم دعا از تو اجابت هم زتو * ایمنی از تو مهابت هم زتو
گر خطا گفتیم اِصلاحش توکن * مُصْلِحی تو ای تو سلطانِ سخن
کیمیا داری که تبدیلش کنی * گرچه جُویِ خون بود نیلش کنی
این چنین میناگریها کارِ تُست * این چنین اکسیرها اسرارِ تُست
آب‌را و خاک‌را برهم زدے * زآب و گِل نقشِ تنِ آدم زدے
نِسْبتش دادی و جُفت و خال و عم * با هزار اندیشه و شادیّ و غم
باز بعضی‌را رهایی دادهٔ * زین غم و شادی جُدایی دادهٔ
بُردهٔ از خویش و پیوند و سرشت * کردهٔ در چشمِ او هر خوب زشت
هرچه محسوس است او رَد میکند * وانچ ناپیداست مُسْنَد میکند
عشقِ او پیدا و معشوقش نهان * یار بیرون فتنهٔ او در جهان
این رها کن عشقهای صورتی * نیستْ بر صورت نه بر رُویِ ستی
آنچ معشوقست صورت نیست آن * خواه عشقِ این جهان خواه آن جهان
آنچ بر صورت تو عاشق گشتهٔ * چون برون شد جان چرایش هشتهٔ
صورتش بر جاست این سیری زچیست * عاشقا وا جُو که معشوقِ تو کیست
آنچ محسوس است اگر معشوقه‌است * عاشقستی هرکه اورا حسّ هست
چون وفا آن عشق افزون میکند * کی وفا صورت دگرگون میکند
پرتوِ خورشید بر دیوار تافت * تابشِ عاریّتی دیوار یافت

(۶۹۰) In the second hemistich BDL Bul. have جز معطّل در جهان هست کیست. L در جهان بیست. (۶۹۱) A آن بی رفیق. (۶۹۴) D کیمیای تو که تبدیلش.
(۶۹۷) D جفت حال. L اندیشهٔ شادی. (۶۹۹) D خویش پیوند.
(۷۰۲) In D vv. ۷۰۲ and ۷۰۳ are transposed.
(۷۰۵) A صورتش بر خاست. L وا گو.
(۷۰۶) A آنچ معشوقست اگر معشوقه ایست. (۷۰۷) D دیگرگون.

گرچه دزدی حُلّهٔ پوشیده‌است • دستِ تو چون گیرد آن ببْریده‌دست
چون شبانه از شتر آمد بزیر • گُرد گفتش منزلم دُورست و دیر
بر نشستی اشترم‌را از پگاه • جَو رها کردم کم از اِخْراجِ کاه
گفت تا اکنون چه می‌گردیم پس • هوشِ تو کو نیست اندر خانه کس
طبلِ افلاسم بچرخِ سابعه • رفت و تو نشْنیدهٔ بَد واقعه
گوشِ تو پُر بوده‌است از طمعِ خام • پس طمع کَر میکند کُور ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشْنید این بیان • مفلس است و مفلس است این قلتبان
تا بشب گفتند و در صاحب شتر • بر نَزَد کو از طمع پُر بود پُر
هست بر سمع و بصر مُهرِ خدا • در حُجُب بس صورتست و بس صدا
آنچ او خواهد رساند آن بچشم • از جمال و از کمال و از کَرَشْم
وانچ او خواهد رساند آن بگوش • از سماع و از بشارت وز خروش
کَوْن پُر چاره‌ست و هیچت چاره نی • تا که نگْشاید خدایت روزنی
گرچه تو هستی کنون غافل از آن • وقتِ حاجت حق کند آنرا عیان
گفت پیغمبر که یزدانِ مَجید • از پیِ هر درد درمان آفرید
لیك زآن درمان نبینی رنگ و بو • بهرِ دردِ خویش بی فرمانِ او
چشم‌را ای چاره‌جُو در لامَکان • هین بنه چون چشمِ کُشته سوی جان
این جهان از بی‌جهت پیدا شدست • که زبی‌جایی جهان‌را جا شدست
باز گرْد از هست سوی نیستی • طالبِ رَبّی و رَبّانیستی

(٦٧٣) D جَوْ رَها کردی. (٦٧٤) After this verse L adds:

چرخ افلاسم شنید ای پر طمع • تو بنشنیدی بگوش بی لمع

(٦٧٥) Bul. om. و. (٦٧٦) B بس. L بس طمع کو. (٦٧٧) B بشنود. AB Bul. آن قلتبان. (٦٧٨) Bul. om. و. D بود و پر. (٦٨٠) D او بچشم. D وز for و از *bis*.
(٦٨١) A آنچ او خواهد. D وز بشارت. In A vv. ٦٨١ and ٦٨٢ are transposed.
(٦٨٢) A پر چارست. B Bul. om. و. In L this verse follows v. ٦٨٦.
(٦٨٤) ABDL پیغامبر. (٦٨٥) Bul. از آن.
(٦٨٦) A جسم‌را. BD کُشته as in text.
(٦٨٨) D ازسوی هست در نیستی. A طالب ربّا.

مفلسیْ ابلیس‌را یزدانِ ما • هم منادی کرد در قرآنِ ما
کو دغا و مفلس است و بدسخن • هیچ با او شرکت و بازی مکن
ور کنی اورا بهانه آوری • مفلس است او صَرْفه از وی کَی بَری
حاضر آوردند چون فتنه فُروخت • اُشترِ کُردی که هیزم می‌فروخت
کُردِ بیچاره بسی فریاد کرد • هم موکّل‌را بدانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت • تا بشب وافْغانِ او سودی نداشت
بر شتر بنْشست آن قحطِ گران • صاحبِ اشتر پیِ اشتر دوان
سو بسو و کو بکو می‌تاختند • تا همه شهرش عیان بشناختند
پیشِ هر حمّام و هر بازارگه • کرد مردم جمله در شکلش نگه
ده منادی‌گر بلندآوازیان • تُرك و کُرد و رومیان و تازیان
مفلس است این و ندارد هیچ چیز • قرض ندْهد کس مرورا یك پشیز
ظاهر و باطن ندارد حبّهْ • مفلسی قلبی دغایی دَبّهْ
هان و هان با او حریفی کم کنید • چونك گاو آرد گِرِه مُحْکم کنید
ور بحُکْم آرید این پژمرده‌را • من نخواهم کرد زندان مرده‌را
خوش‌دَمست او و گلویش بس فراخ • با شعارِ نَو دثارِ شاخ شاخ
گر بپوشد بهرِ مکر آن جامه‌را • عاریه‌است آن تا فریبد عامه‌را
حرفِ حِکْمت بر زبانِ ناحَکیم • حُلّهای عاریت دانْ ای سلیم

(٦٥٤) BDL Bul. مفلسیْ دیورا. In A دیو has been written above the line by a later hand. (٦٥٥) ABL Bul. سودا for بازی.

(٦٥٩) ABL Bul. تا شب و افغان.

(٦٦٢) A در for ده. D منادی کر. Bul. منادی که. A کرد و ترك. After this verse L adds:

جملگان آوازها بر داشته • کین همه تخم جفاها کاشته

(٦٦٤) A و این ندارد. AB Bul. قرض تا ندهد کس اورا.

(٦٦٥) D مفلس و قلبی. A و دغای و دبهٔ. After this verse L adds:

بی‌نوایی بَد ادایی بی‌وفا • نان‌ربایی تر گدایی بی‌حیا

(٦٦٦) D باو حریفی. L چونك ببندش گره محکم زنید.

(٦٦٩) Bul. عاریست. A او تا for آن تا.

یك سگ است و در هزاران میرود • هرکه در وی رفت او او میشود
هرکه سردت کرد میدان کو دروست • دیو پنهان گشته اندر زیر پوست
چون نیابد صورت آید در خیال • تا کشاند آن خیالت در وبال
گه خیال فُرجه و گاهی دکان • گه خیالِ علم و گاهی خان و مان
هان بگو لا حَوْلها اندر زمان • از زبان تنها نه بلك از عینِ جان
گفت قاضی مفلسی را وا نما • گفت اینك اهلِ زندانت گوا
گفت ایشان متّهَم باشند چون • میگریزند از تو میگریند خون
از تو میخواهند هم تا وا رهند • زین غرض باطل گواهی میدهند
جملهٔ اهلِ محکمه گفتند ما • هم بر افلاس و بر ادبارش گوا
هرکرا پرسید قاضی حالِ او • گفت مولا دست ازین مفلس بشُو
گفت قاضی کش بگردانید فاش • گِرْدِ شهر این مفلس است و بس قَلاش
کو بکو اورا مُنادیها زنید • طبلِ افلاسش عیان هر جا زنید
هیچ کس نسیه بنفروشد بدو • قرض ندهد هیچ کس اورا تَسو
هرکه دعوی آردش اینجا بفن • بیش زندانش نخواهم کرد من
پیشِ من افلاسِ او ثابت شدست • نقد و کالا نیستش چیزی بدست
آدمی در حبسِ دنیا زان بود • تا بود کافلاسِ او ثابت شود

(۶۴۰) D نیاید صورت.

(۶۴۱) Bul. خانمان. After this verse L adds:

گه خیال مکسب و سوداگری • گه خیال ماجرا و داوری
گه خیال نقره و فرزند و زن • گه خیال بو الفضول و بو الحزن
گه خیال آسیا و باغ و راغ • گه خیال میغ و ماغ و لیغ و لاغ
گه خیالِ آشتی و جنگها • گه خیال نامها و ننگها
گه خیال گلّه و گاهی قماش • گه خیال مفرش و رخت و فراش
هین برون کن از سر این تخیلها • هین بروب از دل چنین تفضیلها

(۶۴۲) After this verse Bul. has the heading: تتمّهٔ قصّهٔ مفلس.

(۶۴۵) AB Bul. وز تو. A زین عرض. (۶۴۶) AB Bul. هم بر ادبار و بر افلاسش گوا. D بادبار و بافلاسش. L هم بر افلاسش بر ادبارش.

که درین زندان بماند او مُستمِر • یاوه‌تاز و طبل‌خوارست و مُضِر
چون مگس حاضر شود در هر طعام • از وقاحت بی صلا و بی سلام
پیشِ او هیچست لوتِ شصت کس • گر کند خودرا اگر گوییش بس
مردِ زندان‌را نیاید لقمهٔ • ور بصد حیلت گشاید طعمهٔ
در زمان پیش آید آن دوزخ گلو • حجّتش این که خدا گفتا کُلُوا
زین چنین قحطِ سه‌ساله داد داد • ظلِّ مولانا ابد پاینده باد
یا ززندان تا رَوَد این گاومیش • یا وظیفه کن زوقفی لقمه‌ایش
ای زتو خوش هم ذُکور و هم اُناث • داد کن اَلْمُسْتَغاث المستغاث
سوی قاضی شد وکیلِ با نمك • گفت با قاضی شکایت یك بیك
خواند اورا قاضی از زندان بپیش • پس تفحّص کرد از اعیانِ خویش
گشت ثابت پیشِ قاضی آن همه • که نمودند از شکایت آن رمه
گفت قاضی خیز ازین زندان برو • سوی خانهٔ مُرده‌ریگِ خویش شو
گفت خان و مانِ من احسانِ تُست • همچو کافر جنّتم زندانِ تُست
گر ززندانم برانی تو بردّ • خود بمیرم من زتقصیری و کد
همچو ابلیسی که میگفت ای سلام • رَبِّ أَنْظِرْنِی إِلَى یَوْمِ الْقِیام
کاندرین زندانِ دنیا من خوشم • تا که دشمن‌زادگان‌را می‌کُشم
هرکه اورا قُوتِ ایمانی بود • وز برای زادِ ره نانی بود
میستانم گه بمکر و گه بریو • تا بر آرند از پشیمانی غریو
گه بدرویشی کنم تهدیدشان • گه بزلف و خال بندم دیدشان
قوتِ ایمانی درین زندان کمست • وآنك هست از قصدِ این سگ درخمست
از نماز و صوم و صد بیچارگی • قوتِ ذوق آید برد یکبارگی
أَسْتَعِیذُ اللّهَ مِنْ شَیْطانِهِ • قَدْ هَلَکْنا آه مِنْ طُغْیانِهِ

(٦١٦) AB Bul. بدین زندان.   (٦١٩) Bul. حیله.   (٦٢٠) Bul. گفتا کلوا.
(٦٢٢) L واز رود. A آن گاومیش. B طعمه‌ایش.
(٦٢٧) A Bul. از زندان. ABL مردریگ.

در میانِ مار و کژدم گر ترا • با خیالاتِ خوشان دارد خدا
مار و کژدم مر ترا مؤنس بود • کآن خیالت کیمیای مس بود
صبر شیرین از خیالِ خوش شدست • کآن خیالاتِ فرج پیش آمدست
آن فرج آید ز ایمان در ضمیر • ضعفِ ایمان ناامیدی و زحیر
صبر از ایمان بیابد سرکُله • حیثُ لا صَبْرَ فَلا ایمانَ لَه
گفت پیغمبر خداش ایمان نداد • هرکرا صبری نباشد در نهاد
آن یکی در چشمِ تو باشد چو مار • هم وی اندر چشمِ آن دیگر نگار
زآنك در چشمت خیالِ کفرِ اوست • وآن خیالِ مؤمنی در چشمِ دوست
کاندرین یك شخص هر دو فعل هست • گاه ماهی باشد او و گاه شست
نیمِ او مؤمن بود نیمیش گبر • نیمِ او حرص‌آوری نیمیش صبر
گفت یزدان‌ات فَمِنْکُمْ مُؤْمِنٌ • باز مِنْکُمْ کافِرٌ گبرِ کهُن
همچو گاوی نیمهٔ چپّش سیاه • نیمهٔ دیگر سپید همچو ماه
هرکه این نیمه ببیند رد کند • هرکه آن نیمه ببیند کد کند
یوسف اندر چشمِ اِخوان چون ستور • هم وی اندر چشمِ یعقوبی چو حور
از خیالِ بد مر ورا زشت دید • چشمِ فرع و چشمِ اصلیٔ ناپدید
چشمِ ظاهر سایهٔ آن چشم دان • هرچه آن بیند بگردد این بدان
تو مکانی اصلِ تو در لامکان • این دکان بر بند و بگشا آن دکان
شش جهت مگریز زیرا در جهات • ششدره است و ششدره مات‌ست مات

شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس،

با وکیلِ قاضیٔ ادراك‌مند • اهلِ زندان در شکایت آمدند
که سلامِ ما بقاضی بر کنون • باز گو آزارِ ما زین مردِ دون

(599) D ناامیدی. (601) ABDL پیغامبر. (604) D شصت.
(606) ABL Bul. یزدانت. (607) B Bul. سپیدی. (613) Bul. om. و.
(614) A مانست و مات.

چل هزار او نباشد مزدِ من • کی بود شِبْهِ شَبَه دُرِّ عدن
یك حکایت گویمت بشنو بهوش • تا بدانی که طمع شد بندِ گوش
هرکرا باشد طمع اَلْکَن شود • با طمع کی چشم و دل روشن شود
پیشِ چشمِ او خیالِ جاه و زر • همچنان باشد که موی اندر بصر
جز مگر مستی که از حق پُر بود • گرچه بدْهی گنجها او حُر بود
هرکه از دیدار برخوردار شد • این جهان در چشمِ او مُردار شد
لیك آن صوفی زمستی دُور بود • لاجرم در حرص او شب‌کُور بود
صد حکایت بشنود مدهوشِ حرص • در نیاید نکتهٔ در گوشِ حرص

تعریف کردن منادیان قاضی مفلسی‌را گرد شهر،

بود شخصی مفلسی بی خان و مان • مانده در زندان و بندِ بی امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف • بر دلِ خلق از طمع چون کوهِ قاف
زهره نه کس‌را که لقمهٔ نان خورد • زآنك آن لقمه‌رُبا گاوَش بَرَد
هرکه دُور از دعوتِ رحمان بود • او گداچشمست اگر سلطان بود
مر مروّت‌را نهاده زیرِ پا • گشته زندان دوزخی زآن نان‌رُبا
گر گریزی بر امیدِ راحتی • زآن طرف هم پیشت آید آفتی
هیچ کُنجی بی دد و بی دام نیست • جز بخلوت‌گاهِ حق آرام نیست
کُنجِ زندانِ جهانِ ناگُزیر • نیست بی پامُزْد و بی دَقّ الحُصیر
واللّه ار سوراخِ موشی در رَوی • مبتلای گربه‌چنگالی شوی
آدمی‌را فربهی هست از خیال • گر خیالاتش بود صاحب‌جمال
ور خیالاتش نماید ناخوشی • می‌گدازد همچو موم از آتشی

(۵۷۷) L صد هزار. (۵۸۳) L بی‌نور for شب‌کور.
Heading: D در شهر. (۵۸۵) Bul. خانمان. (۵۸۷) L مُخفی نان.
D چابك برد. L کاوَش. (۵۸۸) AB هرکه او محجوب از رحمان بود. L رحمت رحمان.
(۵۹۵) A وز خیالاتش.

گفت والله آمدم من بارها ٭ تا ترا واقف کنم زین کارها
تو همی‌گفتی که خر رفت ای پسر ٭ از همه گویندگان با ذوق‌تر
باز می‌گشتم که او خود واقف‌است ٭ زین قضا راضیست مردِ عارف‌است
گفت آنرا جمله میگفتند خَوش ٭ مر مرا هم ذوق آمد گفتنش
مر مرا تقلیدشان بر باد داد ٭ که دو صد لعنت بر آن تقلید باد
خاصّه تقلیدِ چنین بی‌حاصلان ٭ خشمِ ابراهیم با بر آفلان
عکس ذوقِ آن جماعت می‌زدی ٭ وین دلم زآن عکس ذوقی میشدی
عکس چندان باید از یارانِ خَوش ٭ که شوی از بحر بی‌عکس آب‌کَش
عکس کاوّل زد تو آن تقلید دان ٭ چون پیاپی شد شود تحقیق آن
تا نشد تحقیق از یاران مبُر ٭ از صدف مگسل نگشت آن قطره دُر
صاف خواهی چشم و عقل و سمع‌را ٭ بر دران تو پرده‌های طمع‌را
زآنك آن تقلیدِ صوفی از طَمَع ٭ عقلِ او بر بست از نور و لُمَع
طمعِ لُوت و طمعِ آن ذوق و سماع ٭ مانع آمد عقلِ اورا زاطّلاع
گر طَمَع در آینه بر خاستی ٭ در نفاق آن آینه چون ماستی
گر ترازورا طَمَع بودی بمال ٭ راست کی گفتی ترازو وصفِ حال
هر نبیّ گفت با قوم از صفا ٭ من نخواهم مزدِ پیغام از شما
من دلیلم حق شمارا مشتری ٭ داد حق دلّالیم هر دو سَری
چیست مزدِ کارِ من دیدارِ یار ٭ گرچه خود بُو بَکر بخشد چل هزار

---

(٥٦١) A خود او. AL مردی. (٥٦٤) L همچو ابراهیم بگذر زآفلان.

(٥٦٦) L از یاران خوش. A از بحر معنی. In D عکس is suppl. above.

(٥٧٠) AB Bul. om. و.

(٥٧٣) A بر آینه. BL بر جاستی. After this verse L adds:

گفت گر زآنك از طمع قارون شدی ٭ آخر الامر اندرین هامون شدی

(٥٧٤) Bul. هر پیمبر. (٥٧٥) After this verse L adds:

چیست مزد کار مر دلاّل‌را ٭ مزد باید داد تا گوید سزا

(٥٧٦) L مزد کار من بود دیدار یار. AL صد هزار.

از رهِ تقلید آن صوفی همین * خر برفت آغاز کرد اندر حنین
چون گذشت آن نوش وجوش و آن سماع * روز گشت و جمله گفتند اَلْوَداع
خانقه خالی شد و صوفی بماند * گَرْد از رخت آن مسافر می‌فشاند
رخت از حجره برون آورد او * تا بخر بر بندد آن همراه‌جو
تا رسد در همرهان او می‌شتافت * رفت در آخُر خرِ خودرا نیافت
گفت آن خادم بآبش برده‌است * زانك آب او دوش کمتر خورده‌است
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست * گفت خادم ریش بین جنگی بخاست
گفت من خررا بتو بسْپرده‌ام * من ترا بر خر موکّل کرده‌ام
بحث با توجیه کن حُجّت میآر * آنچ بسْپردم ترا وا پس سپار
از تو خواهم آنچ من دادم بتو * باز ده آنچ فرستادم بتو
گفت پیغمبر که دستت هرچه بُرد * بایدش در عاقبت وا پس سپرد
ور نهٔ از سرکشی راضی بدین * نك من و تو خانهٔ قاضیِ دین
گفت من مغلوب بودم صوفیان * حمله آوردند و بودم بیمِ جان
تو جگربندے میانِ گربگان * اندر اندازی و جویی زآن نشان
در میانِ صد گرسنه گِرْدهٔ * پیشِ صد سگ گربهٔ پژمردهٔ
گفت گیرم کز تو ظُلْمًا بسْتدند * قاصدِ خونِ منِ مسکین شدند
تو نیآیی و نگویی مر مرا * که خرت‌را می‌برند اے بی‌نوا
تا خر از هرکه بود من وا خَرَم * ورنه توزیعی کنند ایشان زَرَم
صد تدارك بود چون حاضر بُدند * این زمان هر یك باقلیمی شدند
من کرا گیرم کرا قاضی بَرَم * این قضا خود از تو آمد بر سرم
چون نیآیی و نگویی ای غریب * پیش آمد این چنین ظلمی مهیب

(۵۴۲) D بر همرهان, corr. above. (۵۴۳) ABL Bul. زانك خر دوش آب کمتر.
(۵۴۶) In D توجیه is erased and من کم written above. A و حجّت. A آنچ من بسپرده‌ام وا پس. BL Bul. بسپردمت. In Bul. vv. ۵۴۶ and ۵۴۷ are transposed.
(۵۴۷) A آنچت. (۵۴۸) ABDL پیغامبر. (۵۵۰) A نیم جان.
(۵۵۶) D حاضر بودند.

ای توانگر تو که سیری هین مخند ٭ بر کژیِ آن فقیرِ دردمند
از سرِ تقصیر آن صوفی رمه ٭ خرفروشی در گرفتند آن همه
کز ضرورت هست مُرداری مُباح ٭ بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
هم در آن دم آن خرك بفروختند ٭ لُوت آوردند و شمع افروختند
وَلْوَلَه افتاد اندر خانقه ٭ که امشبان لُوت و سماعست و شَرَه
چند ازین زنبیل وین دریوزه چند ٭ چند ازین صبر و ازین سه‌روزه چند
ما هم از خلقیم جان داریم ما ٭ دولت امشب میهمان داریم ما
تخمِ باطل‌را از آن می‌کاشتند ٭ کآنك آن جان نیست جان پنداشتند
وآن مسافر نیز از راهِ دراز ٭ خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یك بیك بنواختند ٭ نَرْدِ خدمتهای خوش میباختند
گفت چون می‌دید میلانشان بوی ٭ گر طرب امشب نخواهم کرد کی
لُوت خوردند و سماع آغاز کرد ٭ خانقه تا سقف شد پُر دود و گرد
دودِ مطبخ گَرْدِ آن پا کوفتن ٭ زاشتیاق و وَجْدِ جان آشوفتن
گاه دست‌افشان قدم می‌کوفتند ٭ گه بسجده صُفّه‌را می‌روفتند
دیر یابد صوفی آز از روزگار ٭ زآن سبب صوفی بود بسیارخوار
جز مگر آن صوفیی کز نورِ حق ٭ سیر خورد او فارغست از ننگِ دَق
از هزاران اندکی زین صوفیند ٭ باقیان در دولتِ او می‌زیند
چون سماع آمد زاوّل تا کران ٭ مُطرب آغازید یك ضربِ گران
خر برفت و خر برفت آغاز کرد ٭ زین حرارت جمله‌را انباز کرد
زین حراره پای کوبان تا سحر ٭ کف زنان خر رفت خر رفت ای پسر

---

(٥١٨) D که تو سیری.   (٥٢٢) A امشب آن.
(٥٢٣) In ABL Bul. the hemistichs are transposed.
(٥٢٤) ABL Bul. و جان.   (٥٢٥) L کآنك جانش نیست.
(٥٢٦) A اقبال باز.   (٥٢٧) L خدمتهاش.
(٥٢٨) D میلانش.   (٥٣٦) AB Bul. حراره.
(٥٣٧) D has ت written above the final letter of حراره. B Bul. و خر رفت ای پسر.

خاریدن روستایی بتاریکی شیررا بظنّ آنك گاوِ اوست،

روستایی گـاو در آخـر ببست ٭ شیر گاوش خورد بر جایش نشست
روستایی شد در آخُـر سوی گـاو ٭ گاورا می‌جُست شب آن کُنج‌کـاو
دست می‌مالیـد بر اعضـای شیـر ٭ پشت و پهـلو گـاه بالا گـاه زیـر
گفت شیر ار روشنی افزون شدی ٭ زهره‌اش بدریدی و دل خون شدی
این چنین گستاخ زآن می‌خـاردم ٭ کو درین شب گـاو می‌پنـداردم
حق همی‌گوید که ای مغـرورِ کور ٭ نـه زنامـم پاره پاره گشت طُور
که لَوْ اَنْـزَلْنـا کِتـابًا لِلْجَبَل ٭ لَانْصَدَعْ ثُمَّ انْقَطَـعْ ثُـمَّ ارْتَحَل
از من ار کوهِ اُحُد واقف بُـدی ٭ چشمه چشمه از جبل خون آمدی
از پـدر وز مـادر این بشْنیـدهٔ ٭ لاجـرم غافل درین پیچیـدهٔ
گـر تو بی تقلیـد ازو واقف شوی ٭ بی نشان از لطف چون هاتف شوی
بشْنو این قصّـه پیِ تهدیـدرا ٭ تـا بـدانی آفتِ تقلیـدرا

فروختن صوفیان بهیمهٔ مسافررا جهت سماع،

صوفیی در خانقـاه از ره رسیـد ٭ مرکبِ خود بُرد و در آخُـر کشید
آبکش داد و علف از دستِ خویش ٭ نه آنچنان صوفی که ما گفتیم پیش
احتیاطش کـرد از سهو و خُبـاط ٭ چون قضا آید چه سودست احتیاط
صوفیان تقصیـر بودنـد و فقیـر ٭ کادَ فَقْـرٌ اَنْ یَجِی کُفْرًا یُبیـر

Heading: ABL Bul. در تاریکی. B گاو منست. (۵۰۲) ABL Bul. و برجایش.
(۵۰٤) Bul. آن کیج کاو. B writes کُنج. (۵۰٦) Bul. شیر گفت.
(۵۰۸) B کای مغرور. AP Bul. گشته.
(۵۱۰) Bul. واقف شدی. BD Bul. پاره گشتی و دلش پر خون شدی, and so L.
(۵۱۲) Bul. بی نشان بر جای چون هاتف. A حق for چون.
(۵۱٤) A Bul. om. و, (۵۱۵) ABL Bul. نی چنان. L که گفتستیم پیش.
(۵۱۷) L در جوع for تقصیر. L کفرًا کبیر.

زآنک تقلید آفتِ هر نیکویست • که بود تقلید اگر کوهِ قویست
گر ضریری لَمتُرست و تیزخشم • گوشت پاره‌اش دان چو اورا نیست چشم
گر سخن گوید ز مو باریک‌تر • آن سرش‌را زآن سخن نبود خبر
مستیی دارد زگفتِ خود ولیک • از بروی تا بمی راهیست نیک
همچو جُویست او نه او آبی خَورد • آب ازو بر آب‌خواران بگذرد
آب در جو زآن نمی‌گیرد قرار • زآنک آن جو نیست تشنه و آب‌خوار
همچو نایی نالهٔ زاری کند • لیک پیکارِ خریداری کند
نوحه‌گر باشد مقلّد در حدیث • جز طمع نبود مرادِ آن خبیث
نوحه‌گر گوید حدیثِ سوزناک • لیک کو سوزِ دل و دامانِ چاک
از محقّق تا مقلّد فرقهاست • کین چو داودست و آن دیگر صداست
منبعِ گفتارِ این سوزی بود • وآن مقلّد کهنه‌آموزی بود
هین مشو غِرّه بدآن گفتِ حزین • بار بر گاوست و بر گردون حنین
هم مقلّد نیست محروم از ثواب • نوحه‌گررا مُزد باشد در حساب
کافر و مؤمن خدا گویند لیک • در میانِ هر دو فرقی هست نیک
آن گدا گوید خدا از بهرِ نان • متّقی گوید خدا از عینِ جان
گر بدانستی گدا از گفتِ خویش • پیشِ چشمِ او نه کم ماندی نه بیش
سالها گوید خدا آن نان‌خواه • همچو خر مُصْحَف کَشَد از بهرِ کاه
گر بدل در تافتی گفتِ لبش • ذرّه ذرّه گشته بودی قالبش
نامِ دیوی ره بَرَد در ساحری • تو بنامِ حق پشیزی می‌بری

(٤٨٩) A om. و.
(٤٩٠) Bul. ناله و زاری. A پیکاری.
(٤٩٢) B حدیثی.
(٤٩٣) L از مقلّد تا محقّق.
(٤٩٥) L و گردون برحنین.
(٥٠١) L عکس لبش.

همّتش کاهی نه و حرصش چو کوه ۞ وَجْه نه و کرده تحصیلِ وُجُوه
ی میسّر کرده مارا در جهان ۞ سخره و بیگار مارا وا رهان
طُعمه بنموده بما وآن بوده شَسْت ۞ آنچنان بنما بما آنرا که هست
گفت آن شیر ای مسیحا این شکار ۞ بود خالص از برای اعتبار
گر مرا روزی بُدی اندر جهان ۞ خود چه کارستی مرا با مردگان
این سزای آنك یابد آبِ صاف ۞ همچو خر در جُو بمیزد از گزاف
گر بداند قیمتِ آن جُوی خر ۞ او بجایِ پا نهد در جُوی سر
او بیابد آنچنان پیغمبری ۞ میرِ آبی زندگانی‌پروری
چون نمیرد پیشِ او کز امرِ کُن ۞ ای امیرِ آب مارا زنده کن
هین سگِ نفسِ ترا زنده مخواه ۞ کو عدوِّ جانِ تُست از دیرگاه
خاك بر سر استخوانی‌را که آن ۞ مانعِ این سگ بود از صیدِ جان
سگ نهٔ بر استخوان چون عاشقی ۞ دیوچه‌وار از چه بر خون عاشقی
آن چه چشمست آنك بینایش نیست ۞ زامتحانها جزکه رُسواییش نیست
سهو باشد ظنّهارا گاه گاه ۞ این چه ظنّست این که کور آمد زراه
دیدهٔ آ بر دیگران نوحه‌گری ۞ مدّتی بنْشین و بر خود می‌گری
زابرِ گریان شاخ سبز و تر شود ۞ زآنك شمع از گریه روشن‌تر شود
هرکجا نوحه کنند آنجا نشین ۞ زآنك تو اولیتری اندر حنین
زآنك ایشان در فراقِ فانی‌اند ۞ غافل از لعلِ بقای کانی‌اند
زآنك بر دل نقشِ تقلید است بند ۞ رَوْ بآبِ چشم بندش‌را بِرَنْد

(٤٦٥) L عمر for وجه. In the second hemistich B has: از جمله بی وجهی وجوه هر گروه. After this verse L adds:

جمع کرده مال و رفته سوی گور ۞ دشمنان در ماتم او کرده سور.

(٤٦٦) AB Bul. بر ما در جهان. L Bul. سخرهٔ بیگار. (٤٦٧) D شصت.
(٤٧٠) AL بمیرد. (٤٧٣) ABD پیغامبری. (٤٧٤) A کبر for امر.
(٤٧٨) L آمد براه. (٤٨٠) AB روشن‌تر بود. (٤٨٢) A اهل for لعل.
(٤٨٣) D و بند. D بر آب.

غم مخور از دیده کآن عیسی تراست • چپ مرو تا بخشدت دو چشمِ راست
عیسیِ روحِ تو با تو حاضراست • نصرت ازوی خواه کو خوش ناصراست
لیك بیگارِ تنِ پُر استخوان • بر دلِ عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان • ذکرِ او کردیم بهرِ راستان
زندگیِ تن مجو از عیسیات • کامِ فرعونی مخواه از موسیات
بر دلِ خود کم نه اندیشهٔ معاش • عیش کم نآید تو بر درگاه باش
این بدن خرگاه آمد رُوحرا • یا مثالِ کشتیِ مر نُوحرا
تُرك چون باشد بیابد خرگهی • خاصّه چون باشد عزیزِ درگهی

تمامیِ قصّهٔ زنده شدن استخوانها بدعای عیسی علیه السّلام،

خواند عیسی نامِ حق بر استخوان • از برای التماسِ آن جوان
حکمِ یزدان از پیِ آن خام مرد • صورتِ آن استخوانرا زنده کرد
از میان بر جَست یك شیرِ سیاه • پنجهٔ زد کرد نقشش‌را تباه
کلّهاش بر کَند مغزش ریخت زود • مغزِ جوزی کاندرو مغزی نبود
گر ورا مغزی بُدی اشکستنش • خود نبودی نقص اِلّا بر تنش
گفت عیسی چون شتابش کوفتی • گفت زآن رُو که تو زو آشوفتی
گفت عیسی چون نخوردی خونِ مرد • گفت در قسمت نبودم رزقِ خَورد
ای بسا کس همچو آن شیرِ ژیان • صیدِ خود ناخورده رفته از جهان

(۴۴۹) L حق for دو. (۴۵۱) D پیکار.

After the Heading L adds:

چونك عیسی دید کآن ابله رفیق • جز که استیزه نمداند طریق
می‌نگیرد پندرا از ابلهی • بخل می‌پندارد او از گمرهی

(۴۵۸) D از برای خام مرد.

(۴۶۰) Bul. و مغزش. L جوز زِفتی کاندرو. D کندرو.

(۴۶۱) D مغزی بودی.

(۴۶۳) L هی هی for عیسی. L بی قسمت. D زرق خورد.

این چه سرّست این چه سلطانیست باز • ای خداوند خداوندانِ راز
ما ندانستیم مارا عفو کن • بس پراگنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها می‌زنیم • لاجرم قندیلهارا بشکنیم
ما چو کرّان ناشنیده یك خطاب • هرزه گویان از قیاسِ خود جواب
ما ز موسی پند نگرفتیم کو • گشت از انکارِ خضری زردرو
با چنان چشمی که بالا می‌شتافت • نورِ چشمش آسمان‌را می‌شکافت
کرده با چشمت تعصّب موسیا • از حماقت چشمِ موشِ آسیا
شیخ فرمود آن همه گفتار و قال • من بحل کردم شمارا آن حلال
سرِّ این آن بود کز حق خواستم • لاجرم بنمود راهِ راستم
گفت آن دینار اگرچه اندکست • لیك موقوفِ غریوِ کودکست
تا نگرید کودكِ حلوا فروش • بحرِ رحمت در نمی‌آید بجوش
ای برادر طفل طفلِ چشمِ تست • کامِ خود موقوفِ زاری دان دُرُست
گر همی‌خواهی که آن خلعت رسد • پس بگریان طفلِ دیده بر جسد

ترسانیدن شخصی زاهدی‌را که کم گری تا کور نشوی،

زاهدی‌را گفت یاری در عمل • کم گری تا چشم‌را ناید خلل
گفت زاهد از دو بیرون نیست حال • چشم بیند یا نبیند آن جمال
گر ببیند نورِ حق خود چه غمست • در وصالِ حق دو دیده چه کمست
ور نخواهد دید حق‌را گو برَو • این چنین چشمِ شقی گو کور شَو

---

(۴۳۲) A واین چه. (۴۳۳) A و مارا. (۴۳۹) A شمارا و حلال. L شماهارا حلال.
(۴۴۳) L چشم تست. L دان نخست. After this verse L adds:
بی تضرّع کام‌یابی مشکلست • کامِ خود موقوفِ زاریِ دلست
گر همی‌خواهی که مشکل حل شود • خارِ محرومی بگل مبدل شود
(۴۴۴) L in the first hemistich خلعت آزادی از حزنت رسد.
(۴۴۵) DL چشم ناید در خلل.
(۴۴۷) Bul. نور حق‌را چه غمست.

تا نمازِ دیگـر آن کودك گریست • شیخ دیده بست و در وی ننگریست
شیخ فـارغ از جفـا و از خـلاف • در کشیده رویِ چون مـه در لحاف
با ازل خوش با اجل خوش شادکام • فارغ از تشنیع و گفتِ خاص و عام
آنك جان در رویِ او خندد چو قند • از ترش‌رویئ خلقش چـه گزنـد
آنك جان بوسه دهـد بر چشمِ او • کی خورد غم از فلك وز خشمِ او
در شبِ مهتاب مَـه‌را در سِماك • از سگان و عَو عَوِ ایشان چـه باك
سگ وظیفـهٔ خود بجـا می‌آورد • مـه وظیفـهٔ خود بـرُخ می‌گسترد
کارکِ خود می‌گزارد هـر کسی • آب نگـذارد صفـا بهـرِ خسی
خس خسانـه میرود بـر رویِ آب • آبِ صافی میرود بی اضطراب
مصطفی مَـه می‌شکافـد نیم‌شب • ژاژ می‌خـایـد زکینـه بُو لَهَب
آن مسیحا مـرده زنـده میکُنَـد • وآن جهود از خشم سَبْلت میکَنَـد
بانگِ سگ هرگز رسد در گوشِ ماه • خاصه ماهی کو بود خاصِ الـه
می خورد شه بـر لبِ جُو تـا سحـر • در سماع از بانگِ چَغزان بی‌خبر
هم شدی تَوزیعِ کودك دانكِ چند • همّتِ شیخ آن سخـارا کرد بنـد
تـا کسی ندهـد بکودك هیچ چیز • قوّتِ پیران ازین بیش است نیز
شـد نمـازِ دیگـر آمـد خادمی • یك طبق بـر کف زپیشِ حاتمی
صاحبِ مالی و حالی پیشِ پیر • هدیـه بفْرستـاد کز وی بُـد خبیر
چار صد دینـار بـر گوشـهٔ طبق • نیمِ دینـارِ دگـر انـدر وَرَق
خادم آمـد شیـخ‌را اکـرام کـرد • وآن طبق بنْهـاد پیشِ شیخِ فرد
چون طبق‌را از غطا وا کـرد رُو • خلق دیدنـد آن کرامت‌را ازو
آه و افغان از همه بـر خاست زود • کای سرِ شیخان و شاهان این چه بود

(٤١١) A om. و. Bul. و بر وی. (٤١٢) AD وز خلاف. (٤١٣) D تشنیع گفت.
(٤١٤) Bul. خلقان. (٤١٦) Bul. بر سماك. (٤٢٢) D مجوورد شه.
(٤٢٩) Bul. پیش شیخ اکرام کرد.
(٤٣٠) L کرامت بی جحود. L از غطا بگشاد زود.
(٤٣١) L شاهان الامان. L بر خاست زآن.

یخ اشارت کرد خادم‌را بسر • که بروْ آن جملهٔ حلوارا بخر
ـا غریبان چونك از حلوا خورند • یك زمانی تلخ در من ننگرند
زمان خادم برون آمد بدر • تا خرد او جملهٔ حلوارا بزر
ـت اورا گوترو حلوا بچند • گفت کودك نیم دینار و اند
ت نه از صوفیان افزون مجو • نیم دینارت دهم دیگر مگو
طبق بنْهاد اندر پیشِ شیخ • تو ببین اسرارِ سرّ اندیشِ شیخ
ِد اشارت با غریبان کین نوال • نك تبرّك خوش خورید این‌را حلال
ون طبق خالی شد آن کودك ستد • گفت دینارم بده ای با خرد
ـیخ گفتا از کجا آرم درم • وام دارم میروم سوی عدم
ِدك از غم زد طبق‌را بر زمین • ناله و گریه بر آورد و حنین
گریست از غبْن کودك های های • کَی مرا بشْکسته بودی هر دو پای
ٰشکی من گِرْدِ گلخن گشتمی • بر درِ این خانقه نگْذشتمی
وفیانِ طبل‌خوارِ لقمه‌جُو • سگ‌دلان و همچو گربه روی‌شُو
غریوِ کودك آنجا خیْر و شَر • گِرْد آمد گشت بر کودك حشَر
شِ شیخ آمد که ای شیخِ درشت • تو یقین دان که مرا استاد کُشت
ِ روم من پیشِ او دستِ تهی • او مرا بکْشد اجازت میدهی
نْ غریبان هم بانکار و جحود • رُو بشیخ آورده کین بازی چه بود
لمان خوردی مَظالم میبَری • از چه بود این ظلمِ دیگر بر سَری

(۳۹۳) L .برون آ جمله A .این جمله   (۳۹٤) AB Bul. .آن حلوا L .حلوارا
(۳۹۵) Bul. .در زمان خادم روان شد سوی در L Bul. .آمد زدہ L .دله حلوا زآن پسر
(۳۹٦) L .جملهٔ حلوا BL .نیم دیناری و اند, corr. in B.
(۳۹۹) D .کین غریبان تا نوال A .این نوال   (٤۰۰) Bul. .ای پر خرد
(٤۰۱) A apparently .میدوم   (٤۰۲) ABL Bul. .کای مرا
(٤۰۵) Bul. .طبله‌خوار A Bul. .و لقمه‌جو BL .لقمه‌جوی AL .سگ‌دلان همچو I .روی‌شوی
(٤۰۷) AB .کای شیخ   (٤۰۹) A .باری کین چه بود
(٤۱۰) BL Bul. .مال ما L بردی for .خوردی

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه قدّس الله سرّه العزیز جهت غریمان بالهام حقّ،

بود شیخی دایما او وامدار * از جوانمردی که بود آن نامدار
ده هزاران وام کردی از مهان * خرج کردی بر فقیران جهان
هم بوام او خانقاهی ساخته * جان و مال و خانقه در باخته
وام اورا حق زهر جا می‌گزارد * کرد حق بهر خلیل از ریگ آرد
گفت پیغمبر که در بازارها * دو فرشته میکنند ایدر دعا
کای خدا تو منفقانرا ده خلف * وی خدا تو ممسکانرا ده تلف
خاصّه آن منفق که جان انفاق کرد * حلق خود قربانی خلّاق کرد
حلق پیش آورد اسماعیل‌وار * کارد بر حلقش نیارد کرد کار
پس شهیدان زنده زین رویند خوش * تو بدان قالب بمنگر گبروش
چون خلف دادستشان جان بقا * جان ایمن از غم و رنج و شقا
شیخ وامی سالها این کار کرد * می‌ستد میداد همچون پای‌مرد
تخمها می‌کاشت تا روز اجل * تا بود روز اجل میر اجل
چونك عمر شیخ در آخر رسید * در وجود خود نشان مرگ دید
وامداران گرد او بنشسته جمع * شیخ بر خود خوش گدازان همچو شمع
وامداران گشته نومید و ترش * درد دلها یار شد با درد شش
شیخ گفت این بدگمانانرا نگر * نیست حق‌را چار صد دینار زر
کودکی حلوا زبیرون بانگ زد * لاف حلوا بر امید دانگ زد

Heading: D om. احمد.

(۲۷۸) L خان و مان خانقه. After this verse L adds:

احمد خضرویه بودی نام او * ده هزاران پیش بودی وام او

(۲۷۹) In L the hemistichs are transposed. (۲۸۰) ABDL پیغامبر. D کی در.

A فرشته. AB می‌کنند. L دایمند اندر دعا. (۲۸۱) AB Bul. ای for وی.

(۲۸۳) Bul. کان for آن. (۲۸٤) B Bul. و خوش. (۲۹۱) Bul. دینار و زر.

، از آن دُوری درین دَوْر ای کلیم • پا بکش زیرا درازست این گلیم
ن کریم نان نمایم بنده‌را • تا بگریاند طمع آن زنده‌را
بنی طفلی بمالد مادرے • تا شود بیدار وا جوید خورے
نو گرسنه خفته باشد بی‌خبر • وآن دو پستان میخلد از بهرِ دَر
نْتُ کنزًا رَحْمَةً مَخْفِیَّةً • فَاْبْتَعَثْتُ اُمَّةً مَهْدِیَّةً
ـر کراماتی که میجوئی بجان • او نمودت تا طمع کردی در آن
چند بُت بشکست احمد در جهان • تا که یا رَب گوی گشتند اُمّتان
گر نبودی کوششِ احمد تو هم • می‌پرستیدی چو اَجْدادت صنم
این سَرت وا رَست از سجدهٔ صنم • تا بدانی حقِّ اورا بر اُمم
گر بگویی شُکرِ این رَستن بگوی • کز بُتِ باطن هَمَت بِرْهاند اوی
مر سَرت‌را چون رهانید از بتان • هم بدآن قوّت تو دل‌را وا رهان
سر زشکرِ دین از آن بر تافتی • کز پدر میراث مُفْتش یافتی
مردِ میراثی چه داند قدرِ مال • رُستمی جان کَنْد مجّان یافت زال
چون بگریانم بجوشد رحمتم • آن خروشنده بنوشد نعمتم
گر نخواهم داد خود ننمایمش • چونْش کردم بسته دل بگشایمش
رحمتم موقوفِ آن خوش گریهاست • چون گریست از بحرِ رحمت موج خاست

---

(۲۶۰) B Bul. که تو زآن دوری AL .گر تو زآن L .پا مکش D .از گلیم.
(۲۶۱) D .زان نمایم B .تا بگرداند.
(۲۶۲) B Bul. .و وا جوید.
(۲۶۴) L .می‌چکد از مهر در Bul. .میغلد زو مهر در B .از مهر در.
(۲۶۶) L .یا رب جوی.
(۲۶۹) ABL Bul. بگو and .او.
(۲۷۱) A .دین ازین BL Bul. ارزان for .مفتش.
(۲۷۲) ABL Bul. .و مجّان.
(۲۷۴) Bul. .وآن خروشنده نبوشد.
(۲۷۵) After this verse L adds:

تا نگرید طفل کی جوشد لبن • تا نگرید ابر کی خندد چمن

بازگفت ای شه پشیمان میشوم • توبه کردم نَو مُسلْمان میشوم
آنك تو مستش کنی و شیرگیر • گر زمستی کژ رود عذرش پذیر
گرچه ناخن رفت چون باشی مرا • بر کَنَم من پرچمِ خُرشیدرا
ورچه پَرّم رفت چون بنْوازیَم • چرخ بازیِ کم کند در بازیَم
گر کمر بخشیم کُه‌را بر کَنَم • گر دهی کِلکی عَلَمها بشْکنم
آخر از پشّه نه کم باشد تنم • مُلْكِ نمرودیِ بپَر برهم زنم
در ضعیفی تو مرا بابیل گیر • هر یکی خصمِ مرا چون پیل گیر
قدرِ فُنْدُق افکنم بُنْدُق حریق • بُنْدُقم در فِعْل صد چون منجنیق
موسی آمد در وغا با یك عصاش • زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش
هر رسولی یك‌تنه کآن در زدست • بر همه آفاق تنها بر زدست
نُوح چون شمشیر در خواهید ازو • موجِ طوفان گشت ازو شمشیرخُو
احمدا خود کیست اِسْپاهِ زمین • ماه بین بر چرخ بشْکافش جبین
تا بداند سَعْد و نَحْس بی‌خبر • دَوْرِ تُست این دَوْر نه دَوْرِ قمر
دَوْرِ تُست ایرا که موسیٔ کلیم • آرزو می‌بُرد زین دَوْرت مُقیم
چونك موسی رونقِ دَوْرِ تو دید • کاندرو صُبحِ تجلّی می‌دمید
گفت یا ربّ آن چه دَوْرِ رحمتست • آن گذشت از رحمت آنجا رؤیتست
غوطه ده موسیٔ خودرا در بحار • از میانِ دَوْرهٔ احمد بر آر
گفت یا موسی بدآن بنْمودمت • راهِ آن خلوت بدآن بگْشودمت

---

(۲۴۴) L بر کم پرچم زخورشید از پرّی. (۲۴٦) D گر دهد. L کلکم.
(۲۴۸) A خصمی. L خود پیل. (۲۴۹) Bul. قدر حبّه. L گردد حریق. L فندقم در فعل چون صد. After this verse L Bul. add:

گرچه سنگم هست مقدار نخود • لیك درهیجا نه سر ماند نه خود

(۲۵۰) AD om. و. (۲۵۱) A بر رسولی. (۲۵۲) A شمشیرجو.
(۲۵۴) L چیست اسپاه. ABL Bul. و بشکافش.
(۲۵۷) A این چه. L این گذشت. L آینجا. A آنجا زرحمت رویتست.
(۲۵۸) L دور احمد سر بر آر. L غوطهٔ خور موسیا اندر بحار.

یافتن پادشاه بازرا بخانهٔ کمپیرزن،

چنان بازیست کو از شه گریخت ⁂ سوی آن کمپیر کو می آرد بیخت
تا که تُتماجی پزد اولادرا ⁂ دید آن بازِ خوشِ خوش‌زادرا
پایکش بست و پَرش کوتاه کرد ⁂ ناخنش ببْرید و قُوتش کاه کرد
گفت نااهلان نکردندت بساز ⁂ پَر فزود از حدّ و ناخن شد دراز
دستِ هر نااهل بیمارت کند ⁂ سوی مادر آ که تیمارت کند
مِهْرِ جاهل‌را چنین دان ای رفیق ⁂ کژ رود جاهل همیشه در طریق
روزِ شه در جُست و جو بیگاه شد ⁂ سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه بازرا در دود و گرد ⁂ شه برو بگْریست زار و نوحه کرد
گفت هرچند این جزای کارِ تُست ⁂ که نباشی در وفای ما دُرُست
چون کنی از خُلْد در دوزخ قرار ⁂ غافل از لَا یَسْتَوِی اصحابِ نار
این سزای آنك از شاهِ خبیر ⁂ خیره بگْریزد بخانهٔ گنده‌پیر
باز میمالید پَر بر دستِ شاه ⁂ بی زبان میگفت من کردم گناه
پس کجا زارد کجا نالد لئیم ⁂ گر تو نپْذیری بجز نیك ای کریم
لطفِ شه جانرا جنایت‌جُو کند ⁂ زآنك شه هر زشت‌را نیکو کند
رَوْ مکن زشتی که نیکیهای ما ⁂ زشت آید پیشِ آنْ زیبای ما
خدمتِ خودرا سزا پنداشتی ⁂ تو لوای جُرم از آن افراشتی
چون ترا ذِکْر و دعا دستور شد ⁂ زآن دعا کردن دلت مغرور شد
هم‌سخن دیدی تو خودرا با خدا ⁂ ای بسا کو زین گمان افتد جُدا
گرچه با تو شه نشیند بر زمین ⁂ خویشتن بشْناس و نیکوتر نشین

(۳۲۳) B علم بازی نیست کو از شه گریخت, and so L, which has جسته for نیست, and A in marg. A آرد ریخت.   (۳۲۹) A جست جو.   (۳۳۰) D ناگاه.
(۳۳۱) L سزای کار. D نباشد.   (۳۳۳) L بگریزی
(۳۳۷) L پیش آن نیکی‌نما.   (۳۳۹) L om. و.   (۳۴۰) Bul. کس for کو.
(۳۴۱) D نیکو بر نشین.

وآلتِ اِسْکاف پیشِ بَرزگر • پیشِ سگ کَه استخوان در پیشِ خر
بودْ أَنا ٱلْحَق در لبِ منصور نور • بود أَنا ٱللّه در لبِ فرعون زور
شد عصا اندر کفِ موسی گوا • شد عصا اندر کفِ ساحر هبا
زین سبب عیسی بدآن همراهِ خَود • در نیآموزید آن اسمِ صَمَد
کو نداند نقص بر آلت نهد • سنگ بر گِل زن تو آتش کی جهد
دست و آلت همچو سنگ و آهنست • جفت باید جفت شرطِ زادنست
آنك بی جفتست و بی آلت یکیست • در عَدَد شکّست و آن یك بی شکیست
انك دو گفت و سه گفت و بیش ازین • متّفق باشند در واحد یقین
اَحْوَلی چون دفع شد یکسان شوند • دو سه گویان هم یکی گویان شوند
گر یکی گویی تو در میدانِ او • گِرْد بر میگَرْد از چوگانِ او
گوی آنگه راست و بی نقصان شود • کو ززخمِ دستِ شه رقصان شود
گوش دار ای احول اینهارا بهوش • داروی دیده بکش از راهِ گوش
پس کلامِ پاك در دلهای کور • مینپاید میرود تا اصلِ نور
وآن فسونِ دیو در دلهای کژ • میرود چون کفشِ کژ در پایِ کژ
گرچه حِکْمت‌را بتکرار آوری • چون تو نااهلی شود از تو بری
ورچه بنْویسی نشانش میکنی • ورچه میلافی بیانش میکنی
او زتو رُو در کشد ای پُر ستیز • بندهارا بگسلد وز تو گریز
ور نخوانی و ببینند سوزِ تو • علم باشد مرغِ دستآموزِ تو
او نپاید پیشِ هر نااوستا • همچو طاوسی بخانهٔ روستا

(۴۰۴) Bul. واستخوان. (۴۰۵) Bul. بر لب منصور. (۴۰۷) L اسم احد.
(۴۰۸) D apparently نقش for نقص. (۴۱۲) L رفع شد.
(۴۱٤) D گویی آنکه. AL om. و. (۴۱٦) L بس for پس. L دلهای دور.
(۴۱٤) D کفشکژ. (۴۲۰) L بگسلد بهر گریز.
(۴۲۱) L بخوانی او به بیند.
(۴۲۲) B همچو کاوسی. L همچو باز شه به پیش روستا.

حق فرستاد انبیارا بنا وَرَق • تا گُزید این دانهارا بر طبق
پیش ازین ما اُمّتِ واحد بُدیم • کس ندانستی که ما نیك و بَدیم
قلب و نیکو در جهان بودی روان • چون همه شب بود و ما چون شب‌روان
تا بر آمد آفتابِ انبیا • گفت ای غِش دُور شَو صافی بیا
چشم داند فرق کردن رنگ‌را • چشم داند لعل‌را و سنگ‌را
چشم داند گوهر و خاشاك‌را • چشم‌را زآن میخلد خاشاکها
دشمنِ روزند این قلّابکان • عاشقِ روزند آن زرهای کان
زآنك روزست آینهٔ تعریفِ او • تا ببینند اشرفی تشریفِ او
حق قیامت‌را لقب زآن روز کرد • روز بنْماید جمالِ سرخ و زرد
پس حقیقت روز سِرِّ اولیاست • روز پیشِ ماهشان چون سایهاست
عکسِ رازِ مردِ حق دانید روز • عکسِ ستّاریش شامِ چشم‌دوز
زآن سبب فرمود یزدان وَٱلضُّحَی • وَٱلضُّحَی نورِ ضمیرِ مُصْطَفَی
قولِ دیگر کین ضُحَی‌را خواست دوست • هم برای آنك این هم عکسِ اوست
ورنه بر فانی قَسَم گفتن خطاست • خود فنا چه لایقِ گفتِ خداست
از خلیلی لَا أُحِبُّ ٱلْآفِلِین • پس فنا چون خواست ربُّ العالمین
باز وَٱللَّیل است ستّاریّ او • وآن تنِ خاکیّ زنگاریّ او
آفتابش چون بر آمد زآن فلك • با شبِ تن گفت هین مَا وَدَّعَك
وصل پیدا گشت از عینِ بلا • زآن حلاوت شد عبارت مَا قَلَی
هر عبارت خود نشانِ حالتیست • حال چون دست و عبارت آلتیست
آلتِ زرگر بدستِ کفشگر • همچو دانهٔ کِشت کرده ریگ در

(٢٨٥) BDL Bul. پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم. L ندانسته.
(٢٨٨) L تاند فرق. (٢٩٠) Bul. این for آن. (٢٩٢) L پیش مهرشان.
(٢٩٨) Instead of this verse BD have:

لا احبّ الآفلین گفت آن خلیل • کی فنا خواهد ازین ربّ جلیل

In L Bul. the same verse follows v. ٢٩٨. (٢٩٩) Bul. وز تن خاکیّ. Bul. زنگاریّ.
(٣٠٠) L Bul. از فلك. (٣٠٢) B دیو for ریگ.

تا تو تن‌را چرب و شیرین می‌دهی • جوهر خودرا نبینی فربهی
گر میان مشك تن‌را جا شود • روز مردن گند او پیدا شود
مشك‌را بر تن مزن بر دل بمال • مشك چه بْود نام پاك ذو الجلال
آن منافق مشك بر تن می‌نهد • روح‌را در قعر گلخن می‌نهد
بر زبان نام حق و در جان او • گندها از فکر بی‌ایمان او
ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن‌است • بر سر مبرز گل است و سوسن‌است
آن نبات آنجا یقین عاریت است • جای آن گل مجلس‌است و عشرتست
طیّبات آید بسوی طیّبین • للخبیثین الخبیثات است هین
کین مدار آنها که از کین گمرهند • گورشان پهلوی کین‌داران نهند
اصل کینه دوزخست و کین تو • جزو آن کلّست و خصم دین تو
چون تو جزو دوزخی پس هوش دار • جزو سوی کلّ خود گیرد قرار
تلخ با تلخان یقین ملحق شود • کی دم باطل قرین حق شود
ای برادر تو همآن اندیشهٔ • ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی • ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی
گر گلابی بر سر و جیبت زنند • ور تو چون بولی برونت افگنند
طبلها در پیش عطّاران ببین • جنس‌را با جنس خود کرده قرین
جنسها با جنسها آمیخته • زین تجانس زینتی انگیخته
گر در آمیزند عود و شکرش • برگزینند یك یك از یکدیگرش
طبلها بشکست و جانها ریختند • نیك و بد در همدگر آمیختند

(۲۶۵) D تا تو آن‌را. A om. و.   (۲۶۹) D و بی‌ایمان.
(۲۷۱) A این نبات.   (۲۷۲) L آمد برای طیّبین. L للخبیثات الخبیثین‌است.
(۲۷۳) L کس مدان آنها.   (۲۷۵) After this verse Bul. adds:
ور تو جزو جنّتی ای نامدار • عیش تو باشد ز جنت پایدار
and so B in marg.   (۲۷۶) D یقین حق شود.   (۲۷۸) L غذای گلخنی.
(۲۷۹) A Bul. بر سر جیبت.   (۲۸۱) D بر جنسها.
(۲۸۲) Bul. کر در آمیزد عدس با شکرش • بر گزیند یك یك از دیگرش

آن یکی گوشش همی‌پیچید سخت • وآن دگر در زیرِ کامش جُست لخت
وآن دگر در نعلِ او می‌جُست سنگ • وآن دگر در چشمِ او می‌دید زنگ
باز می‌گفتند ای شیخ این زچیست • دی نمی‌گفتی که شُکر این خر قویست
گفت آن خر کو بشب لا حول خورد • جز بدین شیوه نداند راه کرد
چونك قوتِ خر بشب لا حول بود • شب مسبّح بود و روز اندر سجود
آدمی‌خوارند اغلب مردمان • از سَلامْعَلَیْکَشان کم جُو امان
خانهٔ دیو است دلهای همه • کم پذیر از دیومَردُم دَمْدَمه
از دمِ دیو آنك او لا حول خَورد • همچو آن خر در سر آید در نَبَرْد
هرکه در دنیا خورد تلبیسِ دیو • وز عدوِّ دوست‌رُو تعظیم و ریو
در رهِ اسلام و بر پولِ صراط • در سر آید همچو آن خر از خُباط
عشوهاء یارِ بَد منْیوش هین • دام بین ایمن مَرَو تو بر زمین
صد هزار ابلیسِ لا حول آر بین • آدما ابلیس‌را در مار بین
دم دهد گوید ترا ای جان و دوست • تا چو قصّابی کَشَد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد • وای او کز دشمنان افیون چشد
سر نهد بر پایِ تو قصّاب‌وار • دم دهد تا خونْت ریزد زار زار
همچو شیری صیدِ خودرا خویش کن • ترکِ عشوهٔ اجنبی و خویش کن
همچو خادم دان مراعاتِ خسان • بی‌کسی بهتر زعشوهٔ ناکسان
در زمینِ مردمان خانه مکن • کارِ خود کن کارِ بیگانه مکن
کیست بیگانه تنِ خاکیِ تو • کز برای اوست غمناکیِ تو

(٢٤٧) Suppl. in marg. D. Bul. زنگ. L رنگ. (٢٤٨) Suppl. in marg. D.
(٢٤٩) L نتاند. B راه برد. (٢٥٠) Suppl. in marg. D.
(٢٥٣) L همچو خر آن بر سر افتد روی زرد.
(٢٥٤) L وز عدو و از محب. (٢٥٥) Bul. om. و.
(٢٥٨) Bul. کد از دوست. L ای جان دوست.
(٢٥٩) In D vv. ٢٥٩ and ٢٦٠ are transposed.
(٢٦٠) D دم دمد. L تا ریزدت خون.

باز میگفت آدم با لطف و جود • گی بر آن ابلیس جورے کرده بود
آدمی مر مار و کژدم‌را چه کرد • کو همی‌خواهد مر اورا مرگ و درد
گرگ‌را خود خاصیت بدْریدنست • این حسد در خَلْق آخر روشنست
باز میگفت این گمانِ بَد خطاست • بر برادر این چنین ظنّم چراست
باز گفتی حزم سُوء الظّنّ تُست • هرکه بدظن نیست گی ماند دُرُست
صوفی اندر وَسْوَسه وآن خر چنان • که چنین بادا جزای دشمنان
آن خرِ مسکین میانِ خاك و سنگ • کژ شده پالان دریده پالهنگ
کُشته از ره جملهٔ شب بی علف • گاه در جان کندن و گه در تلف
خر همه شب ذکر میکرد ای اله • جَو رها کردم کم از یك مُشت کاه
با زبانِ حال میگفت اے شُیوخ • رحمتی که سوختم زین خامِ شوخ
آنچ آن خر دید از رنج و عذاب • مرغِ خاکی بیند اندر سیلِ آب
پس بپهلو گشت آن شب تا سحر • آن خرِ بیچاره از جُوع ٱلْبَقَر
روز شد خادم بیآمد بامداد • زود پالان جُست بر پشتش نهاد
خرفروشانه دو سه زخمش بزد • کرد با خر آنچ زآن سگ میسزد
خر جهنده گشت از تیزیِ نیش • کو زبان تا خر بگوید حالِ خویش
چونك صوفی بر نشست و شد روان • رُو در افتادن گرفت او هر زمان
هر زمانش خلق بر میداشتند • جمله رنجورش همی‌پنداشتند

---

(٢٢٩) Bul. آدمی.   (٢٣٤) A om. و before آن. Bul. و خر. L کان چنان بادا.

(٢٣٦) L خستهٔ ره.   (٢٣٧) D مشتکاه.

(٢٤٠) L بس for پس. After this verse L adds:

ناله میکرد از فراق کاه و جَو • مستمند از اشتیاق کاه و جَو
همچنین در محنت و در درد و سوز • نالها میکرد از جان تا بروز

(٢٤١) BL جست و بر.

(٢٤٣) L جهید. After this verse Bul. adds the heading: گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجورست, which is suppl. in marg. D.

(٢٤٤) L خر بروی افتادن آمد در زمان.

گفت اندر جَو تو کمتر کاه کن • گفت لا حول این سخن کوتاه کن
گفت جایش‌را بروب از سنگ و پُشك • ور بود تر ریز بر وی خاكِ خشك
گفت لا حول ای پدر لا حول کن • با رسول اهل کمتر گو سخن
گفت بِسْتان شانه پشتِ خر بخار • گفت لا حول ای پدر شرمی بدار
خادم این گفت و میان‌را بست چست • گفت رفتم کاه و جَو آرم نخست
رفت وز آخُر نکرد او هیچ یاد • خوابِ خرگوشی بدآن صوفی بداد
رفت خادم جانبِ اوباشِ چند • کرد بر اندرزِ صوفی ریش‌خند
صوفی از ره مانده بود و شد دراز • خوابها میدید با چشمِ فراز
کآن خرش در چنگِ گرگی مانده بود • پارها از پشت و رانش میربود
گفت لا حول این چه سان ماخولیاست • ای عجب آن خادمِ مُشْفِق کجاست
باز میدید آن خرش در راه‌رَو • گه بچاهی میفتاد و گه بگَو
گونه‌گون میدید ناخوش واقعه • فاتحه میخواند او وٱلْقارعه
گفت چاره چیست یاران جَسته‌اند • رفته‌اند و جملهٔ درها بسته‌اند
باز میگفت ای عجب آن خادمك • نه که با ما گشت همنان و نمك
من نکردم با وی اِلّا لطف و لین • او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت‌را سبب باید سَنَد • ورنه جنسیّت وفا تلقین کند

(۲۱۴) A جایش‌را برو.   (۲۱۶) After this verse L adds:

گفت دُم‌افسار او کوته مبند • تا زغلطیدن نیفتد خر به بند
گفت لا حول ای پدر چندین منال • بهر خر چندین مرو اندر جوال
گفت بر پشتش فکن جُل زودتر • زآنك شب سرماست ای کان هنر
گفت لا حول ای پدر چندین مگو • استخوان در شیر چون نبود مجو
من زتو استاترم در فنّ خود • میهمان آید مرا از نیك و بد
لایق هر میهمان خدمت کنم • من زخدمت چون گل و چون سوسنم

(۲۱۷) L میان بر بست.

(۲۱۸) In L the hemistichs are transposed. L بدان صوفی فتاد.

(۲۲۲) L Bul. این چه مالیخولیاست.   (۲۲۳) L آن خر اندر راه دور. L در فتاده گه بگور.

(۲۲۴) L میخواند با القارعه.   (۲۲۸) L باشد سند.

بجهر کف پیش آرد و سَدّی کند • جَرکند وز بعدِ جَر مدّی کند
این زمان بشنو چه مانع شد مگر • مستمع‌را رفت دل جایی دگر
خاطرش شد سوی صوفیْ قُنُق • اندر آن سودا فرو شد تا عُنُق
لازم آمد باز رفتن زین مقال • سوی آن افسانه بهرِ وصفِ حال
صوفی آن صورت مپندار ای عزیز • همچو طفلان تا کی از جَوْز و مویز
جسمِ ما جوز و مویزاست ای پسر • گر تو مَرْدی زین دو چیز اندر گذر
ور تو اندر نگذری اکرامِ حق • بگذراند مر ترا از نُه طَبَق
بشنو اکنون صورتِ افسانه‌را • لیك هین از کَه جدا کن دانه‌را

گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجورست،

حلقهٔ آن صوفیانِ مستفید • چونك بر وجد و طرب آخر رسید
خوان بیاوردند بهرِ میهمان • از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم‌را که در آخُر برَو • راست کن بهرِ بهیمه کاه و جَو
گفت لا حَوْل این چه افزون گفتنست • از قدیم این کارها کارِ منست
گفت تر کُن آن جَوَش‌را از نُخُست • کآن خرِ پیرست و دندانهاش سُست
گفت لا حول این چه میگویی مِها • از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرو نِه پیش پیش • داروی منْبَل بنه بر پُشتِ ریش
گفت لا حول آخر ای حکمت‌گزار • جنسِ تو مهمانم آمد صد هزار
جمله راضی رفته‌اند از پیشِ ما • هست مهمان جانِ ما و خویشِ ما
گفت آبش ده ولیکن شیرگرم • گفت لا حول از توام بگْرفت شرم

(۱۹۵) A جو for جر *bis.* (۱۹۷) Bul. صوفی و فنق. (۱۹۸) D وصف خال.
(۲۰۱) B بگذری.
Heading: Here L Bul. have التزام کردن خادم تعهّد بهیمه‌را و تخلّف نمودن.
(۲۰۴) ABL Bul. در وجد. (۲۰۶) Bul. گفت خادم این چه.
(۲۰۷) Bul. کآنخرك پیرست. (۲۰۸) DL آموزید. (۲۰۹) D پشت و ریش.
(۲۱۰) L آخر این حکمت مبار. (۲۱۲) D Bul. سیر گرم. AB از توم.

درنموزِ گرم می‌بینند دی • در شعاعِ شمس می‌بینند فی
در دلِ انگور می‌را دیده‌اند • در فنای محض شی‌را دیده‌اند
آسمان در دورِ ایشان جرعه‌نوش • آفتاب از جودشان زربفت‌پوش
چون از ایشان مجتمع بینی دو یار • هم یکی باشند و هم ششصد هزار
بر مثالِ موجها اعدادشان • در عدد آورده باشد بادشان
مفترق شد آفتابِ جانها • در درونِ روزنِ ابدانها
چون نظر در قرص داری خود یکیست • وآنك شد محجوبِ ابدان در شکیست
تفرقه در روحِ حیوانی بود • نفسِ واحد روحِ انسانی بود
چونك حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورَهُ • مفترق هرگز نگردد نورِ او
یك زمان بگذار ای همره ملال • تا بگویم وصفِ خالی زآن جمال
در بیان ناید جمالِ حالِ او • هر دو عالم چیست عکسِ خالِ او
چونك من از خالِ خوبش دم زنم • نطق میخواهد که بشکافد تنم
همچو موری اندرین خرمن خوشم • تا فزون از خویش باری می‌کشم

بسته شدن تقریر معنیِ حکایت بسببِ میل مستمع باستماع ظاهر صورت حکایت،

کی گذارد آنك رشكِ روشنیست • تا بگویم آنچ فرض و گفتنیست

(۱۸۷) Bul. او for شد. (۱۸۸) After this verse L adds:

روح انسانی که نفس واحدست • روح حیوانی سفالی جامدست
عقل خرد از رمز این آگاه نیست • واقف این سر بجز الله نیست
عقل‌را اندر چنین سودا چه کار • کرّ مادرزاد با سرنا چه کار

[L has کرّنا در زاد]. (۱۸۹) B هو for او. After this verse Bul. adds:

روح انسان بود نفس واحده • روح حیوانی سفال جامده
عقل از نورش نگردد نشویاب • حق علیم والله اعلم بالصواب
عقلرا زین سود و سودا کار نبود • کرّ مادرزادرا سرنا چه سود

(۱۹۰) A خال. (۱۹۱) L Bul. جمال خال او.

(۱۹٤) A رشك روشنست. A (sic) فرض روسنست. Bul. om. و.

چونك شكر گام كرد و ره بُريد • لاجرم زآن گام در كامى رسيد
رفتنِ يك منزلى بر بوى ناف • بهتر از صد منزلِ گام و طواف
آن دلى كو مَطْلعِ مهتابهاست • بهرِ عارف فتحتِ ابوابهاست
با تو ديوارست با ايشان دَرست • با تو سنگ و با عزيزان گوهرست
آنچ تو در آينه بينى عيان • پير اندر خشت بيند پيش از آن
پير ايشان اند كين عالَم نبود • جانِ ايشان بود در درياى جود
پيش ازين تن عمرها بگْذاشتند • پيشتر از كِشت بُر بر داشتند
پيشتر از نقش جان پذْرفته‌اند • پيشتر از بحر دُرها سُفته‌اند
مشورت مى‌رفت در ايجادِ خَلْق • جانشان در بحرِ قُدرت تا بحَلْق
چون ملايك مانعِ آن مى‌شدند • بر ملايك خُفْيه خُنْبك مى‌زدند
مطّلع بر نقشِ هركه هست شد • پيش از آن كين نَفسِ كُل پابَسْت شد
پيشتر زافلاك كيوان ديده‌اند • پيشتر از دانها نان ديده‌اند
بى دماغ و دل پُر از فكرت بُدند • بى سپاه و جنگ بر نصرت زدند
آن عيان نسبت بايشان فكرتست • ورنه خود نسبت بدُوران رؤيتست
فكرت از ماضى و مُستَقبَل بود • چون ازين دو رَست مشكل حَل شود
روح از انگور مَى را ديده‌است • روح از معدوم شَى را ديده‌است
ديده چون بى‌كَيف هر باكَيْف را • ديده پيش از كان صحيح و زَيْف را
پيشتر از خلقتِ انگورها • خورده مَيها و نموده شورها

(١٦٣) L ره بديد. (١٦٤) L منزل و گام و طواف. Bul. منزل و گام طواف.
(١٦٦) BL Bul. و با ايشان. (١٦٩) A عمرها بر داشتند, corr. in marg.
(١٧٠) After this verse Bul. has the heading: حكايت مشورت كردن خداى تعالى با فرشتگان در ايجاد خلق. (١٧١) Suppl. in marg. D. L om.
(١٧٣) L om. (١٧٤) Bul. پيش از آنكه, and so L.
(١٧٥) A om. و before دل. L بى سپاه جنگ.
(١٧٦) B بديشان. Bul. باينها رؤيتست. D بايشان رويتست.
(١٧٧) Bul. حل بود. (١٧٨) Instead of this verse L has v. ١٨٣.

مرهـا بایست تـا دم پاك شـد • تـا امینِ مخزنِ افلاك شـد
خود گرفتی این عصا در دست راست • دسترا دستانِ موسی از کجاست
گفت اگـر من نیستم اسرارخوان • هم تو بر خوان نام‌را بـر استخوان
گفت عیسی یا ربِ این اسرار چیست • میلِ این ابلـه درین بیگـار چیست
چونِ غمِ خود نیست این بیماررا • چونِ غمِ جان نیست این مرداررا
مـردهٔ خودرا رهـا کردست او • مـردهٔ بیگـانـه‌را جوید رَفُـو
گفت حقّ اِدْبـارگر اِدْبـارجُوست • خارِ روییده جزای کِشْتِ اوست
آنك تخمِ خار کارد در جهان • هان و هـان اورا مجو در گلستان
گـر گلی گیرد بکف خاری شود • ور سوی یـاری رود مـاری شود
کیمیای زهر و مارست آن شقی • بـر خـلافِ کیمیـاء مُتّقی

اندرز کردن صوفی خادم‌را در تیمارْداشت بهیمه ولا حَوْل گفتن خادم،

صوفیی می‌گشت در دَوْرِ اُفُق • تا شبی در خانقاهی شـد قُنُق
یك بهیمه داشت در آخُـر ببست • او بصدرِ صُفّـه بـا یاران نشست
پس مراقب گشت بـا یارانِ خویش • دفتری باشـد حُضورِ یـار بیش
دفتـرِ صوفی سواد و حـرف نیست • جز دلِ اِسْپید همچون برف نیست
زادِ دانشمنـد آثـارِ قَـلَـم • زادِ صوفی چیست آثـارِ قَـدَم
همچو صیّادی سوی اِشکـار شـد • گـامِ آهو دیـد بـر آثـار شـد
چنـد گاهش گامِ آهو در خَورست • بعد از آن خود نافِ آهو رَهْبَرست

(۱۵۲) B ادبار اگر. A seems to have had originally ادبار خواست. Bul. روینده.

(۱۵۴) A om. و. (۱۵۵) ABL Bul. om. و.

Heading: Bul. تیمار داشتن. A om. بهیمه. A om. خادم.

(۱۵۸) D خویش for پیش, corr. in marg.

(۱۵۹) ABL Bul. om. و. B اسفید. (۱۶۱) ABL Bul. و بر.

بر سرِ شطرنج چُست است این غراب • تو مبین بازی بچشمِ نیم‌خواب
زآنك فرزین‌بندها داند بسی • که بگیرد در گلویت چون خسی
در گلو ماند خسِ او سالها • چیست آن خس مِهرِ جاه و مالها
مال خس باشد چو هست ای بی‌ثبات • در گلویت مانعِ آبِ حیات
گر بَرَد مالت عدوّی پُر فنی • رهزنی‌را بُرده باشد رهزنی

دزدیدن مارگیر ماری‌را از مارگیر دیگر،

دزدکی از مارگیرے مار برد • زابلهی آنرا غنیمت می‌شمرد
وا رهید آن مارگیر از زخمِ مار • مار کُشت آن دزدِ اورا زار زار
مارگیرش دید پس بشْناختش • گفت از جانِ مارِ من پرداختش
در دعا میخواستی جانم ازو • کش بیابم مار بسْتانم ازو
شکر حق‌را کآن دعا مردود شد • من زیان پنداشتم وآن سود شد
بس دعاها کآن زیانست و هلاك • وز کرم می‌نشْنود یزدانِ پاك

التماس کردن همراه عیسی علیه السّلام زنده کردن استخوانها از عیسی علیه السّلام،

گشت با عیسی یکی ابله رفیق • استخوانها دید در حُفرهٔ عمیق
گفت ای همراه آن نامِ سَنی • که بدآن تو مرده‌را زنده کُنی
مر مرا آموز تا احسان کنم • استخوانهارا بدآن با جان کنم
گفت خامش کن که آن کارِ تو نیست • لایقِ انفاس و گفتارِ تو نیست
کآن نَفَس خواهد زباران پاکتر • وز فرشته در رَوِش درّاکتر

(۱۴۱) L دارد بسی. (۱۴۳) L آن بی‌ثبات. (۱۴٤) Bul. عدوّ.
Heading: Bul. مارگیری *bis*. (۱۴۵) Bul. اورا for آنرا.
(۱۴۹) ABL Bul. om. و. (۱۴۱) D استخانها. L در گور عمیق.
(۱۴۲) ABL Bul. که بدآن مرده تو زنده می‌کنی. (۱۴٤) D خاموش.

هلال پنداشتن آن شخص خیال‌را در عهد عُمَر رضی الله عنه،

ماهِ روزه گشت در عهدِ عُمَر • بر سرِ کوهی دویدند آن نفر
تا هلالِ روزه‌را گیرند فال • آن یکی گفت ای عمر اینك هلال
چون عمر بر آسمان مه‌را ندید • گفت کین مه از خیالِ تو دمید
ورنه من بیناترم افلاك‌را • چون نمی‌بینم هلالِ پاك‌را
گفت تر کن دست بر ابرو بمال • آنگهان تو بر نگر سوی هلال
چونك او تر کرد ابرو مه ندید • گفت ای شه نیست مه شد ناپدید
گفت آری مویِ ابرو شد کمان • سوی تو افگند تیری از گمان
چونك مویی کژ شد اورا راه زد • تا بدعوی لافِ دیدِ ماه زد
مویِ کژ چون پردهٔ گردون بود • چون همه اَجزات کژ شد چون بود
راست کن اجزات‌را از راستان • سر مکش ای راست‌رَو زآن آستان
هم ترازورا ترازو راست کرد • هم ترازورا ترازو کاست کرد
هرکه با ناراستان همسنگ شد • در کمی افتاد و عقلش دنگ شد
رَو اَشِدّآءُ عَلَی الْکُفّار باش • خاك بر دلداریِ اغیار پاش
بر سرِ اغیار چون شمشیر باش • هین مکن روباه‌بازی شیر باش
تا زغیرت از تو یاران نَسْکُلند • زآنك آن خاران عدوِّ این گُلند
آتش اندر زن بگرگان چون سپند • زآنك آن گرگان عدوِّ یوسفند
جانِ بابا گویدت ابلیس هین • تا بدَم بفریبدت دیوِ لعین
این چنین تلبیس با بابات کرد • آدمی‌را این سیه‌رُخ مات کرد

(١١٤) A خیالی. (١١٦) ABL Bul. و بر ابرو. Bul. در نگر.

(١١٨) After this verse L adds:

چون یکی مو کژ شد از ابروی تو • شکل ماه نو نمود آن موی تو

(١١٩) ABL Bul. چون یکی مو. D اورا ره بزد. (١٢١) Bul. زین آستان.

(١٢٤) AL اغیار باش. BD write پاش as in text.

(١٢٦) L Bul. یاران نگسلند. (١٢٩) Bul. آن سیه‌رخ.

گفتم آخر آینه از بهرِ چیست • تا بداند هر کسی کو چیست و کیست
آینهٔ آهن برای پوستهاست • آینهٔ سیمای جان سنگی‌بهاست
آینهٔ جان نیست الّا رویِ یار • رویِ آن یاری که باشد زآن دیار
گفتم ای دل آینهٔ کُلّی بجُو • رَو بدریا کار بر ناید بجُو
زین طلب بنده بکوی تو رسید • درد مریم‌را بخرمابُن کشید
دیدهٔ تو چون دلم‌را دیده شد • شد دلِ نادیده غرقِ دیده شد
آینهٔ کُلّی ترا دیدم ابد • دیدم اندر چشمِ تو من نقشِ خَود
گفتم آخر خویش‌را من یافتم • در دو چشمش راهِ روشن یافتم
گفت وهم کآن خیالِ تُست هان • ذاتِ خودرا از خیالِ خود بدان
نقشِ من از چشمِ تو آواز داد • که منم تو تو منی در اتّحاد
کاندرین چشمِ منیرِ بی‌زوال • از حقایق راه کَی یابد خیال
در دو چشمِ غیرِ من تو نقشِ خَود • گر ببینی آن خیالی دان و رَد
زآنك سرمهٔ نیستی در می‌کَشد • باده از تصویرِ شیطان می‌چشد
چشمشان خانهٔ خیالست و عدم • نیستهارا هست بینند لاجرم
چشمِ من چون سرمه دید از ذوالجلال • خانهٔ هستیست نه خانهٔ خیال
تا یکی مو باشد از تو پیشِ چشم • در خیالت گوهری باشد چو یشم
یشم‌را آنگه شناسی از گهر • کز خیالِ خود کنی کُلّی عبر
یك حکایت بشنو ای گوهرشناس • تا بدانی تو عیان‌را از قیاس

---

(۹٤) D om. و.
(۹۵) B سنگین بهاست. B in marg. آینهٔ جان جوهر بس بی‌بهاست.
(۹٦) D کباشد. (۹۷) BL Bul. ناید زجو.
(۹۹) A دلم‌را دید شد. Bul. این دل نادیده. (۱۰۰) A نفس خود.
(۱۰۳) A و هان. A از خیال تو بدان. (۱۰٤) D کدرین.
(۱۰۵) D ببینم. Bul. تو for آن. (۱۰۸) A om. دید.
(۱۰۹) B چو پشم.
(۱۱۰) B پشم‌را. D از گوهر. A خیالی.

چاره آن باشد که خودرا بنگرم * ورنه او خندد مرا من کی خرم
او جمیلست و مُحِبٌّ لِلْجَمال * کی جوانِ نو گزیند پیرِ زال
خوب خوبی‌را کند جذب این بدان * طَیِّبات لِلطَّیِّبین بر وی بخوان
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد * گرم گرمی‌را کشید و سرد سرد
قسمِ باطل باطلان‌را می‌کشند * باقیان از باقیان هم سرخوشند
ناریان مر ناریان‌را جاذب اند * نوریان مر نوریان‌را طالب اند
چشم چون بستی ترا تاسه گرفت * نورِ چشم از نورِ روزن کی شِکیفت
تاسهٔ تو جذبِ نورِ چشم بود * تا بپیوندد بنورِ روزِ زود
چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا * دانك چشمِ دل ببستی بر گشا
آن تقاضای دو چشمِ دل شناس * کو همی‌جوید ضیای بی‌قیاس
چون فراقِ آن دو نورِ بی‌ثبات * تاسه آوردت گشادی چشمهات
پس فراقِ آن دو نورِ پایدار * تاسه می‌آرد مر آنرا پاس دار
او چو میخواند مرا من بنگرم * لایقِ جذبم و یا بَدپیکرم
گر لطیفی زشت‌را در پی کند * تَسْخَری باشد که او بر وی کند
کی ببینم رویِ خودرا ای عجب * تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب
نقشِ جانِ خویش می‌جستم بسی * هیچ می‌ننمود نقشم از کسی

(۷۸) A ورنه خندد او. Bul. من چون خرم.

(۷۹) A که for کی. After this verse L adds:

خوب خوبی‌را کند جذب این یقین * طیّبات از بهر که الطیّبین

(۸۰) A طیّبین. BD الطیّبین. L Bul. و طیّبین. After this verse L adds:

صاف‌را هم صافیان راغب شوند * دردرا هم تیرگان جاذب بوند
زنگ‌را هم زنگیان جویا شدند * روم‌را هم رومیان پویا شدند

(۸۱) B گرم‌را گرمی. (۸۳) Bul. هم نوریان‌را. After this verse L adds:

در هر آن چیزی که تو ناظر شوی * می‌کند با جنس سیر معنوی

(۸۴) L Bul.

چشم چون بستی ترا جان کندنیست * چشم‌را از نور روزن صبر نیست

چشمِ حس‌را هست مذهب اعتزال * دیدهٔ عقلست سُنّی در وصال
سُخرهٔ حسّ اند اهلِ اعتزال * خویش‌را سُنّی نمایند از ضلال
هرك در حس ماند او معتزلیست * گرچه گوید سُنّیَم از جاهلیست
هرکه بیرون شد زحس سُنّی وَیَست * اهلِ بینش چشمِ عقلِ خوش‌پَیَست
گر بدیدے حسِّ حیوان شاه‌را * پس بدیدی گاو و خر الله‌را
گر نبودے حسِّ دیگر مر ترا * جز حسِ حیوان زبیرونِ هوا
پس بنی آدم مکرّم کی بُدی * کی بحسِّ مشترك محْرَم شدی
نامُصوَّر یا مصوَّر گفتنت * باطل آمد بی زصورت رَستنت
نامُصوَّر یا مصوَّر پیشِ اوست * کو همه مغزست و بیرون شد زپوست
گر تو کوری نیست بر اَعْمَی حَرَج * ورنه رَو کاَلصَّبْرُ مِفْتاحُ اَلْفَرَج
پردهای دیده‌را داروے صبر * هم بسوزد هم بسازد شرحِ صدر
آینهٔ دل چون شود صافی و پاك * نقشها بینی برون از آب و خاك
هم ببینی نقش و هم نقّاش‌را * فرشِ دولت‌را و هم فرّاش‌را
چون خلیل آمد خیالِ یارِ من * صورتش بُت معنیٔ او بُتشکن
شکر یزدان‌را که چون او شد پدید * در خیالش جانِ خیالِ خود بدید
خاكِ درگاهت دلم‌را می‌فریفت * خاك بر وی کو زخاکت می‌شکیفت
گفتم ار خوبم پذیرم این ازو * ورنه خود خندید بر من زشت‌رُو

---

(٦۴) Suppl. in marg. D. After this verse L adds:

هرکه در حس خدا دید آیتی * در بر حق هست بهتر طاعتی

(٦٧) D کی بودی. (٦٨) D om. here, but has the verse after v. ۸۰. L نامصوّر با مصوّر. L Bul. زصورت رفتنت. (٦۹) L نامصوّر با مصوّر. In D هوست is written above اوست. (٧٥) In the second hemistich L has در خیال او خیال حق رسید. After this verse L adds:

شکر معطی‌را که چون او در رسید * در خیالش جان خیال خود بدید

(٧٦) Bul. دلم چون میفریفت.

(٧٧) L گفت ار خوبم. A ورنه بر من زشت‌رو می‌خندد او.

خواب بیداریست چون با دانش است ٭ وای بیداری که با نادان نشست
چونك زاغان خیمه بر بهمن زدند ٭ بلبلان پنهان شدند و تن زدند
زآنك بی گلزار بلبل خامُش است ٭ غیبتِ خورشید بیداری‌کُش است
آفتابا تركِ این گُلشن کنی ٭ تا که تَحْتَ ٱلْأَرْض‌را رُوشن کنی
آفتابِ معرفت‌را نقل نیست ٭ مَشْرِقِ او غیرِ جان و عقل نیست
خاصّه خورشیدِ کمالی کآن سَریست ٭ روز و شب کردارِ او روشن‌گریست
مَطْلَعِ شمس آی اگر اِسکندری ٭ بعد از آن هر جا رَوی نیکو فَری
بعد از آن هر جا رَوی مَشْرِق شود ٭ شرقها بر مَغْربت عاشق شود
حسِّ خفّاشت سوی مغرب دوان ٭ حسِّ دُرپاشت سوی مشرق روان
راهِ حس راهِ خرانست ای سوار ٭ ای خران‌را تو مُزاحم شرم دار
پنج حسّی هست جز این پنج حس ٭ آن چو زرِّ سرخ وین حسها چو مس
اندر آن بازار کایشان ماهرند ٭ حسِّ مس‌را چون حسِ زر کی خرند
حسِّ ابدان قُوتِ ظلمت می‌خورد ٭ حسِّ جان از آفتابی می‌چرد
ای ببرده رختِ حسها سوی غیب ٭ دست چون موسی برون آور زجَیْب
ای صفاتت آفتابِ معرفت ٭ وآفتابِ چرخ بندِ یك صِفَت
گاه خورشید و گهی دریا شوی ٭ گاه کوهِ قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذاتِ خویش ٭ ای فزون از وهمها وز بیش بیش
روح با علمست و با عقلست یار ٭ روح‌را با تازی و تُرکی چه کار
از تو ای بی‌نقش با چندین صُوَر ٭ هم مُشَبِّه هم مُوَحِّد خیره‌سر
گه مُشَبِّه‌را مُوَحِّد می‌کند ٭ گه مُوَحِّدرا صُوَر ره می‌زند
گه ترا گوید زمستی بُو ٱلْحَسَن ٭ یا صَغیرَ ٱلسِّنِّ یا رَطْبَ ٱلْبَدَن
گاه نقشِ خویش ویران می‌کند ٭ از پیِ تنزیهِ جانان می‌کند

---

(٤١) D خاموش است. (٤٤) Bul. کمالی زآن سریست. (٤٥) B نیلوفری.
(٤٩) L حسّت هست. BL Bul. و این حسها. (٥٠) Bul. آن بازار کامل محشرند.
(٥٥) D وز پیش پیش. (٦٠) DL آن پی.

گر در آن آدم بکردی مشورت ‌• در پشیمانی نگفتی معذرت
زآنك با عقلی چو عقلی جُفت شد • مانعِ بَد فعلی و بَد گفت شد
نفس با نفسِ دگر چون یار شد • عقلِ جُزْوی عاطل و بی‌کار شد
چون ز تنهایی تو نومیدی شوی • زیرِ سایهٔ یار خُرشیدی شوی
رَو بجُو یارِ خدایی‌را تو زود • چون چنان کردی خدا یارِ تو بود
آنك بر خلوت نظر بر دوختست • آخر آنرا هم زیار آموختست
خلوت از اغیار باید نه زیار • پوستین بهرِ دَی آمد نه بهار
عقل با عقلِ دگر دوتا شود • نور افزون گشت و ره پیدا شود
نفس با نفسِ دگر خندان شود • ظلمت افزون گشت ره پنهان شود
یار چشمِ تُست ای مردِ شکار • از خس و خاشاك اورا پاك دار
هین بجاروبِ زبان گردی مکن • چشم‌را از خس ره‌آوردی مکن
چونك مؤمن آینهٔ مؤمن بود • رویِ او زآلودگی آیْمِن بود
یار آیینه‌است جان‌را در حزن • در رخِ آیینه ای جان دَم مزن
تا نپوشد رویِ خودرا از دَمَت • دَم فرو خوردن بباید هر دَمَت
کم زخاکی چونك خاکی یار یافت • از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جُفت • از هوای خوش زسر تا پا شگُفت
در خزان چون دید او یارِ خلاف • در کشید او رُو و سر زیرِ لحاف
گفت یارِ بَد بلا آشفتن است • چونك او آمد طریقم خفتن است
پس بخسپم باشم از اصحابِ کَهْف • بِه ز دقیانوس آن محبوسِ لَهْف
یقظه‌شان مصروفِ دقیانوس بود • خوابشان سرمایهٔ ناموس بود

---

(٣١) D نفس دیگر. Bul. عقل جزئی. (٣٢) L گر for چون. AL چو for تو. B تامیدی. A باز for یار. (٣٣) Bul. چنین کردی. (٣٤) L در خلوت. (٣٦) D عقل با عقلی دیگر. B om. و. (٣٧) AL Bul. و ره. In D vv. ٣٧ and ٣٨ are transposed. (٣٩) A پس for هین. (٤٠) آیْمِن: so vocalised in D. (٤٢) A Bul. خودرا در دمت. (٤٧) L من بخسپم. L in the second hemistich آن محبوب کهف.

مدّتی این مثنوی تأخیر شد • مُهلتی بایست تا خون شیر شد
تا نزاید بختِ تو فرزند نَو • خون نگردد شیرِ شیرین خوش شنَو
چون ضیاءُ الحقّ حُسامُ الدّین عنان • باز گردانید ز اَوْجِ آسمان
چون بمعراجِ حقایق رفته بود • بی بهارش غنچها ناگفته بود
چون ز دریا سوی ساحل باز گشت • چنگِ شعرِ مثنوی با ساز گشت
مثنوی که صیقلِ ارواح بود • باز گشتش روزِ استفتاح بود
مَطْلعِ تأریخِ این سَوْدا و سود • سال اندر ششصد و شصت و دو بود
بلبلی زینجا برفت و باز گشت • بهرِ صیدِ این معانی باز گشت
ساعدِ شه مَسْکنِ این باز باد • تا ابد بر خلق این در باز باد
آفتِ این دَر هوا و شهوتست • ورنه اینجا شربت اندر شربتست
چشم بندِ آن جهان حلق و دهان • این دهان بر بند تا بینی عیان
ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی • وی جهان تو بر مثالِ برزخی
نورِ باقی پهلوی دنیای دون • شیرِ صافی پهلوی جوهای خون
چون درو گامی زنی بی احتیاط • شیرِ تو خون میشود از اختلاط
یك قَدَم زد آدم اندر ذَوْقِ نفس • شد فراقِ صدرِ جنّت طَوْقِ نفس
همچو دیو از وی فرشته میگریخت • بهرِ نانی چند آبِ چشم ریخت
گرچه یك مو بُد گنه کو جُسته بود • لیك آن مو در دو دیده رُسته بود
بود آدم دیدهٔ نورِ قدیم • موی در دیده بود کوهِ عظیم

(٤) BL بشگفته بود. Bul. نشگفته بود, and so A in marg. (٨) L این صید معانی.
(٩) A بود for باد *bis*. (١١) In ABL Bul. the two hemistichs of this verse are transposed. (١٢) ABL Bul. زبانهٔ دوزخی. In D this and the preceding verse are transposed.

بسم الله الرحمن الرحيم[a]،

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلّد دوم که اگر جملهٔ[b] حکمت الهی بنده‌را معلوم شود[c] در فواید آن کار بنده[d] از آن کار فرو ماند[c] و حکمت[e] بی‌پایان حق[e] ادراك اورا ویران کند بدآن کار نپردازد، پس حق تعالی شمّهٔ از آن حکمت بی‌پایان مهار بینئ او سازد و اورا بدآن کار کشد که اگر اورا از آن فایده[f] هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیــرا جنباننده از بهرهای آدمیانست که از بهر آن مصلحت کنیم[g]، و اگر حکمت آن بر وی[h] فــرو ریزد هم نتوانــد جنبیدن چنانك اگر[i] در بینئ اشتر مهار نبود نرود[j] و اگر مهار بزرگ بود هم فرو خسپد[j]، وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ، خاك بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار باشد هم کلوخ نشود، وَٱلسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ ٱلْمِيزَانَ، بمیزان دهد هر چیزی‌را نه بی حساب و بی میزان الّا کسانی‌را که از عالم خلق مبدّل شده‌اند وَيَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ شده‌اند وَمَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ،

پرسید یکی که[k] عاشقی چیست ● گفتم که[k] چو ما[l] شوی بدانی، عشق محبت بی حسابست جهت آن[m] گفته‌اند کی صفت حقّ‌است[n] بحقیقت و[o] نسبت او بینده مجازست يُحِبُّهُمْ تمامست يُحِبُّونَهُ[p] کدامست،

L omits this preface.

(a) D adds وبه نستعین. (b) A آن. (c)—(c) A در فواید از آن کار فرو ماند.
(d) D بندد. (e)—(e) A om. (f) D کار فاید. (g) B کند.
(h) AB برو. (i) A om. (j)—(j) Bul. و اگر سخت بزرگ بود هم نرود و فرو خسبد. (k) A کی. (l) B Bul. من. (m) Bul. آنکه. (n) A om. from here to end. (o) B om. (p) Bul. ویحبونه. After کدامست Bul. adds والحمد لله ربّ العالمین.

عرضه کن بر من شهادت‌را که من • مر ترا دیدم سرافراز زمن
قُرب پنجه کس زخویش و قومِ او • عاشقانه سوی دین کردند رُو
او بتیغ حِلم چندین حَلْق‌را • وا خرید از تیغ چندین خَلْق‌را
تیغِ حلم از تیغِ آهن تیزتر • بل زصد لشکر ظَفَرانگیزتر
ای دریغا لقمهٔ دو خورده شد • جوششِ فکرت ازآن افسرده شد
گندمی خورشیدِ آدم‌را کُسوف • چون ذَنَب شعشاعِ بدری‌را خُسوف
اینت لطفِ دل که از یك مُشت گِل • ماهِ او چون می‌شود پروین‌گُسِل
نان چو معنی بود خوردش سود بود • چونك صورت گشت انگیزد جُحود
همچو خارِ سبز کُاُشتُر میخَوَرَد • زآن خورش صد نفع و لذّت می‌بَرَد
چونك آن سبزیش رفت و خشك گشت • چون همآن‌را میخورد اشتر زدَشْت
می‌دراند کام و لُنجش ای دریغ • کآن چنان وَرْدِ مربّی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خارِ سبز • چونك صورت شد کنون خشکست و گَبْز
تو بدآن عادت که اورا پیش ازین • خورده بودی اے وجودِ نازنین
بر همآن بُو میخوری این خشك‌را • بعد از آن کآمیخت معنی با ثَرَی
گشت خاك‌آمیز و خشك و گوشت‌بُر • زآن گیاه اکنون بپرهیز اے شُتُر
سخت خاك‌آلود می‌آید سخن • آب تیره شد سرِ چَهْ بند کن
تا خدایش باز صاف و خَوش کند • او که تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزورا نه شتاب • صبر کن وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلصَّواب

تمّ المجلّد الاوّل من المثنوی المعنوی،

(٣٩٨٨) In B حلق‌را and خلق‌را are transposed. L از تیغ و چندین.
(٣٩٩٢) Suppl. in marg. B. (٣٩٩٣) Bul. تانکه معنی بود.
(٣٩٩٤) A خاری. (٣٩٩٦) L مربّا. (٣٩٩٧) A om. و.
(٣٩٩٨) A وجودی. (٤٠٠٢) Bul. آنکه تیره کرد و هم. L تیره‌ش.

ای جهودان بهرِ ناموسِ کسان * بگذرانید این تمنّا بر زبان
یك جهودی این قدر زَهْره نداشت * چون محمّد این عَلَم‌را بر فراشت
گفت اگر رانند این‌را بر زبان * یك یهودی خود نماند در جهان
پس یهودان مال بردند و خراج * که مکن رُسوا تو مارا ای سِراج
این سخن‌را نیست پایانی پدید * دست با من ده چو چشمت دوست دید

گفتن امیر المؤمنین علی کرّم الله وجهه با قرین خود کی چون خدو انداختی در روی من نفس من جنبید و اخلاص عمل نماند مانع کشتن تو آن شد،

گفت امیر المؤمنین با آن جوان * که بهنگامِ نبرد ای پهلوان
چون خُدو انداختی در رویِ من * نفس جنبید و تَبَه شد خوی من
نیم بهرِ حق شد و نیمی هوا * شِرکت اندر کارِ حق نبود روا
تو نگاریدهٔ کفِ مَولیستی * آنِ حقّی کردهٔ من نیستی
نقشِ حق‌را هم بامرِ حق شکن * بر زجاجهٔ دوست سنگِ دوست زن
گبر این بشنید و نوری شد پدید * در دلِ او تا که زُنّاری بُرید
گفت من تخمِ جفا می‌کاشتم * من ترا نوعی دگر پنداشتم
تو ترازوی اَحَدخو بودهٔ * بل زبانهٔ هر ترازو بودهٔ
تو تبار و اصل و خویشم بودهٔ * تو فروغِ شمعِ کیشم بودهٔ
من غلامِ آن چراغِ چشم‌جُو * که چراغت روشنی پذْرفت ازو
من غلامِ موجِ آن دریای نور * که چنین گوهر بر آرد در ظهور

(۲۹۷۳) B رانید. L گویند. Bul. نماندی. (۲۹۷٤) After this verse L Bul. add:

اندر آ در گلستان از مزبله * چونك در ظلمت ندیدی مشعله
بی توقّف زودتر در نه قدم * زین چه بی‌بن سوی باغ ارم

Heading: L خیو for خدو. Bul. آن بود for آن شد.

(۲۹۷٦) L خیو for خدو. (۲۹۸۳) AL اصل خویشم. (۲۹۸٤) B چشم تو.

از پیِ نظّارهٔ او حُور و جان ۞ پُر شده آفاقِ هر هفت آسمان
خویشتن آراسته از بهرِ او ۞ خود ورا پروای غیرِ دوست کو
آنچنان پُر گشته از اِجلالِ حق ۞ که درو هم ره نیابد آلِ حق
لا یَسَعْ فینا نَبِیٌّ مُرْسَلُ ۞ وَالْمَلَكُ وَالرُّوحُ أَیْضًا فَاعْقِلُوا
گفت ما زاغیم همچون زاغ نی ۞ مستِ صبّاغیم مستِ باغ نی
چونك مخزنهای افلاك و عقول ۞ چون خسی آمد بپرِ چشمِ رسول
پس چه باشد مکّه و شام و عراق ۞ که نماید او نَبَرْد و اشتیاق
آن گمان و ظنِّ منافق‌را بود ۞ کو قیاس از جانِ زشتِ خود کند
آبگینهٔ زرد چون سازی نقاب ۞ زرد بینی جملهٔ نورِ آفتاب
بشکن آن شیشهٔ کبود و زردرا ۞ تا شناسی گَرْدرا و مَرْدرا
گِرْدِ فارس گَرْد سَر افراشته ۞ گَرْدرا تو مَرْدِ حق پنداشته
گَرْد دید ابلیس و گفت این فرعِ طین ۞ چون فزاید بر منِ آتش‌جبین
تا تو می‌بینی عزیزانرا بَشَر ۞ دانك میراثِ بلیس است آن نظر
گر نه فرزندِ بلیسی ای عنید ۞ پس بتو میراثِ آن سگ چون رسید
من نِیَم سگ شیرِ حقّم حق‌پرست ۞ شیرِ حقّ آنست کز صورت بِرَست
شیرِ دنیا جوید اِشکاری و برگ ۞ شیرِ مَوْلَی جوید آزادی و مرگ
چونك اندر مرگ بیند صد وجود ۞ همچو پروانه بسوزاند وجود
شد هوای مرگ طوقِ صادقان ۞ که جهودانرا بُد این دَم امتحان
در نُبی فرمود کای قومِ یهود ۞ صادقانرا مرگ باشد گنج و سود
همچنانك آرزوی سود هست ۞ آرزوی مرگ بردن زآن بهست

(٢٩٥١) Suppl. in marg. C. (٢٩٥٢) L بر گشته. (٢٩٥٧) AB Bul.

آن گمان بر وی ضمیر بد کند ۞ کو قیاس از جهل و حرص خود کند

L از جهل و حرص خود. (٢٩٦٠) L گردها افراشته. (٢٩٦١) A om. و.

(٢٩٦٤) Suppl. in marg C. (٢٩٦٥) Bul. عنی for مولی. After this verse C has a lacuna extending to v. ٢٩٩١. (٢٩٦٧) L شد تمنّا مرگ. L بذان بد امتحان.

(٢٩٦٩) Bul. آرزوی برگ مردن.

آمدن رکابدار علی کرّم الله وجهه که از بهر خدا مرا بکش و ازین قضا برهان،

بـاز آمـد کای علی زودم بکُش • تـا نبینم آن دَم و وقتِ تُـرُش
من حـلالت میکنم خونم بـریـز • تـا نبینـد چشمِ من آن رَسْتخیز
گفتم ار هـر ذرّهٔ خونی شود • خنجر انـدر کف بقصدِ تو رود
یك سرِ مو از تو نتْوانـد بُریـد • چون قلم بر تو چنـان خطّی کشید
لیك بی غم شو شفیعِ تو منم • خواجـهٔ رُوحم نـه مملوكِ تـنم
پیشِ من این تن نـدارد قیمتی • بی تنِ خویشم فتی اِبْنُ ٱلْفَتی
خنجر و شمشیر شـد ریحـانِ من • مرگِ من شد بزم و نرگستانِ من
آنك او تن‌را بدین سان پی کنـد • حرصِ میری و خلافت کی کنـد
زآن بظاهر کوشد اندر جـاه و حکم • تـا امیرانـرا نمایـد راه و حکم
تـا امیری‌را دهـد جانی دگـر • تـا دهـد نخلِ خلافت‌را ثمر

بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السّلام مکه‌را و غیر مکّه‌را جهت دوستیِ ملك دنیا نبود چون فرموده‌است که الدُّنیا جِیفَةٌ بلك بامر بود،

جهـدِ پیغمـبر بفتحِ مکّـه هم • کی بـود در حُبِّ دنیـا مُتَّهَم
آنك او از مخزنِ هفت آسمان • چشم و دل بر بست روزِ امتحان

Heading: AB افتادن رکابدار هر باری پیش علی کرّم الله وجهه که ای امیر المؤمنین مرا بکش الخ, and so L Bul.

(٢٩٣٨) C که ای علی مارا بکش. (٢٩٤٤) BL نرگدان.

(٢٩٤٦) Bul. جاه حکم. Bul. راه حکم. (٢٩٤٧) After this verse L adds:

میریْ او بینی اندر آن جهان • فکرت پنهانیت گردد عیان

Heading: آن is suppl. in C. A امر بود.

(٢٩٤٨) BC پیغامبر. (٢٩٤٩) A زآنك او.

باز گشتن بحکایت امیر المؤمنین علی کرّم الله وجهه و مسامحت کردن او با خونیِ خویش،

باز رَو سوی علی و خونیَش ٭ وآن کرم با خونی و افزونیَش
گفت خونی را همی بینم بچشم ٭ روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم
زآنك مرگم همچو مَن شیرین شدست ٭ مرگِ من در بَعْث چنگ اندر زدست
مرگِ بی‌مرگی بود مارا حلال ٭ برگِ بی‌برگی بود مارا نوال
ظاهرش مرگ و بباطن زندگی ٭ ظاهرش اَبْتَر نهان پایندگی
در رَحِم زادن جَنین را رفتنست ٭ در جهان اورا زنَو بشکفتنست
چون مرا سوی اجل عشق و هواست ٭ نهیِ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ مراست
زآنك نهی از دانهٔ شیرین بود ٭ تلخ را خود نهی حاجت کی شود
دانهٔ که تلخ باشد مغز و پوست ٭ تلخی و مکروهیَش خود نهیِ اوست
دانهٔ مردن مرا شیرین شدست ٭ بَلْ هُمْ أَحْيَاءٌ پیِ من آمدست
اُقْتُلُونِی یا ثِقَاتِی لَائِمًا ٭ إِنَّ فِی قَتْلِی حَیَاتِی دَائِمًا
إِنَّ فِی مَوْتِی حَیَاتِی یَا فَتَی ٭ کَمْ أُفَارِقْ مَوْطِنِی حَتَّی مَتَی
فُرْقَتِی لَوْ لَمْ تَکُنْ فِی ذَا السُّکُون ٭ لَمْ یَقُلْ إِنَّا إِلَیْهِ رَاجِعُون
راجع آن باشد که باز آید بشهر ٭ سوی وحدت آید از دَوْرانِ دهر

Heading: Suppl. in marg. C. B Bul. om. المؤمنین.

(۳۹۲٤) Suppl. in marg. C.

(۳۹۲۵) ABL Bul. گفت دشمن را. C هروز شب.

(۳۹۲٦) ABL Bul. همچو من خوش آمدست, and so corr. in C.

(۳۹۲۹) Bul. در رحم مادر.

(۳۹۳۲) ABL Bul. کش for که.

(۳۹۳٦) L لم یکن.

(۳۹۳۷) B Bul. تفریق دهر, and so written above the line in A.

ور ببرّد جان زین خطرهای عظیم • بُرده باشد مایهٔ ادبار و بیم
زآنك جان چون واصلِ جانان نبود • تا ابد با خویش کورست و کبود
چون تو ندهی راه جان خود بُرده گیر • جان که بی تو زنده باشد مرده گیر
گر تو طعنه میزنی بر بندگان • مر ترا آن میرسد ای کامران
ور تو شمس و ماه‌را گویی جفا • ور تو قدّ سروررا گویی دوتا
ور تو عرش و چرخ‌را خوانی حقیر • ور تو کان و بحررا گویی فقیر
آن بنسبت با کمالِ تو رواست • مُلكِ اکمالِ فناها مر تراست
که تو پاکی از خطر وز نیستی • نیستان‌را مُوجِد و مُغنیستی
آنك رویانید داند سوختن • زآنك چون بدرید داند دوختن
میبسوزد هر خزان مر باغ‌را • باز رویاند گلِ صبّاغ‌را
کای بسوزیده برون آ تازه شو • بارِ دیگر خوب و خوب‌آوازه شو
چشمِ نرگس کور شد بازش بساخت • حلقِ نی ببْرید و بازش خود نواخت
ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم • جز زبون و جز که قانع نیستیم
ما همه نفْسی و نَفْسی میزنیم • گر نخوانی ما همه آهرمنیم
زآن ز آهرمن رهیدستیم ما • که خریدی جانِ مارا از عمی
تو عصاکش هرکرا که زندگیست • بی عصا و بی عصاکش کور کیست
غیرِ تو هرچ خوشست و ناخوشست • آدمی‌سوزست و عینِ آتشست
هرکرا آتش پناه و پشت شد • هم مجوسی گشت و هم زردُشت شد
کُلُّ شَیْءٍ ما خَلا اللّهِ باطِلٌ • إنّ فَضْلَ اللّهِ غَیْمٌ هاطِلٌ

(۲۹۰۹) A ماه و بحررا. BL Bul. ماه و مهررا.
(۲۹۱۰) ABL Bul. چرخ و عرش‌را.
(۲۹۱۳) L و معنیستی. (۲۹۱۵) A om. و.
(۲۹۱۶) Bul. بازش مینواخت.
(۲۹۲۰) ABL Bul. کور چیست.
(۲۹۲۲) Bul. او مجوسی.

زآنک داند هرکه چشمش‌را گشود • کآن کُشنده سخرهٔ تقدیر بود
هرکه آن تقدیر طوقِ او شدی • بر سرِ فرزند هم تیغی زدی
رَو بترس و طعنه کم زن بر بَدان • پیشِ دامِ حُکمِ عجزِ خود بدان

تعجّب کردن آدم علیه السّلام از ضلالت ابلیس و عُجْب آوردن،

روزی آدم بر بلیسی کو شقیست • از حقارت وز زیافت بنْگریست
خویش‌بینی کرد و آمد خودگزین • خنده زد بر کارِ ابلیسِ لعین
بانگ بر زد غیرتِ حق کای صفی • تو نمی‌دانی ز اسرارِ خفی
پوستین‌را بازگونه گر کُنَد • کوه‌را از بیخ و از بُن بر کَنَد
پردهٔ صد آدم آن دم بر دَرَد • صد بلیسِ نَو مُسلْمان آورد
گفت آدم توبه کردم زین نظر • این چنین گستاخ نندیشم دگر
یا غِیاثَ ٱلمستغیثین ٱهْدِنا • لا ٱفتخارَ بِٱلْعُلومِ وَٱلْغِنَى
لا تزِغْ قَلْبًا هَدَيْتَ بِٱلْكَرَم • وَٱصْرِفِ ٱلسُّوءَ ٱلَّذِی خَطَّ ٱلْقَلَم
بگذران از جانِ ما سُوءُ ٱلقضا • وا مَبُر مارا ز اِخوانِ رضا
تلخ‌تر از فُرقتِ تو هیچ نیست • بی پناهت غیرِ پیچاپیچ نیست
رختِ ما هم رختِ مارا راه‌زن • جسمِ ما مر جانِ مارا جامه‌کَن
دستِ ما چون پایِ مارا میخورد • بی امانِ تو کسی جان چون بَرَد

(۲۸۹۰) Bul. هرکرا چشمش گشود.
(۲۸۹۱) B Bul. هرکرا آن حکم بر سر آمدی, and so AC in marg.
Heading: ABL Bul. ابلیس لعین.
(۲۸۹۲) AB Bul. چشم آدم, and so corr. in C.
(۲۸۹۸) After this verse Bul. adds:

یا رب این جرأت زبنده عفو کن • توبه کردم تو مگیرم زین سخن

(۲۸۹۹) A لِافتخار. Bul. والغنا.
(۲۹۰۰) Bul. جفّ القلم.
(۲۹۰۱) AB Bul. اخوان صفا.
(۲۹۰۴) AL چون جان برد.

بس زیادتها درون نقصهاست ۰ مر شهیدانرا حیوة اندر فناست
چون بریده گشت حلق رزق‌خوار ۰ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ شد گوار
حلقِ حیوان چون بریده شد بعدل ۰ حلقِ انسان رُست وافزون گشت فضل
حلقِ انسان چون ببرّد هین ببین ۰ تا چه زاید کن قیاس آن برین
حلقِ ثالث زاید و تیمارِ او ۰ شربتِ حق باشد و انوارِ او
حلقِ ببْریده خورد شربت ولی ۰ حلق از لا رَسته مرده در بلی
بس کن ای دون‌همّتِ کوته‌بَنان ۰ تا کَیَت باشد حیوةِ جان بنان
زآن نداری میوهٔ مانندِ بید ۰ کآبِ رُو بُردی پیِ نانِ سپید
گر ندارد صبر زین نان جانِ حِس ۰ کیمیارا گیر و زر گردان تو مس
جامه‌شویی کرد خواهی ای فلان ۰ رُو مگردان از محلّهٔ گازران
گرچه نان بشْکست مر روزهٔ ترا ۰ در شکسته‌بند پیچ و برتر آ
چون شکسته‌بند آمد دستِ او ۰ پس رَفُو باشد یقین اِشکستِ او
گر تو آن‌را بشْکنی گوید بیا ۰ تو دُرُستش کن نداری دست و پا
پس شکستن حقِّ او باشد که او ۰ مر شکسته گشته‌را داند رفو
آنک داند دوخت او داند درید ۰ هرچه‌را بفْروخت نیکوتر خرید
خانه‌را ویران کند زیر و زبر ۰ پس بیکساعت کند معمورتر
گر یکی سررا ببرّد از بدن ۰ صد هزاران سر بر آرد در زمن
گر نفرمودی قصاصی بر جُناة ۰ یا نگفتی فِی اَلْقِصاص آمد حیوة
مر کرا زَهره بُدی تا او زخود ۰ بر اسیرِ حکمِ حق تیغی زند

(۲۸۷۱) L Bul. پس زیادتها. A فنا اندر حیاست.
(۲۸۷۲) Bul. میشد گوار. C in marg. خوش for شد.
(۲۸۷۳) L بریده شد بفضل. Bul. om. و. AB افزونید فضل, and so C in marg. Bul. افزایید فضل. L افزونید عدل.
(۲۸۷۴) L چون بریده شد ببین.
(۲۸۸۲) A اشکسته او.
(۲۸۸۹) ABL Bul. خود کرا.

هیچ بغضی نیست در جانم ز تو * زانک این‌را من نمی‌دانم ز تو
آلتِ حقّی تو فاعل دستِ حق * چون زنم بر آلتِ حق طعن و دَق
گفت او پس آن قصاص از بهرِ چیست * گفت هم از حقّ و آن سرّ خفیست
گر کند بر فعلِ خود او اعتراض * زاعتراضِ خود برویاند ریاض
اعتراض اورا رسد بر فعلِ خَود * زانک در قهرست و در لطف او اَحَد
اندرین شهرِ حوادث میر اوست * در ممالک مالکِ تدبیر اوست
آلتِ خودرا اگر او بشکند * آن شکسته گشته‌را نیکو کند
رمزِ نَنْسَخْ آیةً اَوْ نُنْسِهَا * نَأْتِ خَیْرًا در عَقِب می‌دان مِها
هر شریعت‌را که او منسوخ کرد * او گیا بُرد و عوض آورد وَرْد
شب کند منسوخ شُغلِ روزرا * بین جَمادیِ خِرَدْافروزرا
باز شب منسوخ شد از نورِ روز * تا جمادی سوخت زان آتش‌فروز
گرچه ظلمت آمد آن نوم و سُبات * نی درونِ ظلمتست آبِ حیات
نی در آن ظلمت خِرَدها تازه شد * سکتهٔ سرمایهٔ آوازه شد
که ز ضدها ضِدّها آید پدید * در سُوَیْدا نورِ دایم آفرید
جنگِ پیغمبر مدارِ صلح شد * صلحِ این آخر زمان زان جنگ بُد
صد هزاران سَر بُرید آن دلِستان * تا امان یابد سرِ اهلِ جهان
باغبان زان می‌بُرَّد شاخِ مُضِر * تا بیابد نخل قامتها و بَر
می‌کَنَد از باغ دانا آن حشیش * تا نماید باغ و میوه خرّمیش
می‌کَنَد دندانِ بدرا آن طبیب * تا رهد از درد و بیماری حبیب

(۲۸۵۲) After this verse L adds v. ۲۹۸۰ *infra*.
(۲۸۵۴) Bul. این قصاص. Bul. om. و. (۲۸۵۶) A om. (۲۸۵۷) A om.
(۲۸۵۹) B زامر for رمز. (۲۸۶۰) AB Bul. حق منسوخ, and so corr. in C.
(۲۸۶۱) C بان جمادی سوخت زان افروزرا, corr. in marg.
(۲۸۶۲) C گرچه for باز. (۲۸۶۳) Bul. om. و. (۲۸۶۵) AL آورید. B Bul. در سویدا روشنایی آفرید, and so AC in marg. (۲۸۶۶) ABCL پیغامبر.
(۲۸۶۸) C گر for زآن, corr. above. C شاخی. (۲۸۶۹) A om. و.

نـاامیـدی‌را خـدا گردن زدست • چون گناه و معصیت طاعت شدست
چون مبدّل می‌کنـد او سیّئات • طاعتی‌اش می‌کنـد رَغمِ وُشات
زین شود مـرجومِ شیطانِ رجیم • وز حسـد او بطرَقد گردد دو نیم
او بکوشـد تـا گناهی پـرورد • زآن گنـه مـارا بچـاهی آورد
چون ببینـد کآن گنـه شـد طاعتی • گـردد اورا نامُبـارك سـاعتی
اندر آ من در گشادم مـر تـرا • تُف زدی و تُحفـه دادم مـر تـرا
مـر جفـاگررا چنینهـا می‌دهم • پیشِ پای چپ چه سان سـر می‌نهم
پس وفاگررا چـه بخشم تو بدان • گنجهـا و مُلکهـای جـاودان

گفتن پیغامبر علیه السّلام بگوش رکابدار امیر المؤمنین کرّم الله وجهه کی کشتن علی بر دست تو خواهد بودن خبرت کردم،

من چنان مردم که بر خونئ خویش • نوشِ لطفِ من نشد در قهـر نیش
گفت پیغمبـر بگـوشِ چاکـرم • کو بُـرَد روزی زگردن این سـرم
کرد آگه آن رسول از وَحْیِ دوست • که هلاکم عاقبت بـر دستِ اوست
او همی‌گویـد بکُـش پیشین مـرا • تا نیآیـد از من این مُنْکَـر خطا
من همی‌گویم چو مرگِ من زتُست • با قضا من چون توانم حیله جُست
او همی‌افتـد بپیشم کای کـریم • مـر مرا کن از بـرای حق دو نیم
تا نـه آید بر من این انجامِ بَـد • تـا نسوزد جانِ من بر جانِ خود
من همی‌گویم بـرَو جَفَّ ٱلْقَلَـم • زآن قلم بس سرنگون گردد علَم

(۲۸۳٦) B Bul. چون گنه مانند طاعت آمدست, and so C in marg.

(۲۸۳۹) Suppl. in marg. C. (۲۸٤۲) L پیش پای چه کسان.

Heading: L om. AB Bul. add علی after المؤمنین, and so corr. in C.

(۲۸٤٤) Suppl. in marg C, with بر for در.

(۲۸٤٥) A گفته. ABCL پیغامبر. (۲۸٤٦) A این رسول.

(۲۸۵۰) B Bul. تا نیاید. Bul. از من for بر من.

کین یك لفظی شود از خواجه حُر * وآن زِیَد شیرین و میرد تلخ و مُر
بندهٔ شهوت ندارد خود خلاص * جز بفضلِ ایزد و انعامِ خاص
در چهی افتاد کانرا غَوْر نیست * وآن گناهِ اوست جَبْر و جَوْر نیست
در چهی انداخت او خودرا که من * در خورِ قعرش نمی‌یابم رسن
بس کنم گر این سخن افزون شود * خود جگر چه بْوَد که خارا خون شود
این جگرها خون نشد نه از سختی است * حیرت و مشغولی و بدبختی است
خون شود روزی که خونش سود نیست * خون شَو آن وقتی که خونِ مردود نیست
چون گواهیّ بندگان مقبول نیست * عدل او باشد که بندهٔ غول نیست
گشت أَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً در نُذُر * زآنك بود از کَوْن او حُرّ ابنِ حُر
چونك حُرّم خشم کی بندد مرا * نیست اینجا جز صفاتِ حق در آ
اندر آ کآزاد کردت فضلِ حق * زآنك رحمت داشت بر خشمش سبق
اندر آ اکنون که جَستی از خطر * سنگ بودی کیمیا کردت گهر
رَستهٔ از کفر و خارستانِ او * چون گلی بشگف بسروستانِ هو
تو منی و من تُوَم ای محتشم * تو علی بودی علی‌را چون کشم
معصیت کردی به از هر طاعتی * آسمان پیمودهٔ در ساعتی
بس خجسته معصیت کآن کرد مرد * نی زخاری بر دمد اوراقِ ورد
نی گناهِ عُمَر و قصدِ رسول * می‌کشیدش تا بدرگاهِ قبول
نی بسحرِ ساحران فرعونشان * می‌کشید و گشت دولت عَوْنشان
گر نبودی سحرشان و آن جحود * کی کشیدیشان بفرعونِ عنود
کی بدیدندی عصا و معجزات * معصیت طاعت شد ای قومِ عُصات

(۲۸۱۶) AB Bul. سخت مر. L سخت و مر.
(۲۸۱۹) L نمی‌یارم رسن.
(۲۸۲۱) L Bul. om. نه. AB Bul. غفلت for حیرت.
(۲۸۲۴) C حرّ بن حر.
(۲۸۲۷) ABL Bul. رستی از خطر.
(۲۸۲۸) A بشگفت. Bul. چون گلی بشگفته در بستان او. L او for هو.
(۲۸۲۹) After توم C has که با تو من خوشم, corr. above.
(۲۸۴۱) L Bul. کآن مرد کرد.
(۲۸۴۴) Bul. که کشید ایشان.

کوهم و هستیْ من بنیادِ اوست • ور شوم چون کاه بادم بادِ اوست
جز ببادِ او نجنبد میلِ من • نیست جز عشقِ احد سرخیلِ من
خشم بر شاهان شه و مارا غلام • خشم‌را هم بسته‌ام زیرِ لگام
تیغِ حلم گردنِ خشمم زدست • خشمِ حق بر من چو رحمت آمدست
غرقِ نورم گرچه سقفم شد خراب • روضه گشتم گرچه هستم بو تُراب
چون در آمد در میان غیرِ خدا • تیغ‌را اندر میان کردن سزا
تا أَحَبَّ لِلّه آید نامِ من • تا که أَبْغَضْ لله آید کامِ من
تا که أَعْطا لِلّه آید جودِ من • تا که أَمْسَكْ لِلّه آید بودِ من
بخلِ من لِلّه عطا لِلّه و بس • جمله لِلّه‌ام نِیَم من آنِ کس
وانچ لِلّه می‌کنم تقلید نیست • نیست تخییل و گمان جز دید نیست
زاجتهاد و از تحرّی رَسته‌ام • آستین بر دامنِ حق بسته‌ام
گر همی پرّم همی بینم مَطار • ور همی گردم همی بینم مَدار
ور کشم بارے بدانم تا کجا • ماهم و خورشید پیشم پیشوا
بیش ازین با خلق گفتن روی نیست • بحررا گنجایی اندر جوی نیست
پست می‌گویم باندازهٔ عقول • عیب نبْود این بود کارِ رسول
از غرض حُرّم گواهیْ حُر شنو • که گواهیْ بندگان نه ارزد دو جو
در شریعت مر گواهیْ بنده‌را • نیست قدری نزدِ دعوی و قضا
گر هزاران بنده باشندت گواه • شرع نپْذیرد گواهیشان بکاه
بندهٔ شهوت بَتَر نزدیکِ حق • از غلام و بندگانِ مسترَق

(۲۷۹۷) ABC بادم یاد اوست.   (۲۷۹۹) L زین و لگام.
(۲۸۰۰) AL بر من همه رحمت شدست.   (۲۸۰۲) ABL Bul.
چون در آمد علّتی اندر غزا • تیغ‌را اندر میان کردن سزا
and so corr. in C.   (۲۸۰۳) A الله *bis*. L أُحِبُّ لله.   (۲۸۰٤) A الله *bis*.
(۲۸۰۵) L پس for و بس. C نهٔ for نیم.
(۲۸۱۳) AB Bul. وقت دعوی.
(۲۸۱٤) ABL Bul. بر نسنجد شرع ایشانرا بکاه, and so C in marg.

ن رمی که پخته سازد میوه‌را • وآن رمی که دل دهد کالیوه‌را
ِ گو ای بازِ پرّ افروخته • با شه و با ساعدش آموخته
ز گو ای بازِ عنقاگیرِ شاه • ای سپاه‌اِشکن بخود نی با سپاه
ِ وحدی یکی و صد هزار • باز گو ای بندهٔ بازت‌را شکار
محلِّ قهر این رحمت زچیست • اژدها‌را دست دادن راهِ کیست

جواب گفتن امیر المؤمنین که سبب افگندن شمشیر از دست چه بود در آن حالت،

ت من تیغ از پیِ حق می‌زنم • بندهٔ حقّم نه مأمورِ تنم
ـرِ حقّم نیستم شیرِ هوا • فعلِ من بر دینِ من باشد گوا
ا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَم در حِراب • من چو تیغم وآن زننده آفتاب
تِ خودرا من زرَه بر داشتم • غیرِ حق‌را من عدم انگاشتم
یه‌ام کدخدام آفتاب • حاجبم من نیستم اورا حجاب
ن چو تیغم پُر گهرهای وصال • زنده گردانم نه کُشته در قتال
ون نپوشد گوهرِ تیغِ مرا • باد از جا کی برد میغِ مرا
• نیَم کوهم زحلم و صبر و داد • کوه‌را کی در رباید تند باد
لك از بادی رود از جا خسیست • زآنك بادِ ناموافق خود بسیست
ـادِ خشم و بادِ شهوت بادِ آز • برد اورا که نبود اهلِ نماز

(۲۷۸۳) ABL Bul. آن رمی in the first hemistich.

(۲۷۸۸) After this verse Bul. adds:

رامی آنست و کمان و تیر همن * قاطع آنست صورت شمشیر من

(۲۷۸۹) AL در جواب. (۲۷۹۱) L سایه‌ام من. Bul. کدخدایم. A زآفتاب.

(۲۷۹۳) Bul. نکشته. (۲۷۹۵) C خسی است. C بسی است.

(۲۷۹۶) A نید اهل. After this verse L adds:

باد کبر و باد کینه باد ناز * برد آن خس کو نبود اهل نیاز
باد حرص و باد عجب و باد حلم * برد اورا کو نبود از اهل علم

In the second verse حلم should be written خلم.

تا ز درویشی نیابی تو گهر • کی گهر جویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دود با پای خویش • نگذرد ز اشکاف بینیهای خویش
غیرِ بینی هیچ می بینی بگو • چون ببینی گر کنی بینی بگو

سؤال کردن آن کافر از علی کرّم الله وجهه که چون بر چون منی مظفّر شدی شمشیررا از دست چون انداختی،

گفت فرما یا امیر المؤمنین • تا بجنبد جان بتن در چون جنین
چون جنین‌را نوبتِ تدبیر رُو • از ستاره سوی خورشید آید او
چونك وقت آید که گیرد جان جنین • آفتابش آن زمان گردد مُعین
این جنین در جنبش آید ز آفتاب • کآفتابش جان همی‌بخشد شتاب
از دگر انجم بجز نقشی نیافت • این جنین تا آفتابش بر نتافت
از کدامین ره تعلّق یافت او • در رَحِم با آفتابِ خوب‌رو
از رهِ پنهان که دور از حسِّ ماست • آفتابِ چرخ‌را بس راههاست
آن رهی که زر بیابد قوت ازو • وآن رهی که سنگ شد یاقوت ازو
وآن رهی که سرخ سازد لعل‌را • وآن رهی که برق بخشد نعل‌را

(۲۷۷۰) Suppl. in marg. C. (۲۷۷۲) AB Bul.

تا ببینی نآیدت از غیب بو • غیر بینی هیچ می‌بینی بگو

and so L, which has تا نه بینی for تا ببینی. The second hemistich in C has been erased and the words تا نبینی نآیدت از غیب بو suppl. in marg.

Heading: A om. چون before بر. Bul. چون بر من. After the Heading AB add:

پس بگفت آن نومسلمان ولی • از سر مستی و لذّت با علی

and so L Bul., which have یا علی. The verse is suppl. in marg. C.

(۲۷۷۳) AB Bul. که بفرما, and so corr. in C. L باز فرما.

(۲۷۷٤) ABL Bul. هفت اختر هر جنین‌را مدّتی • می‌کند ای جان بنوبت خدمتی
and so C in marg. (۲۷۷۵) Suppl. in marg. C. BL Bul. جان گیرد.

(۲۷۸۰) C شهره for سنگ, corr. above. (۲۷۸۱) ABL Bul. آن رهی in the first hemistich. A چرخ for سرخ.

وآن یکی سه ماه می‌بیند بهم * این سه کس بنشسته یك موضع نَعَم
چشمِ هر سه باز و گوشِ هر سه تیز * در تو آویزان و از من در گریز
سِحْرِ عینست این عجب لطفِ خفیست * بر تو نقشِ گرگ و بر من یوسفیست
عالَم ار هژده هزارست و فزون * نیست این هجده بهر چشمی زبون
راز بگشا ای علیّ مرتضی * ای پسِ سُوء القضا حُسْن القضا
یا تو واگو آنچ عقلت یافتست * یا بگویم آنچ بر من تافتست
از تو بر من تافت پنهان چون کنی * بی زبان چون ماه پرتو می‌زنی
لیك اگر در گفت آید قرصِ ماه * شب‌روانرا زودتر آرد براه
از غلط ایمن شوند و از ذهول * بانگِ مه غالب شود بر بانگِ غول
ماه بی گفتن چو باشد رَهْنما * چون بگوید شد ضیا اندر ضیا
چون تو بابی آن مدینهٔ علم‌را * چون شعاعی آفتابِ حلم‌را
باز باش ای باب بر جویای باب * تا رسد از تو قُشور اندر لُباب
باز باش ای بابِ رحمت تا ابد * بارگاهِ ما لَهُ کُفْوًا أَحَد
هر هوا و ذرّهٔ خود مَنْظَریست * ناگشاده کی گُوَد آنجا دریست
تا بنگشاید دری‌را دیدبان * در درون هرگز نجنبد این گمان
چون گشاده شد دری حیران شود * پَر بروید بر گمان پرّان شود
غافلی ناگه بویران گنج یافت * سوی هر ویران از آن پس می‌شتافت

(۲۷۵۴) C و هر سه تیز. C از وی در گریز, corr. above.

(۲۷۵۵) A ای عجب. A om. و. (۲۷۵۶) AL هجده هزارست. AC چشم زبون, corr. in C. B هر نظررا نیست این هجده زبون, and so Bul., with هژده for هجده.

(۲۷۵۷) A بگشای. C پی for پس. (۲۷۵۹) ABL Bul.

از تو بر من تافت چون داری نهان * می‌فشانی نور چون مه بی زبان

and so C in marg. (۲۷۶۴) C قصور for قشور, corr. in marg.

(۲۷۶۶) BL Bul. که for کی. AB Bul. کاآنجا. (۲۷۶۷) BL Bul. دیده‌بان.

(۲۷۶۸) AB مرغ اومید و طمع پرّان شود, and so L Bul., which have امید, and C in marg. (۲۷۶۹) Suppl. in marg. C.

در مـروّت ابـرِ موسیّ بتیـه ٭ کآمد از وی خوان و نانِ
ابرهـا گندم دهـد کآنـرا بجهـد ٭ پخته و شیرین کنـد مردم چو
ابرِ موسی پـرِّ رحمت بـر گشـاد ٭ پختـه و شیرینِ بی زحمت
از بـرای پختـه‌خوارانِ کـرم ٭ رحمتـش افراشت در عالـم
تا چهل سال آن وظیفـه وآن عطـا ٭ کم نشد یك روز از آن اهلِ
تا هم ایشان از خسیسی خاستنـد ٭ گندنـا و تـرّه و خس خواه
اُمّتِ احمد که هستیـد از کرام ٭ تا قیامت هست باقی آن
چون أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّی فاش شـد ٭ يُطْعِمُ و يَسْقِی کنایت زآش
هیچ بی تأویل این‌را در پذیـر ٭ تا در آید در گلو چون شهد
زآنك تأویلست وا دادِ عطـا ٭ چونك بینـد آن حقیقت‌را
آن خطا دیدن زضعفِ عقلِ اوست ٭ عقلِ کُل مغزست و عقلِ ما چو
خویش‌را تأویل کن نـه اخبـاررا ٭ مغـزرا بـد گوے نی گل
ای علی که جملهٔ عقـل و دیـدهٔ ٭ شمّـهٔ وا گـو از آنچ
تیغِ حلمت جانِ مارا چاك کـرد ٭ آبِ علمت خاكِ مارا پاك
باز گو دانم که این اسرارِ هُوست ٭ زآنك بی شمشیر کشتن کارِ
صانـعِ بی آلت و بی جارحـه ٭ واهبِ این هـدیهـاے
صد هزاران می چشانـد هوش‌را ٭ که خبر نبود دو چشم و
باز گو ای بـازِ عرشِ خوش‌شکـار ٭ تا چه دیدی این زمـان از
چشمِ تو ادراكِ غیب آموختـه ٭ چشمهـای حاضران بـر
آن یکی ماهی همی‌بینـد عیان ٭ وآن یکی تاریك می‌بیند

---

(۵) Bul. و بی زحمت.   (۲۷۳۶) AB Bul. افراخت.

(۷) C از اهل رجا, with آن suppl. above.

(۹) BL هستند. In C the penultimate letter is unpointed.

(۲) A این حقیقت‌را.   (۲۷۴۳) ABL Bul. و عقل جزو پوست, and so corr. in C.

(۸) L هدیهای فاتحه. After this verse L adds:

صد هزاران می چشاند روح‌را ٭ که خبر نبود دهانرا ای فتی

خلق گفتندش که در بگشوده‌ام • ما سخی و اهلِ فُتُوّت بوده‌ام
گفت نان در رَسْم و عادت داده‌اید • دست از بهرِ خدا نگْشاده‌اید
بهرِ فخر و بهرِ بُوْش و بهرِ ناز • نه از برای ترس و تقوی و نیاز
مال تخمست و بهر شوره منه • تیغ‌را در دستِ هر رهزن مده
اهلِ دین‌را باز دان از اهلِ کین • همنشینِ حق بجو با او نشین
هر کسی بر قومِ خود ایثار کرد • کاغه پندارد که او خود کار کرد

خُدو انداختن خصم در روی امیر المؤمنین علی کرّم الله وجهه و انداختن علی شمشیررا از دست،

از علی آموز اخلاصِ عمل • شیرِ حق‌را دان مطهّر از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت • زود شمشیری بر آورد و شتافت
او خدو انداخت بر رویِ علی • افتخارِ هر نبی و هر ولی
آن خدو زد بر رخی که رویِ ماه • سجده آرد پیشِ او در سجده‌گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی • کرد او اندر غزااش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل • وز نمودنْ عفو و رحمت بی محل
گفت بر من تیغِ تیز افراشتی • از چه افگندی مرا بگْذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکارِ من • تا شدستی سُست در اِشْکارِ من
آن چه دیدی که چنین خشمت نشست • تا چنان برقی نمود و باز جست
آن چه دیدی که مرا زآن عکس دید • در دل و جان شعلهٔ آمد پدید
آن چه دیدی برتر از کَوْن و مکان • که به از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیرِ ربّانیستی • در مروّت خود که داند کیستی

(۲۷۱٦) A آن for نان.   (۲۷۲۰) L خواجه پندارد.
Heading: L خیو انداختن.
(۲۷۲۳) L خیو. AB در روی.   (۲٦۲٤) L خیو.
(۲۷۲۸) ABL Bul. تا شدی تو سست.   (۲۷۳۳) A خود کی داند.

چونك هیزم باز گیری نار مُرْد • زآنك تقوی آب سوی نار بُرْد
کی سِیَه گردد زآتش رُویِ خوب • کو نهد گلگونه از تَقْوَی آلْقُلُوب

آتش افتادن در شهر بأیّام عمر رضی اللّه عنه،

آتشی افتاد در عهدِ عُمَر • همچو چوبِ خشك میخورد او حجر
در فتاد اندر بنا و خانها • تا زد اندر پرِّ مرغ و لانها
نیمِ شهر از شعلها آتش گرفت • آب می‌ترسید از آن و می‌شِگِفت
مَشکهای آب و سرکه می‌زدند • بر سرِ آتش کسانِ هوشمند
آتش از اِستیزه افزون می‌شدی • می‌رسید اورا مدد از بی‌حَدی
خلق آمد جانبِ عُمَر شتاب • کآتشِ ما می‌نمیرد هیچ از آب
گفت آن آتش زآیاتِ خداست • شعلهٔ از آتشِ ظلمِ شماست
آب بگْذارید و نان قسمت کنید • بخل بگْذارید اگر آلِ منید

(۲۷۰۷) After this verse L adds:

نار پاکانرا ندارد خود زیان • که زخاشاکی شود دریا نهان
هرکه تریاك خدائی را نخورد • گر خورد زهری مگویش کو بمرد
گر طبیبت گوید ای رنجور زار • از زفر پرهیز کن پس هوش دار
گر جوابش گوئی از جهل ای سقیم • پس چرا تو میخوری بی ترس و بیم
آب چشم خویش ریزان شد فزون • آب غم بین خود بخوردن شد نگون
خور کند رنجوررا رنجورتر • وآنکه معمورست خود معمورتر
گویدش در دل حکیم مهربان • که قیاسی کردهٔ چون ابلهان
در تو علّت می‌فروزد همچو نار • هین مکن با نار هیزمرا تو یار
زین دو آتش خانهات ویران شود • قالب زنده ازو بی‌جان شود
درمن ار ناریست هست آن همچو نور • نار صبحت در تن افزاید حضور
نور صبحت چون فزاید در وجود • بی زیانی تن برد صد گونه سود

(۲۷۱۳) ABL Bul. بخل شماست, and so corr. in C.

(۲۷۱۴) B آب و سرکه چیست بر عطای نان تنید, and so C in marg. Bul. آب چبود, نان قسمت کنید, and so A in marg.

ـ جان کندن سوی مرگ آمدن • دست در آبِ حیاتی نازدن
ا دو دیده در خاك و مات • صد گمان دارند در آبِ حیات
کن تا صد گمان گردد نَوَد • شب بـرَوْ ور تو بخسپی شب رود
ب تاریك جوی آن روزرا • پیش کن آن عقلِ ظلمت‌سوزرا
ب بَـدْرنگ بس نیکی بود • آبِ حیوان جفتِ تاریکی بـود
خفتن کَی توان بـر داشتن • با چنین صـد تخمِ غفلت کاشتن
ِ مرده لقمـهٔ مرده یـار شـد • خواجه خفت و دزدِ شب برکار شد
دانی که خصمانت کِینـد • ناریان خصـمِ وجودِ خاکینـد
نصمِ آب و فرزنـدانِ اوسـت • همچنان که آب خصمِ جانِ اوست
آتش‌را کُشـد زیـرا که او • خصمِ فرزندانِ آبست و عـدو
از آن این نارِ نارِ شهوتست • کاندرو اصلِ گناه و زَلّتست
بیـرونی بآبی بفسـرد • نـارِ شهوت تـا بـدوزخ میبـرَد
شهوت می‌نیآرامـد بـآب • زآنك دارد طبعِ دوزخ در عـذاب
شهوت‌را چـه چاره نورِ دین • نُورُکُمْ إِطْفَـآءُ نـارِ ٱلکافِرین
کُشـد این ناررا نورِ خـدا • نـورِ ابـرٰهیـم‌را سـار اوستـا
زنـارِ نَفْسِ چون نمـرودِ تو • وا رهد این جسمِ همچون عُودِ تو
ِ نارے براندن کم نشـد • او بماندن کم شود بی هیچ بُـد
که هیزم می‌نهی بـر آتشی • کَی بمیـرد آتـش از هیزم‌کشی

(٢٦٩٠) AB جو for جوی. I، چون.

(٢٦٩٢) In B this verse precedes v. ٢٦٩٠, but is repeated after v. ٢٦٩١.

(٢٦٩٥) After this verse Bul. adds:

آب‌را همجنس‌را خصمست نار • ناررا آبست عدوی بانشکار

(٢٦٩٧) Bul. ذلتست.

(٢٧٠٠) In C vv. ٢٧٠٠ and ٢٧٠١ are transposed, but corr. in marg.

(٢٨٠٢) C orig. شهوتی and probably باری, corr. above.

(٢٧٠٤) A تا کی. A از هیزم کشی.

تو که باشی زید هم خودرا نیافت • همچو اختر که برو خورشید تافت
نی ازو نقشی بمانَد نی نشان • نی کهی یابی بِراهِ کهکشان
شد حواسّ و نُطقِ با پایانِ ما • محوِ علم و دانشِ سلطانِ ما
حسّها و عقلهاشان در درون • موج در موجِ لَدَیْنا مُحْضَرُون
چون شب آمد باز وقتِ بار شد • انجُمِ پنهان شده بر کار شد
بیهُشانرا وا دهد حق هوشها • حلقه حلقه حلقها در گوشها
پای کوبان دست افشان در ثنا • نازِ نازان رَبَّنا أَحْیَیْتَنَا
آن جُلود و آن عِظامِ ریخته • فارسان گشته غبار انگیخته
حمله آرند از عدم سوی وجود • در قیامت هم شکور و هم کَنُود
سر چه می‌پیچی کنی نادیدهٔ • در عدم زاوّل نه سر پیچیدهٔ
در عدم افشرده بودی پای خویش • که مرا که بر کَنَد از جایِ خویش
می‌نبینی صُنعِ ربّانیت‌را • که کشید او مویِ پیشانیت‌را
تا کشیدت اندرین انواعِ حال • که نبودت در گمان و در خیال
آن عدم اورا هماره بنده‌است • کار کن دیوا سُلَیْمان زنده‌است
دیو می‌سازد جِفَانِ کَالْجَوَاب • زَهْره نی تا دفع گوید یا جواب
خویش‌را بین چون همی لرزی زبیم • مر عدم‌را نیز لرزان دان مقیم
ور تو دست اندر مَناصب می‌زنی • هم زترس است آن که جانی می‌کنی
هرچه جز عشقِ خدای احسن‌است • گر شکرخواریست آن جان کندن‌است

(۲۶۶۹) A تو کی باشی. (۲۶۷۱) AB Bul. ناطقهٔ تابان ما. L شد حواس و ناطقه پایان ما. C om. و before نطق. ABL Bul. محو نور دانش, and so corr. in C.

(۲۶۷۲) C و لدینا. (۲۶۷۴) A چون شب باز وقت یار شد, with که written over وقت, i. e. چون که شب با ظلمت خود یار شد. B ظلمت خود written over چون and چون بیاید صبح وقت بار شد, and so C in marg. In C part of the first hemistich has been obliterated and only the words وقت بار شد are now legible.

(۲۶۷۸) L چه پیچی میکنی. Bul. در عدم اوّل. (۲۶۷۹) A کی بر کند.

(۲۶۸۰) A از for او. (۲۶۸۱) B تا کشیدن. (۲۶۸۲) C بنده ایست. C زنده ایست.

(۲۶۸۵) Bul. هم زترست. (۲۶۸۶) C خدایی. L شکرخائیست.

گفتن پیغامبر علیه السّلام مر زیدرا که این سرّرا فاش‌تر ازین مگو و متابعت نگاه دار،

گفت پیغمبر که أَصْحَابِی نُجُوم * رهروانرا شمع و شیطانرا رُجُوم
هر کسی‌را گر بُدی آن چشم و زور * کو گرفتی زآفتاب چرخ نور
هیچ ماه و اخترے حاجت نبود * که بُدے بر آفتابی چون شُهود
ماه می‌گوید بخاك و ابر و فَی * من بشر من مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَیْ
چون شما تاریك بودم در نهاد * وحیِ خورشیدم چنین نورے بداد
ظلمتی دارم بِنِسْبت با شُموس * نور دارم بهرِ ظلماتِ نفوس
زآن ضعیفم تا تو تابی آورے * که نه مردِ آفتابِ انورے
همچو شهد و سِرکه درهم بافتم * تا ببیماریِ جگر ره یافتم
چون زعلّت وا رهیدی اے رهین * سرکه‌را بگذار و میخور انگبین
تختِ دل معمور شد پاك از هوا * بر وی اَلرَّحْمٰنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوَی
حکم بر دل بعد ازین بی واسطه * حق کند چون یافت دل این رابطه
این سخن پایان ندارد زید کو * تا دهم پندش که رسوایی مجو

باز گشتن بحکایت زید،

زیدرا اکنون نیابی کو گریخت * جست از صفّ نعال و نعل ریخت

(۲۶۵۶) ABC پیغامبر. (۲۶۵۸) B Bul. om. In A this verse is followed by another which is evidently a variant:

کی ستاره حاجتستی ای ذلیل * که بدی بر نور خورشید او دلیل

B Bul. have the second verse, and it also occurs in marg. C. The first verse has been stroked out in C. (۲۶۵۹) C بابر و خاك. AB Bul. من بشر بودم ولی یوحی الی, and so corr. in C. (۲۶۶۴) C تا بامراض جگر. B Bul. تا سوی رنج جگر, and so corr. in C. (۲۶۶۵) Bul. بر که for بر وی.

Heading: ABL Bul. رجوع بحکایت.

بس بود خورشیدرا رویش گواه • أَیُّ شَیْءٍ أَعْظَمُ ٱلشّاهِد إِلَه
نه بگویم چون قرین شد در بیان • هم خدا و هم مَلَك هم عالمان
يَشْهَدُ ٱللّه وَٱلْمَلَك وَأَهْلُ ٱلْعُلُوم • أَنَّهُ لا رَبَّ إِلاَّ مَنْ يَدُوم
چون گواهی داد حق که بُوَد مَلَك • تا شود اندر گواهی مشترَك
زآنك شَعْشاع و گواهیِ آفتاب • بر نتابد چشم و دلهای خراب
چون خفاشی کو تفِ خورشیدرا • بر نتابد بسگلد اومیدرا
پس ملایكرا چو ما هم یار دان • جلوه‌گر خورشیدرا بر آسمان
کین ضیا ما زآفتابی یافتیم • چون خلیفه بر ضعیفان تافتیم
ماهِ نو یا هفت‌روزه یا که بَدْر • مرتبهٔ هر یك ملك در نور و قَدْر
زاجنحهٔ نورِ ثُلاثَ أَوْ رُباع • بر مَراتب هر مَلَكرا آن شُعاع
همچو پرهای عقولِ اِنسیان • که بسی فرقستشان اندر میان
پس قرینِ هر بَشَر در نیك و بد • آن مَلَك باشد که همقدرش بود
اعمشی کو ماه‌را هم بر نتافت • اختر اندر رهبری بر وی بتافت

(٣٦٤٤) Bul. خود for چون.

(٣٦٤٥) L om. و before اهل.

(٣٦٤٧) ABL Bul. حضور آفتاب, and so corr. in C.

(٣٦٤٨) L Bul. بگسلد امیدرا.

(٣٦٤٩) B چو ماهان بار دان. L همراز دان.

(٣٦٥١) ABL Bul. چون مه نو یا سه‌روزه یا که بدر, and so corr. in C. BL Bul. هر ملك دارد کمال و نور و قدر, and so A. AC نور قدر.

(٣٦٥٢) B om.

(٣٦٥٤) ABL Bul. که مانندش بود, and so C in marg. The order of this and the two preceding verses in C is ٣٦٥٤, ٣٦٥٣, ٣٦٥٢, and in L ٣٦٥٣, ٣٦٥٤, ٣٦٥٢.

(٣٦٥٥) AB Bul.

چشم اعمش چونك خوررا بر نتافت • اختر اورا شمع شد تا ره بیافت,

and so corr. in C. L in the second hemistich چشم اعمش نور خوررا بر نتافت.

شد خیال غایب انـدر سینـه زفت ۰ چونك شد حاضر خیال او برفت
گـر سمای نور بی باریـده نیست ۰ هـم زمین تار بی بالیـده نیست
یُؤْمِنُونْ بِالْغَیْبِ می‌بایـد مـرا ۰ زآن ببستم روزن فانی سـرا
گر گشایم روزنش چون روز صور ۰ چون بگویم هَلْ تَرَی فِیهَا فُطُور
تـا درین ظلمت تحرّیها کننـد ۰ هـر کسی رُو جانبی می‌آورنـد
مدّتی معکوس بـاشـد کارهـا ۰ شحـنـه‌را دزد آورد بـر دارهـا
تا که بس سلطان و عالی‌همّتی ۰ بنـدهٔ بنـدهٔ خـود آیـد مدّتی
بندگی در غیب آمـد خوب و گش ۰ حفظ غیب آمد در استعبـاد خَوش
کُو که مدح شاه گویـد پیش او ۰ تـا که در غیبت بود او شـرم‌رُو
قلعـه‌داری کـز کنـار مملـکت ۰ دُور از سلطان و سایـهٔ سلطنت
پـاس دارد قلعـه‌را از دشمنان ۰ قلعـه نفْروشـد بمال بی‌کـران
غایب از شـه در کنـار ثغرهـا ۰ همچو حاضـر او نگـه دارد وفـا
نـزد شـه بهتـر بود از دیگران ۰ که بخدمت حاضرنـد و جان‌فشان
پس بغیبت نیم ذرّهٔ حفـظ کـار ۰ به که اندر حاضری زآن صد هـزار
طاعت و ایمان کنون محمود شد ۰ بعد مرگ اندر عیان مردود شـد
چونك غیب و غایب و روپوش بـه ۰ پس دهان بر بند ما خاموش بـه
ای برادر دست وا دار از سخن ۰ خود خدا پیـدا کنـد علم لَدُن

(٢٦٣٦) C خیالی غایب. A خیال غیب. C سینه بفت. ABL Bul. حاضر شد, and so corr. in C. The following words have been altered in C. The original reading may have been خیال دوست رفت. (٢٦٣٨) A om. (٢٦٣٩) A om. BL Bul. in the first hemistich: چون شکافم آسمانرا در ظهور, and so corr. in marg. C.

(٢٦٤٠) ABL Bul. تحرّی گسترند, and so in marg. C.

(٢٦٤٣) In L the hemistichs are transposed.

(٢٦٤٨) ABL Bul. پیش شه او به بود, and so in marg. C.

(٢٦٥١) AB Bul. بر بند و لب خاموش به, and so L, which om. و. In C لب is written above ما.

غیب مطلوبِ حق آمد چند گاه • این دُهُل‌زن‌را بران بر بند راه
تنگ مران در کَش عنان مستور به • هرکس از پندارِ خود مسرور به
حق همی‌خواهد که نومیدانِ او • زین عبادت هم نگردانند رُو
هم بر اومیدی مشرّف می‌شوند • چند روزی در رکابش می‌دوند
خواهد آن رحمت بتابد بر همه • بر بد و نیك از عمومِ مرحمه
حق همی‌خواهد که هر میر و اسیر • با رجا و خوف باشند و حذیر
این رجا و خوف در پرده بود • تا پسِ این پرده پرورده شود
چون دریدی پرده کو خوف و رجا • غیب‌را شد کرّ و فرّ و اِبْتِلا
بر لبِ جُو بُرْد ظنّی یك فتا • که سُلَیْمانست ماهی‌گیرِ ما
گر وَیَست این از چه فردست و خفیست • ورنه سیمای سلیمانیش چیست
اندرین اندیشه می‌بود او دُودِل • تا سلیمان گشت شاه و مُسْتَقِل
دیو رفت از مُلك و تختِ او گریخت • تیغِ بختش خونِ آن شیطان بریخت
کرد در انگشتِ خود انگشتری • جمع آمد لشکرِ دیو و پری
آمدند از بهرِ نظّاره رجال • در میانشان آنك بُد صاحب خیال
چونك کف بگشاد و دید انگشتری • رفت اندیشه و تحرّی یکسری
بالك آنگاهست کآن پوشیده‌است • این تحرّی از پیِ نادیده‌است

(٣٦١٢) After this verse L adds:

هم مشرّف در عبادتهای او • مشتغل گشته بطاعتهای او

(٣٦١٤) AB هم باومیدی. Bul. بامیدی. L بر امیدی.   (٣٦١٦) Bul. پرورده بود.

(٣٦١٧) B Bul. کرّ و فرّی بر ملا, and so A (which has فرّ), and C in marg. L کرّ و فرّ اندر ملا.   (٣٦١٨) C و ماهی‌گیر.

(٣٦٢٠) Bul. om. و. L و شاه مستقل.

(٣٦٢١) In A the hemistichs are transposed.

(٣٦٢٤) ABL Bul. چون در انگشتش بدید انگشتری, and so C in marg. ABL Bul. اندیشه و گمانش, and so corr. in C.

(٣٦٢٥) ABL Bul. وهم آنگاهست, and so corr. in C.

آنگهان بنگر تو بَدْکردار را ۰ صُنعهای کاشفُ ٱلْأَسرار را
گشت ساقی خواجه از آب حمیم ۰ مر غلامانرا و خوردند آن زبیم
بعد از آن میراندشان در دشتها ۰ میدویدندی میان کشتها
قی در افتادند ایشان از عنا ۰ آب می‌آورد زیشان میوها
چونك لقمان‌را در آمد قی زناف ۰ می بر آمد از درونش آب صاف
حکمت لقمان چو داند این نمود ۰ پس چه باشد حکمت رَبُّ ٱلْوُجُود
یَوْمَ تُبْلَی ٱلسَّرَایِرْ کُلُّها ۰ بانَ مِنْکُم کامِنٌ لا یُشْتَهَی
چون سُقُوا مَآءً حَمِیمًا قُطِّعَتْ ۰ جُمْلَةُ ٱلأَسْتارِ مِمّا أَفْظَعَتْ
نار از آن آمد عذاب کافران ۰ که حجررا نار باشد امتحان
آن دل چون سنگ مارا چند چند ۰ نرم گفتیم و نمی‌پذرفت پند
ریش بَدرا داروی بَد یافت رگ ۰ مر سر خررا سزد دندان سگ
اَلْخَبِیثَاتُ لِلْخَبِیثِینَ حکمتست ۰ زشت‌را هم زشت جُفت و بابتست
پس تو هر جفتی که میخواهی برو ۰ محو و همشکل و صفات دوست شو
نور خواهی مُسْتَعِدّ نور شو ۰ دُور خواهی خویش‌بین و دُور شو
ور رهی خواهی ازین سجن خرِب ۰ سر مکش از دوست وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب

بقیّهٔ قصّهٔ زید در جواب رسول علیه السّلام،

این سخن پایان ندارد خیز زَید ۰ بر بُراق ناطقه بر بند قید
ناطقه چون فاضح آمد عیب‌را ۰ می‌دراند پردهای غیب‌را

(۳۵۹۵) ABL Bul. میدویدند آن نفر تحت و علا, and so C in marg. After this verse Bul. adds: آنچنان گشتند در صحرا دوان ۰ شد نمایان قیٔ و استفراغشان

(۳۵۹۹) ABCL والسرایر. (۳۶۰۰) ABCL افضحت. Bul. افضحت.

(۳۶۰۲) Bul. چون سنگرا ما. L نرم میگفتیم و نپذیرفت. (۳۶۰۴) ABCL Bul. الخبیثین.

(۳۶۰۵) L هر راهی که. L همشکل صفات. AB Bul. صفات او بشو. (۳۶۰۶) A om. و.

Heading: L has: بقیّهٔ قصّهٔ حضرت رسالت صلّی اللّه علیه وسلّم در جواب زید رضی اللّه عنه.

(۳۶۰۹) Bul. فاضح آید.

پنج حسّی از برون میسورِ او ، پنج حسّی از درون مأمورِ او
ده حس است و هفت اندام و دگر ، آنچ اندر گفت نآید می‌شمر
چون سُلیمانی دلا در مهتری ، بر پری و دیو زن انگشتری
گر درین مُلکت بَری باشی زریو ، خاتم از دستِ تو نَستاند سه دیو
بعد از آن عالم بگیرد اسمِ تو ، دو جهان محکومِ تو چون جسمِ تو
ور زدستت دیو خاتم‌را ببرد ، پادشاهی فوت شد بختت بمرد
بعد زآن یا حَسْرتا شد یا عِباد ، بر شما محتوم تا یَوْمَ ٱلتَّناد
ور تو ریوِ خویشتن‌را مُنکِری ، از ترازو وآینه کَی جان بَری

متّهم کردن غلامان و خواجه‌تاشان مر لقمانرا کی آن میوهای تَرْوَنْده که می‌آوردیم او خورده‌است ،

بود لُقمان پیشِ خواجهٔ خویشتن ، در میانِ بندگانش خوارتن
می‌فرستاد او غلامانرا بباغ ، تاکه میوه آیدش بهرِ فراغ
بود لقمان در غلامان چون طُفَیْل ، پُر معانی تیره‌صورت همچو لَیْل
آن غلامان میوهای جمع‌را ، خوش بخوردند از نهیبِ طمع‌را
خواجه‌را گفتند لقمان خورد آن ، خواجه بر لقمان تُرُش گشت و گران
چون تفحّص کرد لقمان از سبب ، در عتابِ خواجه‌اش بگشاد لب
گفت لقمان سیّدا پیشِ خدا ، بندهٔ خاین نباشد مرتضا
امتحان کن جمله‌مان‌را ای کریم ، سیرمان در ده تو از آبِ حمیم
بعد از آن مارا بصحرایی کَلان ، تو سواره ما پیاده می‌دوان

(۲۵۷۶) L پنج حس اند bis. L از برون منشور او. (۲۵۷۷) A اندام دگر.
(۲۵۸۰) L زاسم تو. (۲۵۸۲) CL مختوم. (۲۵۸۴) In the first hemistich ABL Bul. have مکر خودرا گر تو انکار آوری, and so C in marg.
(۲۵۸۵) Bul. میوه آردش. (۲۵۸۸) B خواجهٔ لقمان. Bul. ترش کرد.
(۲۵۹۱) AL جمله مارا. L سیر ما. (۲۵۹۲) L Bul. بران for کلان. L سوار و ما.

تا بپوشاند جهانرا نُقطهٔ * خسف گردد آفتاب از سَقطهٔ
لب ببند و غَوْرِ دریایی نگر * بحررا حق کرد محکومِ بشر
همچو چشمهٔ سَلْسَبیل و زَنْجَبیل * هست در حکمِ بهشتیِّ جلیل
چار جویِ جنّت اندر حکمِ ماست * این نه زورِ ما زفرمانِ خداست
هرکجا خواهیم داریمش روان * همچو سِحْر اندر مُرادِ ساحران
همچو این دو چشمهٔ چشمِ روان * هست در حکمِ دل و فرمانِ جان
گر بخواهد رفت سوی زهر و مار * ور بخواهد رفت سوی اعتبار
گر بخواهد سوی محسوسات رفت * ور بخواهد سوی ملبوسات رفت
گر بخواهد سوی کُلّیّات راند * ور بخواهد سوی جُزْویّات ماند
همچنین هر پنج حس چون نایزه * بر مراد و امرِ دل شد جایزه
هر طَرَف کی دل اشارت کردشان * می‌رود هر پنج حس دامن کشان
دست و پا در امرِ دل اندر مَلا * همچو اندر کفِّ موسی آن عصا
دل بخواهد پا در آید زو برقص * یا گریزد سوی افزونی زنقص
دل بخواهد دست آید در حساب * با اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دستِ نهانی مانده‌است * او درون تن‌را برون بنْشانده‌است
گر بخواهد بر عدو ماری شود * ور بخواهد بر ولی یاری شود
ور بخواهد کفچهٔ در خوردنی * ور بخواهد همچو گُرزِ دَه‌مَنی
دل چه می‌گوید بدیشان ای عجب * طُرْفه وصلت طرفه پنهانی سبب
دل مگر مُهرِ سُلیمان یافتست * که مهارِ پنج حس بر تافتست

(۲۵۵۷) AL Bul. مهر گردد منکسف از سقطهٔ and so B (which reads منخسف) and C in marg. (۲۵۵۸) A Bul. دریا می‌نگر. (۲۵۵۹) L بهشتی خلیل.
(۲۵۶۲) Bul. زهر مار. In the following passage (vv. ۲۵۶۳—۲۵۷۳) L always نخواهد for بخواهد. (۲۵۶٤) L Bul. ور for گر. (۲۵۶۵) L Bul. ور for گر. ABL Bul. حبس جزویات. (۲۵۶۶) B نایژه. Bul. بر مراد امر.
(۲۵۶۸) ABL Bul. دست موسی, and so corr. in C. (۲۵۷۰) C یا اصابع.
(۲۵۷۲) C بر ولی باری شود. (۲۵۷۳) L گُند for گرز.

می‌بساید دوششان بر دوشِ من • نعره‌هاشان می‌رسد در گوشِ من
اهلِ جنّت پیشِ چشمم زاختیار • در کشیده یکدگررا در کنار
دستِ همدیگر زیارت می‌کنند • وز لبان هم بوسه غارت می‌کنند
کَر شد این گوشم زبانگِ واه واه • از خَسان و نعرهٔ وا حَسْرتاه
این اشارتهاست گویم از نُغُول • لیك می‌ترسم زآزارِ رسول
همچنین می‌گفت سرمست و خراب • داد پیغمبر گریبانش بتاب
گفت هین درکش که اسبت گرم شد • عکسِ حق لا یَسْتَحِي زد شرم شد
آینهٔ تو جَست بیرون از غلاف • آینه و میزان کجا گوید خلاف
آینه و میزان کجا بندد نَفَس • بهرِ آزار و حیای هیچ کس
آینه و میزان محکهای سَنی • گر دو صد سالش تو خدمت میکنی
کز برای من بپوشان راستی • بر فزون بنما و منما کاستی
اوت گوید ریش و سَبْلت بر مخند • آینه و میزان و آنگه ریو و بند
چون خدا مارا برای آن فراخت • که بما بتوان حقیقت‌را شناخت
این نباشد ما چه ارزیم ای جوان • کَی شویم آیینِ رویِ نیکوان
لیك درکش در نمد آیینه‌را • گر تجلّی کرد سینا سینه‌را
گفت آخر هیچ گنجد در بغل • آفتابِ حقّ و خورشیدِ ازل
هم بغل‌را هم دغل‌را بر دَرَد • نی جنون ماند بپیشش نی خِرَد
گفت یك اِصْبَع چو بر چشمی نهی • بینی از خورشید عالَم‌را تهی
یك سرِ انگشت پردهٔ ماه شد • وین نشانِ ساتریِّ اللّه شد

(٢٠٤٠) AB Bul. از لبان. After this verse B inserts verse ٢٥٣٧, with آنك for وآنك. (٢٠٤١) ABL Bul. زبانگ آه آه. (٢٠٤٢) A از آزار.
(٢٠٤٣) ABCL پیغامبر. (٢٠٤٧) ABL Bul. خدمتها کنی, and so C in marg.
(٢٠٤٩) L اوش گوید. A دیو بند. Bul. ریو بند. L ریو و پند.
(٢٠٥٢) Suppl. in marg. C. BC کر تجلّی. (٢٠٥٤) ABL Bul. هم دغل‌را هم بغل‌را.
(٢٠٥٥) L لیك یك اصبع. AB بپند.
(٢٠٥٦) L پس for یك. B Bul. ساتریّ شاه.

او مگر یَنْظُر بِنُورِ ٱللّه بود • کاندرونِ پوست اورا ره بود
اصلِ آب نطفه اِسْپیدست و خَوش • لیك عکسِ جانِ رومی و حَبَش
می‌دهد رنگ أَحْسَنُ ٱلتَّقْویم را • تا بأَسْفَل می‌بَرَد این نیم را
این سخن پایان ندارد باز ران • تا نمانیم از قطارِ کاروان
یَوْمَ تَبْیَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوه • تُرك و هندورا زِکی مانَد شُکُوه
در رَحِم پیدا نباشد هند و تُرك • چونك زاید بیندش زار و سُتُرگ
جمله‌را چون روزِ رستاخیز من • فاش می‌بینم چو خلقان مرد و زن
هین بگویم یا فرو بندم نَفَس • لب گَزیدش مصطفی یعنی که بس
یا رسول اللّه بگویم سرِّ حشر • در جهان پیدا کنم امروز نشر
هِل مرا تا پرده‌هارا بر درم • تا چو خورشیدی بتابد گوهرم
تا کسوف آید زمن خورشیدرا • تا نمایم نخل‌را و بیدرا
وا نمایم رازِ رستاخیزرا • نقدرا و نقدِ قلب‌آمیزرا
دستها ببْریده اصحابِ شمال • وا نمایم رنگِ کفر و رنگِ آل
وا گشایم هفت سوراخِ نفاق • در ضیایِ ماهِ بی خسف و مِحاق
وا نمایم من پلاسِ اشقیا • بشْنوانم طبل و کوسِ انبیا
دوزخ و جنّات و برزخ در میان • پیشِ چشمِ کافران آرم عیان
وا نمایم حَوْضِ کَوْثَررا بجوش • کآب بر رُوشان زند بانگش بگوش
وآنك تشنه گِردِ کوثر می‌دوند • یك بیك‌را نام وا گویم کِیَند

(٣٥٢٤) ABL آن گروه زآن گروه گردد شهره ترك و هندو, and so Bul., which has آن گروه, and C in marg. After this verse L adds the Heading جواب زید رسول‌را صلّی اللّه علیه وسلّم که احوال خلق بر من پوشیده نیست. (٣٥٢٦) ABL Bul. از می‌بینم عیان, مرد و زن, and so corr. in C. (٣٥٣١) A تا نمایم. (٣٥٣٢) L om. و. (٣٥٣٤) A Bul. طبل کوس. (٣٥٣٥) L دارم عیان. (٣٥٣٦) L بر رویش. (٣٥٣٧) AL یك بیك‌را وا نمایم تا کیند. B Bul. have:

وآن کسان که تشنه بر گردش دوان • گشته‌اند این دم نمایم من عیان

and so AC in marg.

که از آن سو مَوْلِد و مادّت یکیست * صد هزاران سال و یکساعت یکیست
هستْ ابدرا و ازلرا اتّحاد * عقلرا ره نیست آن سو زافتقاد
گفت ازین ره کو رهآوردی بیار * کو نشانِ یكرهی زآن خوش دیار
گفت خلقان چون ببینند آسمان * من ببینم عرشرا با عرشیان
هشت جنّت هفت دوزخ پیشِ من * هست پیدا همچو بُت پیشِ شمن
یك بیك وا میشناسم خلقرا * همچو گندم من زجَو در آسیا
که بهشتی کیست و بیگانه کیست * پیشِ من پیدا چو مار و ماهیست
روزِ زادن روم و زنگ و هر گروه * یَوْمَ تَبْیَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوه
پیش ازین هرچند جان پُرعیب بود * در رَحِم بود و زخلقان غیب بود
الشَّقِیُّ مَن شَقِیٖ فی بَطْنِ ٱلْأُم * مِنْ سِماتِ ٱللّٰهِ یُعْرَفْ کُلُّهُم
تن چو مادر طفلِ جانرا حامله * مرگ دردِ زادنست و زَلْزَله
جملهٔ جانهای گذشته منتظر * تا چگونه زاید آن جانِ بَطِر
زنگیان گویند خود از ماست او * رومیان گویند نی زیباست او
چون بزاید در جهانِ جان و جُود * پس نمانَد اختلافِ بِیض و سُود
گر بود زنگی برندش زنگیان * ور بود رومی کشندش رومیان
تا نزادْ او مُشْکِلاتِ عالَمست * آنك نازاده شناسد او کمست

(٢٠٠٤) ABL Bul. که از آن سو جملهٔ ملّت یکیست, and so corr. in C.
(٢٠٠٥) ABL Bul. هست ازلرا و ابدرا. AB Bul. زآن سو. A om. ز before افتقاد.
(٢٠٠٦) In the second hemistich ABL Bul. have در خور فهم و عقول این دیار, and so C in marg.
(٢٠٠٧) AL ما همی‌بینیم عرش و عرشیان, corr. in marg.
(٢٠٠٩) L من for وا.
(٢٠١١) BL Bul. این زمان پیدا شك بر این گروه, and so AC in marg.
(٢٠١٢) C پیش ازین زادن ..... عیب بود, corr. above. The words following زادن are illegible. L بی عیب.
(٢٠١٣) ABL Bul. من سمات الجسم یعرف حالهم, and so in marg. C.
(٢٠١٥) L طفل بطر.
(٢٠١٦) ABL Bul. گویند بس زیباست.
(٢٠١٧) C چون نزاید. L چون بر آید. L جان از وجود. L پس نماید.
(٢٠١٨) ABL Bul. رومرا رومی برد هم از میان, and so C in marg.
(٢٠١٩) L آنك او نازاده بشناسد کم است.

ا ابـد هـر نقشِ نَوکآیـد بـرو • می‌نمـایـد بی قصوری انـدرو

ملِ صیقل رَسته‌انـد از بو و رنگ • هـر دمی بیننـد خوبی بی درنگ

نش و قِشْرِ علـم‌را بگْذاشتنـد • رایتِ عَیْنَ ٱلْیَقِین افراشتنـد

فت فکر و روشنـایی یافتنـد • نَحْـر و بَحْـرِ آشنـایی یافتنـد

رگ کین جمله ازو در وحشت‌انـد • می‌کنند این قوم بر وی ریش‌خند

س نیابد بـر دلِ ایشان ظفـر • بر صَدَف آید ضرر نی بـر گُهَـر

رچـه نَحْو و فِقْـه‌را بگْذاشتنـد • لیك مَحْو و فقـر‌را بـر داشتنـد

ا نقوشِ هشت جنّت تافتست • لوحِ دلشان‌را پذیـرا یافتست

مد نشان از عرش و کُرسی و خلا • چه نشان بل عینِ دیدارِ خـدا

پرسیدن پیغامبر علیه السّلام مر زیدرا امروز چونی و چون بر خاستی و جواب گفتن او که أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا یا رَسُولَ ٱللهِ،

گفت پیغمبـر صباحی زَیْـدرا • کَیْفَ أَصْبَحْتَ ای صحـابیِ با صفـا

گفت عَبْدًا مُؤْمِنًـا بـاز اوش گفت • کو نشان از باغِ ایمان گر شِکُفت

گفت تشنـه بوده‌ام من روزهـا • شب نخُفْتستـم زعشق و سوزهـا

ا زروز و شب گذر کردم چنان • که از اِسْپـر بگْـذرد نوكِ سنان

(۲٤۹۱) ABL Bul. بی حجابی اندرو and so C in marg. After this verse L adds

اهل صیقل رسته‌اند از رنگ و بو • جملـهٔ اشکـال بنمایـد درو

(۲٤۹٤) C probably نهر و بحر, corr. in marg. B بحر و نحر. L فخر بحر. A و آشنایی

(۲٤۹٥) L که جمله. (۲٤۹۷) C محو فقورا. (۲٤۹۹) AB Bul. om. کرسیٔ خلا. Instead of this verse AB Bul. have:

برترند از عرش و کرسی و خلا • ساکنان مقعد صدق خـدا

and so C in marg. L has both verses, the verse برترند الخ coming first.

Heading: Bul. مؤمنا حقا.

(۲۵۰۰) ABCL پیغامبر. AB رفیق با صفا, and so corr. in C.

(۲۵۰۱) A بازوش گفت.

رومیان گفتند نی لون و نه رنگ • در خور آید کاررا جز دفعِ زنگ
دَر فرو بستند و صیقل می‌زدند • همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی بی‌رنگی رهیست • رنگ چون ابرست و بی‌رنگی مهیست
هرچ اندر ابر ضَو بینی و تاب • آن زاَخْتر دان و ماه و آفتاب
چینیان چون از عمل فارغ شدند • از پیِ شادی دُهُلها می‌زدند
شه در آمد دید آنجا نقشها • می‌ربود آن عقل‌را وقتِ لقا
بعد از آن آمد بسوی رومیان • پرده‌را بر داشت روی از میان
عکسِ آن تصویر و آن کردارها • زد برین صافی شده دیوارها
هرچ آنجا دید اینجا به نمود • دیده‌را از دیده‌خانه می‌ربود
رومیان آن صوفیانند ای پدر • بی زتکرار و کتاب و بی هنر
لیك صیقل کرده‌اند آن سینها • پاك از آز و حرص و بُخل و کینها
آن صفای آینه لا شك دلست • کو نقوشِ بی‌عددرا قابلست
صورتِ بی‌صورتِ بی‌حدِّ غَیْب • زآینهٔ دل دارد آن موسی بجَیْب
گرچه آن صورت نگنجد در فلك • نه بعرش و کُرسی و نی بسر سَمَك
زآنك محدودست و معدودست آن • آینهٔ دل‌را نباشد حد بدان
عقل اینجا ساکت آمد یا مُضِل • زآنك دل با اوست یا خود اوست دل
عکسِ هر نقشی نتابد تا ابد • جز زدل هم با عدد هم بی عدد

(۲٤۷٤) B Bul. نی نقش و نه رنگ, and so corr. in C. Bul. دفع زنگ.
(۲٤۷٥) L و صاف آمدند.   (۲٤۷۸) L از عمل باز آمدند.
(۲٤۷۹) ABL Bul. عقل‌را و فهم‌را, and so C in marg.
(۲٤۸۰) ABL Bul. پرده‌را بالا کشیدند از میان, and so in marg. C.
(۲٤۸۱) CL زد بر آن.   (۲٤۸٤) L Bul. پاك ز آز.
(۲٤۸٥) AB وصف for لا شك, and so corr. in C. ABL Bul. صورت بی‌منتهارا قابلست, and so C in marg.   (۲٤۸٦) AB Bul. تافت بر موسی زجیب, and so C in marg. L آینهٔ دل‌راست در مضمون جیب.   (۲٤۸۷) ABL Bul. نی بعرش و فرش و دریا و سمك, and so C in marg.   (۲٤۸۸) L حد بدان.   (۲٤۸۹) B om. دل after زآنك. C خود (تا) نا.   (۲٤۹۰) AL بتابد.

پچو آهن زآهنی بی رنگ شو • در ریاضت آینهٔ بی زنگ شو
وبش‌را صافی کن از اوصافِ خود • تا ببینی ذاتِ پاكِ صافِ خود
بنی اندر دل علومِ انبیا • بی کتاب و بی مُعید و اوستا
نت پیغمبر که هست از اُمّتم • کو بُوَد هم‌گوهر و هم‌همّتم
ـ مرا زآن نور بینند جانشان • که من ایشانرا همی بینم از آن
صَحیحَیْن و احادیث و رُواة • بلك اندر مشربِ آبِ حیٰوة
ـرِّ أَمْسَینا لَكُرْدِیًّا بدان • رازِ أَصْبَحْنا عَرابیًّا بخوان
ر مثالی خواهی از علمِ نهان • قصّه گو از رومیان و چینیان

ـصّهٔ مری کردن رومیان و چینیان در علمِ نقّاشی و صورتگری،

ینیان گفتند ما نقّاش‌تر • رومیان گفتند مارا کرّ و فر
نت سلطان امتحان خواهم درین • کز شماها کیست در دعوی گزین
ینیان و رومیان بحث آمدند • رومیان از بحث در مکث آمدند
ینیان گفتند یك خانه بما • خاصّه بسپارید و یك آن شما
د دو خانه مقابل دَر بدَر • زآن یکی چینی ستد رومی دگر
ینیان صد رنگ از شه خواستند • شه خزینه باز کرد آن تا ستند
ـر صباحی از خزینه رنگها • چینیانرا راتبه بود از عطا

(۲۴۵۹) ABL زنگ for ژنگ. (۲۴۶۰) Bul. پاك و صاف.
(۲۴۶۲) ABCL پیغامبر. (۲۴۶۳) ABL Bul. بینم بدان. (۲۴۶۴) BL Bu رواة. AB Bul. حیات. (۲۴۶۶) After this verse Bul. adds:

بو الوفا گر بود گُردی در رواح •• لیك با نطق عرب کرده صباح

Heading: Bul. مرا کردن.

(۲۴۶۸) L کز شما خود کیست. (۲۴۶۹) In the first hemistich A has ـل روم و چین در بحث آمدند. BL اهل چین و روم چون حاضر شدند, and so AC in mar Bul. چینیان با رومیان بحث آمدند. In the second hemistich ABL Bul. have ومیان ... در علم واقف‌تر بدند. (۲۴۷۰) BL Bul. خاص. (۲۴۷۲) AB Bul. ـن خزینه باز کرد آن ارجمند, and so C in marg. L باز کرد اندر پسند.

حامل‌اند و خود زجهل افراشته • راکبِ محمولِ رَه پنداشته
باش تا روزی که محمولانِ حق • اسب‌تازان بگذرند از نُه طبق
تَعْرُجُ ٱلرُّوحُ إِلَيْهِ وَٱلْمَلَكْ • مِنْ عُرُوجِ ٱلرُّوحِ يَهْتَزُّ ٱلْفَلَكْ
همچو طفلان جمله‌تان دامن‌سوار • گوشهٔ دامن گرفته اسب‌وار
از حق إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِي رسید • مَرْکبِ ظن بر فلکها کی دوید
أَغْلَبُ ٱلظَّنَّيْنِ فِي تَرْجِيحِ ذَا • لَا تُمَارِي ٱلشَّمْسَ فِي تَوْضِيحِهَا
آنگهی بینید مَرْکبهای خویش • مرکبی سازیده‌اید از پایِ خویش
وهم و فکر و حسّ و اِدراکِ شما • همچو نی دان مرکبِ کودک هلا
علمهای اهلِ دل حمّالشان • علمهای اهلِ تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود • علم چون بر تن زند باری شود
گفت ایزد يَحْمِلُ أَسْفَارَهُ • بار باشد علم کان نبْود زهُو
علم کان نبْود زهُو بی واسطه • آن نپاید همچو رنگِ ماشطه
لیك چون این باررا نیکو کشی • بار بر گیرند و بخشندت خوشی
هین مکش بهرِ هوا این بارِ علم • تا شوی راکب تو بر رهوارِ علم
تا که بر رهوارِ علم آیی سوار • بعد از آن افتد ترا از دوش بار
از هواها کی رهی بی جامِ هُو • ای زهُو قانع شده با نامِ هُو
از صفت وز نام چه زاید خیال • وآن خیالش هست دلّالِ وصال
دیدهٔ دلّال بی مدلول هیچ • تا نباشد جادّه نبْود غول هیچ
هیچ نامی بی حقیقت دیدهٔ • یا زگاف و لامِ گُل گُل چیدهٔ
اِسْم خواندی رَو مُسَمّی‌را بجو • مه ببالا دان نه اندر آبِ جو
گر زنام و حرف خواهی بگذری • پاك کن خودرا زخود هین یکسری

(٢٤٣٨) و خود obliterated in C and suppl. in marg. ABL Bul. راکب و محمول.

(٢٤٤٤) ABL سازیده‌ایت. (٢٤٥١) B Bul. تا ببینی در درون انبار علم, and so AC in marg. A رهوار بر رهوار علم.

(٢٤٥٢) Suppl. in marg. C. L om. (٢٤٥٤) A چه آید.

پس همی‌گفتند کای ارکانیان ٭ بی‌خبر از پاکِ روحانیان
ما برین گردون تُتُقها می‌تنیم ٭ بر زمین آییم و شادُروان زنیم
عدل توزیم و عبادت آوریم ٭ باز هر شب سوی گردون بر پریم
تا شویم اُعجوبهٔ دَوْرِ زمان ٭ تا نهیم اندر زمین امن و امان
آن قیاسِ حالِ گردون بر زمین ٭ راست ناید فرق دارد در کمین

در بیان آنك حال خود و مستیِ خود پنهان باید داشت از جاهلان،

بشنو الفاظِ حکیمِ پردهٔ ٭ سَر همانجا نِه که باده خوردهٔ
مست از میخانهٔ چون ضال شد ٭ تَسْخَر و بازیچهٔ اطفال شد
می‌فتد این سو و آن سو هر رهی ٭ در گِل و می‌خنددش هر ابلهی
او چنین و کودکان اندر پَیَش ٭ بی‌خبر از مستی و ذوقِ مَیَش
خلق اطفال‌اند جز مستِ خدا ٭ نیست بالغ جز رهیده از هوا
گفت دنیا لعب و لهوست و شما ٭ کودکیت و راست فرماید خدا
از لَعِب بیرون نرفتی کودکی ٭ بی ذکاتِ روح کَی باشی ذکی
چون جماعِ طفل دان این شهوتی ٭ که همی‌رانند اینجا ای فتی
آن جماعِ طفل چه بْوَد بازیی ٭ با جماعِ رُستمی و غازیی
جنگِ خلقان همچو جنگِ کودکان ٭ جمله بی‌معنی و بی‌مغز و مُهان
جمله با شمشیرِ چوبین جنگشان ٭ جمله در لا یَنْفَعی آهنگشان
جمله‌شان گشته سواره بر نَیی ٭ کین بُراقِ ماست یا دُلْدُل‌پَیی

(۲۴۲۱) A om. Suppl. in marg. C. (۲۴۲۲) Suppl. in marg. C. L عدل ورزیم.
(۲۴۲۶) Bul. بشنو این پند از حکیم. (۲۴۲۷) A مستی. B Bul. چونك از می‌خانه
(۲۴۲۸) A می‌فتد او سو بسو بر هر رهی, and so L, which has از مستی ضال شد.
for او. L Bul. در رهی. (۲۴۳۱) Bul. کودکید. (۲۴۳۲) L ذکای روح. Bul.
زکات. Bl. باشد. Bul. زکی. (۲۴۳۳) B همی‌رانید. (۲۴۳۴) C با جماعی.

زادهٔ خاکی منوّر شد چو ماه • زادهٔ آتش توے رَوْ رُوسیه
این قیاسات و تحرّی روزِ ابر • یا بشب مر قبله‌را کردست حَبـ
لیك با خورشید و کعبه پیشِ رُو • این قیاس و این تحرّی‌را
کعبه نادیده مکن رُو زو متاب • از قیاس اَللّهُ أَعْلَمْ بِالصَّوا
چون صفیری بشنوی از مرغِ حق • ظاهرش‌را یاد گیری چون سبـ
وانگهی از خود قیاساتی کنی • مر خیالِ محض‌را ذاتی کنی
اصطلاحاتیست مر ابدال‌را • که نباشد زآن خبر اقوال
مَنْطِقُ ٱلطَّيْرِی بصوت آموختی • صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست • کر بپندارِ اصابت گشته مس
کاتبِ آن وحی زآن آوازِ مرغ • برده ظنّی کو بود انبازِ مـ
مرغ پرّی زد مر اورا کور کرد • نك فرو بردش بقعرِ مرگ و د
هین بعکسی یا بظنّی هم شما • در میُفتید از مقاماتِ سم
گرچه هاروتید و ماروت و فزون • از همه بر بامِ نَحْنُ ٱلصَّافُّون
بر بدیهای بدان رحمت کنید • بر منی و خویش‌بینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین • سرنگون افتید در قعرِ زمین
هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست • بی امانِ تو امانی خود کجا
آن همی‌گفتند و دلشان می‌طپید • بد کجا آید زما نِعْمَ ٱلْعَبِيد
خارخارِ دو فرشته هم نهشت • تا که تخمِ خویش‌بینی‌را نکشـ

(۲۴۰۴) C تا بشب. (۲۴۰۵) C پیش او. (۲۴۰۸) L خیالی.
(۲۴۱۲) B وآن for زآن. L همباز مرغ. B همساز مرغ, and so in marg. C.
(۲۴۱۳) The words بقعر مرگ و درد are obliterated in C and have been suppl. marg. (۲۴۱۵) L هاروتیت. (۲۴۱۶) B Bul. بر منی و خویش‌بین لعنت ـَ, and so A in marg. C has خویش‌بین, but the remainder of the line is almost iterated, and لعنت کنید has been suppl. in marg. The original reading appears me to have been کم تنید. (۲۴۱۹) ABL Bul. این for آن. AL همه گفتند.
(۲۴۲۰) A om. L بهشت.

بهرِ خود او آتشی افروخته‌است • در دلِ رنجور و خودرا سوخته‌است
فَاتَّقُوا ٱلنَّارَ ٱلَّتِی أَوْقَدْتُمُوا • إِنَّكُمْ فِی ٱلْمَعْصِیَةِ ٱزْدَدْتُمُوا
گفت پیغمبر باعرابیِّ ما • صَلِّ إِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ یا فَتَی
از برایِ چارهٔ این خوفها • آمد اندر هر نمازی اِهْدِنا
کین نمازم‌را میآمیز ای خدا • با نمازِ ضالّین واهلِ ریا
از قیاسی که بکرد آن کرگزین • صحبتِ ده‌ساله باطل شد بدین
خاصّه ای خواجه قیاسِ حسِّ دون • اندر آن وحیی که هست از حدّ فزون
گوشِ حسِّ تو بحرف ار در خورست • دان که گوشِ عیب‌گیرِ تو کرست

اوّل کسی که در مقابلهٔ نصّ قیاس آورد ابلیس بود،

اوّل آنکس کین قیاسکها نمود • پیشِ انوارِ خدا ابلیس بود
گفت نار از خاك بی شك بهترست • من زنار و او زخاكِ اکدرست
پس قیاسِ فرع بر اصلش کنیم • او زظلمت ما زنورِ روشنیم
گفت حق نی بل که لَا أَنْسَابَ شد • زهد و تقوی فضل‌را محراب شد
این نه میراثِ جهانِ فانیست • که بأنسابش بیابی جانیست
بلك این میراثهای انبیاست • وارثِ این جانهای اتقیاست
پورِ آن بو جهل شد مومن عیان • پورهٔ آن نوح شد از گمرهان

(۲۳۸۹) ABL Bul. اوقدتم. ABL Bul. ازددتم. (۲۳۹۰) ABCL پیغامبر. AB Bul. بیك صاحب ریا for باعرابیِّ ما, and so C in marg. (۲۳۹۳) L آن کر حنین. L Bul. شد باطل. After this verse L adds:

خواجه پندارد که طاعت میکند • بیخبر کز معصیت جان می کند
این قیاس خویش‌را رو ترك کن • کز قیاس تو شود ریشت کهن

(۲۳۹٤) BL از حد برون. (۲۳۹۵) L اندر خورست.

Heading: C om. در.

(۲۳۹۷) L خاك ابترست. (۲٤۰۰) C in the second hemistich وارث این جانهای جانیست, corr. in marg. (۲٤۰۱) L وارثش هم. (۲٤۰۲) ABL Bul. پور آن نوح نبی از گمرهان, and so corr. in C.

کین چه شکرست او عدوّ ما بُدست • گر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد از آن گفتش چه خوردی گفت زهر • گفت نُوشت صحّه افزون گشت
بعد از آن گفت از طبیبان کیست او • گو همی‌آید بچاره پیشِ ت
گفت عزرائیل می‌آید برو • گفت پایش بس مبارک شاد
کر برون آمد بگفت او شادمان • شکرِ آن از پیش کردم این زم
گفت رنجور این عدوّ جانِ ماست • ما ندانستیم کو کانِ جفا
خاطرِ رنجور جویان صد سقط • تا که پیغامش کند از هر
چون کسی کو خورده باشد آشِ بد • می‌بشوراند دلش تا قَی کن
کظمِ غَیْظ اینست آنرا قَی مکن • تا بیابی در جزا شیرین سخ
چون نبودش صبر می‌پیچید او • کین سگِ زن‌روسپی حیز
تا بریزم بر وی آنچ گفته بود • کآن زمان شیرِ ضمیرم خفته
چون عیادت بهرِ دل‌آرامیست • این عیادت نیست دشمن‌کامیس
تا ببیند دشمنِ خودرا نزار • تا بگیرد خاطرِ زشتش قر
بس کسان که ایشان عبادتها کنند • دل برضوان و ثوابِ آن نهن
خود حقیقت معصیت باشد خفی • آن کدر باشد که پندارد صفی
همچو آن کر که همی پنداشتست • کو نکویی کرد و آن بر عکس جَس
او نشسته خوش که خدمت کرده‌ام • حقِّ همسایه بجا آورده

(۲۲۷۱) A کین چه شکرست او عدوّ ما بدست. B مگر گفت چه شکر او, and so Bul. با ما بد, which is written above in C and in marg. A.
(۲۲۷۲) B Bul. نوشت باد, and so corr. in C. (۲۲۷۳) AB Bul. که همی‌آید. L که بیاید.
(۲۲۷۵) A زپیشش شادمان. The original reading of C is uncertain. the second hemistich ABL Bul. have شکر کش کردم مراعات این زمان, and so r. in marg. C. (۲۲۷۸) AB که خورده.
(۲۲۸۴) ABL Bul. کایشان. B بس کسان کایشان زطاعت گمرهند, and so AC in marg. l. و ثواب او. B Bul. دهند for نهند.
(۲۲۸۵) AB Bul. بس کدر کآنرا تو پنداری صفی, and so C in marg.
(۲۲۸۶) Bul. بر عکس بست. (۲۲۸۷) L Bul. بجای.

آنچنان که کاتبِ وحیِ رسول ٭ دید حکمت در خود و نورِ اُصول
خویش‌را هم‌لحنِ مرغانِ خدا ٭ می‌شمرْد آن بُد صفیری چون صدا
لحنِ مرغان‌را اگر واصف شوے ٭ بر مرادِ مرغ کَی واقف شوے
گر بیاموزے صفیرِ بلبلی ٭ تو چه دانی کو چه دارد با گُلی
ور بدانی از قیاس و از گمان ٭ چون زلب‌جُنبان گمانهای کران

بعیادت رفتنِ کرّ بر همسایهٔ رنجور خویش،

آن کری‌را گفت افزون‌مایهٔ ٭ که ترا رنجور شد همسایهٔ
گفت با خود کرّ که با گوشِ گران ٭ من چه در یابم زگفتِ آن جوان
خاصّه رنجور و ضعیف‌آواز شد ٭ لیك باید رفت آنجا نیست بُد
چون ببینم کآن لبش جنبان شود ٭ من قیاسی گیرم آنرا هم زخَود
چون بگویم چونی ای محنت‌کَشَم ٭ او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردے ابا ٭ او بگوید شربتی یا ماشبا
من بگویم صَحَّ نُوشت کیست آن ٭ از طبیبان پیشِ تو گوید فلان
من بگویم بس مبارك‌پاست او ٭ چونك او آمد شود کارت نکو
پایِ اورا آزمودستیم ما ٭ هرکجا شد می‌شود حاجت روا
این جواباتِ قیاسی راست کرد ٭ پیشِ آن رنجور شد آن نیك مرد
گفت چونی گفت مُردم گفت شکر ٭ شد ازین رنجور پُر آزار و نُکر

(۲۴۵۵) BL آنچنانك. (۲۴۵۶) BL همصوت, and so written above in C.
(۲۴۵۸) C صفیری. (۲۴۵۹) ABL Bul. ور بدانی باشد آن هم از گمان, and so in marg. C. (۲۴۶۰) C یافت for گفت. (۲۴۶۲) Bul. آن لبش.
(۲۴۶٤) L نخواهد. A نیکم ناخوشم. (۲۴۶۵) AC possibly read خوردی ایا.
(۲۴۶۶) ABL صحّة نوشت. Bul. صح و نوشت.
(۲۴۶۷) After this verse L adds:

کر در آمد پیش رنجور و نشست ٭ بر سر او خوش همی‌مالید دست
گوییا رنجوررا خاطر زکر ٭ اندکی رنجیده بود ای پر هنر

چون کَشَد از ساحلش در موجگاه ‌• آن کند با او که صرصر با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران ‌• جانب هاروت و ماروت ای جوان

باقئ قصّهٔ هاروت و ماروت و نکال و عقوبت ایشان هم در دنیا بچاه بابل،

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان ‌• می‌شد از شُبّاکه بر هر دو عیان
دست خاییدن گرفتندی زخشم ‌• لیک عیبِ خود ندیدندی بچشم
خویش در آیینه دید آن زشت مرد ‌• رُو بگردانید از آن و خشم کرد
خویش‌بین چون از کسی جرُمی بدید ‌• آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
حِمْیَتِ دین خواند او آن کِبْررا ‌• ننگرد در خویش نفسِ کِبْریا
حِمْیَتِ دین‌را نشانی دیگرست ‌• که از آن آتش جهانی اخضرست
گفت حقشان گر شما روشن‌گرید ‌• در سیه‌کارانِ مُغْفَل منگرید
شکر گویید ای سپاه و چاکران ‌• رَسته‌اید از شهوت و از چاكِ ران
گر از آن معنی نهم من بر شما ‌• مر شمارا بیش نپْذیرد سما
عصمتی که مر شمارا در تن‌است ‌• آن زعکسِ عصمت و حفظِ من‌است
آن زِمن بینید نه از خود هین و هین ‌• تا نچرْبد بر شما دیوِ لعین

(۲۲۴۲) ABL که آتش با گیاه, and so corr. in C.

(۲۲۴۳) In C this verse follows the Heading.

Heading: L Bul. بقیّهٔ قصّه. After ماروت A proceeds: بر عصمت خویش و آمیزی امل دنیا خواستن و در فتنه افتادن.

(۲۲۴۴) A om. و. In the second hemistich ABL Bul. have می‌شدی بر هر دو روشن آن زمان, and so C in marg. (۲۲۴۵) C in the second hemistich خشم (read خویش‌بین (خویش‌بینی read) خویش‌بین‌را کرد چشم, corr. in marg.

(۲۲۴۶) Suppl. in marg. C. (۲۲۴۸) B نفس گبر ما. L Bul. نفس گبررا.

(۲۲۴۹) C احقرست. (۲۲۵۰) B مغفّل. (۲۲۵۱) L شهوت و از مثل آن.

(۲۲۵۲) A بر تنست. (۲۲۵٤) C om. نه. B نه زخود.

تیشه‌را زانبوهیِ شاخِ درخت • کی هراس آید ببرّد لخت لخت
لیك بر برگی نکوبد خویش‌را • جز که بر نیشی نکوبد نیش‌را
شعله‌را زانبوهیِ هیزم چه غم • کی رمد قصّاب زانبوهیِ غنم
پیشِ معنی چیست صورت بس زبون • چرخ‌را معنیش میدارد نگون
تو قیاس از چرخِ دولابی بگیر • گردِشش از کیست از عقلِ مُشیر
گردشِ این قالبِ همچون سپَر • هست از روحِ مستّر ای پسر
گردشِ این باد از معنیِ اوست • همچو چرخی کو اسیرِ آبِ جوست
جَرّ و مَدّ و دَخْل و خَرْجِ این نَفَس • از که باشد جز زجانِ پُرهوس
گاه جیمش میکند گه حا و دال • گاه صلحش میکند گاهی جدال
همچنین این بادرا یزدانِ ما • کرده بُد بر عاد همچون اژدها
باز هم آن بادرا بر مومنان • کرده بُد صلح و مراعات و امان
گفت اَلْمَعْنَى هُوَ اَللّه شیخِ دین • بحرِ معنیهای رَبُّ اَلعالَمین
جملهٔ اطباقِ زمین و آسمان • همچو خاشاکی در آن بحرِ روان
حملها و رقصِ خاشاك اندر آب • هم زآب آمد بوقتِ اضطراب
چونك ساکن خواهدش کرد ازمرا • سوی ساحل افکند خاشاك‌را

(۲۲۲۷) B از انبهی شاخ. A که هراس.   (۲۲۲۸) B جز که بر بیشی.
(۲۲۲۹) B از انبهی هیزم. B از خیل غنم.   (۲۲۳۰) A میداری.
(۲۲۳۱) B گردشش از چیست.   (۲۲۳۲) C in the second hemistich همچنان کو حاکم انفاس اوست, corr. in marg. B Bul. کآن for کو.
(۲۲۳۴) ABL Bul. جزر و مدّ. AC از کی باشد. A جزو جان. B بو الهوس.
(۲۲۳۵) After this verse Bul. adds:
گه یمینش میبرد گاهی یسار • گه گلستان میکند گاهیش خار
(۲۲۳۶) ABL Bul. همچنان این بادرا.   (۲۲۳۷) After this verse L adds:
همچنین این ابررا یزدان پاك • کرده بر فرعون خون سهمناك
(۲۲۴۰) In C this verse follows v. ۲۲۴۲. Vv. ۲۲۴۰—۲۲۴۳ are suppl. in marg. B.

خونِ آنها خلق‌را باشد سبیل • چون نشد اعمالِ انسان‌را قبیل
عزّتِ وحشی بدین ساقط شدست • که مر انسان‌را مخالف آمدست
پس چه عزّت باشدت ای نادِره • چون شدی تو حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَه
خر نشاید کُشت از بهرِ صلاح • چون شود وحشی شود خونش مُباح
گرچه خررا دانشِ زاجر نبود • هیچ معذورش نمی‌دارد وَدود
پس چو وحشی شد از آن دَم آدمی • کَی بود معذور ای یارِ سَمی
لاجرم کُفّاررا شد خون مباح • همچو وحشی پیشِ نُشّاب و رِماح
جُفت و فرزندانشان جمله سبیل • زآنك وحشی‌اند از عقلِ جلیل
باز عقلی کو رمد از عقلِ عقل • کرد از عقلی بحیوانات نقل

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و آمیزئ اهل دنیا خواستن و در فتنه افتادن،

همچو هاروت و چو ماروتِ شهیر • از بَطَر خوردند زهرآلود تیر
اعتمادی بودشان بر قُدسِ خویش • چیست بر شیر اعتمادِ گاومیش
گرچه او با شاخ صد چاره کند • شاخ‌شاخش شیرِ نر پاره کند
گر شود پُر شاخ همچون خارپُشت • شیر خواهد گاورا ناچار کُشت
گرچه صَرْصَر بس درختان می‌کَنَد • هر گیاهی‌را مُنضَّر می‌کُنَد
بر ضعیفئ گیاه آن بادِ تُند • رحم کرد ای دل تو از قوّت ملُند

(۲۴۱۲) In the second hemistich ABL Bul. have زآنك وحشی‌اند از عقل جلیل, and so C in marg. After this verse L adds:

خون ایشان خلق‌را باشد روا • زآنك ایشانرا نبد ایشان سزا

(۲۴۱۳) AB Bul. بدین افتاد پست, and so corr. in C. L افتاده‌است.

(۲۴۱۵) A چون نشاید. (۲۴۱۹) AB Bul. زآنك بی عقلند و مردود و ذلیل, and so C in marg. and L, which has مطرود و ذلیل. (۲۴۲۲) A با شیر.

(۲۴۲۵) C for هر مر. AL با گیاه سبز احسان می‌کند. B Bul. با گیاه تر وی احسان می‌کند, and so C in marg.

با زبانِ حالِ زر گوید که باش • ای مزوّر تا بر آید روز فاش
صد هزاران سال ابلیسِ لعین • بود اَبدال و امیر اَلمؤمنین
پنجه زد با آدم از نازی که داشت • گشت رسوا همچو سرگین وقتِ چاشت

دعا کردن بلعم باعور که موسی و قومش‌را ازین شهر که حصار داده‌اند بی مراد باز گردان،

بَلْعَمِ باعُوررا خلقِ جهان • سُغْبه شد مانندِ عیسیٔ زمان
سجده ناوردند کس‌را دونِ او • صحّتِ رنجور بود افسونِ او
پنجه زد با موسی از کبر و کمال • آن چنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان • همچنین بودست پیدا و نهان
این دورا مشهور گردانید اله • تا که باشند این دو بر باقی گواه
این دو دزد آویخت بر دارِ بلند • ورنه اندر قهر بس دزدان بُدند
این دورا پَرْچَم بسوی شهر بُرد • کشتگانِ قهررا نتوان شمرد
نازنینی تو ولی در حدِّ خویش • اللّه اللّه پا منه از حدّ بیش
گر زنی بر نازنین‌تر از خودت • در تگِ هفتم زمین زیر آردت
قصّهٔ عاد و ثمود از بهرِ چیست • تا بدانی کانبیارا نازکیست
این نشانِ خَسْف و قَذْف و صاعقه • شد بیانِ عزِّ نَفْسِ ناطقه
جملهٔ حیوان‌را پیِ اِنسان بکُش • جملهٔ انسان‌را بکُش از بهرِ هُش
هُش چه باشد عقلِ کُلِّ هوشمند • هوشِ جُزْوی هُش بود امّا نژند
جملهٔ حیواناتِ وَحْشی زآدمی • باشد از حیوانِ اِنسی در کمی

(۲۳۹۶) B Bul. بود ز ابدال.

Heading: After گردان ABL Bul. add و مستجاب شدن دعای او.

(۲۴۰۲) A تا کی. ABL Bul. باشد. (۲۴۰۳) ABL از دار بلند, and so corr. in C. L اندر دهر. (۲۴۰۴) B بستگان قهررا.

(۲۴۰۸) L این بیان خسف. A قذف صاعقه.

یومِ دین که زُلزِلَت زِلزالَها • این زمین باشد گواهِ حالها
کو تُحَدِّث جَهرةً اَخبارَها • در سخن آید زمین و خارها
فلسفی مُنکِر شود در فکر و ظن • گو برو سررا بر این دیوار زن
نطقِ آب و نطقِ خاك و نطقِ گِل • هست محسوسِ حواسِّ اهلِ دل
فلسفی کو منکرِ حنّانه‌است • از حواسِّ اولیا بیگانه‌است
گوید او که پرتوِ سودای خلق • بس خیالات آورد در رایِ خلق
بلك عکسِ آن فساد و کفرِ او • این خیالِ مُنکِری‌را زد برو
فلسفی مر دیورا منکر شود • در همآن دم سخرهٔ دیوی بود
گر ندیدے دیورا خودرا ببین • بی جنون نبْود کبودی در جبین
هرکرا در دل شك و پیچانیست • در جهان او فلسفیِّ پنهانیست
می‌نماید اعتقاد و گاه گاه • آن رگِ فَلْسَف کند رویش سیاه
اَلحَذَر ای مومنان کآن در شماست • در شما بس عالمِ بی‌منتهاست
جملهٔ هفتاد و دو مِلّت در تُوَست • وه که روزی آن بر آرد از تو دست
هرك اورا برگِ این ایمان بود • همچو برگ از بیمِ این لرزان بود
بر بلیس و دیو از آن خندیدهٔ • که تو خودرا نیك مردم دیدهٔ
چون کند جان بازگونه پوستین • چند واوَیلی بر آرد زاهلِ دین
بر دکان هر زَرنُما خندان شدست • زآنك سنگِ امتحان پنهان شدست
پرده ای ستّار از ما بر مگیر • باش اندر امتحانِ ما مُجیر
قلب پهلو می‌زند با زر بشب • انتظارِ روز می‌دارد ذهب

(۲۲۷۷) After this verse L adds:

فلسفی گوید زمعقولات دون • عقل از دهلیز می‌ماند برون

(۲۲۷۸) AB Bul. آن دیوار. (۲۲۸۰) L حواس انبیا. (۲۲۸۱) C پس خیالات.
(۲۲۸۴) ABL Bul. بر جبین, and so corr. in C. (۲۲۸۵) L شك و بی‌جانیست.
(۲۲۸۶) A آن دل فلسف. (۲۲۸۷) A آن عالی بی‌منتهاست.
(۲۲۸۸) C دوری for روزی. (۲۲۹۰) ABL Bul. زآن. (۲۲۹۱) ABL Bul. بر آید.
(۲۲۹۳) A رونما. (۲۲۹۴) A Bul. امتحان مارا, and so corr. in C.

صد دریغ و درد کین عاریّتی ٭ اُمّتانرا دُور کرد از اُمّتی
من غلام آنك اندر هر رباط ٭ خویش‌را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترك کرد ٭ تا بمسکن در رسد یك روز مرد
گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست ٭ پرتو عاریّت آتش‌زنیست
گر شود پُر نور روزن یا سرا ٭ تو مدان روشن مگر خورشیدرا
هر دَر و دیوار گوید روشنم ٭ پرتو غیری ندارم این منم
پس بگوید آفتاب ای نارَشید ٭ چونك من غارب شوم آید پدید
سبزها گویند ما سبز از خَودیم ٭ شاد و خندانیم و ما عالی قَدیم
فصلِ تابستان بگوید کای اُمَم ٭ خویش‌را بینید چون من بگذرم
تن همی‌نازد بخوبی و جمال ٭ روح پنهان کرده فرّ و پرّ و بال
گویدش کای مَزبَله تو کیستی ٭ یك دو روز از پرتو من زیستی
غُنج و نازت می‌نگنجد در جهان ٭ باش تا که من شوم از تو جهان
گرم‌دارانت ترا گوری کنند ٭ طُعمهٔ موران و مارانت کُنند
بینی از گندِ تو گیرد آنکسی ٭ کو بپیشِ تو همی‌مردی بسی
پرتو رُوحست نطق و چشم و گوش ٭ پرتو آتش بود در آب جوش
آنچنانك پرتو جان بر تن‌است ٭ پرتو اَبدال بر جانِ من‌است
جانِ جان چون وا کَشَد پارا زجان ٭ جان چنان گردد که بی جان تن بدان
سر از آن رُو می‌نهم من بر زمین ٭ تا گواهِ من بود در یومِ دین

(٢٢٥٨) B کرد دور. (٢٢٥٩) ABL آنك او در هر رباط, and so Bul. L واصل ندارد. (٢٢٦٤) A ای نارسید. In C the second hemistich begins: شاد و خندانیم. See the next verse.

(٢٢٦٥) AB Bul. و بس زیبا خدیم, and so corr. in C. L و ما زیبا خدیم.

(٢٢٦٦) AB ای ام. (٢٢٦٧) B تن بجود نازد. (٢٢٦٨) ABL ای مزبله.

(٢٢٦٩) L از تو نهان. (٢٢٧٠) Bul. ماران و مورانت. B in the second hemistich کش‌کشانت در تگ گوری کنند. (٢٢٧١) A می‌مردی نسی.

(٢٢٧٤) B Bul. چنان ماند. (٢٢٧٥) ABL Bul. در روز دین.

کرده حق ناموس‌را صد من حدید • ای بسی بسته بِبندِ ناپدید
کبر و کفر آن سان ببست آن راه‌را • که نیارد کرد ظاهر آه‌را
گفت أَغْلَالًا فَهُمْ بِهِ مُقْمَحُونْ • نیست آن اغلال بر ما از برون
خَلْفَهُمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمُ • پیش و پس سَدرا نمی‌بیند عمو
رنگِ صحرا دارد آن سدّی که خاست • او نمی‌داند که آن سدِّ قضاست
شاهدِ تو سدِّ رویِ شاهدست • مُرشدِ تو سدِّ گفتِ مرشدست
ای بسا کُفّاررا سودای دین • بندِ او ناموس و کبر و آن و این
بند پنهان لیك از آهن بَتَر • بندِ آهن‌را بدرّاند تبر
بندِ آهن‌را توان کردن جدا • بندِ غیبی‌را نداند کس دوا
مردرا زنبور گر نیشی زند • نیشِ آن زنبور از خود می‌کَند
زخمِ نیش امّا چو از هستیِّ تُست • غم قوی باشد نگردد درد سُست
شرحِ این از سینه بیرون می‌جهد • لیك می‌ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خودرا شاد کن • پیشِ آن فریادرس فریاد کن
کای مُحبِّ عفو از ما عفو کن • ای طبیبِ رنجِ ناسُورِ کُهُن
عکسِ حکمت آن شقی‌را یاوه کرد • خود مَبین تا بر نیارد از تو گرد
ای برادر بر تو حکمت جاریه‌ست • آن زِاَبْدال‌است و بر تو عاریه‌ست
گرچه در خود خانه نوری یافتست • آن زهمسایهٔ مُنَوَّر تافتست
شُکر کن غِرّه مشو بینی مکُن • گوش دار و هیچ خودبینی مکُن

(۲۲۴۰) ABL Bul. ای بسا, and so corr. in C. (۲۲۴۱) B کفرانشان. Bul. کفر آسان. (۲۲۴۳) C خلفَهُم. In the second hemistich AB Bul. have می‌نبیند بندرا پیش و پس او, and so L, which has بند از پیش, and C in marg.

(۲۲۴۶) AB Bul. بندشان, and so corr. in C. (۲۲۴۷) ABL Bul. کند پاره تبر, and so in marg. C. (۲۲۴۹) C زنبور (?) غیورا, corr in marg. B Bul. اگر. In the second hemistich ABL Bul. have طبع او آن لحظه بر دفعی تند, and so in marg. C.

(۲۲۵۰) Suppl. in marg. C. B قوی گردد. (۲۲۵۵) A om. و.

(۲۲۵۶) L آن زشمع پادشاهان یافتست. (۲۲۵۷) A شکر ان.

تا که پنداری که صحّت یافتست • پرتوِ مرهم بر آنجا تافتست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت‌ریش • وآن ز پرتو دان مدان از اصلِ خویش

مرتدّ شدن کاتب وحی بسبب آنك پرتو وحی برو زد آن آیت‌را پیش از پیغامبر علیه السّلام بخواند گفت پس من هم محلِّ وحیم،

پیش از عثمان یکی نسّاخ بود • کو بنسخِ وحی جدّی می‌نمود
وحی پیغمبر چو خواندی در سَبَق • او همان‌را وا نبشتی بر ورق
پرتوِ آن وحی بر وی تافتی • او درونِ خویش حکمت یافتی
عینِ آن حکمت بفرمودی رسول • زین قدر گمراه شد آن بُو ٱلْفُضول
کانچ می‌گوید رسولِ مستنیر • مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتوِ اندیشه‌اش زد بر رسول • قهرِ حقّ آورد بر جانش نزول
هم ز نسّاخی بر آمد هم ز دین • شد عدوِّ مصطفی و دین بکین
مصطفی فرمود کای گبرِ عنود • چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوعِ الٰهی بودیی • این چنین آبِ سیه نگْشودیی
تا که ناموسش پیشِ این و آن • نشکند بر بست این اورا دهان
اندرون می‌شوردش هم زین سبب • او نیارد توبه کردن این عجب
آه می‌کرد و نبودش آه سود • چون در آمد تیغ و سررا در ربود

(۳۲۲۶) ABL Bul. پندارد. (۳۲۲۹) ABL Bul. چون نبی از وحی فرمودی سبق، and so corr. in marg. C. C پیغامبر. B نوشتی. (۳۲۳۰) L از درون.

(۳۲۳۳) Instead of the second half-verse C has the second hemistich of v. ۳۲۳۴.

(۳۲۳۴) The first half-verse is suppl. in marg C.

(۳۲۳۵) B اگر نور تو بود. C om. تو. (۳۲۳۶) In CL v. ۳۲۳۷ precedes v. ۳۲۳۶, corr. in C. (۳۲۳۸) AB Bul. اندرون می‌سوختش, and so corr. in C. L می‌سوزدش. AB Bul. توبه کردن می‌نیارست این عجب.

خواری و دونیِ مسها بر مَلا ٭ گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آیینهٔ وصفِ کمال ٭ وآن حقارت آینهٔ عزّ و جلال
زآنك ضدرا ضد کند ظاهر یقین ٭ زآنك با سرکه پدیدست انگبین
هرك نقصِ خویش‌را دید و شناخت ٭ اندر استکمالِ خود دو اَسْبه تاخت
زآن نمی‌پرّد بسوی ذو الجلال ٭ کو گمانی می‌بَرَد خودرا کمال
علّتی بَتّر ز پندارِ کمال ٭ نیست اندر جانِ تو ای ذو دلال
از دل و از دیدهات بس خون رود ٭ تا زتو این مُعْجِبی بیرون رود
علّتِ ابلیس أنا خَیْری بُدست ٭ وین مرض در نفسِ هر مخلوق هست
گرچه خودرا بس شکسته بیند او ٭ آبِ صافی دان و سرگین زیرِ جو
چون بشوراند ترا در امتحان ٭ آب سرگین‌رنگ گردد در زمان
در تگِ جُو هست سرگین ای فَتَی ٭ گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیرِ راه‌دانِ پُر فطن ٭ جویهای نفس و تن‌را جوی‌کن
آبِ جو سرگین تواند پاك کرد ٭ جهلِ نفسش‌را بروبد علمِ مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش‌را ٭ رَو بجرّاحی سپار این ریش‌را
بر سرِ هر ریش جمع آمد مگس ٭ تا نبیند قُبحِ ریشِ خویش کس
آن مگس اندیشها وآن مالِ تو ٭ ریشِ تو آن ظلمتِ احوالِ تو
ور نهد مَرْهَم بر آن ریشِ تو پیر ٭ آن زمان ساکن شود درد و نفیر

(۲۲۱۰) A ان حقارت. (۲۲۱۱) ABL Bul. پیدا for ظاهر.

(۲۲۱۳) ABL Bul. ده اسبه, and so corr. in C. In L this and the following verse are transposed. (۲۲۱۴) C علّت. Bul. بدتر. In L this and the following verse are transposed. (۲۲۱۵) C وز دیدهات. AB Bul. بیرون شود.

(۲۲۱۶) In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۲۰) AB Bul. باغهای نفس کل‌را جوی‌کن, and so corr. in marg. C. L باغهای نفس و تن‌را. (۲۲۲۱) ABL Bul.:

جوی خودرا کی تواند پاك کرد ٭ نافع از علمِ خدا شد علمِ مرد

and so corr. in marg. C. In C بروبد is written without diacritical points.

(۲۲۲۳) L فتح for قبح.

گفتن مهمان یوسف‌را که آینهٔ آوردمت ارمغان تا هر بار که در وی نگری روی خوب خود بینی مرا یاد کنی،

گفت یوسف هین بیاور ارمغان ٭ او ز شرمِ این تقاضا زد فغان
گفت من چند ارمغان جُستم ترا ٭ ارمغانی در نظر نآمد مرا
حبّه‌را جانبِ کان چون برم ٭ قطره‌را سوی عُمّان چون برم
زیره‌را من سوی کرمان آورم ٭ گر بپیشِ تو دل و جان آورم
نیست تخمی کاندرین انبار نیست ٭ غیرِ حُسنِ تو که آنرا یار نیست
لایق آن دیدم که من آیینهٔ ٭ پیشِ تو آرم چو نورِ سینهٔ
تا ببینی رویِ خوبِ خود در آن ٭ ای تو چون خورشید شمعِ آسمان
آینه آوردمت ای روشنی ٭ تا چو بینی رویِ خود یادم کنی
آینه بیرون کشید او از بغل ٭ خوب‌را آیینه باشد مشتغل
آینهٔ هستی چه باشد نیستی ٭ نیستی بَر گر تو ابله نیستی
هستی اندر نیستی بتْوان نمود ٭ مال‌داران بر فقیر آرند جود
آینهٔ صافیْ نان خود گُرسنه‌است ٭ سوخته هم آینهٔ آتش‌زنه‌است
نیستی و نقص هر جایی که خاست ٭ آینهٔ خوبیْ جملهٔ پیشه‌هاست
چونک جامه چُست و دوزیده بود ٭ مَظْهرِ فرهنگِ درزی چون شود
ناتراشیده همی‌باید جُذوع ٭ تا دُرُوگر اصل سازد یا فروع
خواجهٔ اِشکسته‌بند آنجا رود ٭ که در آنجا پایِ اِشکسته بود
کی شود چون نیست رنجورِ نزار ٭ آن جمالِ صنعتِ طبّ آشکار

Heading: A ارمغانی.
(۲۱۹۳) B Bul. نآمد سزا, and so corr. above in A.
(۲۱۹۶) AB هست تخمی. (۲۱۹۸) L و شمع. (۲۱۹۹) A چون بینی روی خود.
(۲۲۰۱) L چو باشد. (۲۲۰۲) L نتوان. (۲۲۰۳) Bul. in the second hemistich آینهٔ. (۲۲۰۴) L جمله نقشهاست.
(۲۲۰۵) A و دزدیده بود L فرهنگ درزی شود. (۲۲۰۸) L Bul. رنجور و نزار.

مُنْکِری مهمانیَش‌را از خَرے • پس زمطبخ خاك و خاکستر بَرے
ور نـهٔ منکـر چنین دست تهی • در دَرِ آن دوست چون پـا می‌نهی
اندکی صَرْفه بکن از خواب و خَور • ارمغـان بهـر ملاقاتـش ببَـر
شو قَلیلُ ٱلنَّوْمِ مِمَّـا یَهْجَعُون • باش در اَسْحـار از یَسْتَغْفِرُون
جُنْبِشی اندك بکن همچون جنین • تـا ببخشندت حواسِّ نُورْبین
وز جهان چون رَحِم بیرون شُوی • از زمین در عرصـهٔ واسع شوی
آنك اَرْضُ ٱللّـهِ واسع گفته‌انـد • عرصهٔ دان کاولیـا در رفته‌انـد
دل نگردد تنگ زآن عرصـهٔ فراخ • نخلِ تَـر آنجـا نگردد خُشك‌شـاخ
حاملی تو مـر حواسّت‌را کنون • کُنْد و مانـده می‌شوی و سرنگون
چونك محمولی نه حامل وقتِ خواب • ماندگی رفت و شدی بی رنج و تاب
چاشنیٔ دان تو حالِ خواب‌را • پیشِ محمولیٔ حالِ اولیـا
اولیـا اصحابِ کَهْف‌انـد ای عنود • در قیـام و در تقلّب هُمْ رُقُود
می‌کشدشان بی تکلّف در فعال • بی خبر ذَاتَ ٱلْیَمِین ذَاتَ ٱلشِّمَال
چیست آن ذات ٱلیمین فعلِ حَسَن • چیست آن ذات الشمال اَشْغالِ تن
می‌رود این هر دو کار از اولیا • بی‌خبر زین هر دو ایشان چون صدا
گر صدایت بشنوانـد خیر و شـر • ذاتِ کُـه باشـد زهَـر دو بی‌خبر

(۲۱۷۶) In the first hemistich (which is obliterated in C and has been supplied in marg.) AL have وعدهٔ مهمانیش‌را منکری.

(۲۱۷۷) A بر در آن دوست.

(۲۱۷۸) A ارمغانی بر ملاقاتش.

(۲۱۸۰) AB Bul. اندکی جنبش, and so C in marg.

(۲۱۸۱) Bul. وز جهانی. ABL Bul. بیرون روی. L عرصهٔ هامون شوی.

(۲۱۸۲) ABL Bul. کانبیا در رفته‌اند, and so corr. in C.

(۲۱۸۴) C نیك for تنگ. L و آن عرصه.

(۲۱۸۷) A تقلّد.

(۲۱۹۰) AB Bul. از انبیا. L کار انبیا.

که آشنا بودند وقتِ کودکی • بر وسادهٔ آشنایی مُتّکی
یاد دادش جورِ اِخوان و حسد • گفت کآن زنجیر بود و ما اسد
عار نبود شیررا از سلسله • نیست مارا از قضاے حق گِله
شیررا بر گردن ار زنجیر بود • بر همه زنجیرسازان میر بود
گفت چون بودی ززندان و زچاه • گفت همچون در محاق و کاست ماه
در محاق ار ماهِ نو گردد دوتا • نی در آخر بَدْر گردد بر سما
گرچه دُردانه بهاون کوفتند • نورِ چشم و دل شد و بیند بلند
گندمی‌را زیرِ خاك انداختند • پس زخاکش خُوشَها بر ساختند
بارِ دیگر کوفتندش زآسیا • قیمتش افزود و نان شد جان‌فزا
باز نان‌را زیرِ دندان کوفتند • گشت عقل و جان و فهمِ هوشمند
باز آن جان چونك محوِ عشق گشت • یُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ آمد بعدِ کشت
این سخن پایان ندارد باز گرد • تا که با یوسف چه گفت آن نیك مرد
بعدِ قصّه گفتنش گفت ای فلان • هین چه آوردی تو مارا ارمغان
بر درِ یاران تهی‌دست آمدن • همچو بی گندم سوی طاحون شدن
حق تعالی خلق‌را گوید بحشر • ارمغان کو از براے روزِ نشر
جِئْتُمُونَا و فُرَادَے بی نوا • هر بدآن سان که خَلَقْناکُم کذا
هین چه آوردید دست‌آویزرا • ارمغانی روزِ رستاخیزرا
یا امیدِ باز گشتنتان نبود • وعدهٔ امروز باطلتان نمود

(٢١٦٣) L در سما.   (٢١٦٤) C بهاوان. L نورِ چشم و دل ازو افروختند.

(٢١٦٦) L عقل و فهم جان.   (٢١٦٩) After this verse L Bul. add the Heading:

طلب کردن یوسف صدّیق علیه السلام ارمغان از مهمان.

(٢١٧٠) L آوردی ره‌آورد ارمغان.

(٢١٧١) ABL Bul. هست بی گندم. B has:

بر در یاران تهی‌دست ای فتی • هست چون بی‌گندمی در آسیا

(٢١٧٤) L ارمغان.   (٢١٧٥) L امروزتان باطل نمود. In A vv. ٢١٧٥—٦ follow vv. ٢١٧٧—٨, but the error is indicated in marg.

آنك او بی نقش سادهسینه شد • نقشهای غیبرا آیینه شد
سرِّ مارا بی گمان مُوقِن شود • زآنك مومن آینهٔ مومن بود
چون زند او فقرِ مارا بر مِحَك • پس یقینرا باز داند او زشك
چون شود جانش مِحَكِّ نقدها • پس ببیند قَلْبرا و قَلْبرا

نشاندن پادشاهان صوفیان عارفرا پیش روی خویش تا چشمشان بدیشان روشن شود،

پادشاهانرا چنین عادت بود • این شنیده باشی ار یادت بود
دستِ چپشان پهلوانان ایستند • زآنك دل پهلوی چپ باشد ببند
مُشْرِف و اهلِ قلم بر دستِ راست • زآنك علمِ خطّ وثَبْت این دستراست
صوفیانرا پیشِ رُو موضع دهند • كآینهٔ جاناند و زآیینه بهند
سینه صیقلها زده در ذکر و فکر • تا پذیرد آینهٔ دل نقشِ بِکر
هرکه او از صُلبِ فِطْرت خوب زاد • آینه در پیشِ او باید نهاد
عاشقِ آیینه باشد رویِ خوب • صیقلِ جان آمد و تَقْوَی الْقُلُوب

آمدن مهمان پیش یوسف علیه السّلام و تقاضا کردن یوسف ازو تحفه و ارمغان،

آمد از آفاق یارِ مِهْربان • یوسفِ صدّیقرا شد میهمان

(۲۱۴۶) L و سادهسینه. (۲۱۴۷) L Bul. in the second hemistich مؤمن شود.
(۲۱۴۸) ABL Bul. نقد مارا. In C the second hemistich is obliterated and has been supplied in marg. (۲۱۴۹) Bul. قلبرا و نقدرا. L نقدرا و قلبرا.
Heading: The words after خویش are obliterated in C.
(۲۱۵۰) ABL Bul. چنان عادت. (۲۱۵۲) A مشرف اهل قلم. ABL Bul. آن دستراست. (۲۱۵۴) A سینهٔ صیقل زده. A در فکر و ذکر.
(۲۱۵۵) L از اصل فطرت. (۲۱۵۷) Bul. یاری.

گر نبودی نوح شیرِ سرمدی • پس جهانی‌را چرا برهم زدی
صد هزاران شیر بود او در تنی • او چو آتش بود و عالم خرمنی
چونك خرمن پاسِ عُشْرِ او نداشت • او چنین شعله بر آن خرمن گماشت
هرك او در پیشِ این شیرِ نهان • بی ادب چون گرگ بگْشاید دهان
همچو گرگ آن شیر بر درّاندش • فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ بر خواندش
زخم یابد همچو گرگ از دستِ شیر • پیشِ شیر ابله بود کو شد دلیر
کاشکی آن زخم بر جسم آمدی • تا بُدی که ایمان و دل سالم بُدی
قوّتم بشکست چون اینجا رسید • چون توانم کرد این سِررا پدید
همچو آن روبه کمِ اِشکم کنید • پیشِ او روباه‌بازے کم کنید
جملهٔ ما و منِ بپیشِ او نهید • مُلك مُلكِ اوست مُلك اورا دهید
چون فقیر آیید اندر راهِ راست • شیر و صیدِ شیر خود آنِ شماست
زآنك او پاکست و سُبْحان وصفِ اوست • بی نیازست او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست • از برای بندگانِ آن شهست
نیست شه‌را طمع بهرِ خلق ساخت • این همه دولت خُنُك آنکو شناخت
آنك دولت آفرید و دو سرا • مُلكِ دولتها چه کار آید ورا
پیشِ سُبْحان بس نگه دارید دل • تا نگردید از گمانِ بد خَجِل
کو ببیند سِرّ و فکر و جُست و جو • همچو اندر شیرِ خالص تارِ مو

(۲۱۲۹) A Bul. گر نبودی نوح‌را از حق یدی and so C in marg.

(۲۱۳۰) L in the second hemistich: او برون رفته بد از ما و منی. L adds:

او دو عالم‌را همی‌دید ارزنی • او چو آتش بود و عالم خرمنی

(۲۱۳۱) ABL Bul. چنان شعله. (۲۱۳٤) A انکه for ابله.

(۲۱۳۵) B Bul. بر تن آمدی. ABL Bul. کایمان.

(۲۱۳۶) AB Bul. قوّتم بگسست. C گفت for کرد, corr. in marg.

(۲۱۳۸) L مالك ملك اوست. (۲۱۳۹) A فقیر سدا. BC فقیرانید. A شیر صید و شیر.

(۲۱٤۱) A این شهست. (۲۱٤۳) BL Bul. ملك و دولتها.

(۲۱٤٤) L Bul. پس. (۲۱٤۵) AL سرّ فکر. B جست‌جو.

عاقل آن باشد که گیرد عبرت از • مرگِ یاران در بلای محترز
گفت روبه صد سپاس آن شیررا • کز پسِ آن گرگ وا خواند او مرا
گر مرا اوّل بفرمودے که تو • بخش کن این‌را که بردی جان ازو
پس سپاس اورا که مارا در جهان • کرد پیدا از پسِ پیشینیان
تا شنیدیم آن سیاستهای حق • بر قرونِ ماضیه اندر سبق
تا که ما از حالِ آن گرگانِ پیش • همچو روبه پاسِ خود داریم بیش
اُمّتِ مرحومه زین رُو خواندمان • آن رسولِ حقّ و صادق در بیان
استخوان و پشمِ آن گرگان عیان • بنگرید و پند گیرید ای مهان
عاقل از سَر بنهد این هستی و باد • چون شنید انجامِ فرعونان و عاد
ور بننهد دیگران از حالِ او • عبرتی گیرند از اِضلالِ او

تهدید کردن نوح علیه السّلام مر قوم‌را که با من مپیچید که من روی‌پوشم با خدای می‌پیچید در میان این بحقیقت ای مخذولان،

گفت نوح ای سرکشان من من نیم • من زجان مرده بجانان می‌زیم
چون بمردم از حواسِّ بُو ٱلْبَشَر • حق مرا شد سمع و ادراك و بصر
چونك من من نیستم این دَم زهوست • پیشِ این دَم هرك دَم زد کافر اوست
هست اندر نقشِ این روباه شیر • سوی این روبه نشاید شد دلیر
گر زرُویِ صورتش می‌نگروی • غُرّهٔ شیران ازو می‌نشنوی

(٢١١٥) AB Bul.

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند • که مرا شیر از پس آن گرگ خواند

and so in L and in marg. C. (٢١١٧) A کرده پیدا.

(٢١١٩) C پاس‌را (?) داریم خویش, with خود written above.

(٢١٢٠) C مرحوم, corr. above. ABL om. و.

Heading: B om. این بحقیقت. AC حقیقت. C in marg. در حقیقت for در میان این بحقیقت.

(٢١٢٤) ABL Bul. مردم. (٢١٢٧) L پیش این روبه.

(٢١٢٨) L غرّش شیران.

بــاز هستیِ جهان، حسّ و رنگ • تنگــتر آمد که زندانیست تنگ
عــلّتِ تنگیست ترکیب و عــدد • جانبِ ترکیب حِسها می‌کشــد
زآن سوی حس عالَمِ توحیــد دان • گر یکی خواهی بدآن جانب بران
امرِ کُن یك فعل بود و نون و کاف • در سخن افتاد و معنی بود صاف
این سخن پایان ندارد باز گرد • تا چه شد احوالِ گرگ اندر نبَرْد

ادب کردن شیر گرگ‌را که در قسمت بی‌ادبی کرده بود،

گرگ‌را بر کَند ســر آن سرْفــراز • تــا نمانــد دوسَــرے و امتیــاز
فَٱنْتَقَمْنَا مِنْهُم است ای گرگِ پیــر • چون نبودی مرده در پیشِ امیر
بعد از آن رُو شیر با روبــاه کــرد • گفت بخْشَش کن برای چاشت‌خَورد
سجده کرد و گفت این گاوِ سمین • چاشت‌خوردت باشد ای شاهِ گزین
وین بُــز از بهــر میانِ روزرا • یَخْنیی بــاشــد شــهِ پیــروزرا
وآن دگر خرگوش بهرِ شام هــم • شب‌چرهٔ این شاهِ با لطف و کرم
گفت ای روبه تو عدل افروختی • این چنین قسمت زکی آموختی
از کجا آموختی این ای بــزرگ • گفت ای شاهِ جهان از حالِ گرگ
گفت چون در عشقِ ما گشتی گِرَو • هر سه‌را بر گیر و بستان و بــرَو
روبها چون جملگی مــارا شــدی • چونت آزاریم چون تو ما شــدی
ما ترا و جملــهٔ اِشکــاران تــرا • پای بر گردونِ هفتم نِــه بــر آ
چون گرفتی عبرت از گــرگِ دنی • پــس تو روبــه نیستی شیــرِ منی

(٢٠٩٧) A و حس و رنگ.   (٢٠٩٩) C عالی.

Heading: A بی ادبی کرد, and so C in marg. BL Bul. کردی.

(٢١٠٢) A در پیش کبیر.

(٢١٠٤) ABL Bul. گفت این‌را بخش کن از بهر خورد, and so C in marg.

(٢١٠٥) B Bul. کین گاو. L شاه زمین.   (٢١٠٦) ABL Bul. وآن بز.

(٢١٠٨) BL Bul. زکه آموختی.   (٢١١٣) A ما ترا این جمله.

(٢١١٣) In C v. ٢١١٤ precedes this verse.

گر دو پا گر چار پا یك را بَرَد • همچو مقراضِ دوتا یکتا بُرَد
آن دو انبازانِ گازررا ببین • هست در ظاهر خلافی زآن و زاین
آن یکی کرباس‌را در آب زد • وآن دگر همباز خشکش میکند
باز او آن خشك‌را تر می‌کند • همچو زاستیزه بضد بر می‌تند
لیك این دو ضدِّ استیزه‌نما • یکدل و یك‌کار باشد در رضا
هر نبی و هر ولی‌را مَسْلَکیست • لیك با حق می‌بَرَد جمله یکیست
چونك جمعِ مستمع‌را خواب بُرد • سنگهاے آسیارا آب برد
رفتنِ این آب فوقِ آسیاست • رفتنش در آسیا بهرِ شماست
چون شمارا حاجتِ طاحون نماند • آب‌را در جویِ اصلی باز راند
ناطقه سوے دهان تعلیم‌راست • ورنه خود آن نطق‌را جویی جُداست
می‌رود بی بانگ و بی تکرارها • تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَارُ تا گُلزارها
ای خدا جان‌را تو بنما آن مقام • که درو بی حرف می‌روید کلام
تا که سازد جانِ پاك از سر قدم • سوے عرصهٔ دُورپهناے عدم
عرصهٔ بس با گشاد و با فضا • وین خیال و هست یابد زو نوا
تنگتر آمد خیالات از عدم • زآن سبب باشد خیال اسبابِ غم
باز هستی تنگتر بود از خیال • زآن شود در وی قمرها چون هلال

(۳۰۸۱) AB Bul. چار پا ره‌را برد, and so corr. in C. L گر دوتا گر چارتا یك ره برد.
(۳۰۸۲) ABL همبازان. AC خلاف. ABL Bul. و زین. L و این.
(۳۰۸۳) L Bul. انباز.
(۳۰۸۴) C originally همچو استیزه ضد تر می‌کند with ز inserted before استیزه. AL گویا زستیزه ضد بر می‌تند. B همچو استیزه بضد بر می‌تند, and so C in marg. Bul. گویا زاستیزه بر ضد می‌تند. A in marg. گویا زاستیزه و ضد می‌زند.
(۳۰۸۵) Bul. ضد و استیزه‌نما.
(۳۰۸۶) AB Bul. تا حق.
(۳۰۸۹) C اصل, corr. in marg.
(۳۰۹۰) A تعظیم‌راست. A om. خود. AL جوی خداست.
(۳۰۹۱) CL با گلزارها. In L this and the following verse are transposed.
(۳۰۹۳) B دَور. C دُور. L Bul. دور و پهنای.
(۳۰۹۴) C با قضا.
(۳۰۹۶) AB Bul. قمر همچون هلال.

رشته‌را باشد بسوزن ارتباط • نیست در خَور با جَمَل سَمُّ ٱلْخِیاط
کَی شود باریک هستیّ جمل • جز بمقراضِ ریاضات و عمل
دستِ حق باید مر آنرا ای فلان • کو بود بر هر مُحالی کُنْ فَکان
هر مُحال از دستِ او مُمْکِن شود • هر حرون از بیمِ او ساکن شود
اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز • زنده گردد از فسونِ آن عزیز
وآن عدم کز مرده مرده‌تر بود • وقتِ ایجادش عدم مُضْطَر بود
کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فی شَأْنٍ بخوان • مر ورا بی کار و بی فعلی مدان
کمترین کاریش هر روز آن بود • کو سه لشکررا روانه می‌کند
لشکری زاَصلاب سوی اُمّهات • بهرِ آن تا در رَحِم روید نبات
لشکری زاَرحام سوی خاکدان • تا زنَرّ و ماده پُر گردد جهان
لشکری از خاک زآن سوی اجل • تا ببیند هر کسی حسنِ عمل
این سخن پایان ندارد هین بتاز • سوی آن دو یارِ پاکِ پاکباز

صفت توحید،

گفت یارش کاندر آ ای جمله من • نی مخالف چون گُل و خارِ چمن
رشته یکتا شد غلط کم شو کنون • گر دوتا بینی حُروفِ کاف و نون
کاف و نون همچون کمند آمد جَذوب • تا کَشاند مر عدم‌را در خُطوب
پس دوتا باید کمند اندر صُوَر • گرچه یکتا باشد آن دو در اثر

(۴۰۶۵) B رشته‌را با سوزن آمد ارتباط, and so corr. in C.

(۴۰۷۰) ABL Bul. در کف ایجاد او مضطر بود, and so in marg. C.

(۴۰۷۲) AB کمترین کاریش هر روزست آن, and so C in marg. In the second hemistich AB have کو سه لشکررا کند این سو روان. (۴۰۷۵) ۲, تا نه بیند A. حسن و عمل.

Heading: AB om. Bul. پشیمان شدن آن شخص از گفتن منم, and so L, in which the Heading is greatly expanded.

(۴۰۷۷) AB اندر آ. (۴۰۷۸) B غلط کم زن. Bul. کم شد.

(۴۰۷۹) C تا گشاید. (۴۰۸۰) C دوتا یابد.

چون نبودی فانی اندر پیشِ من • فضل آمد مر ترا گردن زدن
کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ جز وجهِ او • چون نهٔ در وجهِ او هستی مجو
هرك اندر وجهِ ما باشد فنا • کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ نبود جزا
زآنك در إلّاست او از لا گذشت • هرك در إلّاست او فانی نگشت
هرك او بر دَرِ من و ما می‌زند • ردِّ بابست او و بر لا می‌تند

قصّهٔ آنك در یاری بکوفت از درون گفت کیست گفت منم گفت چون تو توی در نمی‌گشایم هیچ کس‌را از یاران نمی‌شناسم کی او من باشد،

آن یکی آمد درِ یاری بزد • گفت یارش کیستی ای معتمد
گفت من گفتش برو هنگام نیست • بر چنین خوانی مقامِ خام نیست
خام‌را جز آتشِ هجر و فراق • کی پزد کی وا رهاند از نفاق
رفت آن مسکین و سالی در سفر • در فراقِ دوست سوزید از شرر
پخته شد آن سوخته پس باز گشت • باز گِردِ خانهٔ انباز گشت
حلقه زد بر در بصد ترس و ادب • تا بنجهد بی ادب لفظی زلب
بانگ زد یارش که بر در کیست آن • گفت بر در هم توی ای دلستان
گفت اکنون چون منی ای من در آ • نیست گنجایی دو من‌را در سرا
نیست سوزن‌را سرِ رشتهٔ دوتا • چونك یکتایی درین سوزن در آ

(۲۰۵۴) L .او کرلا (۲۰۵۵) AB هرك بر در او, and so L Bul. L .و برلا میزند

Heading: The Heading in C is صفت توحید, corr. in marg.

(۲۰۵۸) A خانه for خام. After this verse L adds (and so Bul., which has نار و نفت):

چون توبیخ تو هنوز از تو نرفت • سوختن باید ترا در نار و نفت

(۲۰۵۸) A .هجر فراق (۲۰۵۹) A .در فراق دوست او میبرد سر

(۲۰۶۰) B Bul. گشت for شد, and so written below the line in C. AB .خانهٔ همباز In C همباز is written underneath. (۲۰۶۲) A .چون شناسی من در آ

ای خِرَد و رایتان از رایِ من ٭ از عطاهای جهان‌آرای من
نقش با نقّاش چه اسگالد دگر ٭ چون سگالش اوش بخشید و خبر
این چنین ظنّ خسیسانه بمن ٭ مر شمارا بود ننگانِ زَمَن
ظانّین بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءرا ٭ چون منافق سر بیندازم جُدا
وا رهانم چرخ‌را از ننگتان ٭ تا بماند در جهان این داستان
شیر با این فکر می‌زد خنده فاش ٭ بر تبسّمهای شیر ایمن مباش
مالِ دنیا شد تبسّمهای حق ٭ کرد مارا مست و مغرور و خَلَق
فقر و رنجوری به‌است ای سَنَد ٭ کآن تبسّم دامِ خودرا بر کَنَد

امتحان کردن شیر گرگ‌را و گفتن که پیش آی ای گرگ بخش کن صیدهارا میان ما،

گفت شیر ای گرگ این‌را بخش کُن ٭ معدلت‌را نو کُن ای گرگِ کهن
نایبِ من باش در قسمت‌گری ٭ تا پدید آید که تو چه گوهری
گفت ای شه گاوِ وَحشی بخشِ تُست ٭ آن بزرگ و تو بزرگ و زفت و چُست
بُز مرا که بُز میانه‌ست و وَسَط ٭ روبها خرگوش بِستان بی غلط
شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو ٭ چونك من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بود کو خویش دید ٭ پیشِ چون من شیرِ بی مِثْل و نَدید
گفت پیش آ ای خری کو خود بدید ٭ پیشش آمد پنجه زد اورا درید
چون ندیدش مغزِ تدبیرِ رشید ٭ در سیاست پوستش از سر کشید
گفت چون دیدِ منت از خود نبُرد ٭ این چنین جانرا بباید زار مُرد

(۲۰۳۴) ABL Bul. ای عقول و رایتان, and so corr. in C. (۲۰۳۵) ABL Bul. چه سگالد. (۲۰۳۷) L سر نیندازم چرا. AB Bul. گر نبرّم سر بود عین خطا, and so C in marg. (۲۰۴۴) C زفت چست. (۲۰۴۵) L بر میانست. (۲۰۴۷) A چو سگ. (۲۰۴۸) ABL Bul. کو خود خرید, and so corr. in marg. C. A رود for زد. (۲۰۴۹) AB Bul. مغز و تدبیر. L و تدبیرش رسید.

هر سه باهم اندر آن صحرای ژرف • صیدها گیرند بسیار و شگرف
گرچه زیشان شیرِ نر را ننگ بود • لیك کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه را ز لشکر زحمتست • لیك همره شد جماعت رحمتست
این چنین مه را ز اختر ننگهاست • او میانِ اختران بهرِ سخاست
امرِ شاوِرْهُمْ پیمبر را رسید • گرچه رایی نیست رایش را ندید
در ترازو جَو رفیقِ زر شدست • نی از آنك جَو چو زر گوهر شدست
روح قالب را کنون همره شدست • مدّتی سگ حارسِ درگه شدست
چونك رفتند این جماعت سوی کوه • در رکابِ شیرِ با فرّ و شکوه
گاوِ کوهی و بُز و خرگوشِ زفت • یافتند و کارِ ایشان پیش رفت
هرکه باشد در پیِ شیرِ حراب • کم نیاید روز و شب او را کباب
چون ز کُه در بیشه آوردندشان • کُشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه را طمع بود اندر آن • که رود قسمت بعدلِ خسروان
عکسِ طمعِ هر دوشان بر شیر زد • شیر دانست آن طمعها را سند
هرکه باشد شیرِ اسرار و امیر • او بداند هرچه اندیشد ضمیر
هین نگه دار ای دلِ اندیشه‌خو • دل ز اندیشهٔ بدی در پیشِ او
داند و خر را همی‌راند خموش • در رُخَت خندد برای روی‌پوش
شیر چون دانست آن وسواسشان • وا نگفت و داشت آن دَم پاسشان
لیك با خود گفت بنمایم سزا • مر شما را ای خسیسانِ گدا
مر شما را بس نیامد رای من • ظنّتان اینست در اِعطای من

(۲۰۱۵) Suppl. in marg. C. L کهسار ژرف. L صیدها کردند.

(۲۰۱٦) Suppl. in marg. C. (۲۰۱۸) L زاختر زخمهاست.

(۲۰۲۵) L om. و before اندر. (۲۰۲۸) L آید در ضمیر.

(۲۰۲۹) AL اندیشه‌جو. L خطا for بدی. (۲۰۳۰) Bul. داند او خر را.

(۲۰۳۲) Bul. خسیسان و گدا.

(۲۰۳۳) Instead of the second hemistich B has the second hemistich of the following verse.

خیره شد دلّاك و بس حیران بماند • تا بدیـر انگشت در دندان بمانـد
ر زمین زد سوزن آن دم اوستـاد • گفت در عالم کسی‌را این فتـاد
یر بی دُمّ و سر و اشکم که دیـد • این چنین شیری خدا خود نآفرید
ی برادر صبر کن بر دردِ نیش • تا رهی از نیشِ نفسِ گَبـرِ خویش
آن گروهی کـه رهیدند از وجود • چرخ و مِهر و ماهشان آرد سجود
رك مُرد اندر تن، او نفسِ گبـر • مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن • آفتـاب اورا نیـارد سوختن
فت حق در آفتـابِ مُنْتَجِـم • ذکـرِ تَـزَّاوَرُ کَـذَی عَنْ کَهْفِهِـم
ار جمله لطف چون گُل می‌شود • پیشِ جُزْوی کو سوی کُل می‌رود
چیست تعظیـمِ خـدا افـراشتن • خویشتن‌را خـوار و خاکی داشتن
چیست توحیـدِ خـدا آموختن • خویشتن‌را پیشِ واحد سوختن
گر همی‌خواهی کـه بفروزی چو روز • هستیِ همچون شبِ خودرا بسوز
ستیّت در هستِ آن هستی‌نواز • همچو مِس در کیمیـا انـدر گـداز
ر من و ما سخت کردستی دو دست • هست این جملهٔ خرابی از دو هست

رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر بشکار،

یر و گرگ و روبهی بهـرِ شکـار • رفته بودند از طلـب در کوهسـار
ـا بپشتِ همدگـر بـر صیدهـا • سخت بـر بندنـد بنـد و قیدهـا

(۲۹۹۹) Suppl. in marg. C. L پس حیران. (۳۰۰۰) B Bul. از خشم for آن دم So written above the line in C and suppl. in marg. A.

(۳۰۰۱) After this verse L adds:

چون نداری طاقت سوزن زدن • از چنین شیر ژیان تو دم مزن

(۳۰۰۲) L پیش نفس. (۳۰۰۳) Bul. آن گروهی. A چرخ مهر.

(۳۰۰۶) Bul. کذا. (۳۰۰۷) C سوی کل می‌شود.

(۳۰۰۸) L خار و خاکی. (۳۰۱۲) Bul. کردستی تو دست.

(۳۰۱۴) A بار قیدها, BL Bul. بار و قیدها, and so corr. in C.

بر تن و دست و کَتِفها بی گزند • از سرِ سوزن کبودیها زنند
سوی دلاکی بشد قزوینیی • که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان • گفت بر زن صورتِ شیرِ ژیان
طالعم شیرست نقشِ شیر زن • جهد کن رنگِ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضعت صورت زنم • گفت بر شانه زن آن رقمِ صنم
چونک او سوزن فرو بردن گرفت • دردِ آن در شانگه مَسْکَن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سَنِی • مر مرا کُشتی چه صورت می‌زنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا • گفت از چه اندام کردی ابتدا
گفت از دُمگاه آغازیده‌ام • گفت دُم بگْذار ای دو دیده‌ام
از دُم و دُمگاهِ شیرم دَم گرفت • دُمگهِ او دَمگهم مُحْکَم گرفت
شیر بی دُم باش گو ای شیرساز • که دلم سُستی گرفت از زخمِ گاز
جانبِ دیگر گرفت آن شخص زخم • بی محابا بی مواسا بی زرَحْم
بانگ کرد او کین چه اندامست ازو • گفت این گوشست ای مردِ نکو
گفت تا گوشش نباشد ای حکیم • گوش‌را بگْذار و کوته کن گلیم
جانبِ دیگر خَلِش آغاز کرد • باز قزوینی فغان‌را ساز کرد
کین سوم جانب چه اندامست نیز • گفت اینست اِشکمِ شیر ای عزیز
گفت تا اشکم نباشد شیررا • چه شکم باید نگارِ سیررا

(٢٩٨٣) C زدند.   (٢٩٨٥) L Bul. و نقش.

(٢٩٨٦) AB گفت بر شانگهم زن آن رقم, and so L Bul., which have شانه‌گهم, and C in marg. After this verse L adds:

تا شود پشتم قوی در رزم و بزم • با چنین شیر ژیان در عزم و حزم

(٢٩٨٧) Bul. شانه‌گه.   (٢٩٨٩) C گفت بچه اندام. ABL Bul. گفت از چه عضو, and so C in marg.   (٢٩٩٣) AB Bul. بی محابا و مواسایی و رحم, and so L, which has مواباتی.   (٢٩٩٤) A این for کین.   (٢٩٩٥) A om. و.

(٢٩٩٨) C بکار for نگار. In the second hemistich AB Bul. have گشت افزون درد کم زن زخمها, and so L, which has کم کن زخم‌را.

یا علی از جملهٔ طاعاتِ راه • بر گزین تو سایهٔ بندهٔ اله
هر کسی در طاعتی بگریختند • خویشتن را مَخْلَصی انگیختند
تو برو در سایهٔ عاقل گریز • تا رهی زآن دشمنِ پنهان‌ستیز
از همه طاعات اینت بهترست • سبق یابی بر هر آن سابق که هست
چون گرفتت پیر هین تسلیم شو • همچو موسی زیرِ حکمِ خضر رَو
صبر کن بر کارِ خضری بی نفاق • تا نگوید خضر رَو هٰذا فِراق
گرچه کشتی بشکند تو دَم مزن • گرچه طفلی را کُشد تو مُو مکَن
دستِ او را حق چو دستِ خویش خواند • تا یَدُ ٱللّٰه فَوْقَ أَيْدِيهِمْ براند
دستِ حق میراندش زنده‌ش کند • زنده چه بْود جانِ پاینده‌ش کند
هرکه تنها نادرا این ره بُرید • هم بیاریِّ دلِ پیران رسید
دستِ پیر از غایبان کوتاه نیست • دستِ او جز قبضهٔ اللّٰه نیست
غایبان را چون چنین خلعت دهند • حاضران از غایبان لا شک بهند
غایبان را چون نواله می‌دهند • پیشِ حاضر تا چه نعمتها نهند
کُو کسی کُو پیششان بندد کمر • تا کسی کو هست بیرون‌سوی دَر
چون گُزیدی پیر نازک‌دل مباش • سُست و ریزیده چو آب و گِل مباش
گر بهر زخمی تو پُر کینه شوی • پس کجا بی صَیْقَل آیینه شوی

کبودی زدن قزوینی بر شانگاه صورت شیر و پشیمان شدن او بسبب زخم سوزن،

این حکایت بشنو از صاحب بیان • در طریق و عادتِ قزوینیان

(۲۹۶۵) ABL Bul. سایهٔ خاص اله, and so C in marg. (۲۹۶۹) Bul. گرفتی.
(۲۹۷۰) A خضر ای بی نفاق. C بگوید. (۲۹۷۳) A زنده کند. Bul. زندش کند. AC پایندش. (۲۹۷۴) L نادر این ره را. AB Bul. هم بعون همّت پیران, and so C in marg. (۲۹۷۷) ABL Bul. پیش مهمان. In L the hemistichs are transposed.
(۲۹۷۸) L پیش شه بندد. L یا کسی. (۲۹۷۹) AL آب گل.
(۲۹۸۰) ABL Bul. ور بهر زخمی, and so C in marg. (۲۹۸۱) Bul. om. و.

استخوانهاشان ببین و مویشان • عبرتی گیر و مران خر سویشان
گردنِ خر گیر و سوی راه کش • سوی رهبانان و رهدانانِ خوش
هین مهِل خررا و دست از وی مدار • زآنك عشقِ اوست سوی سبزه‌زار
گر یکی دَم تو بغفلت وا هِلیش • او رود فرسنگها سوی حَشیش
دشمنِ راه‌است خر مستِ علف • ای که بس خربنده‌را کرد او تلف
گر ندانی ره هر آنچ خر بخواست • عکسِ آن کن خود بود آن راهِ راست
شاوِرُوهُنَّ پس آنگه خالِفوا • إِنَّ مَنْ لَمْ یَعْصِهِنَّ تالِفُ
با هوا و آرزو کم باش دوست • چون یُضِلُّكَ عَنْ سَبِیلِ ٱللّٰه اوست
این هوارا نشکند اندر جهان • هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیّت کردن رسول علیه السّلام علی‌را کرّم ٱللّٰه وَجْهَهُ که چون هر کسی بنوع طاعتی تقرّب جوید بحقّ تو تقرّب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاصّ تا از همه پیش‌قدم‌تر باشی،

گفت پیغمبر علی‌را کای علی • شیرِ حقّی پهلوانی پر دلی
لیك بر شیری مکن هم اعتماد • اندر آ در سایهٔ نخلِ امید
اندر آ در سایهٔ آن عاقلی • کش نداند بُرد از ره ناقلی
ظلِّ او اندر زمین چون کوهِ قاف • روحِ او سیمرغِ بس عالی‌طواف
گر بگویم تا قیامت نعتِ او • هیچ آنرا مَقْطَع و غایت مجو
در بشر روپوش کردست آفتاب • فهم کن وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلصَّواب

(۲۹۵۳) Bul. میل for عشق. (۲۹۵٤) Bul. با for که بس.
(۲۹۵۵) L این راه راست. (۲۹۵٦) ABL Bul. و آنگه.
Heading: B تو تقرّب در سایهٔ مرد (؟) عاقل. A پیش قدم تو باشی. BL Bul. om. تر.
(۲۹۵۹) BCL پیغامبر. (۲۹٦۰) Bul. اعتمید. (۲۹٦۱) Bul. کش تاند.
(۲۹٦٤) Ater this verse Bul. adds:

آفتاب روح نی آن فلك • که ز نورش زنده اند انس و ملك

در صفت پیر و مطاوعت وی،

ای ضیآء ٱلحق حُسام ٱلدّین بگیر * یك دو کاغذ بر فزا در وصفِ پیر
گرچه جسمِ نازکت‌را زور نیست * لیك بی خورشیدِ مارا نور نیست
گرچه مصباح و زُجاجه گشتهٔ * لیك سَرخیلِ دلی سَررِشتهٔ
چون سَرِ رشته بدست و کامِ تُست * مُهْرَهای عِقدِ دل زانعامِ تُست
بر نویس احوالِ پیرِ راه‌دان * پیررا بگزین و عینِ راه دان
پیر تابستان و خلقان تیرْ ماه * خلق مانندِ شب‌اند و پیرْ ماه
کرده‌ام بختِ جوان‌را نامِ پیر * کو زحق پیرست نه از ایّام پیر
او چنین پیریست کش آغاز نیست * با چنین دُرِّ یتیم انباز نیست
خود قوی‌تر می‌شود خَمْرِ کهن * خود شهی‌تر می‌بود زرِّ کهن
پیررا بگزین که بی پیر این سفر * هست بس پُر آفت و خوف و خطر
آن رهی که بارها تو رَفتهٔ * بی قلاوز اندر آن آشفتهٔ
پس رهی‌را که ندیدستی تو هیچ * هین مرو تنها زرَهبَر سر مپیچ
گر نباشد سایهٔ او بر تو گول * پس ترا سرگشته دارد بانگِ غُول
غُولت از ره افگند اندر گزند * از تو داهی‌تر درین رَه بس بُدند
از نُبی بشْنو ضلالِ رهروان * که چه‌شان کرد آن بلیسِ بَدْرَوان
صد هزاران ساله راه از جاده دُور * بُردشان و کردشان اِدبار و عُور

Heading: Bul. بیان for در. C in marg. بیان صفت پیر که پیر کدامست.

(٢٩٣٦) C سرجیل دل.   (٢٩٣٧) A بدست کام. AB Bul. درّهای عقد, and so C in marg. L مهرهای عقل در انعام.   (٢٩٤١) AB Bul. چنان *bis*. B پیرست.

(٢٩٤٣) L شهی‌تر می‌شود. In the second hemistich AB Bul. have خاصه آن خمری که باشد من لدن, and so C in marg.   (٢٩٤٤) C گر for که.

(٢٩٤٦) L بس ترا.   (٢٩٤٧) C از راه, with ره written above.

(٢٩٤٨) Bul. چه سان کرد. In L vv. ٢٩٤٨ and ٢٩٤٩ are transposed, and v. ٢٩٤٨ is followed by v. ٢٩٤٧.

(٢٩٤٩) A Bul. ادبیر. L ادبار عور. In L this verse follows v. ٢٩٤٦.

از یکی رُو ضدّ و یك رو متّحِد ❊ از یکی رو هزل و از یك رویْ جِد
پس قیامت روزِ عَرْضِ اکبرست ❊ عرض او خواهد که با کَرّ و فَرست
هرك چون هندوی بَدْسَوْدابیست ❊ روزِ عرضش نوبتِ رُسواییست
چون ندارد روی همچون آفتاب ❊ او نخواهد جز شبی همچون نقاب
برگِ یك گُل چون ندارد خارِ او ❊ شد بهاران دشمنِ اسرارِ او
وآنك سر تا پا گُلست و سوسنست ❊ پس بهار اورا دو چشمِ روشنست
خارِ بی‌معنی خزان خواهد خزان ❊ تا زند پهلوی خود با گُلستان
تا بپوشد حسنِ آن و ننگِ این ❊ تا نبینی رنگِ آن و رنگِ این
پس خزان اورا بهارست و حیات ❊ یك نماید سنگ و یاقوتِ زکات
باغبان هم داند آنرا در خزان ❊ لیك دیدِ یك به از دیدِ جهان
خود جهان آن یك کس است او ابله‌است ❊ اختران هر یك همه جُزْوِ مَه‌است
پس همی‌گویند هر نقش و نگار ❊ مژده مژده نك همی‌آید بهار
تا بود تابان شکوفه چون زِرِه ❊ کی کند آن میوها پیدا گِرِه
چون شکوفه ریخت میوه سَر کند ❊ چونك تن بشکست جان سر بر زند
میوه معنی و شکوفه صورتش ❊ آن شکوفه مژده میوه نعمتش
چون شکوفه ریخت میوه شد پدید ❊ چونك آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان نشْکست قوّت کی دهد ❊ ناشکسته خُوشَها کی مَی دهد
تا هَلیله نشْکند با اَدْوِیَه ❊ کی شود خود صحّت‌افزا ادویه

(۲۹۱۶) C و دیگر متّحد, corr. in marg. (۲۹۱۷) ABL Bul. زیب و فرست, and so corr. in C. In L the hemistichs are transposed.
(۲۹۲۲) L بر گلستان. (۲۹۲۴) In the second hemistich B has ننگ آن و رنگ این. Bul. رنگ آن و زنگ این. (۲۹۲۵) A نبه for به. (۲۹۲۶) L اختر آن هر یك. L آخر این هر یك. C apparently آن یك کس‌است و او مه‌است. AB Bul. هر ستاره بر فلك جزو مهست, and so C in marg. (۲۹۲۸) A کند.
(۲۹۲۹) C جان سر بر نهد. L جان سر بر کند. (۲۹۳۳) A یا for با. C کی شود کی صحّت‌افزا, corr. above. A in marg. کی فزاید تن‌درستی ادویه.

سر ندارد چون ز ازل بودست پیش ۰ پا ندارد با ابد بودست خویش
بلك چون آبست هر قطره از آن ۰ هم سرست و پا و هم بی هر دوان
حاش لله این حکایت نیست هین ۰ نقدِ حالِ ما و تست این خوش ببین
زآنك صوفی با کر و با فر بود ۰ هرچ آن ماضیست لا یُذکر بود
هم عرب ما هم سبو ما هم مَلِك ۰ جمله ما یُؤفَكُ عَنهُ مَن أُفِك
عقل‌را شو دان و زن‌را حرص و طمع ۰ این دو ظلمانی و منکرِ عقل شمع
بشنو اکنون اصلِ اِنکار از چه خاست ۰ زآنك کُل‌را گونه‌گونه جُزوهاست
جُزوِ کُل نی جُزوها نِسبت بکُل ۰ نی چو بویِ گُل که باشد جُزوِ گُل
لطفِ سبزه جُزوِ لطفِ گُل بود ۰ بانگِ قُمری جُزوِ آن بلبل بود
گر شوم مشغولِ اِشکال و جواب ۰ تشنگانرا کَی توانم داد آب
گر تو اِشکالی بکلّی و حَرَج ۰ صبر کن اَلصَّبرُ مِفتاحُ اَلفَرَج
اِحتِمی کن احتِمی زاندیشها ۰ فکرِ شیر و گور و دلها بیشها
احتمیها بر دواها سَروَرست ۰ زآنك خاریدن فزونیِ گَرست
اِحتِمی اصلِ دوا آمد یقین ۰ احتما کن قوّةِ جانرا ببین
قابلِ این گفتها شو گوش‌وار ۰ تا که از زر سازمت من گوشوار
حلقه در گوشِ مَهِ زرگر شوی ۰ تا بماه و تا ثُریّا بر شوی
اوّلا بشنو که خلقِ مختلف ۰ مختلف جانند از یا تا اَلِف
در حُروفِ مختلف شور و شکیست ۰ گرچه از یك رُو زسر تا پا یکیست

(۲۸۹۸) Bul. om. ز before ازل. (۲۸۹۹) Bul. هر دو آن.
(۲۹۰۱) L با فر و با کر. (۲۹۰۳) AB نفس و طبع. L Bul. نفس و طمع.
(۲۹۰۵) L بی جزوها. (۲۹۰۸) L کالصبر. (۲۹۰۹) B Bul. احتما کن احتما.
(۲۹۱۰) AB Bul. احتماها. L احتمی اصل دواها آمدست. (۲۹۱۱) Suppl. in marg. A. B Bul. احتما اصل. AB Bul. قوّت جانت, and so corr. in C.
(۲۹۱۲) L گفتها شو گوش دار. (۲۹۱۳) L in the first hemistich گوشوار چه که کان زر شوی. (۲۹۱۴) In C چون is written above از. A تا یا از الف. B چون یا تا الف, and so A under the line. (۲۹۱۵) L روی سر تا پا.

در حکایت گفته‌ام احسانِ شاه • در حقِ آن بی‌نوایِ بی‌پناه
هرچ گوید مردِ عاشق بویِ عشق • از دهانش می‌جهد در کویِ عشق
گر بگوید فِقْه فقر آید همه • بویِ فقر آید از آن خوش دَمْدَمه
ور بگوید کفر دارد بویِ دین • ور بشك گوید شکش گردد یقین
کفِّ کژ کز بحرِ صدقی خاسته‌است • اصلِ صاف آن تیره‌را آراسته‌است
آن کفش‌را صافی و محقوق دان • همچو دشنامِ لبِ معشوق دان
گشته آن دشنامِ نامطلوبِ او • خوش زبهرِ عارضِ محبوبِ او
گر بگوید کژ نماید راستی • ای کژی که راست‌را آراستی
از شکر گر شکلِ نانی می‌پزی • طعمِ قند آید نه نان چون می‌مزی
گر بتِ زرّین بیابد مومنی • کَی هلد اورا پیِ سجده‌کُنی
بلك گیرد اندر آتش افگند • صورتِ عاریّتش‌را بشکند
تا نماند بر ذهب شکلِ وثن • زآنك صورت مانعست و راه‌زن
ذاتِ زرّش ذاتِ ربّانیّنست • نقشِ بُت بر نقدِ زر عاریّتست
بهرِ کیکی تو گلیمی‌را مسوز • وز صُداعِ هر مگس مگْذار روز
بت‌پرستی چون بمانی در صُوَر • صورتش بگْذار و در معنی نگر
مردِ حجّی همرهِ حاجی طلب • خواه هندو خواه تُرك و یا عرب
منگر اندر نقش و اندر رنگِ او • بنگر اندر عزم و در آهنگِ او
گر سیاه‌است او هم‌آهنگِ تُوَست • تو سپیدش خوان که هم‌رنگِ تُوَست
این حکایت گفته شد زیر و زبر • همچو کارِ عاشقان بی پا و سر

(۲۸۸۲) ABL Bul. آید از گفت شکش بوی یقین, and so in marg. C.

(۲۸۸۴) L گفت کژ. AB Bul. فرع‌را آراسته‌ست. C in marg. تیره‌را.

(۲۸۸۶) L om. (۲۸۸۷) C apparently می‌بری for می‌مزی.

(۲۸۸۸) ABL Bul. ور بیابد مؤمنی زرّین وثن • کی هلد آن‌را برای هرشمن and so C in marg. (۲۸۹۰) AB Bul. نقش وثن, and so corr. in C.

(۲۸۹۱) BL داد ربّانینست, and so corr. in C. B روی for نقد. (۲۸۹۲) Bul. صدای.

(۲۸۹۷) ABL Bul. فکر عاشقان, and so corr. in marg. C.

کُلِّ عالم‌را سبو دان ای پسر * کو بود از علم و خوبی تا بسر
قطرهٔ از دجلهٔ خوبیِ اوست * کآن نمی‌گنجد زپُرّی زیرِ پوست
گنجِ مخفی بُد زپُرّی چاك کرد * خاك‌را تابان‌تر از افلاك کرد
گنجِ مخفی بُد زپُرّی جوش کرد * خاك‌را سلطانِ اطلس‌پوش کرد
ور بدیدی شاخی از دجلهٔ خدا * آن سبورا او فنا کردی فنا
آنك دیدندش همیشه بی خودند * بی‌خودانه بر سبو سنگی زدند
ای زغیرت بر سبو سنگی زده * وآن سبو زاشکست کاملتر شده
خُم شکسته آب ازو ناریخته * صد دُرُستی زین شکست انگیخته
جزْو جزْوِ خُم برقص است و بحال * عقلِ جزوی‌را نموده این مُحال
نی سبو پیدا درین حالت نه آب * خوش ببین وَٱللّٰهُ أَعْلَمُ بِٱلصَّواب
چون دَرِ معنی زنی بازت کنند * پَرّ فکرت زن که شهبازت کنند
پَرِّ فکرت شد گِل‌آلود و گران * زآنك گِل‌خواری ترا گِل شد چو نان
نان گِلست و گوشت کمتر خور ازین * تا نمانی همچو گِل اندر زمین
چون گرسنه می‌شوی سگ می‌شوی * تُند و بدپیوند و بدرگ می‌شوی
چون شدی تو سیر مُرداری شدی * بی‌خبر بی پا چو دیوارے شدی
پس دمی مردار و دیگر دم سگی * چون کنی در راهِ شیرانْ خوش‌تگی
آلتِ اِشکارِ خود جز سگ مدان * کمترك انداز سگ‌را استخوان
زانك سگ چون سیر شد سرکش شود * کی سوی صید و شکارِ خوش دَوَد
آن عرب‌را بی‌نوایی می‌کشید * تا بدآن درگاه و آن دولت بدید

(۲۸۶۱) L قطرهٔ از آب دجلهٔ خوی اوست. L سوی پوست. (۲۸۶۳) In B vv. ۲۸۶۲ and ۲۸۶۳ are transposed. (۲۸۶۶) Bul. واین سبو. In the second hemistich B has وآن شکست خود درستی آمده. So A in marg. (۲۸۶۷) C زین شکسته انگیخته. (۲۸۶۸) نبوده این. (۲۸۷۱) A زآنك گل‌خواری ترا شد همچو نان.

(۲۸۷۳) A بد دل with رگ written above.

(۲۸۷٤) Bul. شوی as the rhyme-word. A و مرداری. In A حس is written over پا.

(۲۸۷۷) L خوش رود. (۲۸۷۸) ABL Bul. دولت رسید.

فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف ٭ در کم آمد یابی ای یار شگرف
آن سبوی آب دانشهای ماست ٭ وآن خلیفه دجلهٔ علم خداست
ما سبوها پر بدجله می‌بریم ٭ گرنه خر دانیم ما خودرا خریم
باری اعرابی بدآن معذور بود ٭ کو زدجله بی‌خبر بود و زرود
گر زدجله با خبر بودی چو ما ٭ او نبردی آن سبورا جا بجا
بلك از دجله اگر واقف بدی ٭ آن سبورا بر سر سنگی زدی

قبول کردن خلیفه هدیه‌را و عطا فرمودن با کمال بی‌نیازی از آن هدیه و از آن سبو،

چون خلیفه دید و احوالش شنید ٭ آن سبورا پر ززر کرد و مزید
آن عرب‌را داد از فاقه خلاص ٭ داد بخششها و خلعتهای خاص
کین سبو پر زر بدست او دهید ٭ چونك وا گردد سوی دجله‌ش برید
از ره خشك آمدست و از سفر ٭ از ره آبش بود نزدیکتر
چون بکشتی در نشست و دجله دید ٭ سجده می‌کرد از حیا و می‌خمید
کای عجب لطف آن شه وهّاب‌را ٭ وین عجبتر کو ستد آن آب‌را
چون پذیرفت از من آن دریای جود ٭ اینچنین نقد دغل‌را زود زود

(۲۸۴۹) ABL Bul. خودرا ما خریم. (۲۸۵۰) ABL Bul. کو زدجله غافل و بس
کور بود, and so C in marg. (۲۸۵۲) B Bul. از دجله چو واقف آمدی, and so
corrected in C and marg. A.

Heading: C خلعت written above عطا. L خلعت و عطا. A om. و از آن سبو.
(۲۸۵۳) C om. و after دید. (۲۸۵۴) ABL Bul. کرد از فاقه, and so corr. in C.
After this verse Bul. adds:

پس نقیبانرا بفرمود آن قباد ٭ آن جهان بخشش و آن بحر داد

So in marg. BC. (۲۸۵۵) C Bul. دجلش. (۲۸۵۶) A Bul. از ره دجله‌ش بود,
and so in corr. in C. L دجله‌ش رود. B دجله بود. (۲۸۵۸) AB Bul. این شه.
ABL Bul. وآن عجب‌تر. (۲۸۵۹) ABL Bul. آنچنان نقد.

لطفِ آبِ بحر کو چون کوثرست ٭ سنگ‌ریزش جمله دُرّ و گوهرست
هر هنر که اُستا بدآن معروف شد ٭ جانِ شاگردان بدآن موصوف شد
پیشِ استادِ اُصولی هم اُصول ٭ خواند آن شاگردِ چستِ با حصول
پیشِ استادِ فقیه آن فقه‌خوان ٭ فقه خواند نی اُصول اندر بیان
باز استادی که او نحوی بود ٭ جانِ شاگردش ازو نحوی شود
باز استادی که او محوِ رَه‌است ٭ جانِ شاگردش ازو محوِ شَه‌است
زین همه انواعِ دانش روزِ مرگ ٭ دانشِ فقرست سازِ راه و برگ

حکایت ماجرای نحوی و کشتیبان،

آن یکی نحوی بکشتی در نشست ٭ رُو بکشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا ٭ گفت نیمِ عمرِ تو شد در فنا
دل‌شکسته گشت کشتیبان زتاب ٭ لیک آن دَم کرد خامُش از جواب
باد کشتی‌را بگردابی فگند ٭ گفت کشتیبان بدآن نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو ٭ گفت نی ای خوش‌جوابِ خوب‌رو
گفت کُلّی عمرت ای نحوی فناست ٭ زآنک کشتی غرقِ اینِ گردابهاست
محو می‌باید نه نحو اینجا بدان ٭ گر تو محوی بی خطر در آب ران
آبِ دریا مرده‌را بر سر نهد ٭ ور بود زنده زدریا کی رهد
چون بمُردی تو زاوصافِ بشر ٭ بحرِ اسرارت نهد بر فرقِ سر
ای که خلقانرا تو خر میخواندهٔ ٭ این زمان چون خر برین یخ ماندهٔ
گر تو علّامهٔ زمانی در جهان ٭ نك فنای این جهان بین وین زمان
مردِ نحوی‌را از آن در دوختیم ٭ تا شمارا نحوِ محو آموختیم

(۲۸۲۸) B سنگریزه‌ش.   (۲۸۲۹) BL Bul. کاستا. C in marg. شاگردش.
(۲۸۳۳) ABL Bul. پیش استادی.   (۲۸۳۶) L نبی.   (۲۸۳۷) Bul. گشت خاموش.
(۲۸۳۹) Suppl. in marg. A. L گفت نی از من تو سبّاحی مجو.
(۲۸٤٤) A درین یخ. In A گل is written above یخ.

ور تو گویی جزو پیوستهٔ گلست • خار میخور خار پیوستهٔ گلست
جزو یك رو نیست پیوسته بکل • ورنه خود باطل بدی بعث رسل
چون رسولان از پی پیوستن‌اند • پس چه پیوندندشان چون یك تن اند
این سخن پایان ندارد ای غلام • روز بیگه شد حکایت کن تمام

سپردن عرب هدیه‌را یعنی سبورا بغلامان خلیفه،

آن سبوی آب‌را در پیش داشت • تخم خدمت‌را در آن حضرت بکاشت
گفت این هدیه بدآن سلطان برید • سایل شه‌را زحاجت وا خرید
آب شیرین و سبوی سبز و نو • زآب بارانی که جمع آمد بجو
خنده می‌آمد نقیبان‌را از آن • لیك پذرفتند آن‌را همچو جان
زآنك لطف شاه خوب با خبر • کرده بود اندر همه ارکان اثر
خوی شاهان در رعیت جا کند • چرخ اخضر خاك‌را خضرا کند
شه چو حوضی دان و هر سو لولها • وز همه آب روان چون دولها
چونك آب جمله از حوضیست پاك • هر یکی آبی دهد خوش ذوقناك
ور در آن حوض آب شورست و پلید • هر یکی لوله همان آرد پدید
زآنك پیوسته‌ست هر لوله بحوض • خوض کن در معنیٔ این حرف خوض
لطف شاهنشاه جان بی‌وطن • چون اثر کردست اندر کل تن
لطف عقل خوش‌نهاد خوش‌نسب • چون همه تن‌را در آرد در ادب
عشق شنگ بی‌قرار بی‌سکون • چون در آرد کل تن‌را در جنون

(۲۸۱۱) AB Bul. خار مقرون گلست. (۲۸۱۲) ABL Bul. جز زیك رو.
(۲۸۱۴) C پیوندیدشان. C om. تن. (۲۸۱۷) C جمع آید.
(۲۸۲۱) AB Bul.

شه چو حوضی دان حشم چون لولها • آب از لوله روان در کولها

and so C in marg. L in the second hemistich has the same reading as AB Bul.
(۲۸۲۵) L اثرها کرد. B کردست بین در کل تن.
(۲۸۲٦) A و خوش نسب. (۲۸۲۷) Bul. و بی‌سکون.

در بیان آنك عاشق دنیا بر مثال عاشق دیواریست که برو تاب آفتاب زند و جهد و جهاد نکرد تا فهم کند که آن تاب و رونق از دیوار نیست از قرص آفتاب است در آسمان چهارم لاجرم کلّی دل بر دیوار نهاد چون پرتو آفتاب با آفتاب پیوست او محروم ماند ابدًا وَحِیلَ بَیْنَهُمْ وَبَیْنَ مَا یَشْتَهُونَ،

عاشقانِ کُلّ نی عُشّاقِ جُزو ۰ ماند از کُلّ آنك شد مشتاقِ جُزو
چونك جُزوی عاشقِ جُزوی شود ۰ زود معشوقش بکُلِّ خود رود
ریشِ گاوِ بندهٔ غیری شد او ۰ غرق شد کف در ضعیفی در زد او
نیست حاکم تا کند تیمارِ او ۰ کارِ خواجهٔ خود کند یا کارِ او

مَثَل عرب إِذا زَنَیْتَ فَازْنِ بِالْحُرَّةِ وَإِذا سَرَقْتَ فَاسْرِقِ الدُّرَّةَ،

فَازْنِ بِالْحُرَّه پیِ این شد مَثَل ۰ فَاسْرِقِ الدُّرَّه بدین شد منتقَل
بنده سوی خواجه شد او ماند زار ۰ بویِ گُل شد سوی گُل او ماند و خار
او بمانده دُور از مطلوبِ خویش ۰ سَعْیِ ضایع رنج باطل پاے ریش
همچو صیّادی که گیرد سایهٔ ۰ سایه کی گردد ورا سرمایهٔ
سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت ۰ مرغ حیران گشته بر شاخِ درخت
کین مدمّغ بر که میخندد عجب ۰ اینت باطل اینت پوسیده سبب

Heading: Bul. تافت for زند. Bul. om. کلّی.

(۲۸۰۱) L نه این عشّاق. (۲۸۰۳) AL ریش گاوی. ABL Bul. بندهٔ غیر آمد او, and so in marg. C. L has آید for آمد. ABL Bul. غرقه شد.

(۲۸۰۵) A الدرّ. (۲۸۰٦) B بوی گل سوی گل آمد. ABL Bul. om. و. A خوار.

(۲۸۰۷) L سعی باطل رنج ضایع. (۲۸۰۸) C همسایهٔ for سرمایهٔ.

(۲۸۱۰) AC بر کی. BL پوشیده.

همچو اعرابی که آب از چَه کشید • آبِ حیوان از رخِ یوسف چشید
رفت موسی کآتش آرد او بدست • آتشی دید او که از آتش برَست
جَست عیسی تا رهد از دشمنان • بردش آن جَستن بچارم آسمان
دامِ آدم خوشهٔ گندم شده • تا وجودش خوشهٔ مردم شده
باز آید سوی دام از بهرِ خَور • ساعدِ شه یابد و اقبال و فَر
طفل شد مکتب پیِ کسبِ هنر • بر امیدِ مرغِ با لطفِ پدر
پس زمکتب آن یکی صَدری شده • ماهگانه داده و بَدره شده
آمده عبّاس حرب از بهرِ کین • بهرِ قمعِ احمد و اِستیزِ دین
گشته دین‌را تا قیامت پشت و رُو • در خلافت او و فرزندانِ او
من برین دَر طالبِ چیز آمدم • صدر گشتم چون بدهلیز آمدم
آب آوردم بتحفه بهرِ نان • بویِ نانم برد تا صدرِ جنان
نان برون راند آدمی‌را از بهشت • نان مرا اندر بهشتی در سرشت
رَستم از آب و زِنان همچون مَلَك • بی غرض گردم برین دَر چون فلك
بی غرض نبود بگَردِش در جهان • غیرِ جسم و غیرِ جانِ عاشقان

(۲۷۸۷) In the second hemistich C repeats the second hemistich of v. ۲۷۸۶, corr. in marg. In L this and the following verse are transposed.

(۲۷۹۲) A کسب و هنر. B یا لطف.

(۲۷۹۴) L ماهیانه, corr. in marg.

(۲۷۹۵) After this verse L adds:

آمده عمّر بقصد مصطفا • تیغ در کف بسته او میثاقها
گشته اندر شرع امیر المومنین • پیشوا و مقتدای اهل دین
آن علف‌کش سوی ویرانها شده • بیخبر بر گنج ناگه ره زده
تشنه آمد سوی جوی آب در • دید اندر جوی خود عکس قمر

(۲۷۹۶) Bul. من درین در.

(۲۷۹۷) AL تا صدر جهان.

(۲۷۹۹) CL بی عرض. L Bul. درین در.

(۲۸۰۰) L بی عرض.

نقشهایی کاندرین گرمابهاست • از برون جامه‌کن چون جامهاست
تا برونی جامها بینی و بس • جامه بیرون کن درآ ای هم‌نفس
زآنک با جامه درون سو راه نیست • تن زجان جامه زتن آگاه نیست

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ اورا،

آن عرابی از بیابان بعید • بر در دار الخلافه چون رسید
پس نقیبان پیش اعرابی شدند • بس گلاب لطف بر جیبش زدند
حاجت او فهمشان شد بی مقال • کار ایشان بُد عطا پیش از سؤال
پس بدو گفتند یا وَجْهَ العرب • از کجایی چونی از راه و تَعَب
گفت وَجْهم گر مرا وَجْهی دهید • بی وُجُوهم چون پس پُشتم نهید
ای که در رُوتان نشان مِهتری • فَرّتان خوشتر ززرّ جعفری
ای که یك دیدارتان دیدارها • ای نثار دیدتان دینارها
ای همه یَنْظُر بِنُورِ اللّه شده • از بر حق بهر بخشش آمده
تا زنید آن کیمیاهای نظر • بر سر مِسهای اَشخاص بشر
من غریبم از بیابان آمدم • بر امید لطف سلطان آمدم
بوی لطف او بیابانها گرفت • ذرّهای ریگ هم جانها گرفت
تا بدینجا بهر دینار آمدم • چون رسیدم مست دیدار آمدم
بهر نان شخصی سوی نانوا دوید • داد جان چون حسن نانبارا بدید
بهر فُرجه شد یکی تا گلستان • فرجهٔ او شد جمال باغبان

(۲۷۷۰) L کاندرین حمّامهاست.   (۲۷۷۱) AC تا برون جامها.
(۲۷۷٤) B پیش او باز آمدند, and so C in marg. L بر رویش زدند.
(۲۷۷٦) L رنج و تعب.   (۲۷۷۹) AB نثار دیدتان. Bul. دیدهٔتان.
(۲۷۸۰) AB بهر بخشش از بر شه آمده, and so C in marg. Bul. بهر بخشش در بر شه.
(۲۷۸۱) A نظر for بشر.   (۲۷۸٥) ABL Bul. سوی نانبا.

فقرِ لقمه دارد او نی فقرِ حق • پیشِ نقشِ مردهٔ کم نه طبـ
ماهئ خاکی بود درویشِ نان • شکلِ ماهی لیك از دریا رَمـ
مرغِ خانه‌ست او نه سیمرغِ هوا • لوت نوشد او ننوشد از خـ
عاشقِ حقّست او بهرِ نوال • نیست جانش عاشقِ حُسن و جما
گر توهّم میکند او عشقِ ذات • ذات نبود وهمِ اَسما و صفـ
وهم زاییده زاوصاف و حدست • حق نزاییدست او لَمْ یُولَدا
عاشقِ تصویر و وهمِ خویشتن • کی بود از عاشقانِ ذو اَلْمِنَن
عاشقِ آن وهم اگر صادق بود • آن مجازش تا حقیقت میکشـ
شرح میخواهد بیانِ این سخن • لیك میترسم زافهامِ کهن
فهمهای کهنهٔ کوته‌نظر • صد خیالِ بَد در آرد در فِکَـ
بر سماعِ راست هر کس چیر نیست • لقمهٔ هر مرغکی انجیر نیـ
خاصه مرغی مردهٔ پوسیدهٔ • پُر خیالی اعمیی بی‌دیـ
نقشِ ماهی‌را چه دریا و چه خاك • رنگِ هندورا چه صابون و چه ز
نقش اگر غمگین نگاری بر وَرَق • او ندارد از غم و شادی سبـ
صورتش غمگین و او فارغ از آن • صورتش خندان و او زآن بی‌نشا
وین غم و شادی که اندر دل خَطیست • پیشِ آن شادی و غم جز نقش نیـ
صورتِ خندانِ نقش از بهرِ تُست • تا از آن صورت شود معنی دُرُسـ

(۲۷۵۸) AB Bul. in the first hemistich وهم مخلوقست مولود آمدست, and so in marg. C.

(۲۷۵۹) AB Bul. om. و.

(۲۷۶۰) AB Bul. آن مجاز او حقیقت‌کش شود, and so in marg. C. L با حقیقت.

(۲۷۶٤) Bul. مرده و پوسیدهٔ. A پر خیال. C نادیدهٔ, corr. in marg.

(۲۸۶۶) Suppl. in marg. C. L در ورق.

(۲۷۶۷) C نقش اگر غمگین, corr. above. L غمگین for خندان, corr. in marg.

(۲۷۶۸) B اندر دل خفیست. After this verse Bul. has:

صورت غمگین نقش از بهر ماست • تا که مارا یاد آید راه راست

in marg. C with خندان for غمگین and توست for ماست.

(۲۷۶۹) G صورت غمگین نقش. In C تست has been altered to ماست. L شوی معنی.

در بیان آنك چنانك گدا عاشق کرمست و عاشق کریم کرم کریم هم عاشق گداست اگر گدارا صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم‌را صبر بیش بود گدا بر در او آید اما صبر گدا کمال گداست و صبر کریم نقصان اوست،

بانگ می‌آمد که ای طالب بیا • جود محتاجِ گدایان چون گدا
جود می‌جوید گدایان و ضِعاف • همچو خوبان کآینه جویند صاف
رویِ خوبان زآینه زیبا شود • رویِ احسان از گدا پیدا شود
پس ازین فرمود حق در وَالضُّحَی • بانگ کم زن ای محمّد بر گدا
چون گدا آیینهٔ جودست هان • دَم بود بر رویِ آیینه زیان
آن یکی جودش گدا آرد پدید • وآن دگر بخشد گدایانرا مزید
پس گدایان آینهٔ جودِ حق‌اند • وآنک با حقّند جودِ مُطلق‌اند
وآنك جز این دوست او خود مرده‌ایست • او برین دَر نیست نقشِ پرده‌ایست

فرق میان آنك درویشست بخدا و تشنهٔ خدا و میان آنك درویشست از خدا و تشنهٔ غیر است،

نقشِ درویشست او نی اهلِ نان • نقشِ سگ‌را تو مینداز استخوان

Heading: A om. و عاشق کریم.
(۲۷٤٤) C می‌آید. B کای طالب. (۲۷٤٥) L om. و.
(۲۷٥٠) L وآنك جز این دو بود خود مرده‌است. L پرده‌است.
(۲۷٥١) After this verse Bul. adds:
آنکه درویش خدا شد بی ریا • بود دلبند رضاے کبریا
Heading: Bul. غیر اوست.
(۲۷٥۲) L و نی او اهل جان. After this verse L adds:
لیك درویشی که بستهٔ غیر شد • او حقیر و ابله و بی خیر شد

زآنك ایشان زآبهای تلخ و شور ٭ دایما پُر علّت‌اند و نیم
مرغ کآبِ شور باشد مَسْکَنش ٭ او چه داند جایِ آبِ روش
ای که اندر چشمهٔ شورست جات ٭ تو چه دانی شَطّ و جیحون و فُر
ای تو نارَسته ازین فانی رباط ٭ تو چه دانی مَحْو و سُکر و انبس
ور بدانی نَقْلت از آب و جَدست ٭ پیشِ تو این نامها چون اَبْجَد
ابجد و هوّز چه فاش است و پدید ٭ بر همه طفلان و معنی بس بعی
پس سبو بر داشت آن مردِ عرب ٭ در سفر شد می‌کشید این روز و ش
بر سبو لرزان بُد از آفاتِ دهر ٭ هم کشیدش از بیابان تا ب
زن مصلّا باز کرده از نیاز ٭ رَبِّ سَلِّمْ وِرْد کرده در نم
که نگهدار آبِ مارا از خسان ٭ یا ربّ آن گوهر بدآن دریا رس
گرچه شویم آگهٔست و پُر فَنست ٭ لیك گوهررا هزاران دشمن
خود چه باشد گوهر آبِ کَوْثَرست ٭ قطرهٔ زینست کاصْلِ گوهرس
از دعاهای زن و زاریِّ او ٭ وز غمِ مرد و گرانباریِّ
سالِم از دزدان و از آسیبِ سنگ ٭ برد تا دار الخلافه بی درن
دید درگاهی پُر از اِنعامها ٭ اهلِ حاجت گُسترید دام
دمبدم هر سوی صاحب‌حاجتی ٭ یافته زآن دَر عطا و خل
بهرِ گبر و مومن و زیبا و زشت ٭ همچو خورشید و مطر بل چون بهش
دید قومی در نظر آراسته ٭ قومِ دیگر منتظر بر خاست
خاصّ و عامّه از سُلیمان تا بمور ٭ زنده گشته چون جهان از نفخِ ص
اهلِ صورت در جواهر بافته ٭ اهلِ معنی بحرِ معنی یاف
آنك بی همّت چه با همّت شده ٭ وآنك با همّت چه با نعمت ش

(۲۷۳۳) A تلخ شور.   (۲۷۳۸) A بر همه خلقان, with طفلان written above.
(۲۷۳۹) ABL Bul. می‌کشیدش.   (۲۷۴۳) Bul. هم نگه دار. L یا رب این دُررا.
(۲۷۴۹) Bul. نی for بل.   (۲۷۵۱) C عام و خاص.
(۲۷۵۲) L دُرّ و جوهر یافته. A بهر for بحر.

چیست آن کوزه تنِ محصورِ ما ٭ اندرو آبِ حواسِ شورِ ما
ای خداوند این خُم و کوزهٔ مرا ٭ در پذیر از فضلِ اَللّٰهُ اشْتَرَی
کوزهٔ با پنج لولهٔ پنج حس ٭ پاك دار این آب‌را از هر نجس
تا شود زین کوزه مَنْفَذ سوی بحر ٭ تا بگیرد کوزهٔ من خوی بحر
تا چو هدیه پیشِ سلطانش بَری ٭ پاك بیند باشدش شه مُشْتَری
بی‌نهایت گردد آبش بعد از آن ٭ پُر شود از کوزهٔ من صد جهان
لولها بر بند و پُر دارش زخُم ٭ گفت غُضُّوا عَنْ هَوًا اَبْصارَكُم
ریشِ او پُر باد کین هدیه کِراست ٭ لایقِ چون او شهی اینست راست
زن نمی‌دانست کآنجا بر گذر ٭ جویِ جَیْحونست شیرین چون شکر
در میانِ شهر چون دریا روان ٭ پُر زکشتیها و شَسْتِ ماهیان
رَوْ بر سلطان و کار و بار بین ٭ حِسِّ تَجْرِی تَحْتَهَا الْاَنْهار بین
این چنین حسها و اِدراکاتِ ما ٭ قطرهٔ باشد در آن انهارها

در نمد در دوختن زن عرب سبوی آب باران‌را و مُهر نهادن بر وی از غایت اعتقاد عرب،

مرد گفت آری سبورا سر ببند ٭ هین که این هدیه‌ست مارا سودمند
در نمد در دوز تو این کوزه‌را ٭ تا گشاید شه بهدیه روزه‌را
کین چنین اندر همه آفاق نیست ٭ هیچ آبی این چنین راواق نیست

(۲۷۱۰) C آب‌را کوز هر نجس, with از written below کوز. (۲۷۱٤) L عن هوی.

(۲۷۱٦) L در گذر. C جسر جیحونست. AB Bul. هست جاری دجلهٔ همچون شکر, and so in marg. C. (۲۷۱۷) A شصت.

(۲۷۱۹) AL Bul. در آن بحر صفا. B در آن نهر صفا, and so C in marg.

Heading: ABL Bul. om. در after نمد. The words از غایت اعتقاد عرب are erased in C and omitted in Bul.

(۲۷۲۲) ABL Bul. in the second hemistich جز رحیق و مایهٔ اذواق, and so C in marg.

گفت آوه بی بهانه چون روم • ور بمانم از عیادت چون شوم
لَیْتَنِی کُنْتُ طَبِیبًا حاذِقًا • کُنْتُ أَمْشِی نَحْوَ لَیْلَی سابِقًا
قُلْ تَعالَوْا گفت حق مارا بدآن • تا بود شرم‌اشکنی مارا نشان
شب‌پرانرا گر نظر وآلت بُدی • روزشان جَوْلان و خوش حالت بُدی
گفت چون شاهِ کرم مَیْدان رود • عینِ هر بی‌آلتی آلت شود
زآنك آلت دَعْوِیَست و هستی‌است • کار در بی‌آلتی و پستی‌است
گفت کَی بی آلتی سودا کنم • تا نه من بی‌آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مُفْلِسی • تا مرا رحمی کند در مُفْلِسی
تو گواهی غیرِ گفت و گو و رنگ • وا نما تا رحم آرد شاهِ شنگ
کین گواهی که زگفت و رنگ بُد • نزدِ آن قاضی اَلْقُضاه آن جَرْح شد
صدق میخواهد گواهِ حالِ او • تا بتابد نورِ او بی قالِ او

هدیه بردن عرب سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد بامیر المؤمنین بر پنداشت که آنجا هم قحط آبست،

گفت زن صدق آن بود کز بودِ خویش • پاك بر خیزند از مجهودِ خویش
آبِ بارانست مارا در سبو • مِلْکت و سرمایه و اسبابِ تو
این سبوی آب‌را بر دار و رَو • هدیه ساز و پیشِ شاهنشاه شَو
گوکه مارا غیرِ این اسباب نیست • در مفازه هیچ به زین آب نیست
گر خزینه‌ش پُر زَرست و گوهرست • این چنین آبش نیاید نادِرست

(۲۶۹۴) A om. (۲۶۹۵) A om. (۲۶۹۹) AL رحمی کند شاهِ غنی. B رحمی کند با مونسی. Bul. تا شهی رحمم کند با مونسی. (۲۷۰۱) L کین گواهان کش. Bul. زگفت و رنگ بد. القضاة. (۲۷۰۲) L میخواهی.

Heading: Bul. با خلیفه for بامیر المؤمنین. A om. که آنجا الخ.

(۲۷۰۳) AB Bul. بر خیزی تو, and so corr. in C. In L this and the following verse are transposed. (۲۷۰۷) C Bul. خزینش. L خزینه پر ززر. B Bul. پر متاع فاخرست, and so A in marg. and C in marg. ABL Bul. نباشد for نیاید.

صد پدر صد مادر اندر حلمِ ما • هر نفس زاید در افتد در فنا
حلمِ ایشان کفِّ بحرِ حلمِ ماست • کف رود آید ولی دریا بجاست
خود چه گویم پیشِ آن دُرّ این صدف • نیست الّا کفِّ کفِّ کفِّ کف
حقِّ آن کف حقِّ آن دریای صاف • که امتحانی نیست این گفت و نه لاف
از سرِ مِهر و صفا است و خُضوع • حقِّ آنکس که بدو دارم رُجوع
گر بپیشت امتحانست این هوس • امتحان‌را امتحان کن یکنفس
سِر مپوشان تا پدید آید سِرم • امر کن تو هرچ بر وی قادرم
دل مپوشان تا پدید آید دلم • تا قبول آرم هر آنچ قابلم
چون کنم در دستِ من چه چاره‌است • در نگر تا جانِ من چه کاره‌است

تعیین کردن زن طریق طلب روزی کدخدای خودرا و قبول کردن او،

گفت زن یك آفتابی تافتست • عالمی زو روشنایی یافتست
نایبِ رحمان خلیفهٔ کردگار • شهرِ بغدادست از وی چون بهار
گر بپیوندی بدآن شه شه شوی • سوی هر اِدبیر تا کی می‌روی
همنشینیِ مُقبِلان چون کیمیاست • چون نظرشان کیمیایی خود کجاست
چشمِ احمد بر ابو بکری زده • او زیك تصدیق صدّیقی شده
گفت من شه‌را پذیرا چون شوم • بی بهانه سوی او من چون روم
نسبتی باید مرا یا حیلتی • هیچ پیشه راست شد بی آلتی
همچو آن مجنون که بشنید از یکی • که مرض آمد بلیلی اندکی

(٢٦٧٨) ABL Bul. کامتحانی. (٢٦٧٩) C مهر صفا L دادم رجوع.

Heading: Bul. om. طریق.

(٢٦٨٦) C سوی هر در, perhaps originally هر درویش. BL Bul. ادبار, and so corr. in C. (٢٦٨٨) ABL Bul. صدّیق آمد, and so in marg. C.

(٢٦٩١) ABL همچو مجنونی.

در دلِ مومن بگنجم ای عجب • گر مرا جویی در آن دلها طلب
گفت اُدْخُلْ فی عِبادی تَلْتَقی • جَنَّةً مِنْ رُؤْیتی یا مُتَّقی
عرش با آن نورِ با پهنای خویش • چون بدید آنرا برفت از جایِ خویش
خود بزرگیِّ عرش باشد بس مدید • لیك صورت کیست چون معنی رسید
پس مَلَك میگفت مارا پیش ازین • اُلفتی میبود بر گردِ زمین
تخمِ خدمت بر زمین میکاشتیم • آن تعلّق ما عجب میداشتیم
کین تعلّق چیست با آن خاکیان • چون سرشتِ ما بُدست از آسمان
اِلفِ ما انوار با ظلمات چیست • چون تواند نور با ظلمات زیست
آدما آن اِلف از بوی تو بود • زآنك جسمترا زمین بُد تار و پود
جسمِ خاکترا ازینجا بافتند • نورِ پاکترا درینجا یافتند
این که جانِ ما زرُوحت یافتست • پیش پیش از خاك آن میتافتست
در زمین بودیم و غافل از زمین • غافل از گنجی که در وی بُد دفین
چون سفر فرمود مارا زآن مُقام • تلخ شد مارا از آن تحویل کام
تا که حُجّتها همیگفتیم ما • که بجایِ ما کی آید ای خدا
نورِ این تسبیح و این تهلیلرا • میفروشی بهرِ قال و قیلرا
حکمِ حق گسترد بهرِ ما بساط • که بگویید از طریقِ انبساط
هرچه آید بر زبانتان بی حذر • همچو طفلانِ یگانه با پدر
زآنك این دَمها چه گر نالایقاست • رحمتِ من بر غضب هم سابقاست
از پیِ اظهارِ این سَبْق ای مَلَك • در تو بنْهم داعیهٔ اِشکال و شك
تا بگویی و نگیرم بر تو من • مُنْکِرِ حِلْمم نیارد دم زدن

(۲٦۵۵) Bul. این عجب.   (۲٦۵۷) L بدید اورا.   (۲٦۵۸) Bul. بدید for مدید.
(۲٦۵۹) ABL Bul. هر ملك, and so corr. in C. ABL Bul. بر روی زمین, and so corr. in C.   (۲٦٦۰) ABL Bul. در زمین.   (۲٦٦۱) ABL Bul. با این.
(۲٦٦۳) A جسمشرا. Bul. بود for بُد.   (۲٦٦٤) AL یافتند *bis*. L in the second hemistich در انجا.   (۲٦٦٦) Bul. om. و. L غافل در زمین.
(۲٦٦۸) BL Bul. که آید.   (۲٦۷۰) A گسترده.   (۲٦۷۲) B اگر for چه گر.

وآنك آن معنی درین صورت بدید • صورت از معنی قریبست و بعید
در دلالت همچو آب اند و درخت • چون بماهیّت روی دُورند سخت
ترکِ ماهیّات و خاصیّات گو • شرح کن احوالِ آن دو ماه‌رو

دل نهادن عرب بر التماس دلبر خویش و سوگند خوردن که درین تسلیم مرا حیلتی و امتحانی نیست،

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف • حکم داری تیغ بر کش از غلاف
هرچ گویی من ترا فرمان بَرَم • در بد و نیك آمدِ آن ننگرم
در وجودِ تو شوم من منعدم • چون مُحِبّم حُبُّ يُعْمِی وَيُصِم
گفت زن آیا عجب یارِ منی • یا بحیلت کشفِ سِرّم میکنی
گفت واللّه عالِمِ ٱلسِّرِّ ٱلْخَفِی • کآفرید از خاك آدم را صفی
در سه گز قالب که دادش وا نمود • هرچ در الواح و در ارواح بود
تا ابد هرچ بود او پیش پیش • دَرْس کرد از عَلَّمَ ٱلْأَسْمَاء خویش
تا مَلَك بی‌خود شد از تدریسِ او • قُدْسِ دیگر یافت از تقدیسِ او
آن گشادیشان کز آدم رُو نمود • در گشادِ آسمانهاشان نبود
در فراخیّ عرصهٔ آن پاك جان • تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان
گفت پیغمبر که حق فرموده‌است • من نگُنجم در خُمِ بالا و پست
در زمین و آسمان و عرش نیز • من نگنجم این یقین دان ای عزیز

(٢٦٤٠) AB Bul. گرچه شد for وآنك آن. L وآنك این.

Heading: Bul. مرد عرب. In C مرد is suppl. above. Bul. زن for دلبر.

(٢٦٤٤) Bul. وی for آن. (٢٦٤٦) AB Bul. in the first hemistich: گفت زن آهنگ برّم می‌کنی, and so C in marg. (٢٦٤٨) A om. و.

(٢٦٥١) Bul. گشاد ایشان. (٢٦٥٢) L در فضای عرصهٔ.

(٢٦٥٣) ABCL پیغامبر. AB Bul. نگنجم هیچ در بالا, and so corr. in C. In B در خم is written above the line.

گرچه سِرِّ قصّه این دانه‌ست و دام • صورتِ قصّه شنو اکنون تم
گر بیانِ معنوی کافی شدی • خلقِ عالم باطل و عاطل بُد
گر محبّت فکرت و معنیستی • صورتِ روزه و نمازت نیستی
هدیهای دوستان با همدگر • نیست اندر دوستی اِلّا صُ
تا گواهی داده باشد هدیها • بر محبّتهای مُضْمَر در
زآنك اِحسانهای ظاهر شاهدند • بر محبّتهای سِرِّ ای ارجمن
شاهدت گه راست باشد گه دروغ • مست گاهی از مَی و گاهی زدُ
دوغ خورده مستیٔ پیدا کند • های و هو و سَرگرانیها کن
آن مُرایی در صیام و در صَلاست • تا گمان آید که او مستِ وَلا
حاصل افعالِ بِرونی دیگرست • تا نشان باشد بر آنچِ مُضْمَر
یا رَب آن تمییز ده مارا بخواست • تا شناسیم آن نشانِ کژ زِرا
حِسّ‌را تمییز دانی چون شود • آنك حس یَنْظُر بِنُورِ اَللّه
ور اثر نْبود سبب هم مُظْهِرست • همچو خویشی کز محبّت مُخْبِرس
چونك نور الله در آید در مشام • مر اثررا یا سبب نْبوی غ
تا محبّت در درون شعله زند • زَفْت گردد وز اثر فارغ کن
حاجتش نْبود پیِ اَعْلامِ مِهر • چون محبّت نورِ خود زد بر سپه
هست تفصیلات تا گردد تمام • این سخن لیکن بجو تو وَالسّ

(۲٦۳۳) C Bul. دانست. (۲٦۳٤) ABL Bul. عاطل و باطل.
(۲٦۳٥) C om. و before نمازت. L صوم نمازت. (۲٦۳۷) C بر عنا.
(۲٦۳۸) CL سرّ ارجمند. (۲٦۳۹) Bul. گوید for باشد. (۲٦٤۰) AB های هوی.
Bul. های و هوی سرگرانیها. (۲٦٤۲) L حاصل فعل.
(۲٦٤۳) AB Bul. این تمیز. A کژ و راست, C کژ راست. (۲٦٤٦) A

نبود آنك نور حقّش شد امام • مر اثررا یا سببهارا غلام

l so Bul. and C in marg. L نبود غلام. In B v. ۲٦٤٦, as it stands in the
:t, is followed by the verse found in A Bul.
(۲٦٤۷) B om. C یا محبّت.
(۲٦٤۹) ‌ تفضیلات.

رَبِّ هَبْ لِی از سُلَیمان آمدست • که مده غیر مرا این مُلك و دست
تو مکن با غیرِ من این لطف و جود • این حسدرا مانَد امّا آن نبود
نکتهٔ لا یَنْبَغِی میخوان بجان • سِرِّ مِنْ بَعْدِی زبُخْلِ او مدان
بلك اندر مُلك دید او صد خطر • مو بمو ملكِ جهان بُد بیمِ سَر
بیمِ سَر با بیمِ سِر با بیمِ دین • امتحانی نیست مارا مثلِ این
پس سلیمان‌همّتی باید که او • بگْذرد زین صد هزاران رنگ و بو
با چنان قوّت که اورا بود هم • موجِ آن مُلکش فرو می‌بست دَم
چون برو بنْشست زین اندوه گَرْد • بر همه شاهانِ عالَم رحم کرد
پس شفاعت کرد و گفت این مُلك‌را • با کمالی ده که دادی مر مرا
هرکرا بدْهی و بکْنی آن کرم • او سُلیمانست و آنکس هم منم
او نباشد بَعْدِی او باشد مَعِی • خود مَعِی چه بْوَد منم بی مُدَّعی
شرحِ این فرضست گفتن لیك من • باز می‌گردم بقصّهٔ مرد و زن

مَخلص ماجرای عرب و جفت او

ماجرای مرد و زن‌را مَخْلَصی • باز می‌جوید درونِ مُخْلِصی
ماجرای مرد و زن افتاد نَقْل • آن مثالِ نفسِ خود می‌دان و عقل
این زن و مردی که نَفْسست و خِرَد • نیك بایستست بهرِ نیك و بد
وین دو بایسته درین خاکی سرا • روز و شب در جنگ و اندر ماجرا
زن همی‌خواهد حویجِ خانقاه • یعنی آبِ رُو و نان و خوان و جاه
نفس همچون زن پیِ چاره‌گری • گاه خاکی گاه جوید سَروَری
عقل خود زین فکرها آگاه نیست • در دماغش جز غمِ اللّه نیست

(۲۶۰٤) A مال و دست. (۲۶۰٥) A این نبود (۲۶۰۷) AC نیم سر.
(۲۶۱۲) AB Bul. شد شفیع و گفت این ملك و لوا, and so in marg. C.
(۲۶۱۴) L بخشی آن کرم. L om. و before آنکس. (۲۶۱۹) L وین دو بایسته-
(۲۶۲۰) Bul. حوایج, ABL خانگاه. (۲۶۲۱) C زن که پی.

آبِ حیوان خوان مخوان این‌را سخن • روحِ نو بین در تنِ حرفِ کهن
نکتهٔ دیگر تو بشنو ای رفیق • همچو جان او سخت پیدا و دقیق
در مقامی هست هم این زهر و مار • از تصاریفِ خدایی خوش‌گوار
در مقامی زهر و در جایی دوا • در مقامی کفر و در جایی روا
گرچه آنجا او گزندِ جان بود • چون بدینجا در رسد درمان شود
آب در غوره تُرُش باشد ولیك • چون بانگوری رسد شیرین و نیك
باز در خُمّ او شود تلخ و حرام • در مقامِ سِرکگی نِعْمَ ٱلإدام

در معنیٔ آنك آنچ ولی کند مریدرا نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب‌را زیان ندارد امّا بیماررا زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده‌را زیان ندارد امّا غوره‌را زیان دارد که در راهست که لِيَغْفِرَ لَكَ ٱللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ نشده‌است،

گر ولی زهری خورد نوشی شود • ور خورد طالب سِیَه‌هوشی شود

(٢٥٩٨) A زهر. L هست این چون زهر. Bul. این هم. Bul. زهر مار.

(٢٥٩٩) After this verse L adds:

در مقامی خار و در جائی چو گل • در مقامی سرکه در جائی چو مل
در مقامی خوف و در جائی رجا • در مقامی بخل و در جائی سخا
در مقامی فقر و در جائی غنا • در مقامی قهر و در جائی رضا
در مقامی جور و در جائی وفا • در مقامی منع و در جائی عطا
در مقامی درد و در جائی صفا • در مقامی خاك و جائی کیمیا
در مقامی عیب و در جائی هنر • در مقامی سنگ و در جائی گهر
در مقامی حنظل و جائی شکر • در مقامی خشکی و جائی مطر
در مقامی ظلم و جائی محض عدل • در مقامی جهل و جائی عین عقل

(٢٦٠٠) ABL Bul. درمان بود.   Heading: C om. آنك. A Bul. ولی کامل. Bul. مریدانرا. ABL Bul. om. رسیده. ABL om. نشده‌است.

نیم دیگر تلخ همچون زهرِ مار • طعم تلخ و رنگ مُظْلِم قیرْوار
هر دو برهم می‌زنند از تخت و اوج • بر مثالِ آبِ دریا موج موج
صورتِ برهم زدن از جسمِ تنگ • اختلاطِ جانها در صلح و جنگ
موجهای صلح برهم می‌زنند • کینها از سینها بر می‌کَنَند
موجهای جنگ بر شکلِ دگر • مِهرهارا می‌کُند زیر و زبر
مِهر تلخانرا بشیرین می‌کَشَد • زآنك اصلِ مِهرها باشد رَشَد
قهر شیرین‌را بتلخی می‌بَرَد • تلخ با شیرین کجا اندر خورَد
تلخ و شیرین زین نظر نآید پدید • از دریچهٔ عاقبت دانند دید
چشمِ آخِربین تواند دید راست • چشمِ آخُربین غرورست و خطاست
ای بسا شیرین که چون شکّر بود • لیك زهر اندر شکر مُضمَر بود
آنك زیرکتر ببو بشْناسدش • وآن دگر چون بر لب و دندان زدش
پس لبش رَدّش کند پیش از گُلو • گرچه نعره می‌زند شیطان کُلُوا
وآن دگررا در گلو پیدا کند • وآن دگررا در بدَن رُسوا کند
وآن دگررا در حدَث سوزش دهد • خرجِ آن در دخل آموزش دهد
وآن دگررا بعدِ ایّام و شُهور • وآن دگررا بعدِ مرگ از قعرِ گور
ور دهندش مُهلت اندر قعرِ گور • لا بُد آن پیدا شود یَوْمَ ٱلنُّشُور
هر نبات و شکّری‌را در جهان • مهلتی پیداست از دَوْرِ زمان
سالها باید که اندر آفتاب • لعل یابد رنگ و رَخشانی و تاب
باز تَرّه در دو ماه اندر رسد • باز تا سالی گُلِ احمر رسد
بهرِ این فرمود حق عَزَّ وَجَل • سُورةُ ٱلأَنْعام در ذکرِ أَجَل
این شنیدی مو بمویت گوش باد • آبِ حیوانست خوردی نوش باد

(۲۵۷۵) A زهر و مار.   (۲۵۷۶) A می‌زند. Bul. ارتخت.   (۲۵۷۷) L از چشم تنگ.
(۲۵۷۹) Bul. در شکل.   (۲۵۸۶) ACL شیطان کلو.   (۲۵۸۸) C ار دخل. In the second hemistich BL Bul. have ذوق آن زخم جگردوزش دهد, and so A in marg.
(۲۵۸۹) L مرگ و نفخ صور.
(۲۵۹۳) B دو مه.   (۲۵۹٤) L سورهٔ انعام.

راست خوان کژخوانیٔ مارا مبین • کَیْفَ آسَی قُلْ لِقَوْمٍ ظالِمِین
باز اندر چشم و دل او گریه یافت • رحمتی بی‌علّتی در وی بتافت
قطره می‌بارید و حیران گشته بود • قطرهٔ بی‌علّت از دریای جود
عقل او می‌گفت کین گریه زچیست • بر چنان افسوسیان شاید گریست
بر چه می‌گریی بگو بر فعلشان • بر سپاهِ کینهٔ بَدْنَعلشان
بر دلِ تاریکِ پُر زنگارشان • بر زبانِ زهرِ همچون مارشان
بر دَم و دندانِ سگسارانه‌شان • بر دهان و چشمِ کژدُم‌خانه‌شان
بر ستیز و تَسْخَر و افسوسشان • شُکر کن چون کرد حق محبوسشان
دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ • مِهْرشان کژ صُلحشان کژ خشم کژ
از پیِ تقلید وز رایاتِ نَقْل • پا نهاده بر جمالِ پیرِ عقل
پیرخَر نی جمله گشته پیرِ خَر • از ریاء چشم و گوشِ همدگر
از بهشت آورد یزدان بندگان • تا نمایدشان سَقَر پروردگان

در معنیٔ آن که مَرَجَ ٱلْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَانِ،

اهلِ نار و خُلدرا بین همدُکان • در میانشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان
اهلِ نار و اهلِ نور آمیخته • در میانشان کوهِ قاف انگیخته
همچو درکان خاك و زر کرد اختلاط • در میانشان صد بیابان و رباط
همچنانكِ عِقْد دَر دُرّ و شَبَه • مختلط چون میهمانِ یکشبه
بحررا نیمیش شیرین چون شکر • طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

(۲۵۵۸) ABL Bul. کژ مخوان ای راست‌خواننده, and so C in marg. L متین. ABL Bul. کیف آسی خلف قوم, and so C in marg. (۲۵۵۹) CL جسم و دل.

(۲۵۶۲) A بر سپاه کینه‌توز بدنشان.

(۲۵۶۷) C apparently وز رایات و نقل. A تقلید و معقولات نقل, and so corr. in C. Bul. بر سر این پیر عقل. AL بر جمال این پیر عقل.

(۲۵۶۸) C پیر رخ نی. L پیر خر به. L گشته پیره‌خر. L از زبان و چشم.

Heading: AB om. لا یبغیان.

چون همه در نااُمیدی رَد شدند • همچو مرغان در دو زانو آمدند
در نُبی آورْد جبریلِ امین • شرحِ این زانو زدن‌را جاثِمین
زانو آن دَم زن که تعلیمت کنند • وز چنین زانو زدن بیمت کنند
منتظر گشتند زخمِ قهررا • قهر آمد نیست کرد این شهررا
صالح از خلوت بسوی شهر رفت • شهر دید اندر میانِ دود و تَفت
ناله از اجزای ایشان می‌شنید • نَوحه پیدا نوحه‌گویان ناپدید
زاُستخوانهاشان شنید او نالها • اشكِ خون از جانشان چون ژالها
صالح آن بشْنید و گریه ساز کرد • نوحه بر نوحه‌گران آغاز کرد
گفت ای قومی بباطل زیسته • وز شما من پیشِ حق بگْریسته
حق بگفته صبر کن بر جَوْرشان • پندشان ده بس نماند از دَوْرشان
من بگفته پند شد بند از جفا • شیرِ پند از مِهْر جوشد وز صفا
بس که کردند از جفا بر جایِ من • شیرِ پند افسرد در رگهای من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم • بر سرِ آن زخمها مَرْهَم نهم
صاف کرده حق دلم‌را چون سما • روفته از خاطرم جورِ شما
در نصیحت من شده بارِ دگر • گفته امثال و سخنها چون شکر
شیرِ تازه از شکر انگیخته • شیر و شهدی با سخن آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخن • زآنك زَهرستان بُدیت از بیخ و بُن
چون شوم غمگین که غم شد سرْنگون • غم شما بودیت ای قومِ حرون
هیچ کس بر مرگِ غم نوحه کُند • ریشِ سَر چون شد کسی مو بر کَنَد
رُو بخود کرد و بگفت ای نوحه‌گر • نوحه‌ات‌را می‌نیرزند آن نفر

(۲۵۳۸) AB Bul. در نااُمیدی سر زدند, and so corr. in C. L همچو شیخان.
(۲۵۳۹) C جبرئیل. (۲۵۴۱) ABL Bul. آن شهررا.
(۲۵۴۲) A صالح از خانه, corr. above. (۲۵۴۶) Bul. قوم.
(۲۵۴۹) B Bul. کردید.
(۲۵۵۷) Suppl. in marg. C. L می‌نبرزد.

زآن تعلّق کرد بنا جسمِ اله • تا که گردد جملهٔ عالمرا پناه
ناقهٔ جسمِ ولی‌را بنده باش • تا شوی با روحِ صالح خواجه‌تاش
گفت صالح چونك کردید این حسد • بعدِ سه روز از خدا نقمت رسد
بعدِ سه روزِ دگر از جانستان • آفتی آید که دارد سه نشان
رنگِ رویِ جملتان گردد دگر • رنگ رنگِ مختلف اندر نظر
روزِ اوّل رویتان چون زعفران • در دوم رُو سرخ همچون ارغوان
در سوم گردد همه روها سیاه • بعد از آن اندر رسد قهرِ اله
گر نشان خواهید از من زین وعید • کُرّهٔ ناقه بسوی کُه دوید
گر توانیدش گرفتن چاره هست • ورنه خود مرغِ امید از دام جَست
کس نتانست اندر آن کُرّه رسید • رفت در کُهسارها شد ناپدید
گفت دیدیت آن قضا مُبْرَم شدست • صورتِ اومیدرا گردن زدست
کُرّهٔ ناقه چه باشد خاطرش • که بجا آرید زاحسان و بِرَش
گر بجا آید دلش رَستید از آن • ورنه نومیدیت و ساعدها گزان
چون شنیدند این وعیدِ منکدِر • چشم بنْهادند و آن‌را منتظر
روزِ اوّل رویِ خود دیدند زرد • می‌زدند از ناامیدی آهِ سرد
سرخ شد رویِ همه روزِ دوم • نوبتِ اومید و توبه گشت گُم
شد سیَه روزِ سوم رویِ همه • حکمِ صالح راست شد بی مَلْحَمه

(۲۵۲۱) Suppl. in marg. C. After this verse Bul. has v. ۲۵۱۷, with آید for آمد.

(۲۵۲۳) L کردند. (۲۵۲۵) C روز روی جملتان, corr. above. BL Bul. جمله‌تان.

(۲۵۲۷) A در سیم گردد. (۲۵۲۹) After this verse L adds:

چون شنیدند این ازو جمله بتک • در پی اشتر دویدند همچو سگ

(۲۵۳۰) After this verse Bul. adds:

همچو روح پاك کو از تنگ تن • می‌گریزد جانب ربّ المنن

(۲۵۳۱) B این قضا. AL Bul. امیدرا.

(۲۵۳۲) A که عان آرید. In C the ز before احسان has been added.

(۲۵۳۳) L نومیدیه. A Bul. ساعدرا.

ر و بی‌خصم دیدن دیدهای حسّ صالح و ناقهٔ صالح‌را، چون
خواهد که حق لشکری‌را هلاك کند در نظر ایشان حقیر نماید
خصمان‌را و اندك اگرچه غالب باشد آن خصم وَيُقَلِّلُكُمْ
فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ ٱللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا،

ـهٔ صالح بصورت بُد شُتُر • پَی بُریدندش زجهل آن قومِ مُر
رای آب چون خصمش شدند • نان‌کور و آب‌کور ایشان بُدند
ٱللّٰه آب خورد از جوی و میغ • آبِ حق‌را داشتند از حق دریغ
ـهٔ صالح چو جسمِ صالحان • شد کمینی در هلاكِ طالحان
ـر آن اُمّت زحکمِ مرگ و درد • نَاقَةَ ٱللّٰهِ وَسُقْيَاهَا چه کرد
ـهٔ قهرِ خدا زیشان بجُست • خونبهای اشتری شهری دُرُست
ِ او چون صالح و تن ناقه‌است • روح اندر وصل و تن در فاقه‌است
ِ صالح قابلِ آفات نیست • زخم بر ناقه بود بر ذات نیست
نیابد بر دلِ ایشان ظفر • بر صدف آمد ضرر نی بر گهر
ِ صالح قابلِ آزار نیست • نورِ یزدان سُغبهٔ کُفّار نیست
ِ خاکی‌را بدو پیوست جان • تا بیازارند و بینند امتحان
بر کآزارِ این آزارِ اوست • آبِ این خُم متّصل با آبِ جوست

Heading: Bul. om. و ناقهٔ صالح. Bul. چون خدا خواهد که لشکری‌را.

(٢٥١١) AL Bul. جو و میغ. (٢٥١٤) After this verse L adds:

روح صالح ناقهٔ تن اشترست • نفس گمره مر ورا چون پی‌برست

(٢٥١٥) ABL Bul. روح همچون صالح. In C v. ٢٥١٥ follows v. ٢٥١٧.

(٢٥١٦) In L vv. ٢٥١٦ and ٢٥١٨ are transposed.

(٢٥١٧) ABL Bul. om. See note on v. ٢٥٢١.

(٢٥١٩) In the first hemistich A has حق از آن پیوست با جسمی نهان, anc
in marg C.

پس زدفعِ خاطرِ اهلِ کمال • جانِ فرعونان بماند اندر ضلال
پس ز دفعِ این جهان و آن جهان • مانده‌اند این بی‌رهان بی این و آن
سَرکشی از بندگانِ ذو الجلال • دانك دارند از وجودِ تو ملال
کهربا دارند چون پیدا کنند • کاهِ هستیٔ ترا شیدا کنند
کهربای خویش چون پنهان کنند • زود تسلیمِ ترا طغیان کنند
آن چنانك مرتبهٔ حیوانیست • کو اسیر و سُغبهٔ اِنسانیست
مرتبهٔ اِنسان بدستِ اولیا • سُغبه چون حیوان شناسش ای کیا
بندهٔ خود خواند احمد در رَشاد • جملهٔ عالم‌را بخوان قُلْ یا عِباد
عقلِ تو همچون شُتربان تو شُتُر • می‌کشاند هر طرف در حکمِ مُر
عقلِ عقلند اولیا و عقلها • بر مثالِ اُشتران تا انتها
اندر ایشان بنگر آخر زاعتبار • یك قلاوزست جانِ صد هزار
چه قلاوز و چه اُشتربان بیاب • دیدهٔ کآن دیده بیند آفتاب
نك جهان در شب بمانده میخ‌دوز • منتظِر موقوفِ خورشیدست روز
اینت خورشیدی نهان در ذرّهٔ • شیرِ نر در پوستینِ بَرّهٔ
اینت دریای نهان در زیرِ کاه • پا برین کَه هین منه در اشتباه
اشتباهی و گمانی در درون • رحمتِ حقست بهرِ رَهنمون
هر پیَمبر فرد آمد در جهان • فرد بود و صد جهانش در نهان
عالَمِ کُبری بقُدرت سِحر کرد • کرد خودرا در کِهین نقشی نَوَرد
ابلهانش فرد دیدند و ضعیف • کی ضعیف است آنك با شه شد حریف
ابلهان گفتند مردی بیش نیست • وای آنکو عاقبت‌اندیش نیست

(٢٤٨٩) C ظاهر for خاطر, corr. in marg.
(٢٤٩٠) C مانده‌اند بی این و آن این بی‌رهان, corr. above.
(٢٤٩٣) L خویش‌را پنهان. (٢٤٩٧) L می‌گشاید. (٢٤٩٩) L و جان.
(٢٥٠١) L یك جهان. B و روز. (٢٥٠٢) AB Bul. با اشتباه, and so corr. in C.
(٢٥٠٤) AB گمانی‌را درون. (٢٥٠٥) B فرد بود آن رهنمایش در نهان.
(٢٥٠٦)* A عالی. (٢٥٠٧) A که for کی. (٢٥٠٨) B وای او کو.

چونك روغن‌را زِ آب اِسْرِشته‌اند • آب با روغن چرا ضد گشته‌اند
چون گُل از خارست و خار از گُل چرا • هر دو در جنگند و اندر ماجرا
یا نه جنگست این برای حکمتست • همچو جنگِ خَرْفروشان صنعتست
یا نه اینست و نه آن حیرانیست • گنج باید جُست این ویرانیست
آنچ تو گنجش توهّم می‌کنی • زآن توهّم گنج‌را گُم می‌کنی
چون عمارت دان تو وهم و رایها • گنج نبود در عمارت‌جایها
در عمارت هستی و جنگی بود • نیست‌را از هستها ننگی بود
نی که هست از نیستی فریاد کرد • بلك نیست آن هست‌را واداد کرد
تو مگو که من گریزانم زنیست • بلك او از تو گریزانست بیست
ظاهرا میخواندت او سوی خَود • وز درون می‌راندت با چوبِ رَد
نعلهای بازگونست ای سلیم • سرکشیِ فرعون می‌دان از کَلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَٱلْآخِرَةَ،

چون حکیمك اعتقادی کرده‌است • کآسمان بَیْضه زمین چون زَرْده‌است
گفت سایل چون بماند این خاکدان • در میانِ این مُحیطِ آسمان
همچو قندیلی معلّق در هوا • نی بأسْفل می‌رود نی بر عُلَی
آن حکیمش گفت کز جذبِ سما • از جهاتِ شش بماند اندر هوا
چون زمقناطیس قُبّهٔ ریخته • در میان ماند آهنی آویخته
آن دگر گفت آسمانِ با صفا • کی کشد در خود زمینِ تیره‌را
بلك دفعش می‌کند از شش جهات • زآن بماند اندر میانِ عاصفات

(۲٤۷۱) B om. (۲٤۷۷) A از هستها تنگی بود.
(۲٤۷۸) L ایجاد for واداد. (۲٤۷۹) A گریزانست نیست and so L. B بیست.
(۲٤۸۱) B Bul. نفرت فرعون and so A in marg. After this verse L adds:
قومی اندر آتش سوزان چو ورد • قومی اندر گلستان پر رنج و درد
(۲٤۸۲) B طبیعی, with حکیمك written above.
(۲٤۸٤) A قندیل. B بر هوا. A عَلا. B عُلا.

بهتـر از مـاهیٔ نبود اِستـاره‌ام • چون خُسوف آمد چه باشد چاره‌ام
نوبتم گر ربٌ و سلطانی می‌زننـد • مَـه گرفت و خلق پنگان می‌زنند
می‌زنند آن طاس و غوغـا می‌کنند • مـاه‌را زآن زخمـه رُسوا می‌کنـد
من که فرعونم زخلق ای وای من • زخمِ طاس آن رَبِّیَ ٱلْأَعْلای من
خواجـه‌تاشـانیـم امّـا تیشـه‌ات • می‌شکافـد شـاخِ تـر در بیشه‌ات
بـاز شـاخی‌را موَصّل می‌کنـد • شـاخِ دیگـر‌را معطّل می‌کنـد
شاخ‌را بـر تیشـه دستی هست نی • هیچ شـاخ از دستِ تیشه جَست نی
حقِّ آن قُدرت که آن تیشـهٔ تُراست • از کَرَم کن این کژیهـا‌را تو راست
باز بـا خود گفته فرعون ای عجب • من نـه در یـا رَبَّنام جملـهٔ شب
در نهان خاکی و موزون می‌شوم • چون بموسی می‌رسم چون می‌شوم
رنگِ زرِّ قلب دَه‌تُـو می‌شـود • پیشِ آتش چون سِیَـه‌رُو می‌شود
نی کـه قلب وقالَبم در حکمِ اوست • لحظـهٔ مغزم کند یك لحظـه پوست
سبز گردم چونك گوید کِشت باش • زرد گردم چونك گوید زشت باش
لحظـهٔ ماهم کنـد یکـدم سیـاه • خود چه باشد غیرِ این کارِ إلـه
پیشِ چوگانهای حکمِ کُنْ فَکان • می‌دویم انـدر مکـان و لامکان
چونك بی‌رنگی اسیـرِ رنگ شـد • موسیٔ بـا موسیٔ در جنگ شـد
چون ببی‌رنگی رسی کآن داشتی • موسی و فرعون دارد آشتی
گر ترا آیـد بدین نکتـه سؤال • رنگ کی خالی بود از قیل و قال
این عجب کین رنگ از بی‌رنگ خاست • رنگ با بی‌رنگ چون در جنگ خاست

(۲٤۵۲) Bul. خسوف آید. (۲٤۵۵) B فرعونم زشهرت وای من. So above the line in A and in marg C.

(۲٤۵٦) BL Bul. شاخ‌را در بیشه ات. So written above in C.

(۲٤۵۸) L رست for جست. (۲٤٦۰) AB Bul. گفت. (۲٤٦۱) C چون نهان.

(۲٤٦۲) C زانك زر (۲٤٦۸) Bul. دارند, and so corr. in BC.

(۲٤۷۰) CL در for با. After this verse BL Bul. add:

اصل روغن زآب افزون می‌شود • عاقبت با آب ضد چون می‌شود

گفت خصم جانِ جان من چون شدم • بر سـر جانم لگدها چون زدم
چون قضا آید فـرو پوشد بصر • تـا نداند عقلِ مـا پـارا زسـر
چون قضا بگْذشت خودرا میخورد • پـرده بدْریـد گریبـان ویدرد
مرد گفت ای زن پشیمان میشوم • گـر بُدم کافر مسلْمان میشوم
من گنهکار توَم رحمی بکُن • بـر مکَن یکبارگیم از بیخ و بُن
کافـر پیر ار پشیمان میشود • چونك عذر آرد مسلْمان میشود
حضرتِ پُـر رحمتست و پُـر کرم • عاشق او هم وجـود و هم عـدم
کفـر و ایمـان عاشق آن کبریـا • مِسّ و نقـره بنـدهٔ آن کیمیـا

در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخّر مشیّت‌اند چنانك پازهر و زهر و ظلمات و نور و مناجات کردن فرعون بخلوت تا ناموس نشکند،

موسی و فرعون معنی‌را رَهی • ظاهر آن رَه دارد و این بی‌رَهی
روز موسی پیشِ حق نالان شده • نیم‌شب فرعون گریان آمده
کین چه غُلّست ای خدا بـر گردنم • ورنـه غل باشد که گویـد من منم
زآنك موسی‌را منـوّر کردهٔ • مر مـرا زآن هم مکـدّر کردهٔ
زآنك موسی‌را تو مَهْـرُو کردهٔ • مـاهِ جانـم‌را سِیَـه‌رُو کردهٔ

(٢٤٣٩) ABL Bul. جان جان چون آمدم. ABL Bul. بر سر جان من.
(٢٤٤٠) Bul. آمد. L پوشد نظر. After this verse L adds:
زآن امام المتّقین داد این خبر • که اذا جاء القضا عمّی البصر
(٢٤٤١) B گریبا. (٢٤٤٢) Suppl. in marg. C. L گنهکارم.
(٢٤٤٥) Bul. حضرتت. Heading: ABL زهر و پازهر. Bul. زهر و پادزهر.
(٢٤٤٧) After this verse L has v. ٢٤٥٠.
(٢٤٤٨) AL Bul. هم گریان شده. B هم گریان بده.
(٢٤٥١) In C vv. ٢٤٥١ and ٢٤٥٢ are transposed.

زُیِّنَ لِلنَّاسِ حَق آراستست ٭ زآنچ حق آراست چون دانند جَست
چون پی یسْکُنَ إلَیْهاش آفرید ٭ کَی تواند آدم از حوّا بُرید
رُستَم زالِ ار بود وز حَمْزه بیش ٭ هست در فرمان اسیرِ زالِ خویش
آنك عالَم بندهٔ گفتش بُدے ٭ کَلِّمِینی یا حُمَیْرا میزدے
آب غالب شد بر آتش از نهیب ٭ آتشش جوشد چو باشد در حجاب
چونك دیگی در میان آید شها ٭ نیست کرد آن آب‌را کَرْدَش هوا
ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی ٭ باطنا مغلوب و زن‌را طالبی
این چنین خاصیّتی در آدمیست ٭ مِهْر حیوان‌را کمست آن از کمیست

در بیان این خبر که إِنَّهُنَّ یَغْلِبْنَ ٱلْعاقِلَ وَیَغْلِبُهُنَّ ٱلْجاهِلُ،

گفت پیغمبر که زن بر عاقلان ٭ غالب آید سخت و بر صاحب‌دلان
باز بر زن جاهلان غالب شوند ٭ کاندر ایشان تُندئ حیوانست بند
کم بُوَدْشان رقّت و لطف و وداد ٭ زآنك حیوانیست غالب بر نهاد
مِهر و رقّت وصفِ انسانی بود ٭ خشم و شهوت وصفِ حیوانی بود
پرتوِ حقّست آن معشوق نیست ٭ خالقست آن گوییا مخلوق نیست

تسلیم کردن مرد خودرا بآنچ التماس زن بود از طلب معیشت و این اعتراض زن‌را اشارت حق دانستن،

بنزدِ عقلِ هر دانندهٔ هست ٭ که با گردنده گردانندهٔ هست،

مرد زآن گفتن پشیمان شد چنان ٭ کز عَوانی ساعتِ مردن عَوان

(۲۴۲۵) B زآنك. L چون تاند رست. (۲۴۲۸) B آنك عالم مست گفتش آمدی.
(۲۴۲۹) B زآتش او جوشد, which in A is written above the line. Bul. حجیب.
(۲۴۳۰) B چونك دیگی حایل آمد هر دورا, and so Bul. (۲۴۳۳) ABCL پیغامبر.
Bul. om. و. (۲۴۳۴) ABL Bul. چیره شوند, and so corr. in C. ABL Bul. زانك
ایشان تند و بس خیره‌روند, and so corr. in C. (۲۴۳۵) L حیوانست.
(۲۴۳۷) A گوییْ. L گوئیش. (۲۴۳۸) Bul. گفته.

کفر گفتم نك بایمان آمدم * پیشِ حُکْمت از سرِ جان آمدم
خوے شاهانهٔ ترا نشناختم * پیشِ تو گستاخ مَرْکَب تاختم
چون زعَفْوِ تو چراغی ساختم * توبه کردم اعتراض انداختم
می‌نهم پیشِ تو شمشیر و کفن * می‌کَشَم پیشِ تو گردن‌را بزن
از فراقِ تلخ می‌گوبی سخن * هرچه خواهی کن ولیکن این مکن
در تو از من عذرخواهی هست سِر * با تو بی من او شفیعی مُسْتَمِر
عذرخواهم در درونت خُلقِ تُست * زاعتمادِ او دلِ من جُرم جُست
رحم کن پنهان زخود ای خشمگین * ای کـه خُلقت به زصد من انگبین
زین نسق می‌گفت بـا لطف و گشاد * در میانه گریـهٔ بر وے فتاد
گریه چون از حد گذشت و های های * زآنك بی گریه بُد او خود دلربای
شد از آن باران یکی برقی پدید * زد شرارے در دلِ مردِ وحید
آنك بندهٔ رویِ خوبش بود مرد * چون بود چون بندگی آغاز کرد
آنك از کبرش دلت لرزان بود * چون شوی چون پیشِ تو گریان شود
آنك از نازش دل و جان خون بود * چونك آید در نیاز او چون بود
آنك در جور و جفااش دامِ ماست * عذرِ ما چه بُوَد چو او در عذرخاست

(٢٤١١) AB Bul. گستاخ خر در تاختم. L اندر تاختم. (٢٤١٣) L من نهم.

(٢٤١٥) Bul. مستتر. (٢٤١٦) C دلمن. L دلم زین جرم.

(٢٤١٩) AB Bul. زو که بی گریه. C آنك. L has

گریه چون از حد گذشت و های های * از حنینش مردرا شد دل زجاے

L adds:

چون قرارش ماند و صبرش بجای * زو که بی گریه بد او خود دلربای

(٢٤٢٠) L بر دل. (٢٤٢٢) B بود written above شوی. Bul. گریان بود. In Bul. vv. ٢٤٢٢ and ٢٤٢٣ are transposed.

(٢٤٢٤) Bul. از جور. L Bul. جفایش. L دامهاست. L چو او خود عذر خواست, and so A, which om. خود. After this verse L adds:

آنك جز خون‌ریزیش کاری نبود * چون نهد گردن زهی سودا و سود
آنك جز گردن‌کشی نآمد ازو * خوش در آید با تو چون باشد بگو

مراعات کردنِ زن شوهررا و استغفار نمودن از گفتهٔ خویش

زن چو دید اورا که تُند و توسَنست • گشت گریان گریه خود دامِ ز
گفت از تو کی چنین پنداشتم • از تو من اومیدِ دیگر
زن در آمد از طریقِ نیستی • گفت من خاکِ شماام نی
جسم و جان و هرچ هستم آنِ تُست • حکم و فرمان جملگی فرمانِ
گر زدرویشی دلم از صبر جست • بهرِ خویشم نیست آن بهرِ
تو مرا در دردها بودے دوا • من نمیخواهم که باشی
جان و سر کز بهرِ خویشم نیست این • از برای تُست این ناله و
خویشِ من والله که بهرِ خویشِ تو • هر نَفَس خواهد که میرد پیش
کاش جانت کش روانِ من فِدی • از ضمیرِ جانِ من واقف
چون تو با من این چنین بودی بظَن • هم زجان بیزار گشتم هم ز
خاك‌را بر سیم و زر کردیم چون • تو چنینی با من ای جانرا سکَ
تو که در جان و دلم جا میکنی • این قَدَر از من تبرّا می
تو تبرّا کن که هستت دستگاه • اے تبرّای ترا جان عُذ
یاد میکن آن زمانی‌را که من • چون صنم بودم تو بودی چون
بنده بر وفقِ تو دل افروخته‌است • هرچه گویی پُخت گوید سوخت
من سِفاناخِ تو با هرچم پَزی • یا تُرُش‌با یا که شیرین م

۹۴) L تر for تند. (۲۳۹۵) AL Bul. امید.
۹۶) Bul. شمایم. L نه ستی. (۲۳۹۷) L و جانم هرچه.
۹۸) B جُست. B آن از بهر تُست. A Bul. بهر تو است.
۰۰) AL جان تو گر بهر. B Bul. جان تو کز بهر. C جان و سر گر بهر. ABL
برای. A om. این before ناله. (۲۴۰۴) CL بر سیم.
۰۵) C تو کی در جان. L بر جان و دلم جان میکنی.
۰۶) L تبرّای تو جانرا. (۲۴۰۸) L هرچه گویم پخته گوئی.
۰۹) ABL Bul. سپاناخ. A با ترش یا با که. C یا بشیرین. L با ترش یا با بشیرین.

سرکه مفروش و هزاران جان ببین * از قناعت غرقِ بحرِ انگبین
صد هزاران جانِ تلخی‌کش نگر * همچو گُل آغشته اندر گُلشکر
ای دریغا مر ترا گُنجا بُدے * تا زجانم شرحِ دل پیدا شدے
این سخن شیرست در پستانِ جان * بی کَشنده خوش نمی‌گردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد * واعظ ار مرده بود گوینده شد
مستمع چون تازه آمد بی ملال * صدزبان گردد بگفتن گنگ ولال
چونک نامَحرم در آید از دَرَم * پرده در پنهان شوند اهلِ حَرَم
ور در آید مَحرمی دُور از گزند * بر گشایند آن ستیران رویبند
هرچ‌را خوب و خوش و زیبا کنند * از برای دیدهٔ بینا کنند
کی بود آوازِ لحن و زیر و بَم * از برای گوشِ بی‌حسِّ اَصَم
مُشک‌را بیهوده حق خوش‌دَم نکرد * بهرِ حس کرد او پیِ اَخشم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساخته‌است * در میان بس نار و نور افراخته‌است
این زمین‌را از برای خاکیان * آسمان‌را مَسکنِ افلاکیان
مردِ سُفلی دشمنِ بالا بود * مشتریٔ هر مکان پیدا بود
ای ستیره هیچ تو بر خاستی * خویشتن‌را بهرِ کُور آراستی
گر جهان‌را پُر دُرِ مکنون کنم * روزیٔ تو چون نباشد چون کنم
ترکِ جنگ و رهزنی ای زن بگو * ور نمی‌گویی بترکِ من بگو
مرمرا چه جایِ جنگِ نیک و بد * کین دلم از صُلحها هم می‌رمد
گر خَمُش کردی وگر نی آن کنم * که همین دم ترکِ خان و مان کنم

(۲۴۸۰) Bul. تازه آید. (۲۴۸۱) AB شود.
(۲۴۸۴) AB Bul. جنگ for لحن. L آواز و لحن. Bul. و اصم.
(۲۴۸۵) L Bul. حق بیهده. AB Bul. مشک‌را. و for او. AC احشم. In Bul. vv. ۲۴۸۵ and ۲۴۸۶ are transposed. (۲۴۸۶) L آسمانی ساختست. B بس نور و نار.
(۲۴۸۸) A مرده سفلی. (۲۴۹۲) L Bul. و نیك و بد.
(۲۴۹۳) After this verse Bul. adds:

پا برهنه گشتن بهست از کفش تنگ * رنج غربت به که اندر خانه جنگ

حاش لِلّه طمعِ من از خلق نیست • از قناعت در دلِ من عالَمیست

بر سرِ اَمْرُودبُن بینی چنان • زآن فرود آ تا نماند آن گمان

چون تو بر گردی و سرگشته شوی • خانه‌را گردنده بینی وآن توی

در بیان آنك جنبیدن هر کسی از آنجا که ویست هر کس‌را از چنبرهٔ وجود خود بیند تابهٔ کبود آفتاب‌را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابهای دیگر او راست گوی‌تر باشد و امام باشد،

دید احمدرا ابو جَهْل و بگفت • زشت نقشی کز بنی هاشم شگُفت

گفت احمد مر ورا که راستی • راست گفتی گرچه کارْافزاستی

دید صِدّیقش بگفت ای آفتاب • نی زشرْقی نی زغَرْبی خوش بتاب

گفت احمد راست گفتی ای عزیز • ای رهیده تو زدنیای نه چیز

حاضران گفتند ای شه هر دورا • راست‌گو گفتی دو ضِدگُورا چرا

گفت من آیینه‌ام مصقولِ دست • تُرك و هندو در من آن بیند که هست

ای زن ار طمّاع می‌بینی مرا • زین تحرّئ زنانه برتر آ

این طمع‌را مانَد و رحمت بود • کو طمع آنجا که آن نعمت بود

امتحان کن فقررا روزی دو تو • تا بفقر اندر غنا بینی دوتو

صبر کن با فقر و بگْذار این ملال • زآنك در فقرست نورِ ذو الجلال

(٢٢٦٢) C در دلهن. (٢٢٦٣) L از سر.

(٢٢٦٤) AB چونك بر گردی تو سرگشته, and so Bul. Bul. گردان بینی. L گردیك.

Heading: B om. خود. ABL Bul. چون تابها از رنگها.

(٢٢٦٦) L که چه کار افراشتی. B کار افراستی. In A all the diacritical points are omitted. (٢٢٦٨) L ای رمیك. (٢٢٦٩) AB Bul. گفتند ای صدر الوری, and so in marg. C. (٢٢٧١) L بینی مر مرا. (٢٢٧٢) ABL Bul. آن طمع‌را.

(٢٢٧٤) ABL Bul. عزّ for نور.

ـ زر سررا بود همچون کلاه • گل بود او کز کُلَه سازد پناه
زلفِ جعد و رعنا باشدش • چون کلاهش رفت خوشتر آیدش
حق باشد بمانندِ بصر • پس برهنه به که پوشیده نظر
عرضه کردن آن بَرْده‌فروش • بر کَنَد از بنده جامهٔ عیب‌پوش
ٖد عیبی برهنه کی کند • بل بجامه خُدعهٔ با وی کند
این شرمنده‌است از نیك و بد • از برهنه کردن او از تو رَمَد
، در عیبست غرقه تا بگوش • خواجه‌را مالست و مالش عیب‌پوش
طمع عیبش نبیند طامعی • گشت دلهارا طمعها جامعی
ـا گوید سخن چون زرِّ کان • ره نیابد کالهٔ او در دکان
درویشی ورای فهمِ تُست • سوی درویشی بمَنْگر سُست سُست
درویشان ورای مِلك و مال • روزیی دارند ژرف از ذو الجلال
ـ تعالی عادلست و عادلان • کی کنند اِسْتمگری بر بی‌دلان
یکی‌را نعمت و کالا دهند • وین دگررا بر سرِ آتش نهند
، سوزد که دارد این گمان • بر خدای خالقِ هر دو جهان
ـ فَخْری از گزافست و مَجاز • نی هزاران عزِّ پنهانست و ناز
ـب بر من لقبها راندی • بارگیر و مارگیرم خواندی
بگیرم مار دندانش کَنم • تاش از سر کوفتن ایمن کُنم
، آن دندان عدوِّ جانِ اوست • من عدورا می‌کُنم زین علم دوست
ـع هرگز نخوانم من فسون • این طمع‌را کرده‌ام من سرنگون

(۲۴۴۲) A .مال و زررا سر بود A .کل بوْد کو از کله (۲۴۴٦) L om. ن

(۲۴۴۷) A .برهنش BL .برهنه‌ش Bul. .برهنه‌اش (۲۴۵۲) After this verse L

زانك درویشی ورای کارهاست • دم بدم از حق مریشانرا عطاست

(۲۴۵۵) Bul. .دهد Bul. .بر سرش آتش نهد L .بر لب آتش

(۲۴۵٦) ABL Bul. .خدا و خالق (۲۴۵۸) C .یارگیر مارگیرم Bul. برم مارگیرم

(۲۴۵۹) B Bul. ,گر بگیرم بر کم دندان مار • تاش از سر کوفتن نبود ضرار ar

A in marg. (۲۴٦۱) A .نخوانم من فسون

چونك عقلِ تو عُقیلهٔ مردم‌است ۰ آن نه عقلست آن‌که مار و گژدم‌است
خصمِ ظلم و مکرِ تو اللّه باد ۰ مکرِ عقلِ تو زما کوتاه باد
هم تو ماری هم فسونگر ای عجب ۰ مارگیر و ماری ای ننگِ عرب
زاغ اگر زشتیّ خود بشناختی ۰ همچو برف از درد و غم بگداختی
مردِ افسونگر بخواند چون عدو ۰ او فسون بر مار مار افسون برو
گر نبودے دامِ او افسونِ مار ۰ کی فسونِ ماررا گشتی شکار
مردِ افسونگر زحرص و کسب و کار ۰ در نیابد آن زمان افسونِ مار
مار گوید ای فسونگر هین و هین ۰ آنِ خود دیدی فسونِ من ببین
تو بنامِ حق فریبی مر مرا ۰ تا کنی رسوای و شور و شرّ مرا
نامِ حقّم بست نی آن رایِ تو ۰ نامِ حق‌را دام کردی وای تو
نامِ حق بستاند از تو دادِ من ۰ من بنامِ حق سپردم جان و تن
یا بزخمم من رگِ جانت بُرَد ۰ یا ترا چون من بزندانی بَرَد
زن ازین گونه خَشِن گفتارها ۰ خواند بر شویِ جوان طومارها

نصیحت کردن مرد مر زن‌را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق بگمان کمال نگر و طعنه مزن بر فقر و در فقیران بخیال و گمان بی‌نواییِ خویشتن،

گفت ای زن تو زنی یا بُو اَلحَزَن ۰ فقر فخرست و مرا بر سر مزن

(۲۴۲۹) A او که مار. (۲۴۳۰) AB مکر و عقل. B دست و عقل. In C دست is written above مکر. (۲۴۳۱) AB Bul. این عجب.
(۲۴۳۲) C بخواند. ABL Bul. مار و مار. (۲۴۳۴) L کی فسون مار گشتی آشکار.
(۲۴۳۵) BL Bul. ز حرص کسب. (۲۴۳۶) Bul. هین هین.
(۲۴۳۷) ABL Bul. رسوای شور. (۲۴۴۰) B Bul. یا که همچون من بزندانت برد. AL بزندانت. (۲۴۴۱) B Bul. خود آن طومارها. Heading: A Bul. حزن در در فقیران و فقرB. فقر و فقیران. (۲۴۴۲) AB Bul. فقر فخر آمد مرا.

ـت کردن زن مر شوی‌را که سخن افزون از قدم و از مقام
مگو لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ که این سخنها اگرچه راستست
این مقام توکّل ترا نیست و این سخن گفتن فوق مقام و
معاملهٔ خود زیان دارد و کَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ ٱللّٰهِ باشد،

برو زد بانگ کای ناموس‌کیش • من فسونِ تو نخواهم خورد بیش
ـت از دَعْوی و دِعْوَت مگو • رَو سخن از کبر وز نَخْوَت مگو
حرفِ طُمطُراق و کار و بار • کار و حالِ خود ببین و شرم دار
ـ زشت و از گدایان زشت‌تر • روز سرد و برف و آنگه جامه تر
ـد دعوی و دم و بادِ بُروت • ای ترا خانه چو بَیْتُ ٱلْعَنْکَبُوت
ـاعت کی تو جان افروختی • از قناعتها تو نام آموختی
ـ پیغمبر قناعت چیست گنج • گنج‌را تو وا نمی‌دانی ز رنج
قناعت نیست جز گنجِ روان • تو مزن لاف ای غم و رنجِ روان
نوانم جفت کمتر زن بغل • جفتِ انصافم نِیَم جفتِ دغل
قدَم با میر و با بگ می‌زنی • چون ملخ‌را در هوا رگ می‌زنی
ـگان از استخوان در چالشی • چون نیِ اِشْکم‌تهی در نالشی
من منگر بخواری سُست سُست • تا نگویم آنچ در رگهای تُست
خودرا از من افزون دیدهٔ • مر منِ کم‌عقل‌را چون دیدهٔ
ـ گرگِ غافل اندر ما مجه • ای ز ننگِ عقلِ تو بی‌عقل به

Heading: After مگو Bul. adds که حق جل وعلا میفرماید.
(۲۴۱۶) C دوعی دعوت. (۲۴۱۷) A کار حال. (۲۴۱۸) A om. و before
(۲۴۱۹) ABL باد و بروت. (۲۴۲۱) ABC پیغامبر.
(۲۴۲۴) BL مگس‌را for ملخ‌را. C بر هوا.
(۲۴۲۵) A om. BL Bul. زین استخوان. (۲۴۲۶) A om. • (۲۴۲۸) L ۰

همچنین از پشه گیری تا پیل • شد عیالُ الله و حق نِعْمَ الْمُعیل
این همه غمها که اندر سینه‌هاست • از بُخار و گردِ بود و بادِ ماست
این غمانِ بیخ‌کَن چون داسِ ماست • این چنین شد وآن چنان وسواسِ ماست
دانکِ هر رنجی ز مُردن پاره‌ایست • جزوِ مرگ از خود بران گر چاره‌ایست
چون ز جزوِ مرگ نتْوانی گریخت • دانکِ کُلّش بر سرت خواهند ریخت
جزوِ مرگ ار گشت شیرین مر ترا • دانکِ شیرین می‌کند کُل‌را خدا
دردها از مرگ می‌آید رسول • از رسولش رُو مگردان ای فَضول
هرک شیرین می‌زیَد او تلخ مُرد • هرکه او تن‌را پرستد جان نبُرد
گوسفندان‌را ز صحرا می‌کشند • آنک فربه‌تر سبکتر می‌کُشند
شب گذشت و صبح آمد ای تَمَر • چند گیری آفسانهٔ زر ز سر
تو جوان بودی و قانع‌تر بُدی • زَرْطلب گشتی خود اوّل زر بُدی
رَز بُدی پُر میوه چون کاسد شدی • وقتِ میوه پختنت فاسد شدی
میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود • چون رسن‌تابان نه واپس‌تر رود
جُفتِ مایی جفت باید هم‌صفت • تا بر آید کارها با مصلحت
جفت باید بر مثالِ همدگر • در دو جفتِ کفش و موزه در نگر
گر یکی کفش از دو تنگ آید بپا • هر دو جفتش کار ناید مر ترا
جفتِ در یک خُرد و آن دیگر بزرگ • جفتِ شیرِ بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شُتُر جفتِ جُوال • آن یکی کوچک و آن دیگر کمال
من روم سوی قناعت دل‌قوی • تو چرا سوی شناعت می‌روی
مردِ قانع از سرِ اخلاص و سوز • زین نسق می‌گفت با زن تا بروز

(۲۳۹۵) Bul. بفیل. L om. و. A in marg. الوکیل for المعیل. (۲۳۹۶) A گرد و باد و بود. B Bul. گرد باد و بود. (۲۳۹۷) L om. شد. (۲۴۰۲) B مر آنرا for سبکتر. So AC in marg. Bul. مر اورا. (۲۴۰۴) Bul. ای ثمر. L ای قمر. B ای پسر. ABL این فسانهٔ زر. Bul. این فسانه‌را. (۲۴۰۶) In A vv. ۲۴۰۸–۹ precede vv. ۲۴۰۶–۷, but corr. in marg. (۲۴۰۸) L در مصالح مصلحت.
(۲۴۱۲) ABE Bul. آن یکی خالی و این پر مال مال, and so C in marg.

بیان آن که نادر افتد که مریدی در مدّعیِ مزوّر اعتقاد بصدق بندد که او کسیست و بدین اعتقاد بمقامی برسد که شیخش در خواب ندیده باشد و آب و آتش اورا گزند نکند و شیخش‌را گزند کند ولیکن بنادر باشد،

ـ نادر طالب آید کز فُروغ • در حقِ او نافع آید آن دروغ
بقصدِ نیكِ خود جایی رسد • گرچه جان پنداشت و آن آمد جسد
ن تحرّی در دلِ شب قِبْله‌را • قِبْله نی و آن نمازِ او روا
ـرا قحطِ جان اندر سِرست • لیك مارا قحطِ نان بر ظاهرست
چرا چون مدّعی پنهان کُنیم • بهرِ ناموسِ مزوّر جان کَنیم

صبر فرمودن اعرابی زن‌را و فضیلت صبر و فقر گفتن با زن خود،

ـ گفتش چند جویی دخل و کَشت • خود چه ماند از عمر افزون‌تر گذشت
ـ اندر بیش و نقصان ننگرد • زآنك هر دو همچو سیلی بگْذرد
ـه صاف و خواه سیلِ تیره‌رُو • چون نمی‌پاید دمی از وی مگو
ـرین عالَم هزاران جانور • می‌زِید خوش‌عیش بی زیر و زبر
ـر می‌گوید خدارا فاخته • بر درخت و برگِ شب ناساخته
ـد می‌گوید خدارا عندلیب • که اعتمادِ رزق بر تُست ای مُجیب
ـز دستِ شاه‌را کرده نُوید • از همه مُردار ببْریده امید

Heading: ABL بنادر تادر and om. باشد . Bul. بنادر باشد نادر

(۲۲۸۴) L Bul. om. و. (۲۲۸۸) Bul. چند گویی. C om. از, which is su[...] below the line. (۲۲۸۹) A عقل. (۲۲۹۰) In A چو برق is written above [...]

(۲۲۹۲) A عهد می‌گوید, but جهد is written above. AB Bul. کاعتماد.

حالِ ما اینست در فقر و عنا ٭ هیچ مهمانی مبا مغرورِ ما
قحطِ دَه سال ار ندیدے در صُوَر ٭ چشمها بگْشا و اندر ما نگر
ظاهرِ ما چون درونِ مدّعی ٭ در دلش ظلمت زبانش شَعْشَعی
از خدا بویی نه اورا نی اثر ٭ دعویَش افزون زشیث و بُو ٱلْبَشَر
دیو ننْموده ورا هم نقشِ خویش ٭ او همی گوید زاَبْدالیم و بیش
حرفِ درویشان بدزدیده بسی ٭ تا گمان آید که هست او خود کسی
خُرده گیرد در سخن بر بایَزید ٭ ننگ دارد از وجودِ او یَزید
بی‌نوا از نان و خوانِ آسمان ٭ پیشِ او نَنْداخت حق یك استخوان
او ندا کرده که خوان بنْهاده‌ام ٭ نایبِ حقّم خلیفه‌زاده‌ام
الصلا ساده‌دلانِ پیچ پیچ ٭ تا خورید از خوانِ جودم سیر هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان ٭ گِردِ آن دَر گشته فردا نارَسان
دیر باید تا که سرِّ آدمی ٭ آشکارا گردد افزون و کمی
زیرِ دیوارِ بدَن گنجست یا ٭ خانهٔ مارست و مور و اژدها
چونك پیدا گشت کو چیزے نبود ٭ عمرِ طالب رفت آگاهی چه سود

(۲۲۶۹) L در فقر ای خدا . L مهمان خود مبا.

(۲۲۷۰) L om., but see the verses which occur in L after v. ۲۲۶۳.

(۲۲۷۱) Bul. برونش for زبانش.

(۲۲۷۲) Bul. از خدا اورا نه بوئی.

(۲۲۷۳) L بنموده. ABL om. و before بیش.

(۲۲۷۵) ABL Bul. درون for وجود.

(۲۲۷۶) L بنداخت.

(۲۲۷۸) BL جودم هیچ هیچ.

(۲۲۷۹) L گشته فردا.

(۲۲۸۰) A تا کی. AB Bul. ازبیش و کمی, and so C in marg. L از فضل و کمی.

(۲۲۸۱) B Bul. گنجیست.

(۲۲۸۲) A Bul. رفته.

عطا ما بـر گـدایی می‌تنیم * مـر مگس‌را در هوا رگ می‌زنیـم
کس مهمان رسد گر من منم * شب بخسپـد قصـدِ دلقِ او کنم

ور شدن مریدان محتاج بمدّعیانِ مزوّر و ایشانرا شیخ و محتشم
و واصل پنداشتن و نقل‌را از نقد فرق نادانستن و بر
بسته‌را از بر رُسته،

این گفتند دانایان بفن * میهمانِ مُحْسِنان بایـد شدن
مُرید و میهمانِ آن کسی * کو ربایـد حاصلـت‌را از خَسی
ت چهره چون ترا چیره کنـد * نور ندهـد مـر تـرا تیـره کنـد
ن ورا نوری نبود اندر قِران * نور کَی یابند از وے دیگران
ی اعمش کو کند داروے چشم * چه کَشَد در چشمهـا اِلاّ که پشم

(۲۲۶۳) A چون بخسپد. B Bul. شب بخسپد دلقش از تن بر کنم, and so A in m
L دلق اورا بر کنم. After this verse L adds:

قحط ده سال ار ندیدی در صور * چشم‌را بگشا و انـدر مـا نگـر
زین قحط در [زنا] ماجرا و گفت و گو * بـرد از حدّ عبـارت پیش شو
کز عنا و فقر مـا گشتیم خوار * سوختیم از اضطراب و اضطرار
تا بکی ما این همه خواری کشیم * غرقه انـدر بحـر ژرف آتشیم
ناگه ار روزی در آید میهمان * شرمساریها بریم از وی بجان
لیك مهمان چون در آید بی‌ثبوت * دانك کنش میهمان سازیم قوت

Bul. adds:

چون ازینسان ماجرا و گفتگو * شوهرش‌را کرد وضع تـرش رو
گشته ایم با فقردائم خوار و زار * بوده ایم سوزان نار اضطـرار
تا بکی با این عنا محنت کشیم * غـرقـهٔ بحـر عمیق آتشیم
میهمانی گر بـر آیـد ناگهان * شرم بسیار آمد از وی بیگمان
گر بر آمد میهمانی بی ثبوت * دانکه مارا کنش مهمانست قوت

Heading: After مدّعیان, A has و درویشانرا شیخ الخ. B فرق ناداشتن.
(۲۲۶۴) C میزبان محسنان. (۲۲۶۵) ABL Bul. کو ستاند, and so in marg
(۲۲۶۸) Bul. یشم for پشم.

هم عجم هم روم هم تُرك و عرب ● مانده از جود و سخااش در عجب
آبِ حیوان بود و دریاے کرم ● زنده گشته هم عرب زو هم عجم

قصّهٔ اعرابیٔ درویش و ماجرای زن او با او بسبب قلّت و درویشی،

یکشب اعرابی زنی مر شوی‌را ● گفت و از حد بُرد گفت و گوی‌را
کین همه فقر و جفا ما می‌کَشیم ● جملهٔ عالم در خوشی ما ناخَوشیم
نان‌مان نی نان‌خورِشمان درد و رَشك ● کوزه‌مان نه آبمان از دیده اشك
جامهٔ ما روز تابِ آفتاب ● شب نِهالین و لِحاف از ماهتاب
قُرصِ مَه‌را قرصِ نان پنداشته ● دست سوے آسمان بر داشته
ننگِ درویشان زدرویشیٔ ما ● روز شب از روزے اندیشیٔ ما
خویش و بیگانه شده از ما رَمان ● بر مثالِ سامِرے از مردمان
گر بخواهم از کسی یکمُشتِ نَسْك ● مر مرا گوید خمُش کن مرگ وجَسْك
مر عرب‌را فخر غَزوست و عطا ● در عرب تو همچو اندر خط خطا
چه غزا ما بی غزا خود کُشته‌ایم ● ما بشمشیرِ عدم سَرگشته‌ایم

(۲۲۵۰) AB Bul. و هم ترك. Bul. سخایش. In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۵۱) L هم عرب زنده ازو و هم عجم. In L the hemistichs are transposed.

(۲۲۵۵) B نهالی.

(۲۲۵۷) B نیك درویشان. CL روز و شب.

(۲۲۵۸) BCL خویش بیگانه.

(۲۲۵۹) A بخواهم. A شب for مشت. L نُسك.

(۲۲۶۱) AB Bul. ما بتیغ فقر بی سر گشته‌ایم, and so C in marg. After this verse L adds:

چه خطا ما بی خطا در آتشیم ● چه دوا ما درد و غم‌را مفرشیم

and so Bul., which has نوا for دوا.

نان دهی از بهرِ حق نانت دهند ❊ جان دهی از بهرِ حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار ❊ برگِ بی‌برگیش بخشد کردگار
گر نماند از جود در دستِ تو مال ❊ کی کند فضلِ اِلٰهت پای‌مال
هرك كارد گردد انبارش تهی ❊ لیك اندر مزرعه باشد بهی
وآنك در انبار ماند و صرفه کرد ❊ اُشپش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نفی‌است در اِثبات جو ❊ صورتت صِفرست در معنیت جو
جانِ شورِ تلخ پیشِ تیغ بر ❊ جانِ چون دریای شیرین‌را بخر
ور نمی‌توانی شدن زین آستان ❊ باری از من گوش دار این داستان

قصّهٔ خلیفه کی در کرم در زمان خود از حاتم طایی گذشته بود و نظیرِ خود نداشت،

یك خلیفه بود در ایّامِ پیش ❊ کرده حاتم‌را غلامِ جودِ خویش
رایتِ اکرام و داد افراشته ❊ فقر و حاجت از جهان بر داشته
بحرِ گوهر بخششِ صاف آمده ❊ دادِ او از قاف تا قاف آمده
در جهانِ خاك ابر وآب بود ❊ مظهرِ بخشایشِ وهّاب بود
از عطااش بحر و کان در زلزله ❊ سوی جودش قافله بر قافله
قبلهٔ حاجت دَر و دروازه‌اش ❊ رفته در عالم بجود آوازه‌اش

(۲۲۳۹) ABL Bul. لیکش اندر.

(۲۲٤٠) Bul. اسپش. L om. و after موش. B و موش حوادث پاك خورْد.

(۲۲٤۱) A این جهان نقلیست. C و در اثبات. CL و در معنیت. Bul. معنات.

(۲۲٤۲) B Bul. شور و تلخ. C بخر, corr. in marg.

(۲۲٤۳) ABL Bul. ور نی‌دانی. ABL Bul. گوش کن.

Heading: A om. کی در کرم.

(۲۲٤۵) Bul. جود for داد.

(۲۲٤٦) AL Bul. بحر در. B بحر و دُر. C has دررا written above گوهر. ABL از بخشش‌اش. Bul. از بخشش.

(۲۲٤۸) AB Bul. عطایش.

تفسیرِ دعای آن دو فرشته که هر روز بر سرِ هر بازاری منادی می‌کنند که اَللّٰهُمَّ اَعْطِ کُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفًا اَللّٰهُمَّ اَعْطِ کُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفًا و بیان کردن که آن منفق مجاهد راه حق است نی مسرف راه هوا،

گفت پیغمبر که دایم بهرِ پند • دو فرشته خوش منادی میکنند
کای خدایا منفقانرا سیر دار • هر دِرَمشان‌را عوض دِه صد هزار
ای خدایا ممسکانرا در جهان • تو مده اِلّا زیان اندر زیان
ای بسا اِمساك کز اِنفاق به • مالِ حق‌را جز بأمْرِ حق مده
تا عوض یابی تو گنجِ بی‌کران • تا نباشی از عِدادِ کافران
کاُشْتُران قربان همی‌کردند تا • چیره گردد تیغشان بر مصطفا
امرِ حق‌را باز جو از واصلی • امرِ حق‌را در نیابد هر دلی
چون غلامِ یاغیی کو عدل کرد • مالِ شه بر یاغیانش بذل کرد
در نُبی اِنذارِ اهلِ غفلتست • کآن همه اِنفاقهاشان حسرتست
عدلِ این یاغی و دادش نزدِ شاه • چه فزاید دُوری و رویِ سیاه
سرورانِ مکّه در حربِ رسول • بودشان قربان باومیدِ قبول
بهرِ این مومن همی‌گوید زبیم • در نمازِ اِهْدِ صِراطَ اَلْمُسْتَقیم
آن دِرَم دادن سخی‌را لایقست • جان سپردن خود سخای عاشقست

Heading: C om. سر. Bul. بیان کردن آن که منفق.　　(۲۲۲۳) ABC پیغامبر.
(۲۲۲۸) CL اشتران.　　(۲۲۲۹) L گر واصلی.　　(۲۲۳۰) Bul. باغیّ. AB Bul. یاغیانش. L باغیان او بذل کرد. AB Bul. مال حق. In Bul. vv. ۲۲۳۰ and ۲۲۳۱ are transposed and the following verse is inserted after v. ۲۲۳۰:

بنده پندارد که او خود عدل کرد • مال شه‌را بر مساکین بذل کرد

(۲۲۳۲) Bul. باغی.　　(۲۲۳۳) In Bul. this verse follows v. ۲۲۳۱. L Bul. بامید.
(۲۲۳۴) Bul. الصراط. L مستقیم.

همچو جانِ بی گریه و بی خنده شد • جانش رفت و جانِ دیگر زنده شد
حیرتی آمد درونش آن زمان • که برون شد از زمین و آسمان
جُست و جویی از ورای جست و جو • من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو
قال و حالی از ورای حال و قال • غرقه گشته در جمالِ ذو الجلال
غرقهٔ نی که خلاصی باشدش • یا بجز دریا کسی بشناسدش
عقلِ جُزو از کُلّ گویا نیستی • گر تقاضا بر تقاضا نیستی
چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد • موجِ آن دریا بدینجا می‌رسد
چونك قصّهٔ حالِ پیر اینجا رسید • پیر و حالش روی در پرده کشید
پیر دامن‌را زگفت و گو فشاند • نیم گفته در دهانِ ما بماند
از پیِ این عیش و عشرت ساختن • صد هزاران جان بشاید باختن
در شکارِ بیشهٔ جان باز باش • همچو خورشیدِ جهان جانباز باش
جان‌فشان افتاد خورشیدِ بلند • هر دمی تی می‌شود پُر می‌کنند
جان فشان ای آفتابِ معنوی • مر جهانِ کهنه‌را بنما نَوی
در وجودِ آدمی جان و روان • می‌رسد از غیب چون آبِ روان

(۲۲۰۹) C om. و after رفت.

(۲۲۱۱) Suppl. in marg. C. A جست جویی.

(۲۲۱۲) ABL Bul. حال و قالی از.

(۲۲۱۳) A نشناسدش.

(۲۲۱٥) B om. L این دریا.

(۲۲۱۷) L دهان او.

(۲۲۱۸) A نشاید. L بباید. Bul. بباید.

(۲۲۲۰) Bul. نی for تی.

(۲۲۲۱) In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۲۲) After this verse L adds:

هر زمان از غیب نو نو میرسند • وز جهان تن برون شو میرسند

ای خدا فریاد زین فریادخواه ٭ داد خواهم نه زکس زین دادخواه
دادِ خود از کس نیابم جز مگر ٭ زآن که او از من بمن نزدیکتر
کین منی از وی رسد دم دم مرا ٭ پس ورا بینم چو این شد کم مرا
همچو آن کو با تو باشد زرشمر ٭ سوی او داری نه سوی خود نظر

گردانیدن عمر رضی الله عنه نظر اورا از مقام گریه که هستیست بمقام استغراق که نیستیست،

پس عمر گفتش که این زاریّ تو ٭ هست هم آثارِ هشیاریّ تو
راهِ فانی گشته راهی دیگرست ٭ زآنکه هشیاری گناهی دیگرست
هست هشیاری زیادِ ما مضی ٭ ماضی و مستقبلت پردهٔ خدا
آتش اندر زن بهر دو تا بکی ٭ پُر گره باشی ازین هر دو چو نی
تا گره با نی بود همراز نیست ٭ همنشینِ آن لب و آواز نیست
چون بطوفی خود بطوفی مرتدی ٭ چون بخانه آمدی هم با خودی
ای خبرهات از خبرده بیخبر ٭ توبهٔ تو از گناهِ تو بتر
ای تو از حالِ گذشته توبه‌جو ٭ کی کنی توبه ازین توبه بگو
گاه بانگِ زیررا قبله کنی ٭ گاه گریهٔ زاررا قبله کنی
چونك فاروق آینهٔ اسرار شد ٭ جانِ پیر از اندرون بیدار شد

(۲۱۹۵) After this verse L adds:

داد کس چون می‌ندادم در جهان ٭ عمر شد هفتاد سال از من جهان

(۲۱۹۷) AB چو آن شد. (۲۱۹۸) AB یا تو باشد. After this verse L adds:

همچنین در گریه و در ناله او ٭ می شمردی چند جرم تو بتو

Bul. has the same verse with می‌شمردی جرم چندین ساله او in the second hemistich.

Heading: A کرم for گریه. ABL om. که نیستیست.

(۲۲۰۰) Bul. گناه. (۲۲۰۱) Bul. راه for یاد. C مضا.

(۲۲۰۲) L تا گره باقی بود. (۲۲۰۶) C از حال, with بر written above از.

(۲۲۰۷) ABL Bul. زاررا قبله زنی. (۲۲۰۸) L بیزار شد.

مر عمررا دید و ماند اندر شگفت • عزمِ رفتن کرد و لرزیدن گرفت
گفت در باطن خدایا از تو داد • محتسب بر پیرکی چنگی فتاد
چون نظر اندر رخِ آن پیر کرد • دید اورا شرمسار و روی زرد
پس عمر گفتش مترس از من مَرَم • کت بشارتها زحقّ آورده‌ام
چند یزدان مِدحتِ خوی تو کرد • تا عمررا عاشقِ رویِ تو کرد
پیشِ من بنشین و مهجوری مساز • تا بگوشت گویم از اقبال راز
حق سلامت می‌کند می‌پرسدت • چونی از رنج و غمانِ بی‌حَدت
نك قُراضهٔ چند ابریشم‌بها • خرج کن این‌را و باز اینجا بیا
پیر این بشنید و بر خود می‌طپید • دست می‌خایید و جامه می‌درید
بانگ می‌زد کای خدای بی‌نظیر • بس که از شرم آب شد بیچاره پیر
چون بسی بگریست و از حد رفت درد • چنگ‌را زد بر زمین و خُرد کرد
گفت ای بوده حجابم از اله • ای مرا تو راهزن از شاه‌راه
ای بخورده خونِ من هفتاد سال • ای ز تو رُویم سیه پیشِ کمال
ای خدای با عطای با وفا • رحم کن بر عمرِ رفته در جفا
داد حق عمری که هر روزی ازو • کس نداند قیمتِ آنرا جُز او
خرج کردم عمرِ خودرا دَم بدَم • در دمیدم جمله‌را در زیر و بَم
آه کز یادِ رَه و پردهٔ عِراق • رفت از یادم دمِ تلخِ فراق
وای کز تَرّیِ زیرافکندِ خُرد • خُشك شد کِشتِ دلِ من دل بمُرد
وای کز آوازِ این بیست و چهار • کاروان بگذشت و بیگه شد نهار

(۲۱۷۶) Bul. چون عمررا.   (۲۱۷۷) B پیرك.   (۲۱۷۹) L بشارتهای حق.

(۲۱۸۴) B Bul.:

پیر لرزان گشت چون این‌را شنید • دست می خاید و بر خود می طپید

(۲۱۸۵) C که for کای.   (۲۱۸۹) A با عطای و با وفا. Bul. با عطا و با وفا.

(۲۱۹۰) AB Bul. روزی از آن. AB Bul. قیمت آن درجهان.

(۲۱۹۲) Bul. رفته از یادم.

(۲۱۹۴) Bul. تیزیٔ زیرافکند. AC کشت دلن.

چون شنید از سنگها بو جهل این • زد ز خشم آن سنگهارا بر زمین

بقیّهٔ قصّهٔ مطرب و پیغام رسانیدن امیر المؤمنین عُمَر رضی الله عنه با او آنچ هاتف آواز داد،

باز گرد و حالِ مطرب گوش دار • زآنك عاجز گشت مطرب زانتظار
بانگ آمد مر عُمَررا کای عمر • بندهٔ مارا ز حاجت باز خر
بندهٔ داریم خاص و محترم • سوی گورستان تو رنجه کن قَدَم
ای عمر بر جه ز بَیْتِ الْمالِ عام • هفتصد دینار در کف نه تمام
پیشِ او بَر کای تو مارا اختیار • این قَدَر بِسْتان کنون معذور دار
این قدر از بهرِ ابریشم‌بها • خرج کن چون خرج شد اینجا بیا
پس عمر زآن هیبتِ آواز جَست • تا میانرا بهرِ این خدمت ببست
سوی گورستان عمر بنْهاد رو • در بغل همیان دوان در جُست و جو
گِردِ گورستان دوانه شد بسی • غیرِ آن پیرُو نبود آنجا کسی
گفت این نبود دگر باره دوید • مانده گشت و غیرِ آن پیر او ندید
گفت حق فرمود مارا بنده‌ایست • صافی و شایسته و فرخنده‌ایست
پیرِ چنگی کی بود خاصِ خدا • حَبَّذا ای سرِّ پنهان حبّذا
بارِ دیگر گِردِ گورستان بگشت • همچو آن شیرِ شکاری گردِ دشت
چون یقین گشتش که غیرِ پیر نیست • گفت در ظلمت دلِ روشن بسیست
آمد و با صد ادب آنجا نشست • بر عمر عطسه فتاد و پیر جَست

(۲۱۶۰) After this verse L Bul. add:

گفت نبود مثل تو ساحر دگر • ساحرانرا سر توئی و تاج سر
خاك بر فرقش که بد کور و لعین • چشم او ابلیسی آمد خاك‌بین

(۲۱۶٤) Bul. بر چه. (۲۱۶۸) AL روی. AL جست و جوی.
(۲۱۶۹) B سوی گورستان. ABL Bul. غیر آن پیر او ندید, and so corr. in C.
(۲۱۷۱) C است for ایست *bis*. (۲۱۷۳) A om. (۲۱۷٤) A om.
(۲۱۷۵) ABL Bul. آمد او.

، طریقِ بِکْر نامعقول بین • در دلِ هر مُقْبِلی مقبول بین
ان کز بیمِ آدم دیو و دد • در جزایرها رمیدند از حسد
زبیمِ معجزاتِ انبیا • سر کشیده مُنْکِران زیرِ گیا
بناموسِ مسلمانی زیند • در تسلّس تا ندانی که کیند
قلّابان بر آن نقدِ تباه • نقره می‌مالند و نامِ پادشاه
الفاظشان توحید و شَرْع • باطنِ آن همچو در نان تخمِ صَرْع
ـرا زَهْره نی تا دَم زند • دم زند دینِ حَقَّش برهم زند
، و پایِ او جَماد و جانِ او • هرچه گوید آن دو در فرمانِ او
ن گرچه که تهمت می‌نهند • دست و پاهاشان گواهی می‌دهند

ز معجزهٔ پیغامبر علیه السّلام بسخن آمدن سنگ‌ریزه در دست بو جهل علیه اللعنه و گواهی دادنِ سنگ‌ریزه بر حقیقت محمّد علیه الصّلوة والسّلام،

ـا اندر کفِ بُو جَهْل بود • گفت ای احمد بگو این چیست زود
سولی چیست در مُشتم نهان • چون خبر داری زرازِ آسمان
چون خواهی بگویم کآن چهاست • یا بگوید آن که ما حقّیم و راست
بو جهل این دُوُم نادرترست • گفت آری حقّ از آن قادرترست
ن مشتِ او هر پاره سنگ • در شهادت گفتن آمد بی درنگ
ـهٔ گفت إلاّ ٱللّهُ گفت • گوهرِ أَحْمَدْ رَسولُ ٱللّهِ سُفت

(۲۱۴۶) B Bul. در جزایر در رمیدند. In C در is written above the ها.
Heading: Bul. adds at the end و برسالت او.
(۲۱۵٤) L تا چیست.
(۲۱۵٦) ABL Bul. آن چهاست. ABL Bul. یا بگویند.
(۲۱۵۸) A از میان بشت, with دست written above.
(۲۱۵۹) ABL و الاّ الله.

صد هزاران اهلِ تقلید و نشان ٭ افکند در قعر یک آسیبشان
که بظنّ تقلید و استدلالشان ٭ قایمست و جملهٔ پرّ و بالشان
شبههٔ انگیزد آن شیطانِ دون ٭ در فتند این جملهٔ کوران سرنگون
پایِ استدلالیان چوبین بود ٭ پایِ چوبین سخت بی تمکین بود
غیرِ آن قطبِ زمانِ دیده‌ور ٭ کز ثباتش کوه گردد خیره‌سر
پایِ نابینا عصا باشد عصا ٭ تا نیفتد سرنگون او بر حصا
آن سواری کو سپه‌را شد ظفر ٭ اهلِ دین‌را کیست اربابِ بصر
با عصا کوران اگر ره دیده‌اند ٭ در پناهِ خلق روشن‌دیده‌اند
گرنه بینایان بُدندی و شهان ٭ جملهٔ کوران مرده‌اندی در جهان
نی زکوران کِشت آید نه دُرود ٭ نه عمارت نه تجارتها و سود
گر نکردی رحمت و اِفضالتان ٭ در شکستی چوبِ استدلالتان
این عصا چه بْود قیاسات و دلیل ٭ آن عصا کی دادشان بینا جلیل
چون عصا شد آلتِ جنگ و نفیر ٭ آن عصارا خُرد بشکن ای ضریر
او عصاتان داد تا پیش آمدیت ٭ آن عصا از خشم هم بر وی زدیت
حلقهٔ کوران بچه کار اندرید ٭ دیدبان‌را در میانه آورید
دامنِ او گیر کو دادت عصا ٭ در نگر کادم چها دید از عَصی
معجزهٔ موسی و احمدرا نگر ٭ چون عصا شد مار و اُستُن با خبر
از عصا ماری و از اُستون حنین ٭ پنج نوبت می‌زنند از بهرِ دین
گر نه نامعقول بودی این مزه ٭ کی بُدی حاجت بچندین معجزه
هرچ معقولست عقلش میخورد ٭ بی بیانِ معجزه بی جَرّ و مَد

(۲۱۲۵) AB زاهل تقلید. BL Bul. افگندشان نیم وهمی در گمان, and so A in marg.
(۲۱۲۶) C گر بظن for که بظن, corr. in marg. (۲۱۳۱) AB Bul. سلطان بصر, and so corr. in C. (۲۱۳۳) Bul. بودندی. (۲۱۳۵) A رحمی.
(۲۱۳۸) L Bul. آمدید. L Bul. زدید. (۲۱۴۰) AL Bul. دید از عصا.
(۲۱۴۱) A معجز. (۲۱۴۲) A Bul. استن. B مار و ز استونی.
(۲۱۴۴) L بیان و معجزه. L Bul. بی جزر و مد.

نالیدن ستون حنّانه چون برای پیغامبر علیه السّلام منبر ساختند که جماعت انبوه شده بود گفتند ما روی مبارکت‌را بهنگام وعظ نمی‌بینیم و شنیدن رسول و صحابه آن ناله‌را و سؤال و جواب مصطفی با ستون صریح،

اُستن حنّانه از هجر رسول * ناله می‌زد همچو ارباب عُقول
گفت پیغمبر چه خواهی ای سُتون * گفت جانم از فراقت گشت خون
مَسنَدت من بودم از من تاختی * بر سر منبر تو مسند ساختی
گفت میخواهی ترا نخلی کنند * شرقی و غربی زتو میوه چنند
یا در آن عالم ترا سروی کند * تا تر و تازه بمانی در ابد
گفت آن خواهم که دایم شد بقاش * بشنو ای غافل کم از چوبی مباش
آن ستون‌را دفن کرد اندر زمین * تا چو مردم حشر گردد یوم دین
تا بدانی هرکرا یزدان بخواند * از همه کار جهان بی کار ماند
هرکرا باشد زیزدان کار و بار * یافت بار آنجا و بیرون شد زکار
آنك اورا نبْود از اسرار داد * کی کند تصدیق او نالهٔ جماد
گوید آری نه زدل بهر وفاق * تا نگویندش که هست اهل نفاق
گر نیندی واقفان امر کُن * در جهان رَد گشته بودی این سخن

(٢١١٣) After this verse L adds (and so Bul.):

در میان مجلس وعظ آنچنان * کز وی آگه گشت هم پیر و جوان
در تحیّر مانده اصحاب رسول * کز چه می‌نالد ستون با عرض و طول

(٢١١٤) ABCL پیغامبر.   (٢١١٥) After this verse Bul. adds:

پس رسولش گفت ای نیکو درخت * ای شده با سرّ تو همراه بخت

(٢١١٦) BL خواهی که ترا. C برند for چنند. Bul. has:

گر تو خواهی سازمت پر بار نخل * تا برد شرقی و غربی از تو دخل

(٢١١٧) C یا بر آن. AB Bul. جفت سروی. ABL Bul. تا ابد.

وین جهانی کاندرینت خوابم نمود ٭ از گشایش پرّ و بالم را گشود
این جهان و راهش ار پیدا بُدی ٭ کم کسی یک لحظهٔ آنجا بُدی
امر می‌آمد که نی طامع مشو ٭ چون زپایت خار بیرون شد برو
مُول مُولی می‌زد آنجا جانِ او ٭ در فضاے رحمت و احسانِ او

در خواب گفتن هاتف مر عمر را رضی الله عنه که چندین زر از بیت المال بآن مرد ده که در گورستان خفته‌است،

آن زمان حق بر عُمَر خوابی گماشت ٭ تا که خویش از خواب نتوانست داشت
در عجب افتاد کین معهود نیست ٭ این زغیب افتاد بی مقصود نیست
سر نهاد و خواب بردش خواب دید ٭ کآمدش از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصلِ هر بانگ و نواست ٭ خود ندا آنست و این باقی صداست
تُرك و کُرد و پارسی‌گو و عرب ٭ فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای تُرك و تاجیکست و زنگ ٭ فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ
هر دمی از وی همی آید اَلَسْت ٭ جوهر و اَعْراض می‌گردند هست
گر نمی‌آید بَلَی زیشان ولی ٭ آمدنشان از عدم باشد بَلَی
زانچ گفتم زآشنایی سنگ و چوب ٭ در بیانش قصّهٔ هُش دار خوب

(۲۱۰۰) B کاندرو. L خوابم نبود.
(۲۱۰۱) L آن جهان. L اینجا بدی.
(۲۱۰۳) Bul. مولی مولی. L مول و مولی.
(۲۱۰۷) B کآن ندایی.
(۲۱۰۸) Bul. فارسی‌گو.
(۲۱۰۹) L تازیکست. A جنگ for زنگ.
(۲۱۱۰) C مست for هست.
(۲۱۱۲) B آنچ گفتم. AB Bul. من زفهم for آشنایی, and so C in marg. L چوب و سنگ. L قصّه بشنو بی درنگ. After this verse Bul. adds:
آنچه گفتم زآگهیِ چوب و سنگ ٭ در بیانش قصّه بشنو بی درنگ

رُبای فکر و هر آواز او • لذّتِ اِلهام و وحی و راز او
ك مطرب پیرتر گشت و ضعیف • شد زبی‌کسبی رهینِ یك رغیف
، عمر و مُهلتم دادی بسی • لطفها کردی خدایا با خَسی
یت ورزیده‌ام هفتاد سال • باز نگرفتی زِمَن روزی نوال
ت کسب امروز مهمانِ تُوَم • چنگ بهرِ تو زنم آنِ تُوَم
ئرا بر داشت و شد اللّهجو • سوی گورستانِ یَثْرِب آه‌گو
ت خواهم از حق ابریشم‌بها • کو بنیکویی پذیرد قلبها
، زد بسیار و گریان سر نهاد • چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد
ب بردش مرغِ جانش از حبس رَست • چنگ و چنگی‌را رها کرد و بجَست
، آزاد از تن و رنجِ جهان • در جهانِ ساده و صحرای جان
نِ او آنجا سرایان ماجَرا • کاندرینجا گر بماندندی مرا
، بُدی جانم درین باغ و بهار • مستِ این صحرا و غَیْبی لاله‌زار
سر و بی پا سفر می‌کردمی • بی لبُ و دندان شکر میخَوردمی
و فِکری فارغ از رنجِ دماغ • کردمی با ساکنانِ چرخ لاغ
سم بسته عالَمی می‌دیدمی • وَرْد و ریحان بی کفی می‌چیدمی
غِ آبی غرقِ دریای عسل • عینِ اَیُّوبی شَراب و مُغْتَسَل
، بدو اَیّوب از پا تا بفَرْق • پاك شد از رنجها چون نورِ شرق
، در جَنْجم گر بودی چو چرخ • در نگنجیدی درو زین نیمِ بَرْخ
ن زمین و آسمانِ بس فراخ • کرد از تنگی دلم‌را شاخ شاخ

(٢٠٨١) B om. و before هر. (٢٠٨٣) C عمر مهلتم. (٢٠٨٤) Suppl. in ma

(٢٠٨٥) Bul. توأم *bis*. ABL Bul. کآن توم. (٢٠٨٦) A om. و.

(٢٠٨٨) A om. و after کرد. (٢٠٨٩) A Bul. مرغ جان.

(٢٠٩٢) BC هست for مست. (٢٠٩٣) L بی پر و بی پا.

(٢٠٩٤) A Bul. رنج و دماغ.

(٢٠٩٦) CL Bul. شراب مغتسل.

(٢٠٩٧) Suppl. in marg. C.

این از آن لطفِ بهاریّات بود • با زِپاییزیّ پُز آفات بود
گفت این از بهرِ تسکینِ غمست • کز مصیبت بر نژادِ آدمست
گر بر آن آتش بماندی آدمی • بس خرابی در فسادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان • حرصها بیرون شدی از مردمان
اُستُنِ این عالَم ای جان غفلتست • هوشیاری این جهان‌را آفتست
هوشیاری زآن جهانست و چو آن • غالب آید پَست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یخ • هوشیاری آب وین عالَم وَسَخ
زآن جهان اندك ترشّح می‌رسد • تا نغُرّد در جهان حرص و حسد
گر ترشّح بیشتر گردد زغیب • نی هنر ماند درین عالم نه عیب
این ندارد حد سوی آغاز رَو • سوی قصهٔ مردِ مُطرِب باز رَو

بقیّهٔ قصّهٔ پیر چنگی و بیان مخلص آن،

مُطربی کز وی جهان شد پُرطرب • رُسته زآوازش خیالاتِ عجب
از نوایش مرغِ دل پرّان شدی • وز صدایش هوشِ جان حیران شدی
چون بر آمد روزگار و پیر شد • باز جانش از عجز پشّه‌گیر شد
پشتِ او خَم گشت همچون پشتِ خُم • ابروان بر چشم همچون پالدُم
گشت آوازِ لطیفِ جان‌فزاش • زشت و نزدِ کس نیرزیدی بلاش
آن نوای رشكِ زُهره آمده • همچو آوازِ خرِ پیری شده
خود کُدامین خوش که آن ناخَوش نشد • یا کدامین سَقف کآن مِفْرَش نشد
غیرِ آوازِ عزیزان در صُدور • که بود از عکسِ دَمشان نفخِ صور
اندرونی کاندرونها مست ازوست • نیستی کین هستهامان هست ازوست

(۲۰٦۹) L اندر ترشّح.

Heading: C بقیّهٔ پیر چنگی و قصّهٔ او در بیان. In A پیر is suppl. L Bul. مخلص او.

(۲۰۷۲) C هوش جن, corr. in marg. L هوش دل.

(۲۰۷۸) ABL=Bul. که او ناخوش.   (۲۰۷۹) AC نفح.

ك با جانِ شما آن می‌کند • کآن بهاران با درختان می‌کند
ـ بگریزید از سردِ خزان • کآن کند کو کرد با باغ و رَزان
ـبسان این‌را بظاهر بُرده‌اند • هم بر آن صورت قناعت کرده‌اند
ـبر بودند از جان آن گروه • کوه‌را دیده ندیده کان بکوه
خزان نزدِ خدا نَفْس و هواست • عقل و جان عینِ بهارست و بقاست
ـرا عقلیست جُزْوی در نهان • کاملُ ٱلْعَقْلی بجُو اندر جهان
ـزْوِ تو از کُلِّ او کُلّی شود • عقلِ کُل بر نَفْس چون غُلّی شود
ـ بتأویل این بود کانفاسِ پاك • چون بهارست و حیوةِ برگ و تاك
ـهای اولیا نرم و دُرُشت • تن مپوشان زآنك دینت‌راست پُشت
ـم گوید سرد گوید خوش بگیر • زآن زگرم و سرد بجْهی وز سعیر
ـم و سردش نوبهارِ زندگیست • مایهٔ صدق و یقین و بندگیست
ـن کزو بُستانِ جانها زنده‌است • زین جواهر بحرِ دل آگنده‌است
دلِ عاقل هزاران غم بود • گر زباغِ دل خِلالی کم بود

ـرسیدن صدّیقه رضی الله عنها از مصطفی صلعم که سرِّ باران امروزینه چه بود،

ـت صدّیقه که ای زُبدهٔ وجود • حکمتِ بارانِ امروزین چه بود
ـن زبارانهای رحمت بود یا • بهرِ تهدیدست و عدلِ کبریا

(۲۰۵۰) AL بُرده‌اند این‌را بظاهر آن گروه. A گُروه for بکوه. (۲۰۵۱) C جان ـل
(۲۰۵۵) AB Bul. از حدیث اولیا, and so corr. in C. In B رو مگردان is writt
above تن مپوشان. (۲۰۵۶) AB Bul. تا زگرم, and so corr. in C.
(۲۰۵۷) A نوبهار و زندگیست. (۲۰۵۹) ABL کم شود.
Heading: Bul. امروزین. After the Heading L adds:
پس سؤالش کرد صدّیقه زصدق • با خشوع و با ادب از جوش عشق
Bul. adds: عایشه کان گوهر درج کمال • کرد او فخر دو عالم‌را سؤال
(۲۰۶۰) L کای خلاصهٔ هستی و زبدهٔ وجود. L امروزی.

تفسیر بیت حکیم،

آسمانهاست در ولایتِ جان • کارفرمای آسمانِ جهان
در رهِ روح پست و بالاهاست • کوههای بلند و دریاهاست،

غیب‌را ابری و آبی دیگرست • آسمان و آفتابی دیگرست
نآید آن اِلّا که بر خاصّان پدید • باقیان فی لَبْس مِنْ خَلْقٍ جَدِید
هست باران از پیِ پروردگی • هست باران از پیِ پژمردگی
نفعِ بارانِ بهاران بُو ٱلْعَجَب • باغ‌را بارانِ پاییزی چو تَب
آن بهاری نازپروردش کند • وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب • بر تفاوت دان و سررشته بیاب
همچنین در غیب انواعست این • در زیان و سود و در رِبْح و غَبین
این دمِ اَبْدال باشد زآن بهار • در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعلِ بارانِ بهاری با درخت • آید از انفاسشان در نیکبخت
گر درختِ خشك باشد در مکان • عیبِ آن از بادِ جان‌افزا مدان
بادِ کارِ خویش کرد و بر وزید • آنك جانی داشت بر جانش گزید

در معنیِ این حدیث کی اِغْتَنِمُوا بَرْدَ ٱلرَّبِیعِ الی آخره،

گفت پیغمبر زسرمای بهار • تن مپوشانید یاران زینهار

Heading: After حکیم Bul. adds: سنایی رحمة الله علیه

(۲۰۲۵) After this verse L adds:

این چنین باران ز ابر دیگرست • رحمت حق در نزولش مضمرست

and so Bul. (۲۰٤۱) ABC Bul. رنج و غبین. L رنج و حنین.

(۲۰٤۲) A سبززار. (۲۰٤۳) B om. (۲۰٤۵) L کرد و برورید.

Heading: Bul. بیان for معنی. C om. کی. After حدیث Bul. proceeds: که اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کا یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کا یعمل باشجارکم. (۲۰٤٦) ABCL پیغامبر.

با زبانِ سبز و با دستِ دراز • از ضمیرِ خاک می‌گویند راز
همچو بطّان سر فرو برده بآب • گشته طاوسان و بوده چون غُراب
در زمستانشان اگر محبوس کرد • آن غرابان‌را خدا طاوس کرد
در زمستانشان اگرچه داد مرگ • زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ
منکران گویند خود هست این قدیم • این چرا بندیم بر ربِّ کریم
کوریِ ایشان درونِ دوستان • حق برویانید باغ و بوستان
هر گُلی کاندر درون بویا بود • آن گُل از اسرارِ کُل گویا بود
بویِ ایشان رَغمِ آنفِ منکران • گِردِ عالَم می‌رود پرده دَران
منکران همچون جُعَل زآن بویِ گُل • یا چو نازک مغز در بانگِ دُهُل
خویشتن مشغول می‌سازند و غرق • چشم می‌دزدند ازین لمعان و برق
چشم می‌دزدند و آنجا چشم نی • چشم آن باشد که بیند مأمَنی
چون زگورستان پیمبر باز گشت • سوی صِدّیقه شد و همراز گشت
چشمِ صدّیقه چو بر رویش فتاد • پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و رویِ او و مویِ او • بر گریبان و بَر و بازوے او
گفت پیغمبر چه می‌جویی شتاب • گفت باران آمد امروز از سحاب
جامهاات می بجویم در طلب • تر نمی‌بینم زباران اے عجب
گفت چه بر سر فگندی از اِزار • گفت کردم آن رِدای تو خِمار
گفت بهرِ آن نمود ای پاک‌جیب • چشمِ پاکت‌را خدا بارانِ غیب
نیست آن باران ازین ابرِ شما • هست ابری دیگر و دیگر سما

(۲۰۲۰) After this verse Bul. adds:

جمله پندارد که این خود دائمست • در قدم این جمله عالم قائمست

(۲۰۲۳) A Bul. می‌دود. A پرده در آن. (۲۰۲٤) A Bul. از بوی گل. Bul. از بانگ.

(۲۰۲۵) A Bul. می‌سازند غرق. L Bul. لمعان برق.

(۲۰۲۹) L om. و after عمامه. CL تن for بر.

(۲۰۳۰) ABCL پیغامبر. A چو for چه.

(۲۰۳۱) A جامهایت. (۲۰۳۲) A جسم پاکت‌را

جانِ دشمن‌دارشان جمست صرف • چون زِیـاد از نَزْد او اِسمست ص
آن بخاك اندر شد و کُل خاك شـد • این نمك اندر شد و کُل پاك ش
آن نمك کـز وی محمّد اَمْلَحست • زآن حدیثِ با نمك او اَفصَح
این نمك باقیست از میراثِ او • بـا تُوَنـد آن وارثانِ او
پیشِ تو شِشْتـه تـرا خود پیش کُو • پیش هستت جانِ پیش‌اندیش
گر تو خودرا پیش و پس داری گمان • بستـهٔ جسمی و محرومی زجا
زیر و بالا پیش و پس وصفِ تن‌است • بی جهت آن ذاتِ جانِ روشن‌ا
بـر گشا از نورِ پـاكِ شـه نظـر • تـا نپنداری تو چون کوته‌نظ
که همینی در غم و شـادی و بس • ای عدم کو مر عدم‌را پیش و
روزِ بارانست میرَو تـا بشب • نی ازین باران از آن بارانِ

قصّهٔ سؤال کردن عایشه رضی الله عنها از مصطفی علیه السّا

که امروز باران بارید چون تو سوی گورستان

رفتی جامهای تو چون تر نیست،

مصطفی روزی بگورستان برفت • بـا جنازهٔ مردی از یارانِ بر
خاك‌را در گورِ او آگنـده کرد • زیرِ خاك آن دانـه‌اش‌را زنده
این درختانند همچون خاکیان • دستها بـر کرده‌انـد از خاکدار
سوی خلقان صد اشارت میکنـد • وآنك گوشستش عبـارت میکن

(٢٠٠٢) Suppl. in marg. C. L چون زبان از نزد او. C و صرف *bis.*

(٢٠٠٥) AB Bul. با تو اند. (٢٠٠٨) B Bul. بی جهتها ذات, and so corr. in C. کی جهتها.

(٢٠٠٩) Suppl. in marg. C. Cf. note on v. ١٩٩٨.

(٢٠١٠) Suppl. in marg. C. BC تا همینی ای غم. L گر همینی.

Heading: A originally تفسیر عایشه. A وچون تو. A om. چون before تر نیست.

(٢٠١٢) Bul. آن دانهٔ او. (٢٠١٥) AB Bul. آنك. After this verse L adds:

تیزگوشان رازهـارا بشنونـد • غافلان آوازهارا نشنوند [بشنوند]

adds: اهل عبرت رازهـارا گوش کند • غافلان آوازهـارا گوش هکند.

عقلِ جُزوی عشق‌را مُنْکِر بود ۰ گرچه بِنْمایَد که صاحب‌سِر بود
زیرك و داناست امّا نیست نیست ۰ تا فرشته لا نشد آهرْمَنیست
او بقَوْل و فعل یارِ ما بود ۰ چون بحُکم حال آیی لا بود
لا بود چون او نشد از هست نیست ۰ چونك طَوْعًا لا نشد کَرْهًا بسیست
جان کمالست و ندای او کمال ۰ مُصْطَفَی گویان أَرِحْنا یا بِلال
ای بلال افراز بانگِ سَلْسَلت ۰ زآن دمی کاندر دمیدم در دلت
زآن دمی کآدم از آن مدهوش گشت ۰ هوشِ اهلِ آسمان بیهوش گشت
مصطفی بی خویش شد زآن خوب صوت ۰ شد نمازش از شبِ تعریس فوت
سَر از آن خوابِ مبارك بر نداشت ۰ تا نمازِ صُبْحدَم آمد بچاشت
در شبِ تعریس پیشِ آن عروس ۰ یافت جانِ پاكِ ایشان دستبوس
عشق و جان هر دو نهانند و ستیر ۰ گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر
از ملولیْ یار خامُش کردمی ۰ گر هَمُو مُهلت بدادی یکدمی
لیك می‌گوید بگو هین عیب نیست ۰ جز تقاضای قضای غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب ۰ عیب کی بیند روانِ پاكِ غیب
عیب شد نِسْبت بمخلوقِ جَهول ۰ نی بنسبت با خداوندِ قَبول
کفر هم نسبت بخالق حکمتست ۰ چون بما نسبت کنی کفر آفتست
ور یکی عیبی بود با صد حیات ۰ بر مثالِ چوب باشد در نبات
در ترازو هر دورا یکسان کشند ۰ زآنك آن هر دو چو جسم و جان خَوشند
پس بزرگان این نگفتند از گزاف ۰ جسمِ پاکان عینِ جان افتاد صاف
گفتشان و نَفْسشان و نقششان ۰ جمله جانِ مُطْلَق آمد بی نشان

(١٩٨٢) L تنماید. (١٩٨٦) A Bul. گویا. Bul. فرمود. (١٩٨٨) L وآن دمی, and this may be the reading of C. (١٩٨٩) B Bul. در شب تعریس.

(١٩٩٣) Bul. گر هم او. (١٩٩٥) In C vv. ١٩٩٥ and ١٩٩٦ are transposed, but corr. in marg.

(١٩٩٨) B در یکی. After this verse C has v. ٢٠٠٩, which is also supplied in marg. C after v. ٢٠٠٨.

از برای لقمهٔ این خارخوار • از کفِ لقمان برون آرید خار
در کفِ او خار و سایه‌ش نیز نیست • لیکنان از حرص آن تمییز نیست
خار دان آن‌را که خرما دیدهٔ • زآنك بس نان‌کور و بس نادیدهٔ
جانِ لقمان که گلستانِ خداست • پایِ جانش خستهٔ خاری چراست
اُشتُر آمد این وجودِ خارخوار • مُصْطَفَی‌زادی برین اُشتر سوار
اُشترا تنگِ گُلی بر پُشتِ تُست • کز نسیمش در تو صد گُلزار رُست
مَیلِ تو سوی مُغَیْلانست و ریگ • تا چه گُل چینی زخارِ مُرده‌ریگ
ای بگشته زین طلب از کو بکو • چند گویی کین گلستان کو و کو
پیش از آن کین خارِ پا بیرون کُنی • چشم تاریکست جَوْلان چون کُنی
آدمی کو می‌نگنجد در جهان • در سَرِ خاری همی‌گردد نهان
مُصْطَفَی آمد که سازد هَمْدَمی • کَلِّمِینی یا حُمَیْرا کَلِّمِی
ای حُمَیْرا آتش اندر نِه تو نعل • تا زنعلِ تو شود این کوه لعل
این حُمَیْرا لفظِ تأنیثست و جان • نامِ تأنیثش نهند این تازیان
لیك از تأنیث جانرا باك نیست • روح‌را با مرد و زن اِشراك نیست
از مؤنّث وز مذکّر برترست • این نه آن جانست کز خُشْك و تَرست
این نه آن جانست کافزاید زنان • یا گهی باشد چنین گاهی چنان
خوش کُننده‌ست و خوش و عَیْنِ خَوْشی • بی خوشی نبود خوشی ای مُرْتَشی
چون تو شیرین از شکر باشی بود • کآن شکر گاهی زتو غایب شود
چون شکر گردی زبسیاریِ وفا • پس شکر کَی از شکر باشد جدا
عاشق از خود چون غذا یابد رَحیق • عقل آنجا گُم بمانَد بی رفیق

(۱۹۶۲) Bul. از هوای لقمهٔ. (۱۹۶۳) Bul. و سایش تیز نیست.
(۱۹۶۵) Bul. کآن for که. (۱۹۶۶) A برو for برین. L بدان.
(۱۹۶۷) L اشترا اینك گلی. (۱۹۷۰) A پیش ازین کین.
(۱۹۸۰) B Bul. ز تأثیر وفا. A later hand has inserted this reading in A.
(۱۹۸۱) A عاشق آنجا. C Bul. غدا. B غذی. ABL عقل آنجا گم شود گم ای رفیق, and so Bul., which has میشود for گم شود.

همچنین تا صد چراغ ار نقل شد • دیدنِ آخر لقای اصل شد
خواه از نور پسین بِستان بجان • هیچ فرقی نیست خواه از شمعدان
خواه بین نور از چراغ آخرین • خواه بین نورش زشمع غابرین

در بیان این حدیث که إِنَّ لِرَبِّکُمْ فی أَیّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحاتٍ أَلا فَتَعَرَّضُوا لَها،

گفت پیغمبر که نفحتهای حق • اندرین ایام می‌آرد سبق
گوش و هُش دارید این اوقات‌را • در ربایید این چنین نفحات‌را
نفحه آمد مر شمارا دید و رفت • هرکرا میخواست جان بخشید و رفت
نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش • تا ازین هم وا نمانی خواجه‌تاش
جانِ آتش یافت زو آتش‌کُشی • جانِ مرده یافت در خود جُنبشی
تازگی و جنبش طُوبیست این • همچو جنبشهای حیوان نیست این
گر در افتد در زمین و آسمان • زهرهاشان آب گردد در زمان
خود زبیمِ این دَمِ بی مُنتها • باز خوان فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها
ورنه خود أَشْفَقْنَ مِنْها چون بُدی • گرنه از بیمش دلِ کُه خون شدی
دوش دیگر لون این میداد دست • لقمهٔ چندی در آمد ره ببست
بهرِ لقمه گشته لُقْمانی گِرَو • وقتِ لقمانست ای لقمه بِرَو

(۱۹۴۸) Bul. دید آن آخر. (۱۹۴۹) ABL Bul. بستان تو آن. ABL Bul. خواه
از شمع جان. (۱۹۵۰) C غابرین. Heading: A نفحات.
(۱۹۵۱) ABC پیغامبر. (۱۹۵۳) AB Bul. نفخه. (۱۹۵۴) AB Bul. نفخهٔ. A
از وی. L Bul. جان ناری. (۱۹۵۵) Suppl. in marg. A. B Bul. ازین هم ره نمانی.
for در خود. After this verse AB Bul. add:

جان ناری یافت از وی انطفا • مرده پوشید از بقای او قبا

So L, which has بقا for قبا. (۱۹۵۶) Bul. نازکی. AB Bul. جنبشهای خلقان.
(۱۹۵۹) Bul. کی بدی. (۱۹۶۰) L دیگرگون.
(۱۹۶۱) Suppl. in marg. C. Bul. وقت لقمانیست.

بانگِ حقّ اندر حجاب و بی حجاب • آن دهد کو داد مریم‌را زجیب
ای فنا پوسیدگانِ زیرِ پوست • باز گردید از عدم زآوازِ دوست
مُطلَق آن آواز خود از شه بود • گرچه از حُلقومِ عبد اللّه بود
گفته اورا منِ زبان و چشمِ تو • من حواسّ و من رضا و خشمِ تو
رَوْ که بی یَسْمَع وَبی یُبْصِر توی • سِر توی چه جایِ صاحب‌سِر توی
چون شدی مَنْ کانَ لِلّه از وَلَه • من ترا باشم که کانَ اللّهُ لَه
گه توی گویم ترا گاهی منم • هرچه گویم آفتابِ روشنم
هر کجا تابم زمِشکاتِ دمی • حَل شد آنجا مُشکِلاتِ عالَمی
ظلمتی‌را کآفتابش بر نداشت • از دَمِ ما گردد آن ظلمت چو چاشت
آدمی‌را او بخویش اَسما نمود • دیگرانرا زآدم اَسما می‌گشود
خواه از آدم گیر نورش خواه ازو • خواه از خُم گیر مَی خواه از کدو
کین کدو با خُمّ پیوستست سخت • نی چو تو شادان کدوی نیکبخت
گفت طوبی مَنْ رَآنی مصطفا • وَالّذی یُبْصِر لِمَنْ وَجْهی رَأی
چون چراغی نورِ شمعی‌را کشید • هرکه دید آنرا یقین آن شمع دید

(١٩٣٤) Bul. بی‌حجیب. (١٩٣٥) BL, Bul. ای فناتان نیست کرده زیر پوست, and so AC in marg. (١٩٤١) L زمشکانی.

(١٩٤٢) After this verse L adds (and so Bul.):

هرکجا تاریکی آمد ناسزا • از فروغ ما شود شمس الضحی

(١٩٤٤) B Bul. خواه ز آدم.

(١٩٤٥) Bul. پیوستست. B با خنب پیوستست. After this verse L adds:

آب خواه از جو بجو خواه از سبو • کین سبورا هم مدد باشد ز جو
نور خواه از مه بجو خواهی ز خور • نور مه هم زآفتابست ای پسر

Bul. has the same verses and adds a third, namely:

مقتبس شو زود چون یابی نجوم • گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

(١٩٤٦) A ینصر. After this verse Bul. adds:

گفت پیغمبر زهی عزّت ورا • دید آن صحب مرا یا خود مرا

(١٩٤٧) After this verse Bul. adds:

گر فروزند یك چراغی از دگر • لمعه دارد هرکسی زآن در نظر •

یـا رَسـایل بـود اسـرافیل‌را • کز سمـاعش پَـر بُرُستی فیل‌را
سـازد اسـرافیل روزـــے نالـه‌را • جان دهـد پوسیـدهٔ صدسالـه‌را
انبیارا در درون هم نغمهاست • طالبانـرا زآن حیوة بی‌بهاست
نشْنود آن نغمهـارا گوشِ حِس • کز ستمها گوشِ حِس باشـد نَجِس
نشْنـود نغمـهٔ پَـریـ‌را آدمی • کو بود زاسـرارِ پَرْیـان اَعْجَمی
گرچه هم نغمهٔ پری زین عالَمست • نغمهٔ دل برتر از هـر دو دَمست
که پـری و آدمی زنـدانیند • هر دو در زنـدانِ این نادانیند
مَعْشَرَ ٱلْجِنِّ سورهٔ رَحْمـان بخوان • تَسْتَطِیعُوا تَنْفُذُوارا بـاز دان
نغمهـای انـدرونِ اولیـا • اوّلا گویـد کـه ای اجـزای لا
هین زلای نَفْی سَرهـا بـر زنید • زین خیال و وهم سر بیرون کُنید
ای همه پوسیـده در کَوْن و فساد • جانِ باقیتـان نرویید و نـزاد
گـر بگویم شمّـهٔ زآن نغمهـا • جانهـا سر بـر زننـد از دَخْمهـا
گوش‌را نزدیك کن کآن دُور نیست • لیك نقلِ آن بتو دستور نیست
هین که اسرافیلِ وقتانـد اولیا • مـرده‌را زیشان حیـاتست و حَیـا
جانهـای مـرده انـدر گورِ تن • بر جهـد زآوازشان انـدر کفن
گویـد این آواز زآواهـا جُداست • زنـده کردن کارِ آوازِ خداست
مـا بمـردیم و بکُلّی کـاستیـم • بانگِ حـقّ آمـد همه بـر خاستیم

(۱۹۱۷) C رَسایل with *fatha*, as in the text. In AB either reading, یا رسایل or بار سایل, is possible. L یا رسیلی, corr. in marg.

(۱۹۲۲) L گرچه نغمه از پری ما. (۱۹۲۳) BL گر پری, and so C in marg. Bul. هم پری.

(۱۹۲۵) AL کای اجزای لا. (۱۹۲۶) B Bul. این خیال و وهم یکسو افگنید, and so A in marg., with زین for این. A corrector has introduced this reading into the text of C. L has سرها بر کنید. (۱۹۲۸) AB Bul. زآن زخمها.

(۱۹۳۰) A این for هین. BL Bul. حیاتست و نما, and so AC in marg.

(۱۹۳۱) B جان هر یك مردهٔ از گور تن. (۱۹۳۲) B این آوا. Bul. ز آوازها. L زآنها خود جداست.

بوی بد مر دیده‌را تاری کند • بوی یوسف دیده‌را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش • همچو او با گریه و آشوب باش
بشنو این پند از حکیم غزنوی • تا بیابی در تن کهنه نوی
نازرا رویی بباید همچو ورد • چون نداری گرد بدخویی مگرد
زشت باشد روی نازیبا و ناز • سخت باشد چشم نابینا و درد
پیش یوسف نازش و خوبی مکن • جز نیاز و آه یعقوبی مکن
معنی مردن ز طوطی بد نیاز • در نیاز و فقر خودرا مرده ساز
تا دم عیسی ترا زنده کند • همچو خویشت خوب و فرخنده کند
از بهاران کی شود سرسبز سنگ • خاك شو تا گل بروید رنگ رنگ
سالها تو سنگ بودی دلخراش • آزمون‌را یك زمانی خاك باش

داستان پیر چنگی که در عهد عمر رضی الله عنه از بهر خدا روز بی نوایی چنگ زد میان گورستان،

آن شنیدستی که در عهد عمر • بود چنگی مطربی با کر و فر
بلبل از آواز او بی‌خود شدی • یك طرب زآواز خوبش صد شدی
مجلس و مجمع دمش آراستی • وز نوای او قیامت خاستی
همچو اسرافیل کآوازش بفن • مردگانرا جان در آرد در بدن

(١٩٠٤) Bul. در گریه. After this verse Bul. adds:

چون تو شیرین نیستی فرهاد باش • چون نه لیلی چو مجنون گرد فاش

(١٩٠٦) C تازرا رویی نباید.

(١٩٠٧) C نازیبا و زرد, corr. above. Bul. نازیبا و سرد. A in the second hemistich نابینا و ناز.

(١٩١١) Bul. بروید.

(١٩١٢) Bul. آزمون کن.

Heading: AB Bul. روزی نوای چنگ زد. L گورستان مدینه.

پیش از آن کین خاکها خَسْفش کند ٭ پیش از آن کین بادها نَشْفش کند
گرچه چون نشفش کند تو قادری ٭ کش ازیشان وا ستانی وا خری
قطرهٔ کو در هوا شد یا بریخت ٭ از خزینهٔ قدرتِ تو کی گریخت
گر در آید در عدم یا صد عدم ٭ چون بخوانیش او کند از سر قدم
صد هزاران ضدّ ضدرا می‌کُشد ٭ بازشان حکمِ تو بیرون می‌کَشد
از عدمها سوی هستی هر زمان ٭ هست یا رب کاروان در کاروان
خاصّه هر شب جملهٔ افکار و عُقول ٭ نیست گردد غرق در بحرِ نُغُول
باز وقتِ صبح آن اللّهیان ٭ بر زنند از بحر سَر چون ماهیان
در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ ٭ در هزیمت رفته در دریای مرگ
زاغ پوشیده سِیَه چون نوحه‌گر ٭ در گلستان نوحه کرده بر خُضَر
باز فرمان آید از سالارِ دِه ٭ مر عدم‌را کانچ خوردی باز دِه
آنچ خوردی وا ده ای مرگِ سیاه ٭ از نبات و دارو و برگ و گیاه
ای برادر عقل یکدم با خود آر ٭ دَم بدَم در تو خزانست و بهار
باغِ دل‌را سبز و تر و تازه بین ٭ پُر زغنچهٔ وَرْد و سرو و یاسمین
زانبُهیِّ برگ پنهان گشته شاخ ٭ زانبُهیِّ گل نهان صحرا و کاخ
این سخنهایی که از عقلِ کُلست ٭ بویِ آن گلزار و سرو و سنبلست
بویِ گُل دیدی که آنجا گُل نبود ٭ جوشِ مُل دیدی که آنجا مُل نبود
بو قلاوزست و رَهْبَر مر ترا ٭ می‌برد تا خُلد و کَوْثَر مر ترا
بو دوای چشم باشد نورساز ٭ شد زبویی دیدهٔ یعقوب باز

(۱۸۸۴) Bul. کنند *bis*. BL Bul. نشفش.   (۱۸۸۵) BL Bul. نشفش.

(۱۸۸۶) AL تا که ریخت. B Bul. یا که ریخت.   (۱۸۸۷) Bul. یا صد.

(۱۸۹۱) C چون اللهیان.   (۱۸۹۲) ABL Bul. از هزیمت.

(۱۸۹۴) C راغ.   (۱۸۹۵) A نبات دارو. A Bul. برگ گیاه.

(۱۸۹۶) A دم بدم باد خزانست.   (۱۸۹۷) A om. و before تر. B Bul. غنچه و سرو و ورد. C غنچه و ورد.

(۱۸۹۹) C آن سخنهایی. A گلزار سرو.   (۱۹۰۱) L در خلد.

از وُفورِ مدحها فرعون شد • کُنْ ذَلیلَ ٱلنَّفْسِ هَوْنًا لا تَسُد
تا توانی بنده شو سلطان مباش • زخم کش چون گوی شو چوگان مباش
ورنه چون لطفت نماند و این جمال • از تو آید آن حریفان‌را ملال
آن جماعت کت همی‌دادند ریو • چون ببینندت بگویندت که دیو
جمله گویندت چو بینندت بدَر • مرده از گورِ خود بر کرد سَر
همچو اَمْرَد که خدا نامش کنند • تا بدین سالوس بَدْنامش کنند
چونك در بدنامی آمد ریشِ او • دیورا ننگ آید از تفتیشِ او
دیو سوی آدمی شد بهرِ شَر • سوی تو نآید که از دیوی بَتَر
تا تو بودی آدمی دیو از پِیَت • می‌دوید و می‌چشانید او مَیَت
چون شدی در خوی دیوی اُستُوار • می‌گریزد از تو دیو ای نابکار
آنکه اندر دامنت آویختند • چون چنین گشتی همه بگریختند

تفسیر ما شآءَ ٱللّٰهُ کانَ،

این همه گفتیم لیك اندر بَسیچ • بی عنایاتِ خدا هیچیم هیچ
بی عنایاتِ حق و خاصّانِ حق • گر مَلَك باشد سیاهستش ورق
ای خدا ای فضلِ تو حاجت‌روا • با تو یادِ هیچ‌کس نبْوَد روا
این قَدَر اِرشاد تو بخشیدهٔ • تا بدین بس عیبِ ما پوشیدهٔ
قطرهٔ دانش که بخشیدی زپیش • متّصل گردان بدریاهای خویش
قطرهٔ عِلمست اندر جانِ من • وا رَهانش از هوا وز خاكِ تن

(١٨٦٧) B Bul. نفس از بس مدحها, and so A in marg.
(١٨٦٩) BL وین جمال. (١٨٧٠) Bul. که for کت. (١٨٧٣) A تا بدین سالوس در دامش کنند, corr. above. (١٨٧٦) C om. دیو. ABL دیو نابکار. In A ای has been suppl. by a later hand. In C vv. ١٨٧٦ and ١٨٧٧ are transposed.
(١٨٧٧) ABC آنك اندر. AB آویخت او. AB بگریخت او. Bul. ز تو بگریختند.
(١٨٧٨) C هیچیم و هیچ.
(١٨٨١) A بخشیدهٔ ارشادرا: Bul. که بدین.

ی گوید من شوم همرازِ تو • وآتش گوید نی منم انبازِ تو
ی گوید نیست چون تو در وجود • در جمال و فضل و در احسان و جود
ی گوید هر دو عالم آنِ تست • جملهٔ جانهامان طُفَیْلِ جانِ تُست
چو بیند خلق‌را سرمستِ خویش • از تکبّر می‌رود از دستِ خویش
نداند که هزارانرا چو او • دیو افگندست اندر آبِ جو
ـ و سالوسِ جهان خوش لقمه‌ایست • کمترش خور کآن پُر آتش لقمه‌ایست
ش پنهان و ذوقش آشکار • دودِ او ظاهر شود پایانِ کار
مگو آن مدح‌را من کی خورم • از طمع می‌گوید او پی می‌بَرَم
حت گر هَجْو گوید بر مَلا • روزها سوزد دلت زآن سوزها
ه دانی کو زحرمان گفت آن • کآن طمع که داشت از تو شد زیان
اثر می‌ماندت در اندرون • در مدیح این حالتت هست آزمون
ـ اثر هم روزها باقی بود • مایهٔ کِبْر و خداعِ جان شود
ـ ننماید چو شیرینست مَدْح • بد نماید زآنک تلخ افتاد قَدْح
و مطبوخست و حَب کآنرا خوری • تا بدیری شورش و رنج اندری
خورے حلوا بود ذوقش دَمی • این اثر چون آن نمی‌پاید همی
ن نمی‌پاید همی‌پاید نهان • هر ضدی‌را تو بضدّ او بدان
ن شکر پاید همی تأثیر او • بعدِ حینی دُمَّل آرد نیش‌جو

(۱۸۵۲) After this verse L adds:

آتش خواند گاه عیش و خرّمی • اینش گوید گاه نوش و مرهمی

Bul. has: اینش خواند گاه نوش و خرّمی • آتش خواند گاه عیش و همدمی

(۱۸۵۵) Bul. لطف سالوس.

(۱۸۵۷) Bul. من کی خرم. A نی for پی.

(۱۸۵۸) Bul. آن for زآن. (۱۸۶۱) B کبل و خداع.

(۱۸۶۴) L این اثر چون شد نمی‌ماند همی (۱۸۶۵) L نمی‌ماند نهان.

(۱۸۶۶) B Bul. پاید نهان. Bul. چندین for حینی. L دنبل آرد. After this verse L ad

وو حب و مطبوخ خوردی ای ظریف • اندرون شد پاک زاخلاط کثیف

هرك داد او حسنِ خودرا در مزاد • صد قضای بد سوی او رُو نهاد
حیلها و خشمها و رشكها • بر سرش ریزد چو آب از مَشكها
دشمنان اورا زغیرت می‌درند • دوستان هم روزگارش می‌برند
آنك غافل بود از كِشت و بهار • او چه داند قیمتِ این روزگار
در پناهِ لطفِ حق باید گریخت • كو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چون پناه • آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی‌را نه دریا یار شد • نه بر اَعداشان بكین قهّار شد
آتش اِبراهیم‌را نی قلعه بود • تا بر آورد از دلِ نمرود دود
كوه یَحْیَی‌را نه سوی خویش خواند • قاصدانش‌را بزخمِ سنگ راند
گفت ای یحیی بیا در من گریز • تا پناهت باشم از شمشیرِ تیز

وداع كردن طوطی خواجه‌را و پریدن،

یك دو پندش داد طوطی پُرمَذاق • بعد از آن گفتش سلامِ اَلْفراق
خواجه گفتش فی اَمانِ اَللّه برَو • مر مرا اكنون نمودی راهِ نو
خواجه با خود گفت كین پندِ منست • راهِ او گیرم كه این ره روشنست
جانِ من كمتر زطوطی كَی بود • جان چنین باید كه نیكوپَی بود

مضرّت تعظیم خلق و انگشت‌نمای شدن،

تن قفص‌شكلست تن شد خارِ جان • در فریبِ داخلان و خارجان

(۱۸۳۶) ABL Bul. چشمها و خشمها. A بر سرش ریزان شده چون مشكها.
(۱۸۳۸) Bul. كشت بهار.   (۱۸۴۱) L تا بر اعداشان.
(۱۸۴۵) L Bul. سلام و الفراق. After this verse L adds:

الوداع ای خواجه كردی مرحمت • كردی آزادم زقیدِ مظلمت
الوداع ای خواجه رفتم با وطن • هم شوی آزاد روزی همچو من

Bul. has the same verses but transposes them.   (۱۸۴۸) A كی for كه after باید.
(۱۸۴۹) Bul. و تن شد.

خواجه اندر آتش و درد و حنین • صد پراکنده همی‌گفت این چنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز • گاه سودای حقیقت گه مجاز
مردِ غرقه گشته جانی می‌کَنَد • دست‌را در هر گیاهی می‌زند
تا کدامش دست گیرد در خطر • دست و پایی می‌زند از بیمِ سر
دوست دارد یار این آشفتگی • کوششِ بیهوده به از خفتگی
آنک او شاهست او بی کار نیست • ناله از وی طُرفه کو بیمار نیست
بهرِ این فرمود رحمان ای پسر • كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْن ای پسر
اندرین ره می‌تراش و می‌خراش • تا دمِ آخر دمی فارغ مباش
تا دمِ آخر دمی آخر بود • که عنایت با تو صاحب‌سِر بود
•هرچ کوشد جان که در مرد و زنست • گوش و چشمِ شاهِ جان بر روزنست

برون انداختن مرد تاجر طوطی‌را از قفص و پریدن طوطیِ مرده،

بعد از آنش از قفص بیرون فگند • طوطیَک پرّید تا شاخِ بلند
طوطیِ مرده چنان پرواز کرد • کآفتابِ شرق تُرکی‌تاز کرد
خواجه حیران گشت اندر کارِ مرغ • بی خبر ناگه بدید اسرارِ مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب • از بیانِ حالِ خودمان ده نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی • ساختی مکری و مارا سوختی
گفت طوطی کو بفعلم پند داد • که رها کن لطفِ آواز و وداد
زآنك آوازت ترا در بند کرد • خویشتن مرده پیِ این پند کرد
یعنی ای مُطرِب شده با عام و خاص • مُرده شَو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت بر چنند • غنچه باشی کودکانت بر کَنند
دانه پنهان کن بکلّی دام شَو • غنچه پنهان کن گیاهِ بام شَو

(1817) L .بر هر گیاهی — (1824) Bul. .در روزنست — (1826) Bul. .ترك و تاز
(1827) Bul. .تا که بدید — (1840) Bul. .لطف و آواز گشاد
(1831) A .آواز ترا — (1834) L .گیاه تام

کز کرشمِ غمزهٔ غمّازهٔ • بر دلم بنهاد داغی تازهٔ
من حلالش کردم ار خونم بریخت • من همی‌گفتم حلال او می‌گریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان • غم چه ریزی بر دلِ غمناکیان
ای که هر صبحی که از مشرق بتافت • همچو چشمهٔ مشرقت در جوش یافت
چون بهانه دادی این شیدات‌را • ای بها نه شکّرِ لبهات‌را
ای جهانِ کهنه‌را تو جانِ نو • از تنِ بی جان و دل افغان شنو
شرحِ گل بگذار از بهرِ خدا • شرحِ بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوشِ ما • با خیال و وهم نبود هوشِ ما
حالتی دیگر بود کان نادرست • تو مشو منکر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالتِ انسان مکن • منزل اندر جَوْر و در احسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست • حادثان میرند حقشان وارثست
صبح شد ای صبح‌را پشت و پناه • عذرِ مخدومی حُسام الدّین بخواه
عذرخواهِ عقلِ کُل و جانِ توی • جانِ جان و تابشِ مرجان توی
تافت نورِ صبح و ما از نورِ تو • در صبوحی با میِ منصورِ تو
دادهٔ تو چون چنین دارد مرا • باده کی بُود کو طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوشِ ما • چرخ در گردش گدای هوشِ ما
باده از ما مست شد نی ما ازو • قالب از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم • خانه خانه کرده قالب‌را چو موم

رجوع بحکایت خواجهٔ تاجر

بس درازست این حدیثِ خواجه گو • تا چه شد احوالِ آن مردِ نکو

(١٧٩٦) L Bul. کرشمهٔ. B Bul. داغ. After this verse C has a lacuna extending to v. ١٨٣٠. (١٨٠٠) L شکرین لبهات‌را.

(١٨٠٦) BL Bul. و حقشان.

(١٨٠٩) L نور صبح آمد و ما. A باقی for با می.

(١٨١٠) BL Bul. که بود. (١٨١٤) L حدیث ای خواجه.

ناخوشِ او خوش بود در جانِ من * جان فدای یارِ دل‌رنجانِ من

عاشقم بر رنجِ خویش و دردِ خویش * بهرِ خشنودیّ شاهِ فردِ خویش

خاكِ غم‌را سرمه سازم بهرِ چشم * تا زگوهر پُر شود دو بحرِ چشم

اشك كان از بهرِ او بارند خلق * گوهرست و اشك پندارند خلق

من زجانِ جان شكایت می‌كنم * من نیَم شاكی روایت می‌كنم

دل همی‌گوید ازو رنجیده‌ام * وز نفاقِ سُست می‌خندیده‌ام

راستی كن ای تو فخرِ راستان * ای تو صدر و من دَرَت‌را آستان

آستان و صدر در معنی كجاست * ما و من كو آن طرف كان یارِ ماست

ای رهیده جانِ تو از ما و من * ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن

مرد و زن چون یك شود آن یك توی * چونك یكها محو شد آنك توی

این من و ما بهرِ آن بر ساختی * تا تو با خود نَرْدِ خدمت باختی

تا من و توها همه یك جان شوند * عاقبت مستغرقِ جانان شوند

این همه هست و بیا ای امرِ كُن * ای مُنَزَّه از بیا و از سخن

چشمِ جسمانه تواند دیدنت * در خیال آرد غم و خندیدنت

دل كه او بستهٔ غم و خندیدنست * تو مگو كو لایقِ آن دیدنست

آنك او بستهٔ غم و خنده بود * او بدین دو عاریت زنده بود

باغِ سبزِ عشق كو بی مُنتهاست * جز غم و شادی درو بس میوه‌هاست

عاشقی زین هر دو حالت برترست * بی بهار و بی خزان سبز و تَرست

دِه زكوةِ رویِ خوب ای خوب‌رو * شرحِ جانِ شَرْحه شَرْحه باز گو

(۱۷۸۲) A كزو رنجیده. A بست for ست. (۱۷۸٤) AB آستانه. Bul. كه for كان.

(۱۷۸٦) AL آن یك for آنك. (۱۷۸۷) After this verse L adds:

تا تو با ما و تو یك جوهر شوی * عاقبت محو چنان دلبر شوی

(۱۷۸۸) L این من و توها. Bul. یكسان for یك جان. (۱۷۸۹) L منزّه از بیان, and so corr. in marg. A. (۱۷۹۰) A Bul. چشم جسمانه. L چشم چشمانه.

(۱۷۹۱) L بست غم, with بند written above.

(۱۷۹۵) C ای خوب‌روی.

تفسیر قول حکیم، ط‌ط

بهرچ از راه وا مانی چه کفر آن حرف و چه ایمان
بهرچ از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا

و در معنئ قوله علیه السّلام إِنَّ سَعْدًا لَغَيُورٌ وأَنا أَغْيَرُ مِنْ سَعْدٍ وٱللّٰهُ أَغْيَرُ مِنّى وِمِنْ غَيْرَتِهِ حَرَّمَ ٱلْفَوَاحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وما بَطَنَ،

جملهٔ عالَم زآن غیور آمد که حق • بُرْد در غیرت برین عالم سبق
او چو جانست و جهان چون کالبَد • کالبد از جان پذیرد نیك و بد
هرك مِحراب نمازش گشت عَیْن • سوی ایمان رفتنش میدان تو شَیْن
هرك شد مر شاهرا او جامه‌دار • هست خُسْران بهرِ شاهش اِتّجار
هرك با سلطان شود او همنشین • بر درش بودن بود عیب و غَبین
دست‌بوسش چون رسید از پادشاه • گر گزیند بوسِ پا باشد گناه
گرچه سر بر پا نهادن خدمتست • پیشِ آن خدمت خطا و زَلّتست
شاهرا غیرت بود بر هرك او • بُو گزیند بعد زآن که دید رُو
غیرتِ حق بر مَثَل گندم بود • کاهِ خرمن غیرتِ مَردُم بود
اصلِ غیرتها بدانید از اله • آنِ خلقان فرعِ حق بی اشتباه
شرحِ این بگْذارم و گیرم گِلَه • از جفای آن نگارِ دَه‌دِلَه
نالم ایرا نالها خوش آیدش • از دو عالَم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستانِ او • چون نِیَم در حلقهٔ مستانِ او
چون ننالم همچو شب بی روزِ او • بی وصالِ روی روزافروزِ او

Heading: Bul. حکیم سنایی رحمة الله علیه. L om. the verse. CL om. و before .در معنی (١٧٦٤) Bul. دو جهان. In L this and the following verse are transposed. (١٧٦٧) A Bul. با سلطان بود او. ABL Bul. شستن for بودن, and so C in marg. ABL Bul. حوف و غبین, (١٧٦٨) Bul. رسد. (١٧٦٩) Bul. ذلتست. (١٧٧٠) Bul. با گزیند. (١٧٧٦) AB Bul. چون نباشم همچو شب.

پاره کردهٔ وسوسه باشی دلا ٭ گر طرب‌را باز دانی از بلا
گر مرادت‌را مذاق شکّرست ٭ بی‌مرادی نی مراد دلبرست
هر ستاره‌ش خونبهای صد هلال ٭ خونِ عالم ریختن اورا حلال
ما بها و خونبهارا یافتیم ٭ جانبِ جان باختن بشتافتیم
ای حیوةِ عاشقان در مردگی ٭ دل نیابی جز که در دل‌بردگی
من دلش جسته بصد ناز و دلال ٭ او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرقِ تست این عقل و جان ٭ گفت رَو رَو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچ اندیشیدهٔ ٭ ای دو دیده دوست‌را چون دیدهٔ
ای گرانجان خوار دیدستی مرا ٭ زآنك بس ارزان خریدستی مرا
هرکه او ارزان خرد ارزان دهد ٭ گوهری طفلی بقرصی نان دهد
غرقِ عشقی‌ام که غرقست اندرین ٭ عشقهای اوّلین و آخرین
مُجمَلش گفتم نگفتم زآن بیان ٭ ورنه هم افهام سوزد هم زبان
من چو لب گویم لبِ دریا بود ٭ من چو لا گویم مراد الّا بود
من زشیرینی نشستم رو ترش ٭ من زپُرّیِّ سخن باشم خمُش
تا که شیرینیّ ما از دو جهان ٭ در حجابِ رُو ترُش باشد نهان
تا که در هر گوش ناید این سخن ٭ یك همی گویم زصد سِرِّ لَدُن

(۱۷۴۷) L بس زبون وسوسه گردی دلا. (۱۷۴۸) C مذاقی.

(۱۷۵۰) L بهای خون‌بهارا. (۱۷۵۱) AB Bul. حیات.

(۱۷۵۳) Bul. جستم. A بهانه کرد.

(۱۷۵۵) ABL Bul. ورا for مرا *bis*.

(۱۷۵۸) ABL Bul. نکردم آن بیان, and so corr. in C. B Bul. زو بیان.

(۱۷۶۰) AL من زبسیاری سخن باشم خمش, and so corr. in C. B Bul. من زبسیاریْ گفتارم خمش.

(۱۷۶۱) C حجاب و رو ترش.

(۱۷۶۲) L زسرّ من لدن.

قافیه‌اندیشم و دلدارِ من • گویدم مَندیش جز دیدارِ من
خوش نشین ای قافیه‌اندیشِ من • قافیهٔ دولت توی در پیشِ من
حرف چه بْوَد تا تو اندیشی از آن • حرف چه بْوَد خارِ دیوارِ رَزان
حرف و صَوْت و گفت‌را برهم زنم • تا که بی این هر سه با تو دَم زنم
آن دَمی کز آدمش کردم نهان • با تو گویم ای تو اسرارِ جهان
آن دمی‌را که نگفتم با خلیل • وآن غمی‌را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دَم نزد • حق زغیرت نیز بی ما هم نزد
ما چه باشد در لُغَت اِثبات و نَفْی • من نه اِثباتم منم بی‌ذات و نَفْی
من کَسی در ناکَسی در یافتم • پس کسی در ناکسی در بافتم
جملهٔ شاهان بندهٔ بندهٔ خودند • جملهٔ خلقان مردهٔ مردهٔ خودند
جملهٔ شاهان پستِ پستِ خویش‌را • جملهٔ خلقان مَستِ مستِ خویش‌را
می‌شود صیّاد مرغان‌را شکار • تا کند ناگاه ایشان‌را شکار
دلبران‌را دل اسیرِ بی‌دلان • جملهٔ معشوقان شکارِ عاشقان
هرک عاشق دیدیش معشوق دان • کو بنِسْبَت هست هم این و هم آن
تشنگان گر آب جویند از جهان • آب جوید هم بعالَم تشنگان
چونك عاشق اوست تو خاموش باش • او چو گوشَت می‌کشد تو گوش باش
بند کن چون سیل سَیْلانی کند • ورنه رُسوایی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بود • زیرِ ویران گنجِ سلطانی بود
غرقِ حق خواهد که باشد غرق‌تر • همچو موجِ بحر جان زیر و زبر
زیرِ دریا خوشتر آید یا زبر • تیرِ او دلکش‌تر آید یا سپر

(۱۷۲۷) A جز دلدار من.　　(۱۷۲۸) Suppl. in marg. C.

(۱۷۳۳) AB Bul. وآن دمی‌را که نداند.　　(۱۷۳۴) A Bul. بی ذات نفی.

(۱۷۳۵) L Bul. در یافتم in both hemistichs. L بس for پس.

(۱۷۳۷) Suppl. in marg. C. L in the first hemistich بست بست. In A verses ۱۷۳٦ and ۱۷۳۷ are transposed.

(۱۷۳۹) AB Bul. بی‌دلانرا دلبران جسته بجان, and so C in marg.

ای دریغا صبح ظلمت‌سوز من * ای دریغا نور روزافروز من
ای دریغا مرغ خوش‌پرواز من * زانتها پرّیده تا آغاز من
عاشق رنجست نادان تا ابد * خیز لا أُقسِم بخوان تا فی کَبَد
از کَبَد فارغ بُدم با روی تو * وز زَبَد صافی بُدم در جوی تو
این دریغاها خیال دیدنست * وز وجود نقد خود ببریدنست
غیرت حق بود و با حق چاره نیست * کو دلی کز عشق حق صد پاره نیست
غیرت آن باشد که او غیر همه‌ست * آنك افزون از بیان و دَمدَمه‌ست
ای دریغا اشك من دریا بُدی * تا نثار دلبر زیبا بُدی
طوطیِ من مرغ زیرکسار من * ترجمان فکرت و اسرار من
هرچ روزی داد و ناداد آیدم * او زاوّل گفته تا یاد آیدم
طوطیِ کآید ز وحی آواز او * پیش از آغاز وجود آغاز او
اندرون تست آن طوطی نهان * عکس اورا دیده تو بر این و آن
می‌بَرَد شادیت‌را تو شاد ازو * می‌پذیری ظلم‌را چون داد ازو
ای که جان‌را بهر تن می‌سوختی * سوختی جان‌را و تن افروختی
سوختم من سوخته خواهد کسی * تا زمن آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابل آتش بود * سوخته بستان که آتش‌کش بود
ای دریغا ای دریغا ای دریغ * کانچنان ماهی نهان شد زیر میغ
چون زنم دم کآتش دل تیز شد * شیر هَجر آشفته و خون‌ریز شد
آنك او هشیار خود تُندست و مست * چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیر مستی کز صفت بیرون بود * از بسیط مرغزار افزون بود

(۱۷۰۷) AB صبح‌افروز. L نورافروز. (۱۷۱۰) In C verses ۱۷۱۰ and ۱۷۱۱ are transposed. (۱۷۱۲) Bul. om. و. AB Bul. کز حکم حق, and so corr. in C. (۱۷۱۳) A غیرت آن بود. L که آن غیر. (۱۷۱۴) C دلبری. (۱۷۱۶) AB om. و. (۱۷۱۸) A ای طوطی. L دین بر تو. (۱۷۲۰) C آنك جان‌را, corr. in marg. (۱۷۲۶) L و مرغزار.

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطیان و مردن آن طوطی در قفص و نوحهٔ خواجه بر وی،

چون شنید آن مرغ کآن طوطی چه کرد • پس بلرزید اوفتاد و گشت سرد
خواجه چون دیدش فتاده همچنین • بر جهید و زد کُله‌را بر زمین
چون بدین رنگ و بدین حالش بدید • خواجه در جَست و گریبان‌را درید
گفت ای طوطیِ خوبِ خوش‌حنین • این چه بودت این چرا گشتی چنین
اے دریغا مرغِ خوش‌آوازِ من • اے دریغا همدم و همرازِ من
ای دریغا مرغِ خوش‌الحانِ من • راحِ رُوح و روضه و ریحانِ من
گر سُلَیمان‌را چنین مرغی بُدی • کَی خود او مشغولِ آن مرغان شدی
ای دریغا مرغ کارزان یافتم • زود رُویْ از رویِ او بر تافتم
ای زبان تو بس زیانی مر مرا • چون توی گویا چگویم من ترا
ای زبان هم آتش و هم خرمنی • چند این آتش درین خرمن زنی
در نهان جان از تو افغان میکند • گرچه هرچه گوییش آن میکند
ای زبان هم گنجِ بی‌پایان توی • ای زبان هم رنجِ بی‌درمان توی
هم صفیر و خُدعهٔ مرغان توی • هم انیسِ وحشتِ هجران توی
چند امانم میدهی ای بی‌امان • ای تو زِه کرده بکینِ من کمان
نک بپرّانیده مرغِ مرا • در چراگاهِ سِتَم کم کن چرا
یا جوابِ من بگو یا داذ ده • یا مرا زاسبابِ شادی یاد ده

(۱۶۹۱) ABL Bul. گشت زرد. A بلرزید و فتاد. Bul. هم بلرزید.
(۱۶۹۳) ABL Bul. بر جست. B گریبانش. (۱۶۹٤) Bul. و خوش‌حنین. L
(۱۶۹۶) Bul. روضهٔ ریحان من. (۱۶۹۹) C apparently این چرا کردی.
(۱۷۰۱) A در زمان جان. ABL زیانی مر دَرَی. چگویم مر ترا.
(۱۷۰۳) L وحشت و هجران. After this verse Bul. adds:

آدمیرا ظلمت و کفران تویی • هم دلیل و رهبر یاران تویی

(۱۷۰٤) C بکین ما. (۱۷۰۶) B بده for بگو. C اسباب.

آیتِ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِی بخوان • قدرتِ نسیان نهادنشان بدان
چون بتذکیر و بنسیان قادرند • بر همه دلهای خلقان قاهرند
چون بنسیان بست او راهِ نظر • کار نتوان کرد ور باشد هنر
خِلْتُمُ سُخْرِيَّةً أَهْلَ ٱلسُّمُو • از نُبی بر خوان تو تا أَنْسَوْكُمْ
صاحبِ دِه پادشاهِ جسمهاست • صاحبِ دل شاهِ دلهای شماست
فَرْعِ دید آمد عمل بی هیچ شك • پس نباشد مَرْدُم إِلَّا مَرْدُمَك
من تمامِ این نیارم گفت از آن • منع می‌آید ز صاحبِ مَرْکَزان
چون فراموشیْ خلق و یادشان • با وَیَست و او رسد فریادشان
صد هزاران نیك و بدرا آن بَهی • می‌کند هر شب ز دلهاشان تهی
• روز دلهارا از آن پُر می‌کند • آن صدفهارا پُر از دُر می‌کند
آن همه اندیشهٔ پیشانها • می‌شناسد از هدایت جانها
پیشه و فرهنگِ تو آید بتو • تا دَرِ اسباب بگشاید بتو
پیشهٔ زرگر بآهنگر نشد • خوی آن خوش‌خو بآن مُنْکَر نشد
پیشها و خُلقها همچون جهاز • سوی خصم آیند روزِ رستخیز
پیشها و خُلقها از بَعْدِ خواب • واپس آید هر بخصمِ خود شتاب
پیشها واندیشها در وقتِ صُبح • هم بدآنجا شد که بود آن حُسن و قُبح
چون کبوترهای پیك از شهرها • سوی شهرِ خویش آرد بهرها

(١٦٧٧) L Bul. خلعموا. B Bul. خوانید for بر خوان تو.

(١٦٧٩) Suppl. in marg. A. (١٦٨٠) Suppl. in marg. A.

(١٦٨٢) B آن مهی. L Bul. از بهی, and this appears to be the reading of C.

(١٦٨٣) Suppl. in marg. A. (١٦٨٤) Suppl. in marg. A.

(١٦٨٦) ABL Bul. این خوش‌خو.

(١٦٨٧) Suppl. in marg. C. BL Bul. جهیز.

(١٦٨٨) Bul. پیشها و اندیشها

(١٦٨٩) L هم از آنجا. A که بود آن وقت قبح.

(١٦٩٠) B چو for چون. After this verse L Bul. add:

هرچه بینی سوی اصل خود رود • جزو سوی کلّ خود راجع شود

من چرا پیغام خامی از گزاف ٭ بردم از بی‌دانشی و از نشاف
گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست ٭ چیست آن کین خشم و غم‌را مقتضیست
گفت گفتم آن شکایتهای تو ٭ با گروهی طوطیان همتای تو
آن یکی طوطی ز دردت بوی برد ٭ زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود ٭ لیک چون گفتم پشیمانی چه سود
نکتهٔ کآن جست ناگه از زبان ٭ همچو تیری دان که جست آن از کمان
وا نگردد از ره آن تیر ای پسر ٭ بند باید کرد سیلی‌را ز سر
چون گذشت از سر جهانی‌را گرفت ٭ گر جهان ویران کند نبود شگفت
فعل‌را در غیب اثرها زادنیست ٭ وآن موالیدش بحکم خلق نیست
بی شریکی جمله مخلوق خداست ٭ آن موالید ارچه نسبتشان بماست
زید پرانید تیری سوی عمر ٭ عمر را بگرفت تیرش همچو نمر
مدتی سالی همی زایید درد ٭ دردهارا آفریند حق نه مرد
زید رامی آن دم ار مرد از وجل ٭ دردها می‌زاید آنجا تا اجل
زآن موالید وجع چون مرد او ٭ زید رامی زین سبب قتال گو
آن وجعهارا بدو منسوب دار ٭ گرچه هست آن جمله صنع کردگار
همچنین کشت و دم و دام و جماع ٭ آن موالیدست حق‌را مستطاع
اولیارا هست قدرت از اله ٭ تیر جسته باز آرندش ز راه
بسته درهای موالید از سبب ٭ چون پشیمان شد ولی زآن دست رب
گفته ناگفته کند از فتح باب ٭ تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب
از همه دلها که آن نکته شنید ٭ آن سخن‌را کرد محو و ناپدید
گرت برهان باید و حجت مها ٭ باز خوان من آیة او ننسها

(۱۶۵۵) Bul. گروهی.   (۱۶۵۷) In C vv. ۱۶۵۷ and ۱۶۵۸ are transposed.
(۱۶۵۸) Bul. که جست او.   (۱۶۶۱) L زحکم.   (۱۶۶۳) Bul. عمرو and عمرورا.
(۱۶۶۴) B مدّت. A حق نمرد.   (۱۶۶۶) ABL Bul. زیدرا زاوّل سبب, and so corr. in C.   (۱۶۶۹) Bul. باز گرداند ز راه.   (۱۶۷۱) Bul. که از آن.

آدم از فِردَوس و از بالای هفت • پاے ماچان از برای عذر رفت
گر زپُشتِ آدمی وز صُلبِ او • در طلب میباش هم در طُلبِ او
زآتشِ دل وآبِ دیده نُقل ساز • بوستان از ابر و خورشیدست باز
تو چه دانی ذوقِ آبِ دیدگان • عاشقِ نانی تو چون نادیدگان
گر تو این انبان زِنان خالی کنی • پُر زگوهرهای اِجلالی کنی
طفلِ جان از شیرِ شیطان بازکن • بعد از آنش با مَلَک انباز کن
تا تو تاریك و ملول و تیره‌ٔ • دانك با دیوِ لعین همشیره‌ٔ
لقمهٔ کآن نور افزود و کمال • آن بود آورده از کسبِ حلال
رَوْغنی کآید چراغِ ما کُشد • آب خوانش چون چراغی‌را کُشد
علم و حِکمت زاید از لقمهٔ حلال • عشق و رِقّت آید از لقمهٔ حلال
چون زلقمه تو حسد بینی و دام • جهل و غفلت زاید آنرا دان حرام
هیچ گندم کارے و جَو بر دهد • دیدهٔ اسپی که کُرّهٔ خر دهد
لقمه تخمست و بَرش اندیشها • لقمه بحر و گوهرش اندیشها
زاید از لقمهٔ حلال اندر دهان • میلِ خدمت عزمِ رفتن آن جهان

بازگفتن بازرگان با طوطی آنچ دید از طوطیان هندوستان،

کرد بازرگان تجارت‌را تمام • باز آمد سوے منزل شادکام
هر غلامی‌را بیاورد ارمغان • هر کنیزك‌را ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغانِ بنده کو • آنچ گفتی وآنچ دیدی باز گو
گفت نی من خود پشیمانم از آن • دستِ خود خایان و انگشتان گزان

(۱۶۳۷) A خورشیدست تاز. B ماز. (۱۶۳۹) A om. ز before نان.
(۱۶۴۲) ABL Bul. کو for کآن. (۱۶۴۴) Bul. زاید for آید.
(۱۶۴۸) Bul. میل و خدمت. After this verse Bul. adds:
این سخن‌را نیست پایان کن همان • بحث بازرگان و طوطی‌را بیان
(۱۶۴۹) ABL Bul. دوست‌کام, and so corr. in C.
(۱۶۵۱) AB آنچ دیدی وآنچ گفتی, and so L Bul.

لیك موسی‌را مقدّم داشتند ٭ ساحران اورا مکرّم داشتند
زآنك گفتندش كه فرمان آنِ تُست ٭ خواهی اوّل آن عصا تو فکَنْ نخست
گفت نی اوّل شما ای ساحران ٭ افگنید آن مکرهارا در میان
این قَدَر تعظیم دینشانرا خرید ٭ کز مری آن دست و پاهاشان بُرید
ساحران چون حقِّ او بشْناختند ٭ دست و پا در جُرمِ آن در باختند
لقمه و نکته‌ست کامل‌را حلال ٭ تو نهٔ کامل مخور می‌باش لال
چون تو گوشی او زبان نی جنسِ تو ٭ گوشهارا حق بفرمود أَنْصِتُوا
کودك اوّل چون بزاید شیرْنُوش ٭ مدّتی خاموش باشد جمله گوش
مدّتی می‌بایدش لب دوختن ٭ از سخن تا او سخن آموختن
ور نباشد گوش و تی تی می‌کند ٭ خویشتن‌را گُنگِ گیتی می‌کند
کَرِّ اصلی کش نبود آغاز گوش ٭ لال باشد کَی کند در نطق جوش
زآنك اوّل سمع باید نطق‌را ٭ سوی مَنْطِق از رهِ سمع اندر آ
اُدْخُلُوا ٱلْأَبْيَاتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ٭ وَٱطْلُبُوا ٱلْأَغْرَاضَ فِي أَسْبَابِهَا
نطق کآن موقوفِ راهِ سمع نیست ٭ جز که نطقِ خالقِ بی‌طمع نیست
مُبْدِعست او تابعِ اُستاد نی ٭ مُسْنَدِ جمله ورا اِسْناد نی
باقیان هم در حِرَف هم در مقال ٭ تابعِ اُستاد و محتاجِ مثال
زین سخن گر نیستی بیگانهٔ ٭ دلق و اشکی گیر در ویرانهٔ
زآنك آدم زآن عتاب از اشك رَست ٭ اشكِ تر باشد دَمِ توبه‌پرَست
بهرِ گریه آمد آدم بر زمین ٭ تا بود گریان و نالان و حزین

(۱۶۱۷) AB Bul. خواهی عصا. L گر هی خواهی اوّل تو عصا افگن. Bul. بفگن for تو فگن. (۱۶۱۹) L گر مری. (۱۶۲۰) L در جرم او. (۱۶۲۲) L چون for بر آید. ABL Bul. خامش بود او. (۱۶۲۵) AB ور ندارد گوش (in C ندارد is written above). Bul. om. و. (۱۶۲۶) A که for کی. B در نطق نوش.

(۱۶۲۸) ABL Bul. وادخلوا. L الاعراض. (۱۶۳۰) Bul. نیست for نی bis. C مستند.

(۱۶۳۱) In A طالب is written above تابع.

(۱۶۳۴) AL آدم آمد. In L this verse follows v. ۱۶۳۷.

43 تفسیر قول فرید الدّین العطّار قدّس الله سرّه،

تو صاحب نفْسی ای غافل میان خاك خون میخور
که صاحب دل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

صاحبِ دل را ندارد آن زیان • گر خورد او زهرِ قاتل را عیان
زآنك صحّت یافت و از پرهیز رَست • طالبِ مسکین میانِ تب دَرَست
گفت پیغمبر که ای طالب جَرِی • هان مکن با هیچ مطلوبی مِری
در تو نمرودیست آتش در مرَو • رفت خواهی اوّل ابرٰهیم شو
چون نهٔ سبّاح و نی دریایی • در میفگن خویش از خودرایی
او ز قعرِ بحر گوهر آورد • از زیانها سود بر سَر آورد
کاملی گر خاك گیرد زر شود • ناقص ار زر بُرْد خاکستر شود
چون قبولِ حق بود آن مردِ راست • دستِ او در کارها دستِ خداست
دستِ ناقص دستِ شیطانست و دیو • زآنك اندر دامِ تکلیفست و ریو
جهل آید پیشِ او دانش شود • جهل شد علمی که در ناقص رود
هرچه گیرد علّتی علّت شود • کفر گیرد کاملی ملّت شود
ای مِری کرده پیاده یا سوار • سَر نخواهی بُرْد اکنون پای دار

تعظیم ساحران مر موسی را علیه السّلام که چه فرمایی اوّل تو اندازی عصا یا ما،

ساحران در عهدِ فرعونِ لعین • چون مِری کردند با موسی بکین

Heading: ABL Bul. تقریر for تفسیر.
(١٦٠٢) A که خورد. (١٦٠٥) ABCL پیغامبر. A مردی جری.
(١٦٠٦) Bul. در آتش مرو. (١٦٠٨) AB Bul. in the first hemistich او زآتش ورد احمر آورد. Bul. in the second hemistich او زقعر بحر گوهر آورد.
(١٦١٢) C منکر for ناقص. (١٦١٣) In L this verse immediately follows v. ١٦١٠.
Heading: After یا ما C adds in marg. موسی گفت اوّل شما. Bul. موسی علیه السلام گفت لی اوّل شما.

مَرْکَب اِستانید پس آواز داد ٭ آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی زآن طوطیان لرزید بس ٭ اوفتاد و مرد و بگْسستش نَفَس
شد پشیمان خواجه از گفتِ خبر ٭ گفت رفتم در هلاكِ جانور
این مگر خویشست با آن طوطیك ٭ این مگر دو جسم بود و روحِ یك
این چرا کردم چرا دادم پیام ٭ سوختم بیچاره‌را زین گفتِ خام
این زبان چون سنگ و هم آتش‌وَشست ٭ وآنچ بجْهَد از زبان چون آتشست
سنگ و آهن‌را مزن برهم گزاف ٭ گَه زرُویِ نَقْل و گاه از رُویِ لاف
زآنك تاریکست و هر سو پنبه‌زار ٭ در میانِ پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند ٭ زآن سخنها عالَمی‌را سوختند
عالمی‌را یك سخن ویران کند ٭ روبهانِ مرده‌را شیران کند
جانها در اصلِ خود عیسی‌دَمست ٭ یك دَمش زَخْمست و دیگر مَرْهَمست
گر حجاب از جانها بر خاستی ٭ گفتِ هر جانی مسیح‌آساستی
گر سخن خواهی که گویی چون شکر ٭ صبر کن از حرص و این حلوا مَخَور
صبر باشد مُشتهای زیرکان ٭ هست حلوا آرزوی کودکان
هرك صبر آورد گردون بر رود ٭ هرك حلوا خورد واپس‌تر شود

(۱۵۹۳) L چون سنگ و چون آهن‌وشست.

(۱۵۹۴) AB Bul. گَه زروی نقل و گُه از روی لاف. L و گه از روی لاف.

(۱۵۹۷) AB Bul. عیسی دمند, and so corr. in C. AB Bul. ‌ك زمان زخمند و گاهی مرهمند, and so C in marg.

(۱۶۰۲) ABL Bul. واپس‌تر رود.

این چه بلبل این نهنگ آتشیست • جملهٔ ناخوشها زعشق اورا خوشیست
عاشقِ کلّست و خود کلّست او • عاشقِ خویشست و عشقِ خویش‌جو

صفت اجنحهٔ طُیور عُقول الٰهی،

قصّهٔ طوطئ جان زین سان بود • کو کسی کو محرمِ مرغان بود
کو یکی مرغی ضعیفی بی گناه • واندرونِ او سُلَیمان با سپاه
چون بنالد زار بی شکر و گِلَه • افتد اندر هفت گردون غُلغُله
هر دَمَش صد نامه صد پیك از خدا • یا رَبی زو شصت لبّیك از خدا
زَلّتِ او به زطاعت نزدِ حق • پیشِ کفرش جملهٔ ایمانها خَلَق
هر دَمی اورا یکی مِعْراجِ خاص • بر سرِ تاجش نهد صد تاجِ خاص
صورتش بر خاك و جان بر لامکان • لامکانی فوقِ وهمِ سالکان
لامکانی نی که در فهم آیدت • هر دمی در وی خیالی زایدت
بل مکان و لامکان در حکمِ او • همچو در حکمِ بهشتی چار جُو
شرحِ این کوته کن و رخ زین بتاب • دَم مزن وَاللّٰهُ اَعْلَم بِالصَّواب
باز می‌گردیم ازین ای دوستان • سوی مرغ و تاجر و هندوستان
مردِ بازرگان پذیرفت این پیام • کو رساند سوی جنس از وی سلام

دیدن خواجه طوطیان هندوستان‌را در دشت و پیغام رسانیدن از آن طوطی،

چونك تا اَقْصای هندستان رسید • در بیابان طوطئ چندی بدید

(۱۰۷۴) A Bul. آتشست and خوشست. L او خوشیست. (۱۰۷۵) In Bul. this verse precedes the Heading. (۱۰۷۶) Bul. مرغ ضعیف. L بی گناه. (۱۰۷۷) L بنالد از پی شکر. (۱۰۷۹) Bul. ذلت. A Bul. ایمانهای خلق. (۱۰۸۲) Bul. هر دمی از وی. (۱۰۸۵) ABL Bul. ما for ازین, and so corr. in C. Bul. تاجر هندوستان. (۱۰۸۶) C جنس خود سلام, corr. above. (۱۰۸۷) BL با for تا.

گفت آن طوطی که آنجا طوطیان • چون ببینی کن ز حالِ من بیان
کآن فلان طوطی که مشتاقِ شماست • از قضای آسمان در حبسِ ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست • وز شما چاره و رهِ ارشاد خواست
گفت میشاید که من در اشتیاق • جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بندِ سخت • گه شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفای دوستان • من درین حبس و شما در گلستان
یاد آرید ای مِهان زین مرغِ زار • یك صَبوحی در میانِ مَرْغزار
یادِ یاران یاررا میمون بود • خاصّه کآن لَیْلی و این مجنون بود
ای حریفانِ بتِ موزونِ خود • من قدحها میخورم پُر خونِ خود
یك قدح می نوش کن بر یادِ من • گر همی‌خواهی که بدْهی دادِ من •
یا بیادِ این فتادهٔ خاك‌بیز • چونك خوردی جرعهٔ بر خاك ریز
ای عجب آن عهد و آن سوگند کو • وعدهای آن لبِ چون قند کو
گر فراقِ بنده از بَد بندگیست • چون تو با بَد بَدکنی پس فرق چیست
ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ • با طرب‌تر از سماع و بانگِ چنگ
ای جفای تو ز دَوْلت خوبتر • وانتقامِ تو زجان محبوبتر
نارِ تو اینست نورت چون بود • ماتم این تا خود که سُورت چون بود
از حلاوتها که دارد جَوْرِ تو • وز لطافت کس نیابد غَوْرِ تو
نالم و ترسم که او باور کند • وز کرم آن جوررا کمتر کند
عاشقم بر قهر و بر لطفش بجِد • بُو العَجَب من عاشقِ این هر دو ضِد
واللّه ار زین خار در بُستان شوم • همچو بلبل زین سبب نالان شوم
این عجب بلبل که بگْشاید دهان • تا خورد او خاررا با گلستان

(۱۰۵۲) AB Bul. گفتش. A کآنجا. (۱۰۵۷) In C the greater part of the first hemistich is erased. (۱۰۵۸) L یاد دارید. (۱۰۶۰) A با بت موزون.
(۱۰۶۱) AL نمی‌خواهی. (۱۰۶۷) A ونورت. In Bul. verses ۱۰۶۷ and ۱۰۶۸ are transposed. (۱۰۷۰) L والعجب.

چونك در قرآنِ حق بگریختی • با روانِ انبیا آمیختی
هست قرآن حالهاے انبیا • ماهیانِ بحرِ پاكِ کبریا
ور بخوانی و نهٔ قرآن‌پذیر • انبیا و اولیارا دیده گیر
ور پذیرایی چو بر خوانی قصص • مرغِ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفص زندانی‌است • می‌نجوید رَستن از نادانی‌است
روحهایی کز قفصها رَسته‌اند • انبیاے رَهبَرِ شایسته‌اند
از برون آوازشان آید زدین • که رهِ رَستن ترا اینست این
ما بدین رَستیم زین تنگین قفص • جز که این ره نیست چارهٔ این قفص
خویش‌را رنجور سازے زار زار • تا ترا بیرون کنند از اشتهار
که اشتهارِ خلق بندِ مُحکَمست • در ره این از بندِ آهن کَی کَمست

قصّهٔ بازرگان که طوطی اورا پیغام داد بطوطیان هندوستان هنگام رفتن بتجارت،

بود بازرگان و اورا طوطیٔ • در قفص محبوسِ زیبا طوطیٔ
چونك بازرگان سفررا ساز کرد • سوی هندستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزك‌را زجُود • گفت بهرِ تو چه آرم گوے زود
هر یکی از وی مُرادی خواست کرد • جمله‌را وعده بداد آن نیك مرد
گفت طوطی‌را چه خواهی ارمغان • کآرمت از خِطّهٔ هندوستان

(۱۰۳۷) AB Bul. چون تو for چونك, and so corr. in C. (۱۰۳۹) Bul. ورنهٔ for ونهٔ. (۱۰۴۲) AB Bul. اینست و این. (۱۰۴۴) L بذین رستیم.
(۱۰۴٦) ABL کاشتهار. After this verse L adds:

یك حکایت بشنو ای زیبا رفیق • تا بدانی شرط این بحرِ عمیق

Bul. adds:

گوشداری این حکایت ای رفیق • پس بیاموزد ترا رمزِ دقیق

Heading: AB Bul. که طوطیٔ محبوس او اورا.

صد هزاران فایده‌ست و هر یکی ۰ صد هزاران پیشِ آن یك اندکی
آن دَمِ نُطقت که جُزوِ جُزوهاست ۰ فایده شد کُلِّ کُل خالی چراست
تو که جُزوی کارِ تو با فایده‌ست ۰ پس چرا در طَعنِ کُلّ آری تو دست
گفت را گر فایده نبْود مگو ۰ ور بود هِل اعتراض و شکر جو
شکرِ یزدان طوقِ هر گردن بود ۰ نی جدال و رُو تُرُش کردن بود
گر ترش‌رُو بودن آمد شکر و بس ۰ پس چو سِرکه شُکرگویی نیست کس
سرکه را گر راه باید در جگر ۰ گو بشو سِرکَنگَبین او از شکر
معنی اندر شِعْر جز با خَبْط نیست ۰ چون فَلاسنگست اندر ضَبْط نیست

در سرِّ آنك مَنْ أَرادَ أَنْ یَجْلِسَ مَعَ اللّٰهِ فَلْیَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ،

آن رسول از خود بشد زین یك دو جام ۰ نی رسالت یاد ماندش نه پیام
واله اندر قدرتِ الله شد ۰ آن رسول اینجا رسید و شاه شد
سیل چون آمد بدریا بحر گشت ۰ دانه چون آمد بمَزْرَع گشت کَشت
چون تعلّق یافت نان با جانوَر ۰ نانِ مرده زنده گشت و با خبر
موم و هیزم چون فدای نار شد ۰ ذاتِ ظلمانیْ او انوار شد
سنگِ سُرمه چونك شد در دیدگان ۰ گشت بینایی شد آنجا دیدبان
ای خنك آن مرد کز خود رَسته شد ۰ در وجودِ زندهٔ پیوسته شد
وای آن زنده که با مرده نشست ۰ مرده گشت و زندگی از وی بجست

(۱۰۲۵) یزدان suppl. in C. (۱۰۲۷) C in marg. تا شود for گو بشو. Bul. گو برو سرکنگبین شو.

Heading: AB در معنیِ آنك, and so Bul. In C بیان is written above سرِّ.

(۱۰۳۰) L آنجا رسید. (۱۰۳۱) BL رکشت گشت. (۱۰۳۲) ABL Bul. نان با بو البشر, and so corr. in C.

(۱۰۳٤) C سنگ بینایی شد, corr. above.

تفسیر وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ،

بارِ دیگر ما بقصّه آمدیم • ما از آن قصّه برون خود کی شدیم
گر بجهل آییم آن زندانِ اوست • ور بعلم آییم آن ایوانِ اوست
ور بخواب آییم مستانِ وَییم • ور ببیداری بدستانِ وَییم
ور بگرییم ابرِ پُر رزقِ وَییم • ور بخندیم آن زمان برقِ وَییم
ور بخشم و جنگ عکسِ قهرِ اوست • ور بصلح و عذر عکسِ مهرِ اوست
ما کییم اندر جهانِ پیچ پیچ • چون اَلِف او خود چه دارد هیچ هیچ

سؤال کردن رسول از عمر رضي الله عنه از سبب ابتلای ارواح با این آب و گل اجساد،

گفت یا عُمَر چه حکمت بود و سِر • حبسِ آن صافی درین جایِ کدِر
آبِ صافی در گِلی پنهان شده • جانِ صافی بستهٔ ابدان شده
گفت تو بحثی شِگَرفی می‌کنی • معنی‌را بندِ حَرفی می‌کنی
حبس کردی معنیِ آزادرا • بندِ حرفی کردهٔ تو بادرا
از برای فایده این کردهٔ • تو که خود از فایده در پردهٔ
آنك از وی فایده زاییده شد • چون نبیند آنچ مارا دیده شد

(۱۵۱۱) Bul. گر بخواب آیم.   (۱۵۱۲) L پر زرق.   (۱۵۱۳) BL قهر هوست.
(۱۵۱٤) Bul. او خود ندارد.

Heading: Bul. روح بایی آب. In C the word following گل is illegible. AL Bul. جسم for اجساد. After the Heading L adds:

چون زعمّر آن رسول آنرا شنید • روشنیئی در دلش آمد بدید
محو شد پیشش سؤال و هم جواب • گشت فارغ از خطا و از صواب
اصل‌را در یافت بگذشت از فروع • بهر حکمت کرد در پرسش شروع

Bul. has the same verses with a few unimportant differences of reading.

(۱۵۱۵) L این صافی.   (۱۵۱٦) L گلش.   (۱۵۱۷) AB Bul. بحث.
(۱۵۲۰) Bul. آنکه for آنچ.

در گنه او از ادب پنهانش کرد • زآن گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعدِ توبه گفتش ای آدم نه من • آفریدم در تو آن جرم و محن
نه که تقدیر و قضای من بُد آن • چون بوقتِ عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگذاشتم • گفت من هم پاسِ آنت داشتم
هرك آرد حرمت او حرمت بَرَد • هرك آرد قند لوزینه خورَد
طیّبات از بهرِ که لِلطّیّبین • یاررا بر کش برنجان و ببین
یك مثال ای دل پیِ فرقی بیار • تا بدانی جبررا از اختیار
دست کآن لرزان بود از ارتعاش • وآنك دستی‌را تو لرزانی زجاش
هر دو جنبش آفریدهٔ حق شناس • لیك نتوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیش • چون پشیمان نیست مردِ مُرتَعِش
بحثِ عقلست این چه بحث ای حیله‌گر • تا ضعیفی ره بَرَد آنجا مگر
بحثِ عقلی گر دُر و مَرجان بود • آن دگر باشد که بحثِ جان بود
بحثِ جان اندر مقامی دیگرست • بادهٔ جان‌را قوامی دیگرست
آن زمان که بحثِ عقلی ساز بود • این عُمَر با بُو ٱلحَکَم همراز بود
چون عُمَر از عقل آمد سوی جان • بُو ٱلحَکَم بُو جَهْل شد در بحثِ آن
سوی حِسّ و سوی عقل او کاملست • گرچه خود نِسبت بجان او جاهلست
بحثِ عقل و حِسّ اثر دان یا سَبَب • بحثِ جانی یا عَجَب یا بُو ٱلعَجَب
ضَوْء جان آمد نماند ای مُستَضِی • لازم و ملزوم و نافی مُقتَضِی
زآنك بینارا که نورش بازغ‌است • از دلیل چون عصا بس فارغ‌است

(۱۴۹۰) A درگناه. (۱۴۹۳) B Bul. گفت هم من. (۱۴۹۵) A کی for که. AB Bul. یاررا خوش کن, and so C in marg. (۱۴۹۹) ABL Bul. زآن پشیمانی. B زآن پشیمانی که دادی لرزهاش, and so A in marg. L Bul. in the second hemistich have مرتعشرا چون پشیمان دیدیش. (۱۵۰۰) C بحث عقلش. ABL Bul. این چه. (۱۵۰۲) AB بحث عقل. AC مقام. (۱۵۰۷) L ذوق جان آمد. AB عقل آن حیله‌گر. L ملزوم باقی. AB ملزوم نافی. (۱۵۰۸) AB Bul. بینائی. A Bul. از دلیل و از عصاکش. L فارغست. از عصا و از عصّاکش.

گوشت پارهٔ آدمی با عقل و جان * میشکافد کوه را با بحر و کان
زورِ جانِ کوه‌کن شقِّ حَجَر * زورِ جانِ جان در اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
گر گشاید دل سرِ انبانِ راز * جان بسوی عرش آرد تُرکتاز

اضافت کردن آدم آن زلت را بخویشتن که رَبَّنَا ظَلَمْنَا و اضافت کردن ابلیس گناه خود را بخدا که بِمَا أَغْوَيْتَنِى،

کردِ ما و کردِ حق هر دو ببین * کردِ ما را هست دان پیداست این
گر نباشد فعلِ خَلْق اندر میان * پس مگو کس را چرا کردی چنان
خَلْقِ حق افعالِ ما را مُوجِدست * فعلِ ما آثارِ خَلْقِ ایزدست
ناطقی یا حرف بیند یا غَرَض * کَی شود یکدم مُحیطِ دو عَرَض
گر بمعنی رفت شد غافل ز حَرْف * پیش و پس یکدم نبیند هیچ طَرْف
آن زمان که پیش بینی آن زمان * تو پسِ خود کَی ببینی این بِدان
چون مُحیطِ حرف و معنی نیست جان * چون بود جان خالقِ این هر دوان
حق مُحیطِ هر دو آمد ای پسر * وا ندارد کارش از کارِ دگر
گفت شیطان که بِمَا أَغْوَيْتَنِى * کرد فعلِ خود نهان دیوِ دَنی
گفت آدم که ظَلَمْنَا نَفْسَنَا * او ز فعلِ حق نبُد غافل چو ما

(١٤٧٧) ABL Bul. گوشت‌پارهٔ آدمی از زور جان.
(١٤٧٩) ABL Bul. سازد for آرد. After this verse L adds:
گر زبان گوید ز اسرارِ نهان * آتش افروزد بسوزد این جهان
Bul. adds:
گر بگفتار آمده سرِّ نهان * دانکه میسوزد از آن یکسك جهان
(١٤٨٠) ABL Bul. کرد حق و کرد ما. L نیست دان.
(١٤٨٣) A زانك ناطق, بیند حرف, and so C in marg. ACL یا عرض. CL محیط دو غرض.
(١٤٨٤) A om. شد. Bul. غافل شد.
(١٤٨٦) C Bul. هر دو آن.
(١٤٨٧) A چون for حق. ABL Bul. جمله for هر دو, and so corr. in C.
(١٤٨٨) A نهان در بودلی.
(١٤٨٩) B زفعل خود.

هر ز حقّ ترجیحِ یابد یک طرف ۰ زآن دو یک را بر گزیند زآن کَنَف
گر نخواهی در تردّد هوشِ جان ۰ کم فشار این پنبه اندر گوشِ جان
تا کنی فهم آن معمّاهاش را ۰ تا کنی ادراک رمز و فاش را
پس محلِّ وَحی گردد گوشِ جان ۰ وحی چه بْوَد گفتنی از حسّ نهان
گوشِ جان و چشمِ جان جز این حِس است ۰ گوشِ عقل و گوشِ ظَن زین مُفلِس است
لفظِ جبرم عشق را بی صبر کرد ۰ وآنک عاشق نیست حبسِ جبر کرد
این معیّت با حقست و جبر نیست ۰ این تجلّیِ مَه است این ابر نیست
ور بود این جبر جبرِ عامه نیست ۰ جبرِ آن امّارهٔ خودکامه نیست
جبر را ایشان شناسند ای پسر ۰ که خدا بگشادشان در دل بصر
غیبِ آینده بر ایشان گشت فاش ۰ ذکرِ ماضی پیشِ ایشان گشت لاش
اختیار و جبرِ ایشان دیگرست ۰ قطرها اندر صدفها گوهرست
هست بیرون قطرهٔ خُرد و بزرگ ۰ در صدف آن دُرِّ خُردست و سُتُرگ
طبعِ نافِ آهوَست آن قوم را ۰ از برون خون و درونشان مُشکها
تو مگو کین مایه بیرون خون بود ۰ چون رود در ناف مُشکی چون شود
تو مگو کین مِس برون بُد محتقَر ۰ در دلِ اِکسیر چون گیرد گُهَر
اختیار و جبر در تو بُد خیال ۰ چون دریشان رفت شد نورِ جلال
نان چو در سُفره‌ست باشد آن جَماد ۰ در تنِ مردم شود او رُوحِ شاد
در دلِ سفره نگردد مستحیل ۰ مستحیلش جان کند از سَلْسَبیل
قوّتِ جانست این ای راست‌خوان ۰ تا چه باشد قوّتِ آن جانِ جان

(۱۴۶۰) L om. و. (۱۴۶۲) C و چشم و جان. L و حس جان. AB Bul. حس for ظن, and so corr. in marg. C. (۱۴۶۳) Bul. هرکه for وآنك. C حبس و جبر.
(۱۴۶۷) ABL Bul. غیب و آینك. (۱۴۶۸) A اندر صدفها دیگرست.
(۱۴۶۹) AB Bul. در صدف درهای خردست. (۱۴۷۰) C از برون خونْ درونشان. L وز درونشان.
(۱۴۷۱) Bul. مشکی چون بود.
(۱۴۷۳) L Bul. در دل اکسیر چون گشتست زر.
(۱۴۷۴) ABL Bul. باشد او جماد.

از منازلهای جانش یاد داد • وز سفرهای روانش یاد داد
وز زمانی کز زمان خالی بُدست • وز مقامِ قُدْس که اِجلالی بُدست
وز هوایی کاندرو سیمرغِ رُوح • پیش ازین دیدست پرواز و فُتُوح
هر یکی پروازش از آفاق بیش • وز امید و نَهمتِ مشتاق بیش
چون عمر اغیاررُورا یار یافت • جانِ اورا طالبِ اسرار یافت
شیخ کامل بود و طالب مشتهی • مرد چابك بود و مَرْکَب دَرْگَهی
دید آن مُرْشد که او اِرشاد داشت • تخمِ پاك اندر زمینِ پاك کاشت

سؤال کردن رسول روم از امیر المؤمنین رضی الله عنه،

مرد گفتش ای امیر المؤمنین • جان زبالا چون بیآمد در زمین
مرغِ بی‌اندازه چون شد در قفص • گفت حق بر جان فسون خواند و قصص
بر عدمها کآن ندارد چشم و گوش • چون فسون خواند همی‌آید بجوش
از فسونِ او عدمها زود زود • خوش معلّق می‌زند سوی وجود
باز بر موجود افسونی چو خواند • زو دو اَسْبه در عدم موجود راند
گفت در گوشِ گُل و خندانْش کرد • گفت با سنگ و عقیقِ کانْش کرد
گفت با جسم آیتی تا جان شد او • گفت با خورشید تا رَخْشان شد او
باز در گوشش دهد نکتهٔ مخوف • در رخِ خورشید افتد صد کسوف
تا بگوشِ ابر آن گویا چه خواند • کو چو مَشْك از دیدهٔ خود اشك راند
تا بگوشِ خاك حق چه خوانده است • کو مراقب گشت و خامُش مانده است
در تردّد هرك او آشفته‌است • حق بگوشِ او معمّی گفته‌است
تا کند محبوسش اندر دو گمان • کآن کنم کو گفت یا خود ضدِّ آن

(۱۴۴۰) ABL کاجلالی.   (۱۴۴۱) A Bul. پرواز فتوح.   (۱۴۴۳) L نهمت مشتاق.
(۱۴۴۶) ABL Bul. کای امیر. ABL Bul. چون در آمد.   (۱۴۵۰) Bul. زود اسبه.
(۱۴۵۱) A و گل خندانش. A و عقیق و کانش.   (۱۴۵۴) L در گوشش زند.
(۱۴۵۶) AB Bul. معمّا.   (۱۴۵۷) CL آن کم. C آن for کو, corr. in marg.

بس شُدستم درْ مُصافّ و کارزار • همچو شیر آن دَم که باشد کار زار
بس که خوردم بَس زدم زخم گران • دل‌قوی‌تر بوده‌ام از دیگران
بی سِلیح این مرد خفته بر زمین • من بهفت اندام لرزان چیست این
هیبتِ حقّست این از خلق نیست • هیبتِ این مردِ صاحب دلق نیست
هرك ترسید از حق و تَقْوَی گُزید • ترسد از وی جِنّ و اِنْس و هرکه دید
اندرین فکرت بحُرمت دست بست • بعدِ یکساعت عمر از خواب جَست

سلام کردن رسول روم امیر المؤمنین‌را رضی اللّه عنه،

کرد خدمت مر عمررا و سلام • گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علَیکش گفت اورا پیش خواند • ایمنش کرد و بپیش خود نشاند
لا تَخَافُوا هست نُزلِ خایفان • هست در خَور از برای خایف آن
هرك ترسد مر ورا ایمن کنند • مر دلِ ترسنده‌را ساکن کنند
آنك خوفش نیست چون گویی مترس • دَرْس چه دْهی نیست او محتاجِ دَرْس
آن دل از جا رفته‌را دلشاد کرد • خاطرِ ویرانش‌را آباد کرد
بعد از آن گفتش سخنهای دقیق • وز صفاتِ پاكِ حق نِعْمَ الرَّفِيق
وز نوازشهای حق اَبْدال‌را • تا بداند او مقام و حال‌را
حال چون جلوه‌ست زان زیبا عروس • وین مقام آن خلوت آمد با عروس
جلوه بیند شاه و غیرِ شاه نیز • وقتِ خلوت نیست جز شاهِ عزیز
جلوه کرده عام و خاصان‌را عروس • خلوت اندر شاه باشد با عروس
هست بسیار اهلِ حال از صوفیان • نادِرست اهلِ مقام اندر میان

(۱۴۱۱) L پس شدستم. (۱۴۱۳) A Bul. بی سلاح.
Heading: L om. (۱۴۱۷) ABC پیغامبر. (۱۴۱۸) AB Bul. و اورا.
(۱۴۲۱) Bul. هرکه خوفش. A محتاج ترس, with ترس written above درس at the beginning of the second hemistich. (۱۴۲۵) B افتد for آمد.
(۱۴۲۶) A شاه و عزیز. (۱۴۲۷) AB Bul. خاص و عامان‌را.
(۱۴۲۸) L حال صوفیان.

گر نبینی این جهان معدوم نیست * عیب جز زانگشتِ نفسِ شوم نیست
تو زچشم انگشت‌را بر دار هین * وانگهانی هرچ میخواهی ببین
نوح‌را گفتند امّت کو ثواب * گفت او زآن سوی وَٱسْتَغْشَوْا ثیاب
رُو و سَر در جامها پیچیده‌اید * لاجرم با دیده و نادیده‌اید
آدمی دیدست و باقی پوستست * دیدِ آنست آن که دیدِ دوستست
چونک دیدِ دوست نبود کور بِه * دوست کو باقی نباشد دُور بِه
چون رسولِ رومِ این الفاظِ تَر * در سماع آورد شد مشتاق‌تر
دیده‌را بر جُستنِ عُمَّر گماشت * رخت‌را و اسب‌را ضایع گذاشت
هر طرف اندر پیِ آن مردِ کار * میشدی پُرسانِ او دیوانه‌وار
کین چنین مردی بود اندر جهان * وز جهان مانندِ جان باشد نهان
جُست اورا تاش چون بنده بود * لاجرم جوینده یابنده بود
دید اعرابی‌زنی اورا دَخیل * گفت عُمَّر نک بزیرِ آن نخیل
زیرِ خرمابُن زخلقان او جُدا * زیرِ سایه خفته بین سایهٔ خدا

یافتن رسول روم امیر المؤمنین عمررا رضی الله عنه خفته در زیر نخل،

آمد او آنجا و از دور ایستاد * مر عمررا دید و در لرز اوفتاد
هیبتی زآن خفته آمد بر رسول * حالتی خوش کرد در جانش نُزول
مِهر و هیبت هست ضدِّ همدگر * این دو ضدرا دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهانرا دیده‌ام * پیشِ سلطانان مِهِ و بگزیده‌ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود * هیبتِ این مرد هوشم‌را ربود
رفته‌ام در بیشهٔ شیر و پلنگ * رویِ من زیشان نگردانید رنگ

(۱۴۰۲) A جز انگشت. (۱۴۰۵) L اند for اید bis. (۱۴۰۶) B Bul. دیدِ آنست.
(۱۴۰۷) A کور for دور. (۱۴۰۸) Bul. و شد. (۱۴۱۲) Bul. شود for بود bis.
(۱۴۱۶) ABL Bul. بر جانش, and so corr. in C. (۱۴۱۸) R و مه بگزیده ام.

راست شو چون تیر و وا رَه از کمان • کز کمان هر راست بجْهد بی گمان
چونك وا گشتم ز پیکار برون • روی آوردم بپیکار درون
قد رَجَعْنا مِن جِهادِ الْأَصْغَرِیم • با نَبی اندر جهاد اَکْبَرِیم
قوّت از حق خواهم و توفیق و لاف • تا بسوزن بر کَنم این کوهِ قاف
سهل شیری دان که صفها بشکند • شیر آنست آن که خودرا بشکند

آمدن رسول روم تا امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه و دیدن او کرامات عمر رضی الله عنه،

تا عُمَر آمد زقَیْصَر یك رسول • در مدینه از بیابانِ نُغُول
گفت کو قصرِ خلیفه ای حشم • تا من اسب و رخت‌را آنجا کَشَم
قوم گفتندش که اورا قصر نیست • مر عمررا قصرِ جانِ روشنیست
گرچه از میری ورا آوازه‌ایست • همچو درویشان مر اورا کازه‌ایست
ای برادر چون ببینی قصرِ او • چونك در چشمِ دلت رُستست مو
چشمِ دل از مو و علّت پاك آر • وآنگهان دیدارِ قصرش چشم دار
هرك‌را هست از هَوَسها جانِ پاك • زود بیند حضرت و ایوانِ پاك
چون محمّد پاك شد زین نار و دود • هر کجا رُو کرد وَجْهُ ٱللّٰه بود
چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه‌را • کی بدانی ثَمَّ وَجْهُ ٱللّٰه‌را
هر کرا باشد زسینه فَتْحِ باب • او زهر شهری ببیند آفتاب
حق پدیدست از میانِ دیگران • همچو ماه اندر میانِ اختران
دو سرِ انگشت بر دو چشم نِه • هیچ بینی از جهان اِنصاف دِه

(١٣٨٥) Bul. om. و. Bul. جز for هر. A Bul. بجهد. (١٣٨٨) A توفیق لاف.
Heading: Bul. بامیر. After the Heading Bul. adds:
در بیان این شنو یك قصّهٔ • تا بری از سرّ گفتم حصّهٔ
(١٣٩٠) AB با عمر. (١٣٩٥) CL وآنگه ان. (١٣٩٦) L رست for هست.
L om. و. (١٣٩٧) C om. و. (١٣٩٩) Bul. ذرّه for شهری.
(١٤٠١) L انگشت‌را بر چشم.

ترکِ این شُرْب ار بگویی یك دو روز • در کنی اندر شرابِ خُلْد پوز

تفسیر رَجَعْنا مِن جِهادِ اَلْاَصْغَرِ اِلَی جِهادِ اَلْاَکْبَرِ،

ای شهان کُشتیم ما خصمِ برون • ماند خصمی زو بَتَر در اندرون
کُشتنِ این کارِ عقل و هوش نیست • شیرِ باطن سخرهٔ خرگوش نیست
دوزخست این نَفْس و دوزخ اژدهاست • کو بدریاها نگردد کم و کاست
هفت دریارا در آشامد هنوز • کم نگردد سوزشِ آن خلق‌سوز
سنگها و کافرانِ سنگ‌دل • اندر آیند اندرو زار و خَجِل
هم نگردد ساکن از چندین غذا • تا زحق آید مر اورا این ندا
سیر گشتی سیر گوید نی هنوز • اینْت آتش اینْت تابِش اینْت سوز
عالَمی‌را لقمه کرد و در کشید • معده‌اش نعره زنان هَلْ مِنْ مَزِید
حق قَدَم بر وی نهد از لامکان • آنگه او ساکن شود از کُنْ فَکان
چونك جُزوِ دوزخست این نفسِ ما • طبعِ کُل دارند جملهٔ جزوها
این قدم حق‌را بود کورا کُشد • غیرِ حق خود کی کمانِ او کَشد
در کمان ننهند اِلّا تیرِ راست • این کمانرا بازگون کژ تیرهاست

(۱۳۷۲) After this verse L adds:

یك دو روز چه که دنیا ساعتست • هرکه ترکش کرد اندر راحتست
معنیٔ الشرك راحة گوش کن • بعد ازین جام بقارا نوش کن
بر سگان بگذار اینْ مرداررا • خرد بشکن شیشهٔ پنداررا

Bul. adds:

دانکه این دنیای دون یکساعتست • ترك آن کردن همیشه راحتست
ترك راحت بودنی‌را گوش کن • بعد از آن جام بقارا نوش کن
جیفهٔ دنیا بکن بخش کلاب • جام پنداررا بکن کسر و خراب

Heading: ABL Bul. الجهاد *bis*.

(۱۳۷۸) A Bul. غدا. (۱۳۸۲) ABL Bul. دارد همیشه جزوها. C in marg. دائم for جمله. (۱۳۸۴) BL Bul. که کمان.

جمع شدن نخچیران گرد خرگوش و ثنا گفتن اورا،

جمع گشتند آن زمان جملهٔ وُحوش • شاد وخندان ازطرب در ذوق وجوش
حلقه کردند او چو شمعی در میان • سجده کردندش همه صحراییان
تو فرشتهٔ آسمانی یا پَرے • نی تو عزرایيلِ شيرانِ نرے
هرچ هستی جانِ ما قربانِ تُست • دست بردی دست و بازویت دُرُست
رانـد حقّ این آب‌را در جویِ تو • آفرین بر دست و بـر بازوے تو
باز گو تا چون سگالیدی بمکر • آن عَوانرا چون بمالیدی بمکر
باز گو تا قصّه درمانها شود • باز گو تا مرهمِ جانها شود
باز گو کز ظلمِ آن اِستم‌نُما • صد هزاران زخم دارد جانِ ما
گفت تأییدِ خدا بود اے مِهان • ورنه خرگوشی که باشد در جهان
قوّتم بخشید و دل‌را نور داد • نورِ دل مر دست و پارا زور داد
از بَرِ حق می‌رسد تفضیلها • باز هم از حق رسد تبدیلها
حق بدَوْر و نوبت این تأییدرا • می‌نماید اهلِ ظنّ و دیدرا
هین بمُلكِ نوبتی شادی مکن • ای تو بستهٔ نوبت آزادی مکن
آنك مُلکش برتر از نوبت تَنَند • برتر از هفت اَنْجُمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوكِ باقی‌اند • دَوْرِ دائم رُوحها با ساقی‌اند

(١٢٥٧) A ذوق جوش.   (١٢٥٨) AB Bul. سجده آوردند و گفتندش كه هان.
(١٢٥٩) L شیران غری.   (١٢٦٠) A دست بازویت.   (١٢٦٤) After this verse L adds:

باز گو آن قصّه کو شادی فزاست • روح مارا قوت و دل‌را جان فزاست

(١٢٦٥) Bul. بد for بود.   (١٢٦٨) After this verse Bul. adds:

چونکه با نوبت شده دولت ترا • پس ز چیست در نفس خود عجب و ریا

Here ABL Bul. add the Heading: پند دادن خرگوش نخچیرانرا كه بدين شاد مشويد.
In Bul. مشوید is followed by كه آن مجرّد عون حقست نه از قدرت ما.
(١٢٧٠) L برتر از نوبت زنند.   (١٢٧١) L Bul. روحهارا ساقیند.

شیررا چون دید در چه کشته زار • چرخ می‌زد شادمان تا مرغزار
دست می‌زد چون رهید از دستِ مرگ • سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ
شاخ و برگ از حبسِ خاك آزاد شد • سر بر آورد و حریفِ باد شد
برگها چون شاخ‌را بشکافتند • تا ببالای درخت اِشتافتند
با زبانِ شَطْأَهُ شُکرِ خدا • می‌سراید هر بر و برگی جُدا
که بپرورد اصلِ مارا ذو ٱلْعَطا • تا درخت اِسْتَغْلَظ آمد وَٱسْتَوَی
جانهای بسته اندر آب و گِل • چون رهند از آب و گلها شاددل
در هوای عشقِ حق رقصان شوند • همچو قُرصِ بدر بی نقصان شوند
جسمشان رقصان و جانها خود مپرس • وآنك گردِ جان از آنها خود مپرس
شیررا خرگوش در زندان نشاند • ننگِ شیری کو زخرگوشی بماند
در چنان ننگی و آنگه این عجب • فخرِ دین خواهد که گویندش لَقَب
ای تو شیری در تكِ این چاهِ فرد • نَفْسِ چون خرگوش خونت ریخت و خورد
نفسِ خرگوشت بصحرا در چَرا • تو بقعرِ این چهِ چون و چِرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر • کابْشِرُوا یا قَوْمُ إِذْ جاءَ ٱلْبَشِیر
مُژده مُژده ای گروهِ عَیْش‌ساز • کآن سگِ دوزخ بدوزخ رفت باز
مژده مژده کآن عدوِّ جانها • کَنْد قهرِ خالقش دندانها
آنك از پنجه بسی سَرها بکوفت • همچو خَس جاروبِ مرگش هم بروفت

(۱۴۴۳) Bul. شاخها.   (۱۴۴۵) A ذا العطا.   (۱۴۴۶) A آب گلها.
(۱۴۴۸) A چشمشان. ABL Bul. در رقص. Bul. نهاد for گرد. L گردد جان.
(۱۴۵۱) B ای چو شیری.   (۱۴۵۵) After this verse L adds:

مژده مژده کز قضا ظالم بچاه • اوفتاد از عدل و لطف پادشاه

(۱۴۵۶) After this verse L adds:

آنك جز ظلمش دگر کاری نبود • آه مظلومش گرفت و سوخت زود
گردنش بشکست و مغزش بردرید • جان ما از قید محنت وا رهید

ای بدیده عکسِ بَدْ بر رویِ عَم * بَد نه عَمّست آن توی از خود مَرَم
مومنان آیینهٔ همدیگرند * این خبرمی از پیمبر آورند
پیشِ چشمت داشتی شیشهٔ کبود * زآن سبب عالَم کبودت می‌نمود
گر نه کوری این کبودی دان زخویش * خویش‌را بَد گو مگو کس‌را تو بیش
مومن ار یَنْظُرْ بِنُورِ اَللّه نبود * غیب مومن‌را برهنه چون نمود
چونك تو یَنْظُرْ بِنارِ اَللّه بُدی * نیکوی‌را وا ندیدی از بَدی
اندك اندك آب بر آتش بزن * تا شود نار تو نور ای بو اَلْحَزَن
تو بزن یا رَبَّنا آبِ طَهور * تا شود این نارِ عالَم جمله نور
آبِ دریا جمله در فرمانِ تُست * آب و آتش ای خداوند آنِ تُست
گر تو خواهی آتش آبِ خَوش شود * ور نخواهی آب هم آتش شود
این طلب در ما هم از ایجادِ تُست * رَستن از بیداد یا رَب دادِ تُست
بی طلب تو این طلب‌مان دادهٔ * بی شمار و حد عطاها دادهٔ

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد،

چونك خرگوش از رهایی شاد گشت * سوی نخچیران دوان شد تا بدشت

(۱۴۲۷) AB Bul. بدین خال بد. A Bul. عکس خال تُست آن از عم مرم, and so BL, which have حال تُست. L has غم in both hemistichs. (۱۴۲۸) Bul. یکدیگرند.

(۱۴۲۹) Instead of this verse AB have:

جام روزن ساختی شیشهٔ کبود * نور خورشیدی کبودت می‌نمود

So C in marg., with داشتی for ساختی. After v. ۱۴۲۹ Bul. adds:

روزنت‌را جام باشد گر کبود * نور مهر آنرا همان تابع نمود

(۱۴۳۰) Bul. آن کبودی. (۱۴۳۱) AL عیب. (۱۴۳۲) C بنور الله.

(۱۴۳۳) AB Bul. اندك اندك نوررا بر نار زن. and so corr. in C. After this verse Bul. has the Heading مناجات, and so C in marg. (۱۴۳۴) AB Bul. هم تو زن یا ربّ از آن آب طهور, and so C in marg. (۱۴۳۵) C آب و دریا. (۱۴۳۸) L این طلب‌را. B Bul. have in the second hemistich گنج احسان برهمه بگشادهٔ, which is also suppl. in marg. AC. (۱۴۳۹) A روان. After this verse L adds:

شیررا چون دید کشتهٔ ظلم خود * می‌دوید او شادمان و بی‌رشد *

در فتاد انــدر چَهی کو کنــده بود • زآنك ظلمش در سرش آینــده بود
چاهِ مُظْلِـم گشت ظلـم ظالمان • این چنین گفتنــد جملهٔ عالمان
هرکه ظالمتـر چَهش بـا هَوْل‌تـر • عدل فــرمودست بَتَّــررا بَتَــر
ای کــه تو از ظلم چاهی میکَنی • از براے خویش دامی میکَنی
گِرْدِ خود چون کِرْمِ پیله بر متَن • بهرِ خود چَـه میکَنی اندازه کُن
مر ضعیفان‌را تو بی خصمی مدان • از نُبی ذَا جَآءَ نَصْرُ ٱللـهِ خوان
گر تو پیلی خصمِ تو از تو رمیـد • نك جـزا طَيْـرًا أَبَابِيلَت رسیـد
گر ضعیفی در زمین خواهد امان • غُلغُل افتـد در سپاهِ آسمان
گر بدندانش گزی پُر خون کُنی • دردِ دندانت بگیــرد چون کُنی
شیر خودرا دیــد در چَــه وز غُلُو • خویش‌را نشْناخت آن دم از عدو
عکسِ خودرا او عدوِّ خویش دیــد • لاجرم بر خویش شمشیــری کشیــد
ای بسی ظلمی کــه بینی درکسان • خوی تو باشد در ایشان ای فلان
انــدر ایشان تافتــه هستیِ تو • از نفــاق و ظلم و بَــدْمَسْتیِ تو
آن توی وآن زخم بر خود میزنی • بر خود آن ساعت تو لعنت میکنی
در خود آن بَدرا نمی‌بینی عیان • ورنــه دشمن بودیی خودرا بجان
حمله بر خود میکنی ای ساده مرد • همچو آن شیری که بر خود حمله کرد
چون بقعرِ خوی خود انــدر رسی • پس بدانی کز تو بود آن ناکَسی
شیررا در قعر پیدا شــد کــه بود • نقشِ او آنکش دگــر کس مینمود
هــرك دندانِ ضعیفی میکَنَـد • کارِ آن شیــرِ غلطبین میکُنـد

(١٤٠٨) L بر سرش. (١٤١٠) AL Bul. بدتررا. (١٤١١) C originally ای که تو از ظلم جاهی میکَنی, and in the second hemistich چاهی میکَنی. Bul. ای که تو از جاه ظلمی میکنی, and so corr. in C. Bul. چاهی for دامی.
(١٤١٣) L در متن. (١٤١٤) A اذ for ذا. L Bul. بخوان. (١٤١٧) A از غلو.
(١٤١٩) ABL Bul. ای بسا. (١٤٢٠) A نفاق ظلم. (١٤٢١) B بر خود آن دم بار لعنت می‌تنی, and so Bul., which has تار instead of بار.
(١٤٢٢) C بودی. B apparently بودِی. Bul. بودیْ.

لطفِ حقّ اینْ شیررا و گوررا • اِلْف دادست این دو ضدّ دوررا
چون جهان رنجور و زندانی بود • چه عجب رنجور اگر فانی بود
خواند بر شیر او ازین رُو پندها • گفت من پس ماندهام زین بندها

پرسیدن شیر از سبب پا واپس کشیدن خرگوش،

شیر گفتش تو زأسبابِ مرض • این سبب گو خاصّ که اینستم غرض
گفت آن شیر اندرین چَه ساکنست • اندرین قلعه زآفات ایمنست
قعرِ چَه بگْزید هرکِ عاقلست • زآنك در خلوت صفاهای دلست
ظلمتِ چَه به که ظلمتهای خلق • سر نبُرْد آنکس که گیرد پای خلق
گفت پیش آ زخمم اورا قاهرست • تو ببین کآن شیر در چَه حاضرست
گفت من سوزیدهام زآن آتشی • تو مگر اندر بَرِ خویشم کشی
تا بپشتِ تو من ای کانِ کرم • چشم بگْشایم بچَه در بنگرم

نظر کردن شیر در چاه و دیدن عکس خودرا وآن خرگوش‌را در آب،

چونك شیر اندر برِ خویشش کشید • در پناهِ شیر تا چَه میدوید
چونك در چَه بنگریدند اندر آب • اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکسِ خویش دید از آب تفْت • شکلِ شیری در بَرَش خرگوشِ زفْت
چونك خصمِ خویش‌را در آب دید • مر ورا بگْذاشت و اندر چَه جهید

(۱۳۹۴) A لطف حق چون شیررا. L ألف. (۱۳۹۵) A om. و.

Heading: A باز for وا پس. In Bul. the Heading follows v. ۱۳۹۵.

(۱۳۹۸) ABL Bul. کاینستم. After this verse L adds:

پای‌را واپس کشیدی تو چرا • میدهی بازیچه ای داهی مرا

(۱۳۹۹) AL Bul. هر کو. (۱۴۰۱) Bul. آن شیر.

Heading: ABL Bul. om. در آب.

در من آمد آنك از وی گشت مات * آدمی و جانور جامد نبات
این خود اجزا اند کلّیّات ازو * زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
تا جهان گه صابرست و گه شکور * بوستان گه حلّه پوشد گاه عور
آفتابی کو بر آید نارگون * ساعتی دیگر شود او سرنگون
اختران تافته بر چار طاق * لحظه لحظه مبتلای احتراق
ماه کو افزود زاختر در جمال * شد زرنج دقّ مانند خیال
این زمین با سکون با ادب * اندر آرد زلزله‌ش در لرز تب
ای بسا که زین بلای مُرده‌ریگ * گشته‌است اندر جهان او خُرد و ریگ
این هوا با روح آمد مقترن * چون قضا آید شود زشت و عفن
آب خوش کو روح را همشیره شد * در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
آتشی کو باد دارد در بروت * هم یکی بادی برو خواند یموت
حال دریا زاضطراب و جوش او * فهم کن تبدیلهای هوش او
چرخ سرگردان که اندر جست و جوست * حال او چون حال فرزندان اوست
گه حضیض و گاه اوسط گاه اوج * اندرو از سعد و نحسی فوج فوج
از خود ای جزوی زکلها مختلط * فهم می‌کن حالت هر منبسط
چونك کلّیّات را رنجست و درد * جزو ایشان چون نباشد روی‌زرد
خاصّه جزوی کو زاضدادست جمع * زآب و خاك و آتش و بادست جمع
این عجب نبود که میش از گرگ جست * این عجب کین میش دل در گرگ بست
زندگانی آشتی ضدهاست * مرگ آن کاندر میانشان جنگ خاست

(۱۲۷۶) B وکلیات. (۱۲۸۰) C om. ز before اختر. L دقّ او همچون خیال.
AB دقّ او همچون خلال. (۱۲۸۱) A Bul. و با ادب. AB لرز و تب.
(۱۲۸۲) Bul. مرده‌ریگ. (۱۲۸۴) Bul. چون قضا آمد. ABL Bul. وبا گشت و عفن.
(۱۲۸۶) A و for ز. (۱۲۸۷) L همچون که فرزندان. (۱۲۸۸) ABL Bul.
گه حضیض و گه میانه گاه اوج, and so corr. in C.
(۱۲۹۲) ABL Bul. زآشتی. B مرگ ز آنك اندر. Bul. مرگ دان کاندر. AB Bul. میانش.

گر قضا پوشد سیه همچون شبت • هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصد جان کند • هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار اگر راهت زند • بر فراز چرخ خرگاهت زند
از کرم دان این که می‌ترساندت • تا بملک ایمنی بنشاندت
این سخن پایان ندارد گشت دیر • گوش کن تو قصهٔ خرگوش و شیر

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه رسید،

چونک نزد چاه آمد شیر دید • کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید
گفت پا واپس کشیدی تو چرا • پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت • جان من لرزید و دل از جای رفت
رنگ رویم را نمی‌بینی چو زر • ز اندرون خود می‌دهد رنگم خبر
حق چو سیمارا معرِّف خوانده است • چشم عارف سوی سیما مانده است
رنگ و بو غمّاز آمد چون جرس • از فرس آگه کند بانگ فرس
بانگ هر چیزی رساند زو خبر • تا بدانی بانگ خر از بانگ در
گفت پیغمبر بتمییز کسان • مَرْءُ مَخْفِيٌّ لَدَى طَيِّ اللِّسان
رنگ او از حال دل دارد نشان • رحمتم کن مهر من در دل نشان
رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر • بانگ روی زرد باشد صبر و نکر
در من آمد آنک دست و پا ببرد • رنگ رو و قوّت و سیما ببرد
آنک در هرچ در آید بشکند • هر درخت از بیخ و بن او بر کند

(۱۲۶۰) C بر فراز تخت, corr. in marg.

(۱۲۶۵) A پای for جای.

(۱۲۶۷) AB Bul. رنك رو غمّاز.

(۱۲۶۹) C بانگ در از بانگ خر, corr. above.

(۱۲۷۰) BC پیغامبر. L. لسان.

(۱۲۷۱) A رنگ رو از جان دارد صد نشان.

(۱۲۷۲) L رنگ روی زرد. ABL Bul. دارد for باشد, and so corr. in C.

(۱۲۷۳) Bul. رنگ روی. AL قوّت سیما.

(۱۲۷۴) Bul. آنچه for آنك.

؛ موسی نامِ چوبش بُد عصا * نزدِ خالق بود نامش اژدها
د عُمَررا نام اینجا بُت‌پرست * لیك مومن بود نامش در اَلَسْت
ك بُد نزدیكِ ما نامش منی * پیشِ حق بودی تو کین دَم با منی
رتی بود این منی اندر عدم * پیشِ حق موجود نه بیش و نه کم
صل آن آمد حقیقت نامِ ما * پیشِ حضرت کان بود انجامِ ما
مردرا بر عاقبت نامی نهد * نی بر آن کو عاریت نامی نهد
شمِ آدم چون بنورِ پاك دید * جان و سِرِّ نامها گشتش پدید
ین مَلَك انوارِ حق در وی بیافت * در سجود افتاد و در خدمت شتافت
ن چنین آدم که نامش می‌بَرَم * گر ستایم تا قیامت قاصرم
ن همه دانست و چون آمد قضا * دانشِ یك نَهْی شد بر وی خطا
ی عجب نَهْی از پیِ تحریم بود * یا بتأویلی بُد و تَوْهیم بود
دلش تأویل چون ترجیح یافت * طبع در حیرت سوی گندم شتافت
غبان‌را خار چون در پای رفت * دُزد فرصت یافت و کالا بُرد تَفْت
ین زحیرت رَست باز آمد براه * دید بُرده دزد رَخْت از کارگاه
بّنا إنّا ظَلَمْنا گفت و آه * یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه
ن قضا ابری بود خورشیدپوش * شیر و اژدرها شود زو همچو موش
ن اگر دامی نبینم گاهِ حُکم * من نه تنها جاهلم در راهِ حُکم
ے خُنُك آنکو نکوکاری گرفت * زوررا بگذاشت او زاری گرفت

(۱۲۴۲) C این که for کین, with تو suppl. above. L Bul. ن حق این نقش بد که

(۱۲۴۳) Suppl. in marg. C. L صورتش. B Bul. بد for بود با منی.

(۱۲۴۴) L آمد آن. (۱۲۴۵) B کامی نهد in the second hemistich.

(۱۲۴۷) A بر وی. C بتافت (۱۲۴۸) AB Bul.

مدح این آدم که نامش می‌برم * قاصرم گر تا قیامت بشمرم

(۱۲۴۹) A Bul. om. و. Bul. آمد چون قضا (۱۲۵۰) L تا بتاویلی.

(۱۲۵۲) ABL Bul. om. و. (۱۲۵۴) L زحیرت باز آمد شد براه.

(۱۲۵۵) A Bul. پس قضا. (۱۲۵۶) A من بتنها.

چون گرفتارُ آمدی در دامِ او ٭ چون قفص اندر شدی ناکامِ او
پس سلیمان گفت ای هدهد رواست ٭ کز تو در اوّل قَدَح این دُرد خاست
چون نمایی مستی ای خورده تو دوغ ٭ پیشِ من لافی زنی آنگه دروغ

جواب گفتن هدهد طعنهٔ زاغ را،

گفت ای شه بر منِ عُورِ گدا ٭ قولِ دشمن مشنو از بهرِ خدا
گر نباشد این که دعوی میکنم ٭ من نهادم سَر ببُرّ این گردنم
زاغ کو حکمِ قضارا مُنْکِرست ٭ گر هزاران عقل دارد کافرست
در تو تا کافی بود از کافران ٭ جایِ گَند و شهوتی چون کافِران
من ببینم دامرا اندر هوا ٭ گر نپوشد چشمِ عقلمرا قضا
چون قضا آید شود دانش بخواب ٭ مَه سِیَه گردد بگیرد آفتاب
از قضا این تَعْبِیَه کَی نادِرَست ٭ از قضا دان کو قضارا مُنْکِرست

قصّهٔ آدم علیه السلام و بستن قضا نظر اورا از مراعات صریحِ نهی و ترکِ تأویل،

بُو اَلْبَشَر کو عَلَّمَ ٱلْأَسْما بَگَست ٭ صد هزاران عِلْمش اندر هر رگست
اسمِ هر چیزی چنان کآن چیز هست ٭ تا بپایانِ جانِ اورا داد دست
هر لَقَب کو داد آن مُبْدَل نشد ٭ آنك چُستش خوانْد او کاهِل نشد
هرك آخر مومنست اوّل بدید ٭ هرك آخر کافر اورا شد پدید
اسمِ هر چیزی تو از دانا شنو ٭ سرِّ رمزِ عَلَّمَ ٱلْأَسْما شنو
اسمِ هر چیزی برِ ما ظاهرش ٭ اسمِ هر چیزی برِ خالق سِرش

(۱۲۲۴) Bul. قفس. (۱۲۲۶) B وآنگه. (۱۲۲۷) A بر من ای عور. AB Bul. من for پس. A گر ببطلانست دعوی کردمم. (۱۲۲۸) AB Bul. خدای. AB Bul. گدای. (۱۲۲۹) A هزارش. (۱۲۴۰) A تا کامی بود. A شهوت. (۱۲۴۱) C چشم و عقلمرا. (۱۲۴۴) L بدست for بگست. (۱۲۴۵) L علم هر چیزی.

ای بسا هندو و ترک همزبان • ای بسا دو ترک چون بیگانگان
پس زبان محرمی خود دیگرست • همدلی از همزبانی بهترست
غیر نطق و غیر ایما و سجل • صد هزاران ترجمان خیزد ز دل
جملهٔ مرغان هر یکی اسرار خود • از هنر وز دانش و از کار خود
با سلیمان یك یك وا می‌نمود • از برای عرضه خودرا می‌ستود
از تکبّر نی و از هستیْ خویش • بهر آن تا ره دهد اورا پیش
چون بباید بُرده‌را از خواجهٔ • عرضه دارد از هنر دیباجهٔ
چونك دارد از خریداریش ننگ • خود کند بیمار و شَلّ و کَرّ و لنگ
نوبت هُدْهُد رسید و پیشه‌اش • وآن بیان صنعت و اندیشه‌اش
گفت ای شه یك هنر کآن کِهتَرست • باز گویم گفتِ کوته بهترست
گفت بر گو تا کُدامست آن هنر • گفت من آنگه که باشم اوج بَر
بنگرم از اوج با چشم یقین • من ببینم آب در قعر زمین
تا کجااست و چه عُمقستش چه رنگ • از چه می‌جوشد زخاکی یا زسنگ
ای سلیمان بهر لشکرگاه‌را • در سفر میدار این آگاه‌را
پس سلیمان گفت ای نیکو رفیق • در بیابانهای بی‌آب عمیق

طعنهٔ زاغ در دعوی هدهد،

زاغ چون بشنود آمد از حسد • با سلیمان گفت کو کژ گفت و بَد
از ادب نبود بپیش شه مقال • خاصه خودلاف دروغین و محال
گر مر اورا این نظر بودی مدام • چون ندیدی زیر مُشتی خاك دام

(۱۲۰۸) In C this verse follows v. ۱۲۰٤. (۱۲۱۰) C عرض.
(۱۲۱۲) A چون بیابد برده راه از خواجهٔ. (۱۲۱۳) AB Bul. بیمار و کرّ و شلّ.
(۱۲۱٤) C صنعت اندیشه‌اش. (۱۲۱٦) B در اوج. (۱۲۱۷) L می‌بینم.
(۱۲۱۸) Bul. و چه عمقست و چه رنگ. (۱۲۲۰) Bul. بی آب و عمیق. After this verse L Bul. add: تا بیابی بهر لشکر آب‌را • در سفر سقا شوی اصحاب‌را
(۱۲۲۱) A در حسد.

جالِ فرعونی کـه هامان‌را شنود • حالِ نمرودے کـه شیطان‌را شنود
دشمن ارچه دوستانـه گویـدت • دام دان گرچه زدانـه گویـدت
گر ترا قَندی دهد آن زهر دان • گر بتن لطفی کند آن قهر دان
چون قضا آیـد نبینی غیـرِ پوست • دشمنـانـرا بـاز نشناسی زدوست
چون چنین شد ابتهال آغاز کن • نالـه و تسبیح و روزه سـاز کن
ناله می‌کن کـای تو عَلّامُ ٱلْغُیُوب • زیـرِ سنگِ مکـرِ بَـد مارا مکوب
گـر سگی کـردیم اے شیرآفرین • شیررا مگمار بـر ما زین کمین
آبِ خوش‌را صورتِ آتش مده • انـدر آتش صورتِ آبی منه
از شرابِ قهر چون مستی دهی • نیستهـارا صـورتِ هستی دهی
چیست مستی بندِ چشم از دیـدِ چشم • تـا نمایـد سنگ گوهـر پَشم یَشْم
چیست مستی حِسّها مُبْدَل شدن • چوبِ گز اندر نظر صَنْدَل شدن

قصّهٔ هُدهُد و سلیمان در بیان آنك چون قضا آید چشمهای روشن بسته شود،

چون سلیمان‌را سـراپـرده زدنـد • پیشِ او مرغان بخـدمت امدنـد
همزبان و محـرمِ خود یافتنـد • پیشِ او یك یك بجان بشْتافتنـد
جملهٔ مرغان ترك کرده چیك چیك • بـا سلیمان گشته أفْصَحْ مِنْ أَخِيك
همزبانی خویشی و پیوندیست • مرد بـا نامحرمان چون بندیست

(۱۱۹۱) B جان فرعونی. L سنود for شنود *bis*. (۱۱۹۶) Bul. امتحان for مکر بد. In the second hemistich L has انتقام از ما مکش اندر ذنوب. (۱۱۹۷) After this verse Bul. adds: یا کریم العفو ستّار العیوب • انتقام از ما مکش اندر ذنوب

(۱۱۹۸) Suppl. in marg. A. (۱۱۹۹) Suppl. in marg. A. B حق for قهر.

(۱۲۰۱) Bul. چوب کژ.

Heading: A تاریك شود.

(۱۲۰۲) A جملهٔ مرغانش بخدمت. L جمله مرغان پیش او می‌آمدند.

(۱۲۰٤) ABC جیك جیك.

ت همره‌را یِگرَو نـه پیشِ من • ورنـه قُربانی تو انـدر کیشِ من
ـه کردمش بسی سودے نکـرد • یارِ من بِستَد مـرا بگذاشت فَرْد
م از زَفتی سه چندان بُد که من • هم بلطف و هم بخوبی هم بتن
ـ ازین زآن شیر این ره بسته شد • رشتـهٔ ایمانِ مـا بگسستـه شـد
وظیفه بعـد ازین اومیـد بُـر • حق همی‌گویم تـرا وَالْحَقُّ مُـر
وظیفه بایدت ره پاك کن • هین بیا و دفعِ آن بی‌باك کن

جواب گفتن شیر خرگوش‌را و روان شدن با او،

ت بِسْمِ اَللّٰه بیـا تـا او کجـاست • پیش در شَو گـر همی‌گویی تو راست
سزای او و صد چون او دهم • ور دروغست این سزای تو دهم
ـدر آمـد چون قلاوزے بپیش • تـا بـرد اورا بسوے دامِ خویش
ی چاهی کو نشانش کـرده بود • چـاهِ مَغزرا دامِ جانش کـرده بود
شدند این هر دو تا نزدیكِ چـاه • اینت خرگوشی چو آبی زیـرِ کـاه
ب کاهی‌را بهامون می‌بَـرَد • کاه کوهی‌را عجـب چون می‌بَـرَد
مِ مکرِ او کمنـدِ شیـر بود • طُرْفه خرگوشی کهٔ شیری می‌رُبود
سیٔ فرعون‌را بـا رودِ نیل • می‌کَشَـد بـا لشکـر و جمعِ ثقیل
شّهٔ نمـرودرا بـا نیـمِ پَـر • می‌شکـافـد بی محابـا درزِ سـر
لِ آن کو قولِ دشمن‌را شنود • بین جزای آنك شـد یارِ حسود

(۱۱۷۵) Bul. کن for نه. (۱۱۷۷) L دو چندان. (۱۱۷۸) In the seco
hemistich AL Bul. and C in marg. have حال ما این بود با تو گفته شد, and so
which inserts و before با. (۱۱۷۹) L Bul. امید. C Bul. همی گوید.
(۱۱۸۰) A م بیا. AL این بی باك. (۱۱۸۱) Bul. پیشتر شو. (۱۱۸٤) L اه مُغزرا
(۱۱۸٦) ABL Bul. آب کوهی‌را عجب, and so corr. in C. (۱۱۸۷) Bul. او ِ
دام کمند شیر بود. (۱۱۸۸) B تا رود نیل. L در رود نیل. (۱۱۸۹) A شکافد
می‌رود در مغز سر, and so L, which has تا for در.

عذر گفتن خرگوش،

گفت خرگوش الاَمان عُذْرم هست • گر دهد عفوِ خداوندیت دست
گفت چه عذر ای قُصورِ ابلهان • این زمان آیند در پیشِ شهان
مرغِ بی‌وقتی سَرَت باید بُرید • عذرِ احمق‌را نمی‌شاید شنید
عذرِ احمق بتَر از جُرْمش بود • عذرِ نادان زهرِ دانش‌کُش بود
عذرت ای خرگوش از دانش تهی • من چه خرگوشم که در گوشم نهی
گفت ای شه ناکَسی‌را کس شمار • عذرِ اِسْتَم‌دیدهْ‌را گوش دار
خاصّه از بهرِ زکوٰةِ جاهِ خود • گُمْرَهی‌را تو مران از راهِ خود
بحر کو آبی بهَرِ جُو می‌دهد • هر خسی‌را بر سَر و رُو می‌نهد
کم نخواهد گشت دریا زین کرم • از کرم دریا نگردد بیش و کم
گفت دارم من کرم بر جایِ او • جامهٔ هر کس بُرم بالایِ او
گفت بشْنو گر نباشم جایِ لطف • سَر نهادم پیشِ اژْدَهِرهای عُنْف
من بوقتِ چاشت در راه آمدم • با رفیقِ خود سوی شاه آمدم
با من از بهرِ تو خرگوشِ دگر • جُفت و همره کرده بودند آن نفر
شیری اندر راه قصدِ بنده کرد • قصدِ هر دو همرهِ آینده کرد
گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم • خواجه‌تاشانِ کِهِ آن دَرْگهیم
گفت شاهنشه که باشد شرم دار • پیشِ من تو یادِ هر ناکَس میار
هم ترا و هم شَهَت‌را بر دَرَم • گر تو با یارت بگردید از دَرَم
گفتمش بگْذار تا بارِ دگر • رُویِ شه بینم بَرَم از تو خبر

Heading: C in marg. and Bul. add و لابه کردن شیررا.

(١١٥٧) L عذر for عفو. (١١٦٠) Bul. بدتر. L عذر احمق نیز از حمقش بود.
ABL Bul. زهر هر دانش بود. (١١٦١) ABL Bul. نه خرگوشم, and so C in marg.
(١١٦٣) ABL Bul. خاص. AB Bul. زکات. (١١٦٤) L بهر جوئی دهد. A om. و.
(١١٦٩) Suppl. in marg. A. Bul. خرگوش. C om. و. (١١٧٠) Suppl. in marg. A.
(١١٧١) A و که آن ترگهیم. (١١٧٢) A کی باشد. ABL مه آر.

چون زدانش موجِ اندیشه بتاخت ٭ از سخن وآواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مُرد ٭ موج خودرا باز اندر بحر بُرد
صورت از بی‌صورتی آمد برون ٭ باز شد که إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُون
پس ترا هر لحظه مرگ و رَجْعتیست ٭ مُصْطَفَی فرمود دنیا ساعتیست
فِکْرِ ما تیریست از هُو در هَوا ٭ در هوا کی پاید آید تا خدا
هر نَفَس نَو می‌شود دنیا و ما ٭ بی‌خبر از نَو شدن اندر بقا
عمر همچون جُوی نَو نَو می‌رسد ٭ مُسْتَمِرّی می‌نماید در جسد
آن زتیزی مُسْتَمِرْشکل آمدست ٭ چون شَرَر کش تیز جُنْبانی بدست
شاخِ آتش‌را بجنبانی بساز ٭ در نظر آتش نماید بس دراز
این درازئ مُدّت از تیزئ صُنْع ٭ می‌نماید سُرْعت‌انگیزئ صُنْع
طالبِ این سِرّ اگر علّامه‌ایست ٭ نك حُسامُ ٱلدّین که سامی نامه‌ایست

آمدن خرگوش نزد شیر و خشم شیر بر وی،

شیر اندر آتش و در خشم و شور ٭ دید کآن خرگوش می‌آید زدُور
می‌دود بی دهشت و گستاخ او ٭ خشمگین و تُندْ و تیز و تُرش‌رُو
کز شکسته آمدن تُهْمت بود ٭ وز دلیری دفعِ هر رِیبت بود
چون رسید او پیشتر نزدیكِ صف ٭ بانگ بر زد شیر های ای ناخَلَف
من که گاوانرا زهَم بِدْریده‌ام ٭ من که گوشِ پیلِ نر مالیده‌ام
نیم خرگوشی که باشد کو چنین ٭ امرِ مارا افگند اندر زمین
ترك خواب و غفلتِ خرگوش کن ٭ غُرّهٔ این شیر ای خَرگوش کن

(۱۱۴۰) A خون‌را for خودرا. (۱۱۴۱) AB Bul. کانّا. C الینا راجعون.
(۱۱۴۲) L که ترا. (۱۱۴۸) Bul. این دراز و مدّت.
Heading: ABL Bul. رسیدن خرگوش بشیر and om. what follows in C.
(۱۱۵۰) A در خشم شور. L می‌آمد. (۱۱۵۱) A تند تیز.
(۱۱۵۳) L هان for های. C om. ای. (۱۱۵۴) L Bul. پیلانرا for گاوانرا. ABL Bul. شیر نر, and so corr. in C. (۱۱۵۵) ABL Bul. افگند او بر زمین.

کآن که دزدید اسبِ ما را کو و کیست ٭ این که زیرِ رانِ تُست ای خواجه چیست

آری این اسبست لیکن اسب کو ٭ با خود آ ای شهسوارِ اسب‌جُو

جان ز پیدایی و نزدیکیست گُم ٭ چون شِکَم پُر آب و لب‌خشکی چو خُم

کَی ببینی سرخ و سبز و فُور را ٭ تا نبینی پیش ازین سه نور را

لیك چون در رنگ گُم شد هوشِ تو ٭ شد زنورِ آن رنگها رُوپُوشِ تو

چونك شب آن رنگها مستور بود ٭ پس بدیدی دیدِ رنگ از نور بود

نیست دیدِ رنگ بی نورِ برون ٭ همچنین رنگِ خیالِ اندرون

این برون از آفتاب و از سُها ٭ واندرون از عکسِ انوارِ عُلَی

نورِ نورِ چشم خود نورِ دلست ٭ نورِ چشم از نورِ دلها حاصلست

باز نورِ نورِ دل نورِ خداست ٭ کو زنورِ عقل و حِس پاك و جُداست

شب نبُد نوری ندیدی رنگ‌را ٭ پس بضدِّ نور پیدا شد ترا

دیدنِ نورست آنگه دیدِ رنگ ٭ وین بضدِّ نور دانی بی درنگ

رنج و غم‌را حق پیِ آن آفرید ٭ تا بدین ضد خوش‌دلی آید پدید

پس نهانیها بضد پیدا شود ٭ چونك حق‌را نیست ضد پنهان بود

که نظر بر نور بود آنگه برنگ ٭ ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ

پس بضدِّ نور دانستی تو نور ٭ ضدّ ضدرا می‌نماید در صُدور

نورِ حق‌را نیست ضدّی در وُجود ٭ تا بضدّ اورا توان پیدا نمود

لاجرم أَبْصارُنا لا تُدْرِکُه ٭ وَهُوَ یُدْرِكُ بین تو از موسی و کُه

صورت از معنی چو شیر از بیشه دان ٭ یا چو آواز و سخن زاندیشه دان

این سخن و آواز از اندیشه خاست ٭ تو ندانی بحرِ اندیشه کجاست

لیك چون موجِ سخن دیدی لطیف ٭ بحرِ آن دانی که باشد هم شریف

(۱۱۱۸) A آنك دزدید. A کیست for چیست.   (۱۱۱۹) AB لیك این اسب. ABL آی for آ.   (۱۱۲۱) A که بیبنی سرخ سبز. B بوررا for فوررا.   (۱۱۲۲) A شد for شب.   (۱۱۲۸) ABL Bul. نور و ندیدی. AB Bul. رنگها, and so C in marg.
(۱۱۲۹) A و آنگه.   (۱۱۳۱) L بس نهانیها.   (۱۱۳۲) L گر نظر.
(۱۱۳۶) AB Bul. om. و.

زآنك نَوْبتِ پادشاهان از هَواست • بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از دِرَمْها نامِ شاهان بر کَنند • نامِ احمد تا ابد بر میزنند
نامِ احمد نامِ جملهٔ انبیاست • چونك صد آمد نَوَد هم پیشِ ماست

هم در بیانِ مکرِ خرگوش، 51

در شدن خرگوش بس تأخیر کرد • مکرها با خویشتن تقریر کرد
در ره آمد بعدِ تأخیرِ دراز • تا بگوشِ شیر گوید یك دو راز
تا چه عالَمهاست در سودای عقل • تا چه با پَهْناست این دریای عقل
صورتِ ما اندرین بحرِ عذاب • میدود چون کاسها بر روی آب
تا نشد پُر بر سرِ دریا چو طَشْت • چونك پُر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالَمی • صورتِ ما موج و یا از وی نَمی
هرچه صورت می وسیلت سازدش • زآن وسیلت بحر دُور اندازدش
تا نبیند دل دهندهٔ رازرا • تا نبیند تیر دُوراندازرا
اسبِ خودرا یاوه داند وز ستیز • میدوانَد اسبِ خود در راه تیز
اسبِ خودرا یاوه داند آن جَواد • و اسبِ خود اورا کَشان کرده چو باد
در فغان و جُست و جُو آن خیره‌سَر • هر طرف پرسان و جویان دَر بدَر

(۱۱۰٦) After this verse L adds:

این سخن پایان ندارد ای پسر • قصّهٔ خرگوش گو و شیر نر

and so Bul., which has شیر و خرگوش بود قصّه سر بسر.

Heading: Bul. adds و تأخیر کردن در رفتن.

(۱۱۰۷) A تقدیر کرد.   (۱۱۰۸) L بعد از آن شد بعد تاخیر دراز.

(۱۱۰۹) After this verse Bul. adds:

بود بحر بیکران عقل بشر • باید آن مر را چو غوّاص ای پسر

(۱۱۱۰) Bul. میرود. Bul. در روی آب.   (۱۱۱۲) ABL Bul. om. و before یا.

(۱۱۱٤) A نیز for تیز. In L this verse is immediately followed by v. ۱۱۱۷.

(۱۱۱٥) A و ستیز. In B this and the next verse are transposed.

(۱۱۱٦) Bul. om. و before اسب.   (۱۱۱۷) A در فغان جست‌جو.

اینك این دریا و این کشتی و من • مردِ کشتیبان و اهل و رأی‌زن
بر سرِ دریا همی‌رانَد او عَمَد • می‌نمودش آن قَدَر بیرون زحد
بود بی حدّ آن چنین نِسْبت بدو • آن نظر که بیند آنرا راست کو
عالَمش چندان بود کش بینش‌است • چشم چندین بحر همچندینش‌است
صاحبِ تأویلِ باطل چون مگس • وَهْمِ او بَوْلِ خر و تصویرْ خَس
گر مگس تأویل بگذارد برای • آن مگس‌را بخت گرداند هُمای
آن مگس نبْود کش این عِبْرت بود • رُوحِ او نی در خورِ صورت بود

تولیدن شیر از دیر آمدن خرگوش،

همچو آن خرگوش کو بر شیر زد • رُوحِ او کی بود اندر خوردِ قد
شیر می‌گفت از سرِ تیزی و خشم • کز رهِ گوشم عدو بر بست چشم
مکرهاے جَبْریانم بستهٔ کرد • تیغِ چوبینشان تنم‌را خسته کرد
زین سِپَس من نشْنوم آن دَمْدَمه • بانگِ دیوانست و غُولان آن همه
بر دَران ای دل تو ایشانرا مَه‌ایست • پوستشان بر کَن کِشان جز پوست نیست
پوست چه بْوَد گفتهاے رنگ‌رنگ • چون زِرِه بر آب کش نبْود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان • این سخن چون نقش و معنی همچو جان
پوست باشد مغزِ بَدرا عَیْب‌پوش • مغزِ نیکورا زغیرت غَیْب‌پوش
چون قلم از باد بُد دَفْتَر زآب • هرچ بنْویسی فنا گردد شتاب
نقشِ آبست ار وفا جُویی از آن • باز گردی دستهاے خود گزان
باد در مَرْدُم هوا و آرزوست • چون هوا بگْذاشتی پیغامِ هُوست
خوش بود پیغامهای کِرْدگار • کو زسَر تا پاے باشد پایدار
خُطبهٔ شاهان بگردد وآن کِیا • جز کیا و خُطبهاے انبیا

(۱۰۸۸) L فهم او.
(۱۰۹۰) L کش این غیرت بود.
(۱۰۹۲) A زخشم.
(۱۰۹۴) L بشنوم. A زین سبب. Bul. و غولانست همه.
(۱۰۹۵) Bul. مایست.
(۱۰۹۷) A چون نقش معنی.
(۱۰۹۹) L بنوشی.

جبر چه بْوَد بستنِ اِشکسته‌را • یا بپیوستن رگی بگْسسته‌را
چون درین ره پایِ خود نشکسته‌ • بر که می‌خندی چه پارا بسته‌
وآنك پایش در رهِ کوشش شکست • در رسید اورا بُراق و بر نشست
حاملِ دین بود او محمول شد • قابلِ فرمان بُد او مقبول شد
تا کنون فرمان پذیرفتی زشاه • بعد ازین فرمان رساند بر سپاه
تا کنون اختر اثر کردی در او • بعد ازین باشد امیرِ اختر او
گر ترا اِشکال آید در نظر • پس تو شك داری در اِنْشَقَّ الْقَمَر
تازه کن ایمان نه از گفتِ زبان • ای هوارا تازه کرده در نهان
تا هوا تازه‌ست ایمان تازه نیست • کین هوا جز قفلِ آن دروازه نیست
کرده‌ تأویلِ حرفِ بِکررا • خویش‌را تأویل کن نی ذِکررا
بر هوا تأویلِ قرآن می‌کنی • پست و کژ شد از تو معنیِّ سَنی

زیافت تأویل رکیك مگس

آن مگس بر برگِ کاه و بَوْلِ خر • همچو کشتی‌بان همی‌افراشت سَر
گفت من دریا و کشتی خوانده‌ام • مدّتی در فکرِ آن می‌مانده‌ام

(۱۰۷۱) Bul. رگ.   (۱۰۷۲) AC بر کی. L چو پارا.   (۱۰۷۴) AL و او محمول.
(۱۰۷۵) Bul. رسانده. After this verse C has a lacuna extending to v. ۱۱۰۸.
(۱۰۷۹) A و ایمان.   (۱۰۸۰) L خویشتن.

After the Heading L inserts the following verses:

مانند احوالت بدآن طرفه مگس • که همین (همی) پنداشت خودرا هست کس
از خود او سرمست گشته بی شراب • ذرّه‌ خودرا بدیده آفتاب
وصف بازانرا شنیده در بیان • گفته من عنقای وقتم در زمان

Bul. adds:

مانند احوالت بدآن طرفه مگس • کو همی پنداشت خودرا هست کس
مست پر جوش بود بی کیف شراب • ذرّه‌ ذاتش بدید چون آفتاب
گوش کرد او وصف شهبازان همان • گفت من عنقای وقتم بیگمان

(۱۰۸۲) L کان مگس.

قصّهٔ مکر خرگوش،

ساعتی تأخیر کرد اندر شدن • بعد زآن شد پیش شیر پنجه‌زن
زآن سبب کاندر شدن او ماند دیر • خاك را می‌کند و می‌غرّید شیر
گفت من گفتم که عهد آن خسان • خام باشد خام و سُست و نارسان
دَمْدَمهٔ ایشان مرا از خر فکند • چند بفریبد مرا این دهر چند
سخت در ماند امیر سُست‌ریش • چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش
راه هموارست و زیرش دامها • قحطِ معنی در میانِ نامها
لفظها و نامها چون دامهاست • لفظِ شیرین ریگِ آبِ عمرِ ماست
آن یکی ریگی که جوشد آب ازو • سخت کمیابست رَوْ آن را بجو
مَنْبَعِ حکمت شود حکمت‌طلب • فارغ آید او زتحصیل و سبب
لَوْحِ حافظ لوحِ محفوظی شود • عقلِ او از رُوح محظوظی شود
چون معلِّم بود عقلش مردرا • بعد ازین شد عقل شاگردی ورا
عقل چون جبریل گوید احمدا • گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگذار زین پس پیش ران • حدِّ من این بود ای سلطانِ جان
هرکه ماند از کاهلی بی شُکر و صبر • او همین داند که گیرد پایِ جَبْر
هرك جبر آورد خود رنجور کرد • تا همآن رنجوریش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ • رنج آرد تا بمیرد چون چراغ

(۱۰۵۷) A دست for وسُست . C خام سست. (۱۰٦۰) Bul. om. و.

(۱۰٦۳) After this verse Bul. adds:

هست آن ریگ ای پسر مرد خدا • کو بحق پیوست از خود شد جدا
آب عذب دین همی جوشد ازو • طالبانرا زآن حیاتست و نمو
غیر مرد حق چو ریگ خشك دان • کآب عمرترا خورد او هر زمان
طالب حکمت شو از مرد حکیم • تا ازو گردی تو بینا و علیم

(۱۰٦۴) Bul. زتحصیل ادب. (۱۰٦۵) Instead of مردرا, L has ز ابتدا, and so C in marg. (۱۰۷۰) BCL پیغامبر.

باش تا حِسْهای تو مُبْدَل شود • تا ببینیشان و مُشکِل حَل شود
تا سخنهای کِیان رَد کردهٔ • تا کِیان‌را سَرْوَر خود کردهٔ

باز طلبیدن نخچیران از خرگوش سرّ اندیشهٔ اورا،

بعد از آن گفتند کای خرگوشِ چُست • در میان آر آنچ در ادراکِ تست
ای که با شیری تو در پیچیدهٔ • باز گو رأیی که اندیشیدهٔ
مشورت ادراک و هشیاری دهد • عقلها مر عقل‌را یاری دهد
گفت پیغمبر بکن ای رأی‌زن • مشورت کالْمُسْتَشارُ مُؤْتَمَن

منع کردن خرگوش رازرا ازیشان،

گفت هر رازی نشاید باز گفت • جُفت طاق آید گهی گه طاق جُفت
از صفا گر دَم زنی با آینه • تیره گردد زود با ما آینه
در بیان این سه کم جُنبان لبت • از ذَهاب و از ذَهَب وز مَذْهَبَت
کین سه‌را خصمست بسیار و عدو • در کمینت ایستد چون داند او
ور بگویی با یکی دو اَلْوداع • کُلُّ سِرٍّ جاوَزَ الاِثْنَیْنِ شاع
گر دو سه پرّنده‌را بندی بهم • بر زمین مانند محبوس از الم
مشورت دارند سرپوشیده خوب • در کِنایت با غَلَطْ‌افکن مشوب
مشورت کردی پَیَمْبَر بسته‌سَر • گفته ایشانش جواب و بی‌خبر
در مثالی بسته گفتی رای‌را • تا نداند خصم از سر پای‌را
او جوابِ خویش بگرفتی ازو • وز سُؤالش می‌نبُردی غیر بو

(۱۰۴۱) Bul. ای for کای. (۱۰۴۲) L باز گو رازی. (۱۰۴۴) ABCL پیغامبر.

Heading: AB از راز ایشانرا, and so Bul.

(۱۰۴۷) AC در میان این سه. (۱۰۴۸) Bul. بسیار خصمست.

(۱۰۵۳) A مثال. (۱۰۵٤) After this verse Bul. adds:

نیست پایان این سخن‌را کن رجوع • شیررا خرگوش کرد در درد جوع
ما حصل خرگوش کرد مکرش نهان • قومرا اندیشه‌اش ناید عیان

جان گمست آن صُورتِ بـا تاب‌را • رَوْ بجُو آن گوهـرِ کم‌یـاب‌را
شـد سـرِ شیرانِ عالَم جملـه پست • چون سگِ اصحاب‌را دادنـد دست
چـه زیانستش از آن نقشِ نُفـور • چونك جانش غرق شـد در بحرِ نور
وصفِ صورت نیست انـدر خامَهـا • عالِم و عـادل بـود در نامَهـا
عالِم و عادل همـه معنیست و بس • کش نیابی در مکان و پیش و پس
می‌زنـد بـر تن زسوی لامکان • می‌نگنجد در فلك خورشیـدِ جان

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش،

این سخن پایان ندارد هوش دار • گوش سوی قصّـهٔ خـرگوش دار
گوشِ خَر بفروش و دیگر گوشْ خَر • کین سخن‌را در نیابـد گوشِ خَر
رَوْ تـو رُوبه‌بازئ خرگـوش بین • شیرگیری‌سـازئ خـرگـوش بین
خـاتمِ مُلكِ سلیمـانست عـلم • جملـهٔ عالَم صورت و جانست علم
آدمی‌را زین هنر بیچـاره گشت • خلقِ دریاها و خلقِ کوه و دشت
زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش • زو نهنگِ بحـر در صَفـرا و جوش
زو پـری و دیو ساحلهـا گرفت • هر یکی در جایِ پنهان جا گرفت
آدمی‌را دشمنِ پنهان بسیست • آدمئ بـا حـذر عاقل کسیست
خَلقِ پنهان زشتشان و خوبشان • می‌زنـد بـر دل بهر دَم کوبشان
بهرِ غسل ار در رَوی در جوی‌بـار • بـر تو آسیبی زنـد در آب خـار
گرچه پنهان خار در آبست پست • چونك در تو می‌خَلَد دانی که هست
خـارخـارِ وَحْیهـا و وسْـوسـه • از هزاران کس بود نی یك کَسَـه

(١٠٢١) B نایاب‌را for با تاب‌را. (١٠٢٤) L om. (١٠٢٥) L om.

Heading: A منافع دانستن.

(١٠٢٧) AB Bul. هوش for گوش. (١٠٢٩) ABL مکر و شیراندازئ خرگوش بین, and so C in marg. and Bul., which omits و. (١٠٣٢) ABL نهنگ و بحر.

(١٠٣٥) L در دل. (١٠٣٦) Bul. بر جویبار. (١٠٣٧) Bul. بر تو می خلد.

(١٠٣٨) L خارخار و حیلها.

اعتراض نخچیران بر سخن خرگوش،

قوم گفتندش که ای خَرگوش دار ٭ خویش‌را اندازهٔ خرگوش دار
هین چه لافست این که از تو بهتران ٭ در نیاوردند اندر خاطر آن
مُعْجَبی یا خود قضامان در پَی‌است ٭ ورنه این دَم لایق چون تو کَی‌است

جواب خرگوش نخچیران‌را،

گفت ای یاران حَقَم اِلهام داد ٭ مر ضعیفی‌را قوی رأیی فتاد
آنچ حقْ آموخت مر زنبوررا ٭ آن نباشد شیررا و گوررا
خانها سازد پُر از حلوای تر ٭ حق بَرو آن علم‌را بگْشاد دَر
آنچ حقْ آموخت کِرْمِ پیله‌را ٭ هیچ پیلی داند آن گون حیله‌را
آدمِ خاکی زحقْ آموخت علْم ٭ تا بهفتم آسمان افروخت علْم
نام و ناموسِ مَلَك‌را در شِکَست ٭ کوریٔ آنکس که در حق در شکست
زاهدِ چندین هزاران ساله‌را ٭ پوزبَندی ساخت آن گوساله‌را
تا نداند شیرِ علْمِ دین کشید ٭ تا نگردد گِرْدِ آن قصرِ مَشید
علْمهای اهلِ حِس شد پوزبند ٭ تا نگیرد شیر زآن علْمِ بلند
قطرهٔ دل‌را یکی گوهر فتاد ٭ کآن بدریاها و گردونها نداد
چند صورت آخر ای صورت‌پرست ٭ جانِ بی معنیت از صورت نرَست
گر بصورت آدمی اِنسان بُدی ٭ احمد و بُو جَهْل خود یکسان بُدی
نقش بر دیوار مثلِ آدمست ٭ بنگر از صورت چه چیز او کَمست

Heading: Bul. om. (۱۰۰۷) L قضاتان.

Heading: AB Bul. باز جواب.

(۱۰۱۴) ABL Bul. ششصد هزاران, and so corr. in C. (۱۰۱۵) A تا تتواند. BL Bul. نتاند, and so corr. in C. L علم و دین. (۱۰۱۸) A جان که بی معنیت, but که has been written above the line by some one who read بی معنیست. (۱۰۲۰) L نقش آدمست. L بنگر اندر صورت او چه کمست. B Bul. اورا for لو.

پس دهان دل ببند و مهر کن • پر کنش از بادکبر مِنْ لَدُن
جهد حقّست و دوا حقّست و درد • منکر اندر نفی جهدش جهد کرد

مقرّر شدن ترجیح جهد بر توکّل،

زین نمط بسیار برهان گفت شیر • کز جواب آن جبریان گشتند سیر
روبه و آهو و خرگوش و شغال • جبررا بگذاشتند و قیل و قال
عهدها کردند با شیر ژیان • کاندرین بیعت نیفتد در زیان
قسم هر روزش بیآید بی جگر • حاجتش نبود تقاضاے دگر
قُرعه بر هرك اوفتادی روز روز • سوی آن شیر او دویدی همچو یوز
چون بخرگوش آمد این ساغر بدَور • بانگ زد خرگوش آخر چند جَور

انکار کردن نخچیران بر خرگوش در تأخیر رفتن برِ شیر،

قوم گفتندش که چندین گاه ما • جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامئ ما اے عنود • تا نرنجد شیر رَوْ رَوْ زود زود

جواب خرگوش نخچیران‌را،

گفت ای یاران مرا مهلت دهید • تا بمکرم از بلا بیرون جهید
تا امان یابد بمکرم جانتان • ماند این میراثِ فرزندانتان
هر پیمبر در میانِ امّتان • همچنین تا مخلصی میخواندشان
کز فلك راهِ بِرون‌شو دیده بود • در نظر چون مَرْدُمَك پیچیده بود
مَرْدُمَش چون مردمك دیدند خُرد • در بزرگئ مردمك کس ره نبُرد

(٩٩١) ABL Bul. نفی جهدش, and so C in marg.
(٩٩٤) A کدرین.   (٩٩٥) L بی ضرر.   (٩٩٧) ABL کآخر.
Heading: AB Bul. جواب گفتن خرگوش ایشانرا.
(١٠٠٢) ABL Bul. هر پیمبر امّتانرا در جهان.
(١٠٠٣) Bul. دید اند. Bul. پیچیك اند.

باز ترجیح نهادن شیر جهدرا بر توکّل و فواید جهدرا بیان کردن،

شیر گفت آری ولیکن هم ببین * جهدهای انبیا و مومنین
حق تعالی جهدشان‌را راست کرد * آنچ دیدند از جفا و گرم و سرد
حیلهاشان جملهٔ حال آمد لطیف * کُلُّ شَیْءٍ مِنْ ظَرِیفٍ هُوَ ظَرِیف
دامهاشان مرغِ گردونی گرفت * نقصهاشان جمله افزونی گرفت
جهد می‌کن تا توانی ای کیا * در طریقِ انبیا و اولیا
با قضا پنجه زدن نبود جهاد * زآنک این‌را هم قضا بر ما نهاد
کافرم من گر زیان کردست کس * در رهِ ایمان و طاعت یک نفس
سر شکسته نیست این سررا مبند * یک دو روزی جهد کن باقی بخند
بد محالی جُست کو دنیا بجُست * نیک حالی جُست کو عُقْبی بجُست
مکرها در کسبِ دنیا باردست * مکرها در ترکِ دنیا واردست
مکر آن باشد که زندان حُفره کرد * آنک حفره بست آن مکریست سرد
این جهان زندان و ما زندانیان * حفره کن زندان و خودرا وا رهان
چیست دنیا از خدا غافل بُدن * نی قماش و نقره و میزان و زن
مال‌را کز بهرِ دین باشی حَمُول * نِعْمَ مالٌ صالِحٌ خواندش رسول
آب در کشتی هلاکِ کشتی‌است * آب اندر زیرِ کشتی پُشتی‌است
چونک مال و مُلک‌را از دل براند * زآن سلیمان خویش جز مسکین نخواند
کوزهٔ سَرْبسته اندر آبِ زَفت * از دلِ پُر باد فوقِ آب رفت
بادِ درویشی چو در باطن بود * بر سرِ آبِ جهان ساکن بود
گرچه جملهٔ این جهان مُلکِ وَیَست * مُلک در چشمِ دلِ او لا شَیْ‌است

---

(٩٧٣) AB جهدهاشان. (٩٧٣) L خوب for حال. (٩٧٨) Bul. سر شکسته نیست سررا. AL Bul. یك دو روزه. (٩٨٠) A مکرست سرد, (٩٨٣) Bul. فرزند و زن. In A a later hand has written فرزند over میزان.
(٩٨٧) AL Bul. اندر آب رفت.

رویش از غم زرد وِ هر دو لب کبود • پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود
گفت عزرابیل در من این چنین • یك نظر انداخت پُر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه میخواهی بخواه • گفت فرما بادرا اے جان‌پناه
تا مرا زینجا بهنْدُستان بَرَد • بُوكِ بنده کآن طرف شد جان بَرَد
نك زدرویشی گریزانند خلق • لقمهٔ حرص و امل زآنند خلق
ترسِ درویشی مثالِ آن هِراس • حرص و کُوشِش‌را تو هندستان شناس
بادرا فرمود تا اورا شتاب • بُرْد سوی قعرِ هندستان بر آب
روزِ دیگر وقتِ دیوان و لِقا • پس سلیمان گفت عزرایبل‌را
کآن مسلمان‌را بخشم از بهرِ آن • بنگریدی تا شد آواره زخان
گفت من از خشم کی کردم نظر • از تعجّب دیدمش در رَهْگذر
که مرا فرمود حق که امروز هان • جانِ اورا تو بهندستان ستان
از عجب گفتم گر اورا صد پَرَست • او بهندستان شدن دُور اندرَست
تو همه کارِ جهان‌را همچنین • کن قیاس و چشم بگْشا و ببین
از که بگْریزیم از خود اے مُحال • از که بِرْبایم از حقّ ای وبال

(٩٥٧) L روش گشته زرد. Bul. گفتش.
(٩٦٤) After this verse Bul. has:

کان مسلمانرا نگاه پر ستیز • غربتی شد از دیارش بس عزیز

(٩٦٥) L از چه سبب بخشم. L ای پیك رب بازگو بنگریدی. Bul. زجان. After this verse Bul. adds:

ای عجب این کرده باشی بهر آن • تا شود آواره او از خانمان
گفتش ای شاه جهان بی مثال • فهم کژ کرد و نمود اورا خیال

L has the second of these verses, with بی زوال for بی مثال.
(٩٦٦) L من درو از خشم.
(٩٦٧) BL Bul. کامروز. Bul. رو for تو. A بهندوستان.
(٩٦٨) A بهندوستان. After this verse L adds:

چون بامر حق بهندوستان شدم • دیدمش آنجا و جانش بستدم

Bul. adds:

چون شدم با امر حق هندرا روان • قبض جانش کردم اندر آن مکان

(٩٧٠) AC از کی *bis*. L این محال. ABL بر تابیم از حق. L این وبال.

ا که شاخ‌افشان کند هر لحظه باد ٭ بر سرِ خفته بریزد نُقل و زاد
بر خفتن در میانِ ره‌زنان ٭ مرغِ بی‌هنگام کَی یابد امان
ر اشارتهاش‌را بینی زنی ٭ مرد پنداری و چون بینی زَنی
ین قَدَر عقلی که داری گم شود ٭ سر که عقل از وی بپَرّد دُم شود
آنک بی‌شکری بود شوم و شَنار ٭ می‌بَرَد بی‌شکررا در قعرِ نار
ـر توکّل میکنی در کار کن ٭ کِشت کن پس تکیه بر جبّار کن

باز ترجیح نهادن نخچیران توکّل‌را بر جهد،

ملـه با وی بانگها بـر داشتند ٭ کآن حریصان که سببها کاشتند
مد هزار اندر هزار از مرد و زن ٭ پس چرا محروم ماندند از زمن
مد هزاران قَرن زآغازِ جهان ٭ همچو اژدرها گشاده صد دهان
کرها کردند آن دانا گروه ٭ که زبُن برکنده شد زآن مکر کوه
ـرد وصفِ مکرهاشان ذُو الجلال ٭ لِتَزُولَ مِنْهُ أَقْلالُ الجِبال
ز که آن قسمت که رفت اندر ازل ٭ رُوی ننمود از شکار و از عمل
ـلـه افتادند از تدبیر و کار ٭ ماند کار و حُکمهاے کردگار
سب جـز نامِ مدان ای نامدار ٭ جهد جز وهمی مپندار ای عیّار

نگریستن عزرائیل بر مردی و گریختن آن مرد در سرای سلیمٰن و تقریر ترجیح توکّل بر جهد و قلّت فایدهٔ جهد،

اد مردی چاشتگاهی در رسید ٭ در سرا عدل سُلَیمان در دوید

(٩٤٢) L Bul. بر سرت دایم بریزد. A نقل و باد. (٩٤٣) AB جبر و خفتن.
(٩٤٥) L بپرّد. B writes with *damma* as in the text. (٩٤٦) B قعر نار ا
and so corr. in C. (٩٤٩) AL هزاران مرد و زن. (٩٥٣) A چونك آن قسمت
L شکال. (٩٥٤) Instead of the second hemistich B has the second hemistic of the following verse. (٩٥٥) B om. Bul. مدار for مدان.
Heading: AB Bul. نگرستن. B ترجیح نهادن. (٩٥٦) L Bul. ساده مردی. L سرای

طفل تا گیرا و تا پویا نبود • مرکبش جز گردن بابا نبود
چون فضولی گشت و دست و پا نمود • در عنا افتاد و در کور و کبود
جانهای خلق پیش از دست و پا • می‌پریدند از وفا اندر صفا
چون بامر اِهْبِطُوا بندی شدند • حبس خشم و حرص و خرسندی شدند
ما عیال حضرتیم و شیرخواه • گفت اَلْخَلْقُ عِیالٌ لِلْإِله
آنک او از آسمان باران دهد • هم تواند کو ز رحمت نان دهد

باز ترجیح نهادن شیر جهدرا بر توکّل

گفت شیر آری ولی رَبُّ الْعِباد • نردبانی پیش پای ما نهاد
پایه پایه رفت باید سوی بام • هست جبری بودن اینجا طمع خام
پای داری چون کنی خودرا تو لنگ • دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
خواجه چون بیلی بدست بنده داد • بی زبان معلوم شد اورا مُراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست • آخر اندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش‌را بر جان نهی • در وفای آن اشارت جان دهی
پس اشارتهای اسرارت دهد • بار بر دارد زتو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا • قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امر وَیی قایل شوی • وصل جویی بعد زآن واصل شوی
سعی شکر نعمتش قدرت بود • جبر تو اِنکار آن نعمت بود
شکر قدرت قدرتت افزون کند • جبر نعمت از کفت بیرون کند
جبر تو خفتن بود در ره مخسپ • تا نبینی آن در و درگه مخسپ
هان مخسپ ای جبریِ بی اعتبار • جز بزیر آن درخت میوه‌دار

---

(۹۲٤) Bul. om. و before دست. (۹۲۵) Bul. سوی for اندر.

Heading: AB Bul. om. باز.

(۹۳۷) AB قایل شوی. (۹۳۸) B سعی شکر نعمتت.

(۹٤۱) AL کاهل for جبری, and so C in marg.

در حذر شوریدنِ شور و شَرست • رَوْ توکّل کن توکّل بهترست
با قضا پنجه مزن ای تُند و تیز • تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیشِ حکمِ حق • تا نیاید زخم از رَبّ ٱلْفَلَق

ترجیح نهادن شیر جهد و اکتساب‌را بر توکّل و تسلیم،

گفت آری گر توکّل رَهْبَرست • این سَبَب هم سُنّتِ پیغمبرست
گفت پیغمبر بآوازِ بلند • با توکّل زانوے اُشتر ببند
رمزِ ٱلْکاسِبُ حَبِیبُ ٱللّه شنو • از توکّل در سبب کاهل مشو

ترجیح نهادن نخچیران توکّل‌را بر اجتهاد،

قوم گفتندش که کسب از ضعفِ خَلْق • لقمهٔ تزویر دان بر قدرِ حَلْق
نیست کسبی از توکّل خوبتر • چیست از تسلیم خود محبوبتر
بس گریزند از بلا سوی بلا • بس جهند از مار سوی اژدها
حیله کرد اِنسان و حیله‌ش دام بود • آنك جان پنداشت خون‌آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود • حیلهٔ فرعون زین افسانه بود
صد هزاران طفل کُشت آن کینه‌کَش • وآنك او میجُست اندر خانه‌اش
دیدهٔ ما چون بسی علّت دروست • رَوْ فنا کن دیدِ خود در دیدِ دوست
دیدِ مارا دیدِ او نِعْمَ ٱلْعِوَض • یابی اندر دیدِ او کُلِّ غَرَض

---

(۹۱۱) B پیش امر حق.

Heading: B بجهدرا بر توکّل. B om. و تسلیم.

(۹۱۲) BC پیغامبرست. After this verse L adds:

در توکّل جهد و کسب اولیترست • تا حبیب حق شوی وین بهترست

Bul. adds:

در توکّل جهد و کسب خوبتر عیان • که حبیب حق شوی تو بیگمان

(۹۱۴) ABC پیغامبر. (۹۱۵) L سبب از ضعف. L لقمهٔ هر شخص.

(۹۲۲) L دید مارا کرد او. Bul. کلی غرض.

مرغ‌را گر ذوقِ آید از صفیر • چونك جنسِ خود نیابد شد نفیر
تشنه‌را گر ذوق آید از سراب • چون رسد در وی گریزد جوید آب
مُفْلسان گر خوش شوند از زرِّ قَلْب • لیك آن رُسوا شود در دارِ ضَرْب
تا زَرَانْدودیت از رَه نفْگَند • تا خیالِ کژ ترا چَه نفْگَند
از کلیله باز جُو آن قصّه‌را • واندر آن قصّه طلب کن حصّه‌را

بیانِ توکّل و ترك جهد گفتنِ نخچیران بشیر،

طایفهٔ نخچیر در وادئ خَوش • بوده‌اند از شیر اندر کَش‌مَکَش
بس که آن شیر از کمین در می‌ربود • آن چَرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان بشیر • کز وظیفه ما ترا داریم سیر
جز وظیفه در پیِ صیدی میا • تا نگردد تلخ بر ما این گیا

جواب گفتن شیر نخچیران‌را و فایدهٔ جهد گفتن،

گفت آری گر وفا بینم نه مکر • مکرها بس دیده‌ام از زَید و بَکْر
من هلاكِ فعل و مکرِ مَرْدُمم • من گزیدهٔ زخمِ مار و کَژْدُمم
مردمِ نفْس از درونم در کمین • از همه مَرْدُم بتَر در مکر و کین
گوشِ من لا یُلْدَغُ ٱلْمُؤْمِن شنید • قولِ پیغمبر بجان و دل گُزید

ترجیح نهادن نخچیران توکّل‌را بر جهد و اکتساب،

جمله گفتند ای حکیمِ با خبر • اَلْحَذَرْ دَعْ لَیْسَ یُغْنِی عَنْ قَدَر

---

(۸۹٦) C چون بدید از وی, corr. in marg. (۸۹۷) B هم for گر.
(۸۹۹) B باز گو. Bul. باز خوان.
Heading: In Bul. the Heading precedes v. ۸۹۹.
(۹۰۰) ABL بودشان از شیر دایم کش‌مکش. (۹۰۱) ABL می در ربود.
Heading: C om. گفتن after جواب.
(۹۰۷) ABCL پیغامبر.

ـب بودنـد مومن‌سوز و بس • سوخت خودرا آتش ایشان چو خس
ـك بودست اُمُّهُ ٱلْهاوِیَه • هـاویـه آمـد مـر اورا زاویـه
ادر فرزنـد جویـان وَیَست • اصلهـا مـر فـرعهـارا در پیست
ـ اندر حوض اگـر زندانیست • بـاد نَشْفش میکند کارکانیست
ـهانـد ویبـرّد تـا معْدِنـش • اندك اندك تـا نبینی بُرْدَنـش
ـ نفَس جانهـای مـارا همچنـان • اندك اندك دزدد از حبس جهـان
ا إِلَیْهِ یَصْعَدُ اطْیـابُ ٱلْکَـلِمْ • صاعِـدًا مِنّـا إِلَی حَیْثُ عَـلِمْ
رْتَقِی أَنْفـاسُنـا بِٱلْمُنْتَقَی • مُتْحَفًا مِنّـا إِلَی دارِ ٱلْبَقـا
تـأْتِینـا مُکـافاتُ ٱلْمَقـال • ضِعْفُ ذاكَ رَحْمَةً مِنْ ذِی ٱلْجَلال
مَّ یُلْجِینـا إِلَی أَمْثـالِهـا • کَیْ یَنالَ ٱلْعَبْـدُ مِمّـا نالَهـا
ـذَی تَعْـرُجْ وَتَنْـزِلْ دایمـا • ذا فَـلا زِلْتَ عَـلَیْـهِ قـایمـا
ـی گویم یعنی این کَشِش • زآن طرف آید که آمـد آن چشش
م هر قومی بسویی مانـده‌است • کآن طرف یك روز ذوقی رانده‌است
قِ جنس از جنسِ خود باشد یقین • ذوقِ جُزْو از کُلِّ خود باشد ببین
گـر آن قابلِ جنسی بود • چون بـدو پیوست جنس او شود
و آب و نان که جنس ما نبود • گشت جنس مـا و اندر مـا فزود
ی جنسیّت نـدارد آب و نـان • زاعتبـار آخر آنـرا جنس دان
زغیـرِ جنس باشـد ذوقِ مـا • آن مگـر مانـنـد باشـد جنس‌را
ـك مانـنـدست باشـد عاریت • عـاریت بـاقی نمـانـد عاقبت

(٨٧٦) L و پس. L سوخت خود آتش مر ایشانرا. (٨٧٧) In CL the hemist' are transposed, but corr. in marg. C. (٨٧٩) ABL Bul. آبها در حوض, so in marg. C. A کان کانیست. L باد نیستش می‌کند کان کانیست.

(٨٨٢) L یرتقی. L بالمرتقی. B مُتْحِفًا. C دار الفنا, corr. in marg.

(٨٨٤) BC ضعفَ. (٨٨٦) C دایمًا. AB قایمًا. (٨٨٩) B د خود یقین

(٨٩٠) A تا مگر. A جنسی او. (٨٩٣) A زبهر جنس. L بغیر جنس.

(٨٩٤) B مانندست. A و باشد.

آتش ابراهیمرا دندان نزد • چون گزیدهٔ حق بود چونش گزد
زآتش شهوت نزورید اهلِ دین • باقیانرا برده تا قعر زمین
موج دریا چون بامر حق بتاخت • اهلِ موسیرا زقبطی وا شناخت
خاك قارونرا چو فرمان در رسید • با زر و تختش بقعر خود کشید
آب و گِل چون از دمِ عیسی چرید • بال و پر بگشاد مرغی شد پرید
هست تسبیحت بخارِ آب و گِل • مرغِ جنّت شد زنفخِ صدقِ دل
کوهِ طور از نورِ موسی شد برقص • صوفیٔ کامل شد و رَست او زنقص
چه عجب گر کوهِ صوفی شد عزیز • جسمِ موسی از کلوخی بود نیز

طنز و انکارکردن پادشاه جهود و قبول ناکردن نصیحت خاصّان خویش،

این عجایب دید آن شاهِ جهود • جزکه طنز و جزکه انکارش نبود
ناصحان گفتند از حد مگذران • مرکبِ استیزهرا چندین مران
ناصحانرا دست بست و بند کرد • ظلمرا پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید • پای دار ای سگ که قهرِ ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت • حلقه گشت و آن جهودانرا بسوخت
اصلِ ایشان بود زآتش ابتدا • سوی اصلِ خویش رفتند انتها
هم زآتش زاده بودند آن فریق • جزوهارا سوی کُلّ آمد طریق

(٨٦٢) C نزوزيد اهل دين, and in marg. نسوزيد. ABL Bul. نسوزد.

(٨٦٣) C بامر حق بتافت. C وا شنافت. (٨٦٥) A و مرغى شد بديد. B و مرغى شد بريد.

(٨٦٦) ABL Bul. زنفخ.

Heading: C om. جهود. L ناصحان خويش. B Bul. ناصحان و خاصان. In B the Heading follows v. ٨٦٩. In C it comes after v. ٨٧٣, but the error is rectified in marg. (٨٧٤) ABL Bul. بود آتش. L زابتدا.

(٨٧٥) ABL Bul. باشد طريق and so corr. in C.

ی سببها کانبیارا رَهْبَرست ٭ آن سببها زین سببها برترست

سببرا آن سبب عامل کند ٭ باز گاهی بی بَر و عاطل کند

، سببرا مَحْرَم آمد عقلها ٭ وآن سببهاراست محرم انبیا

سبب چه بُوَد بتازی گو رَسَن ٭ اندرین چَه این رسن آمد بفن

نش چرخه رسن‌را علّتست ٭ چرخه‌گردان‌را ندیدن زَلّتست

، رسنهای سببها در جهان ٭ هان و هان زین چرخِ سرگردان مدان

ی صِفْر و سرگردان چو چرخ ٭ تا نسوزی تو زبی‌مغزی چو مَرْخ

آتش میشود از امرِ حق ٭ هر دو سرمست آمدند از خمرِ حق

حِلم و آتش خشم ای پسر ٭ هم زحق بینی چو بگْشایی بصر

ودی واقف از حق جانِ باد ٭ فرق کی کردی میانِ قومِ عاد

قصّهٔ باد که در عهد هود علیه السلام قوم عادرا هلاک کرد،

گِردِ مومنان خطّی کشید ٭ نرم میشد باد کانجا میرسید

بیرون بود زآن خط جمله‌را ٭ پاره پاره میشُکست اندر هوا

سان شَیْبانِ راعی میکشید ٭ گِرد بر گِردِ رمه خطّی پدید

ن بجُمعه میشد او وقتِ نماز ٭ تا نیارد گرگ آنجا تُرکتاز

گرگی در نرفتی اندر آن ٭ گوسفندی هم نگشتی زآن نشان

حرصِ گرگ و حرصِ گوسفند ٭ دایرهٔ مردِ خدارا بود بند

ن بادِ اجل با عارفان ٭ نرم و خوش همچون نسیمِ یوسُفان

---

(۸۴۴) AB Bul. رهبرند. AB Bul. برترند. (۸۴۵) In Bul. verse ۸۴۶ precedes verse ۸۴۵. L بی بر. Bul. میبرد for بی بر و. (۸۴۸) L چرخ for چرخه *bis*. ذلت است. (۸۴۹) Bul. هان هان. A این for زین.

Heading: Suppl. in marg. C.

(۸۵۵) ABL میگسست. Bul. می شکست. (۸۵۶) ABL Bul. همچنین.

(۸۵۷) A می شد از وقت. A گرگ‌تاز. Bul. ترك و تاز. (۸۵۸) C originally but نرفتی written above. L نیامد (۸۶۰) L نسیم گلستان. Bul. نسیم بوستان.

می‌نبخشایی تو بر آتش‌پرست ٭ آنک نپرستد ترا او چون برست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی ٭ چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم‌بندست این عجب یا هوش‌بند ٭ چون نسوزد آتش‌افروز بلند
جادوی کردست کسی یا سیمیاست ٭ یا خلاف طبع تو از بخت ماست
گفت آتش من همانم آتشم ٭ اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبع من دیگر نگشت و عنصرم ٭ تیغ حقّم هم بدستوری بُرَم
بر در خرگه سگان ترکمان ٭ چاپلوسی کرده پیش میهمان
ور بخرگه بگذرد بیگانه‌رُو ٭ حمله بیند از سگان شیرانه او
من زسگ کم نیستم در بندگی ٭ کم ز تُرکی نیست حق در زندگی
آتش طبعت اگر غمگین کند ٭ سوزش از امر ملیک دین کند
آتش طبعت اگر شادی دهد ٭ اندرو شادی ملیک دین نهد
چونک غم بینی تو استغفار کن ٭ غم بامر خالق آمد کارکُن
چون بخواهد عین غم شادی شود ٭ عین بند پای آزادی شود
باد و خاک و آب و آتش بنده‌اند ٭ با من و تو مرده با حق زنده‌اند
پیش حق آتش همیشه در قیام ٭ همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی بیرون جهد ٭ هم بامر حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگ ستم بر هم مزن ٭ کین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک ٭ تو ببالاتر نگر ای مرد نیک
کین سبب‌را آن سبب آورد پیش ٭ بی سبب کی شد سبب هرگز زخویش

(۸۲۵) C in marg. آنک او نپرستدت او چون برست.

(۸۲۷) ABL Bul. چون نسوزاند چنین شعلهٔ بلند, and so C in marg.

(۸۲۸) Bul. جادویی. (۸۲۹) AB Bul. همانم ای شمن. L تو تا به بینی. AB Bul. ببینی تاب من. (۸۳۱) L بخرگه. (۸۳۴) B om. (۸۳۵) L زشاه دین جهد.

(۸۳۹) پیچان is unpointed in A, and the reading of BC is doubtful. L بی جان. Bul. بیجان. (۸۴۱) AB Bul. آهن نفس و هوا برهم مزن. A همچو.

(۸۴۳) AB کین سببرا زآن سبب.

ماندن دهان آن مرد کی نام محمّدرا علیه السلام بتسخر خواند،

هان کژ کرد و از تَسْخَر بخواند • نام احمدرا دهانش کژ بماند
آمد کای محمّد عفو کن • ای تُرا اَلْطافِ علمِ مِنْ لَدُن
ترا افسوس می‌کردم زجهل • من بُدم افسوس‌را منسوب و اهل
خدا خواهد که پردهٔ کس دَرَد • میلش اندر طعنهٔ پاکان بَرَد
خدا خواهد که پوشد عیبِ کس • کم زند در عیبِ معیوبان نَفَس
خدا خواهد کمان یاری کند • میلِ مارا جانبِ زاری کند
خُنُك چشمی که آن گریانِ اوست • ای همایون دل که آن بریانِ اوست
ز هر گریه آخر خنده‌ایست • مردِ آخربین مبارك بنده‌ایست
بجا آبِ روان سبزه بود • هرکجا اشکی دوان رحمت شود
چون دولابِ نالان چشم‌تر • تا زصحن جانت بر رُوید خُضَر
خواهی رحم کن بر اشك‌بار • رحم خواهی بر ضعیفان رحم آر

عتاب کردن آتش‌را آن پادشاه جهود،

بآتش کرد شه کای تُندخو • آن جهان‌سوزِ طبیعی خُوت کو
نمی‌سوزی چه شد خاصیّت • یا زبختِ ما دگر شد نیّت

(۸۱۳) ABL Bul. مر محمّدرا دهانش, and so corr. in C.
(۸۱۴) B الطاف و علم. (۸۱۵) Suppl. in marg. C. L اندر طعنهٔ پاکان زند.
(۸۱۶) ABL Bul. ور خدا, and so corr. in C. (۸۱۸) Bul. وی همایون.
(۸۱۹) A است for ایست *bis*. (۸۲۰) A هرکجا آن رو و آن سیرت بود. L اشك روان. L روان.
(۸۲۱) After this verse L adds:
مرحمت فرمود سیّد عفو کرد • پس زجرأت توبه کرد آن روی‌زرد
(۸۲۲) L رحم for اشك. L لطف کن. (۸۲۴) L شاه تندخو
وی جهان‌سوز. B om. و, and so L, which ای جهان‌سوز و طبیعی.

نك جهانِ نیست‌شکلِ هست‌ذات • وآن جهانِ هست‌شکلِ بی ثبات
اندر آ مادر بحقِ مادری • بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمدست • اندر آ مادر مده دولت زِدست
قدرتِ آن سگ بدیدی اندر آ • تا ببینی قدرتِ لطفِ خدا
من زرحمت می‌کشانم پایِ تو • کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران‌را هم بخوان • کاندر آتش شاه بنهادست خوان
اندر آیید ای مسلمانان همه • غیرِ این عَذْبی عَذابست آن همه
اندر آیید ای همه پروانه‌وار • اندرین بهره که دارد صد بهار
بانگ می‌زد در میانِ آن گروه • پُر همی‌شد جانِ خلقان از شکوه
خلق خودرا بعد از آن بی‌خویشتن • می‌فگندند اندر آتش مرد و زن
بی موکّل بی کَشِش از عشقِ دوست • زآنك شیرین کردنِ هر تلخ ازوست
تا چنان شد کآن عوانان خلق‌را • منع می‌کردند کآتش در میا
آن یهودی شد سیه‌رُو و خَجِل • شد پشیمان زین سبب بیماردل
کاندر ایمان خلق عاشقتر شدند • در فنای جسم صادقتر شدند
مکرِ شیطان هم درو پیچید شُکر • دیو هم خودرا سیه‌رُو دید شُکر
آنچِ می‌مالید در رُویِ کسان • جمع شد در چهرهٔ آن ناکس آن
آنك می‌درّید جامهٔ خلق چُست • شد دریده آنِ او ایشان دُرُست

---

(۷۹۵) B Bul. یك for نك. (۷۹٦) In Bul. this and the following verse are transposed. (۷۹۸) AL Bul. قدرت و لطف.

(۷۹۹) AL می‌گشایم. A بر بای for پروای. (۸۰۰) A مخوان.

(۸۰۱) ABL Bul. غیر عذب دین, and so C in marg.

(۸۰۲) L اندر این آتش. C صد هزار. (۸۰٤) A بعد ازین.

(۸۰۷) L آن جهودك. A سیه روز. (۸۰۹) AL دیو خودرا هم.

(۸۱۰) L آن ناکسان. (۸۱۱) B وایشان. L وآنها.

بسخن آمدن طفل در میان آتش و تحریض کردن خلق‌را در افتادن بآتش،

زنی با طفل آورد آن جهود • پیشِ آن بت وآتش اندر شعله بود
ـب ازو بستَد در آتش در فگند • زن بترسید و دل از ایمان بکند
ست تا او سجده آرد پیشِ بُت • بانگ زد آن طفل کاِنّی لَمْ اَمُت
ر آ ای مادر اینجا من خَوشم • گرچه در صورت میانِ آتشم
بندست آتش از بهرِ حجاب • رحمتست این سر بر آورده زجَیب
ر آ مادر ببین برهانِ حق • تا ببینی عشرتِ خاصّانِ حق
در آ و آب بین آتش‌مثال • از جهانی کآتشست آبش مثال
در آ اسرارِ ابرٰهیم بین • کو در آتش یافت سرو و یاسمین
ـث می‌دیدم گهِ زادن زتو • سخت خوفم بود افتادن زتو
ـن بزادم رَستم از زندانِ تنگ • در جهانی خوش‌هوای خوب‌رنگ
جهان‌را چون رَحِم دیدم کنون • چون درین آتش بدیدم این سکون
رین آتش بدیدم عالَمی • ذرّه ذرّه اندرو عیسی‌دَمی

Heading: AB طفل کوچك. A تحریص. Bul. has (and so L): ـن پادشاه جهود
با طفل کوچك و انداختن آن طفل‌را در آتش و بسخن آمدن آن طفل و تحریص کردن
خلق‌را در افتادن بآتش. (۷۸۳) A پیش این بت. B وآتش و افروغ و دود. A
this verse L adds:

گفت ای زن پیش این بت سجده کن • ورنه در آتش بسوزی بی سخن
بود آن زن پاك‌دین مومنه • سجدهٔ بت می‌نکرد آن موقنه

Bul. adds:

گفت در پیش صنم باش سجده بر • تا ترا ناید ز آتش هیچ ضرر
بود زن ز اصحاب ایمان و یقین • کرد اعراض از سجود آن همین

(۷۸٤) A بستاند و در آتش فگند. (۷۸٥) ABL Bul. إِنّی. (۷۸۷) B I
(۷۸۸) از بهر حجیب. (۷۸۹) L کآتشست از وی مثال. (۷۹۰) Bul. ببیں. (۷۹۳)
Bul. جهان. (۷۹۴) B Bul. این جهان‌را and so C originally.

چون سزای این بتِ نَفْس او نداد • از بتِ نفسش بتی دیگر بزاد
مادرِ بتها بتِ نفسِ شماست • زآنك آن بت مار و این بت اژدهاست
آهن و سنگست نفس و بت شرار • آن شرار از آب می‌گیرد قرار
سنگ و آهن زآب کی ساکن شود • آدمی با این دو کی ایمن بود
بت سیاهابه‌ست اندر کوزهٔ • نفس مر آبِ سیه‌را چشمهٔ
آن بتِ منحوت چون سیلِ سیا • نفسِ بتگر چشمهٔ پُر آب ورا
صد سَبورا بشکند یك پاره سنگ • وآب چشمه می‌زهاند بی درنگ
بت شکستن سهل باشد نیك سهل • سهل دیدن نفس‌را جهلست جهل
صورتِ نفس ار بجویی ای پسر • قصّهٔ دوزخ بخوان با هفت در
هر نَفَس مکری و در هر مکر زآن • غرقه صد فرعون با فرعونیان
در خدای موسی و موسی گریز • آبِ ایمان‌را زفرعونی مریز
دست‌را اندر اَحَد واحمد بزن • ای برادر وا رَه از بو جهلِ تن

---

(۷۷۱) Bul. او بداد. A بت دیگر. (۷۷۲) C و این نفس اژدهاست, with بت written above نفس, (۷۷۳) A و نفس بت شرار. After this verse L adds (and so Bul. after v. ۷۷٤):

سنگ و آهن در درون دارند نار • آبرا بر نارشان نبود گذار
آب چون نار برون‌را می‌کشد • در درون سنگ و آهن کی رود

(۷۷٤) After this verse L adds (and so Bul.):

سنگ و آهن چشمهٔ نارند و دود • قطره‌هاشان کفر ترسا و جهود
آب خمّ و کوزه گر فانی شود • آب چشمه تا ابد باقی بود

(۷۷۵) L Bul. سیاه آبست. ABL Bul. در کوزه نهان, and so C in marg. ABL Bul. چشمه دان, and so C in marg.

(۷۷۶) C بت درون کوزه چون آب سیا • نفس شومت چشمهٔ آن آب‌را

The verse in the text is written in marg. C. ABCL Bul. سیل سیاه. A پر آب و راه. B پر آب راه. CL Bul. پر شاه‌راه. After this verse Bul. adds the verse which stands in C. Bul. has آب سیاه and آن آب راه.

(۷۷۷) AL می رهاند: (۷۷۸) Bul. جهلست و جهل.

(۷۸۰) A هر نفس مکری و هر مکری از آن, but originally هر مکر از آن.

اختـراننـد از وراے اختران ٭ که احتراق و نَحْس نبْود انـدر آن
سایـران در آسمـانهـای دگـر ٭ غیرِ این هفت آسمانِ مُشْتَهِـر
راسخـان در تـابِ انوارِ خـدا ٭ نی بهم پیوسته نی از هم جـدا
هرك باشـد طالعِ او آن نجوم ٭ نفسِ او کُفّـار سوزد در رُجوم
خشمِ مـرّیخی نباشـد خشمِ او ٭ مُنْقَلِب‌رَو غالـب و مغـلوب‌خُـو
نورِ غالب ایمن از نقص و غَسَق ٭ در میـانِ اِصْبَعَیْنِ نورِ حق
حق فشانـد آن نوررا بر جانهـا ٭ مُقْبِلان بـر داشتـه دامـانهـا
وآن نثـارِ نوررا او یـافتـه ٭ روے از غیـرِ خـدا بـر تـافتـه
هرکرا دامانِ عشقی نـابُـده ٭ زآن نثـارِ نور بی بهـره شـده
جزْوهـارا رُویهـا سوے کُلست ٭ بلبلان‌را عشق‌بازے بـا گُلست
گاورا رنگ از برون و مـردرا ٭ از درون جُو رنگِ سرخ و زردرا
رنگهـای نیك از خُمِّ صفاست ٭ رنگِ زشتان از سیاه‌آبـهٔ جفاست
صِبْغَـةَ ٱللّٰه نـامِ آن رنگِ لطیف ٭ لَعْنَـةُ ٱللّٰه بُویِ آن رنگِ کثیف
آنچ از دریـا بـدریـا می‌رود ٭ از همآنجـا کآمـد آنجـا می‌رود
از سـرِ کُه سیلهـاے تیـزرَو ٭ وز تنِ مـا جانِ عشق‌آمیـزرَو

آتش کردن پادشاه جهود و بت نهادن پهلوی آتش که هرك این بت‌را سجود کرد از آتش برست،

آن جهودِ سگ ببین چه رای کرد ٭ پهلوے آتش بتی بـر پـای کرد
کآنك این بت‌را سجود آرد بِرَست ٭ ورنـه آرد در دلِ آتش نشست

(٧٥٤) A کاختران نحس. Bul. کاحتراق. (٧٥٥) B Bul. هفت آسمان نامور.
(٧٥٧) A Bul. طالع او زآن نجوم. (٧٥٨) A چشم مرّیخی B منقلب‌رَو as in text.
A مغلوب جو. (٧٥٩) Bul. نقص غسق. (٧٦١) C وا یافته. (٧٦٤) L جون
for جو. Bul. دان.. (٧٦٦) B Bul. این رنگ کثیف. (٧٦٧) Bul. آنچه این دریا.
(٧٦٨) L وز تن ما جانهای خوب تو. (٧٧٠) A ورنه از دود دل آتش برست.

هر خطّ دینشان و حکمشان • از پی طومارهای کژبیان
نام احمد این چنین یاری کند • تا که نورش چون نگه‌داری کند
نام احمد چون حصاری شد حصین • تا چه باشد ذات آن رُوح الأمین

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاك دین عیسی سعی می‌نمود،

بعد زین خون‌ریز درمان ناپذیر • کاندر افتاد از بلای آن وزیر
یك شه دیگر ز نسل آن جهود • در هلاك قوم عیسی رُو نمود
گر خبر خواهی ازین دیگر خروج • سُوره بر خوان وَٱلسَّمَا ذَاتِ ٱلْبُرُوج
سُنّت بد کز شه اوّل بزاد • این شه دیگر قدم در وی نهاد
هرك او بنهاد ناخوش سُنّتی • سوی او نفرین رود هر ساعتی
نیکوان رفتند و سنّتها بماند • وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند
تا قیامت هرك جنس آن بدان • در وجود آید بود رُویش بدان
رگ رگست این آب شیرین وآب شور • در خلایق می‌رود تا نفخ صور
نیکوانرا هست میراث از خوش آب • آن چه میراثست أَوْرَثْنَا ٱلْكِتَاب
شد نیاز طالبان ار بنگری • شعلها از گوهر پیغمبری
شعلها با گوهران گردان بود • شعله آن جانب رود هم کآن بود
نور روزن گرد خانه می‌دود • زآنك خور بُرجی ببُرجی می‌رود
هرکرا با اختری پیوستگیست • مر ورا با اختر خود هم‌تگیست
طالعش گر زُهره باشد در طرب • میل کُلّی دارد و عشق و طلب
ور بود مرّیخی خون‌ریزخو • جنگ و بُهتان و خصومت جوید او

(۷۳٦) L om. (۷۳۷) Suppl. in marg. C. (۷۳۸) AB روح امین.
Heading: A هلاك کردن قوم عیسی.
(۷۳۹) AB اندر افتاد. In ABCL Bul. this verse precedes the Heading.
(٦٤٢) A آن شه دیگر. B Bul. بر وی نهاد. (۷٤٥) B جنس این بدان.
(۷٤٦) A Bul. شیرین آب شور. (٦٤٨) BC پیغامبری.
(۷٥۱) C با اختران خود. (۷٥۲) A جو for خو.

نارِ خندان باغ‌را خندان کند • صحبتِ مردانت از مردان کند
گر تو سنگِ صخره و مرمر شوی • چون بصاحب دل رسی گوهر شوی
مِهرِ پاکان در میانِ جان نشان • دل مده اِلّا بمهرِ دلخوشان
کوی نومیدی مرو اومیدهاست • سوی تاریکی مرو خورشیدهاست
دل ترا در کوی اهلِ دل کشد • تن ترا در حبسِ آب و گِل کشد
هین غذای دل بده از همدلی • رَو بجو اقبال‌را از مُقبِلی

تعظیم نعت مصطفی علیه السلام که مذکور بود در انجیل،

بود در انجیل نامِ مُصطَفَی • آن سرِ پیغمبران بحرِ صفا
بود ذکرِ حِلیها و شکلِ او • بود ذکرِ غزو و صَوْم و اکلِ او
طایفهٔ نصرانیان بهرِ ثواب • چون رسیدندی بدآن نام و خطاب
بوسه دادندی بر آن نامِ شریف • رُو نهادندی بدآن وصفِ لطیف
اندرین فتنه که گفتیم آن گروه • ایمن از فتنه بُدند و از شِکوه
ایمن از شرِّ امیران و وزیر • در پناهِ نامِ احمد مستجیر
نسلِ ایشان نیز هم بسیار شد • نورِ احمد ناصر آمد یار شد
وآن گروهِ دیگر از نصرانیان • نامِ احمد داشتندی مستهان
مستهان و خوار گشتند از فِتَن • از وزیرِ شوم‌رأیِ شوم‌فن

(۷۲۱) After this verse Bul. adds:

بی گمان از صحبت مرد خدا • فتح باشد تقوی خیر بقا

(۷۲٤) L کامیدهاست. Bul. امیدهاست. (۷۲٦) After this verse Bul. adds:

باش دامنگیر اهل دل که تا • همّتش بخشد ترا عزّ و علا

(۷۲۷) ABCL پیغامبران. (۷۲۸) L حُلیها. (۷۲۹) C رو نهادندی بدآن نام و خطاب, corr. in marg. (۷۳۰) B بدآن نام. B بر آن وصف.

(۷۳۱) C کی گفتیم. (۷۳٤) Bul. om. و before آن گروه. In the second hemistich L has از پی طومارهای کژبیان. After this verse L adds:

نام احمد داشتندی مستهان • هم مخبّط دینشان و حکمشان

(۷۳۵) B گشته. Bul. و شوم فن. In L the two hemistichs are transposed.

از بغل او نیز طوماری نمود ٭ تا بر آمد هر دورا خشمِ جهود
آن امیرانِ دگر یك یك قطار ٭ بر کشیده تیغهای آبدار
هر یکی را تیغ و طوماری بدست ٭ درهم افتادند چون پیلانِ مست
صد هزاران مردِ ترسا کُشته شد ٭ تا زسَرهای بریده پُشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپّ و راست ٭ کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست
تخمهای فتنها کو کِشته بود ٭ آفتِ سَرهای ایشان گشته بود
جَوْزها بشْکست و آن کآن مغز داشت ٭ بعدِ کُشتن روحِ پاكِ نغز داشت
کُشتن و مردن که بر نقشِ تنست ٭ چون انار و سیب‌را بشکستنست
آنچ شیرینست آن شد ناردانگ ٭ وآنك پوسیده‌ست نبْود غیرِ بانگ
آنچ با معنیست خود پیدا شود ٭ وآنچ پوسیده‌ست آن رُسوا شود
رَو بمعنی کوش ای صورت‌پرست ٭ زانك معنی بر تنِ صورت پَرست
همنشینِ اهلِ معنی باش تا ٭ هم عطا یابی و هم باشی فَتا
جانِ بی معنی درین تن بی خلاف ٭ هست همچون تیغِ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود با قیمتست ٭ چون برون شد سوختن‌را آلتست
تیغِ چوبین‌را مبَر در کارزار ٭ بنگر اوّل تا نگردد کار زار
گر بود چوبین بِرَوْ دیگر طلب ٭ ور بود الماس پیش آ با طرب
تیغ در زرّادخانهٔ اولیاست ٭ دیدنِ ایشان شمارا کیمیاست
جملهٔ دانایان همین گفته همین ٭ هست دانا رَحْمَةً لِلْعَالَمِین
گر اناری می‌خری خندان بخَر ٭ تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر
ای مبارك خنده‌اش کو از دهان ٭ می‌نماید دل چو دُرّ از دُرجِ جان
نا مبارك خندهٔ آن لاله بود ٭ کز دهانِ او سیاهیِ دل نمود

(٧٠٤) A کو بکوه اندر هوا. (٧٠٥) A originally فتنه. (٧٠٦) Bul. om. و after بشکست. (٧٠٨) Bul. آنکه شیرینست. AL Bul. او شد ناردانگ. B باشد ناردانگ. (٧٠٩) Bul. وآنکه پوسیده‌ست. A خود رسوا. BL Bul. او رسوا. (٧١٠) Bul. سر for تن. (٧١٥) A گر بود الماس.

در معانی قسمت و اعداد نیست • در معانی تجزیه و افراد نیست
اتّحادِ یار با یاران خوش است • پایِ معنی گیر صورت سرکش است
صورتِ سرکش گدازان کن برنج • تا ببینی زیرِ او وحدت چو گنج
ور تو نگدازی عنایتهای او • خود گدازد ای دلم مولای او
او نماید هم بدلها خویش‌را • او بدوزد خرقهٔ درویش‌را
منبسط بودیم و یك جوهر همه • بی سَر و بی پا بُدیم آن سَر همه
یك گهر بودیم همچون آفتاب • بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون بصورت آمد آن نورِ سَرَه • شد عدد چون سایهای کنگره
کنگره ویران کُنید از مَنجَنیق • تا رود فرق از میانِ این فریق
شرحِ این‌را گفتمی من از مِری • لیك ترسم تا نلغزد خاطری
نکتها چون تیغِ پولادست تیز • گر نداری تو سپر واپس گریز
پیشِ این الماس بی اِسپَر میا • کز بریدن تیغ‌را نبْود حیا
زین سبب من تیغ کردم در غلاف • تا که کژخوانی نخواند بر خلاف
آمدیم اندر تمامی داستان • وز وفاداریِ جمعِ راستان
کز پسِ این پیشوا بر خاستند • بر مقامش نایبی می‌خواستند

منازعت امرا در ولی عهدی،

یك امیری زآن امیران پیش رفت • پیشِ آن قومِ وفااندیش رفت
گفت اینك نایبِ آن مرد من • نایبِ عیسی منم اندر زمن
اینك این طومارِ برهانِ منست • کین نیابت بعد ازو آنِ منست
آن امیرِ دیگر آمد از کمین • دعویِ او در خلافت بُد همین

(٦٨٢) L یار یارانرا. C و صورت. (٦٨٣) A گذاران. (٦٨٤) AL نگذاری. AL گذارد. (٦٨٥) L او بدزدد. (٦٨٦) Bul. و یك گوهر. C بودیم for بدیم.
(٦٩٣) L نخوانی. (٦٩٤) Bul. تمام.
Heading: Bul. در ولی عهدیکه ولی عهد منم دیگر نیست.

خاكِ او كردند بر سرهای خويش • دردِ او ديدند درمان جای خويش
آن خلايق بر سرِ گورش مهی • كرده خون‌را از دو چشمِ خود رهی

طلب كردن امّت عيسی عليه السلام از امرا كه ولی عهد از شما كدامست،

بعدِ ماهی گفت خلق ای مهتران • از اميران كيست بر جايش نشان
تا بجای او شناسيمش امام • دست و دامن‌را بدستِ او دهيم
چونك شد خورشيد و مارا كرد داغ • چاره نبْود بر مقامِ او چراغ
چونك شد از پيشِ ديده وصلِ يار • نايبی بايد ازومان يادگار
چونك گُل بگْذشت و گُلشن شد خراب • بویِ گُل‌را از كه يابيم از گُلاب
چون خدا اندر نيآيد در عيان • نايبِ حقّ اند اين پيغمبران
نه غلط گفتم كه نايب با منوب • گر دو پنداری قبيح آيد نه خوب
نه دو باشد تا توی صورت‌پرست • پيشِ او يك گشت كز صورت برَست
چون بصورت بنگری چشمِ تو دُست • تو بنورش در نگر كز چشم رُست
نورِ هر دو چشم نتْوان فرق كرد • چونك در نورش نظر انداخت مرد
ده چراغ ار حاضر آيد در مكان • هر يكی باشد بصورت غيرِ آن
فرق نتْوان كرد نورِ هر يكی • چون بنورش رُوی آری بی شكی
گر تو صد سيب و صد آبی بشْمری • صد نماند يك شود چون بفْشری

(٦٦٦) Bul. درمانهای خويش. (٦٦٧) After this verse L Bul. add:

جمله از درد فراقش در فغان • هم شهان و هم مهان و هم كهان

(٦٦٨) ABL Bul. بعد ماهی خلق گفتند ای مهان. (٦٦٩) B Bul. اميم.

(٦٧٠) L چاره نبود بر مقامش از چراغ, and so Bul, which has جز instead of از.

(٦٧٣) A از كی يابيم. (٦٧٤) ABL Bul. پيغامبران. (٦٧٦) AL بنگری چشمت دو است. B Bul. دوست for دُست. L در نگر كآن يك تو است. A در نگر چون در تو است.

(٦٧٧) After this verse Bul. adds the Heading در بيان آنكه لا نفرق بين احد من رسله كه جمله پيغمبران حقند. (٦٨٠) AL صد نمايد. C نماند, altered to نمايد.

ولی عهد ساختن وزیر هر یك امیررا جدا جدا،

و آنگهانی آن امیران‌را بخواند * یك بیك تنها بهر یك حرف راند
گفت هر یك‌را بدینِ عیسوی * نایبِ حقّ و خلیفهٔ من توی
وآن امیرانِ دگر اتباعِ تو * کرد عیسی جمله‌را اشیاعِ تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر * یا بکُش یا خود همی‌دارش اسیر
لیك تا من زنده‌ام این وا مگو * تا نمیرم این ریاست‌را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن * دعوئ شاهی و استیلا مکن
اینك این طومار و احکامِ مسیح * یك بیك بر خوان تو بر امّت فصیح
هر امیری‌را چنین گفت او جدا * نیست نایب جز تو در دینِ خدا
هر یکی‌را کرد او یك یك عزیز * هرچ آن‌را گفت این‌را گفت نیز
هر یکی‌را او یکی طومار داد * هر یکی ضدِّ دگر بود المُراد
جملگیِ طومارها بُد مختلف * همچو شکلِ حرفها یا تا اَلِف
حکمِ این طومار ضدِّ حکمِ آن * پیش ازین کردیم این ضدرا بیان

کشتنِ وزیر خویشتن‌را در خلوت،

بعد از آن چِل روزِ دیگر در ببست * خویش کُشت و از وُجودِ خود برَست
چونك خلق از مرگِ او آگاه شد * بر سرِ گورش قیامت‌گاه شد
خلق چندان جمع شد بر گورِ او * موکَنان جامه دَران در شورِ او
کآن عددرا هم خدا داند شمرد * از عرب وز تُرك وز رومی و کُرد

Heading: A هر یکی‌را.

(٦٥٤) Bul. این‌را مگو.   (٦٥٧) A یا رب for نایب.   (٦٥٩) A ضدّ دیگر.

(٦٦٠) BL Bul. متن آن طومارها. After this verse L adds:

ضدّ همدیگر زپایان تا بسر * شرح دادستیم این‌را ای پسر

بسته در زنجیر چون شادی کند • کی اسیر حبس آزاده کند
ور تو می‌بینی که پایت بسته‌اند • بر تو سرهنگان شه بنشسته‌اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان • زآنك نبود طبع و خوی عاجز آن
چون تو جبر او نمی‌بینی مگو • ور همی‌بینی نشان دید کو
در هر آن کاری که میلستت بدآن • قدرت خودرا همی‌بینی عیان
درهرآن کاری که میلت نیست و خواست • اندر آن جبّری شدی کین از خداست
انبیا در کار دنیا جبری‌اند • کافران در کار عُقْبَی جبری‌اند
انبیارا کار عُقْبَی اختیار • جاهلان‌را کار دنیا اختیار
زآنك هر مرغی بسوی جنس خویش • می‌پرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنس سِجّین آمدند • سجن دنیارا خوش‌آیین آمدند
انبیا چون جنس عِلّیین بُدند • سوی عِلّیین جان و دل شدند
این سخن پایان ندارد لیك ما • باز گوییم آن تمامی قصّه‌را

نومید کردن وزیر مریدان‌را از رفض خلوت،

آن وزیر از اندرون آواز داد • کای مُریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد • کز همه یاران و خویشان باش فرد
رُوی در دیوار کن تنها نشین • وز وجود خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوریٔ گفتار نیست • بعد ازین با گفت و گویم کار نیست
الوَداع ای دوستان من مرده‌ام • رَخْت بر چارم فلك بر برده‌ام
تا بزیر چرخ ناری چون حَطَب • من نسوزم در عنا و در عَطَب
پهلوی عیسی نشینم بعد ازین • بر فَراز آسمان چارمین

(٦٣١) L om. (٦٣٤) L نشان ده دید کو.
(٦٤١) Bul. بجان و دل. (٦٤٣) BL تمام.
Heading: A رفتن for رفض. After خلوت Bul. adds و دفع ایشان.
(٦٤٨) A Bul. بسوزم.

گاه نقشِ دیو و گه آدم کند • گاه نقشش شادی و گه غم کند
دست نی تا دست جنباند بدفع • نطق نی تا دَم زند از ضرّ و نفع
تو زقُرآن باز خوان تفسیرِ بیت • گفت ایزد مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ
گر بپرّانیم تیر آن نی زماست • ما کمان و تیراندازش خداست
این نه جبر این معنیِ جبّاریست • ذکرِ جبّاری برای زاریست
زاریِ ما شد دلیلِ اضطرار • خجلتِ ما شد دلیلِ اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست • وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجرِ استادان و شاگردان چراست • خاطر از تدبیرها گردان چراست
ور تو گویی غافلست از جبرِ او • ماهِ حق پنهان شد اندر ابرِ او
هست این‌را خوش جواب ار بشنوی • بگذری از کفر و در دین بگروی
حسرت و زاری که در بیماریست • وقتِ بیماری همه بیداریست
آن زمان که می‌شوی بیمار تو • می‌کنی از جُرم استغفار تو
می‌نماید بر تو زشتیِ گنه • می‌کنی نیّت که باز آیم بره
عهد و پیمان می‌کنی که بعد ازین • جز که طاعت نَبْوَدم کارِ گزین
پس یقین گشت این که بیماری ترا • می‌ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل‌را ای اصل‌جُو • هرکرا دردست او بُردست بُو
هرکه او بیدارتر پُر دَرْدتر • هرکه او آگاه‌تر رُخ‌زَرْدتر
گر زجبرش آگهی زاریت کو • بینشِ زنجیرِ جبّاریت کو

(٦١٤) ABL Bul. .در ضرّ (٦١٥) L .باز جو (٦١٩) C .خجلت آزرم
(٦٢٠) Bul. .استادان بشاگردان (٦٢١) L Bul. .پنهان کند در ابر او
(٦٢٢) C .در دین بگری (٦٢٤) L Bul. .که در بیماریست (٦٢٤) A بیدار for .بیمار (٦٢٦) L .کاری (٦٢٧) A بیداری for .بیماری A om. .و
(٦٤٠) L شادیت for .زاریت In L this verse is preceded by these two verses:

بسته در زنجیر شادی چون کند • چوب بشکسته عمادی چون کند
کی گرفتار بلا شادی کند • کی اسیر حبس آزادی کند

اعتراض مریدان بر خلوت وزیر،

جمله گفتند ای وزیر اِنکار نیست • گفتِ ما چون گفتنِ اغیار نیست
اشكِ دیده‌ست از فراقِ تو دوان • آه آهست از میانِ جان روان
طفل با دایه نه اِستیزد ولیك • گِرْید او گرچه نه بَد داند نه نیك
ما چو چنگیم و تو زخمه میزنی • زاری از ما نی تو زاری میکنی
ما چو نایيم و نوا در ما زتُست • ما چو کوهیم و صدا در ما زتُست
ما چو شطرنجیم اندر بُرد و مات • بُرد و ماتِ ما زتُست ای خوش صِفات
ما که باشیم ای تو مارا جانِ جان • تا که ما باشیم با تو در میان
ما عدمهایيم و هستیهای ما • تو وجودِ مُطْلَقی فانی‌نُما
ما همه شیران ولی شیرِ عَلَم • حَمْلشان از باد باشد دَم بدَم
حَمْله‌شان پیدا و ناپیداست باد • آنك ناپیداست از ما کَم مباد
بادِ ما و بودِ ما از دادِ تُست • هستئ ما جمله از ایجادِ تُست
لذّتِ هستی نمودی نیست‌را • عاشقِ خود کرده بودی نیست‌را
لذّتِ اِنعامِ خودرا وا مگیر • نُقل و باده و جامِ خودرا وا مگیر
ور بگیری کیست جُست و جُو کند • نقش با نقّاش چون نیرو کند
منّگر اندر ما مکن در ما نظر • اندر اِکرام و سخای خود نگر
ما نبودیم و تقاضامان نبود • لطفِ تو ناگفتهٔ ما میشنود
نقش باشد پیشِ نقّاش و قلم • عاجز و بسته چو کودك در شکم
پیشِ قُدرت خلقِ جملهٔ بارگه • عاجزان چون پیشِ سوزن کارگه

Heading: A در خلوت. In C the Heading is erased. C in marg. لابه کردن مریدان وزیررا, and so L.

(٥٩٥) A حکیم for وزیر. (٥٩٦) A دیدست. AC اه اهست.

(٥٩٨) A و for نی. L تو پیدا میکنی. (٦٠١) AC ما کی باشیم.

(٦٠٣) A Bul. جمله‌شان. (٦٠٤) A Bul. جمله‌شان. ABL Bul. هرگز کم مباد.

(٦٠٧) L Bul.• باده جام خودرا. (٦١٠) Bul. تقاضا ما نبود.

چارپارا قدرِ طاقت بار نه • بر ضعیفان قدرِ قوّت کار نه
دانهٔ هر مرغ اندازهٔ وَیَست • طُعمهٔ هر مرغ انجیرے کَیَست
طفل‌را گر نان دهی بر جایِ شیر • طفلِ مسکین‌را از آن نان مرده گیر
چونك دندانها بر آرد بعد از آن • هم بخود طالب شود آن طفل نان
مرغ پَر نارُسته چون پَرّان شود • لقمهٔ هر گربهٔ دَرّان شود
چون بر آرد پَر بپرّد او بخود • بی تکلّف بی صفیرِ نیك و بَد
دیورا نطقِ تو خامُش می‌کند • گوشِ مارا گفتِ تو هُش می‌کند
گوشِ ما هوش است چون گویا توی • خشكِ ما بحرست چون دریا توی
با تو مارا خاك بهتر از فلك • ای سِماك از تو منوّر تا سَمَك
بی تو مارا بر فلك تاریکیست • با تو ای ماه این فلك باری کیست
صورتِ رفعت بود افلاك‌را • معنیٔ رفعت روانِ پاك‌را
صورتِ رفعت برای جسمهاست • جسمها در پیشِ معنی اِسمهاست

جواب گفتن وزیر کی خلوت‌را نمی‌شکنم،

گفت حُجّتهای خود کوته کنید • پندرا در جان و در دل ره کنید
گر امینم مُتَّهم نبود امین • گر بگویم آسمان‌را من زمین
گر کمالم با کمال اِنکار چیست • ور نیَم این زحمت و آزار چیست
من نخواهم شد ازین خلوت برون • زانك مشغولم باحوالِ درون

(۵۷۹) B طاقت for قوّت. After this verse Bul. adds v. ۵۸۹.

(۵۸۰) L زاندازهٔ. (۵۸۳) B هم بخود گردد دلش جویای نان.

(۵۸۴) Bul. چون بر آرد پر بهم برتر پرد. B پرّد for بپرّد. A seems to have had originally بی تکلّف و صفیر.

(۵۸۶) L لطف for گفت.

(۵۸۷) A سما for سماك.

(۵۸۸) L بی تو ماه این فلك باریکیست.

(۵۸۹) Bul. om., but see note on v. ۵۷۹.

جمله در خشکی چو ماهی می‌طپند • آب‌را بگشا زجو بر دار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس • اللّه اللّه خلق‌را فریاد رس

دفع گفتن وزیر مریدان‌را،

گفت هان ای سُخرگان گفت و گو • وَعْظِ گفتار زبان و گوش‌جو
پنبه اندر گوشِ حِسِّ دون کنید • بندِ حِسّ از چشمِ خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوشِ سِر گوشِ سَرست • تا نگردد این کَر آن باطن کَرست
بی‌حِس و بی‌گوش و بی‌فکرت شوید • تا خطابِ اِرْجِعی‌را بِشْنوید
تا بگفت و گوی بیداری دَرے • تو زگفتِ خواب بویی کی بَرے
سَیْرِ بیرونیست قَول و فعلِ ما • سَیْرِ باطن هست بالای سما
حِسّ خشکی دید کز خشکی بزاد • عیسیِ جان پای بر دریا نهاد
سَیْرِ جِسمِ خشك بر خشکی فتاد • سَیْرِ جان پا در دلِ دریا نهاد
چونك عمر اندر رهِ خشکی گذشت • گاه کوه و گاه دریا گاه دشت
آبِ حیوان از کجا خواهی تو یافت • موجِ دریارا کجا خواهی شکافت
موجِ خاکی وهم و فهم و فکرِ ماست • موجِ آبی مَحْو و سُکْرست و فناست
تا درین سکری از آن سکری تو دُور • تا ازین مستی از آن جامی تو کور
گفت و گوی ظاهر آمد چون غبار • مدّتی خاموش خُو کن هوش دار

مکرّر کردن مریدان که خلوت‌را بشکن،

جمله گفتند اے حکیمِ رَخْنه‌جُو • این فریب و این جفا با ما مگو

Heading: Bul. دفع کردن.
(٥٦٥) B Bul. وعظ و گفتار. C زبان گوش جو. (٥٦٩) L و بیداری.
(٥٧١) AB در دریا. (٥٧٣) B om. C چون عمر. (٥٧٤) C باب حیوان. L آب حیوانرا کجا.
(٥٧٥) A شکرست. (٥٧٦) A شکری bis. L جامی نفور.
(٥٧٨) C ویں جفا.

پرورد در آتش ابرٰهیم‌را • ایمنی رُوح سازد بیم‌را
از سبب‌سوزیش من سَوْدائیَم • در خیالاتش چو سُوفسطائیَم

مکر دیگر انگیختن وزیر در اضلال قوم،

مکرِ دیگر آن وزیر از خود ببست • وعظ‌را بگْذاشت و در خلوت نشست
در مُریدان در فگند از شوق سوز • بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوقِ او • از فراقِ حال و قال و ذوقِ او
لابه و زاری همی‌کردند و او • از ریاضت گشته در خلوت دوتو
گفته ایشان نیست مارا بی تو نور • بی عصاکش چون بود احوالِ کور
از سرِ إکرام و از بهرِ خدا • بیش ازین مارا مدار از خود جدا
ما چو طفلانیم و مارا دایه تو • بر سرِ ما گُسْتَران آن سایه تو
گفت جانم از مُحِبّان دُور نیست • لیك بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند • وآن مُریدان در شناعت آمدند
کین چه بَدْبختیست مارا ای کریم • از دل و دین مانده ما بی تو یتیم
تو بهانه می‌کنی و ما زدرد • می‌زنیم از سوزِ دل دمهای سرد
ما بگفتارِ خوشت خُو کرده‌ایم • ما زشیرِ حکمتِ تو خَورده‌ایم
الله الله این جفا با ما مکن • خیر کن امروزرا فردا مکن
می‌دهد دل مر ترا کین بی‌دلان • بی تو گردند آخر از بی‌حاصلان

(٥٤٧) **After this verse L adds:**

در خرابی گنجها پنهان کند • خاررا گل جسمهارا جان کند

Bul. adds:

در خرابه گنج‌را پنهان کند • خاررا گل جسم جان احسان کند

(٥٤٨) L از سبب‌سازیش.

Heading: Bul. قوم نصارا. In B نصارا has been added by a later hand.

(٥٤٩) Bul. om. و. (٥٥٢) Bul. کردند او.

(٥٥٥) C وآن سایه.

صد هزاران دفترِ اشعار بود ۰ پیشِ حرفِ اُمّیّ‌اش عار بود
با چنین غالب خداوندی کسی ۰ چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دلِ چون کوه‌را انگیخت او ۰ مرغِ زیرک با دو پا آویخت او
فهم و خاطر تیز کردن نیست راه ۰ جز شکسته می‌نگیرد فضلِ شاه
ای بسا گنج‌آگنانِ کُنج‌کاو ۰ کآن خیال‌اندیش‌را شد ریشِ گاو
گاو که بُوَد تا تو ریشِ او شوی ۰ خاك چه بُوَد تا حشیشِ او شوی
چون زنی از کارِ بَد شد روی‌زرد ۰ مَسْخ کرد اورا خدا و زُهره کرد
عورتی‌را زُهره کردن مسخ بود ۰ خاك و گِل گشتن چه باشد ای عنود
رُوح می‌بردت سوی چرخِ برین ۰ سوی آب و گل شدی در اَسْفَلین
خویشتن‌را مسخ کردی زین سُفول ۰ زآن وجودی که بُد آن رشكِ عقول
پس ببین کین مسخ کردن چون بود ۰ پیشِ آن مسخ این بغایت دون بود
اسبِ هِمّت سوی اختر تاختی ۰ آدمِ مسجودرا نشناختی
آخر آدم‌زادهٔ ای ناخَلَف ۰ چند پنداری تو پستی‌را شرف
چند گویی من بگیرم عالَمی ۰ این جهان‌را پُر کنم از خود همی
گر جهان پُر برف گردد سر بسر ۰ تابِ خور بگدازدش با یك نظر
وِزْرِ او و صد وزیر و صد هزار ۰ نیست گرداند خدا از یك شرار
عینِ آن تخییل‌را حکمت کند ۰ عینِ آن زهرآب‌را شربت کند
آن گمان‌انگیزرا سازد یقین ۰ مِهرها رویاند از اسبابِ کین

(۵۲۹) A امّیِ آن. BL امّیش آن.
(۵۳۰) A خداوند.
(۵۳۲) A فهم خاطر.
(۵۳۳) Bul. و کنج‌کاو.
(۵۳۵) B خدای
(۵۳۶) B آب و گل. L خاك و گُل. ABL Bul. نه مسخست ای عنود
(۵۳۹) In L this and the following verse are transposed.
(۵۴۴) L وزر او و وزر چون او صد هزار.

خاك امین و هرچ در وی کاشتی • بی خیانت جنسِ آن بر داشتی
این امانت زآن امانت یافتست • کآفتابِ عدل بر وی تافتست
تا نشانِ حق نیآرد نوبهار • خاك سرهارا نکرده آشکار
آن جوادی که جمادی‌را بداد • این خبرها وین امانت وین سداد
مر جمادی‌را کند فضلش خبیر • عاقلان‌را کرده قهرِ او ضریر
جان و دل‌را طاقتِ آن جوش نیست • با که گویم در جهان یك گوش نیست
هر کجا گوشی بُد از وی چشم گشت • هر کجا سنگی بُد از وی یَشْم گشت
کیمیاسازست چه بْوَد کیمیا • مُعجِزه‌بخش‌است چه بْوَد سیمیا
این ثنا گفتن زِمن ترکِ ثناست • کین دلیلِ هستی و هستی خطاست
پیشِ هستِ او بباید نیست بود • چیست هستی پیشِ او کُور و کبود
گر نبودی کور ازو بگداختی • گرمیِ خورشیدرا بشناختی
ور نبودے او کبود از تعزیت • کی فسردی همچو یخ این ناحیت

بیان خسارت وزیر درین مکر

همچو شه نادان و غافل بُد وزیر • پنجه می‌زد با قدیمِ ناگزیر
با چنان قادر خدایی کز عدم • صد چو عالَم هست گرداند بدَم
صد چو عالَم در نظر پیدا کند • چون که چشمت‌را بخود بینا کند
گر جهان پیشت بزرگ و بی بُنیست • پیشِ قُدرت ذرّهٔ می‌دان که نیست
این جهان خود حبسِ جانهای شماست • هین روید آن سو که صحرای شماست
این جهان محدود و آن خود بی‌حدست • نقش و صورت پیشِ آن معنی سدست
صد هزاران نیزهٔ فرعون‌را • در شکست از موسیٔ با یك عصا
صد هزاران طبِّ جالینوس بود • پیشِ عیسی و دَمش افسوس بود

(۵۱۳) A om. (۵۱۴) A با کی گویم. (۵۱۵) L in the second hemistich هر کجا کوهی بد از وی پشم گشت. (۵۱۸) C نباید.
(۵۲۵) L جانهای سماست. L صحرای خداست.

مَرد باش و سُخرهٔ مَردان مشو • رَوْ سَرِ خود گیر و سَرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکیست • هرك او دو بیند احول مَردکیست
در یکی گفته که صد یك چون بود • این کی اندیشد مگر مجنون بود
هر یکی قولیست ضدِّ همدگر • چون یکی باشد یکی زهر و شکر
تا ززهر و از شکر در نگذری • کی زوَحدَت وز یکی بُویی بری
این نمط وین نوع دَه دفتر و دو • بر نوشت آن دینِ عیسی‌را عدو

بیان آنك این اختلاف در صورت رَوِشست نی در حقیقت راه،

او زیك‌رنگئ عیسی بُو نداشت • وز مزاج خُمِّ عیسی خُو نداشت
جامهٔ صدرنگ از آن خُمِّ صفا • ساده و یك‌رنگ گشتی چون ضیا
نیست یکرنگی کزو خیزد ملال • بل مثالِ ماهی و آبِ زلال
گرچ در خُشکی هزاران رنگهاست • ماهیان‌را با یُبُوست جنگهاست
کیست ماهی چیست دریا در مَثَل • تا بدآن مانَد مَلِكِ عَزَّ وَجَل
صد هزاران بحر و ماهی در وجود • سجده آرد پیشِ آن اِکرام و جُود
چند بارانِ عطا باران شده • تا بدآن آن بحر دُرّافشان شده
چند خورشیدِ کرم افروخته • تا که ابر و بحر جود آموخته
پرتوِ دانش زده بر خاك و طین • تا شده دانه پذیرنده زمین

(٤٩٤) A سر خود جوی, and om. و. C om. گیر. After this verse Bul. adds:

گفته یك‌را جمله توبی در نظر • در میان نبود دگر هیچ جلوه‌گر

(٤٩٦) After this verse Bul. adds:

هر یکی‌را عکس شد لاف و گذاف • صورت و معنیش عین اختلاف

(٤٩٧) C وضدّ. (٤٩٨) ABL Bul. کی تو از گلزار وحدت بو بری, and so C in marg. C has که زوحدت. (٤٩٩) ABL Bul. ده طومار و دو.

Heading: B Bul. اختلافات. B Bul. صورت روشن است. A om. راه.

(٥٠٢) C بر مثال (٥٠٨) L بر ما و طین. B Bul. آب و طین and so corr. in L. ABL Bul. تا که شد دانه. B پذیرندهٔ.

قدرتِ خود بین که این قدرت ازوست • قدرتِ تو نعمتِ او دان که هُوست
در یکی گفته کزین دو بر گذر • بُت بود هرچه بگنجد در نظر
در یکی گفته مکُش این شمع‌را • کین نظر چون شمع آمد جمع‌را
از نظر چون بگذری و از خیال • کُشته باشی نیمشب شمعِ وصال
در یکی گفته بکُش باکی مدار • تا عوض بینی نظررا صد هزار
که زکُشتن شمعِ جان افزون شود • لَیْلیِات از صبرِ تو مجنون شود
ترکِ دنیا هرك کرد از زهدِ خویش • پیش آمد پیشِ او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق • بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آنرا بگیر • خویشتن‌را در مَیَفْکن در زحیر
در یکی گفته که بگذار آنِ خود • کآن قبولِ طبعِ تو رَدّست و بد
راههای مختلف آسان شدست • هر یکی‌را مِلّتی چون جان شدست
گر مُیَسَّر کردنِ حق ره بُدے • هر جهود و گبر ازو آگه بُدے
در یکی گفته میسّر آن بود • که حیوةِ دل غذاے جان بود
هرچ ذوقِ طبع باشد چون گذشت • بر نه آرد همچو شوره رَیْع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریعِ او • جز خسارت پیش نآرد بیعِ او
آن میسّر نبود اندر عاقبت • نامِ او باشد معسّر عاقبت
تو معسّر از میسّر باز دان • عاقبت بنگر جمالِ این و آن
در یکی گفته که اُستادے طلب • عاقبت‌بینی نیابی در حَسَب
عاقبت دیدند هر گون مِلّتی • لاجرم گشتند اسیرِ زَلّتی
عاقبت دیدن نباشد دست‌باف • ورنه کی بودی زدینها اختلاف
در یکی گفته که اُستا هم توی • زآنك اُستارا شناسا هم توی

(۴۷۷) A با غرض بینی.   (۴۷۹) B پیش آید.
(۴۸۱) L Bul. om. و before خوش.
(۴۸۶) Bul. نیارد Bul. ریع کشت.   (۴۸۷) C پیش نآرد.
(۴۹۱) Bul. ذلّتی.   (۴۹۲) Bul. بدینها.

پیشِ او بنْوشت شه مکرِ پلید ٭ وقت آمد زود فارغ کن دلم
گفت اینك اندر آن کارم شها ٭ کافگنم در دینِ عیسی فتنها

بیان دوازده سِبْط از نصارا،

قومِ عیسی‌را بُد اندر دار و گیر ٭ حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری‌را تَبَع ٭ بنده گشته میرِ خودرا از طمع
این ده و این دو امیر و قومشان ٭ گشته بندهٔ آن وزیرِ بَدْنِشان
اعتمادِ جمله بر گفتارِ او ٭ اقتدای جمله بر رفتارِ او
پیشِ او در وقت و ساعت هر امیر ٭ جان بدادی گر بدو گفتی بمیر

تخلیط وزیر در احکام انجیل،

ساخت طوماری بنامِ هر یکی ٭ نقشِ هر طومار دیگر مَسْلَکی
حُکمهای هر یکی نوعی دگر ٭ این خلافِ آن زپایان تا بسر
در یکی راهِ ریاضت‌را و جوع ٭ رکنِ توبه کرده و شرطِ رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست ٭ اندرین ره مَخْلَصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جودِ تو ٭ شِرْك باشد از تو با معبودِ تو
جز توکّل جز که تسلیمِ تمام ٭ در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمتست ٭ ورنه اندیشهٔ توکّل تُهمتست
در یکی گفته که امر و نَهْیهاست ٭ بهرِ کردن نیست شرحِ عجزِ ماست
تا که عجزِ خود ببینیم اندر آن ٭ قدرتِ حق‌را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجزِ خود مبین ٭ کفرِ نعمت کردنست آن عجز هین

---

(۴۵۶) B بنبشت. Heading: L om. A شط.
(۴۶۰) A om. و before قومشان. C بند آن وزیرو بدنشان.
Heading: C Bul. om. در. (۴۶۴) Bul. نوع.
(۴۷۱) C شرّ for عجز. ABL Bul. قدرت اورا.

نکته‌ها می‌گفت او آمیخته • در جُلابِ قند زهری ریخته
ظاهرش می‌گفت در ره چُست شو • وز اثر می‌گفت جانرا سُست شو
ظاهرِ نقره گر اِسپیدست و نُو • دست و جامه می سِیَه گردد ازو
آتش ارچه سرخ رُویست از شرر • تو زفعلِ او سِیَه‌کاری نگر
برق اگر نوری نماید در نظر • لیك هست از خاصیت دزدِ بصر
هرك جز آگاه و صاحب ذَوْق بود • گفتِ او در گردنِ او طَوْق بود
مدّتی شش سال در هجرانِ شاه • شد وزیرِ اتباعِ عیسی‌را پناه
دین و دل‌را کُل بدو بسْپرد خلق • پیشِ امر و حُکمِ او می‌مرد خلق

پیغام شاه پنهان مر وزیررا،

در میانِ شاه و او پیغامها • شاه‌را پنهان بدو آرامها

(٤٤٧) After this verse L adds:

هرکه باشد زشت گفتش زشت دان • مرده هرچه گوید آنرا نیست جان
گفت انسان پارهٔ انسان بود • پارهٔ از نان یقین هم نان بود
زآن علی فرمود نقل جاهلان • بر مزابل همچو سبزست ای فلان
بر چنان سبزه هر آنکس کو نشست • تو یقین میدان کو[که او] بر کو نشست
بایدش خودرا بشستن زآن حدث • تا نماز فرض او نبود عبث

Bul. adds:

حسن هر گفتاررا غرّه مشو • قبح معنی دارد او با هش شنو
بد درونانرا بود گفتار بد • قلبشان مرده است نبود روح ابد
چونکه انسان پارهٔ انسان بود • پارهٔ از نان یقین هم نان بود
شیر یزدان گفت جاهل‌را کلام • هست سبز مزبله پس بی دوام
هرکرا آن سبز باشد جایگاه • لوث و خبثش جامهٔ او کرد تباه
آب باید کردن پاك حدث • تا نمازش‌را نباشد چون عبث

(٤٤٩) A دست جامه. Bul. مر سیه. (٤٥١) L دردِ بصر. (٤٥٢) BL مدّت. L شش ماه. (٤٥٤) B امر حکم او. After this verse Bul. adds:

آخر الامر از برای آن مراد • تا دهد چون خاك ایشانرا بباد

Heading: L om. AB Bul. با وزیر.

(٤٥٥) After this verse B has the verse آخر الامر الخ cited above from Bul.

این جَسَد خانهٔ حسد آمد بدان • کز حسد آلوده باشد خاندان
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیك • آن جسدرا پاك كرد الله نیك
طَهِّرَا بَیْتِی بیانِ پاکیست • گنجِ نورست ار طِلِسْمش خاکیست
چون کُنی بر بی‌حسد مکر و حسد • زآن حسد دل‌را سیاهیها رسد
خاك شَو مردانِ حق‌را زیرِ پا • خاك بر سر کن حسدرا همچو ما

بیان حسد وزیر

آن وزیرك از حسد بودش نژاد • تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امیدِ آنك از نیشِ حسد • زهرِ او در جانِ مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کَنَد • خویشتن بی گوش و بی بینی کند
بینی آن باشد که او بویی بَرَد • بُویْ اورا جانب کویی بَرَد
هرکه بُویش نیست بی بینی بود • بُویْ آن بُویست کآن دینی بود
چونك بویی بُرد و شُکرِ آن نکرد • کفرِ نعمت آمد و بینیش خَورد
شُکر کن مر شاکران‌را بنده باش • پیشِ ایشان مرده شَو پاینده باش
چون وزیر از رهزنی مایه مساز • خلق‌را تو بر میاور از نماز
ناصحِ دین گشته آن کافر وزیر • کرده او از مکر در لَوزینه سیر

فهم کردن حاذقان نصارا مکر وزیررا

هرك صاحب ذَوْق بود از گفتِ او • لذّتی می‌دید و تلخی جُفتِ او

---

(۴۳۲) A این حسد خانهٔ جسد آمد. AB Bul. از for کز.

(۴۳۳) A گر حسد خانهٔ جسد باشد.   (۴۳۵) Suppl. in marg. C. Bul. گر کنی.

(۴۳۹) B خویش‌را.   (۴۴۵) B گشت.

Heading: AL صادقان. A om. نصارا.

(۴۴۶) B om. و.

خفته آن باشد که او از هر خیال • دارد اومید و کند با او مقال
دیورا چون حُور بیند او بخواب • پس زشهوت ریزد او با دیو آب
چونک تخمِ نسل او در شوره ریخت • او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعفِ سَر بیند ازان و تنِ پلید • آه از آن نقشِ پدیدِ ناپدید
مرغ بر بالا پران و سایه‌اش • می‌دود بر خاک پرّان مرغ‌وَش
ابلهی صیّادِ آن سایه شود • می‌دود چندانک بی مایه شود
بی‌خبر کآن عکسِ آن مرغِ هواست • بی‌خبر کی اصلِ آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او • ترکشش خالی شود از جُست و جو
ترکشِ عمرش تهی شد عمر رفت • از دویدن در شکارِ سایه تفت
سایهٔ یزدان چو باشد دایه‌اش • وا رهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا • مردهٔ این عالَم و زندهٔ خدا
دامنِ او گیر زُوتر بی گمان • تا رهی در دامنِ آخر زمان
کَیْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ نقشِ اولیاست • کو دلیلِ نورِ خورشیدِ خداست
اندرین وادی مرو بی این دلیل • لا أُحِبُّ ٱلْآفِلِين گو چون خلیل
رَوْ زسایه آفتابی‌را بیاب • دامنِ شه شمسِ تبریزی بتاب
ره ندانی جانبِ این سُور و عُرس • از ضیاءِ ٱلحق حُسامُ ٱلدّین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گُلُو • در حسد ابلیس‌را باشد غُلُو
کو زآدم ننگ دارد از حسد • با سعادت جنگ دارد از حسد
عَقَبهٔ زین صعب‌تر در راه نیست • ای خُنُک آنکش حسد همراه نیست

(٤١٣) B om. L Bul. أمید. (٤١٤) Bul. بر دیو آب.

(٤١٥) B L Bul. نسل‌را در; in A را is suppl. above. C شور.

(٤١٦) C originally پدید و ناپدید.

(٤١٧) A مرغ بر بالا و زیر آن سایه‌اش. B مرغ بر بالا و پرّان سایه‌اش. In C the words between مرغ and پران have been erased and می‌دود has been added after پران. (٤٣١) Bul. آنکس حسد.

وز صفیری باز دام اندر کشی • جمله‌را در داد و در داور کشی
فالِقُ ٱلْإِصْبَاحِ إِسْرافیل‌وار • جمله‌را در صورت آرد زآن دیار
رُوحهای منبسطرا تن کند • هر تنی‌را باز آبستن کند
اسبِ جانهارا کند عاری ززین • سِرِّ ٱلنَّوْمُ أَخُو ٱلْمَوْتست این
لیك بهرِ آنك روز آیند باز • بر نهد بر پاش پابندِ دراز
تا که روزش وا کشد زآن مَرْغزار • وز چراگاه آردش در زیرِ بار
کاش چون اصحابِ کهف این رُوح‌را • حفظ کردی یا چو کشتیّ نوح‌را
تا ازین طوفانِ بیداری و هوش • وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش
ای بسا اصحابِ کهف اندر جهان • پهلوی تو پیشِ تو هست این زمان
غار با او یار با او در سُرود • مُهر بر چشمست و بر گوشت چه سود •

قصّهٔ دیدن خلیفه لیلی‌را،

گفت لَیْلی‌را خلیفه کآن تُوی • کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی • گفت خامُش چون تو مجنون نیستی
هرکه بیدارست او در خواب‌تر • هست بیداریش از خوابش بَتَر
چون بحق بیدار نبْود جانِ ما • هست بیداری چو دربَندانِ ما
جان همه روز از لگدکوبِ خیال • وز زیان و سود وز خوفِ زوال
نی صفا می‌ماندش نی لطف و فَر • نی بسوی آسمان راهِ سفر

---

(٣٩٧) After this verse BL Bul. (and AC in marg.) add:

چونك نورِ صبحدم سر بر زند • کرگس زرّین گردون پر زند

(٤٠٠) AL اسب جان‌را می‌کند, and so corr. in C. ABC Bul. اخ. (٤٠١) A بهر آنك آید روز باز. BL Bul. بر نهد بر پایشان بند دراز. (٤٠٤) C تا برین طوفان. (٤٠٥) A ای بسی, and so corr. in C. (٤٠٧) Bul. توبی. Bul. از for کز. (٤٠٨) Bul. خاموش. (٤١٠) Bul. دربند آن ما. (٤١١) A خوف و وبال. L خوف و ملال. Instead of the second hemistich B has the second hemistich of v. ٤١٣. (٤١٢) B om.

بشنو از اخبارِ آن صدرِ صُدور • لا صَلٰوةَ تَمَّ اِلّا بِالْحُضُور
گر نه موشی دزد در انبارِ ماست • گندمِ اعمالِ چل ساله کجاست
ریزه ریزه صدقِ هر روزه چرا • جمع می‌نآید درین انبارِ ما
بس ستارهٔ آتش از آهن جهید • وآن دلِ سوزیده پذرفت و کشید
لیك در ظلمت یکی دزدی نهان • می‌نهد انگشت بر اِسْتارگان
می‌کُشد استارگان‌را یك یك • تا که نفروزد چراغی از فلك
گر هزاران دام باشد در قَدَم • چون تو با مایی نباشد هیچ غم
هر شبی از دامِ تن ارواح‌را • می‌رهانی می‌کنی الواح‌را
می‌رهند ارواح هر شب زین قفص • فارغان از حُکم و گفتار و قصص
شب زِزندان بی‌خبر زندانیان • شب زِدَولت بی‌خبر سلطانیان
نی غم و اندیشهٔ سود و زیان • نی خیالِ این فلان و آن فلان
حالِ عارف این بود بی خواب هم • گفت ایزد هُمْ رُقُودٌ زین مَرَم
خفته از احوالِ دنیا روز و شب • چون قلم در پنجهٔ تقلیبِ رَب
آنك او پنجه نبیند در رَقَم • فِعْل پندارد بجُنْبِش از قلم
شمّهٔ زین حالِ عارف وا نمود • خلق‌را هم خوابِ حِسّی در رُبود
رفته در صحرای بی‌چون جانشان • رُوحشان آسوده و ابدانشان

(۲۸۱) A Bul. صدر الصدور. A صلوة القلب. BCL تمّ. Bul. تمت.

(۲۸۲) In L this and the following verse are transposed.

(۲۸۳) B کجا for چرا. (۲۸٤) A شراره آتش.

(۲۸۵) A روزی corr. in marg. to دزدی. (۲۸٦) AB Bul. بر فلك.

(۲۸۷) After this verse Bul. adds:

گر عنایاتت بود با ما مقیم • کی بود بیمی از آن دزد لئیم

(۲۸۹) Bul. قفس. AB Bul. فارغان نی حاکم و محکوم کس. L فارغان از حرص و اکساب و حصص. (۲۹۱) C این فلانه. (۲۹۲) B از احوال عالم. (۲۹۵) A om. B عقل‌را for خلق‌را. (۲۹٦) A om. After this verse Bul. adds:

هر یکی آسودهٔ حرص و حصص • مرغ‌وش آزادهٔ دام و قفص

قبول کردن نصارا مکر وزیررا،

صد هزاران مردِ ترسا سوی او ۰ اندك اندك جمع شد در کوی او
او بیان می‌کرد با ایشان براز ۰ سِرِّ انگلیون و زُنّار و نماز
او بظاهر واعظِ احکام بود ۰ لیك در باطن صفیر و دام بود
بهرِ این بعضی صحابه از رسول ۰ مُلْتَمِس بودند مکرِ نَفْسِ غُول
کو چه آمیزد زاَغْراضِ نهان ۰ در عبادتها و در اِخلاصِ جان
فضلِ طاعت‌را نجُستندی ازو ۰ عیبِ ظاهررا بجُستندی که کو
مو بمو ذرّه بذرّه مکرِ نَفْس ۰ می‌شناسیدند چون گُل از کَرَفْس
مُوشِکافانِ صحابه هم در آن ۰ وعظِ ایشان خیره گشتندی بجان

متابعت کردن نصارا وزیررا،

دل بدو دادند ترسایان تمام ۰ خود چه باشد قوّتِ تقلیدِ عام
در درونِ سینه مِهرش کاشتند ۰ نایبِ عیسیش می‌پنداشتند
او بسِر دجّالِ یك‌چشمِ لعین ۰ ای خدا فریادرس نِعْمَ ٱلْمُعِین
صد هزاران دام و دانه‌ست ای خدا ۰ ما چو مرغانِ حریصِ بی‌نوا
دَم بدَم ما بستهٔ دامِ نَوِیم ۰ هر یکی گر باز و سیمرغی شویم
می‌رهانی هر دَمی مارا و باز ۰ سوی دامی می‌رویم ای بی‌نیاز
ما درین انبار گندم می‌کنیم ۰ گندمِ جمع آمده گُم می‌کنیم
می‌نیندیشیم آخر ما بهوش ۰ کین خلل در گندمست از مکرِ موش
موش تا انبارِ ما حُفره زَدست ۰ وز فَنَش انبارِ ما ویران شدست
اوّل ای جان دفعِ شرِّ موش کن ۰ وآنگهان در جمعِ گندم جوش کن

---

(۳۶۶) Bul. بعض. (۳۶۷) AB گرچه آمیزد. (۳۶۸) A بجستندی ازو. C Bul. بجستندی که کو. (۳۶۹) ABL Bul. و ذرّه ذرّه. (۳۷۰) L خیره گشتندی در آن وعظ و بیان. (۳۷۵) AB Bul. با for ما. AB دام توم, and so L. (۳۷۷) B om. ۰ (۳۷۹) B موش در انبار ما. (۳۸۰) Bul. کوش for جوش.

بسر منادیگاه کن این کارِ تو • بر سرِ راهی که باشد چارسو
آنگهم از خود بران تا شهرِ دور • تا در اندازم دریشان شرّ و شور

تلبیس وزیر با نصارا،

پس بگویم من بسر نصرانیم • اے خداے رازدان میدانیم
شاه واقف گشت از ایمانِ من • وز تعصّب کرد قصدِ جانِ من
خواستم تا دین زشه پنهان کنم • آنك دینِ اوست ظاهر آن کنم
شاه بویی برد از اسرارِ من • متّهم شد پیشِ شه گفتارِ من
گفت گفتِ تو چو در نان سوزنست • از دلِ من تا دلِ تو روزنست
من از آن روزن بدیدم حالِ تو • حالِ تو دیدم ننوشم قالِ تو
گر نبودی جانِ عیسی چارهام • او جهودانه بکردے پارهام
بهرِ عیسی جان سپارم سر دهم • صد هزاران منّتش بر خود نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیك • واقفم بر علمِ دینش نیك نیك
حیف میآمد مرا کان دینِ پاك • در میانِ جاهلان گردد هلاك
شکر ایزدرا و عیسیرا که ما • گشتهایم آن کیشِ حقرا رهنما
از جهود و از جهودے رستهام • تا بزنّاری میانرا بستهام
دَوْر دَوْرِ عیسیاست اے مردمان • بشنوید اسرارِ کیشِ او بجان
کرد با وی شاه آن کاری که گفت • خلق اندر کارِ او مانده شگفت
راند اورا جانبِ نصرانیان • کرد در دعوت شروع او بعد زآن

Heading: Bul. مکر و تلبیس.

(۳۵۱) Bul. پیش او. (۳۵۲) L گفت وعظ تو. (۳۵۴) A نوشتم قال تو.

(۳۵۵) B جان دهم. B بر جان نهم. (۳۵۷) L Bul. می آید. (۳۵۸) L Bul. کیش for دین. (۳۵۹) ABL Bul. رستهام and بستهام. (۳۶۰) After this verse B Bul. and C in marg. add:

چون وزیر آن مکررا بر شه شمرد • از دلش اندیشهرا کلّی ببرد and so L.

(۳۶۱) AB Bul. خلق خیران ماند زان مکر نهفت, and so C in marg.

گفت استاد آن دو شیشه نیست رَو • احولی بگْذار و افزون‌بین مشو
گفت ای اُستا مرا طعنه مزن • گفت اُستا زآن دو یك‌را در شکن
شیشه یك بود و بچشمش دو نمود • چون شکست او شیشه‌را دیگر نبود
چون یکی بشکست هر دو شد زچشم • مرد احول گردد از میّلان و خشم
خشم و شهوت مردرا احول کند • زاستقامت رُوح‌را مُبدّل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد • صد حجاب از دل بسوی دیده شد
چون دهد قاضی بدِل رِشْوت قرار • کی شناسد ظالم از مظلومِ زار
شاه از حقدِ جهودانه چنان • گشت احول کالأمان یا ربِّ امان
صد هزاران مومنِ مظلوم کُشت • که پناهِ دینِ موسی‌را و پشت

آموختن وزیر مکر پادشاه‌را،

او وزیری داشت گبر و عِشْوه‌دِه • کو بر آب از مکر بر بستی گره
گفت ترسایان پناهِ جان کنند • دینِ خودرا از مَلِك پنهان کنند
کم کُش ایشان‌را که کُشتن سود نیست • دین ندارد بُویْ مُشك و عُود نیست
سِرّ پنهانست اندر صد غلاف • ظاهرش با تو چو تو باطن خلاف
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست • چارهٔ آن مکر و آن تزویر چیست
تا نماند در جهان نصرانیی • نی هویدا دین و نی پنهانیی
گفت ای شه گوش و دستم‌را ببُر • بینی‌ام بشکاف اندر حُکمِ مُر
بعد زآن در زیرِ دار آور مرا • تا بخواهد یك شفاعت‌گر مرا

(۳۳۰) Bul. بر شکن. (۳۳۱) In ABL Bul. this verse follows v. ۳۳۳. B Bul. آن for او. (۳۳۴) L چشمرا احول. (۳۳۶) A جد for حقد; in marg. جهد. L خشم. A آنزمان [جهودان] جهود.

Heading: C مکری. Bul. پادشاه جهودرا.

(۳۳۸) B شه for او. AB Bul. رهزن عشوه‌ده. C apparently غشوه‌ده. (۳۴۱) B ظاهرش با تست و باطن بر خلاف. L Bul. ظاهرش با تو چو در باطن خلاف.

(۳۴۴) ABL Bul. بشکاف و لب در حکم مر.

ـِ بی‌چون‌را که کیفیّت نهد • این که گفتم هر ضرورت می‌دهد
ه چنین بنْماید و گه ضدّ این • جز که حیرانی نباشد کارِ دین
چنان حیران که پشتش سوی اوست • بل چنین حیران و غرق و مستِ دوست
یکی‌را رویِ او شد سوی دوست • وآن یکی‌را رویِ او خود رویِ اوست
ـِ هر یك می‌نگر می‌دار پاس • بوك گردی تو ز خدمت رُوشِناس
ن بسی ابلیسِ آدم‌رُوی هست • پس بهر دستی نشاید داد دست
لك صیّاد آورد بانگِ صفیر • تا فریبد مرغ‌را آن مرغ‌گیر
ود آن مرغ بانگِ جنسِ خویش • از هوا آید بیابد دام و نیش
ـبِ درویشان بدزدد مردِ دون • تا بخواند بر سلیمی زآن فسون
ـارِ مردان روشنی و گرمیست • کارِ دونان حیله و بی‌شرمیست
ـِ پشمین از برای گد کنند • بو مُسَیْلِم‌را لقب اَحْمَد کنند
مسیلم‌را لقب کذّاب ماند • مر محمّدرا أُولُو ٱلْأَلْبَاب ماند
شرابِ حق ختامش مُشكِ ناب • باده‌را ختمش بود گَنْد و عذاب

استان آن پادشاه جهود که نصرانیان‌را می‌کشت از بهر تعصّب،

ـ شاهی در جهودان ظلم‌ساز • دشمنِ عیسی و نصرانی گداز
ـدِ عیسی بود و نَوْبت آنِ او • جانِ موسی او و موسی جانِ او
ـاهِ احْوَل کرد در راهِ خدا • آن دو دَمساز خدایی‌را جُدا
ت استاد احولی‌را کاندر آ • رَوْ برون آر از وثاق آن شیشه‌را
ت احول زآن دو شیشه من کدام • پیشِ تو آرم بکن شرحِ تمام

(۴۱۱) AC کی کیفیت نهد. L کیفیت دهد. AB Bul. این ضرورت. L ضرورت می‌جهد.
(۴۱۲) Bul. گه چنان بنماید و گاهی چنین. (۴۱۳) L Bul. چنین for چنان.
بل چنان. Bul. حیرانکه غرق. (۴۱۴) BL وین for وآن in the second hemisti
(۴۱۸) A دام پیش. (۴۲۷) After this verse L adds:
چون درون رفت احول اندر خانه زود • شیشه پیش چشم او دو می‌نمود

گر نه این نام اشتقاقِ دوزخست • پس چرا در وی مَذاقِ دوزخست
زشتیِ آن نامِ بد از حرف نیست • تلخیِ آن آبِ بحر از ظرف نیست
حرف ظرف آمد درو معنی چو آب • بحرِ معنی عِنْدَهُ أُمُّ ٱلْكِتَاب
بحرِ تلخ و بحرِ شیرین در جهان • در میانشان بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَان
دانکه این هر دو زیك اصلی روان • بر گذر زین هر دو رَوْ تا اصلِ آن
زرِّ قلب و زرِّ نیکو در عِیار • بی مِحَك هرگز ندانی زاعتبار
هرکرا در جان خدا بنْهد مِحَك • مر یقین‌را باز داند او زشك
در دهانِ زنده خاشاکی جهد • آنگه آرامد که بیرونش نهد
در هزارانِ لقمه یك خاشاكِ خُرْد • چون در آمد حِسِّ زنده پی ببُرْد
حسِّ دنیا نردبانِ این جهان • حسِّ دینی نردبانِ آسمان
صحّتِ این حِس بجویید از طبیب • صحّتِ آن حِس بخواهید از حبیب
صحّتِ این حِس زمعموریِ تن • صحّتِ آن حس زویرانیِ بدن
راهِ جان مر جسم‌را ویران کند • بعد از آن ویرانی آبادان کند
کرد ویران خانه بهرِ گنجِ زر • وز همان گنجش کند معمورتر
آب‌را ببْرید و جُورا پاك كرد • بعد از آن در جُو روان کرد آبِ خَوْرْد
پوست‌را بشْکافت و پَیکان‌را کشید • پوستِ تازه بعد زآنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر بِسَتد • بعد زآن بر ساختش صد بُرج و سَد

---

(٣٩٥) Bul. این نام بد. (٣٩٨) L زآنك این هر دو. A اصل روان. A تا اصل دان. (٣٩٩) B ندانی اعتبار. (٤٠٠) BCL هر یقین‌را. (٤٠١) A دهانی. (٤٠٢) L در آید. (٤٠٣) B عقبی for دینی. (٤٠٤) A بجویند bis. BL Bul. بجویید bis. (٤٠٥) L Bul. ز تخریب بدن and so C in marg. (٤٠٦) After this verse B Bul. add:

ای خنك جانی که در عشق مآل • بذل کرد او خان و مان [Bul. خانمان] و ملك و مال

(٤٠٨) Bul. جورا for در جو. B رها for روان. (٤٠٩) L بگشاد. B پوست‌را. Bul. om. و before پیکان‌را. B پوستی نو for پوستِ تازه.

این زمینِ پاك و آن شورست و بَد • این فرشته پاك و آن دیوست و دد
هر دو صورت گر بهم مانَد رواست • آبِ تلخ و آبِ شیرین‌را صفاست
جز که صاحب ذوق کی شناسد بیاب • او شناسد آبِ خوش از شوره آب
سِحْررا با مُعْجِزه کرده قیاس • هر دورا بر مکر پندارد اساس
ساحرانِ موسی از اِستیزه‌را • بر گرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف • زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لَعْنَةُ ٱللّه این عمل‌را در قفا • رَحْمَةُ ٱللّه آن عمل‌را در وفا
کافران اندر مِری بوزینه‌طبع • آفتی آمد درونِ سینه طبع
هرچه مردم میکند بوزینه هم • آن کند کز مرد بیند دَم بدَم
او گمان برده که من کردم چو او • فرق‌را کی داند آن اِستیزه‌رُو
این کند از امر و او بهرِ ستیز • بر سرِ اِستیزه‌رُویان خاك ریز
آن مُنافِق با مُوافِق در نماز • از پیِ اِستیزه آید نی نیاز
در نماز و روزه و حجّ و زکات • با منافق مومنان در بُرد و مات
مومنان‌را بُرد باشد عاقبت • بر منافق مات اندر آخرت
گرچه هر دو بر سرِ یك بازیند • هر دو با هم مَرْوَزی و رازیند
هر یکی سوی مُقامِ خود رود • هر یکی بر وفقِ نامِ خود رود
مومنش خوانند جانش خوش شود • ور منافق گویی پُر آتش شود
نامِ او محبوب از ذاتِ وَیَست • نامِ این مبغوض از آفاتِ وَیَست
میم و واو و میم و نون تشریف نیست • لفظِ مومن جز پیِ تعریف نیست
گر منافق خوانیش این نامِ دون • همچو کژدم می‌خلد در اندرون

(٢٧٤) A وین سرشته پاك. B دامست و دد. (٢٧٦) AL ذوق نشناسد.
(٢٧٧) A پندارند. (٢٧٨) L استیزها. (٢٧٩) Bul. راه. (٢٨١) A Bul. کافر آمد در. A بدی for مری. Bul. مرا. (٢٨٤) A om. و. (٢٨٥) L بی نیازها.
(٢٩٠) The second syllable of گویی is short here. L گوییش آتش شود. A in marg. gives تند as a variant for گویی. (٢٩٢) A میم واو و میم نون. C میم نون.
(٢٩٣) B آن نام دون. L زآن نام دون. C میخزان for میخلد.

هدیها می‌داد هر درویش‌را ۰ تا یابد نطقِ مرغ خویش‌را
بعدِ سه روز و سه شب حیران و زار ۰ بر دکان بنشسته بُد نومیدوار
می‌نمود آن مرغ‌را هر گون شِگُفت ۰ تا که باشد کاندر آید او بگفت
جَوْلَقی‌ء سَربرهنه می‌گذشت ۰ با سرِ بی مو چو پُشتِ طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمد در زمان ۰ بانگ بر درویش زد که هی فلان
از چه ای کَل با کَلان آمیختی ۰ تو مگر از شیشه روغن ریختی
از قیاسش خنده آمد خلق‌را ۰ کو چو خود پنداشت صاحب دلق‌را
کارِ پاکانرا قیاس از خود مگیر ۰ گرچه ماند در نبشتن شیر و شیر
جملهٔ عالم زین سبب گُمراه شد ۰ کم کسی زآبدالِ حق آگاه شد
همسَری با انبیا بر داشتند ۰ اولیارا همچو خود پنداشتند
گفته اینکْ ما بَشَر ایشان بشر ۰ ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خَور
این ندانستند ایشان از عَمی ۰ هست فرقی در میان بی مُنتهی
هر دو گون زنبور خوردند از محَل ۰ لیك شد زآن نیش وزین دیگر عسل
هر دو گون آهو گیا خوردند و آب ۰ زین یکی سرگین شد و زآن مُشكِ ناب
هر دو نَی خوردند از یك آب‌خَور ۰ این یکی خالی و آن دیگر شکر
صد هزاران این چنین اشباه بین ۰ فرقشان هفتادساله راه بین
این خورد گردد پلیدی زو جُدا ۰ آن خورد گردد همه نورِ خدا
این خورد زاید همه بخل و حسد ۰ آن خورد زاید همه عشقِ احد

(۲۵۸) A تا کی باشد اندر. Instead of this verse L Bul. have:

با هزاران غصّه و غم گشته جفت ۰ که عجب این مرغ کی آید بگفت

(۲۵۹) A با سری. (۲۶۰) AB Bul. آن زمان. In the second hemistich A has: بانگ بر وی زد بگفتش ناگهان. B درویش بر زد کای فلان. Bul. ای for هی.
(۲۶۱) B از چهٔ کل. (۲۶۴) AB Bul. نوشتن. (۲۶۶) B ما بشر وینشان بشر.
(۲۶۸) L om. Bul. زین نیش و زان دیگر. (۲۷۰) B ما چو ایشان بستهٔ. A
آن یکی. A Bul. و آن پر از شکر. B و این پُر. (۲۷۲) L Bul. وآن خورد.
(۲۷۳) Suppl.* in marg. C. Bul. گردد همه بخل. AL وآن for آن. C Bul. همه نور احد.

گر بُدی خونِ مُسلمان کامِ او • کافرم گر بردی من نامِ او
می‌بلرزد عرش از مدحِ شقی • بدگمان گردد ز مدحش متّقی
شاه بود و شاه بس آگاه بود • خاص بود و خاصهٔ الله بود
آنکسی‌را کش چنین شاهی کُشد • سوی بخت و بهترین جاهی کَشد
گر ندیدی سودِ او در قهرِ او • کی شدی آن لطفِ مُطلَق قَهرجُو
بچّه می‌لرزد از آن نیشِ حجام • مادرِ مُشفِق در آن غم شادکام
نیمِ جان بسْتاند و صد جان دهد • آنك در وهمت نیاید آن دهد
تو قیاس از خویش می‌گیری ولیك • دُور دُور افتادهٔ بنْگر تو نیك

حکایت مرد بقّال و طوطی و روغن ریختن طوطی در دکان،

بود بقّالی و وی‌را طوطیی • خوش‌نوایی سبزِ گویا طوطیی
بر دکان بودی نگهْبانِ دکان • نکته گفتی با همه سوداگران
در خطابِ آدمی ناطق بُدی • در نوای طوطیان حاذق بُدی
جَست از سوی دکان سویی گریخت • شیشه‌های روغنِ گل‌را بریخت
از سوی خانه بیامد خواجه‌اش • بر دکان بنْشست فارغ خواجه‌وَش
دید پُر روغن دکان و جامه چرب • بر سرش زد گشت طوطی کَل زضَرْب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد • مردِ بقّال از ندامت آه کرد
ریش بر می‌کَند و می‌گفت ای دریغ • کآفتابِ نعمتم شد زیرِ میغ
دستِ من بشکسته بودی آن زمان • چون زدم من بر سرِ آن خوش‌زبان

(۲۴۴) B Bul. دم for غم. C gives دم as a variant. (۲۴۵) C gives آنچ as a variant for آنك. L آنچه. (۲۴۷) ABL Bul. اورا for وی‌را. B Bul. و گویا.

(۲۴۹) After this verse L adds:

خواجه روزی سوی خانه رفته بود • در دکان طوطی نگهبانی نمود
گربهٔ بر جست ناگه در دکان • بهر موشی طوطیك از بیم جان

So Bul., which has بر دکان *bis* and از بیم جان. Both verses are suppl. in marg. A, and the second in marg. B. (۲۵۲) L و جاش چرب. (۲۵۳) Bul. چندین.

بیان آنك کشتن و زهر دادن مرد زرگر باشارت الٰهی بود نه بهوای نفس و تأمّل فاسد،

کُشتنِ این مرد بر دستِ حکیم • نی پیِ اومید بود و نی زبیم
او نکشتش از برای طبعِ شاه • تا نیامد امر و اِلهامِ اِلٰه
آن پسررا کش خَضِر ببْرید حَلْق • سرِّ آنرا در نیابد عامِ خَلْق
آنك از حق یابد او وَحْیْ و جواب • هرچه فرماید بود عینِ صواب
آنك جان بخشد اگر بکْشد رواست • نایبست و دستِ او دستِ خداست
همچو اسمٰعیل پیشش سَر بنه • شاد و خندان پیشِ تیغش جان بده
تا بماند جانْت خندان تا ابد • همچو جانِ پاكِ احمد با احد
عاشقان جامِ فرح آنگه کشند • که بدستِ خویش خوبانشان کُشند
شاه آن خون از پیِ شهوت نکرد • تو رها کن بَدْگمانی و نَبَرْد
تو گمان بُردی که کرد آلودگی • در صفا غَش کی هِلَد پالودگی
بهرِ آنست این ریاضت وین جَفا • تا بر آرد کُوره از نقره جُفا
بهرِ آنست امتحانِ نیك و بَد • تا بجوشد بر سر آرد زر زَبَد
گر نبودی کارش اِلهامِ اِلٰه • او سگی بودی دراننده نه شاه
پاك بود از شهوت و حرص و هوا • نیك کرد او لیك نیكِ بَدْنُما
گر خَضِر در بحر کشتیرا شکست • صد درستی در شکستِ خِضْر هست
وهمِ موسی با همه نور و هنر • شد از آن محجوب تو بی پر مپَر
آن گُلِ سرخست تو خونش مخوان • مستِ عقلست او تو مجنونش مخوان

Heading: C زبان for زهر.

(۲۲۲) ABL Bul. آن مرد. L Bul. امید. (۲۲۳) AB الهام از اله. (۲۲٤) A علم خلق. (۲۲۹) B عاشقان آنکه شراب جان کشند. (۲۳۱) B در صفاتش کی هلد. A که for کی. L دهد for هلد. (۲۳۳) C نیك بد. (۲۳٤) A نی شاه. (۲۳۷) A تو بی پر و پر.

ـن زرنجوری جمالِ او نمانـد • جانِ دختر در وبالِ او نمانـد
ـك زشت و ناخوش و رُخ‌زرد شد • اندك اندك در دلِ او سرد شـد
ـبائی کز پیِ رنگی بود • عشق نبْود عاقبت ننگی بود
ـ کآن هم ننگ بودی یکسری • تـا نرفتی بـر وی آن بَدداوَری
ـن دوید از چشمِ همچون جویِ او • دشمنِ جانِ وی آمـد رویِ او
ـن طـاوسِ آمـد پَرِّ او • ای بسی شه‌را بکشتـه فَـرِّ او
ـ من آن آهوَم کز نافِ من • ریخت آن صیّاد خونِ صافِ من
من آن روباهِ صحرا کز کمین • سـر بریدنـدش برای پوستین
من آن پیلی که زخمِ پیل‌بان • ریخت خونم از بـرای استخوان
ـ کُشتستم پیِ مـا دونِ من • می‌نـدانـد که نخسپد خونِ من
ـنست امروز و فردا بـر وَیَست • خونِ چون من کس چنین ضایع کَیَست
ـه دیوار افگنـد سایـهٔ دراز • باز گردد سوی او آن سایـه بـاز
جهان کوهست و فِعْلِ ما نـدا • سوی مـا آیـد نـداهـارا صدا
بگفت و رفت در دَم زیرِ خاك • آن کنیزك شد زرنج و عشق پاك
ـك عشقِ مردگان پاینـده نیست • زآنك مرده سوی ما آینـده نیست
ـ زنـده در روان و در بصر • هر دمی باشـد زغنچـه تـازه‌تـر
ـ آن زنـده گزین کو باقیست • کـز شـرابِ جان‌فزایت ساقیست
ـ آن بگزین کـه جملـهٔ انبیـا • یافتنـد از عشقِ او کار و کیـا
ـگو مـارا بدآن شه بـار نیست • بـا کریمان کارهـا دشوار نیست

(۲۰۲) The second hemistich in B is: عشق دختر بر کمال او نماند. (۲۰
کاش‌کی کان ننگ. (۲۰۸) BL Bul. بسا. (۲۰۹) L Bul. آهویم. ABL Bul. صیّاد
(۲۱۰) B بریدندم. (۲۱۲) C ماذون من. B می نماند که بخسبد. (۲۱۵) B om
(۲۱۶) ABL Bul. زعشق و رنج. (۲۱۹) B جان‌فزایش. L جان‌فزای. (۲۲
مارا بر شه.

فرستادن شاه رسولان بسمرقند بآوردن زرگر،

شه فرستاد آن طرف یك دو رسول • حاذقان و کافیان بس عُدُول
تا سمرقند آمدند آن دو رسول • از برای زرگرِ شنگِ فَضول
کای لطیف استادِ کامل معرفت • فاش اندر شهرها از تو صِفَت
نك فلان شه از برای زرگری • اختیارت کرد زیرا مهتری
اینك این خلعت بگیر و زرّ و سیم • چون بیآیی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعتِ بسیار دید • غِرّه شد از شهر و فرزندان بُرید
اندر آمد شادمان در راه مرد • بی خبر کآن شاه قصدِ جانْش کرد
اسبِ تازی بر نشست و شاد تاخت • خونبهای خویش‌را خلعت شناخت
ای شده اندر سفر با صد رضا • خود بپای خویش تا سُوءِ ٱلْقَضا
در خیالش مُلك و عزّ و مهتری • گفت عزرائیل رَو آری بَری
چون رسید از راه آن مردِ غریب • اندر آوردش بپیشِ شه طبیب
سوی شاهنشاه بردندش بناز • تا بسوزد بر سرِ شمعِ طِراز
شاه دید اورا بسی تعظیم کرد • مخزنِ زررا بدو تسلیم کرد
پس حکیمش گفت کای سلطانِ مه • آن کنیزك‌را بدین خواجه بده
تا کنیزك در وصالش خَوش شود • آبِ وَصْلش دفعِ آن آتش شود
شه بدو بخشید آن مَهرُوی‌را • جُفت کرد آن هر دو صحبت جُوی‌را
مدّتِ شش ماه میراندند کام • تا بصحّت آمد آن دختر تمام
بعد از آن از بهرِ او شَربت بساخت • تا بخورد و پیشِ دختر می‌گداخت

(۱۸۵) Bul. پس for شه. (۱۸۶) Text according to A. BCL Bul. have:

تا سمرقند آمدند آن دو امیر • پیش آن زرگر زشاهنشه بشیر

C has رسول written above امیر and gives in marg. the second hemistich as it stands in A. (۱۸۷) A Bul. وکامل. (۱۸۸) B شاه. (۱۹۴) Bul. om. و before عزّ. C om. و after عزّ. (۱۹۸) Bul. ای for کای.

هان و هان این رازرا با کس مگو • گرچه از تو شه کند بس جُست و جو
گورخانهٔ رازِ تو چون دل شود • آن مُرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر که هرکه سِرّ نهفت • زود گردد با مرادِ خویش جفت
دانها چون در زمین پنهان شود • سرِّ آن سَرْسَبْزیِ بُستان شود
زرّ و نقره گر نبودندی نهان • پَرْوَرِش کی یافتندی زیرِ کان
وعدها و لطفهای آن حکیم • کرد آن رنجوررا ایمن زبیم
وعدها باشد حقیقی دل‌پذیر • وعدها باشد مَجازی تاسه‌گیر
وعدهٔ اهلِ کرم نقدِ روان • وعدهٔ نااهل شد رنجِ روان

در یافتن آن ولی رنج‌را و عرض کردن رنج اورا پیش پادشاه،

بعد زآن برخاست و عزمِ شاه کرد • شاه‌را زآن شمّهٔ آگاه کرد
گفت تدبیر آن بود کآن مردرا • حاضر آریم از پیِ این دردرا
مردِ زرگررا بخوان زآن شهرِ دور • با زر و خلعت بده اورا غرور

(١٧٤) A Bul. هان هان. (١٧٥) A گر زخانهٔ راز. B Bul. چونك اسرارت نهان در دل شود; so corr. in A and in marg. C. AB این مرادت. (١٧٦) ABCL پیغامبر. B هرکو. (١٧٧) L Bul. دانه چون اندر زمین. AL Bul. سرّ او. B سرّشان, and so corr. in C. (١٨٠) Bul. وعده *bis.* (١٨١) Bul. in first hemistich گنج روان. In BC گنج in written above نقد.

After the Heading Bul. adds:

آن حکیم مهربان کارگر • یافت از رنج کنیزك چون خبر

L has the following verse:

ان حکیم مهربان چون راز یافت • صورت رنج کنیزك باز یافت

(١٨٢) B om. و. Bul. adds:

گفت شه پس چیست در تدبیر این • می نماید خود خطر تأخیر این

(١٨٤) The following verse in added in BL and in marg. C:

چونك سلطان از حکیم آنرا شنید • پند اورا از دل و از جان گزید

Bul. adds:

چونکه‌این تدبیررا شه کرد گوش • بود پندش زیور منکوش گوش

کس بزیرِ دُمِّ خر خاری نهد ٭ خر نداند دفعِ آن بر می‌جهد
بر جهد وآن خار محکم‌تر زند ٭ عاقلی باید که خاری بر کَنَد
خر زبهرِ دفعِ خار از سوز و درد ٭ جُفته می‌انداخت صد جا زخم کرد
آن حکیمِ خارچین اُستاد بود ٭ دست می‌زد جا بجا می‌آزمود
زآن کنیزك بر طریقِ داستان ٭ باز می‌پرسید حالِ دوستان
با حکیم او قصّها می‌گفت فاش ٭ از مُقام و خواجگان و شهر و تاش
سوی قصّه گفتنش می‌داشت گوش ٭ سوی نبض و جَستنش می‌داشت هوش
تا که نبض از نامِ کِی گردد جهان ٭ او بود مقصودِ جانش در جهان
دوستانِ شهرِ اورا بر شمرد ٭ بعد از آن شهری دگررا نام بُرد
گفت چون بیرون شدی از شهرِ خویش ٭ در کدامین شهر بودستی تو بیش
نامِ شهری گفت و زآن هم در گذشت ٭ رنگِ رو و نبضِ او دیگر نگشت
خواجگان و شهرهارا یك بیك ٭ باز گفت از جای و از نان و نمك
شهر شهر و خانه خانه قصّه کرد ٭ نی رگش جنبید و نی رخ گشت زرد
نبضِ او بر حالِ خود بُد بی گزند ٭ تا بپرسید از سَمَرْقَنْدِ چو قَنْد
نبض جَست و روی سرخ و زرد شد ٭ کز سمرقندیْ زرگر فرد شد
چون زرنجور آن حکیم این راز یافت ٭ اصلِ آن درد و بلارا باز یافت
گفت کوی او کدام اندر گذر ٭ او سرِ پُل گفت و کوی غاتَفَر
گفت دانستم که رنجت چیست زود ٭ در خَلاصت سِحْرها خواهم نمود
شاد باش و فارغ و ایمن که من ٭ آن کنم با تو که باران با چمن
من غمِ تو میخورم تو غم مَخُور ٭ بر تو من مُشْفِقترم از صد پدر

(۱۵۴) L خر ندارد. (۱۵۶) Bul. هر for صد. (۱۵۹) B خواجگان شهر باش. C و شهر و باش. L و شهرهاش. (۱۶۳) AL Bul. دوستان و شهر اورا. B دوستان و شهرهارا. (۱۶۴) B گفت زآن. B روی و نبض. (۱۶۵) Bul. خواجگان و شهربانرا. (۱۶۶) B کرد زرد. (۱۶۸) L روش for روی. (۱۶۹) Bul. این درد. (۱۷۰) AC Bul. کدامست در گذر. L کدامست از گذر. Bul. بر سر پل. B om. و after گفت.

آرزو میخواه لیک اندازه خواه * بر نتابد کوه‌را یك برگِ كاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت * اندکی گر پیش آید جمله سوخت
فتنه و آشوب و خونریزی مجو * بیش ازین از شمسِ تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو * رَوْ تمامِ این حکایت باز گو

خلوت طلبیدن آن ولی از پادشاه با کنیزك جهت در یافتن رنج کنیزك ،

گفت ای شه خلوتی کن خانه‌را * دُور کن هم خویش و هم بیگانه‌را
کس ندارد گوش در دهلیزها * تا بپرسم زین کنیزك چیزها
خانه خالی ماند و یك دَیّار نی * جز طبیب و جز همان بیمار نی
نرم نرمك گفت شهرِ تو کجاست * که علاجِ اهلِ هر شهری جُداست
واندر آن شهر از قرابت کیست * خویشی و پیوستگی با چیست
دست بر نبضش نهاد و یك بیك * باز می‌پرسید از جورِ فلك
چون کسی‌را خار در پایش جهد * پایِ خودرا بر سرِ زانو نهد
وز سرِ سوزن همی‌جوید سرَش * ور نیابد میکند با لب ترَش
خار در پا شد چنین دشوارْیاب * خارْ در دل چون بود وا دِه جواب
خارِ دل‌را گر بدیدی هر خسی * دست کی بودی غمانرا بر کسی

(١٤٠) L می‌تابد. (١٤٢) ABL Bul. مجوی and مگوی. (١٤٣) AL Bul. گو in both hemistichs.

Heading: A در ساختن for در یافتن. After the Heading Bul. adds:

آن حکیم شد چون ازین حکمت خبیر * بود همراز شه والا سریر

(١٤٥) After this verse B adds:

در زمان فرمود شه زآنجا روند * از در و دهلیزها بیرون شوند

(١٤٦) After this verse B adds:

بعد ازآن در کار او بنیاد کرد * وز حکایتهای ماضی یاد کرد

(١٥٠) B Bul. خلد for جهد. (١٥١) L از لب. (١٥٢) A خار در دل.

شمس در خارج اگرچه هست فرد * می‌توان هم مثلِ او تصویر کرد
شمسِ جان کو خارج آمد از اثیر * نبودش در ذهن و در خارج نظیر
در تصوّر ذاتِ اورا گُنج کو * تا در آید در تصوّر مثلِ او
چون حدیثِ رویِ شَمْسُ ٱلدّین رسید * شمسِ چارم آسمان سر در کشید
واجب آید چونك آمد نامِ او * شرحِ رمزی گفتن از اِنعامِ او
این نَفَس جان دامنم بر تافتست * بوی پیراهانِ یوسف یافتست
از برای حقِّ صحبت سالها * باز گو حالی از آن خوش حالها
تا زمین و آسمان خندان شود * عقل و روح و دیده صد چندان شود
لا تُكَلِّفْنِى فَإِنِّى فِى ٱلْفَنَا * كَلَّتَ أَفْهَامِى فَلا أُحْصِى ثَنَا
كُلُّ شَىْءٍ قَالَهُ غَيْرُ ٱلْمُفِيق * إِنْ تَكَلَّفْ أَوْ تَصَلَّفْ لا يَلِيق
من چه گویم یك رگم هشیار نیست * شرحِ آن یاری که اورا یار نیست
شرحِ این هجران و این خونِ جگر * این زمان بگْذار تا وقتِ دگر
قَالَ أَطْعِمْنِى فَإِنِّى جَائِعٌ * وَٱعْتَجِلْ فَٱلْوَقْتُ سَيْفٌ قَاطِعٌ
صوفی اِبْنُ ٱلْوَقْت باشد ای رفیق * نیست فردا گفتن از شرطِ طریق
تو مگر خود مرد صوفی نیستی * هست را از نِسْیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده خوشتر سِرِّ یار * خود تو در ضِمْنِ حکایت گوش دار
خوشتر آن باشد که سِرِّ دلبران * گفته آید در حدیثِ دیگران
گفت مکشوف و برهنه و بی غُلول * باز گو دَفْعَم مَدِه ای بُو ٱلْفُضول
پرده بر دار و برهنه گو که من * می‌نخسپم با صنم با پیرهن
گفتم ار عریان شود او در عیان * نی تو مانی نی کنارت نی میان

(١٢٤) ABL شرح کردن رمزی and so C in marg. Bul. شرح رمزی کردن.
(١٢٥) Bul. در تافتست. (١٢٦) Bul. کز برای. L باز گو رمزی. (١٢٩) L ن.
(١٣١) L Bul. تُكَلِّفْ اوْ تُصَلِّفْ. (١٣٤) L has نقد written above وقتی. هست.
(١٣٧) L om. Bul. برهنه بی غلول. After this verse BL have:

گفت مکشوف و برهنه گوی این * آشکارا به که پنهان ذکر دین

بردن پادشاه آن طبیب‌را بر سر بیمار تا حال اورا ببیند،

چون گذشت آن مجلس و خوانِ کرم • دستِ او بگْرفت و برد اندر حرم
قصّهٔ رنجور و رنجورے بخواند • بعد از آن در پیشِ رنجورش نشاند
رنگِ رُو و نبض و قاروره بدید • هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند • آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
بی‌خبر بودند از حالِ درون • أَسْتَعِیذُ ٱللّٰهَ مِمَّا یَفْتَرُون
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت • لیك پنهان کرد و با سلطان نگفت
رنجش از سَوْدا و از صَفْرا نبود • بوی هر هیزم پدید آید زدود
دید از زاریش کو زارِ دلست • تن‌خوشست و او گرفتارِ دلست
عاشقی پیداست از زاریٔ دل • نیست بیماری چو بیماریٔ دل
علّتِ عاشق زعلّتها جُداست • عشق اصْطُرْلابِ اسرارِ خداست
عاشقی گر زین سَر و گر زآن سَرست • عاقبت مارا بدآن سَر رهْبرست
هرچ گویم عشق‌را شرح و بیان • چون بعشق آیم خَجِل باشم از آن
گرچه تفسیرِ زبان روشن‌گرست • لیك عشقِ بی‌زبان روشن‌ترست
چون قلم اندر نوشتن میشتافت • چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت
عقل در شرحش چو خر در گِل بخفت • شرحِ عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیلِ آفتاب • گر دلیلت باید از وی رُو متاب
از وی ار سایه نشانی میدهد • شمس هر دم نورِ جانی میدهد
سایه خواب آرد ترا همچون سَمَر • چون بر آید شمس اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست • شمسِ جان باقیست اورا امس نیست

(۱۰۱) In B Bul. this verse precedes the Heading. L مجلس خوان و کرم.

(۱۰۷) B Bul. از صفرا و از سودا. (۱۰۸) B تن‌خوشست او و گرفتار. (۱۱۰) Bul. اسطرلاب.

(۱۱۱) Bul. بدآن سو. (۱۱٤) In B this verse follows v. ۱۱۱.

(۱۱۹) B باقی که اورا. Bul. باقیست کاورا. L باقی کش امس.

بدگمانی کردن و حرص‌آوری ٭ کفر باشد پیشِ خوانِ مهتری
زآن گدارویانِ نادیده ز آز ٭ آن درِ رحمت بر ایشان شد فراز
ابر بر ناید پیِ منعِ زکات ٭ وز زِنا افتد وبا اندر جهات
هرچه بر تو آید از ظلمات و غم ٭ آن ز بی باکی و گستاخیست هم
هرکه بی‌باکی کند در راهِ دوست ٭ رهزنِ مردان شد و نامَرد اوست
از ادب پُر نور گشتست این فلك ٭ وز ادب معصوم و پاك آمد مَلَك
بُد زگستاخی کسوفِ آفتاب ٭ شد عزازیلی زجُرْأت رَدِّ باب

ملاقات پادشاه با آن طبیب الٰهی که در خوابش بشارت داده بودند بملاقات او،

دست بگشاد و کنارانش گرفت ٭ همچو عشق اندر دل و جانش گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت ٭ از مُقام و راه پرسیدن گرفت
پُرس پُرسان می‌کشیدش تا بصدر ٭ گفت گنجی یافتم آخر بصبر
گفت ای هدیهٔ حق و دفعِ حَرَج ٭ معنیِ اَلصَّبْرُ مِفْتاحُ اَلْفَرَج
ای لِقای تو جوابِ هر سؤال ٭ مُشکِل از تو حَل شود بی قیل و قال
ترجمانی هرچ مارا در دلست ٭ دست‌گیری هرکه پایش در گِلست
مَرْحَبا یا مُجْتَبَی یا مُرْتَضَی ٭ إِنْ تَغِبْ جاءَ اَلْقَضا ضاقَ اَلْفَضا
أَنْتَ مَوْلَی اَلْقَوْمِ مَنْ لا یَشْتَهِی ٭ قَدْ رَدَی کَلّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ

(٨٩) L نامردی for بی‌باکی. (٩٠) After this verse Bul. has:

هرکه شد در راه گستاخ طریق ٭ آن بود در وادیِ حسرت غریق

(٩٣) After this verse Bul. adds:

وقت آنکه بایدش کردن بیان ٭ ماجرای حال شاه و میهمان

Heading: L با آن ولی که در خوابش نموده بودند.

(٩٤) A کنارش‌را گرفت. (٩٤) B وز for از. (٩٥) After this verse Bul. adds:

صبر اگر تلخست ولیکن عاقبت ٭ میوه‌اش باشد شفا و عافیت

(٩٨) B ترجمان. B دست‌گیر. (١٠٠) BL Bul. ینتهی.

آن خیالی که شه اندر خواب دید • در رخِ مهمان همی‌آمد پدید
شه بجای حاجبان فا پیش رفت • پیشِ آن مهمانِ غیبِ خویش رفت
هر دو بحری آشنا آموخته • هر دو جان بی دوختن بر دوخته
گفت معشوقم تو بودستی نه آن • لیك كار از كار خیزد در جهان
ای مرا تو مُصْطَفَی من چون عُمَر • از برای خدمتت بندم كمر

از خداوند ولیّ التّوفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن وخامت ضررهای بی‌ادبی،

از خدا جوییم توفیق ادب • بی‌ادب محروم شد از لطف رَب
بی‌ادب تنها نه خودرا داشت بَد • بلك آتش در همه آفاق زد
مایده از آسمان در می‌رسید • بی صُداع و بی فروخت و بی خرید
در میانِ قومِ موسی چند کس • بی ادب گفتند کو سیر و عَدَس
منقطع شد نان و خوانِ آسمان • ماند رنجِ زرع و بیل و داسمان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق • خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
باز گستاخان ادب بگذاشتند • چون گدایان زَلّها بر داشتند
لابه کرده عیسی ایشانرا که این • دایمست و کم نگردد از زمین

---

(۷۳) BL Bul. آن خیالی‌را که شه در خواب دید. (۷۴) A فا, with در written above. BC have فا quite clearly. L Bul. در. (۷۵) A هر دو جان‌را دوختن, with بی بدن written over دوختن. (۷۶) A بدان for نه آن. (۷۷) In A this verse follows the Heading.

Heading: Suppl. in marg. C. AL om. ادب. L و رعایت.

(۷۸) AL گشت for شد. B ماند. (۷۹) Bul. بر for در. (۸۳) AB Bul. خوان و نان, and so corr. in L. C بیل داسیان. (۸۴) After this verse Bul. adds:

مانده شد از سما پس عائده • گفت چون انزل علینا مائده

(۸۵) Bul. کرد عیسی لابه. (۸۶) After this verse there is a lacuna in C, extending to v. ۱۲۰.

ظاهر شدن عجز حکیمان از معالجهٔ کنیزک بر پادشاه و روی آوردن پادشاه بدرگاه خدا و خواب دیدن شاه ولی‌را،

شه چو عجز آن حکیمان‌را بدید • پا برهنه جانب مسجد دوید
رفت در مسجد سوی محراب شد • سجده‌گاه از اشکِ شه پُر آب شد
چون بخویش آمد زغَرْقابِ فنا • خوش زبان بگْشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بخششت مُلْکِ جهان • من چه گویم چون تو می‌دانی نهان
ای همیشه حاجتِ مارا پناه • بارِ دیگر ما غلط کردیم راه
لیك گفتی گرچه می‌دانم سِرت • زود هم پیدا کُنَش بر ظاهرت
چون بر آورد از میانِ جان خروش • اندر آمد بحرِ بخشایش بجوش
در میانِ گریه خوابش در رُبود • دید در خواب او که پیری رُو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست • گر غریبی آیدت فردا زماست
چونك آید او حکیمِ حاذقست • صادقش دان کو امین و صادقست
در علاجش سِحْرِ مطلق‌را ببین • در مزاجش قدرتِ حق‌را ببین
چون رسید آن وعده‌گاه و روز شد • آفتاب از شرق اخترسُوز شد
بود اندر مَنْظَره شه مُنتظِر • تا ببیند آنچ بنمودند سِر
دید شخصی فاضلی پُرمایهٔ • آفتابی در میانِ سایهٔ
می‌رسید از دُور مانندِ هلال • نیست بود و هست بر شکلِ خیال
نیست‌وَش باشد خیال اندر روان • تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان • وز خیالی فخرشان و ننگشان
آن خیالاتی که دامِ اولیاست • عکسِ مَه‌رویانِ بُستانِ خداست

Heading: AB Bul. خواب دیدن پادشاه مبشّر غیبی‌را. AB Bul. add و یافتن طبیب الهی و حاصل شدن مراد.

(٥٦) B سجدگه. (٥٧) In C و دعا is written above و ثنا. (٦٢) B رخ for رو.

(٦٤) A حکیمی: B دانك او for دان کو: A om و.

حکایت عاشق شدن پادشاهی بر کنیزکی و خریدن پادشاه کنیزک‌را،

بود شاهی در زمانی پیش ازین ٭ مُلکِ دنیا بودش و هم مُلکِ دین
اتّفاقا شاه روزی شد سوار ٭ با خواصّ خویش از بهرِ شکار
یك کنیزك دید شه بر شاهراه ٭ شد غلامِ آن کنیزك جانِ شاه
مرغِ جانش در قفص چون می‌طپید ٭ داد مال و آن کنیزك‌را خرید
چون خرید اورا و برخوردار شد ٭ آن کنیزك از قضا بیمار شد
آن یکی خر داشت و پالانش نبود ٭ یافت پالان گرگ خررا در رُبود
کوزه بودش آب می‌نامد بدست ٭ آب‌را چون یافت خود کوزه شکست
شه طبیبان جمع کرد از چپّ و راست ٭ گفت جانِ هر دو در دستِ شماست
جانِ من سهلست جانِ جانم اوست ٭ دردمند و خسته‌ام درمانم اوست
هرکه درمان کرد مر جانِ مرا ٭ بُرْد گنج و دُرّ و مرجانِ مرا
جمله گفتندش که جان‌بازی کنیم ٭ فهم گرد آریم و انبازی کنیم
هر یکی از ما مسیحِ عالَمیست ٭ هر الم‌را در کفِ ما مرهَمیست
گر خدا خواهد نگفتند از بَطَر ٭ پس خدا بنمودشان عجزِ بشر
ترکِ اِستثنا مُرادم قسوَتیست ٭ نی همین گفتن که عارض حالتیست
ای بسی ناورده اِستثنا بگفت ٭ جانِ او با جانِ اِستثناست جُفت
هرچ کردند از علاج و از دوا ٭ گشت رنج افزون و حاجت ناروا
آن کنیزك از مرض چون موی شد ٭ چشمِ شه از اشكِ خون چون جوی شد
از قضا سرکنگبین صفرا نمود ٭ روغنِ بادام خشکی می‌فزود
از هلیله قبض شد اِطلاق رفت ٭ آب آتش‌را مدد شد همچو نفت

Heading: AB Bul. عاشق شدن پادشاه. After خریدن پادشاه L has اورا و رنجور شدن کنیزك و تدبیر پادشاه در معالجهٔ او, and so Bul. (۳۷) A روزی شد. (٤۱) ABL Bul. om. و. (٤٤) Bul. و جان جانم. (٥۰) ABL Bul. ای بسا. (٥۲) ABL Bul. صفرا فزود, ABL Bul. خشکی می‌نمود.

بند بگسل باش آزاد ای پسر ٭ چند باشی بندِ سیم و بندِ زر
گر بریزی بحررا در کوزهٔ ٭ چند گنجد قسمتِ یك‌روزهٔ
کوزهٔ چشمِ حریصان پُر نشد ٭ تا صدف قانع نشد پُر دُر نشد
هرکرا جامه زعشقی چاك شد ٭ او زحرص و جملهٔ عیبی پاك شد
شاد باش ای عشقِ خوش‌سودای ما ٭ ای طبیبِ جملهٔ علّتهای ما
ای دوای نَخوت و ناموسِ ما ٭ ای تو اِفلاطون و جالینوسِ ما
جسمِ خاك از عشق بر افلاك شد ٭ کوه در رقص آمد و چالاك شد
عشق جانِ طُور آمد عاشقا ٭ طُور مست و خَرَّ مُوسَی صَاعِقَا
با لبِ دمسازِ خود گر جُفتمی ٭ همچو نَی من گفتنیها گفتمی
هرك او از همزبانی شد جُدا ٭ بی زبان شد گرچه دارد صد نوا*
چونك گُل رفت وگلستان درگذشت ٭ نشنوی زآن پس زبلبل سرگذشت
جمله معشوقست و عاشق پردهٔ ٭ زنده معشوقست و عاشق مُردهٔ
چون نباشد عشق‌را پَروای او ٭ او چو مرغی ماند بی پَر وای او
من چگونه هوش دارم پیش و پس ٭ چون نباشد نورِ یارم پیش و پس
عشق خواهد کین سخن بیرون بود ٭ آینه غمّاز نبْوَد چون بود
آینه‌ات دانی چرا غمّاز نیست ٭ زآنك زنگار از رُخش ممتاز نیست
بشنوید ای دوستان این داستان ٭ خود حقیقت نقدِ حالِ ماست آن

(۱۹) C begins here. (۲۲) Bul. زحرص و عیب کلّی. (۲۳) B پُر سودای ما. B وی طبیب. (۲۴) B وی تو افلاطون. (۳۲) After this verse L adds:

نور او در یمن و یسر و تحت و فوق ٭ بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق

(۳۴) A آینهٔ جانست از آن غمّاز نیست. BL آینه دانی. After this verse Bul. adds:

گر شدی از زنگ و آلایش جدا ٭ میزدی برق نور خورشید خدا

(۳۵) In C this verse follows the Heading.

بسم الله الرحمن الرحيم

بشنو از نی چون حکایت می‌کند • از جداییها شکایت می‌کند
کز نیستان تا مرا ببریده‌اند • از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق • تا بگویم شرحِ دردِ اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصلِ خویش • باز جوید روزگارِ وصلِ خویش
من بهر جمعیتی نالان شدم • جفتِ بدحالان و خوش‌حالان شدم
هر کسی از ظنِّ خود شد یارِ من • از درونِ من نجست اسرارِ من
سِرِّ من از نالهٔ من دور نیست • لیک چشم و گوش‌را آن نور نیست
تن زجان و جان ز تن مستور نیست • لیک کس‌را دیدِ جان دستور نیست
آتشست این بانگِ نای و نیست باد • هرکه این آتش ندارد نیست باد
آتشِ عشقست کاندر نی فتاد • جوششِ عشقست کاندر می فتاد
نی حریفِ هرکه از یاری برید • پرده‌هااش پرده‌های ما درید
همچو نی زهری و تریاقی که دید • همچو نی دمساز و مشتاقی که دید
نی حدیثِ راهِ پر خون می‌کند • قصه‌های عشقِ مجنون می‌کند
محرمِ این هوش جز بیهوش نیست • مر زبان‌را مشتری جز گوش نیست
در غمِ ما روزها بیگاه شد • روزها با سوزها همراه شد
روزها گر رفت گو رو باک نیست • تو بمان ای آنک چون تو پاک نیست
هرکه جز ماهی زآبش سیر شد • هرکه بی روزیست روزش دیر شد
در نیابد حالِ پخته هیچ خام • پس سخن کوتاه باید والسلام

(۱) B کز جداییها. (۲) B در نفیرم. (٦) L وز درون.
(۱۱) BL پردهایش.

وغُرَر المقالات، ودُرَر الدلالات، وطريقة الزهّاد وحديقة العبّاد، قصيرة المبانى، كثيرة المعانى، لاستدعآء سيّدى وسَنَدى، ومعتمَدى، ومكان الرُّوح من جسَدى، وذخيرة يومى وغَدى، وهو الشيخ قدوة العارفين، وإمام اهل[a] الهدى واليقين، مغيث الورَى، امين القلوب والنُّهى، وديعة الله بين خليقته، وصفوته فى بريّته، ووصاياه لنبيّه، وخباياه عند صفيّه، مفتاح خزاين العرش، امين كنوز الفرش، ابو الفضائل حُسام الحقّ والدّين حسن بن محمّد بن الحسن[b] المعروف[c] بابن أخى[c] تُرك ابو يزيد الوقت جُنَيد الزمـان[d] صدّيق ابن صدّيق[d] ابن الصدّيق رضى الله عنه وعنهم الأُرْموى الأصل المنتسب الى الشيخ المكرّم بما قال أَمْسَيْتُ كُرديًّا وأَصْبَحْتُ عَرَبيًّا قدّس الله روحه وأرواحَ أخلافه فنِعْمَ السّلف ونِعْمَ الخَلَف، له نَسَبٌ أَلْقت الشمس عليه رداءَها، وحَسَبٌ أرخت النجوم لديه أضواءَها، لم يزل فِناءُهم قبلة الإقبال، يتوجّه[e] اليها بنو الوُلاة، وكعبة الآمال يطوف بها وُفود العُفاة، ولا زال كذلك ما طلع نجم وذرّ شارق ليكون معتصمًا لأُولى البصائر الربّانيّين الروحانيّين السمائيّين العرشيّين النوريّين، السُّكوت النُّظّار، الغُيَّب الحُضّار، الملوك تحت الأطمار، اشراف[f] القبائل، اصحاب الفضائل، انوار[g] الدلائل، آمين يا ربّ العالمين[h]، وهذا دعآء لا يُرَدّ فانّه دعآء لأصناف البريّة شامل، والحمد لله ربّ العالمين وصلّى الله على خير خلقه محمّد وآله الطيّبين الطاهرين،

(a) Bul. om. (b) Bul. حسن. (c—c) Bul. باخى. (d—d) Bul. الصديق ابن الصديق. (e) B توجّه. (f) B اشرف. (g) B انور. (h) B adds محمد وآله اجمعين.

بسم الله الرحمن الرحيم،

هذا كتاب المثنوى[a] وهو أصول أصول أصول الدّين، فى كشف أسرار الوصول واليقين، وهو فِقْه الله الاكبر، وشَرْعُ الله الازهر، وبرهان الله الاظهر، مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاح، يُشْرِق إشراقًا أنْوَرَ من الإِصْباح، وهو جِنان الجَنان، ذو[b] العُيون والأغصان، منها[c] عينٌ تسمّى عند ابناء هذا السبيل سَلْسَبيلاً، وعند اصحاب المقامات والكرامات خَيْرٌ مَقامًا وأَحْسَنُ مَقيلاً، الأبْرار فيه يأكلون ويشربون، والأحْرار منه يفرحون ويطربون، وهو كنيلِ مِصْرَ شرابٌ للصابرين، وحسرةٌ على آل فرعون والكافرين، كما قال[d] يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا[e]، وانّه شفاء الصدور وجلاء الأحزان، وكشّاف القرآن، وسَعة الأرزاق، وتطييب الأخلاق، بأيدى سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ يمنعون أن[f] لا يَمَسُّهُ إِلَّا ٱلْمُطَهَّرُونَ[g]، لَا يَأْتِيهِ ٱلْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ، والله يرصده ويرقبه وهو خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّاحِمِين، وله ألقابٌ أُخَرُ لقّبه الله تعالى، واقتصرْنا على هذا القليل والقليل يدلّ على الكثير، والجرعة تدلّ على الغدير، والحفنــة تدلّ على البَيْدَر الكبير، يقول العبــد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى محمّد بن محمّد بن الحسين البَلْخى تقبّل الله منه اجتهدتُ فى تطويل المنظوم المثنوى المشتمل على الغرايب والنوادر

This preface is wanting in CL.

(a) A ولا توفيق الاّ بالله instead of هذا كتاب المثنوى.   (b) Bul. ذوات   (c) B فيها العيون.   (d) Bul. قال الله تعالى.   (e) Bul. adds وما يضلّ به الاّ الفاسقين.   (f) Bul. بان.   (g) Bul. adds تنزيلٌ من ربِّ العالمين.

(١١) From the words خير حافظاً to the end of the preface the text of A is almost illegible.

دفتر دوّم،

فهرست حکایات و قصص،

دفتر اوّل،

صحیفه

كتاب

مثنوئ معنوى

تأليف

جلال الدّين محمّد بن محمّد بن الحسين البلخى ثمّ الرّومى

جلد اوّل

بعد از مقابله با پنج نسخه از نُسَخ قديمه بسعى و اهتمام و تصحيح

رينولد أَلّين نيكُلْسون

در مطبعهٔ بريل در ليدن از بلاد هُلّاند بطبع رسيد.

سنهٔ ۱۹۲۵ مسيحى